

POLSKA AKADEMIA NAUK  
INSTYTUT HISTORII

# ATLAS HISTORYCZNY POLSKI

MAZOWSZE  
W DRUGIEJ POŁOWIE XVI WIEKU

CZEŚĆ II  
KOMENTARZ  
INDEKSY

PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO NAUKOWE

**MAZOWSZE  
W DRUGIEJ POŁOWIE XVI WIEKU**

POLSKA AKADEMIA NAUK  
INSTYTUT HISTORII

# ATLAS HISTORYCZNY POLSKI

MAPY SZCZEGÓŁOWE XVI WIEKU

7

PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO NAUKOWE

Redakcja techniczna  
Wanda Pragłowska

Janusz Eksztajn

PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO NAUKOWE

Wydanie I. Nakład 1350+150. Ark. wyd. 37,5. Ark. druk. 32+mapy.  
Papier druk. sat. kl. III. 80 g. Oddano do składania 2. II. 1973. Podpisano  
do druku 18. VI. 1973. Druk ukończono w czerwcu 1973. Zam. 1048/73.  
N-15 Cena zł 110, -

WROCŁAWSKA DRUKARNIA NAUKOWA



POLSKA AKADEMIA NAUK  
INSTYTUT HISTORII

**MAZOWSZE**  
**W DRUGIEJ POŁOWIE XVI WIEKU**

*Pod redakcją*

**Władysława Pałuckiego**

*opracowali*

**Anna Dunin-Wąsowiczowa, Irena Gieysztorowa,  
Józef Humnicki, Wojciech Kalinowski,  
Wanda Lewandowska, Kazimierz Pacuski, Władysław Pałucki,  
Henryk Rutkowski, Wanda Szaniawska**

**CZĘŚĆ II**  
**KOMENTARZ**  
**INDEKSY**

**W A R S Z A W A 1973**

## SPIS TREŚCI

WSTĘP . . . . .	<i>Władysław Pałucki</i>	7
WYKAZ SKRÓTÓW . . . . .		14
ŹRÓDŁA		
I. Źródła pisane . . . . .	<i>Irena Gieysztorowa</i>	17
II. Źródła kartograficzne . . . . .	<i>Henryk Rutkowski</i>	23
METODA I WYNIKI		
I. Środowisko geograficzne . . . . .	<i>Józef Humnicki, Kazimierz Pacuski</i>	27
II. Podziały administracyjne . . . . .	<i>Anna Dunin-Wąsowiczowa</i>	35
III. Osadnictwo		
1. Lokalizacja miejscowości . . . . .	<i>Henryk Rutkowski</i>	64
2. Charakter i wielkość osad . . . . .	<i>Irena Gieysztorowa</i>	77
3. Przynależność własnościowa osad . . . . .	<i>Władysław Pałucki</i>	88
IV. Nazewnictwo . . . . .	<i>Władysław Pałucki</i>	103
V. Drogi . . . . .	<i>Henryk Rutkowski</i>	112
VI. Plany miast		
1. Warszawa . . . . .	<i>Wanda Szaniawska</i>	121
2. Płock . . . . .	<i>Kazimierz Pacuski</i>	136
3. Rawa . . . . .	<i>Wojciech Kalinowski</i>	140
VII. Herby województw i miast . . . . .	<i>Henryk Rutkowski</i>	143
INDEKS MIEJSCOWOŚCI . . . . .		145
INDEKS NAZW FIZJOGRAFICZNYCH . . . . .		247
RÉSUMÉ . . . . .		251
LÉGENDE . . . . .		255

# W S T Ę P

*Władysław Pałucki*

Oddając do rąk czytelników mapę Mazowsza w drugiej połowie XVI wieku, jako drugi z kolei po Województwie Lubelskim, a w planie wydawniczym siódmy tom Atlasu Historycznego Polski serii map szczegółowych XVI w., pragnę na wstępie zaznaczyć, że zakres rzeczowy i terytorialny AHP oraz miejsce, jakie w tej serii Atlasu zajmie publikowana obecnie MM, podałem w przedmowie do WL<sup>1</sup>.

Przypomnę tylko, że w kolejnych tomach AHP chcemy przedstawić obraz Polski drugiej połowy XVI wieku w ujęciu kartograficznym, zawierający najważniejsze informacje o przestrzennym rozmieszczeniu następujących wyselekcjonowanych elementów: a) pełną, imiennie oznaczoną sieć osadniczą z wyróżnieniem wielkości, charakteru oraz przynależności własnościowej osiedli, b) podziały administracyjne państwowe i kościelne do parafialnych włącznie, c) ważniejsze drogi oraz d) podstawowe elementy środowiska geograficznego (rzeźba terenu, wody, lasy), poświadczone źródłami kartograficznymi z końca XVIII i pierwszej połowy XIX w.

We wspomnianej przedmowie do WL uzasadniony też został wybrany przez nas przekrój chronologiczny — druga połowa XVI wieku — to jest okres w którym państwo polskie doszło do największego rozkwitu. Uzasadnienie tym bardziej słuszne, że z tego właśnie okresu, u schyłku którego nastąpiły poważne przeobrażenia ustrojowe i gospodarczo-społeczne, zachował się szczęśliwie do naszych czasów bogaty zasób źródeł typu geograficzno-statystycznego.

Jak wiadomo, o wyborze przekroju chronologicznego i możliwości opracowania mapy historycznej decydują potrzeby naukowe a jeszcze bardziej podstawy źródłowe<sup>2</sup>. Dla prac atlasowych na ziemiach polskich taka pomyślna zbieżność wspomnianych warunków występuje właśnie dla drugiej połowy XVI w. Dla okresu późniejszego, aż do schyłku XVIII w., wobec zniszczenia podczas powstania warszawskiego 1944 r. przechowywanych w AGAD analogicznych zespołów archiwalnych typu geograficzno-statystycznego (taryfy podymnego z 1789-1791 r. i spisy ludności z 1787-1791 r.), już tej pomyślnej zbieżności nie spotykamy<sup>3</sup>.

W drugiej połowie XVI w. zamknął się na ziemiach Polski wykształcony uprzednio podstawowy zrąb osadniczy. W następnych stuleciach przyrost nowo lokowanych osad był już stosunkowo nieznaczny. Na niektórych obszarach naszych ziem przyrost nowych osad nie zrównoważył ich ubytku, jaki powstał bądź przez obrócenie niektórych wsi na folwarki (po wyrugowaniu chłopów), bądź na skutek spustoszenia w wyniku klęsk elementarnych, lub zniszczenie w czasie działań wojennych, wreszcie przez ich scalenie drogą skupu drobnej własności przez większą.

Ten stan rzeczy potwierdzają nam źródła porównywalne typu skarbowego, mające charakter urzędowy. W XVII i XVIII w. na Mazowszu liczba osad podlegających opodatkowaniu była niższa od tej, jaką znajdujemy w opublikowanych przez A. Pawińskiego księgach po-

<sup>1</sup> WL, s. 7-11.

<sup>2</sup> W. Pałucki, *Atlas historyczny ziem polskich drugiej połowy XVI wieku*, „Kw. Hist.”, R. LXXIV 1967, z. 1, s. 108.

<sup>3</sup> Tamże, s. 108.

borowych z lat 1576-1578<sup>4</sup>. Zgodzić się więc należy z H. Rutkowskim, który również zauważył, że wiek XVI możemy określić jako „przekrój chronologiczny optymalny dla sporządzenia szczegółowego obrazu ziem polskich przed okresem wielkich zmian środowiska geograficznego”<sup>5</sup>.

Po tym co powiedziano na temat ram chronologicznych tej serii AHP, określenie – druga połowa XVI wieku – może się wydawać zbyt rozciągle. Sprawę tę już wyjaśniłem w powołanej tu przedmowie do WL, stwierdzając, iż według przyjętych w 1964 r. założeń należy rozumieć, że jest to przekrój bliższy końca XVI w. Oznacza to, że jeśli jakieś istotne zjawisko wystąpiło w tym półwieczu (nowa osada) lub uległo zmianie (utworzenie nowego powiatu czy parafii, zamiana wsi na miasto), wtedy mapa pokazuje stan późniejszy. Rzecz jasna, zasada ta nie dotyczy się samego istnienia osady; mianowicie gdyby w ciągu drugiej połowy XVI w. nastąpiła likwidacja jakiejś miejscowości, będzie ona figurować na mapie.

Według przyjętego i nadal obowiązującego programu wydawniczego uznaliśmy za właściwe, aby niektórych znaczniejszych terytoriów historyczno-geograficznych Polski, w przeszłości stanowiących samodzielne jednostki polityczno-administracyjne, nie rozdzielać na wchodzące w ich skład dawne województwa, lecz opracować i wydać je w odrębnych tomach.

Taką typową – a w rozwoju terytorialnym Polski, do powrotu do Macierzy w 1945 r. Ziem Odzyskanych na zachodzie i północy – wręcz wyjątkową i pod wieloma względami (o czym niżej w rozdziałach *Przynależność własnościowa osiedli* i *Nazewnictwo*) odrębną jednostką jest Mazowsze w jego historycznych granicach uformowanych ostatecznie (granica z Podlasiem) w XVI w.

W okresie wcześniejszym Mazowsze miało większy zasięg terytorialny, wykraczając poza pierwotne obszary plemienne z ośrodkami w Płocku (Mazowsze płockie albo starsze), w Czersku (Mazowsze południowe) i w Pułtusku (na obszarach dolnej i średniej Narwi)<sup>6</sup>.

Na zachodzie, jeszcze w XII i w pierwszej ćwierci XIII w. w granicach Mazowsza znajdowały się ziemie chełmińska i dobrzyńska, zaś na wschodzie Mazowsze sięgało daleko na tereny Podlasia na wschód od Biebrzy i między średnią Narwią i Nurcem.

Później, po odpadnięciu ziemi chełmińskiej (na rzecz Zakonu Krzyżackiego) i dobrzyńskiej (do Kujaw) oraz drobnych, dotąd całkowicie nie wyjaśnionych zmian terytorialnych na pograniczu z dawnym księstwem łęczyckim, nastąpiło też cofnięcie granicy Mazowsza z Litwą w kierunku zachodnim. W rezultacie od tego czasu, tak ukształtowane granice Mazowsza przetrwały bez zmian przez 250 lat do drugiego rozbioru Rzeczypospolitej w 1793 r.

Istniejące na tym terytorium dawne księstwa mazowieckie zostały inkorporowane do Korony stopniowo, w miarę wymierania poszczególnych linii Piastów mazowieckich – lenników Polski. Najpierw księstwo rawskie (ziemia rawska i gostyńska w 1462 r. po śmierci księcia Siemowita VI i Władysława II, ziemia sochaczewska w 1476 r. po śmierci ich matki księżnej Anny), następnie w 1495 r. po śmierci księcia Janusza II księstwo płockie i należąca wówczas do tego księstwa ziemia wiska<sup>7</sup>, wreszcie po śmierci ostatnich książąt mazowieckich, Stanisława w 1524 r. i Janusza III w 1526 r. najobszerniejsze księstwo mazowieckie, z głównymi ośrodkami w Warszawie, Czersku, Ciechanowie i Łomży.

Prezentowane tu Mazowsze obejmuje więc nie jedno, lecz trzy przemianowane z dawnych księstw województwa: płockie, rawskie i mazowieckie, a swym obszarem trzykrotnie prze-

<sup>4</sup> P. Mazowsze, s. 15-19, wsi i miast 6084.

*Connotacyja miast i wsi z taryf podymnego Anno 1676 [w:] Płata wojska... to jest taryffy kwart, hybertyny, pogłównego, łanowego zebrane i do druku podane roku 1771*, s. 117-118 wsi i miast 5473

Tabele F. J. Moszyńskiego z 1789 r. [w:] S. Konferowicz, *Frydryk Józef Moszyński statystyk doby sejmku czteroletniego*, Warszawa 1961, s. 64a wsi i miast 5975.

<sup>5</sup> H. Rutkowski, *Mapy podstawowe i atlas historyczny*, „Kw. HKM”, R. XIV, 1966, nr 4, s. 696.

<sup>6</sup> Śladem tego zasięgu terytorialnego Mazowsza na wschodzie była tzw. kasztelania świecka, zob. S. Zajączkowski, *Najdawniejsze osadnictwo polskie na Podlasiu*, „Roczniki dziej. społ. i gosp.”, t. V, 1936, s. 13-14; J. Wiśniewski, *W sprawie badań nad pograniczem Jaćwieży*, „Przegl. Hist.”, t. XLVIII, 1957, s. 319-326; tenże, *Podlasie [w:] Słownik starożytności słowiańskich*, t. IV, 1970, s. 172-174.

<sup>7</sup> W 1499 r. zastawiona przez Jana Olbrachta staroście wiskiemu Jakubowi Glinec, w 1511 r., za zgodą Zygmunta I została wykupiona przez ks. Annę z rąk sukcesorów Glinki i włączona, co prawda na krótko, do księstwa mazowieckiego.

wyższa wydane uprzednio województwo lubelskie (10.684 km<sup>2</sup>). Mazowsze liczy bowiem 33.493 km<sup>2</sup>, co — rzecz jasna — wpłynęło na wydłużenie czasu poświęconego na opracowanie tego tomu Atlasu, składającego się z mapy głównej w skali 1 : 250 000, trzech planów miast wojewódzkich w skali 1 : 10 000, obszernego tekstu komentarza do mapy głównej i do planów miast oraz indeksów nazw osiedli (6679) i nazw fizjograficznych (220).

Najważniejsze wszakże różnice mapy Mazowsza w zestawieniu z województwem lubelskim, tudzież pozostałymi do opracowania prowincjami względnie województwami Korony, to: 1) gęstość osadnictwa — Mazowsze bowiem w XVI w. miało niemal tyle osad, ile ich było w Wielkopolsce w szerszych granicach (6 województw) na blisko dwukrotnie większym obszarze, 2) osobliwa, prócz Podlasia występująca tylko na Mazowszu struktura społeczna i własnościowa, które z kolei wpłynęły na charakter osadnictwa i nazewnictwo miejscowe.

Przedstawienie na jednej mapie trzech dawnych województw wchodzących w skład historycznego Mazowsza było konieczne także dlatego, ponieważ w takim zasięgu terytorialnym MM spełni swoje zadanie, jako niezbędna pomoc warsztatu historycznego i dyscyplin pokrewnych — archeologii, historii sztuki, etnografii, językoznawstwa, skoro niemal wszystkie poważniejsze wydawnictwa źródłowe<sup>8</sup> tudzież opracowania syntetyczne i monograficzne poczynając od *Dziejów Mazowsza za panowania książąt* F. Kozłowskiego z 1858 r., do współczesnych<sup>9</sup>, traktują Mazowsze nierozdzielnie.

Zakres terytorialny MM (3 dawne województwa) może jednak wzbudzić wśród mniej zorientowanych czytelników pewne zastrzeżenia z uwagi na fakt, że uprzednio została opracowana przez pracowników Zakładu Atlasu Historycznego I. H. PAN i wydana w 1958 r. *Mapa województwa plockiego około 1578 r.* w skali szczegółowej 1 : 200 000. Wyjaśnić więc należy, że WP było studium wstępnym dla przekroju XVI w. i — jak z naciskiem podkreślił kierownik tej zbiorowej pracy prof. S. Herbst — miało charakter doświadczalny<sup>10</sup>. Toteż mimo niewątpliwych walorów tej mapy, nie we wszystkim można ją było powtarzać. Przyjęty zaś dla obecnej serii AHP inny (druga połowa XVI w.) znacznie szerszy zakres chronologiczny, pozwolił też na znaczne rozszerzenie podstaw źródłowych, a w konsekwencji na wprowadzenie zmian i korekt w stosunku do stanu z 1578 r. ilustrowanego na WP.

Tak więc niekiedy, jeśli idzie o WP, na naszej mapie zostały zmienione lub uściślone granice parafialne, częściowo powiatowe; zweryfikowano lokalizację, brzmienie lub pisownię nazwy niektórych, osad, a w kilkunastu wypadkach przynależność własnościową. W szczególności zlikwidowano wniesione na WP oznaczenia miejscowości (w tym dla 4 miast) jako mieszane, szlachecko-kościelne dla tych osad, które w rzeczywistości (np. Drobin Kryskich) należały do szlachty; istniejące zaś w tych osadach drobne cząstki gruntów (łany plebańskie zwane poświętne) nie zmieniały ich zasadniczego charakteru posesoryjnego. Wobec krytycznej oceny klasyfikacji wielkości osiedli na WP (8 grup wielkościowych), na podstawie szacunków opartych na zbyt dużej liczbie niewiadomych, co sami autorzy WP traktowali jako budzące wątpliwości<sup>11</sup>, na MM liczbę grup wielkościowych zmniejszono o połowę (4), które w legendzie określono przez omówienie: duże miasta ponad 5000 mieszkańców, miasta — od 1000 do 5000, osiedla (miasteczka i wsie duże) liczące 200 do 1000 mieszkańców oraz pozostałe wsie, przysiółki, osady młynarskie, kuźnice itp. poniżej 200 mieszkańców. Zrezygnowano też z oznaczenia (wprowadzonych na WP) zakładów produkcyjnych w poszczególnych osadach (np. młyny wodne, końskie, wiatraki, folusze, postrzygalnie, browary, karczmy gorzałczane czy też piwne, istniejące w 1578 r.), bowiem oprócz trudności technicznych (skala naszej mapy), w ciągu półwiecza wiele takich zakładów zostało przekształconych lub uległo likwidacji. Na WP wniesiono wszystkie drogi główne (gościńce) i wiejskie znajdujące się na mapie K. Perthésesa z drugiej połowy XVIII w., co znów

<sup>8</sup> Dawniejsze kodeksy dyplomatyczne T. Lubomirskiego i J. K. Kochanowskiego i przygotowane ich kontynuacje w opr. I. i S. Kurasiów oraz *Iura Masoviae Terrestria* w opr. J. Sawickiego.

<sup>9</sup> S. Russocki, *Formy władania ziemią w prawie ziemskim Mazowsza*, Warszawa 1961; A. Wolff, *Studia nad urzędnikami mazowieckimi 1370-1526*, Wrocław 1962; J. Senkowski, *Skarbowość Mazowsza od końca XIV wieku do 1526 roku*, Warszawa 1965.

<sup>10</sup> WP, s. 9.

<sup>11</sup> Tamże, s. 26.

sami autorzy WP nazwali „użyteczną hipotezą”<sup>12</sup>. Dlatego rozszerzając podstawę źródłową (Perthées i inne szczegółowe mapy z końca XVIII – połowy XIX w.) na MM dokonano wyboru dróg ważniejszych, odgrywających w XVI w. większą rolę w skali kraju, województwa, czy powiatu, rekonstruuje ich przebieg na wiek XVI przy pomocy map szczegółowych ze schyłku XVIII i pierwszej połowy XIX w. Jeśli idzie o elementy fizjograficzne, zrezygnowaliśmy z wyróżnienia wniesionych na WP lasów i łąk według stanu współczesnego. Wreszcie, od strony technicznej, zmniejszyliśmy przewiększone na WP znaki (kółka) na „miasta lub wsie” o średnicy 4-5 mm (w terenie ok. 1 km). Jak to zostało wyjaśnione na innym miejscu, w opracowaniu map szczegółowych Polski drugiej połowy XVI wieku chcemy sprowadzić do minimum stopień hipotez<sup>13</sup>.

Aby zamknąć tę dość długą listę różnic między WP i MM należy jeszcze zwrócić uwagę na indeks miejscowości, stanowiący bardzo cenną pomoc w tego typu opracowaniach. Indeks do WP został ograniczony do nazw w brzmieniu szesnastowiecznym, bez podania nazwy dzisiejszej w wypadku zmiany brzmienia, lub zaznaczenia, że dana osada obecnie nie istnieje. Wzbogacając indeks miejscowości do MM o wspomniane informacje, dodaliśmy w nawiasie ważniejsze odmianki nazwy, położenie każdej miejscowości w powiecie i parafii według szesnastowiecznych podziałów administracyjnych oraz przynależność własnościową osady.

Mówiąc o doświadczalnym charakterze WP nie można tu pominąć pierwszej z tej serii AHP mapy, mianowicie WL, która, jak przewidywaliśmy – w pewnym stopniu też miała charakter opracowania próbnego<sup>14</sup>. Zgodnie z tym, w porównaniu do WL mapę Mazowska uzupełniliśmy następującymi elementami. Oprócz lasów przejętych z Mapy Kwatermistrzostwa według stanu sprzed 1830 r. wprowadziliśmy odrębnym znakiem występujące w tymże źródle zarośla, o czym obszerniej w komentarzu<sup>15</sup>. Wzorując się na WP wprowadziliśmy na MM (pominięte w WL) siedziby znaczniejszych urzędów (kasztelanie, starostwa grodowe, sądy grodzkie i ziemskie oraz sejmiki ziemskie). Wbrew bowiem pogładowi jednego z recenzentów mapy WP, współtwórcy mapy WK, który uważał, że tego rodzaju informacje są zbędne, sądzimy, że wspomniane urzędy, może z wyjątkiem kasztelańskich (w porównaniu do ich pierwotnego przeznaczenia) w drugiej połowie XVI w. w wewnętrznych dziejach Polski odgrywały poważną rolę, zatem uwidocznienie na mapie szczegółowej stolic tych urzędów i instytucji jest wskazane. Wzbogaciliśmy też plany miast wojewódzkich i zaopatrzyliśmy je obszerniejszymi, niż w WL, komentarzami, a w indeksie miejscowości podaliśmy wskazówki o przynależności własnościowej.

Podstawy źródłowe i metody opracowania MM omówiliśmy obszernie w kolejnych rozdziałach komentarza. Nie możemy tu jednak pominąć faktu, że w czasie prowadzonych prac w wyniku ustaleń na naradach z konsultantami z poza zespołu opracowującego MM zmuszeni byliśmy zmienić niektóre założenia przyjęte w uprzednio opracowanej, szczegółowej instrukcji. Okazało się bowiem, że niekiedy to, co początkowo, w momencie ustalania metod badawczych, poczynając od założenia kartoteki osadniczej, wydawało się nam proste lub dające się bez większych trudności ustalić na podstawie znanych i dostępnych nam źródeł, później podczas pracy okazało się mylne lub wątpliwe, zaś uzyskane wyniki jeszcze nie całkiem pewne. Należało wobec tego wszezać poszukiwania innych dodatkowych materiałów i – rzecz jasna – poszerzony zasób informacji źródłowych dla danej kwestii poddać bardziej krytycznej analizie. Chodziło tu głównie o lokalizację, identyfikację, poprawne nazewnictwo miejscowości i wniesionych na mapę elementów fizjograficznych oraz przebieg granic i dróg.

Bywało bowiem tak, że na przykład z dużym nakładem czasu i pracy zlokalizowana, czy zidentyfikowana osada lub ustalona jej nazwa w czasie rewizji wykonanej pracy okazała się mylna. Po wykorzystaniu innych źródeł pierwotnie nie wchodzących w rachubę, nawet takich, których treść niewiele miała wspólnego z terenem ani z tematem naszej pracy, należało dokonać całkowitej zmiany lub wprowadzić odpowiednią korektę.

<sup>12</sup> Tamże, s. 37.

<sup>13</sup> W. Pałucki, *Atlas historyczny...*, s. 101.

<sup>14</sup> WL, s. 12.

<sup>15</sup> Zob. niżej s. 32.

Dla autorów opracowujących poszczególne ziemie lub powiaty mazowieckie takie „odkrycia” były niemałą, żeby nie powiedzieć — jedyną — satysfakcją, której nie stykający się z tego rodzaju zmundnymi badaniami naukowymi nie zawsze mogą zrozumieć i ocenić.

Wiele takich, w porównaniu do dotychczasowego stanu wiedzy o Mazowszu szesnastowiecznym, niekiedy nowatorskich ustaleń było — jak nadmieniałem — wynikiem przebadania olbrzymiej liczby źródeł rękopiśmiennych, drukowanych oraz różnego rodzaju opracowań, co nie znalazło swego odbicia w rozdziałach komentarza o podstawach źródłowych. Uznaliśmy natomiast za wskazane podać w komentarzu nie tylko ważniejsze problemy i metody, jakie stosowaliśmy przy ich rozwiązaniu, lecz także wyniki, jeśli odbiegały one od dawniejszych ustaleń, lub wyjaśniały sporne dotąd kwestie dotyczące się szesnastowiecznego Mazowsza.

Rzecz jasna, wpłynęło to na rozmiary komentarza, którego tekst musiał być znacznie obszerniejszy niż w WL. Oprócz bowiem przyczyn całkiem naturalnych (wielkie terytorium i gęste osadnictwo), niemal dla każdej grupy zagadnień przedstawionych na mapie należało prowadzić kwerendę archiwalną, analizę wykorzystanych źródeł i dodatkowe, nie zawsze kończące się pomyślnie poszukiwania, których osobliwością było to, że często spletały się ze sobą momenty zniechęcenia z chwilami triumfu, w wypadkach wykrycia zaginionej wsi lub ustalenia jej nazwy.

Czytelnicy komentarza znajdują więc w nim, oprócz niezbędnych wskazówek metodycznych i objaśnień dotyczących się sposobu przedstawienia poszczególnych elementów na mapie także szereg wiadomości historyczno-geograficznych, ułatwiających zrozumienie i wykorzystanie treści mapy przez jej użytkowników.

Opracowany w ten sposób komentarz ma odpowiadać potrzebom przewidzianym dla niektórych wydawnictw źródłowych wymagających obszerniejszej interpretacji, ponieważ publikowana tu mapa Mazowsza z drugiej połowy XVI w. swym charakterem nie wiele odbiega od wydawnictw źródłowych.

W końcowej fazie naszej pracy zostaliśmy jednak postawieni przed nie łatwym dylematem. Chodziło o to, czy niektóre partie obszernego komentarza, jak na przykład ocena rejestrów poborowych (główna podstawa opracowania), przynależność własnościowa, wielkość i charakter osiedli oraz podziały administracyjne utrzymać w zaplanowanej formie wydawniczej, czy wyłączyć z tego tomu i wydać — jak nam sugerowano — w czasopiśmie historycznych albo w postaci odrębnego tomu studiów poświęconych kartografii i geografii historycznej, wreszcie czy dokonać poważnych skrótów. Tę ostatnią koncepcję swego czasu podtrzymawał niżej podpisany.

Ponieważ zdecydowana większość naszych konsultantów opowiedziała się za obszerniejszym komentarzem wobec skromnej, niekiedy nawet kontrowersyjnej wiedzy o przeszłości Mazowsza, utrzymaliśmy go w postaci nie zmienionej. Oprócz bowiem zwykłych wskazówek i objaśnień poddano w nim gruntownej analizie wiele skomplikowanych zjawisk przestrzennych (np. wielkość i własność osiedli), które mimo wyspecjalizowanych metod kartograficznych na mapie musiały być przedstawione w formie uproszczonej.

Uznaliśmy więc, że dla użytkowników MM znacznie wygodniej będzie, jeżeli na pewne, nasuwające się im wątpliwości i pytania (szereg bowiem zagadnień zostało wyłączonych do opracowania w oddzielnych studiach), znajdują odpowiedź tuż pod ręką, w dołączonym do mapy komentarzu, który — wedle stawu grobla — musi być wyczerpujący. Krótko mówiąc, nie mogliśmy odsyłać czytelników do publikacji, której forma i termin wydania nie mogły być ustalone.

Przyjęte założenia edytorskie: trzy województwa mazowieckie na jednej mapie, w konsekwencji spowodowały pewne trudności techniczne. W skali wydawniczej 1 : 250 000 zajęłaby ona powierzchnię o wymiarach 107 × 100 cm, niedogodną w korzystaniu, przekraczającą wymiary arkusza stosowanego w wydawnictwach kartograficznych. Wobec tego mapa została wydrukowana na dwóch arkuszach jednakowych rozmiarów, przedstawiających osobno części północną i południową szesnastowiecznego Mazowsza. Celem ułatwienia przy korzystaniu z obu arkuszy mapy przeciętej wzdłuż linii Płońsk — Brańszczyk, zachowaliśmy wspólny dla nich pas stykowy szerokości 12 cm. Z tych samych względów, inaczej niż w WL, plany trzech miast wojewódzkich: Płocka, Rawy i Warszawy w jednakowej skali 1 : 10 000 oraz herby miast wojewódzkich zmuszeni byliśmy umieścić na oddzielnym arkuszu.

Całość prezentowanego w tym tomie Mazowsza w drugiej połowie XVI wieku składa się z dwóch części: kartograficznej i tekstowej.

Część kartograficzną wypełnia wieloelementowa, barwna (w ośmiu kolorach), szczegółowa mapa w skali 1 : 250 000 oraz plany miast wojewódzkich w skali 1 : 10 000.

Część tekstowa obejmuje obszerny komentarz mapy głównej, komentarze planów miast wojewódzkich oraz indeksy nazw miejscowości i nazw fizjograficznych.

W opracowaniu części kartograficznej i indeksów wzięli udział:

- |                        |   |
|------------------------|---|
| Władysław Pałucki      | — redakcja ogólna<br>— osadnictwo i granice ziemi sochaczewskiej<br>— przynależność własnościowa osiedli<br>— szczegółowa rewizja nazewnictwa   |
| Anna Dunin-Wąsowiczowa | — osadnictwo i granice ziem ciechanowskiej, gostyńskiej, liwskiej, nurskiej i zawkrzeńskiej<br>— udział w technicznym opracowaniu indeksu miejscowości<br>— udział w opracowaniu kartoteki przynależności własnościowej osiedli |
| Irena Gieysztorowa     | — osadnictwo i granice ziem łomżyńskiej, płockiej, rożańskiej, warszawskiej, wiskiej, wyszogrodzkiej i zakroczymskiej<br>— wielkość osiedli<br>— udział w opracowaniu kartoteki własnościowej osiedli                           |
| Józef Humnicki         | — osadnictwo i granice ziemi warszawskiej<br>— lasy i wody<br>— plan Warszawy   |
| Wojciech Kalinowski    | — plan Rawy   |
| Wanda Lewandowska      | — opracowanie kartograficzne mapy głównej (kalki podstawowe i pierworys)<br>— udział w kartograficznym opracowaniu planów Płocka, Rawy i Warszawy<br>— opracowanie graficzne herbów   |
| Kazimierz Pacuski      | — osadnictwo i granice ziemi sochaczewskiej<br>— rewizja osadnictwa i przynależności parafialnej w diecezji płockiej<br>— plan Płocka<br>— udział w technicznym opracowaniu indeksów miejscowości i nazw fizjograficznych       |
| Henryk Rutkowski       | — opracowanie instrukcji metodycznej<br>— osadnictwo i granice ziem czerskiej i rawskiej<br>— drogi<br>— herby<br>— konsultacje w opracowaniu osadnictwa, granic i planów miast   |
| Wanda Szaniawska       | — plan Warszawy   |

Wkład pracy poszczególnych osób zespołu autorskiego był różny i nie wszyscy uczestniczyli w opracowaniu tego tomu AHP od jego rozpoczęcia aż po zamknięcie. Oprócz autorów, w ostatnim okresie brał udział w pracy również Krzysztof Chłapowski w następującym zakresie:

- zamki (materiały i opracowanie wstępne)
- udział w technicznym opracowaniu indeksu miejscowości
- obliczenia powierzchni województw, ziem i powiatów
- większość obliczeń statystycznych dotyczących lokalizacji i przynależności własnościowej osad.

O autorstwie poszczególnych rozdziałów komentarza informuje spis treści, przy czym pragnę nadmienić, że ogólne prace redakcyjne całości tego tomu dzieliłem z moim najbliższym współpracownikiem — Henrykiem Rutkowskim.

Wreszcie poczuwamy się do miłego dla nas obowiązku podziękowania wszystkim insty-



tucjom i osobom, które ułatwiły nam wykorzystywanie posiadanych zbiorów naukowych lub udzielały porad i wskazówek przy opracowaniu tego tomu AHP.

W szczególności składamy wyrazy wdzięczności i podziękowania doc. dr Jerzemu Wiśniewskiemu – można rzec – stałemu naszemu konsultantowi w sprawach nazewnictwa i osadnictwa mazowieckiego, za rewizję indeksów, wewnętrzną ocenę komentarza i cenne porady, prof. dr Karolowi Buczkowi za życzliwe uwagi i za przekazanie do Pracowni Atlasu Historycznego Polski sporządzonych przezeń wypisów z dziś już nie istniejących zespołów, do 1944 r. przechowywanych w AGAD w Warszawie (Akta Komisji Skarbowej, taryfy podymnego z lat 1789 i 1790 dla całego Mazowsza) oraz prof. dr Adamowi Wolffowi za konsultacje w sprawach osadnictwa i nazewnictwa mazowieckiego.

Dziękujemy też serdecznie: ks. dr Tadeuszowi Żebrowskiemu, dyrektorowi Archiwum Diecezjalnego w Płocku, za udostępnianie zbiorów archiwalnych oraz pomoc w ustalaniu granic parafialnych i przynależności własnościowej dóbr kościelnych, prof. dr Henrykowi Samsonowiczowi – recenzentowi mapy i komentarza, dr Januszowi Riegerowi – recenzentowi indeksów za udzielone nam cenne porady i konsultacje, dr Stefanowi K. Kuczyńskiemu za pomoc przy opracowaniu herbów, dr Izie Galickiej za konsultacje do opracowania zamków, prof. dr Andrzejowi Wyczańskiemu i doc. dr Tadeuszowi Lalikowi za życzliwe opinie dotyczące tekstu komentarza, a prof. dr Leonidowi Żytkowiczowi za użyczenie nam odpisu inwentarza dóbr biskupstwa płockiego z 1650 r., a mgr Hannie Szwankowskiej za cenne uwagi do planu Warszawy.

Nadto gorąco dziękujemy Dyrekcji AGAD za życzliwość okazaną nam w czasie wielokrotnego wykorzystywania zespołów archiwalnych.

Jesteśmy również bardzo zobowiązani Państwowemu Wydawnictwu Naukowemu za trud redakcyjno-techniczny, Wydawnictwom Geologicznym za dobre wykonanie mapy oraz Wrocławskiej Drukarni Naukowej za staranne i sprawne złożenie komentarza i indeksów.

## WYKAZ SKRÓTÓW

- AGAD – Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie  
 AHP – *Atlas Historyczny Polski*  
 Arch. Diec. Płoc. – Archiwum Diecezjalne w Płocku  
 ASK – Archiwum Skarbu Koronnego  
 Cor. iuris Pol. – *Corpus iuris Polonici*, t. III-IV/1, wyd. O. Balzer, Kraków 1906-1910  
 Czaykowski, *Regestr diecezjów* – Franciszek Czaykowski, *Regestr dyecezyów*, rkps w Archiwum Kapituły Łowickiej (mikrofilm Biblioteki Narodowej nr 7679)  
 Długosz LB – Jan Długosz, *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, t. I-III (*Opera omnia*, t. VII-IX), Kraków 1863-1864  
 Dogiel – *Limites Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae*, wyd. M. Dogiel, Wilno 1758, cz. II  
 Kartoteka SHGM – Kartoteka słownika historyczno-geograficznego Mazowsza w średniowieczu (w ZBHG)  
 KDMaz. – *Kodeks dyplomatyczny księstwa mazowieckiego*, wyd. J. T. Lubomirski, Warszawa 1863  
 Knapiński, *Notaty* – W. Knapiński, *Notaty do historii diecezji warszawskiej z archiwum Konsystorza Warszawskiego*, maszynopis w Ośrodku Dokumentacji Zabytków w Warszawie  
 Kutrzeba, Duda – *Regestra theloniei aquatici Wladislaviensis saeculi XVI*, wyd. S. Kutrzeba, F. Duda, Kraków 1915  
 Kw. HKM – Kwartalnik Historii Kultury Materialnej  
 LM 1565 – *Lustracja województwa mazowieckiego 1565*, wyd. I. Gieysztorowa, A. Żaboklicka, cz. I-III, Warszawa 1967-1971  
 LM 1569 – *Lustracja województwa mazowieckiego 1569*, rkps w Bibliotece Narodowej w Warszawie, nr IV 3082  
 LM XVII – *Lustracje województwa mazowieckiego XVII wieku*, cz. I: 1617-1620, wyd. A. Wawrzyńczyk, Wrocław 1968  
 LP – *Lustracje województwa płockiego 1565-1789*, wyd. A. Sucheni-Grabowska, S. M. Szacherska, Warszawa 1965  
 LR XVI – *Lustracje województwa rawskiego 1564 i 1570*, wyd. Z. Kędzierska, Warszawa 1959  
 LR XVII – *Lustracje województwa rawskiego XVII wieku*, wyd. Z. Kędzierska, Warszawa 1965  
 LR 1789 – *Lustracja województwa rawskiego 1789 r.*, wyd. Z. Kędzierska, Wrocław 1971  
 Łaski LB – Jan Łaski, *Liber beneficiorum archidiecezji gnieźnieńskiej*, wyd. J. Łukowski, t. I-II, Gniezno 1880-1881  
 Miasta – *Miasta polskie w tysiącleciu*, t. I-II, Wrocław 1965-1967  
 MK – AGAD, *Metryka Koronna, libri inscriptionum*  
 MM – *Mazowsze w drugiej połowie XVI wieku*, mapa (część kartograficzna tego opracowania)  
 MRPS – *Matricularum Regni Poloniae summaria*, t. I-V/1, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1905-1919; t. V/2, wyd. J. Płocha i in., Warszawa 1961  
 Nowacki – J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. II, Poznań 1964  
 Nowowiejski – A. J. Nowowiejski, *Płock, monografia historyczna*, wyd. II, Płock 1931  
 Pazyra – S. Pazyra, *Geneza i rozwój miast mazowieckich*, Warszawa 1959  
 Płockie grodz. wiecz. – AGAD, *Płockie grodzkie wieczyste*  
 P. Małopolska – *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. III-IV: *Małopolska*, oprac. A. Pawiński, Warszawa 1886. *Źródła Dziejowe*, t. XIV-XV  
 P. Mazowsze – *Polska XVI wieku...*, t. V: *Mazowsze*, oprac. A. Pawiński, Warszawa 1892. *Źródła Dziejowe*, t. XVI  
 P. Podlasie – *Polska XVI wieku...*, t. VI, cz. 1-3: *Podlasie (województwo)*, oprac. A. Jabłonowski, Warszawa 1908-1910. *Źródła Dziejowe*, t. XVII  
 P. Wielkopolska – *Polska XVI wieku...*, t. I-II: *Wielkopolska*, oprac. A. Pawiński, Warszawa 1883. *Źródła Dziejowe*, t. XII-XIII  
 Pr. K – *Prusy Królewskie w drugiej połowie XVI wieku*, oprac. M. Biskup przy współudziale L. Koca, Warszawa 1961. AHP, seria B: *Mapy przeglądowe*, 1  
 Rej. pob. – Rejestry poborowe  
 SGKP – *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. I-XV, Warszawa 1880-1905  
 Tabela 1827 – *Tabella miast, wsi, osad Królestwa Polskiego z wyrażeniem ich położenia i ludności...*, t. I-II, Warszawa 1827

- Taryfy 1789-1790 – Wypisy K. Buczka z taryf podymnego na Mazowszu z lat 1789-1790 (w ZBHG)
- Ulanowski, Acta coll. Vars. – *Acta ecclesiae collegiatae Varsoviensis*, wyd. B. Ulanowski, (w:) *Archiwum Komisji Prawniczej*, t. VI, Kraków 1897-1926
- Ulanowski, Visitationes – *Visitationes bonorum archiepiscopatus necnon capituli Gnesnensis saeculi XVI*, wyd. B. Ulanowski, Kraków 1920
- Vol. Leg. – *Volumina Legum*, wyd. J. Ohryzko, t. I-VIII, Petersburg 1859-1860
- Wizytacje arch. warsz. 1598-1603 – *Visitatio generalis ecclesiae collegiatae... S. Joannis Baptistae infra muros antiquae civitatis Varsaviensis... 1598; Visitatio generalis omnium ecclesiarum... in toto archidiaconatu Varsaviensi... 1603*, rkps w Archiwum Archidiecezjalnym w Poznaniu, nr AV I (mikrofilm w Bibliotece Instytutu Historii PAN w Warszawie)
- WK – *Mapa województwa krakowskiego z doby Sejmu Czteroletniego (1788-1792)*, pod kierunkiem W. Semkowicza oprac. K. Buczek, Kraków 1930. AHP, seria A: Mapy szczegółowe, 1
- WL – *Województwo lubelskie w drugiej połowie XVI wieku*, oprac. S. Wojciechowski, Warszawa 1966. AHP, Mapy szczegółowe XVI wieku, t. 3
- Wolff – A. Wolff, *Studia nad urzędnikami mazowieckimi 1370-1526*, Wrocław 1962
- WP – *Województwo płockie około 1578 r.*, pod kierownictwem S. Herbsta opracowali I. Gieysztorowa, J. Humnicki, J. Lemené, A. Żaboklicka, Warszawa 1958, AHP, seria A: Mapy szczegółowe, 2
- ZBHG – Zakład Badań Historyczno-Geograficznych w Instytucie Historii PAN (Pracownia Atlasu Historycznego Polski w Warszawie)
- Zierhoffer – K. Zierhoffer, *Nazwy miejscowe północnego Mazowsza*. Wrocław 1957. Prace Onomastyczne 3



# Ź R Ó D Ł A

## I. ŹRÓDŁA PISANE

*Irena Gieysztorowa*

Podobnie jak w poprzednich publikacjach Atlasu Historycznego Polski z serii XVI w.<sup>1</sup> główną podstawę źródłową treści mapy Mazowsza XVI w. stanowią rejestry poborowe, to jest wykazy wpłat podatku nadzwyczajnego, uchwalanego doraźnie przez sejmy Rzeczypospolitej na cele wojenne<sup>2</sup>.

Rozszerzany w ciągu XVI w. zakres opodatkowania<sup>3</sup>, jak i objęcie nim wszystkich wsi i miast, stwarzają z księgowości poborowej, zachowanej dla ziem koronnych<sup>4</sup>, źródło niezwyklej wagi dla poznania struktury gospodarczo – społecznej Polski „złotego wieku”<sup>5</sup>. Źródło to wykorzystywane dla tych właśnie celów od niemal stu lat przez kilka pokoleń historyków, nie doczekało się dotąd szerszego studium krytycznego. Powinno by ono oświetlić przede wszystkim bliżej nieznaną praktykę fiskalną, to jest szczegóły organizacyjne ściągania poboru<sup>6</sup>, wpływające zapewne w jakiejś mierze na układ i treść rejestrów.

Zainteresowany wysokością i terminowością wpływów urząd podskarbiński mógł pozostawiać względnie wolną rękę poborcom tak w zakresie trybu wybierania podatku, jak i jego księgowości<sup>7</sup>. Głównym jej celem była tylko ewidencja płatników i ściąganych od nich należności. Precyzja obowiązywała zatem poborców przede wszystkim w zakresie rozmiarów opodatkowania i płynących z tego tytułu wysokości wpłat, które stanowiły podstawę podsumowań powiatowych i ziemskich, a zarazem rozliczeń z urzędem podskarbińskim<sup>8</sup>. Na-

<sup>1</sup> WP; Pr. K; WL.

<sup>2</sup> Określenia pierwotne: *contributio bellica, wojenne*, później *exactio publica*, por. J. Senkowski, *Skarbowość Mazowsza od końca XIV wieku do 1526 roku*, Warszawa 1965, s. 175 i nn. oraz uniwersały poborowe XVI w., opublikowane z lat 1507-1526 w Cor. iuris Pol., t. III-IV; z lat 1527-1598 w Vol. leg., t. I-II; z 1563 r. przez W. Pałuckiego, „Kw. HKM”, R. XIV, 1966, nr 3, s. 519-533.

<sup>3</sup> W drugiej połowie XVI w. obciążał on nie tylko wiejskie i miejskie grunty uprawne (jednostką wymiaru był łan, stąd pobór zwano również łanowym) z wyjątkiem folwarków, ale również ludność małorolną i bezrolną, rzemieślniczą i kupiecką oraz obiekty przemysłowe; nadto w miastach obowiązywał zryczałtowany już w XVI w. podatek majątkowy zwany szosem, rozkładany na właścicieli nieruchomości, i czopowe, ściągane od produkcji i wyszynku napojów alkoholowych.

<sup>4</sup> Por. *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Przewodnik po zespołach. 1. Archiwa dawnej Rzeczypospolitej*, s. 63-69. Ponad 150 ksiąg liczących po kilkaset kart oprawnych w drugiej połowie XVIII w. zasadniczo w układzie terytorialnym i chronologicznym, z mnóstwem niedatowanych dissolutów różnej proveniencji. Ogromne, choć nie stanowiące kompletnej dokumentacji rozmiary tego zespołu archiwalnego i jego przemieszanie utrudniają całościowe rozeznanie źródłoznawcze.

<sup>5</sup> Por. I. Gieysztorowa i A. Żaboklicka, *Rejestry poborowe Mazowsza XVI w.*, „Kw. HKM”, R. III, 1955, s. 338; K. Górską, *Przyczynek do krytyki rejestrów poborowych z XVI w.*, „Studia Źródłoznawcze”, t. I, Warszawa 1957, s. 188 n.; I. Gieysztorowa, *Źródła i szacunki w badaniach osadnictwa i demografii Polski XVI i XVII w.*, „Kw. HKM”, R. X, 1962, s. 576-584, tamże wcześniejsza literatura przedmiotu; P. Szafran, *Inwentarze czy rejestry poborowe*, „Zapiski historyczne”, t. XXXI, 1966, z. 1, s. 53-69; Z. Guldon, *Uwagi w sprawie przydatności badawczej rejestrów poborowych z XVI w.*, tamże s. 73-79; tenże, K. Wajda, *Źródła statystyczne do dziejów Pomorza Wschodniego i Kujaw od XVI do początków XX w.*, Toruń 1970, s. 15 i nn.

<sup>6</sup> Podobną opinię wyraża A. Gąsiorowski, *Powiat w Wielkopolsce XIV-XVI wieku*, Poznań 1965, s. 8, 30. Pewne informacje w tym względzie zawiera uniwersał z 1519 r., por. Cor. iuris Pol., t. III, s. 551.

<sup>7</sup> Milczenie uniwersałów drugiej połowy XVI w. na temat organizacji przeprowadzania poboru, tłumaczyć się może z dawna wykształconymi różnicami dzielnicowymi; nie rzutując na wysokość efektów podatkowych, nie wymagały one ustawowej unifikacji.

<sup>8</sup> „Poborce wszyscy liczbę czynić mają naprzód szlachcie na powiatowych sejmikach, a potem wszystkim na sejmie walnym”, Vol. leg., t. II, s. 41, 1564 r.

tomiast rejestry szczegółowe grały jedynie rolę załączników; ich czystopisy zapewniały ewentualny materiał kontrolny, a kopie lub bruliony podstawę ewidencji i roszezeń przy następnych poborach. Stąd nasuwa się wniosek, że poborcy czy pisarze poborowi mogli nie przywiązywać do form zapisu nazw miejscowych oraz ich zaszeregowania administracyjnego tej wagi, jaką nadają jej naukowcy użytkownicy stworzonego przez nich źródła.

Nie wszystkie rejestry poborowe przedstawiają jednakową wartość badawczą. Stwierdzenie znacznie większej wiarygodności informacji dotyczących podstawy opodatkowania z lat ściągania poboru według aktualnych zeznań płatników, niż według starych kwitów, prowadzi do uznania za najcenniejsze rejestrów z lat reform podatkowych (ok. 1530, 1552, 1563, 1578), za najslabsze zaś z lat bezpośrednio je poprzedzających<sup>9</sup>. Wolno również wysunąć przypuszczenie o związku między wartością rejestrów poborowych a typem osadnictwa. Drobne osadnictwo obszarów północnego Mazowsza zasiedlonego przez ubogą szlachtę zagrodową nastęrczało poborcom niewątpliwie więcej trudności, niż większa własność przeważająca na ziemiach południowych, jak np. wyróżniająca się wzorową rejestracją poborową ziemia gostyńska. Wyraźnie czytelny w sumariuszach poborowych, niezwykły rozwój osadniczy ziem północnego Mazowsza, zwłaszcza we własności zagrodowej, między trzydziestymi i sześćdziesiątymi latami XVI w.<sup>10</sup>, wymagały więc może krytycznej oceny jego rozmiarów uwzględniającej także postęp w sprawności ewidencji podatkowej. Również przy opracowaniu mapy ziemie te przysporzyły znacznie więcej kłopotów związanych z rekonstrukcją osadnictwa i podziałów administracyjnych, niż południowe Mazowsze, chociaż i tutaj sporo trudności wywołał brak w rejestrach rozgraniczenia administracyjnego wydzielonych kompleksów własności królewskiej i kościelnej.

Nawet najsprawniejsze przeprowadzenie poboru nie zapewniało objęcia w rejestrze z jednego roku wszystkich ówczesnych miejscowości, składających się na nie często kilku działów szlachty tzw. cząstkowej, lub nawet kilkunastu – zagrodowej, oraz pełni elementów podlegających opodatkowaniu<sup>11</sup>. Z drugiej zaś strony rejestry z lat o niższych wpływach fiskalnych, zawierają niekiedy odmienne nazewnictwo miejscowe, czy też wykazują różnice w przynależności administracyjnej oraz wyższe rozmiary opodatkowania niektórych osad. Zdecydowano zatem wykorzystać w pracach nad mapą Mazowsza w drugiej połowie XVI w. wszystkie zachowane w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie rejestry poborowe mazowieckie z lat 1530-1591<sup>12</sup>, z których niewielką tylko część opublikował A. Pawiński<sup>13</sup>.

Rejestry te dostarczyły przede wszystkim materiału do rekonstrukcji osadnictwa mazowieckiego w XVI w., obejmującej identyfikację, lokalizację i ustalenie ówczesnego nazewnictwa około 6700 jednostek osadniczych oraz określenie ich charakteru<sup>14</sup>. Przyjęty w księgowości poborowej drugiej połowy XVI w. schemat administracyjny (województwo, ziemia, powiat, parafia) zdawał się umożliwiać rekonstrukcję ówczesnych granic tych terytoriów. Wymieniane nazwiska lub urzędy, pozwalające identyfikować płatników, dawały podstawę do odtworzenia ówczesnej struktury własnościowej<sup>15</sup>. Szczegółowe określenie

<sup>9</sup> A. Wyczański, *Studia nad folwarkiem szlacheckim w Polsce w latach 1500-1560*, Warszawa 1960, s. 45 i n.; I. Gieysztorowa, *Źródła...* s. 577-579.

<sup>10</sup> Por. I. Gieysztorowa, *Zmiany gospodarczo-społeczne wsi mazowieckiej w XVI w. w świetle sumariuszy poborowych*, „Przeł. Hist.”, R. XLIX, 1958, s. 248.

<sup>11</sup> Przyczyną mogły być tu wpłaty opóźnione (retenty), okresowe libertacje z racji pożaru, zbiegostwa kmieci, itp.

<sup>12</sup> Wykaz zachowanych ok. 300 rejestrów mazowieckich podaje I. Gieysztorowa, *Mazowieckie akta skarbowe XV-XVII w.* [w:] *Księga pamiątkowa 150-lecia Archiwum Głównego w Warszawie*, Warszawa 1958, s. 209-217.

<sup>13</sup> P. Mazowsze. Opublikowane przez Pawińskiego rejestry, po jednym z każdej ziemi z lat 1563-1582, obejmują niecałe 10% zachowanego zespołu. Ze względu na rozbieżności tego wydawnictwa z jego podstawą źródłową (por. I. Gieysztorowa, A. Żaboklicka, *Rejestry...* s. 339) dokonano uzupełnień i poprawek po skolekcjonowaniu tekstu.

<sup>14</sup> Miasto, wieś, przysiółek, folwark lub młyn – mające odrębną nazwę. Nadwyżki liczebności osadnictwa mazowieckiego w drugiej połowie XVI w. osiągnięte dzięki poszerzeniu podstawy źródłowej w stosunku do wykorzystanej przez A. Pawińskiego (ok. 10%), dotyczą głównie trzech ostatnich spośród wymienionych typów osiedli.

<sup>15</sup> Ograniczono się do ogólnej charakterystyki czterech typów własności: królewskiej, kościelnej, szlacheckiej i miejskiej.

liczebności elementów opodatkowanych w pojedynczych osiedlach stwarzało możliwość pośredniego wnioskowania o ich wielkości zarówno w sensie przestrzennym, jak i demograficznym<sup>16</sup>. W praktyce każdy z wymienionych punktów tego programu badawczego napotkał trudności wynikające z charakteru źródła, księgującego jedynie mniej lub więcej rzetelnie, zgodne z rzeczywistością według zaleceń uniwersałów, czy też niepełne wpłaty podatkowe<sup>17</sup>.

Zniekształcenia nazw miejscowych przepisanych z wcześniejszych rejestrów<sup>18</sup> w formie opartej może tylko na ich fonetycznym przekazie, lub z rekognicji, w których podawano owe nazwy w dowolnych, różniących się nierzadko między sobą sformułowaniach i pisowni płatników, mogły nie sprawiać trudności pisarzom poborowym, wywodzącym się zazwyczaj z ziemskiej kancelarii sądowej, a więc ludziom obeznanym z terenem z racji swego urzędu i miejscowego pochodzenia<sup>19</sup>. Szczególnie niełatwą, jak o tym już wspomniano, była zwłaszcza ewidencja mrowia mazowieckiej szlachty zagrodowej, z bogato rozczłonkowanym osadnictwem wokół wsi macierzystej. Płynna różnorodność wielce skomplikowanego nazewnictwa, utrudniająca w dzisiejszych badaniach identyfikację jednego czy więcej osiedli objętych kilkuczłonowym mianem, przyjmowanie z konieczności niepewnych powiązań lokalizacyjnych, co najmniej o dwieście lat późniejszych od przekazów źródłowych, ograniczają ścisłość ustaleń liczebności osadnictwa drobnoszlacheckiego.

Schemat administracyjny księgowości poborowej miał dla organizacji skarbowej jedynie znaczenie pomocnicze, ułatwiające ewidencję podatników. Jego ciągła aktualizacja zarówno w zakresie granic parafialnych jak i powiatowych stanowiłaby dla poborców czy pisarzy zbędne raczej utrudnienie, grożąc możliwością pominięcia jakiejś osady. Bezpieczniej zatem było trzymać się podziałów dawnych, choć stopniowo dezaktualizowały się one; w ślad bowiem za nieustannymi jeszcze w XVI w., zwłaszcza na Mazowszu wschodnim, postęпами osadnictwa powstawały nowe parafie i ośrodki sądownictwa szlacheckiego<sup>20</sup>. Ta powszechna, jak się wydaje, tendencja konserwatywna księgowości poborowej, nie wyłącza jednak możliwości indywidualnych inicjatyw poborców lub pisarzy, mających na celu swoiste uproszczenie podziałów administracyjnych, niezgodnie ze stanem rzeczywistym<sup>21</sup>.

Rejestry poborowe nie zawierają więc w pełni zadowalających podstaw do wytyczenia podziałów administracyjnych Mazowsza XVI w.<sup>22</sup>, ujawniając trudności rozgraniczenia zwłaszcza okolic o przewadze trzech typów własności: królewskiej, kościelnej i szlachty zagrodowej<sup>23</sup>; narzuciło to konieczność niezbędnego poszerzenia podstawy źródłowej. Po-

<sup>16</sup> Por. I. Gieysztorowa, *Źródła...*, s. 586-590.

<sup>17</sup> Do „Egzorbitancji poborowych” wydobytych przez K. Górską op. cit., s. 185 i nn., dorzucić by można krotokhwilę Mikołaja Reja o wójcie i poborcy, por. *Dawna facecja polska*, opr. J. Krzyżanowski i K. Żukowska-Billip, Warszawa, 1960, s. 62 i n.

<sup>18</sup> O zwyczaju przygotowywania przez niektórych poborców wstępnych wykazów miejscowości zgodnie z poprzednio przyjętym schematem świadczą gdzieś rezerwowane a nie wypełnione miejsca na zapis wpłaty; por. także *Archiwum Główne*, op. cit., s. 65.

<sup>19</sup> Dowolność formy i pisowni występuje powszechnie w XVI w. nie tylko w nazwach miejscowych, ale również w podpisach szlacheckich. Na pisemne rekognicje nie zawsze stać było szlachtę zagrodową, jak i najuboższą – cząstkową, z racji analfabetyzmu. Nazewnictwo drobnoszlacheckich osiedli mazowieckich w rejestrach poborowych góruje nad jeszcze bardziej zniekształconymi przez obcych pisarzy formami zapisu nazw wsi szlacheckich w lustracjach królewskich z drugiej połowy XVI w., wizytacjach diecezji płockiej z przełomu XVI na XVII w., czy MK.

<sup>20</sup> Do rozwoju podziałów powiatowych zob. A. Gąsiorowski, op. cit., s. 55 i nn.; T. Lalik w recenzji „Kw. Hist”. 1966, z. 3, s. 704; por. także J. Bardach, *Powiat w Polsce późnośredniowiecznej*, „Czas. prawnohist.”, t. XIX, 1967, z. 2, s. 139 i nn.

<sup>21</sup> Por. zamieszczoną w rejestrze poborowym województwa krakowskiego z 1565 r. „Przestrożę” adresowaną przez sumiennego poborcę do współczesnych mu władz skarbowych: „Jeśli byś obaczył stychując regestr ten anni 1565 z regestrem 1563 et 1564, a najdziesz in 1564-1565 niektóre fary i ze wsiami Pobiodr, Przypkowicze et similia, które są jakoby pograniczne z Osswieczyńskim albo Zatorskim powiatem. Tedy takowe fary i wsi najdziesz w tym to Osswieczyńskim albo Zatorskim powiecie. Bom to uczynił dlatego, żem odjął w tamten powiat, iż tam przybyło wsi pod ty fary, post incorporationem tych dwie księstw Osswieczyńskiego i Zatorskiego ad Regnum Poloniae. A iżby jedna fara nie była rozerwana do dwu powiatów dla błędów w regestrzech na potym, wołałem je tam przenieść kędy im własniej i przystojniej być” AGAD, ASK I, ks. 96, k. 4v.

<sup>22</sup> Por. I. Gieysztorowa, *Źródła...*, s. 576.

<sup>23</sup> Wpływy poborowe z większych kompleksów własności królewskiej i kościelnej wydzielano zazwyczaj

dobnie w zakresie ówczesnych stosunków własnościowych informacje rejestrów poborowych ustępują wobec bardziej kompletnych i szczegółowych źródeł gospodarczych, związanych z eksploatacją królewskiej ziemi i dóbr duchownych. Źródła te umocniły i wzbogaciły również kryteria oceny wielkości osad.

Źródeł weryfikujących i uzupełniających rejestry poborowe — główną podstawę rekonstrukcji osadnictwa i podziałów administracyjnych Mazowsza XVI w. — dostarczyły materiały różnego charakteru i różnego czasu, czym późniejsze tym bardziej wiarygodne, ale zarazem bardziej wątpliwe w zakresie zgodności ze stanem szesnastowiecznym.

Na czoło wysuwają się akta władz centralnych Rzeczypospolitej: uchwały sejmowe zawierające uniwersały poborowe i dotyczące niekiedy zakresu terytorialnego funkcjonowania administracji<sup>24</sup>, oraz Metryka Koronna, akta kancelarii królewskiej odnoszące się m.in. do nadań dóbr, ich rozgraniczeń, jak również lokacji miast i wsi<sup>25</sup>.

Spośród materiałów podatkowych wykorzystano pomocniczo dla problemów nazewnictwa, identyfikacji i weryfikacji liczebności przysiółków drobnoszlacheckich, jak również podziałów administracyjnych w XVI w. rejestry podymnego i pogłównego z XVII w.<sup>26</sup>, taryfy dymów z lat 1789-1790<sup>27</sup>, oraz sporządzone w układzie parafialnym wykazy płatników dziesięcin z ostatniej ćwierci XVIII w.<sup>28</sup> W wypadku rozbieżności informacji tych źródeł sięgano do jeszcze późniejszych: *Tabeli miast i wsi z 1827 r.* oraz *Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego*<sup>29</sup>. Dla problemów nazewniczych oraz osiedli zaginionych próbowano szukać ich śladów w opracowywanych obecnie materiałach toponomastycznych<sup>30</sup>.

Najbardziej jednak miarodajne informacje dla uściślenia przynależności parafialnej osad mazowieckich w XVI w. oraz ustalenia wyższych podziałów administracji kościelnej zaczerpnięto z wizytacji diecezjalnych przeprowadzanych w Polsce na mocy uchwał soboru trydenckiego kilkakrotnie, począwszy od schyłku XVI w. Akta tych wizytacji, zawierające wiele cennych informacji różnego charakteru, zachowały się mniej lub więcej kompletnie w archiwach diecezjalnych<sup>31</sup>. Z diecezji płockiej, obejmującej swym zasięgiem północne Mazowsze, wykorzystano wizytację przeprowadzoną w latach 1598-1602 r., zachowaną dla archidiaconatu płockiego oraz paru dekanatów archidiaconatu pułtuskiego<sup>32</sup>. Dla pozostałych terenów diecezji płockiej w granicach Mazowsza XVI w. wykorzystano dane z póź-

---

z układu parafialnego, przypisując je do ziemi, lub powiatu, w którym leżała ich większość. Trudne do rozgraniczenia powiatowego strefy zamieszkałe przez szlachtę zagrodową, płacącą pobór raz w jednym, raz w drugim powiecie, możnaby uzasadnić płynnością zasięgu kompetencji terytorialnej sądu, lub swoistym liberalizmem fiskalnym, godzącym się na pewne udogodnienia płatnicze. Znajdąy okolicę poborcy ziemscy czy ich pisarze orientowali się, że jeśli wieś z parafii podzielonej między dwa powiaty nie opłaciła poboru w jednym z nich, to mogła być opłacić go w drugim.

<sup>24</sup> Cor. iuris Pol.; Vol. leg.

<sup>25</sup> MK. Do 1572 r. korzystano z niej głównie przez MRPS.

<sup>26</sup> Wykaz zachowanych rejestrów mazowieckich podymnego i pogłównego podaje I. Gieysztorowa, *Mazowieckie akta skarbowe...*, tabela.

<sup>27</sup> Korzystano ze znajdujących się w ZBHG wypisów K. Buczka z akt Komisji Skarbowej, spalonych w AGAD 1944 r. Na temat ich wartości por. K. Buczek, WK (komentarz), s. 26 n.

<sup>28</sup> Czaykowski, Regestr diecezjów.

<sup>29</sup> Tabela 1827; SGKP.

<sup>30</sup> *Urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych*, wyd. Urzędu Rady Ministrów, częściowo udostępnione do prac nad mapą Mazowsza w trakcie prac redakcyjnych. W formie powielanej ukazało się dotąd 17 zeszytów, których treść odnosi się do obszaru szesnastowiecznego Mazowsza, a mianowicie: z woj. warszawskiego m. st. Warszawa (z. 37) oraz powiaty: ciechanowski (z. 123), garwoliński (z. 124), gostyński (z. 125), grodzisko-mazowiecki (z. 126), grójecki (z. 127), łosicki (z. 128), makowski (z. 129), nowodworski (z. 132), ostrowski (z. 134), otwocki (z. 135), piaseczyński (z. 136), wyszkowski (z. 149); z woj. lubelskiego powiat łukowski (z. 115); z woj. kieleckiego pow. białobrzegi (z. 18) i kozienicki (z. 25), oraz z woj. olsztyńskiego pow. działdowski (z. 170).

<sup>31</sup> Por. B. Kumor, *Przedrozbiorowe wizytacje kościelne jako źródło demograficzne*, „Przeszłość Demograficzna Polski”, t. 2, Warszawa 1969, s. 8-11. Dotąd niepublikowane, w bardzo niewielkiej części dopiero niedawno objęte akcją mikrofilmowania, wymagają uciążliwego, wobec wielkiej objętości zasobu, korzystania z nich na miejscu. Wyciągi ks. W. Mąkowskiego z wizytacji diecezji płockiej 1775 r. dotyczące rzek wymienianych w opisach parafii wzbogaciły nazewnictwo hydrograficzne naszej mapy (w ZBHG).

<sup>32</sup> *Ecclesiarum archidiaconatus Plocensis visitationes anni 1598-1599 et partim 1600 et 1602 peractae*, Arch. Diec. Płoc., nr 6, f. 16v-383; wykorzystano ponadto fragmenty wizytacji kościołów dekanatu łomżyńskiego i wiskiego z 1598 r.; tamże, nr 8, f. 301-394v.



niejszych wizytacji XVII i XVIII w., przy czym szczególnie wartościowa okazała się wizytacja 1711 r., zawierająca inserowane dokumenty erekcji parafii z XV i XVI w.<sup>33</sup>. Wykorzystano również pomocniczo dla ustalenia granic kościelnych w obrębie diecezji płockiej także inne materiały proveniencji kościelnej<sup>34</sup> oraz zachowany rejestr poboru od właścicieli dóbr kościelnych z 1570 r. z archidiaconatu płockiego i dobrzyńskiego<sup>35</sup>. Informacje dotyczące podziałów archidiaconatu warszawskiego diecezji poznańskiej czerpano z wizytacji 1598-1603 r.<sup>36</sup> i notat archiwalnych W. Knapińskiego<sup>37</sup>; wykorzystany został również rejestr poboru od duchowieństwa archidiaconatu warszawskiego z 1561 r.<sup>38</sup>.

Dla mazowieckiej części archidiecezji gnieźnieńskiej (archidiaconat łowicki) główną pomoc stanowiły *Liber beneficiorum* Jana Łaskiego<sup>39</sup> oraz *Słownik* J. Wareźaka<sup>40</sup> oparty na obfitym, rozproszonym materiale archiwalnym.

Informacje osadnicze zawarte w księgach sądowych grodzkich i ziemskich, z okresu poprzedzającego przekrój chronologiczny mapy Mazowsza, uzyskano dzięki kartotece *Słownika historyczno-geograficznego Mazowsza średniowiecznego*, przygotowywanego przez A. Wolffa i A. Borkiewicz-Celińską<sup>41</sup> oraz nielicznym mazowieckim księgom sądowym z XV w., ogłoszonym drukiem<sup>42</sup>. Wykorzystano również częściowo rękopiśmienne wyciągi I. Kapicy Milewskiego z ksiąg sądowych północno-wschodniego Mazowsza<sup>43</sup>. Z niepublikowanych ksiąg sądowych korzystano sporadycznie, sięgając do nich tylko w wypadkach wymagających wyjaśnienia konkretnych faktów, jak np. zasięgu powiatu serockiego, lub dla kontroli pisowni niektórych nazw miejscowych. Nie przeprowadzono natomiast w nich kwerendy systematycznej, pod kątem pełności osadnictwa XVI w.<sup>44</sup>, zarówno ze względu na masowy charakter tego źródła, jak też z powodu fragmentaryczności zachowanych po ostatniej wojnie materiałów, odnoszących się do niektórych tylko powiatów Mazowsza.

---

<sup>33</sup> Najslabiej zachowane są wizytacje południowo-wschodniej części archidiaconatu pułtuskiego, to jest dekanatów: wyszkowskiego, nurskiego i stanisławowskiego. Wykorzystano dla archidiaconatu pułtuskiego i części płockiego wizytację parafii z 1609 r.: dekanatu ciechanowskiego (Arch. Diec. Płoc. nr 11, f. 220-280v), łomżyńskiego (nr 14, f. 135-225), wiskiego (nr 14, f. 225-260), wyszkowskiego (nr 11, f. 1-50), czerwińskiego (nr 9, f. 88-118v), gostyńskiego (nr 9, f. 248-341); wizytację parafii 1693-1697 r. dla następujących dekanatów: łomżyńskiego, wiskiego, wąsoskiego, nurskiego, andrzejowskiego, i radzyńskiego (*Acta visitationis generalis in dioecesi Plocensi ...* nr 47) oraz uzupełniająco wizytację 1711 r. (nr 252).

<sup>34</sup> *Distinctio nova decanatum in dioecesi Plocensi... 1506*, Arch. Diec. Płoc., Akta Konsystorza 6, f. 103-108 (odpis z kopii ks. W. Mąkowskiego, tamże); *Regestrum in quo proventus beneficiorum curatorum et non curatorum in archidiaconatu Poltoviensi existencium, AD 1530 conscriptum...*[w:] *Materiały do dziejów kolegiaty pułtuskiej*, wyd. B. Ulanowski, Arch. Kom. Hist. X, s. 306-415 oraz schematy podziału diecezji płockiej zawarte w taksach beneficjów z 1628 r. (Arch. Diec. Płoc., Akta konsystorza 59, p. 92-114), 1631 r. (tamże, l. c. p. 733-734) i 1632 r. (Bibl. Czartoryskich, Kraków, rkps 28808, wypis wykonany przez Zakład Dokumentacji IH PAN w Krakowie, w posiadaniu ZBHG).

<sup>35</sup> P. Mazowsze, s. 126-133.

<sup>36</sup> Wizytacje arch. warsz. 1598-1603. Wykorzystał tę wizytację Nowacki, s. 505 i nn.

<sup>37</sup> W. Knapiński, *Notaty*; tenże, *Notaty do historii kościołów warszawskich*, "Materiały do dziejów sztuki i kultury", nr 6, maszynopis powielony przez Państw. Instytut Historii Sztuki, Warszawa 1949.

<sup>38</sup> ASK I, 27, k. 272-288.

<sup>39</sup> Łaski LB, t. I-II.

<sup>40</sup> J. Wareźak, *Słownik historyczno-geograficzny księstwa łowickiego*, z. I, Wrocław 1961, z. II (do hasła *Stupia*), Łódź 1967.

<sup>41</sup> Por. *Słownik historyczno-geograficzny ziemi wyszogrodzkiej w średniowieczu*, wyd. A. Wolff i A. Borkiewicz-Celińska, Wrocław 1971. Materiały kartoteki, zawierające również bogate wypisy z kilku zespołów Archiwum Diecezjalnego w Płocku, dostarczyły wcześniejszych odmianek nazewnictwa osadniczego i hydrograficznego mapy, szczegółów lokalizacyjnych oraz wiadomości o przebiegu dróg.

<sup>42</sup> *Księga ziemi czerskiej, 1404-1425*, wyd. J. T. Lubomirski, Warszawa 1879; *Księga ziemska płońska 1404-1417*, wyd. M. Handelsman, Warszawa 1920; *Księga ziemska zakroczymska pierwsza, 1423-1427*, wyd. A. Rybarski, Warszawa 1920; *Księga ziemska zakroczymska druga, 1434-1437*, wyd. K. Tymieniecki, Warszawa 1920.

<sup>43</sup> Por. *Archiwum Główne*, op. cit., s. 135 i nn. Zasluguje na uwagę zaczerpnięte z tego zbioru przez J. Sawickiego do *Iura Masoviae terrestria* (t. I, Warszawa 1972, dalsze tomy w przygotowaniu) ustanowienie w 1548 r. powiatu radziłowskiego, udostępnione nam uprzejmie przez Wydawcę.

<sup>44</sup> Por. K. Hładyłowicz, *Zmiany krajobrazu i rozwój osadnictwa w Wielkopolsce od XIV do XIX wieku*, Lwów 1932, s. 83.

Źródłem podstawowej wagi dla rekonstrukcji własności monarszej na Mazowszu są lustracje królewszczyzn, szczególnie wartościowy materiał do dziejów zagospodarowania miast i wsi królewskich, częściowo wydany już drukiem i opracowany krytycznie<sup>45</sup>. Z genezą lustracji wiąże się tzw. rewizja listów, czyli nadań królewszczyzn, której protokoły w sposób istotny uzupełniają lustracje<sup>46</sup>. Węższy zakres terytorialny obejmują inwentarze starostw<sup>47</sup>, sporządzane głównie przy zmianach ich posesorów. Poprzedziły je inwentarze dochodów z dóbr książęcych, spisywane w związku z wcieleniem lenna mazowieckiego do Korony; wykorzystano je do kontroli stanu własności, a towarzyszące im często rejestry czynszów książęcych — jak np. rejestr czynszów pisarstwa warszawskiego, czy wcześniejsze z przełomu XV i XVI w. wykazy czynszów z dóbr książęcych, posłużyły do wyrywkowej kontroli osadnictwa<sup>48</sup>. Na wzmiankę zasługuje osobny opis zamków i dworów monarszych na Mazowszu, sporządzony w 1549 r. przez sekretarza królewskiego Macieja Wargawskiego<sup>49</sup>.

Analogiczne znaczenie dla majątności duchownych mają księgi uposażeń i inwentarze dóbr kościelnych. Spośród nich tylko skrawek mazowiecki archidiecezji gnieźnieńskiej znalazł swe odzwierciedlenie w przytoczonym wyżej *Liber beneficiorum* Łaskiego oraz w inwentarzach dóbr arcybiskupich i kapituły gnieźnieńskiej z XVI w.<sup>50</sup>. Nie uwzględniony w *Księdze uposażenia diecezji poznańskiej z 1510 r.*<sup>51</sup> archidiaconat warszawski wymagał sięgnięcia do innych źródeł, m.in. opublikowanych akt kolegiaty warszawskiej<sup>52</sup>. Podobnie dla diecezji płockiej pozbawionej ogólnej księgi uposażeń wykorzystano drukowane akta kapituły płockiej i materiały do dziejów kolegiaty pułtuskiej<sup>53</sup>. Inwentarz dóbr biskupstwa płockiego z 1650 r. dostarczył szczególnie cennych wiadomości osadniczych dla miast i wsi biskupich<sup>54</sup>.

Powyższy przegląd źródeł objął ważniejsze ich grupy w zależności od głównych problemów mapy Mazowsza. Dodać należy, że wykorzystano także nieliczne źródła narracyjne z XVI w., a więc opisy geograficzne Aleksandra Gwagnina i Jędrzeja Świącieckiego<sup>55</sup>, a także pomniejsze inne, cytowane w rozdziałach szczegółowych komentarza.

Przytoczone uwagi źródłoznawcze miały na celu zestawienie i częściową przynajmniej ocenę krytyczną podstawy materiałowej opracowania mapy Mazowsza w XVI w. Podobnie jak historyk gospodarczy w poszukiwaniu cech ilościowych badanego zjawiska musi uciekać się do szacunków, które niekiedy ustalają tylko rząd wielkości, tak geografia historyczna mimo niedostatku źródeł nie może zrezygnować z przybliżenia do dawnej rzeczywistości. Prace nad mapą Mazowsza XVI w. zarysowały w efekcie końcowym dość czytelne kontury zjawisk geograficzno-historycznych, co, jak się wydaje, opłaciło włożony w nie trud.

<sup>45</sup> LP; LR XVI; LR XVII; LR 1789; LM 1565; LM 1569; LM XVII.

<sup>46</sup> Spośród wielu materiałów „rewizyjnych” zachowanych w AGAD (por. LM 1565, s. X, przyp. 13) wykorzystano tzw. Metr. Lit. IVB, ks. nr 7, 8 oraz Dz. XVIII, ks. 7, 9.

<sup>47</sup> AGAD, ASK XLVI.

<sup>48</sup> Np. inwentarz dochodów starostwa zakroczymskiego z 1536 r. (ASK I, ks. 43, k. 617 nn), łomżyńskiego z 1528 r. (ASK I 39, k. 1 nn.); rejestr czynszów pisarstwa warszawskiego z 1526 r. (ASK I, ks. 27, k. 447 nn., 669 nn.); wiskiego z 1494 r. (ASK I ks. 38, k. 2 nn.); szerzej I. Gieysztorowa, *Mazowieckie akta skarbowe...*, s. 211 i n.

<sup>49</sup> *Consignatio aedificiorum ex mandato SRM in castris et curiis Ducatus Masoviae per rev. dnum Wargawski archidiaconum Lanciensem — AD 1549 facta*, AGAD, ASK XLVI, ks. 139, oraz ASK I ks. 27, k. 290-324 (kopia fragmentu).

<sup>50</sup> Ulanowski, *Visitationes*.

<sup>51</sup> Wydanej przez J. Nowackiego, Poznań 1950.

<sup>52</sup> Ulanowski, *Acta coll. Vars.*, t. VI, s. 1-90.

<sup>53</sup> *Acta capituli Plocensis ab an. 1514 ad an. 1577*, ed. B. Ulanowski, Arch. Kom. Hist., t. X, s. 129-305; *Materiały do dziejów kolegiaty pułtuskiej*, wyd. B. Ulanowski i St. Zachorowski, Arch. Kom. Hist. t. X, s. 306-415.

<sup>54</sup> Kopia wydawnicza z rkps Arch. Diec. Płoc. udostępniona nam uprzejmie przez prof. L. Żytkowicza.

<sup>55</sup> A. Gwagnin, *Sarmatiae Europae descriptio*, Kraków 1578, tłum. polskie, *Kronika Sarmacji Polskiej* [w:] *Zbiór dziejopisów Polski*, t. IV, Warszawa 1764 (dalej: Gwagnin); A. Świąciecki, *Topographia sive Masoviae descriptio*, Warszawa 1634, tłum. polskie, *Opis Mazowsza Jędrzeja Świącieckiego*, wyd. W. Smoleński [w:] *Pisma historyczne*, t. I, Kraków 1901 (dalej: Świąciecki).

## II. ŹRÓDŁA KARTOGRAFICZNE

*Henryk Rutkowski*

Źródła kartograficzne, które posłużyły do opracowania mapy Mazowsza w drugiej połowie XVI wieku, poprzednio były już w większości wykorzystywane do mapy województwa płockiego, a częściowo także do mapy województwa lubelskiego<sup>1</sup>. Podstawowymi źródłami są szczegółowe mapy z końca XVIII i pierwszej połowy XIX w., które — ogólnie biorąc — przedstawiają każdy rejon w trzech przekrojach chronologicznych, dwóch bliskich sobie i trzecim nieco odleglejszym. Natomiast mapy z XVI w. w żadnej mierze nie stanowią podstawy naszego opracowania. Mogą one tutaj budzić inne zainteresowanie — jako swoiste odbicie ówczesnej wiedzy o tych elementach geograficznych, które przedstawiano kartograficznie.

W szczególności może być interesujące, które miejscowości Mazowsza jako ważniejsze zostały umieszczone na mapach (oczywiście należy się liczyć z błędami lokalizacji i nazw). Mapa Polski Wacława Grodeckiego z około 1562 r. (w skali około 1 : 1 680 000, przeróbka bardziej szczegółowej mapy Bernarda Wapowskiego z 1526 r.) przedstawia 44 osady mazowieckie. Z nich 34 to stolice województw, ziem i powiatów (brak 6), 9 inne miasta, a 1 — dawny książęcy dwór myśliwski Szkwa w puszczy zwanej obecnie Kurpiowską. W tym obliczeniu uwzględniamy znak bez nazwy na południe od Sochaczewa jako Mszczonów (zgodnie z mapą Pograbki), pomijamy znak bez nazwy między Nowogrodem a Łomżą (u Pograbki to druga Ostrołęka); gdyby przyjąć, że Bielony oznaczone nad Wisłą powyżej ujścia Pilicy miały być Białobrzegami, otrzymalibyśmy o jedno miasto więcej. Na mapie Andrzeja Pograbki z 1570 r. (skala około 1 : 2 000 000) do 44 miejscowości oznaczonych na Mazowszu przez Grodeckiego doszło 8 innych miast, w tym jedno powiatowe. Mapa Pograbki wyróżnia wielkością liter Warszawę i Płock, ale pomija pod tym względem Rawę; podobnie na sąsiednich terenach wśród miast wyróżnionych jest Radom i Piotrków, a nie ma Brześcia Kujawskiego. Grodecki częściowo oznaczył granicę województwa mazowieckiego, której fragmenty rozdzielają miejscowości zgodnie z rzeczywistością, ale inne fragmenty są rażąco błędne. Na późniejszej edycji mapy tego autora z 1595 r., zmienionej z wykorzystaniem mapy Pograbki, przebieg granicy jest uzupełniony i poprawiony, lecz także nie bezbłędny. Mapa Pograbki, jako jedyna ze znanych nam map Polski z XVI w., oznacza kilka dróg, z których jedna przechodzi przez część Mazowsza: z Krakowa przez Opoczno, Rawę, Jeżów na Kujawy<sup>2</sup>.

Chronologicznie pierwsze miejsce wśród podstawowych źródeł kartograficznych naszego opracowania zajmują mapy województw Karola de Perthées z dwóch ostatnich dziesięcioleci XVIII w. Karty te są w skali 1 : 225 000 i mają prawie jednakowy tytuł: *Mappa szczegółna województwa...* Z trzech map dotyczących Mazowsza opublikowane zostały w międzorycie dwie: mapa województwa płockiego wraz z ziemią dobrzyńską, opracowana w 1784 r. (wyrytowana w Paryżu przed 1806 r.) oraz mapa województwa rawskiego z 1792 r. (wydana

<sup>1</sup> WP, s. 17-20; WL, s. 15-16.

<sup>2</sup> Por. K. Buczek, *Ślązacy w kartografii polskiej XVI wieku*, Katowice 1937, s. 11-21, 32-34; tenże, *Dzieje kartografii polskiej od XV do XVIII wieku. Zarys analityczno-syntetyczny*, Wrocław 1963, s. 23-47; tenże, *The History of Polish Cartography from the 15th to the 18th Century*, Wrocław 1966, s. 32-57, fig. 19, 22 i in. (drobne zmiany w stosunku do tekstu polskiego, reprodukuje map liczniejsze i wydane czytelniej); M. Koter, *Terytorium dzisiejszego województwa łódzkiego na mapach Polski z XVI i XVII wieku*, „Rocznik Łódzki”, R. 5, 1962, s. 77-87; S. Herbst, *Mazowsze w kartografii XV/XVI wieku [w:] Europa — Słowiańszczyzna — Polska. Studia ku uczeniu prof. K. Tymienieckiego*, Poznań 1970, s. 519-521.

w Petersburgu w 1806 r.). Natomiast województwo mazowieckie nie doczekało się publikacji mapy Perthéesa. Opracował on to terytorium w dwóch kolejnych wersjach, z których pierwsza, ukończona w 1783 r., rozpoczynała całą serię *mapp szczególnych*. Ta mapa mogła być tylko w części obejmującej diecezję płocką oparta na szczegółowych opisach parafii (na ankiecie biskupa Michała Poniatowskiego), jednak ponieważ takie opisy miały stanowić główną podstawę całej serii, Perthées opracował w latach 1789-1791 drugą wersję mapy województwa mazowieckiego, bardziej szczegółową i dokładną<sup>3</sup>. Z tego terenu opublikowano jedynie mapę okolic Warszawy (*Okolica Warszawy w diametrze pięciu mil*, wyrytowana w Paryżu w 1794 r.). Mapa ta była gotowa w 1786 r., ale treść ma już zgodną z drugą redakcją mapy województwa mazowieckiego.

Nie oparte na zdjęciach terenowych mapy Perthéesa miały jako podstawę opisy parafii z lat 1783-1784, nieliczne punkty z oznaczonymi współrzędnymi geograficznymi oraz dorywczo i pobieżnie zbierany materiał kartograficzny (zdjęcia drogowe itp). W rezultacie dokładność map Perthéesa jest bardzo niezadowalająca, np. w oznaczonej niemal całkowicie sieci osadniczej lokalizacja prawie wszystkich miejscowości jest błędna<sup>4</sup>.

W naszej pracy mapy Perthéesa posłużyły głównie do zagadnień dróg, granic administracji państwowej i nazw wodnych, a tylko w niewielkiej mierze były pomocne w kwestiach lokalizacji osad. Poza tym wyzyskano z map tabelaryczne zestawienia dóbr królewskich i kościelnych.

Sporadycznie korzystaliśmy z materiałów Perthéesa, które stanowiły etap przejściowy między opisami parafii a rysowaniem samych map. Mianowicie są to szkice poszczególnych parafii, które w latach 1801-1807 zostały opracowane w 12 tomach pt. *Geograficzno-statystyczne opisanie parafii Królestwa Polskiego...*<sup>5</sup>.

Kilka lat wcześniej, zanim Perthées przystąpił do pracy nad mapami szczegółowymi, w 1778/79 r. Franciszek Czaykowski opracował mapę diecezji płockiej (skala około 1 : 190 000). Mapa Czaykowskiego, mająca jeszcze większe zniekształcenia niż mapy Perthéesa, służyła nam pomocniczo przy opracowaniu granic parafialnych, a tylko wyjątkowo przy lokalizacji miejscowości<sup>6</sup>.

Już w drugim rozbiórce Polski część Mazowsza znalazła się pod panowaniem Prus, a trzeci rozbiór przeciął nasze terytorium granicą prusko-austriacką, stąd też Mazowsza dotyczyła w zasadzie trzy różne mapy zaborcze<sup>7</sup>.

Najmniejszą dokładnością odznacza się mapa tzw. Prus Południowych, wydana przez budowniczego Dawida Gilly w skali 1 : 150 000 w 1802/3 r.<sup>8</sup> Jest to redukcja zdjęć terenowych, które opracowano w skali 1 : 50 000. Przeprowadzono je pod kierunkiem Gilly'ego i Crona (Krohna) w latach 1793-1796 na obszarze zajęтым podczas drugiego rozbioru, a także na części trzeciego zaboru<sup>9</sup>. Zdjęcia te nie były poprzedzone triangulacją lub oznaczeniem

<sup>3</sup> Klisze fotograficzne już nie istniejącej mapy z 1783 r. znajdują się w zbiorach ZBHG w Warszawie. Mapę województwa mazowieckiego z 1789-1791 r. znamy tylko z kopii, mającej tytuł i objaśnienia w języku rosyjskim (kopia z lat 1797-1812, w zbiorach AGAD).

<sup>4</sup> K. Buczek, *Dzieje...*, s. 80-91; tenże, *The History...*, s. 11, 98-110, fig. 53-58; WP, s. 17-18 i reprodukcja mapy województwa płockiego Perthéesa; J. Gołaski, *Kształtowanie się mapy wsi w Polsce do końca XVIII w. Studia nad genezą wielkoskalowej informacji kartograficznej*, Wrocław 1969, s. 53-56.

<sup>5</sup> Rękopis w Bibliotece Akademii Nauk USSR w Kijowie, mikrofilm w IH PAN w Warszawie. Na karcie każdej parafii znajduje się wykaz należących do niej miejscowości i dodatkowe objaśnienia oraz wykonany następnie szkic; dla niektórych parafii są załączone obszernie opisy. Luźne karty, które musiały być sporządzone w różnym czasie, zależnie od tego, jakie województwo aktualnie Perthées opracowywał, zostały w latach 1801-1807 (datowanie na podstawie wzmianek w treści) zestawione według podziałów kościelnych, opatrzone nie zupełnie odpowiednim tytułem i oprawione w 12 tomów.

<sup>6</sup> Mapa Czaykowskiego zaginęła, ale zachowała się jej fotografia w ZBHG. K. Buczek, *Dzieje...*, s. 85-86; WP, s. 18.

<sup>7</sup> Por. *Mapka Przeglądowa* w Pracach Komisji Atlasu Historycznego Polski, t. III, Kraków 1935, po s. 336; E. O. Kossmann, *Die preussischen Landesaufnahmen in Polen (1753-1806)*, „Jomsburg”, I, 1937, mapa po s. 128.

<sup>8</sup> *Special Karte von Suedpreussen... unter Mitwirkung des Directors Langner, reducirt und herausgegeben vom geheimen Ober-Bau-Rath Gilly*, Berlin 1802-1803 (13 arkuszy).

<sup>9</sup> Zdjęcie Gilly'ego i Crona obejmuje również tę część drugiego zaboru, którą później włączono do Nowych Prus Wschodnich. Całość składa się z 89 arkuszy, przechowywanych obecnie w Staatsbibliothek

współrzędnych geograficznych, niemniej jednak oparta na tych mapach redukcja, którą Gilly opublikował, jest bez porównania dokładniejsza od map Perthéesa<sup>10</sup>.

Ziemie północnego Mazowsza, zajęte przez Prusy w trzecim rozbiórce, przedstawia mapa tzw. Nowych Prus Wschodnich Jana Krzysztofa Textora, w skali około 1 : 152 500. Mapę tę opublikował w 1808 r. D. F. Sotzmann, wówczas czołowy pruski kartograf i wydawca map<sup>11</sup>. Podstawę mapy Textora w granicach trzeciego zaboru stanowi zdjęcie topograficzne w skali 1 : 33 300, które w latach 1795-1798 przeprowadzono pod kierunkiem von Steina i pod zwierzchnim nadzorem gen. von Geusau. Zdjęcie to zostało oparte na fragmentarycznej tylko triangulacji, natomiast pomiary topograficzne były szczegółowe<sup>12</sup>. Z kolei Textor na podstawie własnych pomiarów poprawił te zdjęcia i zredukował, a także uzupełnił (prawdopodobnie wykorzystując zdjęcia Gilly'ego) ziemiami zajętymi w drugim rozbiórce, które zaliczono do Nowych Prus Wschodnich (większość województwa płockiego i ziemia dobrzyńska). Mapa, nad którą Textor zakończył pracę już w 1800 r., mimo braku pełnej triangulacji odznacza się dość dużą dokładnością, na co wpłynął fakt, że stosunkowo wiele miejscowości miało dokładnie obliczone współrzędne geograficzne<sup>13</sup>.

Mazowsze południowo-wschodnie, które w 1795 r. znalazło się w zaborze austriackim, zostało wraz z całą tzw. Galicją Zachodnią objęte szczegółowym zdjęciem topograficznym w latach 1801-1804. Kierował tymi pracami Antoni Mayer von Heldensfeld, a rezultatem są rękopiśmienne mapy w skali 1 : 28 800, oparte na dobrych podstawach matematycznych i topograficznych, starannie wyrysowane i zawierające bogatą treść<sup>14</sup>. Te szczegółowe karty Heldensfelda doczekały się wkrótce kilku redukcji, m.in. Hieronim Benedicti sporządził i wydał w 1808 r. mapę Galicji Zachodniej w podziałce 1 : 172 800<sup>15</sup>. Jakkolwiek redukcja Benedicti'ego nie może całkowicie zastąpić zdjęcia oryginalnego, to jednak dla opracowania naszej mapy Mazowsza jej dokładność była na ogół wystarczająca.

Polskie mapy Perthéesa, dwie mapy pruskie Gilly'ego i Textora oraz jedna austriacka Heldensfelda — Benedicti'ego, wszystkie sporządzone w krótkim okresie 1783-1804 r., znacznie się między sobą różnią. Analiza mapy województwa sandomierskiego Perthéesa wykazała, że średni błąd położenia geograficznego punktów wynosi na niej 4 750 m, podobny lub większy błąd występuje na mapach tego kartografa, obejmujących województwa mazowieckie<sup>16</sup>. Średni błąd na mapie Gilly'ego został określony na 1 404 do 4 187 m, na mapie Textora — 1 542 m, a na mapie Heldensfelda — Benedicti'ego — 680 m<sup>17</sup>.

Wymienione trzy mapy zaborcze stanowiły w naszej pracy istotną podstawę dla lokalizacji miejscowości oraz dla ustalenia przebiegu ważniejszych dróg. Korzystaliśmy z tych map

---

w Marburgu; klisze w ZBHG. B. Olszewicz, *Polska kartografia wojskowa. Zarys historyczny*, Warszawa 1921, s. 59-60; K. Buczek, *Prace kartografów pruskich w Polsce za czasów króla Stanisława Augusta na tle współczesnej kartografii polskiej* [w:] *Prace Komisji Atlasu Hist. Polski*, t. III, 1935, s. 176; E. O. Kossmann, *op. cit.*, s. 24-25.

<sup>10</sup> Opublikowana mapa Gilly'ego ma sieć dróg pocztowych i głównych opracowaną przez pierwszego rejestratora poczty głównej Matthiasa, a także miejscami niewielkie poprawki w stosunku do oryginalnych zdjęć.

<sup>11</sup> *Topographisch-Militaerische-Karte vom vormaligen Neu-Ostpreussen oder dem jetzigen nordlichen Theil des Herzogthums Warschau... reducirt... berichtigt und nach den topographischen Registern redigirt, vom Artillerie Lieut. v. Textor. Herausgegeben von D. F. Sotzmann*, Berlin 1808 (15 arkuszy).

<sup>12</sup> Mapa Steina składa się ze 122 arkuszy, w ZBHG znajdują się klisze 9 arkuszy obejmujących zachodnie pogranicze trzeciego zaboru pruskiego.

<sup>13</sup> E. O. Kossmann, *op. cit.*, s. 27-28; T. Lankamer, *Mapa J. C. Textora pod tytułem „Nowe Prusy Wschodnie” z lat 1795-1800*, „Rocznik Białostocki”, 7, 1966 (1967), s. 181-206.

<sup>14</sup> Zdjęcie Heldensfelda, liczące 275 arkuszy, znajduje się w Kriegsarchiv w Wiedniu; mikrofilm i powiększenia fotograficzne w ZBHG.

<sup>15</sup> *Carte von West-Gallizien... unter der Direction... Anton Mayer von Heldensfeld... aufgenommen worden... herausgegeben... von Hieronimus Benedicti*, Wiedeń 1808 (12 arkuszy); L. Sawicki, *Pułkownika Antoniego barona Mayera von Heldensfeld zdjęcia topograficzne w Polsce w latach 1801-1804*, Kraków 1928; WK, *Źródła i metoda*, Kraków 1930, s. 19-20.

<sup>16</sup> S. Pietkiewicz, *Analyse de l'exactitude de quelques cartes du XVII<sup>e</sup>, XVIII<sup>e</sup> et XIX<sup>e</sup> siècle, couvrant les territoires de l'ancienne Pologne*, „Przegl. Geograf.”, R. 32, 1960, Suplement, s. 24; K. Buczek, *Dzieje...*, s. 90.

<sup>17</sup> T. Lankamer, *op. cit.*, s. 203.

opublikowanych w skali nie zbyt odbiegającej od podziałki naszego opracowania, jednakże w razie potrzeby sięgaliśmy również do szczegółowych zdjęć Gilly'ego i Crona oraz do zdjęć Heldensfelda.

Pomocniczo korzystaliśmy także z mapy Jana Gottlieba von Brodowskiego. W latach 1796-1802 wykonał on bardzo dobre zdjęcie części Prus Południowych oraz tzw. Nowego Śląska, a w 1831 r. część północno-wschodnia jego opracowania została wydana w skali 1 : 57 600<sup>18</sup>.

Najszerze zastosowanie w naszej pracy miała *Topograficzna karta Królestwa Polskiego* czyli tzw. Mapa Kwatermistrzostwa z około 1830 r., w skali 1 126 00<sup>19</sup>. Na podstawie tej mapy, obejmującej całe Mazowsze, zostały w naszym opracowaniu przedstawione elementy fizjograficzne: rzeki, jeziora, bagna i lasy. Mapa Kwatermistrzostwa służyła również pomocą przy lokalizacji miejscowości oraz przy opracowaniu dróg, chociaż różnica 3-4 dziesięcioleci między nią a omówionymi zdjęciami zabórczymi wielokrotnie nakazywała dać pierwszeństwo karcie Textora, Gilly'ego lub Heldensfelda – Benedicti'ego.

*Topograficzna karta Królestwa Polskiego* została opracowana w dwóch etapach. Pierwszy przypadł na lata 1822-1830 i był wykonany przez Kwatermistrzostwo Generalne W. P.<sup>20</sup>; w drugim etapie, w latach 1833-1839, ukończył mapę rosyjski Korpus Topografów pod kierunkiem gen. Karola Richtera. Druk, podczas którego jęszcze nańszono poprawki (także na arkusze ukończone przez Polaków przed Powstaniem Listopadowym), trwał do 1843 r. Ogólnie można przyjąć, że zachodnia i środkowa część Mazowsza została opracowana przez Wojsko Polskie, wschodnia przez topografów rosyjskich<sup>21</sup>.

Oryginalne zdjęcia Mapy Kwatermistrzostwa miały skalę 1 : 42 000. Nie przeprowadzono systematycznej triangulacji całego kraju, ale przyjmując za punkt wyjścia mapy pruskie i austriackie, wykonano roboty triangulacyjne przede wszystkim tam, gdzie mapy Gilly'ego, Textora i Heldensfelda stykały się ze sobą<sup>22</sup>. Średni błąd położenia geograficznego na Mapie Kwatermistrzostwa został określony dla części opracowanej przed 1831 r. na 747 m, a dla części późniejszej – na 690 m<sup>23</sup>.

Skompilowana z wielu wcześniejszych opracowań kartograficznych mapa gen. Wojciecha Chrzanowskiego (1 : 300 000), która sieć osadniczą przedstawia bardzo szczegółowo, była pomocą przy lokalizacji osad już nie istniejących<sup>24</sup>.

Jako podkładu kanwowego do wykreślenia naszej mapy Mazowsza użyliśmy map w skali 1 : 100 000, mianowicie opracowań polskich z lat 1925-1938<sup>25</sup> oraz reprodukcji niemieckich z lat 1936-1944. Przy rekonstrukcji granic posługiwaliśmy się także mapami administracyjnymi powiatów w wymienionej skali, wydanymi po 1945 r.

Źródła kartograficzne do planów trzech miast wojewódzkich Mazowsza są omówione w rozdziałach dotyczących tych planów.

<sup>18</sup> B. Olszewicz, op. cit., s. 60; K. Buzek, *Prace...*, s. 176-177; E. O. Kossmann, op. cit., a. 25-26.

<sup>19</sup> *Topografičeskaja karta Carstwa Pol'skago*, 1839 r. (60 arkuszy).

<sup>20</sup> Szefem kwatermistrzostwa był gen. Maurycy Hauke, a pracami nad mapą kierowali m.in. Wojciech Chrzanowski, Adam Bojanowicz, Aleksander Alfonse, Kazimierz Żwan, Józef Lex (dwaj ostatni sprawowali nadzór nad redukcją i rytowaniem arkuszy).

<sup>21</sup> B. Olszewicz, op. cit., ryc. 7 po s. 128.

<sup>22</sup> Tamże, s. 119-175.

<sup>23</sup> S. Pietkiewicz, op. cit., s. 24-25.

<sup>24</sup> *Karta dawnej Polski z przyległymi okolicami krajów sąsiednich*, Paryż 1859 (48 arkuszy). W pracy nad mapą współdziałali z Chrzanowskim Teofil Zabłocki, Józef Kowalski, Feliks Wrotnowski. Opracowanie i wydanie arkuszy obejmujących ziemie polskie zostało ukończone około 1848 r. B. Olszewicz, op. cit. s. 177-180.

<sup>25</sup> Mapy opracowane przez Wojskowy Instytut Geograficzny w Warszawie (WIG).

# M E T O D A I W Y N I K I

## I. ŚRODOWISKO GEOGRAFICZNE

*Józef Humnicki, Kazimierz Paucski*

Zgodnie z przyjętymi założeniami, wody i lasy w AHP zostały zrekonstruowane dla przełomu XVIII/XIX w. na podstawie najwcześniejszych, szczegółowych przekazów kartograficznych z pierwszych trzydziestu lat XIX stulecia.

Ukształtowanie terenu na MM zostało przedstawione przy pomocy poziomicy o różnicy 20 m, zgeneralizowanych na podstawie map 1:100 000, a przygotowanych dla mapy 1:500 000. Oznaczono również wybrane punkty wysokościowe.

Ze względu na ukształtowanie terenu i inne cechy fizjograficzne obszar historycznego Mazowsza dzieli się na trzy krainy geograficzne: Nizinę Północnomazowiecką, Nizinę Południowomazowiecką i zachodnią część Niziny Podlaskiej<sup>1</sup>. Nizina Północnomazowiecka rozciąga się na północ od równoleżnikowego biegu Wisły, Narwi i Bugu aż po Brok i wschodnie podnóża wału morenowego Czerwonego Boru. Na zachodzie i północy graniczy z pasem pojezierzy. Na jej obszarze wyróżnia się cztery większe jednostki regionalne: wysoczyzny Płocką i Ciechanowską, Równinę Kurpiowską, Międzyrzecze Łomżyńskie, oraz dwa mniejsze obniżenia: Pradolinę Raciąską i Dolinę Dolnej Narwi.

Wysoczyzna Płocka jest równiną morenową urozmaiconą pagórkowatym pasem moren płońskich, biegnących równolegle do doliny Wisły od Skrwy po dolną Wkrę. W wysoczyznę tę wcinają się głęboko doliny dopływów Wisły, np. Brzeźnicy czy Mołtawy. Na północ od niej rozciąga się Pradolina Raciąska — pokryte piaskami i zabagnieniami obniżenie pomiędzy dolinami górnej Skrwy i dolnej Wkry, a na północny wschód — Wysoczyzna Ciechanowska. Występują tu trzy strefy moren czołowych: południowa w rejonie Nasielska i Serocka, ciechanowska o wyższych kulminacjach i północna, o największych wysokościach, na Zawkrzu w okolicach Mławy i w łuku Orzyca. Tu znajduje się najwyższy punkt historycznego Mazowsza — Dębowe Góry (około 235 m npm)<sup>2</sup> w powiecie przasnyskim ziemi ciechanowskiej.

Między środkowym Orzycem a Pisą rozciąga się Równina Kurpiowska, pokryta piaskami sandrowymi i obszarami zabagnień, urozmaiconą płatami starszych utworów morenowych i wydymami. Na południu przechodzi ona w Dolinę Dolnej Narwi — najszerszą poniżej Rożana. Między dolinami Narwi i Bugu leży równinne Międzyrzecze Łomżyńskie, piętrzące się w północno-wschodniej części wałem morenowym Czerwonego Boru.

Na Nizinę Południowomazowiecką składa się Równina Kutnowska, Kotlina Warszawska, oraz Wysoczyzna Rawska i Siedlecka. Równina Kutnowska tylko częściowo należy do historycznego Mazowsza; jest silnie zdenudowana, nachylona ku południowemu wschodowi.

<sup>1</sup> J. Kondracki, *W sprawie terminologii i taksonomii jednostek regionalnych w geografii fizycznej Polski*, „Przegląd Geograficzny”, 1961, nr 1, s. 23-38, zob. też J. Kondracki, *Geografia fizyczna Polski*, Warszawa 1965, s. 337-353, tamże literatura.

<sup>2</sup> Nazwa Dębowe Góry jest nazwą znaną z XX w. Drugi z kolei — poza obszarem Dębowych Gór — punkt wysokościowy Mazowsza znajduje się w Czerwonym Borze (227 m npm.). W zachodniej części Zawkrza, prawdopodobnie w sąsiedztwie miejscowości Niek nad Wkrą, a może w rejonie dzisiejszej Niegóry, znajduje się góra Niek, wymieniona w *Chorografii* Długosza jako jedyne wzgórze z terenu Mazowsza, obwarowane w 1466 r. przez Krzyżaków. Wzmianka Długosza jest niezbyt dokładna: *Item Niczeko, mons Masoviae prope Szarnow et Radzanow oppida consistens, quem fluvius Wkra abluvit, sub tempore guerrarum incastellatus a Cruciferis, sed a Masoviae militibus expugnatus, omni Cruciferorum desiderato aut capto praesidio*. J. Długosz, *Opera Omnia*, X, s. 45-46, por. też XIV s. 457 (1466 r.). Za Nickiem przemawia rzeka Wkra i sąsiedztwo z granicą mazowiecko — krzyżacką, a za Niegórą — znajdujące się tam grodzisko, które mogło być w 1466 r. wykorzystane przez Krzyżaków, oraz położenie w stosunku do Sarnowa i Radzanowa (ale nie Wkry).



Na północ od niej leży niewielkie Pojezierze Gostyńskie, jedyny fragment pojezierzy południowobałtyckich na obszarze Mazowsza. Kotlina Warszawska zajmuje rozszerzenie równoleżnikowej pradoliny Wisły i Bugu wraz z odcinkiem doliny Wisły powyżej Warszawy. Na zachodzie sięga ona po dolinę Bzury, na północy — po krawędzie wysoczyzn nad Wisłą, Narwią i Bugiem, na pozostałych kierunkach przechodzi łagodnie w wysoczyzny. Północną część kotliny, leżącą w pradolinie, zajmują przeważnie niskie, piaszczyste tarasy z ciągami wydm i zabagnień (zwłaszcza w Puszczy Kampinoskiej); południowo-zachodnią stanowi płaska Równina Błońska, zbudowana z utworów morenowych, zakończona krawędzią nad doliną Wisły; natomiast wschodnią — niższy taras praski. Wysoczyzna Rawska jest równiną moreny dennej, urozmaiconą pagórkami moreny czołowej (do 210 m npm). Na południu wysoczyzna ta kończy się krawędzią nad doliną Pilicy. Wysoczyzna Siedlecka ma charakter rozległej równiny morenowej, rozciągającej się między pradolinami Wisły, Bugu, Wieprza i Krzny. Do Mazowsza należała jej część północno-zachodnia z najwyższą kulminacją na północ od Kałuszyna (223 m npm.), wyraźnie oddzielona od części wschodniej doliną Liwca i Kostrzynia.

Nizina Podlaska obejmuje w granicach historycznego Mazowsza Wysoczyznę-Kolneńską, częściowo Wysokomazowiecką i Kotlinę Biebrzańską. Wysoczyzna Kolneńska jest obszarem pagórków, na którym procesy denudacji wytworzyły szerokie doliny o łagodnych zboczach. Kotlina Biebrzańska stanowi rozległe obniżenie z wielkimi obszarami zabagnień i torfowisk. Odwadnia ją Narew z Biebrzą. Wysoczyzna Wysokomazowiecka leży na wschód od wysoczyznowego Międzyrzecza Łomżyńskiego, jest falista, urozmaicona tylko w północnej części pasem moren czołowych<sup>3</sup>.

Gleby<sup>4</sup> Mazowsza zostały wytworzone głównie na utworach polodowcowych i należą na ogół do gleb średniej lub słabszej jakości<sup>5</sup>. Na obszarach wysoczyzn są to najczęściej żyźniejsze gleby bielcowe, wytworzone z gliny zwalowej oraz piasków naglinowych i naiłowych. Na obszarach równin sandrowych i tarasach akumulacyjnych pradolin występują zazwyczaj słabsze gleby bielcowe, wytworzone z różnego rodzaju piasków i żwirów, oraz gleby mułowo-bagiennie i torfowe. Również większe obszary Mazowsza zajmują żyzne gleby bielcowe powstałe na utworach pyłowych wodnego pochodzenia, występujące zwłaszcza na południu Wysoczyzny Płockiej (ziemia płocka i wyszogrodzka), na dużych połaciach Wysoczyzny Rawskiej (zachodnia część ziemi czerskiej, ziemia rawska) oraz na Równinie Błońskiej (część ziemi warszawskiej i sochaczewskiej). Duże obszary Równiny Błońskiej zajmują żyzne czarne ziemie, wytworzone z piasków, glin, ilów i utworów pyłowych wodnego i bagiennego pochodzenia. Czarne ziemie spotykamy także na Wysoczyźnie Ciechanowskiej (ziemia ciechanowska i zakroczymska), pod Drobinem w ziemi płockiej, na Zawkrzu na południe od Mławy. W dolinach Wisły, Bugu i środkowej Narwi oraz innych rzek nagromadziły się mady, zazwyczaj o wysokiej zawartości próchnicy. Oprócz wymienionych rodzajów gleb występują drobnymi płatami jeszcze gleby brunatne, reprezentowane zwłaszcza przez ciężkie, żyzne gleby wytworzone z glin w okolicach Ciechanowa.

Ocena jakości gleb jest historycznie — w pewnych granicach — zmienna, zależy między innymi od narzędzi pracy rolnika i systemu uprawy. Jednakże porównanie ocen gruntu uprawnego w XVI-wiecznych lustracjach dóbr królewskich trzech województw Mazowsza ze współczesną bonitacją glebową dla tych samych terenów wskazuje na wyraźną ich korelację. Mazowieckie dobra królewskie miały, według ocen lustratorów, w większości gleby dobre (w okolicach Sochaczewa nawet bardzo dobre) a tylko w mniejszej części gleby średnie i słabsze<sup>6</sup>. Królewszczyzny, a także dobra kościelne zajmowały na ogół dużo lepsze gleby niż osadnictwo szlacheckie, a zwłaszcza drobnoszlacheckie.

<sup>3</sup> J. Kondracki, *Geografia...*, s. 516-522.

<sup>4</sup> Na MM gleby i klimat nie zostały oznaczone.

<sup>5</sup> Zob. A. Musierowicz i inni, *Gleby województwa warszawskiego*, „Roczniki Nauk Rolniczych”, 1956, ser. D, t. 75, s. 1-237; J. Kostrowicki, *Środowisko geograficzne Polski*, wyd. 1, Warszawa 1957, s. 331-388, tamże literatura; *Mapa gleb Polski 1 : 300 000 IUNG* pod redakcją A. Musierowicza, Warszawa 1961; B. Dobrzański, *Zarys geografii gleb*, Warszawa 1966.

<sup>6</sup> A. Wawrzyńczyk, *Gospodarka chłopska na Mazowszu w XVI w. i na początku XVII wieku*, Warszawa 1962, s. 10.



Niewątpliwie, na skutek zwiększania się liczby folwarków i ich rozrostu w ciągu XVI w. i wzrostu produkcji zbożowej na drodze gospodarki ekstensywnej, ziemie Mazowsza objął nasilający się stopniowo proces ubożenia gleb i spadku wydajności plonów. W drugiej połowie XVI w. jedynie na terenach nowego osadnictwa, we wschodniej części ziemi czerskiej, warszawskiej, w ziemi liwskiej i nurskiej, a także w niektórych regionach Mazowsza północno-wschodniego, ten proces został opóźniony i nasilił się dopiero w XVII w.

Przemiany glebowe były związane także z różnorodnymi zmianami klimatycznymi, zachodzącymi w tym okresie, m.in. na skutek lokalnych zmian zasięgu wód powierzchniowych i poziomu wód gruntowych, wzrostu wylesień, a także — przemian klimatycznych, obejmujących większe obszary.

Podstawowe cechy klimatu Mazowsza w drugiej połowie XVI w. zapewne były zbliżone lub podobne do stanu w XIX i XX w., aczkolwiek wokół kwestii przemian klimatycznych na ziemiach polskich rozwinęła się ostatnio dyskusja<sup>7</sup>. Stan ten charakteryzuje średnia roczna temperatura rzędu wielkości 6,5°-8°, niższa od średniej temperatury południowych i południowo-zachodnich ziem polskich. Opady niższe niż na innych ziemiach Polski, przy czym najniższe opady przypadają na dolinę Wisły i Mazowsze płockie, najwyższe — na wysoczyzny Mazowsza wschodniego. Najwięcej opadów przypada na miesiące letnie, natomiast opady zimowe są niewielkie, ale częste, szybko topnieją, wzbogacając glebę w wodę. Z tego powodu czas trwania pokrywy śnieżnej jest niezbyt długi, rzędu 50-60 dni; na wschodzie Mazowsza pokrywa śnieżna utrzymuje się dłużej, podobnie więcej jest tam dni z przymrozkami. Okres wegetacyjny na Mazowszu jest dość długi, przekracza 200 dni. W kierunku z zachodu na wschód rośnie kontynentalizacja klimatu<sup>8</sup>.

Wody Mazowsza zostały zrekonstruowane dla przełomu XVIII w. na XIX w., w oparciu o najdawniejsze dokładne, sprzed 1830 r. przekazy kartograficzne. Przekazy te rejestrują stan sieci wodnej przed okresem ważniejszych prac kanalizacyjnych i melioracyjnych ostatniego półtorawieczia<sup>9</sup>.

Przy wnoszeniu na MM elementów wodnych, nasunęły się — poza wyborem gęstości sieci wodnej — problemy rekonstrukcji biegu poszczególnych rzek i zasięgu wód powierzchniowych. Przy ich rozwiązaniu starano się w miarę możliwości wykorzystać fragmentaryczne dane źródeł pisanych XV-XVI w., dotyczące hydrografii Mazowsza<sup>10</sup>.

Sieć hydrograficzną Mazowsza wykreślono na szczegółowej kanwie polskich map topograficznych 1 : 100 000 (WIG), rekonstruuując ją według wcześniejszych map zaborczych. Wybór elementów wodnych, oparty ze względu na skalę opracowywanej mapy Mazowsza o mapę 1 : 300 000, uwzględnia jednak i mniejsze rzeki, o ile zostały one wymienione w szesnastowiecznych źródłach (jak np. Czetna, Długonoga, Sienica i inne)<sup>11</sup>.

Z mapy kanwowej usunięto rowy i kanały przeprowadzone w XIX i XX w. dla osuszenia bagien, wprowadzając poprawki dotyczące zasięgu wód powierzchniowych. Rekonstrukcją

<sup>7</sup> Por. M. Strzemiński, *Przemiany środowiska geograficznego Polski jako tła przyrodniczego rozwoju rolnictwa na ziemiach polskich (od połowy trzeciego tysiąclecia p.n.e. do naszych czasów)*, „Kw. HKM”, R. IX, 1961, s. 331-335. Przy ocenie warunków klimatycznych panujących w Europie — a więc i w Polsce — w okresie XVI-XVII w. przyjmuje się często sprzeczne z sobą teorie, ponieważ badania zjawisk meteorologicznych przed wprowadzeniem stałych notowań temperatury i opadów nie wyszły ze stadium wstępnych prób. Badacze opowiadający się za poważnymi zmianami klimatu ziem polskich ostatniego tysiąclecia przyjmują najczęściej, że XVI w. był okresem przejściowym między wcześniejszym okresem cieplejszym i suchszym, a późniejszym — ochłodzenia i zwilgotnienia. Zob. H. Mitosek, *Zagadnienie zmian i wahań klimatu po epoce lodowej*, „Kw. HKM”, R. XIV, 1966, nr 2, s. 243-252.

<sup>8</sup> J. Kostrowicki, *Środowisko...*, s. 274-330 (tamże lit.); J. Kondracki, *Geografia...*, s. 89-118; T. Lijewski, *Województwo warszawskie. Zarys geograficzno-ekonomiczny*, Warszawa 1968, s. 21-24.

<sup>9</sup> Dla rzek średnich należy wspomnieć o meandrach dolnej Bzury przed 1830 r., rozlewiskach Orzyca pod Drażdżewem, innym korycie dolnego Łeku (Elku) na obszarze bagien biebrzańskich. Dla rzek wielkich ważne są zwłaszcza zmiany w dolinie Wisły.

<sup>10</sup> W toku kwerendy wykorzystano m.in. wypisy źródłowe zgromadzone w Kartotece SHGM, wypisy z archiwaliów diecezji płockiej zebrane przez ks. W. Mąkowskiego do hydrografii Mazowsza, oraz wydawnictwa źródłowe drukowane, przede wszystkim lustracje królewskiej XVI w. Przydatne okazały się opracowania regionalne, takie jak J. Wareżaka, *Słownik historyczno-geograficzny księstwa łowickiego*, z. 1, Wrocław 1961, z. 2, Łódź 1967.

<sup>11</sup> LM 1565 t. II i III (indeks).

objęto przede wszystkim rzeki duże i średnie. Ponieważ zmiany koryta małych rzek, zazwyczaj płynących wąskimi dolinami, są z reguły niewielkie i trudne do oznaczenia w skali naszej mapy, przyjęto ich bieg z map topograficznych 1 : 100 000 WIG<sup>12</sup>.

W paru wypadkach rekonstruowano nie istniejące obecnie lub przetrwałe w formie reliktowej doliny rzeczne i bagna. Na podstawie wzmianek z XVI w. starano się zidentyfikować rzeki, jeziora i stawy (o ile nie posiadały one na mapach nazwy własnej, lub nazwa ta ulegała zmianie) przy pomocy analizy położenia tych obiektów na szczegółowych mapach XVIII/XIX w., a następnie rysunek ich interpolowano na mapę roboczą 1 : 100 000.

W ten sposób zrekonstruowano zarysy jeziora Krusko<sup>13</sup>, wielkiego stawu rybnego pod Latowiczem oraz cieki wyschniętych obecnie rzek: Korycianki<sup>14</sup> i Rybnicy<sup>15</sup>. Położone w dorzeczu środkowej Wisły Mazowsze zajmuje ponad 1/6 całego dorzecza. Wisła płynie na tym odcinku (długości około 200 km od Radomki po Skrwę) tak zwaną pradoliną noteczną<sup>16</sup>. Płynie ona do dzisiaj szerokim, nie uregulowanym korytem o szerokości 600-1000 m<sup>17</sup>. Nurt wody często przerzuca się z jednej strony koryta na drugą, rzeka meandruje, co na skutek lokalnych zatorów kry lodowej powodowało niekiedy przemieszczanie się mas wody powodziowej w nowe koryto. Silny wpływ na te zjawiska wywierało istnienie przesuwających się w korycie licznych łach piasku i kęp, zbudowanych z piasków znoszonych w dół rzeki przez wodę. Na starorzeczach wytworzyły się z czasem torfowiska i zabagnienia.

Fragmentaryczne informacje źródeł pisanych XVI w. wskazują na lokalne zmiany koryta Wisły. Tak więc w 1565 r. zanotowano, że w Burakowie „pole Wisła podebrała”<sup>18</sup>, natomiast pod Modlinem Narew „brzeg szoruje i łąki... zabiera i piaskiem szoruje”<sup>19</sup>. Zmiany koryta Wisły lepiej oświetlają źródła późniejsze, zwłaszcza XVIII w.<sup>20</sup>

Powódzie w XVI w. w dorzeczu Wisły są poświadczone nieregularnie, najczęściej w kilkuletnich odstępach czasowych<sup>21</sup>. Największe zniszczenia wiążą się z powodzią wiosenną, zwłaszcza na skutek nakładania się maksymalnych fal powodziowych spływających Wisłą, Narwią i Bugiem. Zniszczenia te widać zwłaszcza na odcinku od Zakroczymia do Wyszogrodu<sup>22</sup>.

Najważniejsze dopływy Wisły – Narew z Bugiem (i Wkrą) – wpadają do niej na północny zachód od Warszawy, tworząc podstawowy węzeł wodny Mazowsza. Narew<sup>23</sup> wpływa na teren Mazowsza na zachód od podlaskiego Tykocina. W jej dolinie można wyróżnić zabagnione odcinki o charakterze kotlin (m.in. w okolicach Wizny i Ostrołęki) i wąskie przełomy (np. pod Łomżą). Koryto Narwi jest zmiennej szerokości, zazwyczaj kilkudziesięciu metrów; rzeka do dziś jest głębsza od Bugu, żeglowna na całym odcinku mazowieckim. Jako rzeka nizinna wyróżnia się niewielkim spadkiem, zwłaszcza pomiędzy ujściem Biebrzy i Pisy.

<sup>12</sup> Wcześniejsze przekazy kartograficzne dla małych rzek mają rysunek niedokładny, schematyczny, często błędny – np. rysunek rzeczki Rządza na Mapie Kwatermistrzostwa.

<sup>13</sup> W początkach XIX w. jezioro to nosiło nazwę Serafin od nazwy wsi, mapy 1 : 100 000 z 30-tych lat XX w. wykazują małe jeziorko tej nazwy, obecnie błoto.

<sup>14</sup> Rzeczka przepływająca przez wieś Korytnicę (LM 1565, t. II, s. 187), obecnie na mapie czytelny jedynie mały, środkowy, bezimienny odcinek tej rzeki; jej dawny bieg został zrekonstruowany na podstawie Mapy Kwatermistrzostwa, gdzie rzeka ta występuje jeszcze jako dopływ Liwca.

<sup>15</sup> Rzeka wspomniana w 1565 r. w opisie puszczy Zagajnicy (LM 1565, t. II, s. 92 i nn.), bieg zrekonstruowany w przybliżeniu w oparciu o mapę Perthéesa, ponieważ nie występuje już na późniejszych, dokładniejszych przekazach kartograficznych.

<sup>16</sup> Por. J. Kostrowicki, *Środowisko...*, s. 218-234; J. Kondracki, *Geografia...*, s. 119-139.

<sup>17</sup> Koryto Wisły zostało sztucznie zwężone do ok. 340 m jedynie na terenie Warszawy, zob. J. Kostrowicki, *Środowisko...*, s. 222; J. Kondracki, *Geografia...*, s. 125.

<sup>18</sup> LM 1565, t. I, s. 27.

<sup>19</sup> Tamże, t. I, s. 153.

<sup>20</sup> Z 1765 r. pochodzi informacja o przesunięciu się koryta Wisły pod Zakroczymiem, co wpłynęło ujemnie na stan ekonomiczny miasta (AGAD, ASK XLVI 159, s. 1-12). W 1789 r. w protokole lustratorskim powiatu czerskiego odnotowano, że część gruntów wsi Radwankowo została zabrana przez Wisłę przy zmianie koryta (ASK XLVI 170, f. 1-44).

<sup>21</sup> Zob. A. Walawender, *Kronika kłesk elementarnych w Polsce i w krajach sąsiednich w latach 1450-1586*, t. I, Lwów 1932, cz. I, s. 39-54, cz. II, s. 55-161.

<sup>22</sup> Por. zmiany, jakie nastąpiły między stanem zarejestrowanym na mapach z początku XIX w. i na mapach 1 : 100 000 WIG.

<sup>23</sup> J. Wiśniewski, *Narew [w:] Słownik Starożytności Słowiańskich*, t. III, s. 350-352, : zob. także Narew [w:] SGKP, T. VI, s. 907-909.

Ważniejsze dopływy Narwi, to: Biebrza z Elkiem, Pisa, odwadniająca jezioro Śniardwy, Szkwa, Rozoga, Omulew, Orzyc, Wkra, a przede wszystkim Bug<sup>24</sup>, który na odcinku od ujścia Nurca po Małkinię pełnił rolę granicy Mazowsza z Podlasiem. Rzeka ta w dolnym biegu płynie szeroką i płaską doliną, dużymi i zmieniającymi się meandrami, jej koryto liczy około 100 m szerokości, a spadek — większy od spadku rzeki Narwi. Ponieważ Narew niesie więcej wody niż Bug, co wpłynęło na utrzymanie jej nazwy dla odcinka zbiorczego obu rzek, ma ona od dawna lepsze niż Bug warunki żeglugi i spławu. Spośród największych mazowieckich ośrodków handlu zbożem w XVI w. dwa: — Pułtusk i Łomża — wyrosły nad Narwią, a jeden — Nur — nad Bugiem<sup>25</sup>. Do wzrostu żeglugi na Narwi przyczyniły się jej większe dopływy, bogatsze w wodę, jak np. Biebrza z Łekiem (Elkiem), które wykorzystywano do spławu<sup>26</sup>.

Dorzecze Wkry zajmuje znaczną część Mazowsza płockiego. Górny bieg Wkry pod nazwą Nidy i następnie Działdówki odwadnia południowe stoki Garbu Lubawskiego. Dorzecze środkowej i dolnej Bzury obejmuje dużą część Mazowsza południowego. Najważniejszym lewobrzeżnym dopływem Wisły jest Pilica, w dolnym biegu płynąca korytem szerokości do 300 m. W XVI w. siłę spadku jej wód zużytkowywały duże młyny, zwłaszcza w okolicach Warki, przy czym rzekę tę mało wykorzystywano dla spławu.

Mniejsze rzeki, takie jak Orzyc, Liwiec, graniczna Skrwa, czy też Rawa (Rawka), wraz ze swymi licznymi dopływami pełniły poważną rolę gospodarczą jako siła napędowa młynów zbożowych i innych wodnych urządzeń produkcyjnych<sup>27</sup>.

Jedynym większym skupiskiem jezior na Mazowszu jest Pojezierze Gostyńskie, którego wschodnia część mieściła się na obszarze ziemi gostyńskiej województwa rawskiego. Do największych należały tu jeziora Zdworz (dzisiaj Zdvorskie) oraz Białe. Lustracja województwa rawskiego 1564 r. wymienia 14 jezior królewskich w okolicy Gostynina, nie opisano tam jednak, oprócz wielkiego Lucińskiego o 40 toniach, nazw pozostałych wielkich jezior. Poza obszarem ziemi gostyńskiej w XVI w. wyróżniały się wielkością: Krusko i dwa jeziora o nazwie Rybno w puszczy Zagajnicy oraz Maliszewo w puszczy Zambrowskiej. Z tego czasu pochodzi też wiele stawów rybnych<sup>28</sup>.

Oznaczone na MM bagna i błota w XVI w. zajmowały znaczny obszar ze względu na wysoki stan wód gruntowych. Do największych zaliczyć można w dolinie środkowej Narwi bagno Wizna, w 1472 r. zwane Wielka Biel<sup>29</sup>, Pulwy w dolinie Narwi oraz Niemyje na Zawkrzu na wschód od Mławy. Współcześnie na tych obszarach bagiennych przeprowadza się prace melioracyjne, dlatego też pełniejszy zasięg dawnego zabagnienia możemy uzyskać poprzez szczegółowe mapy gleb, wyróżniające gleby pochodzenia bagienne.

Zalesienie zostało przedstawione według stanu uwidocznionego na Mapie Kwatermistrzostwa z około 1830 r., z uwzględnieniem w paru wypadkach porozbiorowych zdjęć pruskich i austriackich. Rekonstrukcja zalesienia wcześniejszego niż z początku XIX w. jest niemożliwa ze względu na brak odpowiednich przekazów kartograficznych i fragmentaryczność źródeł opisowych z XVI w. Najbogatsze informacje, zawarte w lustracjach dóbr królewskich, pozwalają jednak na stwierdzenie jeszcze dość wysokiego stopnia zgodności zalesienia z pierwszej połowy XIX w. ze stanem w drugiej połowie XVI w. Informacje te pokazują również rozmiary dewastacji zalesienia, powodowanej głównie przez przyległe osadnictwo szlacheckie. Podane w nich nazwy puszczy oraz innych elementów fizjograficznych, aktualne dla XVI w., zostały wykorzystane i w miarę możliwości wprowadzone na mapę.

<sup>24</sup> SGKP, t. I, s. 450.

<sup>25</sup> T. Chudoba, *Z zagadnień handlu wiślanego Warszawy w XVI w.*, „Przeł. Hist.”, t. 50, 1959, s. 297-301.

<sup>26</sup> W XV w. są wzmiankowane bindugi na Biebrzy: *Pomniki Prawa*, t. V, wyd. A. Włodarski (Metr. Maz., t. I, Warszawa 1918, nr 470) i na Łeku (MK nr 335, k. 68). W 1551 r. w opisie granic nadania wzmianka: *circa fluvios Lek et Byebrza usque ad navigium seu portorium per dictos fluvios sub Gonygdz iacentes*, MK, nr 79, k. 392v-394. Zob. też J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w pow. augustowskim, od XV do końca XVIII w.* [w:] *Studia i materiały do dziejów Pojezierza Augustowskiego*, Białystok 1967, s. 145, 270, 272.

<sup>27</sup> Por. ostatnio art. recenzyjny J. Wiśniewskiego, *Nazwy młynów w Polsce*, „Kw. HKM”, R. XVIII, 1970, nr 3, s. 449-455. Dodatkowo warto wskazać na występujące procesy wysychania małych cieków wodnych, poświadczone w opisach lustracyjnych XVI w.; tendencje rozwojowe tych procesów należałoby zbadać dla większego obszaru.

<sup>28</sup> Zob. zwłaszcza J. Wareżak, *Osadnictwo kasztelanii łowickiej*, cz. I, Łódź 1952, s. 48-56.

<sup>29</sup> MK, nr 6, k. 7 — nadanie nad rzeczką Kalinówka.

Zrezygnowano też ze stanu zalesienia przedstawionego na mapach Perthéesa z końca XVIII w. ze względu na błędy w rysunku sytuacyjnym i znaczne luki w stosunku do dokładniejszych map szczegółowych<sup>30</sup>. Porozbiorowe zdjęcia pruskie i austriackie z przełomu XVIII na XIX w. dają obraz znacznie cenniejszy, choć zróżnicowany i miejscami niezbyt dokładny. Dopiero Mapa Kwatermistrzostwa, w której wykorzystano szczegółowe, wcześniejsze zdjęcia terenowe, przynosi jednolite, precyzyjne przedstawienie<sup>31</sup>.

Ponieważ poprawność kartograficzna tego znakomitego na swoje czasy dzieła nie spełnia dzisiejszych wymogów, przeniesienie obrazu zalesienia na mapy topograficzne w podziałce 1 : 100 000 (WIG), przyjęte jako robocza kanwa opracowywanej mapy, wymagało zastosowania specjalnej metody.

Zgodnie z przyjętymi założeniami, przy przenoszeniu zalesienia z Mapy Kwatermistrzostwa, wykorzystano zaznaczone na niej wszelkiego rodzaju relikty leśne, poręby oraz zarośla, świadczące o dawnym zasięgu lasów sprzed pierwszej połowy XIX w. Większość źródeł kartograficznych z tego okresu odróżnia lasy wysokopienne od tzw. krzaków czyli zarośli, różnego wieku poręb leśnych i reliktyw silnie przetrzebionych partii leśnych. Wobec tego — inaczej niż na WK i WP — zdecydowaliśmy się utrzymać rozróżnienie lasów i zarośli, wprowadzając je na MM. Występowanie zarośli w sąsiedztwie osad poświadczane jest przez lustracje XVI w. i umacnia przekonanie o słuszności wprowadzenia na MM tego elementu, będącego reliktem dawnego zasięgu zalesienia. Zarośla w krajobrazie pierwszej ćwierci XIX w. są najczęściej wynikiem niszczenia krawędzi i wysp leśnych na skutek wieloletniego wypasu bydła i nieprawidłowego użytkowania gospodarczego. Łączą się zatem organicznie z lasami i razem z nimi tworzą właściwy obraz zalesienia<sup>32</sup>. Z tego powodu utrzymano na MM to rozróżnienie, umożliwiając czytelnikowi kontrolę poszczególnych elementów leśnych, a zarazem wyznaczając kierunki wylesień sprzed pierwszej połowy XIX w. Takie rozwiązanie wydaje się metodycznie poprawniejsze, unika bowiem niepewnej rekonstrukcji dawnego zalesienia.

W kartograficznym przedstawieniu zalesienia odstąpiono od wzorów przekazanych przez WK i WP, w których sygnatury lasów miały granice obwiedzione drobnymi czarnymi punktami. Wprowadzenie granic kropkowanych do sygnatury lasów spowodowane było tylko względami technicznymi — lepszą możliwością kontroli zasięgu lasów w trakcie druku. Podobnie jak na mapie WL, na MM lasy zostały przedstawione jedynie za pomocą koloru o dwu stopniach natężenia (na mapie WL — jeden), bez kropkowanych granic zasięgów leśnych. Silniejszy kolor zielony oznacza przeniesione z Mapy Kwatermistrzostwa lasy, słabszy kolor zielony — zarośla. Zrezygnowano również z wyróżnienia na MM lasów dzisiejszych, wprowadzonych na mapę WP dla celów porównawczych.

Przy przenoszeniu z Mapy Kwatermistrzostwa zasięgu lasów starano się uwzględnić nawet drobne relikty leśne, informujące o dawniejszym zasięgu płaszcza leśnego; ze względu na podziałkę 1 : 250 000 i niezbędną czytelność naszej mapy, przyjęto jako minimum na mapie topograficznej 1 : 100 000 obszar o rozmiarach co najmniej około 4 mm × 4 mm, tj. około 16 ha w terenie.

Według podziałów geobotanicznych, zbieżnych z podziałami geografii fizycznej, Mazowsze składa się z trzech większych jednostek: nizin Północno- i Południowomazowieckiej, należących do Europy Zachodniej i działu botanicznego bałtyckiego, oraz z Niziny Podlaskiej, wchodzącej w skład wschodnioeuropejskiej platformy geologicznej i botanicznie zaliczanej do działu północnego<sup>33</sup>. Pod względem geobotanicznym W. Szafer większą część dorzecza środkowej Wisły nazywa „krajną mazowiecką”<sup>34</sup>.

Największe puszcze mazowieckie w XVI w.<sup>35</sup> rozpościerały się we wschodniej części Niziny

<sup>30</sup> Mapa Perthéesa przedstawia znacznie mniej lasów niż mapy późniejsze, np. nie ma lasu młocińskiego czy bielańskiego pod Warszawą.

<sup>31</sup> WK (komentarz), s. 105-108.

<sup>32</sup> Tamże, s. 107.

<sup>33</sup> L. Mroczkiewicz, *Podział Polski na krainy i dzielnice przyrodniczo-leśne*, Prace Instytutu Badawczego Leśnictwa nr 80, Warszawa 1952.

<sup>34</sup> *Szata roślinna Polski*, opracowanie zbiorowe pod red. W. Szafera, Warszawa 1959 t. II, s. 61-65. Por. mapę geobotaniczną podziału Polski W. Szafera i B. Pawłowskiego — tamże.

<sup>35</sup> Por. *Lustracja lasów mazowieckich 1566 r.*, AGAD, ASK, XVIII, ks. 4, k. 108-115; W. Pracki, *Puszcze i lasy królewskie województw płockiego i mazowieckiego podług lustracji z r. 1569*, Warszawa 1914.

Północnomazowieckiej, na pograniczu z Prusami Książęcymi, zwłaszcza na piaszczystych równinach sandrowych południowego przedpola Pojezierza Mazurskiego. Właśnie ten obszar sandrowy, porośnięty całkowicie borem sosnowym, nosił nazwę Zagajnicy<sup>36</sup>. Puszcza ta zajmowała całą Równinę Kurpiowską od Przasnysza po Kolno, czyli obszar około 45 × 80 km<sup>37</sup>. Na zachodzie łączyła się ona z Puszcza Mazuch nad środkowym biegiem Orzyca. Puszcze i większe kompleksy leśne zajmowały przeważnie piaszczysto-wydmowe, drugie tarasy dolin, jak np. puszcza zwana później Białą, w Międzyrzeczu Łomżyńskim, porośnięta borami sosnowymi i mieszanymi<sup>37a</sup>. Od północy graniczyła z nią Puszcza Rożańska w dolinie dolnej Narwi. Wschodni kraniec Międzyrzecza Łomżyńskiego, czyli wał moreny czołowej Czerwonego Boru, porośnięty był borami sosnowymi. Mniejsze kompleksy leśne porastały Pradolinę Raciąską — pokrytą piaskami, wydmami i torfowiskami. Natomiast na równinach morenowych o żyzniejszych glebach, które porośnięte były dawniej lasem mieszanym i liściastym, już od wczesnego średniowiecza dominował krajobraz polno-leśny<sup>38</sup>. W województwie płockim najbardziej zalesione w XVI w. było Zawkrze. Lustracje ówczesne wymieniają tu Puszcza Mławską, utworzoną przez bory mieszane, porastające sandr doliny Mławki. Niewielka stosunkowo puszcza podlegała w tym okresie szybkiej dewastacji i nie przetrwała do naszych czasów<sup>39</sup>.

Nizina Południómazowiecka zalesieniem nie wiele ustępowała północnemu Mazowszu. Na obu brzegach środkowej Wisły i lewym brzegu Bugu, na nieurodzajnych piaszczystych glebach, przetkanych licznymi wydmami, torfowiskami i mokradłami, wyrosły puszcze, złożone przeważnie z borów sosnowych i sosnowo-dębowych. I tak, na starszym tarasie piaszczysto-wydmowym lewego brzegu Wisły oraz na morenach, ozach i wydmach Pojezierza Gostyńskiego, rozciągała się Puszcza Gostyńska. Na zachód od ujścia Bzury leżała Puszcza Młodzieska, przeważnie sosnowa, ale z partiami lasów liściastych<sup>40</sup>, a dalej na wschodzie — obszerna Puszcza Kampinoska, porośnięta prawie całkowicie borem sosnowym<sup>41</sup>. Na piaskach i wydmach tarasu praskiego, od Nowego Dworu i Nieporętu po Świdler, rozpostarł się prawie nieprzerwanym jeszcze w XVI w. ciągiem obszerny płaszcz leśny, w skład którego wchodziły puszcze: Słupieska między Słupnem a Brodnem, Dębska nad Mienią i Świdrem, i inne<sup>42</sup>.

Na tarasie otwocko-karczewskim zalegała Puszcza Osiecka, inaczej zwana Kaczków, porośnięta borami sosnowymi i mieszanymi<sup>43</sup>, na lewym zaś brzegu Wisły na tzw. Zapileczu między dolnym biegiem Pilicy i Radomki, Puszcza Stromiecka. W południowej części Równiny Błońskiej na piaszczystych lub słabo gliniastych glebach rozciągały się puszcze: Bolemowska, Wiskicka i Jaktorowska, sięgające w kierunku Wisły aż po górną Mrowę (dziś Utratę) i lasy nadarzyńskie, porośnięte przeważnie borami mieszanymi. Puszcze — Wiskicką i Jaktorowską w XVI w. traktowano częściowo jako obszary ochronne dla turów, które wówczas żyły już tylko w Polsce w tym rejonie<sup>44</sup>. Mniejsze kompleksy leśne z przewagą drzewostanów brzo-

<sup>36</sup> LM 1565, t. II s. 92; *Lustracja lasów mazowieckich 1566*, f. 113v.

<sup>37</sup> W obu lustracjach określono rozmiary puszczy niewątpliwie przesadnie: 30 mil wzdłuż i 12 mil wszerz.

<sup>37a</sup> Ostatnio M. Żywirska, *Puszcza Biała, jej dzieje i kultura*, Warszawa 1973. Wbrew zdaniu autorki (s. 35), nazwa Puszcza Biała weszła do literatury nie w 1929 r., ale już w XIX w.; zob. B. Chlebowski, *Biała Puszcza*, SGKP, t. I, 1880, s. 182.

<sup>38</sup> K. Buczek, *Ziemia polskie przed tysiącem lat*, Wrocław 1960, tamże mapka. W okolicach Bielska i Płocka odczuwano w XVI wieku dotkliwie brak drzewa opałowego i budulcowego. Zob. uwagi na ten temat J. Święcieckiego w *Opisie Mazowsza*, [w:] W. Smoleński, *Pisma historyczne*, t. I, Kraków 1901, s. 95-96.

<sup>39</sup> LP, s. 35, 54, 81.

<sup>40</sup> LR 1564, s. 146: „Jest w niej drzewo rozliczne wielkie, sośnina do budowania i do barci godna; są też w tej puszczy lasy wielkie: jest dębina wielka, jesienina, grabina, brześcina, klenina, lészczyna, olszyna wielka i inszego drzewa godnego dosyć”.

<sup>41</sup> Ostatnio o tej puszczy pisał K. Heymanowski, *Rozwój sieci osadniczej w dobrach kampinoskich od połowy XV do połowy XIX wieku*, „Kw. HKM”, R. XVII, 1969, nr. 3. s. 417-429.

<sup>42</sup> Por. *Lustrację lasów mazowieckich 1566* f. 110v-111v oraz LM 1565, t. I, s. 21, 24. W XV w. część tego obszaru lasów w sąsiedztwie wsi Bródno, Targowe i Kawęczyn miała nazwę Zabiele, zob. A. Wolff, *Najstarsze osadnictwo Warszawy prawobrzeżnej* [w:] *Dzieje Pragi*, Warszawa 1971, s. 123-124.

<sup>43</sup> Opisy tej puszczy w *Lustracji lasów 1566* f. 111-111v i LM 1565, t. I, s. 67 świadczą o daleko posuniętej eksploatacji towarowej.

<sup>44</sup> W. Pałucki, *Ziemia sochaczewska w wiekach XIV-XVIII*, [w:] *Dzieje Sochaczewa i Ziemi Sochaczewskiej*, Warszawa 1970, s. 63-64, oraz LR 1564, s. 64 i LR XVII, s. 75 — ostatnia wzmianka o turach.

zowych występowały na Wysoczyźnie Rawskiej w paśmie moren czołowych mszczonowskich i grójeckich, biegnącym równolegle do doliny Pilicy.

Na żyzniejszych glebach Wysoczyzny Siedleckiej obok borów sosnowych wyrosły także lasy liściaste, ale bez udziału buka i modrzewia. W okolicach Liwa, na urodzajnych glebach bielcowych w XV i XVI w. wzrosła przestrzeń użytkowana rolniczo kosztem miejscowej Puszczy Koryckiej. Na tym obszarze – mocno lesistym jeszcze we wcześniejszym średniowieczu – spotykamy tylko mniejsze puszcze, takie jak: Jadowska czyli Obrębska, Starogrodzka nad Świdrem, Sulejowska i łączące się z nią bory nad górną Rządzą między Wiśniewem i Stanisławowem<sup>45</sup>. Na równinach moreny dennej północno-wschodniego Mazowsza, zbudowanych przeważnie z glin zwałowych i pokrytych dość urodzajnymi glebami bielcowymi, na obszarze Wysoczyzny Kolneńskiej i Wysokomazowieckiej rozpościerały się pasma puszczy, takich jak puszcza Dybła w widłach Biebrzy i Łeku (Ełku), porośniętych borami sosnowymi i świerkowymi, a w partiach podmokłych – borami bagiennymi i lasami olchowymi. Na piaszczystym sandrze przylegającym od wschodu do moreny Czerwonego Boru wyrosły sosnowe bory Puszczy Gać. Łączyły się one z Puszczą Zambrowską, złożoną z lasów mieszanych.

Rozwój osadnictwa na Mazowszu w późnym średniowieczu, a zwłaszcza ponowne nasilone zasiedlanie obszarów Mazowsza wschodniego doprowadziło do zmniejszenia się powierzchni leśnej, zajmującej dotychczas większą część obszaru Mazowsza. Dalszy szybki rozwój osadnictwa na tych terenach do końca XVI w. zmniejszył wyraźnie powierzchnię zalesioną. Na procesie tym zaważyła bezplanowa i czasem żywiołowa eksploatacja lasów od drugiej połowy XIV stulecia, powodująca zwłaszcza nadmierne zniszczenie starodrzewia<sup>46</sup>. Wycinanie lasów w okolicach pagórkowatych i na skarpach nadrzecznych tworzyło lokalnie krajobraz zdewastowany, objęty przez działanie silniejszej denudacji i erozji, np. w okolicach Zakroczyimia<sup>47</sup>, których wynikiem było niszczenie powierzchniowych warstw gleby.

Klimat lokalny pozostawał pod wpływem lasów zwłaszcza liściastych i mieszanych. Jedną z cech tego klimatu była znaczniejsza niż obecnie wilgotność, wpływająca na stan wód gruntowych i powierzchniowych, a przez to na zasięg powierzchni zalesionej i strukturę drzewostanów. Współczesne lasy strukturą swą znacznie odbiegają od stanu z XVI-XVIII w. Różnice dotyczą głównie zasięgu borów mieszanych, wówczas wyraźnie przeważających nad drzewostanami czysto sosnowymi lub świerkowymi, a także drzewostanów liściastych tzw. grądów. Grądy porastały żyzniejsze gleby bielcowe i one przede wszystkim były terenem silniejszych wylesień.

---

<sup>45</sup> Opisy wspomnianych puszczy daje LM 1565, t. II, s. 79-80, 150, 162, jak również *Lustracja lasów 1566*, f. 111v-112, 115-155v.

<sup>46</sup> Zob. *Dzieje lasów, leśnictwa i drzewnictwa w Polsce*, oprac. zbiorowe, Warszawa 1965, s. 77-78 i 108-109, oraz wzmianki na temat spławu towarów leśnych Narwią i Bugiem, w LM 1565, t. II, s. 72, 147.

<sup>47</sup> LM 1565, t. I, s. 140 „To miasto [Zakroczyim] leży nad Wisłą, grunt ma niedobry, parowy pola popsowały abo wodonice”.

## II. PODZIAŁY ADMINISTRACYJNE

*Anna Dunin-Wąsowiczowa*

Terytorium Mazowsza w drugiej połowie XVI w. było podzielone na trzy województwa znacznie różniące się wielkością. Powstały one w wyniku stopniowego wcielania księstw mazowieckich do Korony. Wcześniejszą genezę miały ziemie, które stanowiły rezultat podziałów politycznych Mazowsza książęcego oraz wykształconej w XIV w. organizacji szlacheckich sądów ziemskich. W niemal wszystkich ziemiach mazowieckich wyodrębniły się powiaty będące mniejszymi okręgami sądowymi. Mazowsze charakteryzowało się dużym rozdrobieniem ziem i powiatów, spowodowanym długotrwałą odrębnością polityczną, licznymi podziałami na niewielkie dzielnice książęce, a przede wszystkim rozrodzeniem drobnej szlachty.

Powiaty obok roli sądowej odgrywały także rolę skarbową, jako okręgi pobierania podatków państwowych, i administracyjną, np. dla zwoływania pospolitego ruszenia. Chociaż więc jurysdykcji sądów ziemskich nie podlegała ludność dóbr monarszych i kościelnych, rozciągały się na nią inne funkcje powiatów, przyczyniając się do ustalenia terytorialności tych okręgów i ich granic<sup>1</sup>. W drugiej połowie XVI w. granice powiatów były na ogół ustabilizowane, zmiana ich wymagała dekretu królewskiego. Zapewne konsekwencją pierwotnego, sądowego charakteru powiatu była pewna eksterytorialność okolic o przewadze własności kościelnej, posiadającej immunitet sądowy (np. dobra arcybiskupstwa gnieźnieńskiego w województwie rawskim — wyliczane w rejestrach podatkowych w obrębie ziem, a nie powiatów), a także własności królewskiej (obszar puszczy Zagajnicy)<sup>2</sup>.

Zasadniczą podstawę rekonstrukcji granic województw, ziem i powiatów stanowiły rejestry poborowe, weryfikowane w miarę możliwości innymi źródłami.

Punktem wyjścia do oznaczenia granic administracyjnych na mapie Mazowsza XVI w., zarówno państwowych jak kościelnych, było ustalenie zasięgu i — jako hipotezy — linearnych granic najmniejszej jednostki administracji kościelnej, czyli parafii.

Przy rekonstrukcji granic parafialnych wykorzystano w zasadzie źródła dwojakiego typu: przede wszystkim proveniencji kościelnej (wizytacje parafii, dokumenty erekcji parafii itp.) oraz skarbowe, księgujące podatki według schematu: województwo, ziemia, powiat, parafia<sup>3</sup>.

Jakkolwiek sieć parafialna Mazowsza w swoim zasadniczym zrębie była uformowana już w drugiej połowie XV w.<sup>4</sup>, w ciągu XVI w. notujemy dalszy jej rozwój, widoczny w przyroście liczby kościołów parafialnych, zwłaszcza na terenach nowszego osadnictwa, znajdujących się w trakcie kolonizacji i organizacji. Ten stan rzeczy wymagał krytycznego wykorzystania

<sup>1</sup> Wolff, s. 11-16; A. Gąsiorowski, *Powiat w Wielkopolsce XIV-XVI w.*, Poznań 1965, PTPN, „Prace Komisji Historycznej”, t. XXI, z. 2; rec. T. Lalik, „Kw. Hist.” R. 1966, z. 3, s. 703-706. J. Bardach, *Powiat w Polsce późnośredniowiecznej*, „Czas. prawnohistoryczne”, t. XIX, 1967, z. 2, s. 142-143.

<sup>2</sup> Weiągając do rozważań ogólniejszy materiał porównawczy należałoby podkreślić, że poczynając od połowy XVI w. widać w ustawodawstwie Rzeczypospolitej ogólną tendencję do stabilizacji i rewizji dotychczasowych granic, poczynawszy od państwowych (por. Vol. Leg. II, f. 596, § 30), skończywszy na powiatowych, przy czym warto podkreślić, że przy określaniu granicy powiatu braclawskiego w 1589 r. wyraźnie stwierdzono, że obejmuje on zarówno dobra szlacheckie jak i królewskie (Vol. Leg. II, s. 371).

<sup>3</sup> Zachował się m.in., poza ogólnie znanymi rejestrami poboru, rekogniejarz poborowy ziemi warszawskiej z r. 1563 o układzie parafialnym, AGAD, ASK O I 27, k. 208 nn.

<sup>4</sup> A. Dunin-Wąsowicz, K. Pacuski, W. Pałucki, H. Rutkowski, *Problèmes de l'histoire de l'Église dans l'Atlas Historique du la Pologne du XVI siècle sur l'exemple de la Mazovie*, referat wygłoszony na kolokwium Historii Porównawczej Kościołów 28 X 1971 r. (w druku w księdze kolokwium).



źródeł skarbowych przy rekonstrukcji granic parafialnych. Niedostatecznie zachowane wizytacje parafii XVI w. dla niektórych rejonów wymagały często stosowania metod retrogresywnych dla odtworzenia zasięgu parafii.

Źródła skarbowe mają ten walor, że obejmują całe interesujące nas terytorium, wymagają jednak w większym stopniu krytyki wiarygodności oraz aktualizacji przekazywanego stanu rzeczy wiadomościami o erekcjach nowych kościołów parafialnych, gdyż zazwyczaj poborcy podatków przepisywali schemat ze starych formularzy ksiąg, odzwierciedlających stan z początków XVI w., pomijając powstałe w międzyczasie parafie. Rejestry poboru grupowały także często osiedla królewskie lub kościelne w kluczach własnościowych, w obrębie całego powiatu lub nawet ziemi, bez określenia ich przynależności parafialnej. Wymagało to weryfikacji materiałami późniejszymi: skarbowymi z XVII w. (podymne i pogłowne) oraz z XVIII w. (taryfy dymów 1789-1790 r.), a także materiałami kościelnymi z XVIII w.<sup>5</sup>, oraz wykorzystania pomocniczo źródeł kartograficznych i materiałów słownikowych z XIX w.<sup>6</sup>, ponieważ sieć parafialna Mazowska przetrwała niekiedy bez większych zmian do połowy XIX w. W wypadku dalszych wątpliwości stosowaliśmy w indeksie miejscowości, przy określaniu ich przynależności parafialnej, alternatywy: *par.x* albo *par.y*.

Po ustaleniu i wniesieniu na mapę w skali roboczej 1 : 100 000 osiedli wchodzących w XVI w. w obręb poszczególnych parafii, interpolowano granice parafialne. W wypadku podziału obszaru niezasiedlonego jeszcze w XVI w. na styku dwóch lub więcej parafii, kontrolowano schematyczną linię granic zasięgiem lasu z dawnych przekazów kartograficznych XVIII-XIX w. oraz przynależnością parafialną osiedli powstałych pomiędzy XVII a XIX wiekiem, zakładając, że poddano je prawu parafialnemu tego kościoła, któremu podlegał w przeszłości obszar, na którym zostały założone. Hipotetycznie przeprowadzoną dla XVI w. granicę parafii porównywano czasem z przebiegiem dzisiejszych granic gmin i gromad, w uzasadnionych wypadkach identyfikując z nimi jej fragmenty.

Na kanwie granic parafialnych w skali 1 : 100 000 opracowywano następnie przebieg granic kościelnych wyższego rzędu (dekanatu, archidiaconatu i diecezji) oraz granic powiatu, ziemi, województwa, sprawdzając skrupulatnie (zwłaszcza w wypadkach parafii dzielonych pomiędzy kilka jednostek administracji państwowej) przynależność powiatową poszczególnych miejscowości położonych w bezpośrednim sąsiedztwie granicy.

Podstawowy zrąb podziałów powiatowych Mazowska został przejęty w spadku po okresie książęcym. Zmiany w ciągu XVI w. ograniczyły się do wydzielenia czterech nowych powiatów (sierpecki ok. 1538 r., garwoliński w 1539 r., radziłowski w 1548 r., serocki w 1567 r.), które poprzez cały XVI w. nie pełniły jednak funkcji skarbowych, oprócz powiatu serockiego, w obrębie którego wyjątkowo w 1591 r. ściągnięto pobór, wydzielając go w rejestrze łąnowego z powiatu zakroczymskiego i nowomiejskiego. Trzeba wspomnieć także o tym, że w województwie rawskim powiat bialski miał chyba wyłącznie sądowy charakter i nie odegrał żadnej pomocniczej roli w księgowaniu poboru w ciągu XVI w., w odróżnieniu od powiatów: gąbińskiego i mszconowskiego, które występowały (jakkolwiek niekonsekwentnie i niezbyt często) w formularzach rejestrów poborowych ziemi gostyńskiej i sochaczewskiej badanego przez nas czasu.

Na przykładzie Mazowska XVI w. należy stwierdzić, że związek z powiatem dóbr królewskich, lub dóbr w posiadaniu instytucji kościelnych był bardziej ścisły na obszarach starszego osadnictwa oraz w powiatach mających dawniejszą tradycję istnienia. Rejestry poboru dzielą dość konsekwentnie pomiędzy powiat nurski i kamieniecki zarówno dobra biskupstwa płockiego, jak i królewszczyzny na tym obszarze, mające dawną metrykę-osadniczą. I odwrotnie, napotkaliśmy liczne trudności przy rekonstrukcji granic powiatu, wyrażające się w rozbieżności danych, przekazywanych przez różne typy źródeł na temat przynależności powiatowej osiedli położonych na pograniczu nowo kreowanych w XVI w. powiatów, np. serockiego czy radziłowskiego, a również na obszarach nowo osadzonych, gdzie w dodatku istniały kompleksy własności królewskiej. Te same trudności występują na tych terenach także przy ustalaniu przebiegu granicy ziemi, która była niewątpliwie jednostką admini-

<sup>5</sup> Taryfy 1789-1790; Czaykowski, Registr diecezjów.

<sup>6</sup> Tabela 1827; SGKP.



stracyjną. Wydaje się, że dopiero nowe osadnictwo na terenach leśnych — jak np. na styku ziemi liwskiej, nurskiej i warszawskiej — uczyniło tę granicę precyzyjną. W wątpliwych wypadkach przynależność powiatową ustalano retrogresywnie na podstawie źródeł XVIII-XIX w., zwłaszcza map K. Perthéesa i taryf dymów 1789-1790 r.

Zewnętrzna granica Mazowsza XVI w. stanowiła granicę polityczną lenna mazowieckiego przed jego inkorporacją do Korony. Na północy była ona identyczna z granicą państwową, tj. granicą Korony z lennem Prus Książęcych. Odcinek granicy Mazowsza z Podlasiem do 1569 r. również był granicą państwową; po Unii Lubelskiej zmienił charakter na granicę pomiędzy województwem mazowieckim i podlaskim. Na pozostałych odcinkach granicy Mazowsze sąsiadowało z Małopolską, Wielkopolską, Kujawami, ziemią dobrzyńską i Prusami Królewskimi.

Granicę Mazowsza z innymi ziemiami Korony zrekonstruowano po naniesieniu na mapy 1:100 000 pełnego osadnictwa trzech województw: mazowieckiego, płockiego i rawskiego. Skartowano również pas sąsiadujących z Mazowszem obszarów, nanosząc na mapy robocze osiedla wchodzące w skład, graniczących z mazowieckimi, parafii na obszarze następujących województw i ziem: lubelskiego (w ziemi łukowskiej), sandomierskiego (powiatu stężyckiego, radomskiego i opoczyńskiego), łęczyckiego (powiatu brzezińskiego, orłowskiego i łęczyckiego), brzeskiego, kujawskiego (powiatu kowalskiego), ziemi dobrzyńskiej (powiatu dobrzyńskiego, lipnowskiego i rypińskiego) oraz województwa chełmińskiego (ziemi michałowskiej). Podstawą skartowania sąsiedztwa Mazowsza były rejestry poboru, publikowane w kolejnych tomach „Źródeł Dziejowych” (*Polska XVI wieku*).

Linie rozgraniczającą osiedla mazowieckie od pozostałych, zlokalizowanych na sąsiednich ziemiach koronnych, (po skontrolowaniu jej przebiegu i wyjaśnieniu zachodzących ewentualnych różnic pomiędzy XVI i XVIII w. przy pomocy map Perthéesa) uznano za granicę Mazowsza w obrębie Rzeczypospolitej.

Przy wyznaczaniu granicy państwowej na odcinku Mazowsze — Prusy Książęce przyjęto inną metodę, ze względu na brak dostępu do źródeł umożliwiających kontrolę linii granicznej zasięgiem osadnictwa pruskiego w końcu XVI w.<sup>7</sup> Metoda ta polega na retrogresji przy jednoczesnym założeniu linearności tej granicy, jej trwałości i niezmienności od chwili rozgraniczenia ziem mazowieckich od zakonnych w XIV w., aż do czasu, kiedy na szczegółowych dawnych przekazach kartograficznych staje się uchwytany przebieg linii granicznej w terenie. Argument, jaki możemy przytoczyć na poparcie tego założenia, jest następujący: rozgraniczenie Mazowsza od ziem Zakonu dotyczyło terenów jeszcze słabo zasiedlonych<sup>8</sup>. Kolonizacja tych obszarów od strony pruskiej zaczęła się właściwie dopiero w XV w., a po stronie mazowieckiej jeszcze w końcu XVI w. długie odcinki tej granicy biegły puszcza. Niemniej jednak linearna granica prusko-mazowiecka ustabilizowała się już zapewne w XV w., jeżeli nie wcześniej; świadczą o tym liczne wzmianki w księgach sądowych mazowieckich o znakach granicznych z Prusami<sup>9</sup>. Podobny przebieg granicy poświadcza identyczność pewnych elementów granicznych, wymienianych zarówno w dokumentach XIV w., jak źródłach XVI w. (jak rzeka Orzyc czy rzeka Łek — w krótkich co prawda odcinkach ich biegu). Względna stabilizacja granicy nie oznaczała jednak jej niezmienności. W konstytucjach sejmowych pierwszej połowy XVII w. istnieją ślady powoływania komisji do rozgraniczenia pomiędzy księstwem pruskim oraz województwami mazowieckim i podlaskim, świadczące o istnieniu

<sup>7</sup> J. Małek, *Granice państwowe, kościelne i administracyjne Prus Książęcych w XVI wieku*, „Kom. mazursko-warmińskie”, 1966, nr. 1(91), s. 131.

<sup>8</sup> Przekazy z pierwszej połowy XIV w. dotyczące przebiegu granicy Mazowsza z ziemiami Zakonu wyznaczają tę samą strefę graniczną w oparciu o fizjografię terenu: lasy i rzeki. Jeden z tych przekazów na oznaczenie znaków granicznych używa terminu: *signa*, podkreślając jednocześnie, że nie mają one charakteru trwałego (*Preussisches Urkundenbuch*, Bd. II, nr 882, dokumenty z lat 1314-1335; Bd. III Lieferung I, nr 417, Bd. III, Lieferung 2, nr 613, 616, 617, dokumenty z 1343 r.). O utrwaleniu się granicy przeprowadzonej w XIV w. między Zakonem i Mazowszem może świadczyć fakt, że w XIV-XV w. kolonizacja pogranicznych terenów puszczańskich po stronie pruskiej, chociaż była w przeważnej mierze przeprowadzana przez osadników polskich z sąsiedniego Mazowsza, podlegała kompetencjom urzędników zakonnych (W. Kętrzyński, *O ludności polskiej w Prusiech niegdyś krzyżackich*, Lwów 1882, s. 225-226, 309-331, 331-357, 384-404, 420-448, 448-467).

<sup>9</sup> Wolff, s. 15-16.

w tym czasie spornych odcinków granicy prusko-mazowieckiej<sup>10</sup>. Drobne przesunięcia w przebiegu tej granicy, spowodowane stosunkami własnościowymi w obrębie poszczególnych wsi, odnotowują także źródła XVIII w.<sup>11</sup>

Przy rekonstrukcji granicy Mazowsza z innymi ziemiami Korony wynikły trudności na styku z Podlasiem, związane z obfitością punktów spornych poświadczonych dla XVI w. W 1546 r. prace komisarzy królewskich koronnych, podjęte z inicjatywy Zygmunta Augusta, doprowadziły do spisania dokumentu, zawierającego zarówno zeznania jak i skargi właścicieli pogranicznych dóbr, wykaz tytułów własności do dóbr leżących w pobliżu granicy, wreszcie opis różnych wersji linii granicznych, podawanych zarówno przez stronę polską, jak litewską<sup>12</sup>. Dokument ten miał mieć charakter projektu, stanowiącego podstawę późniejszej decyzji co do przebiegu granicy. Choć nie została ona oddzielnie wydana, przyjmuje się na ogół, że wynik pracy komisarzy z 1546 r. nabrał z biegiem czasu mocy obowiązującej<sup>13</sup>.

Porównując przebieg granicy z 1546 r. dzielącej W. Ks. Litewskie od Mazowsza, oraz zasięg osadnictwa mazowieckiego i podlaskiego, zrekonstruowany na podstawie rejestrów poborowych z końca XVI w.<sup>14</sup>, widzimy znaczne cofnięcie się granicy mazowieckiej na zachód; jeszcze w pierwszej połowie XVI w. sięgała ona na wschód poza Biebrzę<sup>15</sup>. Zwłaszcza duże zmiany zaszły w tym czasie w widłach rzek Biebrzy i Narwi.

W związku z powyższym, za podstawę wykreślenia granicy mazowieckiej schyłku XVI w. przyjmujemy zasięg osadnictwa z końca XVI w., wychodząc z założenia iż: po pierwsze, rozgraniczenie z 1546 r. nie miało mocy prawnej, po drugie, w ciągu XVI w. spory graniczne pomiędzy mieszkańcami Podlasia i Mazowsza mogły być rozstrzygane drogą każdorazowych decyzji sądowych, jak np. ciągnąca się przez cały wiek XVI regulacja granicy pomiędzy Niwiskami i Wolińcami od strony mazowieckiej oraz Chodowem i Siedlcami od strony podlaskiej, z wyznaczeniem rzeki Żytnej jako granicy<sup>16</sup>; po trzecie, zaksięgowanie poboru ze spornych miejscowości pogranicznych w rejestrach skarbowych województwa mazowieckiego lub podlaskiego w końcu XVI w. stało się dla nas podstawą wytyczenia granicy między tymi województwami, a zatem przypuszczenia, że istniał odpowiedni podział kompetencji pomiędzy urzędami ziemskimi województwa mazowieckiego i podlaskiego<sup>17</sup>.

Trudności w przeprowadzeniu rekonstrukcji granicy na obszarach peryferyjnych, o rzadkim osadnictwie, najjaskrawiej wystąpiły na spornym niemal przez cały XVI w. odcinku, dzielącym jednocześnie mazowiecki kompleks dóbr kapituły warszawskiej od majątków szlachty podlaskiej z Lipiek i Maliszewa. Granica ta jeszcze w połowie XVI w. nie była precyzyjnie

<sup>10</sup> Konstytucja 1607 r. (Vol. Leg. II, s. 444), 1609 r. (op. cit., s. 467), 1611 r. (op. cit. III, s. 14), 1613 r. (op. cit., s. 91), 1616 r. (op. cit., s. 144).

<sup>11</sup> Świadectwem drobnych przesunięć na granicy mazowiecko-pruskiej w końcu XVIII w. jest wzmianka w opisie lustratorskim wsi Dąbrowa, graniczącej ze wsią Pruskie Rozłogi: „Ze wszystkiem swoim położeniem ma sąsiedztwo z Prusami, której też dawniejszym czasem do wsi Pruskie Rozłogi zwanej, gruntu niemało sztukę zabrano” (*Lustracja starostwa ostrołęckiego 1789 r.* AGAD, XLVI, 166, k. 9/307).

<sup>12</sup> *AD 1546. Descriptio finium, iniuriarum et differentiarum subditorum SRM Magni Ducatus Lituaniae et Masoviae occasione finium utrinque exortarum...* [w:] Dogiel.

<sup>13</sup> L. Kolankowski, *Zygmunt August wielki książę Litwy do roku 1548*, Lwów 1913, s. 272-276.

<sup>14</sup> P. Podlasie, cz. I, por. także, cz. II s. 23.

<sup>15</sup> Nadania dla Bożejewa (1436 r.), Brzostowa (1536 r.), Mocarzy Dąbrówki z obu brzegami rz. Biebrzy, por. Dogiel, s. 4; nadania dla Targoni (1513 r.) z obu brzegami rz. Śliny, por. Dogiel, oraz AGAD, Kapiciana, nr 58.

<sup>16</sup> 1509 r., MRPS IV – 1, 603; 1609 r., Vol. Leg. II, s. 394.

<sup>17</sup> W 1546 r. wieś Trzciana była podzielona pomiędzy Litwę i Mazowsze (*via per medium praedictae villae Trzciana, quam inter Ducatus praefatos rivulus quidam illic oriundus usque ad montem dividit*, Dogiel, s. 3). W końcu XVI w. wieś ta płaciła pobór w pow. bielskim woj. podlaskiego (P. Podlasie, cz. 1, s. 118, 155). Nie mamy żadnych informacji co do wpłaty poboru łanowego z Woli Dobarskiej, leżącej w 1546 r. na spornym terenie pomiędzy Mazowszem i Podlasiem, natomiast puszcza Dobarz w 1571 r. była zaliczona do starostwa goniądzkiego (tamże, s. 178), a bór Dobarz w tym samym czasie lustrowany w obrębie woj. podlaskiego (*Lustracje województwa podlaskiego 1570 i 1576*, wyd. J. Topolski i J. Wiśniewski, Wrocław 1959, s. 142 i przyp. 284, s. 123). Schoczowie to wieś Szorce Cibarzewo, płacąca pobór w 1580 r. w powiecie bielskim woj. podlaskiego (P. Podlasie, cz. 1, s. 118). Co do wsi Zajki Bykowie można stwierdzić przynajmniej to, że wieś Zajki opłacała pobór zarówno w 1580 r. jak w 1591 r. w par. Tykocin, pow. bielskiego (tamże, s. 120, 154); miejscowości Bykowie nie potrafimy zidentyfikować, nie jest to jednak wieś Byki w par. Kulesze (tamże, s. 100, 201).

wytyczona. Dawne znaki własnościowe na drzewach bartnych (gdź terenem spornym był obszar lasu) zostały zniszczone przez wyręb, bardzo intensywny w tym czasie, wiążący się z produkcją i eksportem towarów leśnych z dóbr kapitulnych<sup>18</sup>. Spory graniczne na tym terenie, szczególnie zacięte (z wypadkami zabójstwa kmieci kapituły przez szlachtę podlaską) doprowadziły do kilkakrotnego rozgraniczenia dóbr w latach 1526-1551<sup>19</sup>. Akta komisji granicznych nie zawierały jednak poza nazwami dwóch rzek: Kołodziaży i Ugoszczy – innych elementów topograficznych, których nazwy przetrwałyby do dzisiejszego dnia w terenie i mogłyby umożliwić dokładną rekonstrukcję tej granicy<sup>20</sup>. W związku z tym zarys granicy na tym odcinku oparto na XVIII-wiecznym przebiegu, utrwalonym na mapie Perthéesa z 1789-1791 r.<sup>21</sup>

Ustalenie przebiegu granic mazowieckich z pozostałymi ziemiami Korony nie nastęrczyło większych trudności. Krótki odcinek granicy z województwem lubelskim na styku powiatu liwskiego i ziemi łukowskiej został w niniejszym opracowaniu potraktowany odmiennie niż w WL, na skutek lokalizacji paru peryferyjnych osiedli mazowieckich: Dropie, Domanie, Bębenek, poświadczonych nie publikowanym rejestrem poboru z 1578 r.

Bardziej hipotetyczny przebieg granic Mazowsza z ziemiami Korony uzyskaliśmy na terenach leśnych, np. na styku z województwem sandomierskim. Granica ta była w XV w. naruszana przez szlachtę powiatu radomskiego, która wyrębywała i przywłaszczała sobie włóki w należącej do Mazowsza Puszczy Stromieckiej<sup>22</sup>.

Należy podkreślić, że mapa Mazowsza wprowadza pewne zmiany w granicy mazowiecko-kujawskiej, w porównaniu z publikacją Z. Guldona<sup>23</sup>. Są one nieduże, na ogół mają charakter linearny, wynikający z metody naszej pracy, a mianowicie oparcia fragmentów linii granicznej na granicach administracyjnych XVIII-XX w. Odmiennie natomiast, niż praca Z. Guldona, mapa Mazowsza zalicza do powiatu gostyńskiego dwie miejscowości pograniczne: Piotrowo i Rębowo, a także część wsi Górki z par. Biafotarsk, które autor ten zaliczył niesłusznie do Kujaw<sup>24</sup>.

Powierzchnia Mazowsza zakreślona tak zrekonstruowaną granicą wynosiła w XVI w. 33.493 km<sup>2</sup>. Różnica pomiędzy naszymi obliczeniami a pomiarami A. Pawińskiego da się wyjaśnić większą dokładnością dzisiejszych map, na których zostały przeprowadzone obliczenia<sup>25</sup>, i uwzględnieniem bardziej różnorodnych źródeł w naszym opracowaniu, co pozwoliło ustalić liczbę znanych nam XVI-wiecznych osiedli mazowieckich na 6679, czyli o około 600 miejscowości więcej; część z nich leży na pograniczu Mazowsza i być może rozszerzyła jego zasięg<sup>26</sup>.

Przechodząc do omówienia rekonstrukcji granic w obrębie Mazowsza, podajemy zestawienie obszaru poszczególnych ziem i powiatów, wchodzących w skład trzech województw,

<sup>18</sup> Ulanowski, *Acta coll. Vars.*, nr 3, s. 35 i nr 59, s. 61, z lat 1521-1526.

<sup>19</sup> Tamże, nr 3, s. 35 (Rażny Lipki 1517 r.); i nr 104, s. 30, 123, s. 33, 124 s. 33 (Kołodziaż – Lipki 1526 r.), nr 46, s. 54; por. MK, nr 80, k. 47v; MRPS, V – 2, nr 5346.

<sup>20</sup> Poza rzeką Kołodziaż wymienianą przez akt komisarski z 1546 r. (Dogiel, s. 19-20) i rz. Ugoszczą, wspomnianą w akcie rozgraniczenia dóbr Kołodziaż i Lipki z 1551 r., wchodziły w grę następujące wyznaczniki granic: łąki zwane „Roschewskie”, las zw. „Panow Kałh”, stary dąb zw. „Trup” oraz droga z Węgrowa do wsi Rażny (MK 80 k. 45-47v).

<sup>21</sup> Zob. s. 24.

<sup>22</sup> LM 1565, cz. I, s. 59, Zbąski z Wierzchowin w pow. radomskim.

<sup>23</sup> Z. Guldon, *Rozmieszczenie własności ziemskiej na Kujawach w II poł. XVI w.*, Toruń 1964.

<sup>24</sup> Z. Guldon, op. cit., s. 25, 65 i mapa. Wszystkie wyżej wymienione miejscowości płacą pobór przez cały XVI w. w pow. gostyńskim, a więc na Mazowszu. Uzasadnienie Z. Guldona co do przydzielenia wsi Górki do pow. kowalskiego wydaje się być tylko częściowo słuszne, ponieważ wieś ta opłacała poradne w końcu XV w. oraz łanowe w XVI w. z części łanów w województwie brzesko-kujawskim, z części zaś na Mazowszu (*Lustracja poradnego i rejestr łanów województwa brzesko-kujawskiego i inowrocławskiego z roku 1489*, wyd. J. Senkowski, „Teki Archiwalne” VII, 1961, s. 121; P. Mazowsze, s. 196, P. Wielkopolska, t. II, s. 19). Cytowane przez autora źródło, odnoszące się do wsi Piotrowo i Rembów, poświadczą przynależność tych wsi do diecezji włocławskiej, natomiast nie określa powiatu.

<sup>25</sup> Pawiński przeprowadzał pomiary na Mapie Kwatermistrzostwa w skali 1:126 000, otrzymując wynik 31 847,26 km<sup>2</sup>. P. Mazowsze, wstęp, s. 5; por. aneks I – schemat administracyjny i powierzchnia Mazowsza (s. 60-61).

<sup>26</sup> Zob. s. 74-76.

które daje ogólną orientację zarówno co do ich rozległości, jak struktury administracyjnej Mazowsza XVI w. Województwo mazowieckie liczyło 10 ziem i 27 powiatów, województwo płockie 2 ziemie i 8 powiatów, województwo rawskie 3 ziemie i 6 powiatów. Łącznie w obrębie Mazowsza istniało 15 ziem i 41 powiatów<sup>27</sup>.

Mapa Mazowsza XVI w. rekonstruuje granice, oznacza centra ziem i powiatów, a także wyróżnia miejscowości, w których istniały starostwa grodowe<sup>28</sup> i siedziby kasztelanii<sup>29</sup>, oraz miejsca odbywania się sejmików generalnych<sup>30</sup> i partykularnych<sup>31</sup>, nie wyróżnia natomiast specjalnym znakiem miejsc odbywania sądów ziemskich na ogół identycznych z centrum powiatu.

Północna granica województwa rawskiego na styku z województwem płockim i mazowieckim, biegnąca linią Wisły, oddalała się od rzeki w XVI w. na niewielkich odcinkach w okolicy Dobrzykowa, Troszyna<sup>32</sup> oraz Kamiona.

Troszyn i Dobrzyków (obydwie wsie będące ośrodkami parafii) konsekwentnie płaciły w tym czasie pobór w województwie płockim, natomiast pozostałe wsie wchodzące w skład tych parafii płaciły obciążające je podatki poborcy ziemi gostyńskiej<sup>33</sup>. Ten stan rzeczy potwierdzają materiały lustracyjne: Troszyn w XVI i XVII w., jako wieś królewska, lustrowany był przez lustratorów województwa płockiego, a nie rawskiego<sup>34</sup>.

Kamion wraz z Przeclawicami (obydwie wsie królewskie), położone na lewym brzegu Wisły, płaciły w XVI i XVII w. pobór w ziemi wyszogrodzkiej i lustrowane były w 1565 r. w województwie mazowieckim<sup>35</sup>.

Ten stan rzeczy, mający zapewne swoją genezę w związkach własnościowych tych wsi z kompleksami dóbr w województwie płockim i mazowieckim<sup>36</sup>, przetrwał aż do trzeciej ćwierci XVIII w.<sup>37</sup> i był przyczyną tego, iż często — zapewne na skutek omyłki — zaliczano w rejestrach skarbowych wsie położone w powiecie gąbińskim sąsiadujące z tymi wsiami, raz do województwa płockiego, innym razem do województwa mazowieckiego. I tak wieś Grabie z parafii Dobrzyków w 1564 r. opłacała pobór w powiecie płockim (zapewne ze względu na bliskie sąsiedztwo z samym Dobrzykowem), a Młodzieszyn, będący wówczas ośrodkiem parafii, sąsiadujący z parafią Kamion, został zaliczony w 1576 r. przez poborców województwa mazowieckiego do powiatu wyszogrodzkiego i parafii Wyszogród.

Granica pomiędzy województwem płockim i mazowieckim dzieliła kilka miejsco-

<sup>27</sup> Por. aneks I, schemat administracyjny i powierzchnia Mazowsza, oraz P. Mazowsze, wstęp, s. 4-5.

<sup>28</sup> W województwie płockim — Płock, w rawskim: Rawa, Gostynin i Sochaczew, w mazowieckim: Warszawa, Czersk, Wizna, Wyszogród, Zakroczym, Ciechanów, Łomża, Rożan, Liw, Nur.

<sup>29</sup> Płock, Raciąż, Sierpc, Rawa, Sochaczew, Gostynin, Czersk, Warszawa, Ciechanów, Zakroczym, Wyszogród, Wizna, Liw.

<sup>30</sup> Raciąż, Bolimów, Warszawa.

<sup>31</sup> Raciąż, Rawa, Sochaczew, Gąbin, Czersk, Warszawa, Wizna, Wyszogród, Zakroczym, Ciechanów, Łomża, Rożan, Liw, Nur.

<sup>32</sup> Por. WP, gdzie zasygnalizowano to w formie hipotezy (s. nlb. dodatkowa, dodana w czasie druku pracy).

<sup>33</sup> Troszyn w zbadanych latach (1551, 1552-1553, 1567, 1578) płacił pobór w powiecie płockim, par. Słupno; rejestry poboru powiatu gąbińskiego natomiast odnotowują w latach 1563 i 1564 *Troszyn ad Plock attinet*; podobnie w XVII w. rej. pogłównego 1673 i 1674 *Troszyn sola ad Plock*. Wieś Dobrzykowo w tych samych latach płaciła pobór w pow. płockim, par. Imielnica, a w rejestrach powiatu gąbińskiego znajdujemy analogiczne wpisy w latach 1563, 1564 i 1565 *Dobrzykow sola ad Plock*.

<sup>34</sup> Por. LP, s. 10-11(1565 r.); s. 40-41(1570 r.); s. 61-62(1616 r.) i in.

<sup>35</sup> LM 1565, t. II, s. 207.

<sup>36</sup> Świadczy o tym m.in. przywilej z 1472 r. nadający Mikołajowi Dołędze, marszałkowi dworu, wieś książęca Dobrzyków, należąca do Płocka wraz z dwoma brzegami Wisły i starym przewozem, wydany już po włączeniu z. gostyńskiej do Korony w 1462 r. (MK, nr 6, k. 225-225v). Dokument ten określa Dobrzyków jako leżący w ziemi gostyńskiej. Należy jednak pamiętać, że przywilej ten został wydany przez ks. Kazimierza III; gdyby w istocie wieś ta należała do ziemi gostyńskiej, książę płocki nie miałby prawa dysponowania dobrami, znajdującymi się w gestii Korony.

<sup>37</sup> Sejm w 1775 r. przyłączył 8 wsi do ówczesnego powiatu gąbińskiego: „Dla bliższości dogadzając dziedzicom i possessorom dóbr nad Wisłą województwo płockie od ziemi gostyńskiej rozgraniczającą leżących też wsie jako to: Kamion, Troszyn, Dobrzyków, Tokary, Radziwie, Popłacin, Brwilno i Górki całe szlacheckie do powiatu gąbińskiego przyłączamy” (Vol. Leg., t. VIII, s. 164), a realizację tego postanowienia uwidoczniła lustracja 1789 r.: „Troszyn. Ta wieś należała przedtem do województwa płockiego, lecz konstytucją 1775 r. do województwa rawskiego z. gostyńskiej przyłączona jest”, LR 1789, s. 238.

wości, a mianowicie: Bodzanowo (pozostawiając w obrębie powiatu wyszogrodzkiego miasto, natomiast przedmieście w powiecie płockim) oraz wsie: Gąsowo, Mąkolino (pomiędzy powiat płocki i wyszogrodzki) i Gardlino Racibory (którego część leżała w powiecie mławskim, część zaś w powiecie przasnyskim).

Granica pomiędzy województwem mazowieckim i rawskim dzieliła wieś Grzegorzewice pomiędzy ziemię sochaczewską i powiat tarczyński<sup>38</sup>. Należy również zasygnalizować małe przesunięcie na odcinku tej granicy, które nastąpiło w drugiej połowie XVI w., kiedy mandatem królewskim z 1558 r. przeniesiono wieś Darnowo z powiatu białskiego ziemi rawskiej do powiatu grójeckiego ziemi czerskiej w województwie mazowieckim<sup>39</sup>.

Omawiając granice ziem i powiatów ograniczymy się na tym miejscu do skomentowania granic szczególnie trudnych do rekonstrukcji: niedostatecznie udokumentowanych materiałami XVI w. lub zmieniających się i płynnych jeszcze w XVI w. Dla ułatwienia zachowujemy układ omawiania granic powiatów w obrębie poszczególnych województw i ziem, zaczynając ze względów metodycznych od województwa mazowieckiego, jako terenu stosunkowo późnego osadnictwa, na którym najwyraźniej wystąpiły trudności przy ustalaniu przebiegu granic.

Granice ziemi ciechanowskiej tworzą zewnętrzne odcinki granic trzech powiatów, wchodzących w skład tej ziemi: ciechanowskiego, przasnyskiego i sąchockiego. Sygnalizujemy trudności w ustaleniu linii granicznej na podstawie rejestrów podatkowych XVI-XVII w. z ziemią rożańską, u zbiegu granic trzech powiatów: przasnyskiego, ciechanowskiego oraz makowskiego (por. niżej); źródła skarbowe zaliczały miejscowości pograniczne tego rejonu raz do jednego, raz do drugiego powiatu.

Południowa część ziemi ciechanowskiej, sięgająca Czerwińska nad Wisłą, tworząca powiat sąchocki, zawdzięcza swój skomplikowany kształt u schyłku XVI w. licznym zmianom granicznym, jakie nastąpiły w XV i XVI w. Powiat sąchocki wywodził się z dawnego powiatu czerwińskiego i zapewne pokrywał się z nim terytorialnie. Miejsce odbywania sądów dla tego powiatu stał się Zakroczym, a następnie Płońsk. Po włączeniu w 1495 r. księstwa płockiego wraz z Płońskiem do Korony, został wyznaczony w tymże roku Sąhocin jako nowe miejsce odbywania sądów. Wybór Sąhocina na stolicę powiatu nie zadowolił wszystkich mieszkańców. Część właścicieli dóbr ziemskich położonych na najodleglejszym południowym krańcu powiatu – wśród nich opat czerwiński – uzyskała w latach 1522-1524 zgodę książąt na przyłączenie swych dóbr do ziemi wyszogrodzkiej, jedna wieś Słotwin natomiast weszła w granice powiatu zakroczymskiego<sup>40</sup>.

Na styku powiatu sąchockiego z powiatem ciechanowskim obserwujemy w ciągu XVI w. pewną płynność granicy, przejawiającą się w tym, iż nie tylko pojedyncze wsie usytuowane na pograniczu, ale całe kompleksy terytorialne były w jednych latach zaliczane przez władze skarbowe do jednego, w innych latach do drugiego powiatu. Charakterystyczny pod tym względem jest obszar parafii Sąhocin<sup>41</sup>, Królewko<sup>42</sup> i Gromadzino<sup>43</sup>; na tym przejściowym terenie

<sup>38</sup> Również Wizytacje arch. warsz. 1598-1603 poświadczają podział tej wsi pomiędzy dwie parafie: par. Mszczonów i par. Lutkówka.

<sup>39</sup> MRPS, V-2, nr 8538; MK nr 91, f. 577v.

<sup>40</sup> W 1522 r. wsie szlacheckie: Łazęki, Sobanice, Osiek, Raszewo, Glinice, Bitkowice, Gawarzec, Zarębin i Żukowo; w 1524 r. dobra opata czerwińskiego, wraz z opacką częścią miasta Czerwińska (być może nie zostało to zrealizowane, gdyż w XVI-XVIII w. część opacka miasta Czerwińska w rej. skarbowych występuje konsekwentnie w powiecie sąchockim ziemi ciechanowskiej). i wsie: Chmielewo, Bolino, Garwolewo, Janikowo, Parlino, Siele, Komsin, obydwie Wilkowyje, Zdziarki, i Wilkowiec do ziemi wyszogrodzkiej, natomiast wieś Słotwin do ziemi zakroczymskiej; A. Borkiewicz-Celińska, *Osadnictwo ziemi ciechanowskiej w XV w. (1370-1526)*, Wrocław 1970, s. 22-24; Wolff, s.20-21.

<sup>41</sup> Wola Wodyńska (par. Sąhocin) – sąch. 1564; ciech.: 1531, 1542, 1576, 1580, w XVII w.; Kuchary (król.) – pow. sąch.: 1567, ciech.: 1531, 1532, 1542 i 1674; Rzy (król.) – sąch.: 1531, 1532, 1567, 1674, ciech.: 1542, 1576, 1580 (skrótów nazw powiatów zob. Indeks miejscowości, s. 145-146).

<sup>42</sup> Przepitki – pow. sąch.: 1552, 1580, ciech.: 1564, 1567, 1573, 1674; Idziki – sąch.: 1580; ciech.: 1542, 1573, 1576, 1567, 1674; Bołęcino – sąch. 1580, ciech.: 1542, 1552, 1567, 1573, 1576, 1674; Królewko – ciech.: 1567, 1573; Królewko Wlk. – sąch.: 1564, 1576, 1577, 1580, ciech.: 1542, 1573, 1674; Pruszkowo – sąch.: 1531, 1542, 1552, 1564, 1580, ciech.: 1567, 1573, 1576.

<sup>43</sup> Kołoząb – sąch.: 1528, 1531, 1542, 1552, 1564, 1576, 1580, ciech.: 1567, 1573; Gromadzino – sąch.: 1542, 1552, 1564, 1576, 1577; ciech.: 1531, 1567, 1573; Kuchary (szl.) tylko w pow. ciech. 1542, 1567, 1573, 1674.

leży również wieś Kałęczyn (z parafii Nowe Miasto), której przynależności powiatowej dla XVI w. nie potrafiliśmy ustalić<sup>44</sup>, oraz dwie wsie Niewiśl (parafia Gromadzino albo Płońsko), które zlokalizowaliśmy w jednym punkcie. Jedna z nich — Niewiśl Wielka położona była w powiecie sąchockim, druga zaś, Niewiśl Mała — w powiecie ciechanowskim. W pobliżu tego obszaru, w granicach powiatu sąchockiego leży również wieś Konradzice (parafia Sąchoćcin), która przejściowo w początkach XVI w., a następnie w końcu XVII w. opłacała pobór łąkowego w powiecie ciechanowskim. Do powiatu sąchockiego zaliczono również biskupią wieś Rogatkowo (parafia Krysk), wymienianą w ciągu XVI w. — zapewne mylnie — w rejestrach sąsiedniego powiatu nowomiejskiego (1530, 1531, 1576 r.), której oznaczenie na mapie w tym powiecie spowodowałoby konieczność eksklawy powiatu nowomiejskiego na obszarze powiatu sąchockiego. Przynależność tej wsi do powiatu sąchockiego potwierdza stan z XVIII w. — taryfa dymów z 1789 r.<sup>45</sup>

Podobnie dużą płynność wykazuje w XVI w. styk graniczny powiatów ciechanowskiego i przasnyskiego. Granica ta uległa zmianie formalnie w 1548 r., na skutek petycji szlachty zamieszkującej pogranicze powiatu przasnyskiego, aby dobra jej zostały włączone do powiatu ciechanowskiego *ut propinquiori*. Zmiana dotyczyła obszaru parafii Zeńbok, Lekowo oraz dwóch wsi z parafii Ciechanów<sup>46</sup>. Poza wymienionymi miejscowościami<sup>47</sup> na pograniczu tych dwóch powiatów leży jeszcze wiele wsi, które w XVI w. rejestry skarbowe zaliczały na przemian raz do powiatu ciechanowskiego, innym razem do powiatu przasnyskiego, a mianowicie: cała grupa przysiółków wsi Żmijewo (w parafii Żmijewo Kościelne)<sup>48</sup>, oraz 9 wsi z parafii Koziczyno<sup>49</sup>. Do powiatu ciechanowskiego ciążyła również grupa wsi o wspólnej nazwie Umięcino<sup>50</sup> oraz wieś Obręb, która (w pierwszej połowie XVI w., aż do 1552 r. włącznie) opłacała pobór w powiecie ciechanowskim<sup>51</sup>.

Najbardziej jednak niejasną przynależność powiatową wsi obserwujemy w XVI w. u zbiegu granic trzech powiatów: przasnyskiego, ciechanowskiego i makowskiego (ziemi rożańskiej), zwłaszcza na obszarze parafii: Karniewo, Gołymino i Krasne<sup>52</sup>. Mapa wydzieli osobnym znakiem najbardziej sporny obszar pomiędzy powiatem ciechanowskim i przasnyskim, na którym nie można było ustalić dla drugiej połowy XVI w. zdecydowanej przewagi zapisów, świadczącej o trwałej przynależności wspomnianych parafii do jednego z tych powiatów. Sygnalizujemy również, że pewna liczba wsi, leżąca poza granicami tego obszaru, przejściowo była zaliczana do sąsiednich powiatów. Są to m.in. wszystkie pozostałe wsie parafii Karniewo

<sup>44</sup> Kałęczyn (szl.) przez cały XVI w. nie płacił poboru; wiadomość o jego istnieniu jest przypadkowa, pochodzi z opisu sąsiedztwa wsi królewskich Rzy i Kuchary (LM 1565, t. II, s. 21-22), dane o przynależności parafialnej z wizytacji 1609 r.

<sup>45</sup> Taryfy 1789-1790.

<sup>46</sup> Z par. Lekowo wsie: Karniewo, Radzymino, Kozdroje (tj. Radzimino Kozdroje), Trzeźnianka, Włostki (tj. Radzimino Włosty), Targonie, Klicze Wlk. i Mł.; z par. Zeńbok: obie wsie Jarłuty i Zeńbok oraz z par. Ciechanów wsie: Ropyle i Niecostoim (tj. Niestum), MRPS, IV — 3, nr 23042, por. także A. Borkiewicz-Celińska, op. cit., s. 26; mapa opiera się na wizytacji 1599 r., zaliczającej Radzimino Wlk. do par. Ciechanów, oraz na rejestrach z drugiej połowy XVI w., które do tejże parafii zaliczały Trzeźniankę.

<sup>47</sup> Według rejestrów skarbowych jeszcze w 1552 r. w pow. przasnyskim opłacały pobór następujące wsie: Jarłuty i Zeńbok (z par. Zeńbok) oraz Klicze Mł. i Wlk., Radzimino Włosty, Radzimino Kozdroje i Targonie (z par. Lekowo).

<sup>48</sup> Żmijewo Włosty pow. przasn. 1528, 1531, 1577; ciech. 1567, 1580; Żmijewo Śrerczogi przasn. 1528, 1531, 1577, ciech. 1567, 1580; Żmijewo Zalesie przasn. 1564, ciech. 1567, 1580; Żmijewo Mikły przasn. 1531, 1542, 1564, 1577, ciech. 1567, 1580.

<sup>49</sup> Nieborzyno pow. przasn. 1531, 1542, 1552, 1564, 1576, ciech. 1567, 1573, 1580; Koziczyno pow. przasn. 1576 i 1674, ciech. 1552, 1564, 1567, 1573, 1576; Koziczyno Sulmierz przasn. (Sulmierz) 1576 i 1580 (Sulmierz Mł.); Lipa przasn. 1576 i 1674, ciech. 1531, 1542, 1552, 1564, 1567, 1573, 1580; Wierzbowo przasn. 1552, 1576 i 1674, ciech. 1531, 1542, 1552, 1567, 1573, 1577; Wola Wierzbowska przasn. 1576 i 1674, ciech. 1531, 1542, 1577, 1580; Szczepanki pow. przasn. 1531, 1542, 1552 (następnie wszystkie trzy wsie Szczepanki wykazywane w pow. ciechanowskim, z tym, że Szczepanki Pieski jeden raz w 1576 r. wymienione zostały w pow. przasnyskim).

<sup>50</sup> W 1542 r. wykazane było w pow. ciechanowskim Umięcino Falki (a właściwie Chreżony Falki, które identyfikujemy z tą wsią), w 1564 r. Umięcino Ciężkie, a w 1573 r. Umięcino Andrychy.

<sup>51</sup> Potem stałe w pow. przasnyskim.

<sup>52</sup> Są to następujące wsie: Chełchy-Chabdzino, Chełchy-Wiechny, Chełchy-Klimki, Chełchy-Rutki (par. Karniewo), Chełchy Howo, Grabowo-Trojany (par. Zielona lub Krasne), Karniewo-Malechy i Karnie-



na obszarze powiatu makowskiego, które w 1567 r. opłacały pobór w powiecie przasnyskim<sup>53</sup> oraz kilkanaście wsi z obszaru parafii Krasne powiatu przasnyskiego, które sporadycznie występowały także w powiecie ciechanowskim (m.in. grupa wsi Mosaki oraz Zdybki)<sup>54</sup>. Wydaje się, że fakty te są świadectwem braku ostatecznej stabilizacji granicznej na tym terenie oraz dezorientacji władz skarbowych co do właściwej przynależności powiatowej wsi pogranicznych<sup>55</sup>.

Wschodnia granica powiatu przasnyskiego w XVI w. ginęła w olbrzymim kompleksie puszczańskim (ok. 2000 km<sup>2</sup>), sięgającym granicy pruskiej na północy, a na wschodzie granic ziemi łomżyńskiej i rożańskiej. Nie dysponujemy materiałami XVI w., pozwalającymi na rekonstrukcję tej granicy. Należałoby się zastanowić, czy granica administracji państwowej, która wydzielała jednostkę terytorialną zasiedloną przez szlachtę z miejscem sądów ziemskich, już w XVI w. przebiegała przez teren puszczy. Jak wiadomo, puszcza ta (której część później otrzymała nazwę Puszczy Kurpiowskiej) nie miała w XVI w. osadnictwa rolnego; do uroczysk z barciami mieli prawa bartnicy ze wsi — przeważnie królewskich — położonych na skraju obszarów leśnych. Puszcza ta, jako własność panującego, należała do następujących starostw: ciechanowskiego (Puszcza Mazuch z uroczyskami: Sitwa, Leśniska, Pięć Gai, Płodownica)<sup>56</sup>, do dzierżawy Płodownica<sup>57</sup>, do starostwa rożańskiego (Puszcza Rożańska)<sup>58</sup>, do starostwa łomżyńskiego (las Jednaczewo, lasy łomżyńskie, Puszcza Zambrowska, Czerwony Bór)<sup>59</sup>. Puszcza Zagajnica była częściowo w gestii starosty łomżyńskiego, częściowo zaś starosty ostrołęckiego<sup>60</sup>.

Wydaje się dosyć problematyczne, aby w puszczy, w której nie było jeszcze osadnictwa szlacheckiego, wytyczano już wówczas granice powiatowe. Byłoby to równoznaczne z podleganiem mieszkańców wydzielonych powiatów sądom ziemskim. Raczej było prawdopodobniejsze, iż granice te były ustalane w miarę zasiedlania terenów leśnych.

Najwcześniej osadnictwo powiatu przasnyskiego sięgnęło puszczy w strefie północnej, graniczącej z Prusami. Jeszcze u schyłku XVI w. pojawiły się tam nowe wsie, podległe parafii Chorzele (Zaręby i Krukowo)<sup>61</sup>, a następnie w XVII w. została tam erygowana parafia w Zarębach, której podlegała szybko zasiedlana okolica<sup>62</sup>. Głębiej w puszczy sięgały osiedla jednodworcze o charakterze przemysłowym, jak np. rudy zakładane nad rzeką Omulew w pierwszych latach XVII w., które — jak Brodowa Łąka i ruda Oborzyska — wkrótce przekształciły się w większe osiedla. Wyjątkiem były osiedla w głębi puszczy, jak Płodownica i Rupino pomiędzy rzekami Omulew, Płodownicą i Grycz<sup>63</sup>. Bardziej na południu osadnictwo powiatu

---

wo-Rafały (par. Karniewo), Korytki-Wierzchonie (par. Karniewo), Milewo-Byki, M. Bylice, M. Kulki, M. Leśne, M. Malonki, M. Mrzegędy, M. Nadolne, M. Płaczkki, M. Roszczyny, M. Mrozy, M. Wolmiry, M. Skubiele, M. Szwejki, M. Kwarty, M. Tabuły, M. Pogorzela, M. Wypychy, Korytki (par. Krasne i Karniewo), Leśniewo-Karniewo (par. Karniewo) Łukowo-Łoś, Wola Wronowska (czyli Wola Łosiów) i Wronowe-Łoś (par. Karniewo), Tłocznicza i Zalesie (par. Karniewo).

<sup>53</sup> Karniewo, Żabino-Karniewo, Byszewo, Ośnica, Chełchy-Dzierżki, Ch. Cibory, Ch. Kmiece, Ch. Wiechny, a także Młodzianowo (z par. Węgrzynowo) oraz Krzyżewo (z par. Podosie) — por. P. Mazowsze, s. 347 nn.

<sup>54</sup> Mosaki-Księdze i Mosaki-Skuczki, M. Gacz, M. Rukle w 1577 r., M. Howo w 1564 i 1577 r., Zdybki Gawronki, Z. Kurpięta, Z. Antonie, Z. Stara Wieś, Z. Kierzki, Z. Nowiny w 1577 r., Szczuki i Węzowo w 1580 r.

<sup>55</sup> Mylenie ich przynależności powiatowej przez poborców ma charakter trwały. Natomiast nie należy — jak się wydaje — ufać rejestrowi 1573 r., który jednorazowo zalicza do pow. ciechanowskiego sporą liczbę wsi nieraz bardzo odległych od granicy tego powiatu, a mianowicie: Górki, Pszczółki-Czubaki, Kołaki-Jaewięzino, Smoleń-Poluby, S. Górki, S. Treianka, Tańsk-Kęsochy, T. Grzymki, T. Wasiły, Gadomicz-Wyraki, Ulatowo-Adamy i Ulatowo-Borzuchy.

<sup>56</sup> LM 1565, t. II, s. 25-28.

<sup>57</sup> Tamże, s. 45.

<sup>58</sup> Tamże, s. 129.

<sup>59</sup> Tamże, s. 71, 88, 92.

<sup>60</sup> Tamże, s. 44; LM XVII, s. 100-101.

<sup>61</sup> Arch. Diec. Płoc. nr 6 f. 232 v.

<sup>62</sup> Rejestry z drugiej połowy XVII w. zaliczają okoliczne wsie do par. Zaręby (m.in. wieś Binduge).

<sup>63</sup> Regesty dokumentów z 20 XII 1570 r. i 15 VI 1571 r. w: Fr. Pułaski, *Opis 815 rękopisów Biblioteki Ord. Krasińskich*, Warszawa 1915, s. 166; elementy lokalizacji tych wsi: Vol. Leg., t. III, s. 388; MK, nr 139, k. 252 oraz AGAD, Ciechanowskie wieczyste, nr 1, poszyt III nlb. (ok. 1548-1566). Od strony ziemi

przasnyskiego raczej trzymało się jeszcze w XVII w. linii rzeki Orzyc (wsie Olszewka, Rachujka i Jednorożec)<sup>64</sup>.

Rekonstrukcja najwcześniejszych, powstających w miarę rozwoju osadnictwa zapewne w XVII w., jeśli nie w XVIII w., podziałów powiatowych ziemi ciechanowskiej i łomżyńskiej na terenie puszczy, wprowadzonych odrębnym, przerywanym znakiem na MM, opiera się na identyfikacji granic powiatów ewentualnie ziem z granicami starostw XVI-XVII w.<sup>65</sup> oraz na sprawdzeniu zasięgu tak ustalonych powiatów przynależnością administracyjną osadnictwa puszczańskiego, uchwytą dla czasów późniejszych, zwłaszcza dla XVIII w.<sup>66</sup>

Granice ziemi czerskiej z ziemią warszawską, na styku powiatu grójeckiego z powiatem tarczyńskim przebiegały przez miejscowość Cychry, dzieląc ją na dwie części. Miejscowość ta również na przełomie XVI-XVII w. – według informacji zarówno źródeł kościelnych, jak i skarbowych – należała do dwóch parafii: Jeziora Małe i Lutkówka<sup>67</sup>.

Ziemia czerska do 1539 r. składała się z 3 powiatów: czerskiego, grójeckiego i warckiego<sup>68</sup>. Szlachta powiatu czerskiego zamieszkująca miejscowości położone na prawym brzegu Wisły była zmuszona do przeprawy przez Wisłę w celu stawiania się na terminach sądowych w Czersku. W pierwszej połowie XVI w. rozwijają się na tym terenie żywe procesy osadnicze<sup>69</sup>, które być może przyspieszyły ustanowienie osobnego sądu w Garwolinie i podział dotychczasowego powiatu czerskiego na dwa mniejsze: czerski i garwoliński. Dokument Zygmunta I z 25. II. 1539 r. określa zasięg terytorialny powiatu garwolińskiego, ograniczając sądy czerskie do miejscowości położonych na lewym brzegu Wisły oraz do miejscowości w parafii Radwankowo i parafii Karczew, które *iuxta veterem morem venire et ibidem causas suas agere debeant*<sup>70</sup>.

Rejestry skarbowe XVI-XVII w. nie wydzielają powiatu garwolińskiego, zaś księgi sądowe garwolińskie z lat 1540-1683 zaginęły w 1944 r.<sup>71</sup> Zasięg powiatu garwolińskiego

---

łomżyńskiej natomiast jeszcze w końcu XVII w. osadnictwo nie wchodziło głębiej w puszcę, czego dowodem jest uwaga wizytatora parafii Nowogród w 1693 r.: „Na puszczy kilka chałup, jako to Dobry Las, Pianki, Frydryszka, Osowiec, Zbojna” (Arch. Diec. Płoc. nr 47, f. 737).

<sup>64</sup> Rejestr poglównego z 1674 r.

<sup>65</sup> Nie jest to jednak metoda niezawodna, ponieważ np. Ruda Skroda należąca do starostwa łomżyńskiego poświadczona została w 1627 r. nie w powiecie łomżyńskim lecz w kolneńskim, MK nr 173, f. 470v-471v.

<sup>66</sup> W XVI w. istniało starostwo ciechanowskie, a nie przasnyskie, oraz starostwo łomżyńskie i dzierżawa Ostrołęka (LM 1565, t. II, s. 25-28, 44, 71, 88, 92; LM XVII, s. 100-101). Wszystkie niżej wymienione materiały, dotyczące podziału puszczy Zagajnicy, Pracownia Atlasu Historycznego Polski zawdzięcza doc. dr J. Wiśniewskiemu, zwolennikowi tezy o wczesnym (przynajmniej z XVI w.) podziale puszczy na powiaty sądowe, identycznym ze stanem XVIII w. W kolneńskiej części puszczy stwierdzono w XVIII w. istnienie wsi o następujących nazwach: Bączki, Dudy Puszczańskie, Ksebki, Piekło, Popiołki, Potasie, Ptaki Dolne, Pupki, Szablaki, Trzcinińskie, Cherubin, Dudy Nadzeczne, Górszczyzna, Klimagi, Koziół, Samule, Waszki. W części nowogrodzkiej puszczy (tzn. część odpowiadająca pow. łomżyńskiemu) wsie: Baliki, Gawrychy, Gąski, Gietki, Gontarze, Korwki, Kuzie, Morgowniki, Pianki, Poredy, Serwatki, Siwki, Szablaki (księgi bartne nowogrodzkie, Archiwum Państw. m. Poznania i woj. poznańskiego – Mscr A, I-III, 254-256). Ostrołęcka część puszczy zajmowała obszar pomiędzy rzekami Omulwią i Szkwą, przasnyska – między rzekami Omulwią i Orzycem. Na tym obszarze występowały następujące wsie: Brodowe Łąki, Budki, Czerwińsk, Jednorożec, Oborzyska, Małowidz, Lipa, Łaz, Olszewka, Parciaki, Oględa, Połomia, Pościenie, Pruskołęka, Rachujka, Szla, Wólka Kobylak, Żelazna i Bakula (L. Krzywicki, *Kurpie* [w:] *Dziela* t. VI, Warszawa 1962). W części rożańskiej występowały następujące wsie: Czarnotrzew, Dłutówka, Rzaniec, Wyszel, Grabówek, Budne, Perzanki. Wzdłuż granicy pomiędzy ziemią rożańską i pow. przasnyskim leżały od strony przasnyskiej następujące miejscowości: Czerwińsk, Baranowo, Jastrząbka; od strony ziemi rożańskiej zaś: Czarnotrzew, Budna i Dłutówka.

<sup>67</sup> W rejestrach poborowych pow. grójeckiego 1576, 1577 i 1588, pow. tarczyńskiego 1578, 1579, 1580 i 1581 r. W Wizytacji arch. warsz. 1598-1603 w dwóch parafiach (k. 100 i k. 121). Ten stan rzeczy poświadczony jest stanem z końca XVIII w.: Taryfy 1789-1790 wymieniają część miejscowości w pow. grójeckim w par. Jeziora, drugą część miejscowości w pow. tarczyńskim w par. Lutkówka. Czaykowski, Rejestr diecezjów, wymienia zaś dwie odrębne miejscowości tej nazwy, znajdujące się w rękach jednego właściciela: Cychry w par. Lutkówka oraz Cycherki w par. Jeziora.

<sup>68</sup> Por. aneks nr I.

<sup>69</sup> Widoczne np. w osadzeniu puszczy osieckiej czy w zagęszczaniu sieci miast na tym obszarze.

<sup>70</sup> MK nr 55, k. 273v-275 (regest w MRPS, IV, nr 19583, jest nieścisły, ponieważ pomija par. Radwankowo i Karczew); T. Wierzbowski, *Krzysztof Warszewicki 1543-1603 i jego dzieła*, Warszawa 1887, s. 48; por. także Wolff, s. 25-26.

<sup>71</sup> Wolff, s. 25-26.



w XVIII w., znany nam z taryf podymnego 1789-1790 r. oraz z mapy Perthéesa, był już bardzo zmieniony w porównaniu ze stanem z XVI w. (mianowicie granicą powiatów czerskiego i garwolińskiego stała się Wisła, powiat czerski natomiast rozszerzył się na zachodzie kosztem skrawków powiatu grójeckiego) i nie może służyć jako podstawa rekonstrukcji granic. W związku z tym na mapie schyłku XVI w. przyjęliśmy – biorąc za podstawę treść dokumentu z 1539 r. i analizę rozmieszczenia w terenie parafii – następujący zasięg powiatu czerskiego: parafia Czersk, Góra, Cieciszewo, Jazgarzewo, Sobikowo, Chynowo, Karczewie i Radwankowo; oprócz tych parafii – wieś Chylice należąca do parafii Piaseczno, a także wieś Falenica należąca do parafii Zyrzno<sup>72</sup>. Cały pozostały obszar, zaliczany przez rejestry podatkowe XVI w. do powiatu czerskiego, uznaliśmy za teren powiatu garwolińskiego.

Granice powiatu czerskiego w XVI w. były względnie stałe (poza wydzieleniem w 1539 r. powiatu garwolińskiego). Sygnalizujemy nieliczne pograniczne miejscowości, płacące pobór na przemian w różnych powiatach, a mianowicie: Chylice (zaliczone w 1539 r. do powiatu grójeckiego), Grębice (1563 r. powiat warecki) oraz Duczoły (poświadczone w 1564 r. zarówno w powiecie czerskim w parafii Cieciszewo, jak i w powiecie grójeckim w parafii Prażmowo). Duczoły, których nie potrafiliśmy zlokalizować na mapie, wymieniane były w XVI w. w różnych parafiach, a mianowicie: parafi Sobikowo (1569, 1573, 1577 i 1588), parafii Czersk (1576) lub parafii Góra (1510). W związku z tym fragment granicy na mapie jest niepewny.

Linia graniczna pomiędzy powiatem wareckim i grójeckim w okolicach miasta Wyśmierzyc jest również wątpliwa, ponieważ nie potrafimy przesądzić z całą pewnością, do którego powiatu miasto to należało w XVI w., a przekazy źródłowe z XVIII w. są również w tej kwestii sprzeczne<sup>73</sup>.

Granice ziemi liwskiej mają przebieg hipotetyczny na odcinku z ziemią nurską, ponieważ nie udało się ustalić na podstawie źródeł XVI w. przynależności powiatowej następujących miejscowości, położonych na pograniczu tych ziem: Królowa Wola, Myszadła, Ruda, Rynia, Czernik, Wójty czyli Zawady oraz Zawiszyn (por. niżej).

Ustalenie granic ziemi łomżyńskiej nie nastęrczało specjalnych trudności; wytyczenie granic na obszarze puszczy Zagajnicy zostało omówione wyżej.

Rekonstrukcja granicy ziemi nurskiej ma również charakter w pewnej mierze hipotetyczny na obszarach peryferyjnych: na styku z ziemią warszawską i liwską. Powodem stały się trudności określenia przynależności do powiatu, a nawet ziemi wielu miejscowości, zwłaszcza tam, gdzie występowały klucze własności królewskiej z nowo osadzonymi wsiami na terenach łąnych, a mianowicie na pograniczu ziemi warszawskiej w okolicach wsi: Głęboczyca Borucza i Wólka Pieczęcina, oraz na pograniczu ziemi liwskiej<sup>74</sup>.

Najbardziej sporny obszar wraz z wsiami: Zawiszyn, Królowa Wola, Ruda oraz Myszadła został na mapie wyodrębniony podwójnymi granicami.

W dobrach kapituły warszawskiej, zwłaszcza na obszarze sąsiadujących z województwem podlaskim parafii Sadowne i parafii Stoczek, przebieg granicy ziemi nurskiej (identyczny z granicą województwa mazowieckiego i podlaskiego, por. wyżej) został oparty na XVIII-wiecznych materiałach kartograficznych.

Ziemia rożańska, składająca się z dwóch powiatów, rożańskiego i makowskiego, miała w XVI w. płynną granicę na pograniczu powiatu makowskiego i przasnyskiego, na odcinku wytyczonym wsiami: Młodzianowo – Krzyżewo – Chełchy – Karniewo, czyli na obszarze trzech parafii: Węgrzynowo, Karniewo i Podosie (por. ziemia ciechanowska)<sup>75</sup>.

<sup>72</sup> Według Taryf 1789-1790 (oraz mapy Perthéesa) Falenica wraz z par. Zyrzno wchodziła do pow. garwolskiego, zaś do pow. czerskiego wchodziły następujące parafie: Chynów, Cieciszew, Czersk, Drwalew, Góra, Jazgarzew, Ostrówek, Pieczęcina, Prażmów, Słomczyn i Sobików.

<sup>73</sup> W 1573 r. występuje w pow. wareckim, w 1563 r. w pow. grójeckim. W XVIII w. Perthées zalicza do pow. wareckiego, Taryfy 1789-1790 zaś do pow. grójeckiego.

<sup>74</sup> Rynia – nowo założona wieś w XVI w. (LM 1565, t. II, s. 198), wg rejestrów skarbowych końca XVI w. płaciła pobór w pow. kamienieckim, liwskim, a nawet jednorazowo – w pow. warszawskim; Głęboczyca – w pow. warszawskim lub kamienieckim; Czernik – w pow. kamienieckim lub liwskim.

<sup>75</sup> Młodzianowo (z par. Węgrzynowo), Chełchy – Cibory, Ch. Dzierżki, Ch. Wiechny, Ch. Kmiece (par. Karniewo), Krzyżewo Nadrzeczne, K. Podburzne, K. Jurki (par. Podosie) opłaciły w 1567 r. pobór w pow. przasnyskim, Karniewo zaś również w pierwszej połowie XVI w. (w latach 1531, 1542); por. także przyp. 53.

Sygnalizujemy wątpliwy przebieg granicy ziemi warszawskiej na styku z nurską, zwłaszcza na obszarze parafii Stanisławów, gdzie dla kilku wsi nie potrafiliśmy ustalić przynależności powiatowej dla XVI w. i zdecydowaliśmy się na przyjęcie alternatywy: powiat warszawski lub kamieniecki. Zachodnia granica ziemi warszawskiej przebiega przez miejscowość Grzegorzewice, dzieląc ją na dwie części, pomiędzy powiat tarczyński ziemi warszawskiej i powiat mszczonowski ziemi sochaczewskiej, a tym samym pomiędzy województwa mazowieckie i rawskie<sup>76</sup>.

Ziemia warszawska składała się z 3 powiatów: warszawskiego, błońskiego i tarczyńskiego. Wydzielono je na podstawie rejestrów poboru, które (z wyjątkiem opublikowanego rejestru 1580 r.) dość konsekwentnie utrzymują podział na powiaty we wszystkich niemal formularzach rejestrów poboru tej ziemi XVI w.

W pierwszej połowie XVI w. ziemia wiska składała się z dwóch powiatów: wiskiego i wąsoskiego. Trzeci powiat, radziłowski, wydzielono w 1548 r.<sup>77</sup> Rejestry skarbowe ziemi wiskiej przy księgowaniu poboru nie uwzględniały jednak tego powiatu w XVI w.

W chwili kreowania nowego powiatu, w 1548 r. weszły w jego granice 53 wsie, leżące w dwóch dotychczas istniejących powiatach ziemi wiskiej; do powiatu wiskiego należały miejscowości leżące na południe od rzek: Wissy, Słuczy i Kubry, do powiatu wąsoskiego miejscowości leżące na północ od biegu tych rzek<sup>78</sup>. Rejestry poborowe z końca XVI w., które nie uwzględniały wydzielenia powiatu radziłowskiego, podają inną przynależność powiatową pogranicznych miejscowości, niż dokument z 1548 r.<sup>79</sup>

Pomiędzy połową i schyłkiem XVI w. nastąpiły zmiany w osadnictwie tego obszaru, wyrażające się w przyroście liczby osiedli; analiza nazewnictwa i rozmieszczenia miejscowości umożliwiła identyfikację wsi znanych z dokumentu 1548 r. z wsiami wymienianymi przez źródła schyłku XVI w. oraz uznanie pewnej liczby nowo powstałych wsi za genetycznie związane z istniejącymi wcześniej. Należy tu zwłaszcza wymienić wsie — przysiółki o wspólnej nazwie głównej, z których część była wymieniona w dokumencie 1548 r. Dla reszty wsi, leżących wewnątrz kompleksu miejscowości stanowiących powiat radziłowski (powstałych pomiędzy 1548 r. i schyłkiem XVI w.) przeprowadzono kontrolę przynależności tych wsi do powiatu radziłowskiego w XVIII w.<sup>80</sup> Porównanie zasięgu terytorialnego zakreślonego dokumentem 1548 r. z granicami powiatu w XVIII w. przekazanymi przez dwie wersje mapy K. Perthéesa oraz przez taryfy dymów z 1789-1790<sup>81</sup> wykazuje liczne i poważne różnice<sup>82</sup>, wszystkie

<sup>76</sup> Por. przyp. 38.

<sup>77</sup> Tekst dokumentu z 1548 r., znany z oblaty 1613 r. w księgach grodzkich wąsoskich (w odpisie Kapicy), udostępniony został Pracowni Atlasu Historycznego Polski przez prof. dr Jakuba Sawickiego.

<sup>78</sup> „Dobroniewo, Slassy, Łoie, Brychy, Pluthy, Chyliny, Chrostowo, Supy, Polkowo, Mieczki, Olszewo, Góry, Wilkaszewo, Karwowa, Borawce, Chrzanowo, Kubra, Trzaski, Barwiki, Pionki, Konopki, Brodowo de districtu Vznensi et Cyprki, Doliwy, Obrythe, Lissy, Klimki, Ramoty, Mieszki, Zalesie, Romany, Wilkanowo, Glinki, Niebrzydy, Słucz, Mikuty, Mroczyki, Gardoty Grzymki, Bukowo, Rydzewo, Czerwonki, Konopki, Kownatki, Borawice, Świącienino, Klimaszewnica, Białasów, Kiliany, Łoje, Brzozowa, Mścichy, Karwowo, de districtu Wassosensi”.

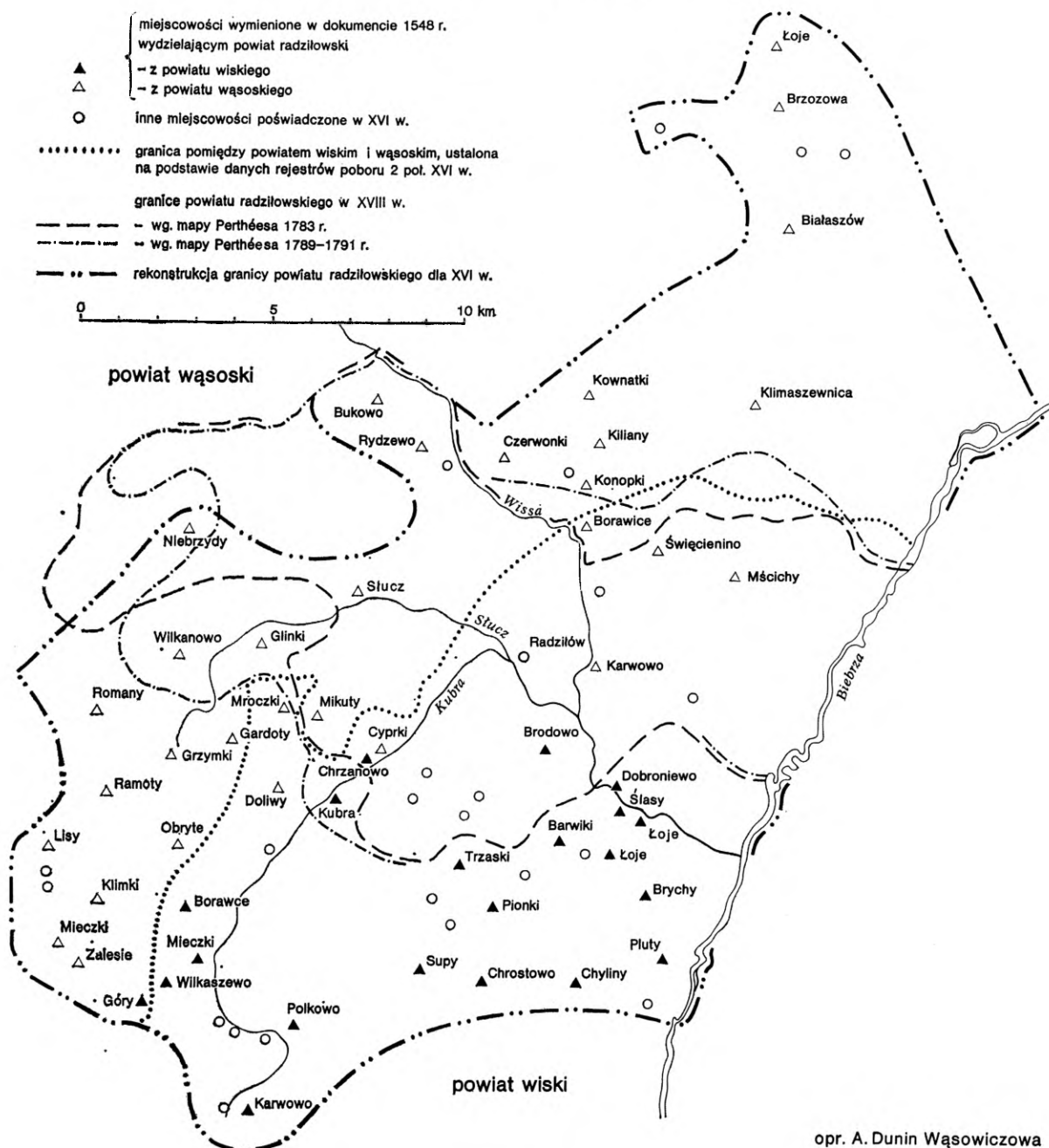
<sup>79</sup> P. Mazowsze, s. 356-359, 361-362, 364-365.

<sup>80</sup> W par. Przytuły — 18 wsi: Barwiki, Trzaski, Kubra, Cyprki, Doliwy, Mroczyki, Borawice, Racibory, Ślasy-Czachy, Ś. Gręzki, Ś. Łoje, Pluty-Rogowo, Supy-Gręzka, Wilkesevo, Chrzanowo-Dusze, Ch. Stare, Ch. Wypychy, Pieńki-Grodzisko. Wewnątrz tego kompleksu w XVI w. położone były jeszcze 2 miejscowości: Mieszki i Karwowo-Brychy, poświadczone w pow. radziłowskim przez Taryfy 1789-1790; w par. Romany — 12 wsi: Obrytki, Lisy, Bagienice-Klimki, Romoty, Mieczki Suche, Zalesie-Pieniążek, Romany, Wilamowo, Gardoty, Grzymki, Olszewo Mł., O. Góry oraz 2 wsie poświadczone przez Taryfy 1789-1790: Żelazki i Brzostowo; w par. Słucz — 8 wsi: Glinki, Niebrzydy, Słucz, Mikuty, Bukowo Duże i Małe, Rydzewo, Szlacheckie i R. Pieniążek; w par. Wąsosz: Czerwonki, Konopki a Wissa, Kownatki, Kiliany oraz poświadczona przez taryfę dymów 1789 r. wieś Kramarzewo, położona między wsiami Kiliany i Konopki; w par. Radziłowo — Świącienino, Mścichy, Karwowa a Wissa, Borawice a Wissa, Konopki Brodowo a Wissa, oraz wieś Miski, położona w obrębie par. Radziłowo, a także wieś Okrasino, należąca w XVI w. do tejże parafii i poświadczona przez Taryfy 1789-1790; w par. Białaszewo — Klimaszewnica, Białaszewo, Łojewo, Brzozowo-Wółka, Gać-Brzozowo, Mścichy-Brzozowo, a także wieś Pieniążki, poświadczona w obrębie tej parafii; w par. Burzyno — Chyliny Kały i Ch. Wity; w par. Jedwabne — Chrostowo, Polkowo, Karwowo-Byczki, K. Kubrzane, K. Pawełki, K. Stryjaszki, K. Wszebory i K. Zabłocie.

<sup>81</sup> Zob. s. 47, mapa.

<sup>82</sup> Granicę pow. radziłowskiego na mapie Perthéesa na dosyć długim odcinku pñ.-wsch. stanowiła rz. Wissa, podczas gdy wg taryfy podymnego 1789 r. do powiatu tego zaliczano 5 osiedli z par. Białaszewo,

## REKONSRTUKCJA GRANIC POWIATU RADZIŁOWSKIEGO



jednak trzy przekazy są zgodne co do tego, iż powiat radziłowski w XVIII w. był mniej rozległy niż w XVI w.<sup>83</sup>

Po interpolacji granic obejmujących teren wsi wymienionych w dokumencie 1548 r., oraz wsi powstałych na tym obszarze w drugiej połowie XVI w. – uznano zakreślony tymi granicami obszar za powiat radziłowski, aktualny dla schyłku XVI w.

Granica ziemi dzieliła miasto Ozerwińsko pomiędzy ziemię wyszogrodzką (część

położonej po drugiej stronie rz. Wissy. Różny rysunek granic powiatowych na obu wersjach mapy Perthéesa był wynikiem braku dokładności przy lokalizacji wsi pogranicznych.

<sup>83</sup> Pow. radziłowski na mapie Perthéesa obejmuje par. Radziłów, par. Stucz, z par. Romany tylko wieś Wilamowo, z par. Przytuły wsie Chrzanowo, Wypychy, Kubrę, Konopki Błonie. W taryfie podymnego natomiast pow. radziłowski składa się z 26 wsi par. Przytuły, 12 wsi par. Radziłowo; pomiędzy pow. wąsoski i radziłowski dzielone były parafie: Białaszewo (pow. radziłowski 5 wsi), Romany (j.w. 23 wsie), Wąsosz (j.w. 5 wsi) i Stucz (j.w. 10 wsi), pomiędzy pow. radziłowski i wiski podzielone zostały parafie Burzyn (pow. radziłowski 3 wsie) i Jedwabne (j.w. 3 wsie).



tak jako pierwiej zdawna było...”, przy czym postanowiono, aby „w miasteczku Seroczcu roki ziemskie były sądzone, parafii tych, które się tam przedtem sądziwały”<sup>85</sup>.

Formularze rejestrów poborowych dopiero w 1591 r. wydzielają miejscowości należące do powiatu serockiego, przy czym informacje z tego roku są niepełne, gdyż wsie naniesione na mapę nie stanowią zwartego kompleksu terytorialnego<sup>86</sup>. Zacytowany wyżej tekst uchwały sejmowej sugeruje, iż powiat utworzony w drugiej połowie XVI w. odpowiadał granicami dawnej jednostce administracyjnej z sądem w Serocku. Zrekonstruować jej w pełni nie potrafimy, ponieważ zaginęły w czasie ostatniej wojny zapiski sądu serockiego, jednak z fragmentów publikowanych w pracach K. Tymienieckiego oraz z notatek A. Wolffa wynika, że w XV w. Serock stanowił ośrodek administracyjny, nie mieszczący się jednak w schemacie podziału Mazowsza na ziemie i powiaty; nie stanowił wówczas ośrodka trzeciego powiatu ziemi zakroczymskiej, lecz leżąc w powiecie nowomiejskim stanowił forum sądowe także dla zachodniej części powiatu kamienieckiego, tzw. Pobuża. Zdaniem A. Wolffa sąd serocki nie był zwykłym sądem ziemskim, lecz raczej starościńskim, działającym na pograniczu dwóch ziem<sup>87</sup>. Sondaż materiałów zawartych w księgach sądowych wieczystych zakroczymskich po 1567 r. — to jest po wydzieleniu powiatu serockiego — ujawnia procesy świadczące o braku stabilizacji granicznej ówczesnego powiatu serockiego. Z jednej strony bowiem szlachta pozywana przed sąd w Serocku udowadnia prawo odpowiadania przed sądem w Nowym Mieście, a nie Serocku, powołując się na tradycję<sup>88</sup>, z drugiej zaś strony wymieniane są tam wsie sądzące się w sądzie serockim<sup>89</sup>.

Wobec powyższego starano się odtworzyć granice tego powiatu w oparciu o metodę retrogresji, sięgając do materiałów XVIII w. Mimo zbieżności chronologicznej, źródła te przekazują trzy różne wersje granic powiatu serockiego. Wszystkie jednak przekazy XVIII w. wyznaczają niewspółmiernie rozległy obszar tego powiatu w porównaniu z zasięgiem ustalonym na podstawie przekazu z 1591 r. Taryfy 1789-1790 zaliczają do tego powiatu następujące parafie: Dzierżenin, Pokrzywnica, Przewodowo, Serock, Smogorzewo, Winnica, część parafii Nasielsk, Pomiechów, Pułtusk oraz parafię Zegrze bez wsi Poniaty Cibory.

Mapy Perthéesa (1783 i 1789-1791 r.)<sup>90</sup> przesuwają granicę powiatu serockiego w stosunku do zasięgu taryf podymnego jeszcze bardziej na zachód. Osiemnastowieczna granica na północy, obejmująca w tym czasie także kompleks własności biskupiej koło Pułtuska, określane jeszcze w XV w. terminem *districtus* i podlegający, przynajmniej wówczas, immunitetowi sądowemu, wydaje się wskazywać na to, że zasięg powiatu serockiego w XVIII w. był rezultatem ewolucji, która nastąpiła dopiero między XVII a XVIII w.<sup>91</sup> Granica powiatu serockiego ustalona dla końca XVI w. na mapie Mazowsza obejmuje teren poświadczony przez rejestr 1591 r., oraz część miejscowości uzupełniających zwartość tego obszaru, których przynależność do

<sup>85</sup> Vol. Leg. II, s. 71.

<sup>86</sup> Rejestr ten zalicza do pow. serockiego tylko część miejscowości należących do następujących parafii: Koprzywnica (Bądostowo, Głniąca, Koprzywnica, Niestepowo, Piskornia, Witki), par. Dzierżenin (Dzbanice, Gzowo Wielkie, Karniewko, Komorowo, Mory, Obręb, Obrębek, Pogorzelec, Świeszewo), par. Zegrze (Izdbice, Niechronka, Skubianka, Wola Kiepińska, Wyki oraz Zegrze), par. Pułtusk (Olbracheice), par. Serock (Zabłocie).

<sup>87</sup> Wolff, s. 27-34.

<sup>88</sup> AGAD, Zakroczymskie wieczyste 61 k. 11: wezwany do sądu serockiego Bieliński z Bielaw argumentował, iż jego przodkowie zawsze sądzili się w Nowym Mieście, które od Bielaw oddalone jest o 2 1/2 mili, natomiast Serock o 3 1/2 mili. Konstytucja piotrkowska z 1567 r. natomiast mówi, że tylko te wsie podlegają Serockowi, które tam mają bliżej i tam się zawsze sądziły (Vol. Leg. II, s. 71).

<sup>89</sup> AGAD, Zakroczymskie wieczyste ks. 61, k. 26v, 29-50. Opinia Macieja Chądzyńskiego, że cała parafia Winnica ma się sądzić w Serocku, tamże, ks. 62, k. 45-51, 164v; przeniesienie roków sądowych nowomiejskich do Winnicy z powodu zarazy w 1571 r. tamże, ks. 69, k. 262.

<sup>90</sup> Zob. s. 24.

<sup>91</sup> Wolff, s. 27. W 1591 r. — rzecz charakterystyczna — do pow. serockiego zaliczono szlachecką wieś Olbracheice z par. Pułtusk, natomiast reszta graniczących z tym powiatem miejscowości od północy, to wsie biskupie zaliczane w dalszym ciągu do pow. nowomiejskiego. Nie jest rzeczą przypadku, że największe trudności w ustaleniu powiatu w XVI w. napotykały przy wsiach, które nie stanowiły w tym czasie własności szlacheckiej, ponieważ ludność zamieszkująca dobra królewskie odpowiadała przed sądami starosty, zaś ludność wsi kościelnych w dużych kluczach, np. dóbr biskupich lub arcybiskupich, podlegała sądownictwu patrymonialnemu na zasadzie immunitetu sądowego, mającego czasem bardzo dawne tradycje w obrębie powiatów.

powiatu serockiego jest poświadczona źródłami z końca XVIII w. — to znaczy przeważną część parafii Koprzywnica, część parafii Smogorzewo, parafię Dzierżenin, Serock i Zegrze, w granicach wchodzących w 1567 r. do powiatu nowomiejskiego; wydzielona została natomiast na mapie strefa pomiędzy powiatem nowomiejskim i serockim, obejmująca łącznie 90 miejscowości, których przynależności powiatowej w końcu XVI w. nie potrafiliśmy ustalić<sup>92</sup>. Podobny problem nasunął się w trakcie ustalania przynależności powiatowej kilku wsi nieszlacheckich, położonych na styku dwu powiatów: zakroczymskiego i nowomiejskiego<sup>93</sup>; opierając się na danych z XVIII w.<sup>94</sup> zdecydowano się zaliczyć je do powiatu zakroczymskiego.

W województwie rawskim w XVI w. ziemia gostyńska składała się z dwóch powiatów: gostyńskiego i gąbińskiego. Wydzielenie obu powiatów w obrębie ziemi i rekonstrukcja ich granic napotkała na trudności, ponieważ większość rejestrów skarbowych XVI w. notowała wpłaty poboru w obrębie całej ziemi, natomiast podział na powiaty znajduje się w kilku tylko rejestrach z 60-tych lat XVI w. (1563, 1564 i 1565 r.), przy czym najpełniejszy rejestr pochodzi z 1564 r. Rejestry te do powiatu gąbińskiego zaliczają wsie następujących parafii: Gąbin, Kamion, Brochów (część), Kiernozia, Jamno, Brzozów, Rybno, Sanniki, Dobrzyków, Sochaczew (część), Giżyce, Pacyna, Czermno, Kozłów Szlachecki.

Oprócz tych danych, rejestr 1589 r. grupuje wsie szlachty zagrodowej w dwóch wykazach oddzielnych, pod nagłówkami: *parochia Gąbin* i *parochia Gostynin*. Z analizy rozmieszczenia tych wsi wynika, że chodzi tu o przynależność nie do parafii, lecz do powiatów gostyńskiego i gąbińskiego. Rejestr ten wymienia — poza wynotowanymi już wyżej w powiecie gąbińskim — wsie należące do parafii: Luszyn, Troszyn, Życko, Mistrzowice i Osmolin.

Wydzielenie wyżej wymienionych wsi linią graniczną od powiatu gostyńskiego wyodrębnia powiat gąbiński, na którego obszarze znajdowały się ponadto terytorialnie związane z nim parafie: Młodzieszyn, Złakowo, Kocierzewo, Łowicz — par. NMP oraz Kępina; ich przynależność do powiatu gąbińskiego nie jest bezpośrednio poświadczona przez rejestry poboru XVI w. Analizując związek z powiatem gąbińskim poszczególnych miejscowości dochodzimy jednak do wniosku, że milczenie źródeł w tym wypadku nie jest kontrargumentem. Parafia Młodzieszyn, nie występująca w rejestrach ziemi gostyńskiej w latach 1563, 1564 i 1565 r., została zaliczona w rejestrach retent poboru do parafii Kozłów Szlachecki, ten zaś należał do powiatu gąbińskiego. Natomiast w czterech pozostałych parafiach znajdują się dobra arcybiskupstwa gnieźnieńskiego, których rejestry skarbowe nie wymieniają w poszczególnych parafiach, lecz w osobnym wykazie dóbr arcybiskupich ziemi gostyńskiej. Zapewne ten stan rzeczy był spowodowany brakiem w tych wsiach ludności szlacheckiej, podlegającej sądownictwu ziemskiemu, a więc z kolei brakiem potrzeby wytyczania na tym terenie granic powiatu. Rejestry skarbowe XVII w. przy pobieraniu pogłównego w latach 1673-1674 zastosowały jedynie podział tych dóbr według schematu administracji gospodarczej, to znaczy w obrębie kluczy łowickiego i kępińskiego. Nie wyklucza się możliwości, iż cały kompleks dóbr arcybiskupich na Mazowszu stanowił jeszcze w XVI w. odrębną jednostkę administracyjną, której granice i prawa ustaliły się w toku rozgrywek z książętami i przetrwały do czasu włączenia ziemi rawskiej do Korony. Świadczyłoby o tym używanie terminu *capitaneatus*, przyjętego na określenie kompleksów gospodarczych dóbr kościelnych także i na innych obszarach Mazowsza, np. w stosunku do dóbr wyszkowskich, pułtuskich i brockich w posiadaniu biskupstwa płockiego. Utrzymywała się także w obrębie dóbr arcybiskupstwa tradycyjna nazwa kasztelanii łowickiej, stosowana w XV w. równoległe z powiatem łowickim (*in castellania sive districtu Lovicensi*) a przeciwstawnie do powiatu skierniewickiego (*in districtu Skierniewicensi*)<sup>95</sup>.

<sup>92</sup> Należących do następujących parafii: Winnica (38 wsi, tzn. całość ówczesnej parafii), par. Pomiechowo (9 wsi, tzn. część położona na lewym brzegu Narwi), par. Nasielsk (21 wsi, tzn. prawie całość parafii z wyjątkiem 1 wsi położonej w pow. zakroczymskim), par. Pułtusk (10 wsi), par. Przewodowo (8 wsi, tzn. prawie cała parafia bez 3 wsi w pow. nowomiejskim) oraz par. Ciekosyn (4 wsie, reszta w pow. nowomiejskim).

<sup>93</sup> Należących do biskupa płockiego: Gostolino, Juniec, Kawęczyn i Szumlino; posiadłości klasztoru czerwińskiego: Kossówko, Pomnichowo i Słówinno oraz jedna miejscowość królewska — Sobieszczki, należąca do dzierzawy Nowe Miasto.

<sup>94</sup> Głównie Taryfy 1789-1790 i mapy Perthéesa.

<sup>95</sup> Kutrzeba, Duda, s. 64, 99, 111, 150, 171, 185, 196, 300, 342; Liber privilegiorum kapituły łowickiej, Biblioteka Narodowa, mikrofilm nr 9205, k. 47, 101.



Ziemia rawska dzieliła się w XVI w. na dwa powiaty: rawski i bialski. Mimo że tradycja tego podziału była dość wczesna – XV-wieczna<sup>96</sup>, nie zachowały się źródła, które by pozwoliły precyzyjnie wydzielić zasięg powiatu bialskiego w XVI w.; podział ten nie był również wprowadzony w rejestrach skarbowych. Wobec tego za punkt wyjścia do rekonstrukcji granic przyjęto stan z XVIII w.

Mapa Perthéesa oraz taryfy dymów z lat 1789-1790 są zasadniczo zgodne co do zasięgu tego powiatu, różniąc się jedynie co do parafii Sierzchowy, którą mapa Perthéesa zalicza do powiatu rawskiego, natomiast taryfy podymnego do powiatu bialskiego. Analiza układu parafii w obrębie XVI-wiecznych rejestrów poboru doprowadza do wniosku, iż po parafii Biała zapisane zostały wszystkie inne parafie, które w XVIII w. niewątpliwie należały do powiatu bielskiego, a ponadto następujące parafie: Krzemienica, Czerniewice (obie w sąsiedztwie Sierzchowów) i Białynin. Parafie Czerniewice i Krzemienica leżały znacznie bliżej Rawy niż Białej, co świadczyłoby o tym, że mieszkańcy tych parafii zapewne i w XVI w. odpowiadali przed sądem rawskim; usytuowanie zaś parafii Białynin w ogóle wykluczało jej przynależność do powiatu bialskiego. W rezultacie przyjęliśmy dla XVI w. granicę podaną na mapie Perthéesa z zaznaczeniem alternatywy dla parafii Sierzchowy.

Na uwagę zasługuje fakt, że miejscowość parafialna Jaruzel w XVI w. płaciła pobór w dwóch ziemiach: rawskiej i sochaczewskiej. Ten stan rzeczy został potwierdzony również i w XVIII w. przez taryfy podymnego 1789-1790 r., gdzie część wsi Jaruzel z plebanią wymieniona została w powiecie mszczonowskim, druga zaś część wsi w powiecie bialskim.

Ziemia sochaczewska składała się w XVI w. z dwóch powiatów: sochaczewskiego i mszczonowskiego. Rejestry poboru wydzielają powiat mszczonowski w latach 1552 i 1557, zaliczając do niego parafie: Mszczonów, Chojnata i Jaruzel (część), natomiast przynależność do powiatu mszczonowskiego jeszcze dwóch innych parafii: Grodzisko i Osuchów, została poświadczona przez rejestr z 1497 r., samej zaś parafii Grodzisko także przez dokument odnowienia erekcji parafii w 1590 r.<sup>97</sup>

Wynik rekonstrukcji granic województwa płockiego na MM w porównaniu z WP wykazuje rozbieżności, wynikające z przyjętej odmiennej metody pracy. Mają one charakter nie tylko linearny – przekazując inne wygięcia granicy – lecz także wprowadzają korekty co do przynależności powiatowej i parafialnej poszczególnych miejscowości. Wśród tych zmian należy wymienić próbę odmiennego rysunku granic parafii Kuklino, tworzącej w poprzednim ujęciu eksklawę powiatu szreńskiego w powiecie mławskim.

Województwo płockie w początkach XVI w. liczyło 2 ziemie i 7 powiatów. W 30-tych latach XVI w. (zapewne około 1538 r.) został wyodrębniony z powiatu bielskiego nowy, ósmy powiat – sierpecki<sup>98</sup>.

Przy wykreślaniu granic, kilka miejscowości leżących na pograniczu dwu powiatów przecięto granicą (ponieważ analiza wpłat poboru wykazała, że miejscowości te konsekwentnie płaciły z części wsi podatki w jednym powiecie, z części wsi natomiast – w innym) a mianowicie: pomiędzy powiatem płońskim i bielskim miejscowość Górę, pomiędzy powiatem szreńskim i raciąskim miejscowość Strzegowo.

Przechodząc do omówienia rekonstrukcji granic administracji kościelnej podajemy dla ogólnej orientacji schemat struktury administracji kościelnej na Mazowszu XVI w. w aneksie II.

Dotychczasowe badania nad przebiegiem granic administracji kościelnej przyniosły bardzo uproszczoną znajomość zarysu granic diecezji i archidiaconatu, czy dekanatu<sup>99</sup>. Dokładniej-

<sup>96</sup> Wolff, s. 17.

<sup>97</sup> P. Mazowsze, s. 146, przyp. 1; M. Bojanek, *Kościół i parafia w Grodzisku. Monografia historyczna na podstawie źródeł parafialnych*, Warszawa 1917, s. 9 i 11.

<sup>98</sup> W latach 1531 i 1538 rejestry poboru jeszcze nie wydzielały powiatu sierpeckiego. Po raz pierwszy wystąpił on w rejestrze 1540 r. (AGAD, ASK, I nr 4, k. 77-97v, 182 nn., 396-400v). Natomiast notatka w księgach grodzkich płockich z 1538 r. określa wieś Krajewice Żabowo jako położoną w powiecie sierpeckim (Kartoteka SHGM, Płockie grodz. wiecz. 5, 56v-57).

<sup>99</sup> T. Żebrowski, *Diecezja płocka*, maszynopis, s. 6; B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (966-1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. XVIII, 1969, s. 288-352; t. XIX, 1969, s. 271-351, t. XX, 1970, s. 253-374, t. XXI, 1970, s. 309-404; Nowacki, s. 35-39, por. mapa; W. Müller, *Organizacja*

sze odtworzenie tych granic wymagało ustalenia zasięgu poszczególnych parafii, których suma składała się na zewnętrzne granice jednostki administracji kościelnej wyższego rzędu.

Mazowsze w końcu XVI w. liczyło 447 parafii, w tym ponad 100 parafii w ośrodkach miejskich. Wszystkie parafie były w tym czasie na ogół czynne jako katolickie, z wyjątkiem nielicznych, opanowanych przez dysydentów — jak Sierzchowy, Zwola czy Suserz<sup>100</sup>.

Na rozległym obszarze trzech województw Mazowsza zbiegały się w XVI w. granice kilku diecezji. Nie pokrywały się one z podziałami administracji państwowej. Diecezja płocka — to znaczy leżący na Mazowszu archidiecezja płocka, pułtuski i skrawek dobrzyńskiego — obejmowała zarówno województwo płockie, północną część województwa mazowieckiego jak i północno-zachodnią część województwa rawskiego.

Archidiecezja warszawska, stanowiąca mazowiecką eksklawę diecezji poznańskiej, rozciągał się na obszarze województw mazowieckiego i rawskiego<sup>101</sup>.

Od południa i południowego-zachodu wchodziła na teren Mazowsza archidiecezja gnieźnieńska w postaci archidiecezji łowickiego (dekanat łowicki, skierniewicki i większa część rawskiego), który w XVI w. wyodrębniono z dwóch wielkich dekanatów: łączyckiego i rawskiego, oraz w postaci skrawków archidiecezji łączyckiego (dekanat kutnowski, to znaczy, na obszarze Mazowsza parafie: Głogowiec, Kutno i Jemięlna; ta ostatnia parafia z kolei stanowiła filię kościoła parafialnego w Grochowie)<sup>102</sup>. Od południa na terenie województwa mazowieckiego podlegała archidiecezji gnieźnieńskiej także część archidiecezji kurzelowskiego (parafie Wyśmierzyce, Jasiona i Stromiec)<sup>103</sup>. Diecezję krakowską na pograniczu województw mazowieckiego i sandomierskiego reprezentowała jedna parafia Głowaczów, należąca do archidiecezji radomskiego<sup>104</sup>, diecezję włocławską zaś na granicy województwa rawskiego — parafia Białotarsk i jej kościół filialny w Łanietach, należące do dekanatu brzesko-kujawskiego archidiecezji włocławskiego<sup>105</sup>. Wszystkie wymienione wyżej diecezje podlegały metropolii w Gnieźnie, natomiast metropolii we Lwowie podlegała peryferyjnie położona na granicy północno-wschodniej Mazowsza parafia Dąbrowa, należąca do diecezji łuckiej<sup>106</sup>.

---

*terytorialna diecezji płockiej w XVI-XVIII w.*, „Roczn. Humanistyczne”, t. XV, 1967, z. 2, s. 129-174; tenże, *Diecezje rzymsko-katolickie w XV-XVIII w.* [w:] *Rozwój organizacji Kościoła w Polsce*, „Znak”, nr 137-138 (1965), s. 1514-1515; T. Silnicki, *Organizacja archidiecezji w Polsce*, Lwów 1927; por. także, *Kościół w Polsce*, praca zbiorowa, t. I-II, Kraków 1966-1970, (mapy XVI-XVIII w.).

<sup>100</sup> Parafia Sierzchowy — dyskusja na kolokwium Historii Porównawczej Kościołów 28 X 1971; parafia Zwola — *per hereticos, qui per aliquot annos in eadem ecclesia religionem suam exercebant, erat violata et devastata*, Wizytacje arch. warsz. 1598-1603, k. 82; parafia Suserz — Rejestr poboru od duchowieństwa 1561 r. AGAD, ASK, I, nr 27, k. 285v-287; Nowacki, s. 509. Por. także Ch. Wollek, *Das Domkapitel von Plock 1524 - 1564*, Köln 1972, s. 84 - 124.

<sup>101</sup> Por. aneks II, dla diecezji płockiej oparty na następujących źródłach: *Distinctio nova decanatum in dioecesi Plocensi — 1506*, Arch. Diec. Płoc., Akta Konsyst. nr 6, f. 103-108 (tamże odpis z kopii wyk. przez ks. W. Mąkowskiego); *Ecclesiarum archidiecezji Plocensis visitationes anni 1593-1599 et partim 1600 et 1602 peractae*, Arch. Diec. Płoc. nr 6, f. 16v-383; fragmenty wizytacji kościołów dekanatu łomżyńskiego i wiskiego 1598 r.; tamże, nr 8, f. 301-394v; fragmenty wizytacji 1609 r. dekanatów: ciechanowskiego (tamże nr 11, f. 220-280v), łomżyńskiego (tamże, nr 14, f. 133-225), wiskiego (tamże, nr 14, f. 225-260), wyszkowskiego (tamże, nr 11, f. 1-50), czerwińskiego (tamże, nr 9, f. 88-118v), gostyńskiego (tamże, nr 9, f. 248-341); *Regestrum in quo proventus beneficiorum curatorum et non curatorum in archidiecezji Poltoviensi existencium — a.D. 1530 conscriptum*, „Materiały do dziejów kolegiaty pułtuskiej”, Arch. Kom. Hist. X s. 389-390. Podział ogólny diecezji płockiej z 1628 r. w *Taxa beneficiorum...* (Arch. Diec. Płoc., Akta konsyst. 59, p. 92-114), z 1631 r. (tamże, p. 733-734), z 1632 r. (Bibl. Czartoryskich, Kraków, rkps 28808; wypis wyk. przez Zakład Dokumentacji IH PAN w Krakowie w posiadaniu ZBHG); por. także: T. Żebrowski, *Diecezja płocka*, maszynopis, s. 6; B. Kumor, op. cit., t. XIX, s. 272; W. Müller, *Organizacja terytorialna diecezji płockiej w XVI-XVIII w.*, s. 129-174. Archidiecezja warszawska oparty na: Wizytacje arch. warsz. 1598-1603; por. także Nowacki, s. 35-39; B. Kumor, op. cit., t. XIX, s. 289 i nn.

<sup>102</sup> Łaski, LB, t. II, s. 161-162, 475.

<sup>103</sup> Tamże, t. I, s. 662-671.

<sup>104</sup> Długosz, LB, t. 2, s. 557; S. Litak, *Sieć parafialna archidiecezji radomskiego w okresie przedrozbiorowym*, „Sprawozdania... Tow. Nauk. KUL”, 1958, nr 9, s. 103.

<sup>105</sup> Z. Guldon, *Rozmieszczenie własności ziemskiej na Kujawach*, „Roczniki Tow. Nauk. w Toruniu”, R. 69, z. 2, Toruń 1964, rozdz. V: *Podział kościelny Kujaw w 2 poł. XVI w.*, s. 25-26.

<sup>106</sup> W archidiecezji brzeskim, dekanacie brańskim, P. J. K. [Józef Pruszkowski], *Janów Biskupi czyli Podlaski*, Kraków 1897, s. 26-27; rekonstrukcja granic tej parafii została dokonana na podstawie rej. po-



Mapa rekonstruuje granice jednostek administracji kościelnej wyższego rzędu (diecezja, archidiecezja) oraz parafii. Zmiany zachodzące w drugiej połowie XVI w., związane z wyodrębnieniem dekanatu stanisławowskiego z dekanatów nurskiego i wyszkowskiego podaje szkic na s. 56.

Ze względu na szczupłość komentarza będziemy unikać szczegółowego opisu granic, sygnalizując jedynie problemy nasuwające się przy ich rekonstrukcji i uzyskany stopień dokładności przebiegu linii granicznej na mapie.

Granice archidiecezji gnieźnieńskiej zostały ustalone w oparciu o dane z początków XVI w. (1511-1523) oraz wyrywkowe dane z końca XVI w.<sup>107</sup> Konfrontacja jej granic z granicami diecezji poznańskiej (archidiecezja warszawska), rekonstruowanymi na podstawie pierwszej zachowanej wizytacji parafii dla lat 1598-1603, nie wykazała rozbieżności.

Na XVI w. przypada wydzielenie z dekanatu rawskiego i łączyckiego osobnego archidiecezji łowickiego, składającego się z trzech dekanatów: łowickiego, skierniewickiego i rawskiego, przy czym w pierwotnym podziale kościołów parafialnych pomiędzy dotychczas istniejące dekanaty (przede wszystkim rawski) zaszły podstawowe zmiany<sup>108</sup>.

Na północnym zachodzie obszar diecezji płockiej wykraczał poza granicę Mazowsza<sup>109</sup>. Na północy – poza krótkim stykiem w województwie chełmińskim i diecezją chełmińską – granica diecezjalna pokrywa się z granicą Mazowsza, a tym samym z granicą Korony i lenna Prus Książęcych, sąsiadując z diecezją pomezzańską i warmińską. Na północnym wschodzie z diecezją wileńską, której podlegała północna część województwa podlaskiego do linii rzeki Narwi, natomiast na południe od Narwi – z diecezją łucką<sup>110</sup>. Wymienione powyżej granice były ustabilizowane w końcu XVI w., a ich rekonstrukcja nie nastęczała poważniejszych trudności.

Szczegółowa rekonstrukcja osadnictwa XVI w. pozwoliła ustalić, że granica diecezji płockiej przechodziła w kilku nieznanym dotąd miejscach przez linię Wisły. Mianowicie m.in. Pomocna i Suchodół (parafia Zakrzewo), wsie leżące na lewym brzegu Wisły w powiecie gąbińskim należały do dekanatu wyszogrodzkiego diecezji płockiej. Zapewne powodem tego były związki własnościowe, gdyż wsie te stanowiły własność biskupstwa płockiego. Do tejszej parafii Zakrzewo, a więc i diecezji płockiej, należały również w tym czasie osiedla położone na kępach wiślanych – Nieznachy<sup>111</sup>.

Na południu diecezja płocka stykała się z granicami archidiecezji warszawskiej – eksklawy diecezji poznańskiej na obszarze Mazowsza. Tu granica była sporna jeszcze w XVI w., zwłaszcza na odcinku biegnącym od linii Wisły w kierunku Liwu<sup>112</sup>.

---

borowych XVI w. P. Podlasie, cz. 1, s. 149-216, oraz porównania ze stanem w XVIII w. na podstawie materiałów K. Perthésa (*Geograficzno-statystyczne opisanie parafii Królestwa Polskiego*, t. XII, dekanat drohicki, mikrofilm IH PAN).

<sup>107</sup> Łaski LB, t. I s. 4, t. II, s. 161-162.

<sup>108</sup> Tamże.

<sup>109</sup> Wizytacja 1609 dekanatu gostyńskiego (Arch. diec. Płoc. nr. 9, f. 312 i 299), por. Z. Guldon, *Rozmieszczenie własności...* s. 26.

<sup>110</sup> J. Szymański, *Biskupstwa polskie w wiekach średnich* [w:] *Kościół w Polsce*, t. I, (Średniowiecze), Kraków 1966, s. 127-220, tamże mapa: L. Müllerowa, J. Szymański, *Diecezje na ziemiach polskich ok. 1500 r.* (1 : 2 400 000); W. Müller, *Diecezje rzymsko-katolickie w XV-XVIII w.* [w:] *Rozwój organizacji Kościoła w Polsce*, „Znak” nr 137-138, 1965, s. 1514-1515.

<sup>111</sup> Arch. Diec. Płoc. nr 6, f. 178-180. Wituski wg tekstu z 1511-1512 były osiedlem identycznym z Nieznachami tj. osiedlem rybaków Nieznachów na kępie wiślanej zwanej Piasek, w posiadaniu szlacheica Wituskiego (Ulanowski, *Visitationes*, s. 94), natomiast wizytacja 1598 r. wymienia osobno Nieznachy i Wituski (nr 6, f. 180).

<sup>112</sup> Piętnastowieczne spory pomiędzy plebanem Liwu (diecezja poznańska) i plebanem Pniewnika (diecezja płocka) o dziesięciny pobierane *alternatim* z niektórych wsi i o prawo parafialne, były kontynuowane w XVI w., a stan pobierania z tych wsi dziesięcin w 1667 r. wskazuje na nieuregulowanie tych spraw jeszcze w drugiej połowie XVII w. (Knapiński, *Notaty*, par. Pniewnik, s. 511). Próbę rozgraniczenia spornej strefy widzimy w porozumieniu biskupa poznańskiego Benedykta Izdbieńskiego i biskupa płockiego Andrzeja Noskowskiego z 1547 r., ratyfikowanym przez kapituły w Piotrkowie 28 I 1548 r. Granicą miała być stara droga na Litwę. Do diecezji poznańskiej miały należeć: Gocław, Sulejów, Długa, Okuniew, Budziska, Goździówka, Sokole, Rakowiec, Rudzienko (i Rudno), Czarnogłowska Wola, Czarnogłów, Osówno, Wyrzyki, Czerwonka, Liw Str. i Nw., natomiast do diecezji płockiej: Praga, Kamion, Grochów, druga część Okuniewa, Michałowo, Pustelnik, Stanisławów, Osowieńska Wola czyli Nowa Wieś i Skarzyn (Nowacki, s. 38 i 548).

Należy podkreślić, że stabilizacja granicy pomiędzy diecezją plocką i poznańską na spornym odcinku pomiędzy Okuniewem i Liwem wiązała się z trwającym poprzez XVI w. procesem ustalania nowej organizacji sieci parafialnej i dekanalnej na tym terenie.

Rozgraniczenie obu diecezji w tej strefie na MM nasuwało sporo trudności. Założeniem roboczym było takie przeprowadzenie granicy na mapie, aby przebiegała ona pomiędzy poszczególnymi miejscowościami, zaliczając je do właściwych im parafii, bez dzielenia przy tym parafii na części leżące w obu diecezjach. Założenie sformułowane niemal truistycznie – parafia bowiem stanowiła najmniejszą jednostkę administracji kościelnej w obrębie jednej diecezji – nie łatwe było w realizacji. Rozgraniczenie spornej strefy wzdłuż starej drogi na Litwę, biegnącej od Warszawy do Liwu, dokonane w 1547-1548 r. na podstawie porozumienia biskupa poznańskiego Benedykta Izdbieńskiego i biskupa plockiego Andrzeja Noskowskiego<sup>113</sup> bądź nie przestrzegało tej zasady, bądź operowało wcześniejszym, niedostatecznie nam znanym układem sieci parafialnej na tym terenie. Kilka miejscowości leżących na spornym obszarze ma niezbyt dobrze poświadczoną dla schyłku XVI w. przynależność parafialną, a także i powiatową, co utrudniało kwerendę źródłową, ponieważ na omawianym obszarze zbiegają się granice ziem: warszawskiej, czerskiej, nurskiej i liwskiej; odnosi się to zwłaszcza do wsi stanowiących własność królewską, a więc ówczesnie zaliczanych pod względem administracyjnym raczej do starostw i dzierżaw, a nie do powiatów.

W rezultacie przebieg tego odcinka granicy diecezjalnej przyjęty na MM odzwierciedla stan z 1548 r. z małymi poprawkami odnoszącymi się do pojedynczych miejscowości, o ile późniejsze dane pozwoliły nam na utożsamianie odcinków granicy parafialnej z diecezjalną. Poniżej podajemy uzasadnienie dla kolejnych spornych odcinków granicy.

Trudności rekonstrukcji zaczynają się od odcinka granicy biegnącej na wschód od Okuniewa. Układ 1548 r. ustalał, że granica diecezji przebiegała przez Okuniew; jedna część tej miejscowości miała należeć do diecezji plockiej, druga zaś do poznańskiej. U schyłku XVI w. Okuniew był ośrodkiem parafii. W momencie przeprowadzania granicy w 1548 r. miejscowość ta od 10 lat posiadała prawa miejskie, a więc i własną parafię erygowaną w latach 1538-1540; nie figurowała ona jednak w wykazie parafii dekanatu nurskiego. W początkach XVII w. cała parafia Okuniew należała do diecezji plockiej<sup>114</sup> i taki stan rzeczy przyjmujemy na mapie końca XVI w.

Źródła skarbowe XVI w., oraz materiały XVIII i XIX w. wymieniają wieś Budziska w parafii Okuniew, a więc w diecezji plockiej, układ 1548 r. pozostawia tę wieś po stronie diecezji poznańskiej, i ten stan rzeczy przyjęliśmy na naszej mapie.

Idąc dalej z biegiem granicy w kierunku wschodnim natrafiamy na kolejną trudność. Wieś parafialna Pustelnik (parafia erygowana 1540 r.) leżała po stronie diecezji plockiej, zaś wieś Goździówka w granicach diecezji poznańskiej. Dokument erekcyjny parafii Pustelnik z 1540 r. wymienia wśród wsi należących do tej parafii Wolę Goździową, którą identyfikujemy z Goździówką; ten stan rzeczy potwierdzają również materiały z XVIII w. świadczące o przynależności wsi Goździówka do parafii Pustelnik. Wieś ta nie była poświadczona przez wizytację 1609 r. w parafii Pustelnik (dekanat stanisławowski diecezji plockiej), ani w parafii Mińsk (dekanat liwski diecezji poznańskiej) przez wizytację 1660 r. Stan z końca XVIII w. świadczy o zmianie granicy diecezjalnej w stosunku do ustaleń z 1548 r.<sup>115</sup>

Wieś Sokole, wymieniona w 1548 r. po stronie diecezji poznańskiej, była już w 1609 r. wizytowana w parafii Stanisławów, należącej do diecezji plockiej<sup>116</sup>.

Następne trudności wyłoniły się przy przebiegu granicy diecezji w okolicach parafii Dobre. Autor *Dziejów archidiecezji poznańskiej*, ks. J. Nowacki, wysunął hipotezę, że większa część tej parafii należała do diecezji poznańskiej, stwierdzając, że byłby to w każdym razie dosyć

<sup>113</sup> Porównaj przyp. 112.

<sup>114</sup> Dekanat stanisławowski w 1628 r. (Archiwum Diec. Płoc., Akta Konsystorza nr 59, p. 92-114). Wydaje się, iż jedną z części Okuniewa można identyfikować z wsią Długa Okuń, która w latach 1669-70 nosiła nazwę Długa Okuniowe lub Długa Okuniowej; miejscowość ta należała do par. Długa, a więc przez to do diecezji poznańskiej.

<sup>115</sup> Czaykowski, Regestr diecezjów.

<sup>116</sup> Arch. Diec. Płoc., nr 13, k. 48-81.

osobliwy wypadek uzależnienia części parafii od jurysdykcji biskupa innej diecezji<sup>117</sup>. Opierał się on na zasięgu parafii przekazanym przez źródła z drugiej połowy XVI w., jednak w momencie erekcji parafii Dobrze w 1530 r. należały do niej tylko następujące wsie: Żadna alias Dobrze, Makowiec, Rakowiec, Brzeźnik, Brzozowica i Kobyłałaka<sup>118</sup>.

Z wymienionych w 1530 r. wsi tylko Rakowiec został w 1548 r. zaliczony do diecezji poznańskiej. Brak nam materiałów źródłowych proveniencji kościelnej do ustalenia przynależności parafialnej tej wsi w późniejszym czasie, należy jednak zwrócić uwagę na fakt, że rejestry podatkowe 1578 i 1663 r. notują tę wieś w parafii Czerwonka, a więc parafii należącej do dekanatu liwskiego diecezji poznańskiej, jakkolwiek na błędne zaszeregowanie tej miejscowości wskazuje fakt, że również i sam ośrodek parafii – Dobrze, został umieszczony w rejestrze parafii Czerwonka.

Analiza przynależności parafialnej w XVI-XVIII w. pozostałych wsi zaliczonych do diecezji poznańskiej, a notowanych przez rejestr łąnowego 1563 r. w parafii Dobrze, doprowadza do wniosku, że w ciągu XVI w. weszły one w skład parafii sąsiadujących z parafią Dobrze, ale położonych już na obszarze diecezji poznańskiej<sup>119</sup> i taki stan rzeczy przyjmujemy na mapie.

Podobnie przedstawia się sprawa ostatniego odcinka granicy między diecezjami, gdzie wieś Skarzyno została zaliczona w 1548 r. do diecezji płockiej, podczas gdy sąsiednia wieś Wyrzyki do diecezji poznańskiej. W drugiej połowie XVI w. zarówno wieś Skarzyno (Skarzyno Koszewnica) jak i Wyrzyki (Skarzyno Wyrzyki) płaciły pobór łąnowego wraz z innymi wsiami w parafii Czerwonka, położonej w diecezji poznańskiej, a przynależność tych dwóch wsi do parafii Czerwonka potwierdzają źródła kościelne w 1617 r.<sup>120</sup>

Granica pomiędzy archidiecezją płocką i pułtuską jest wątpliwa na styku dekanatu przasnyskiego i pułtuskiego. Parafia Podosie wykazywana jest – dość konsekwentnie w ciągu XVI i początku XVII w. – w obu dekanatach jednocześnie w następujących latach: 1506<sup>121</sup> i 1628 r.<sup>122</sup> (dekanat wiejski pułtuskim – i dekanat przasnyski); w 1530 r. w wykazie obejmującym parafie archidiecezji pułtuskiej Podosie jest wymienione tylko w dekanacie pułtuskim, natomiast w wykazie z 1632 r. jest poświadczony w dekanacie przasnyskim<sup>123</sup>. Na mapie całą parafię obwiedliśmy granicą archidiecezji, wskazującą na alternatywną przynależność tej parafii do wymienionych archidiecezji.

Na tym miejscu – być może będzie to pomocne dla wyjaśnienia tej sytuacji – należy wspomnieć, że prace nad rekonstrukcją granic archidiecezji pułtuskiej dały nam podstawy do wnioskowania, iż granica ta, wytyczona w chwili wydzielenia archidiecezji pułtuskiej z diecezji płockiej w 1443 r.<sup>124</sup> przebiegała w innym miejscu. Granica ta w głównych zarysach była zgodna z przebiegiem ówczesnych granic politycznych, tzn. wschodniej granicy księstwa płockiego. Przebieg granicy można w przybliżeniu zrekonstruować w oparciu o dokument 1443 r. i wykaz parafii w archidiecezji pułtuskiej 1530 r., który być może zachował układ dawnego formularza<sup>125</sup>. Następnie pomiędzy XV – a schyłkiem XVI w., zapewne w związku z rozwojem sieci parafialnej na wschodnim Mazowszu, nastąpiła zmiana organizacji przestrzennej archidiecezji pułtuskiej i przesunięcie się granicy archidiecezji pułtuskiej na wschód, polegające na włączeniu do archidiecezji pułtuskiej dekanatu przasnyskiego i ciechanowskiego, dotychczas pozostających w archidiecezji płockiej.

<sup>117</sup> Nowacki, s. 548.

<sup>118</sup> Arch. Diec. Płoc., Episcopalia nr 33, k. 78-81.

<sup>119</sup> Rudno – rejestry skarbowe 1567 i 1673 – par. Czerwonka, wizytacja 1617 i 1667, – par. Wiśniewo, Tabela 1827 – par. Dobrze; Rudzienko – j.w.; Osowno – rej. skarbowe 1578, 1673 – par. Czerwonka, 1663 par. Dobrze, wizytacja 1617 par. Czerwonka; Nowa Wieś (Osowieńska Wola czyli Nowe Osowno) – rej. skarbowe 1578, 1663, 1673 par. Czerwonka, Taryfy 1789-1790 par. Czerwonka, Tabela 1827 – par. Pniewnik; Czarnogłów i Czarnogłówek Wólka – wizytacje 1617 i 1667, Czaykowski, Regestr diecezjów, Tabela 1827 – par. Wiśniewo.

<sup>120</sup> Knapieński, Notaty, s. 86.

<sup>121</sup> Arch. Diec. Płoc., Akta Konsyst. 6, f. 103-108.

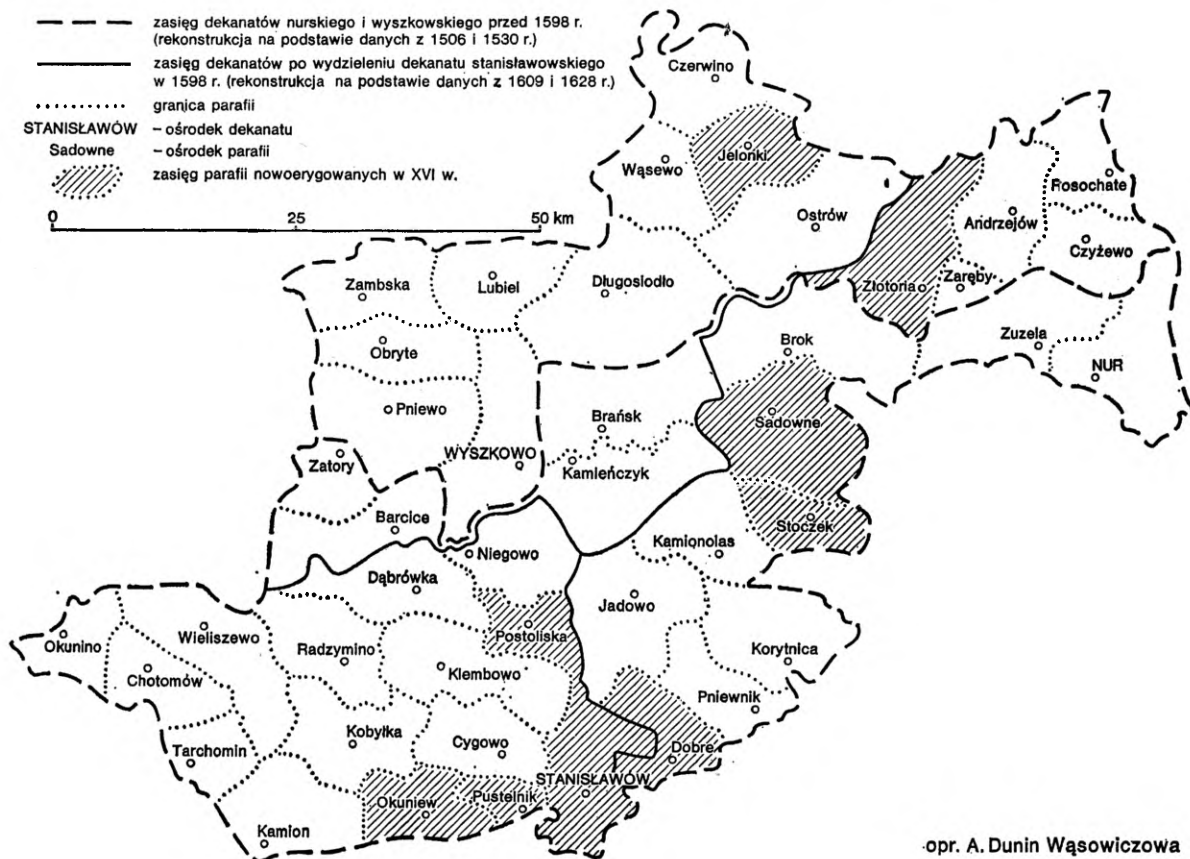
<sup>122</sup> Arch. Diec. Płoc., Akta Konsyst. 59, p. 92-114.

<sup>123</sup> Biblioteka Czartoryskich, rkps 28808, zob. przyp. 101.

<sup>124</sup> KDMaz., s. 206, nr CLXXXIX.

<sup>125</sup> *Materiały do dziejów kolegiaty pułtuskiej*, Arch. Kom. Hist., t. X (dalej Mat. kol. pułt.), s. 388-389.

WYODRĘBNIENIE DEKANATU STANISŁAWOWSKIEGO W KOŃCU XVI W.



Na końcowe lata XVI w. (1593 r.) przypada wyodrębnienie dekanatu stanisławowskiego, utworzonego z części dekanatu nurskiego<sup>126</sup>. Granicę tego dekanatu można zrekonstruować na podstawie wykazu parafii w archidiakonacie pułtuskim z pocz. XVII w.<sup>127</sup> Wiąże się to z bardzo intensywnym w XVI w. rozwojem organizacji parafialnej na tym terenie, który pod względem administracyjnym obejmował pogranicze ziemi warszawskiej, nurskiej, liwskiej oraz czerskiej.

Analiza zrekonstruowanych granic dekanalnych w obrębie diecezji płockiej wykryła znaczne przesunięcia tych granic w XVI w. pomiędzy dekanatem wiskim i łomżyńskim<sup>128</sup>, ciechanowskim i przasnyskim<sup>129</sup>, oraz płońskim i mławskim<sup>130</sup>.

Rekonstrukcja granic archidiakonatu warszawskiego wchodzącego w skład diecezji poznańskiej nie nasunęła poważniejszych trudności poza wspomnianymi wyżej, dotyczącymi rozdzielenia diecezji płockiej i poznańskiej. Za podstawę zakreslenia zasięgu służyła wizytacja parafii archidiakonatu warszawskiego sporządzona za czasów biskupa W. Goślickiego w latach 1598-1603<sup>131</sup>.

Na Mazowszu w ciągu XVI w. notujemy rozwój sieci parafialnej, zwłaszcza na terenach nowego osadnictwa. I tak, na pograniczu ziemi warszawskiej, nurskiej, czerskiej i liwskiej, w samym tylko dekanacie nurskim powstało wówczas 9 nowych parafii: Złotoria

<sup>126</sup> T. Żebrowski, l. c.

<sup>127</sup> Arch. Diec. Płoc., Akta Konsyst. 59, p. 92-114.

<sup>128</sup> W 1530 r. do dek. wiskiego zaliczono Grajewo i Dobrzyjałowo, natomiast do dek. łomżyńskiego Rutki, Zawady i Kołaki, Mat. kol. pułt., s. 388-389.

<sup>129</sup> W 1530 r. poważne przemieszanie parafii tych dwóch dekanatów, tamże, s. 388-389.

<sup>130</sup> Dziektarzewo w 1506 r. w dek. mławskim, w 1599 r. w dek. płońskim, w 1628 i 1632 r. w dek. bielskim.

<sup>131</sup> Wizytacje arch. warsz. 1598-1603.

(1502)<sup>132</sup>, Stoczek czyli Miednik (1518)<sup>133</sup>, Jelonki (1510)<sup>134</sup>, Stanisławów (1525)<sup>135</sup>, Sadowne (ok. 1529)<sup>136</sup>, Dobre (1530)<sup>137</sup>, Postoliska (1531-1540)<sup>138</sup>. Pustelnik (1540)<sup>139</sup> i Okuniew (1540)<sup>140</sup>, co uzasadnia reorganizację administracji kościelnej tego obszaru, widoczną w wydzieleniu w 1593 r. nowego dekanatu stanisławowskiego.

W sąsiedztwie, w dekanacie wyszkowskim erygowano parafię Lubiel (1547)<sup>141</sup>, w dekanacie liwskim archidiakonatu warszawskiego parafię Cegłowo (przed 1533)<sup>142</sup>, parafię Wierzbno (1583)<sup>143</sup>, w dekanacie garwolińskim parafię Kuflewo (1515)<sup>144</sup>, parafię Siennica (1528)<sup>145</sup>, parafię Zwola (1529)<sup>146</sup>, Jastrzębie (1547)<sup>147</sup> oraz Glinianka czyli Wawrzyńczewo (1556)<sup>148</sup>.

Reszta nowoerygowanych parafii zlokalizowana jest głównie na północnym Mazowszu: w dekanacie mławskim – Niedzborz (Pokrytki – 1502)<sup>149</sup>, Białaszewo (1533)<sup>150</sup> w dekanacie łomżyńskim, parafia Nowa Wieś (Nieradowo 1535)<sup>151</sup> w dekanacie wiskim, Chorzele (1551)<sup>152</sup> w dekanacie przasnyskim, Zieluń (1578)<sup>153</sup> w dekanacie szreńskim.

Przykładem trudności związanych z ustaleniem przynależności parafialnej miejscowości, wchodzących w skład nowo erygowanych parafii, jest zasięg parafii Dobre. Dla niej zachował się akt erekcji z 1530 r., lecz dla wsi nowo powstałych w XVI w. w jej najbliższym sąsiedztwie nie mieliśmy poświadczeń szesnastowiecznych, do jakiej parafii wówczas należały; rejestry poborowe podawały różną przynależność parafialną i powiatową w różnych latach.

Zaliczyliśmy do tej parafii, bądź na podstawie aktu erekcji 1530 r., bądź na podstawie źródeł XVIII w. następujące miejscowości, które źródła skarbowe XVI w. mylnie zapewne wymieniły w sąsiadujących parafiach, a mianowicie: Brzozowicę<sup>154</sup>, Kobylą Łąkę<sup>155</sup>, Żukówkę<sup>156</sup>, Rynię<sup>157</sup>, Czernik<sup>158</sup>. Odtworzenie XVI-wiecznej przynależności parafialnej na podstawie późniejszego stanu było utrudnione spustoszeniem części tych wsi w XVIII w. i zmianami w stosunkach własnościowych na tym terenie<sup>159</sup>, uzyskane wyniki traktujemy zatem jako hipotetyczne.

<sup>132</sup> Arch. Diec. Płoc., nr 252, f. 4-5.

<sup>133</sup> Tamże, nr 252, f. 287 oraz Episcopalia 2, f. 365.

<sup>134</sup> Tamże, nr 252, f. 107 i f. 118.

<sup>135</sup> Arch. Diec. Płoc., Akta Konsyst. 33 (53), f. 126v-127v.

<sup>136</sup> 1530 r. Sadowne nove erectionis, Mat. kol. pułt., s. 389.

<sup>137</sup> Arch. Diec. Płoc., Episcopalia 33, k. 78-81.

<sup>138</sup> Arch. Diec. Płoc., nr 252, f. 266.

<sup>139</sup> Arch. Diec. Płoc., Episcopalia 33, k. 121-122.

<sup>140</sup> Nowacki, s. 550; *Rocznik archidiecezji warszawskiej*, 1958, s. 404-5.

<sup>141</sup> Arch. Diec. Płoc., nr 252, f. 131-132.

<sup>142</sup> Nowacki, s. 549.

<sup>143</sup> Knapiński, Notaty, s. 835; Nowacki, s. 547.

<sup>144</sup> Nowacki, s. 540.

<sup>145</sup> Nowacki, s. 540.

<sup>146</sup> Knapiński, Notaty, s. 947; Nowacki, s. 543.

<sup>147</sup> Knapiński, Notaty, s. 162; Nowacki s. 543.

<sup>148</sup> Nowacki, s. 539.

<sup>149</sup> *Rocznik Diecezji Płockiej*, Płock 1966 (dalej: *Rocz. Diec. Płoc.*), s. 142. Arch. Diec. Płoc., Episcopalia 34 (1627-33), f. 585v.

<sup>150</sup> *Rocznik Diecezji Łomżyńskiej*, 1964, s. 47.

<sup>151</sup> Arch. Diec. Płoc., Akta Kapituły Płockiej 3, k. 167.

<sup>152</sup> *Rocz. Diec. Płoc.*, s. 59.

<sup>153</sup> *Rocz. Diec. Płoc.*, s. 157 (mylna datacja 1578 zamiast 1588); Arch. Diec. Płoc., nr 274, f. 12v.

<sup>154</sup> Brzozowica – rej. poborowe XVI w. – par. Postoliska lub par. Jadów, akt erekcji par. Dobre 1530 r. i Taryfy 1789-1790 – do par. Dobre.

<sup>155</sup> Kobyla Łąka – rej. skarbowe XVI w. par. Wodynie w z. czerskiej lub par. Jadów w pow. kamienieckim; zaliczono do par. Dobre na podstawie aktu erekcji par. 1530 r.

<sup>156</sup> Żukówka – rej. poboru 1552 i 1563 par. Jadów, 1569 r. par. Stanisławów. Czaykowski, Regestr diecezjów – par. Dobre.

<sup>157</sup> Rynia – rej. pob. XVI w. w pow. kamienieckim, liwskim lub warszawskim, 1576 r. – par. Niegowo, 1580 r. par. Stanisławowo; retrogresywnie przyjęto do par. Dobre na podstawie: Czaykowski, Regestr diecezjów, Tabela 1827 i SGKP.

<sup>158</sup> Czernik – rej. skarbowe 1562 r. – par. Stanisławów. Retrogresywnie zaliczono do par. Dobre na podstawie Taryf 1789-1790, Czaykowski Regestr diecezjów i Tabela 1827 r.

<sup>159</sup> „Odgraniczenie dezertów Czernika i Żukówki prawu urodzonego Pawła Białobrzeskiego podległych z przyłączeniem Ryni i Głębozczycy”, Vol. Leg., t. VIII, s. 147 (1775 r.).

Mapa podaje kościoły filialne, o ile posiadały w XVI w. one wydzielone okręgi<sup>160</sup>, nie wyróżniając ich jednak odrębnym znakiem od kościołów parafialnych<sup>161</sup>.

Ustalenie, czy kościół filialny posiadał własny okręg w XVI w., wymagało również często żmudnych poszukiwań. Na przykład w Głownie istniał od 1427 r.<sup>162</sup> kościół z własnym okręgiem filialnym, który funkcjonował w dalszym ciągu i w XVI w., o czym świadczy przynależność spustoszonej i zamienionej na folwark w początkach XVI w. wsi Warchałowo *sub parochiali in Głowno*<sup>163</sup>. Zasięg parafii zrekonstruowany na podstawie późniejszych źródeł, tzn. dokumentu erekcji parafii z XVII w., obejmował zaliczone w początkach XVI w. do parafii Domaniewice następujące wsi: Ruchna, Kamień, Grodnów, Borówko, Ostrołęka i Poleniec. Wspomnieć należy, że parafia Domaniewice leżała w powiecie sochaczewskim, natomiast okręg filialny tzn. parafia Głowno w powiecie rawskim.

Mapa pomija istniejące wówczas na terenie Mazowsza kościoły filialne, nie posiadające własnych okręgów, oraz kaplice (np. Bełchów, Trojanów i in.). O zagęszczeniu sieci parafialnej na Mazowszu w końcu XVI w. informuje Aneks III, podający w obrębie poszczególnych ziem wielkość powierzchni parafii w liczbach bezwzględnych oraz w procentach.

---

<sup>160</sup> Do nich należą na terenie Mazowsza: Imielno (kościół filialny par. Grochowo), Głowno (kościół filialny par. Domaniewice), par. Góra i Nowe Miasto (początkowo kościołem filialnym było Nowe Miasto, pod koniec XVI w. wraz z rozwojem miasta parafia w Nowym Mieście uzyskała pełne prawa, natomiast Góra przejęła funkcje filialne), Łanięta (kościół filialny par. Białotarsk), Wielka Wola (kościół filialny par. ś. Jana w Warszawie), Poniatowo (kościół filialny par. Chamsk) oraz Niechłonin (kościół filialny par. Sarnowo) i in.

<sup>161</sup> Ponieważ kościoły filialne z okręgami mogły po pewnym czasie się usamodzielniać, jak np. Duczymin, wydzielony z par. Krzynowłoga Wlk. w 1496 jako filialny (Arch. Diec. Płoc., Episcopalia nr 15, k. 155 – Kartoteka SHGM). Podobnie w drugiej połowie XVI w. możemy wymienić Solec – filię kościoła par. ś. Jana w Warszawie (zastąpiony potem przez par. Jazdów), Czerwonkę, filię kościoła par. w Liwie, Cegłów, filię kościoła par. w Kiezkach, oraz Czerwno, filię parafii w Troszynie (Rejestr poboru od duchowieństwa 1561 r., AGAD, ASK, I, ks. 27, k. 272v, 282v, 283v, 287), które w wizytacji przełomu XVI-XVII w. występują już jako samodzielne parafie.

<sup>162</sup> Łaski LB, t. II, s. 343.

<sup>163</sup> Tamże, II, s. 233 i 343.

ANEKS I.

Powierzchnia województw Mazowsza

Województwa:	km <sup>2</sup> _	wg. Pawińskiego km <sup>2</sup>
płockie	4304	4202,8
rawskie	6173	5075,4
mazowieckie	23016	22371,8
Mazowsze	33493	31847,3

Powierzchnia powiatów i ziem Mazowsza

Powiaty:	km <sup>2</sup>	wg. Pawińskiego km <sup>2</sup>	Ziemie:	km <sup>2</sup>	wg. Pawińskiego km <sup>2</sup>
1	2	3	4	5	6
<b>Województwo płockie</b>					
szreński	953	959,2		1779	1746,1
mławski	433	440,5			
niedzoborski	393	346,4			
płocki	548	495,8	płocka	2525	2453,2
bielski	429	467,1			
płoński	280	302,1			
sierpecki	776	699,5			
raciąski	491	488,7			
<b>Województwo rawskie</b>					
gąbiński	1139	—	gostyńska	1933	1615,9
gostyński	794	—			
rawski	1420	—	rawska	2234	1852,9
białski	814	—			
sochaczewski	1601	—	sochaczewska	2006	1606,5
mszczonowski	405	—			
<b>Województwo mazowieckie</b>					
czeski	664	2440,3	czeska	4189	4042,4
garwoliński	1890	—			
grójecki	687	697,7			
warecki	948	904,4			
warszawski	2027	—	warszawska	2890	2859,7
tarczyński	408	—			
błotniński	455	—			
wyszogrodzki	587	628,8	wyszogrodzka	587	628,8
zakroczymski	417	334,4	zakroczymska	1346	1155,4
nowomiejski	721	820			
serocki	208	—			

Powiaty:	km <sup>2</sup>	wg. Pawińskiego km <sup>2</sup>	Ziemie:	km <sup>2</sup>	wg. Pawińskiego km <sup>2</sup>
1	2	3	4	5	6
makowski rożański	353 569	313,5 583,5	rożańska	922	897,4
nurski kamieniecki ostrowski	844 2063 550	1001,8 2141,4 512,5	nurska	3457	3655,6
liwski	1038	947,4	liwska	1038	947,4
wiski radziłowski włoski	385 361 651	555,9 — 863,7	wiska	1397	1419,6
ciechanowski przasnyski sąchocki	779 1852 350	696,8 1725,3 283,1	ciechanowska	2981	2705,2
łomżyński ostrolęcki kolneński zambrowski	1006 1416 1135 652	763,5 1980,5 682,3 833,9	łomżyńska	4209	4260,3

## ANEKS II

Schemat sieci administracji kościelnej na Mazowszu XVI w.

### DIECEZJA PŁOCKA ARCHIDIAKONAT PŁOCKI

DEKANAT PŁOCKI (przed 1506 r. część dekanatu płockiego): Płock, Imielnica, Miszewo Śledziowe, Słupno, Miszewo Murowane, Miszewo Garwaskie, Świącinniec, Radzanowo, Woźniki, Zagroba, Ciachcino, Trzepowo.

DEKANAT BIELSKI (jw.): Bielsko, Słupia, Łęg, Biskupice, Drobin, Koziębudy, Raciąż, Krajkowo, Drozdowo, Baboszewo, Gralewko, Rogotworsk, Góra, Żochowo, Starożreby.

DEKANAT GOSTYŃSKI (jw.): Radziwie, Dobrzykowo, Ciechomice, Gostynin, Mnich, Sokołowo, Solec, Duninowo.

DEKANAT SIERPECKI (jw.): Brwilno, Biała, Proboszczewice, Sikorz, Borzewo, Mochowo, Kurowo, Golezyno, Kisielewo, Borkowo, Sierpe, Lutocin, Biezuń, Rościszewo, Zawidz, Jeżewo, Gozdowo, Benisław.

DEKANAT CZERWIŃSKI (przed 1506 r. część dekanatu czerwińskiego, z którego utworzono 3 mniejsze dekanaty: czerwiński, płoński i wyszogrodzki): Radzymin, Żukowo, Naruszewo, Krysko, Grodziec, Radzikowo, Czerwińsko, Kociszewo, Miączyno, Smoszewo, Kamienica, Kroczewo, Zakroczym.

DEKANAT PŁOŃSKI (jw.): Pomnichowo, Wrona, Wrońska Joniec, Gromadzino, Płońsko, Wierzbowice, Sulerzyż, Sarbiewo, Głinojeck, Unierzyż, Strzegowo, Unieck.

DEKANAT WYSZOGRODZKI (jw.): Łętowo, Zakrzewo, Wyszogród, Rębowo, Kobylniki, Orszymowo, Bodzanów, Blichowo, Łubki, Daniszew, Bolkowo, Pilichowo, Kucice, Gumino, Skołatowo.

DEKANAT MŁAWSKI (przed 1506 r. część dekanatu zawkrzeńskiego, z którego utworzono dekanat mławski i szreński): Bogurzyn, Podkrajewo, Mława, Szydłowo, Wieczfnia, Kuklino, Janowiec, Wyszyny, Grzebsk, Żmijewo, Stopsko, Żeromino, Dąbrowa, Niedzborz (erekcja Pokrytki 1502 r.), Lekowo, Malużyno, Dziektarzewo (w 1599 r. w dek. płoński).

DEKANAT SZREŃSKI (jw.): Grodzanowo, Radzanowo, Zgliczyn, Szreńsk, Kuczborck, Zielona, Chamsk, Karniszyn, Lubowidz, Nick, Niechłonin, Dłutowo, Sarnowo, Poniatowo, Zieluń (erekcja 1578 r), Lipowiec.

DEKANAT CIECHANOWSKI (przed 1506 r. część dek. ciechanowskiego, z którego wyodrębniono 2 dekanaty: ciechanowski i przasnyski) Ciechanów, Zembok, Łysakowo, Grudusko, Czernice, Koziczyno, Pałuki, Ciemniewo, Kraszowo, Sońsko, Łopacino, Królewsko, Sąhocino, Nowe Miasto, Cięksyno, Nasielsko.



DEKANAT PRZASNYSKI (jw.): Przysnysz, Węgra, Pawłowo, Dzierzgowo, Krzynowłoga Wlk., Krzynowłoga Mł., Bogate, Zielona, Krasne, Węgrzynowo, Makowo, Karniewo, Gołymino, Duczymino, Chorzele (erekcja 1551 r.) w 1506 r i 1628 r. została zaliczona do dekanatu przasnyskiego także par. Podosie, nie wizytowana w 1598 r. w archidiakonacie plockim).

#### ARCHIDIAKONAT PUŁTUSKI

DEKANAT PUŁTUSKI: Pułtusk, Dzierżeninno, Serock, Zegrze, Smogorzewo, Pokrzywnica, Winnica, Klukowo, Szyszki, Przewodowo, Gąsiorowo, Gzy, Szwelice, Szelkowo, Rożan, Sieluń, Siele, Podosie, Gąsowo.

DEKANAT ŁOMŻYŃSKI: Łomża, Ostrołęka, Nowa Wieś albo Nieradowo (erekcja 1535 r.), Miastkowo, Nowogród, Płocko, Poryte, Kolno, Lachowo, Grabowo, Wąsosz, Niedźwiadna, Słucz, Radziłowo, Romany, Przytuły, Jedwabne, Burzyno, Dobrzyjałowo, Grajewo, Białaszewo (erekcja 1533 r.).

DEKANAT WISKI: Wizna, Drozdowo, Piątnica, Puchały, Zambrowo, Somowo, Smlodowo, Lubotyń, Piski, Szczepankowo, Kleczkowo, Troszyno, Goworowo, Rzekuń, Rudki, Zawady, Kołaki.

*W 1593 r. z dekanatów nurskiego i wyszkowskiego wydzielony został dekanat stanisławowski.*

DEKANAT WYSZKOWSKI *przed 1593 r.:* Wyszkowo, Pniewo, Obryte, Zambska, Długosiodło, Wąsowo, Czerwino, Ostrowia, Złotoria (erekcja 1502 r.), Zareby, Wronie, (późniejsza parafia Andrzejewo), Rosochate, Czyżewo, Jelenie (erekcja 1510 r.) oraz Lubiel (erekcja 1547 r.).

DEKANAT WYSZKOWSKI *po 1593 r.:* Wyszkowo, Pniewo, Obryte, Zambska, Lubiel, Długosiodło, Wąsowo, Czerwino, Ostrowia, Jelonki (erekcja 1510) oraz przyłączone z dawnego dek. nurskiego: Brańsk (Brańszczyk), Kamieniec (Kamieńczyk), Barcice oraz Zatory.

DEKANAT NURSKI *przed 1593 r.:* Nur, Zuzela, Brok, Brańsk (Brańszczyk), Kamieniec (Kamieńczyk), Jadowo, Korytnica, Pniewnik, Niegowo, Dąbrówka, Tarchomin, Kamion, Nowydwór, Wieliszewo, Barcice, Zatory, Kamionlas, Sadowne (erekcja 1529 r.), Stok (Stoczek, erekcja 1518 r.), Stanisławowo (erekcja 1525 r.) Klembowo, Cygowo, Pustelnik (erekcja 1540 r.) Radzymino, Kobyłka, Okunino, Żadne albo Dobre (erekcja 1530 r.)

DEKANAT NURSKI *po 1593 r.:* Nur, Zuzela, Brok, Złotoria, Andrzejewo (dawna par. Wronie), Rosochate, Czyżewo, Jadowo, Kamionlas, Sadowne, Stoczek czyli Miednik, Korytnica, Pniewnik, Dobre.

DEKANAT STANISŁAWOWSKI: (Niegowo, Stanisławowo, Klembowo, Cygowo, Pustelnik (erekcja 1540 r.), Dąbrówka, Radzymino, Kobyłka, Okunino, Tarchomino, Kamion, Wieliszewo, Postoliska (erekcja 1531-1540), Chotomowo, Okuniewo (erekcja 1540).

#### ARCHIDIECEZJA GNIEŹNIEŃSKA

ARCHIDIAKONAT ŁOWICKI (wydzielony w 20-tych latach XVI w. z części archidiakonatu łączyckiego; podział na 3 dekanaty wprowadzony w końcu XVI w.).

DEKANAT ŁOWICKI: Łowicz NMP, Łowicz ś. Ducha, Złaków, Kocierzewo, Kępina, Bednary, Nieborów, Pszczonów, Kołacinek, Dmoszyn, Domaniewice, Głowno, Chruslin, Bolemów

DEKANAT RAWSKI: Rawa, Stara Rawa, Kurzeszyn, Boguszyce, Sierzechów, Łęgonice wieś i miasto, Nowe Miasto (Góra), Michałowice, Rzeczycza, Inowiódz, Lubochnia, Tobiasze, Małecz, Ujazd, Budziszewice, Czerniewice, Krzemienica

DEKANAT SKIERNIEWICKI: Skierniewice, Żelazna, Maków, Wysokienice, Głuchów, Żelechlinek, Janisławice, Białynin, Jeżów, Słupia, Lipce, Godzianów, Bełehów

#### DIECEZJA POZNAŃSKA

##### ARCHIDIAKONAT WARSZAWSKI

DEKANAT LIWSKI: Wierzbno (erekcja 1583 r.), Czerwonka, Liw, Niwiska, Oleksin, Wodynie, Cegłowo (erekcja przed 1583 r.), Jakubowo, Mińsk, Długa, Wiśniewo, Kałuszyno, Grębkowo.

DEKANAT GARWOLIŃSKI: Garwolin, Łaskarzew, Tarnów, Wilga, Radwanków, Osiecko, Karczewo, Zerzeń, Więzowno (erekcja 1589-1597 r.), Glinianka (erekcja 1556-1564 r.), Kołbiel, Siennica (erekcja 1528 r.), Kiczki, Kuflewo (erekcja 1515-1548 r.), Żeliszew, albo Łukowiec (erekcja 1532 r.), Latowicz, Seroczyn, Stoczek, Parysewo, Jastrzębie albo Borowie (erekcja 1547 r.), Miastkowo, Zwola (erekcja 1529 r.)

DEKANAT WARECKI: Warka, Wrociszewo, Promna, Boglewice, Drwalewo, Pieczyska, Chynowo, Sobikowo, Konary, Ostrołęka, Mniszewo, Roznieszewo, Magnuszewo, Grabowo

DEKANAT GRÓJECKI: Przybyszew, Mogielnica, Lubania, Lewin, Cielądz, Wilków, Błędów, Jeziora, Worów, Grójec, Jasieniec, Łęczeszycze, Lewiczyn, Goszczyn.

DEKANAT MSZCZONOWSKI: Tarczyn, Mszczonów, Biała, Żdżar, Chojnata, Sadkowice, Ojrzanów, Jaruzel, Lutkówka, Osuchów, Regnów, Babsko, Skuły, Rembiertowo.

DEKANAT PIASECZYŃSKI: Czersko, Góra, Cieciszewo, Powsino, Milanów, Służewo, Jazdów (erekcja 1593 r. na miejsce Solca), Babice, Wawrzeszewo, Wlk. Wola, Raszyn, Piaseczno, Jazgarzew, Prażmów.

DEKANAT BŁOŃSKI: Błonie, Zaborowo, Leszno, Głusko, Kazuń, Łomny, Kiełpino, Borzęcin, Żbików, Pęcice, Nadarzyn, Brwinowo, Grodzisko, Żukowo, Rokitno – św. Wojciech, Rokitno – św. Jakub, Pawłowice.

DEKANAT SOCHACZEWSKI: Sochaczew, Kozłów Biskupi, Kozłów Szlachecki, Rybno, Brzozowo, Giżyce, Młodzieszyn, Kamion, Mistrzewice, Brochów, Zawady, Kapinos, Kaski, Wiskitki, Białynin.

DEKANAT GĄBIŃSKI: Gąbin, Osmolino, Sanniki, Kiernozia, Luszyno, Pacyna, Suserz, Trąbki, Strzelece, Troszyno, Czermino (erekcja 1530 r.), Życko, Piotrkowo, Howo, Jamno.

*Przynależność administracyjna pojedynczych parafii położonych na pogranicznych terenach Mazowsza, podlegających sąsiednim jednostkom administracji kościelnej przedstawia się następująco:*

ARCHIDIECEZJA GNIEŹNIEŃSKA

ARCHIDIAKONAT ŁĘCZYCKI           dekanat bedleński, a następnie kutnowski: par. Głogówek,  
Kutno, Jemielno (filia Grochowa)

ARCHIDIAKONAT KURZEŁOWSKI – par. Wyśmierzyce, Jasionna, Stronie

DIECEZJA PŁOCKA

ARCHIDIAKONAT DOBRZYŃSKI   – dekanat dobrzyński – par. Bądkowo i Rokicie

– dekanat rypiński – par. Skrwilno

DIECEZJA WŁOCŁAWSKA

ARCHIDIAKONAT WŁOCŁAWSKI – dekanat brzesko-kujawski – par. Białotarsk i filia w Łaniewicach

DIECEZJA KRAKOWSKA

ARCHIDIAKONAT LUBELSKI       – par. Głowaczów dekanat radomski potem zwoleński

DIECEZJA ŁUCKA

– par. Dąbrowa

### ANEKS III

Liczba parafii na Mazowszu w końcu XVI w. według wielkości (w liczbach bezwzględnych)\*  
(parafie dzielone pomiędzy ziemie liczone podwójnie)

Ziemie	powierzchnia w km <sup>2</sup> – grupy wielkościowe										
	1–10	11–20	21–30	31–40	41–50	51–60	61–80	81–100	101–150	151–200	ponad 200
płocka	3	7	11	10	9	21	12	4	1	1	–
zawkrzeńska	1	1	4	5	7	13	8	–	3	2	–
rawska	1	1	7	7	4	5	9	5	2	–	1
gostyńska	1	6	5	3	7	8	5	2	4	1	1
sochaczewska	–	1	2	2	–	3	6	1	8	–	2
łomżyńska	1	–	–	–	–	3	4	2	14	3	4
nurska	–	1	–	1	–	4	3	7	17	7	3
liwska	–	–	–	1	–	–	4	2	3	1	1
rożańska	–	–	–	–	1	–	2	2	7	–	1
wiska	–	–	–	–	3	1	4	3	6	–	4
czerska	–	1	–	8	9	3	14	9	12	2	1
warszawska	2	1	5	6	3	7	14	4	11	–	–
ciechanowska	–	3	3	7	9	3	12	4	7	4	1
zakroczymska	2	3	2	4	7	3	7	1	3	1	–
wyszogrodzka	–	4	4	–	5	3	1	–	–	–	–

\* Średnia wielkość parafii na Mazowszu w końcu XVI w. wynosiła 74 km<sup>2</sup> (w województwie płockim – 50 km<sup>2</sup>, w województwie rawskim – 65 km<sup>2</sup>, w województwie mazowieckim – 86 km<sup>2</sup>).

Liczba parafii na Mazowszu w końcu XVI w. według wielkości (w procentach)

Ziemia, województwo	powierzchnia w km <sup>2</sup> – grupy wielkościowe					
	0–50	51–100	101–150	151–200	ponad 200	razem
ziemia płocka	50	48	1	1	–	100
zawkrzeńska	40	48	7	5	–	100
województwo płockie	47	48	3	2	–	100
ziemia rawska	48	46	4	–	2	100
gostyńska	52	35	9	2	2	100
sochaczewska	20	40	32	–	8	100
województwo rawskie	43	40	13	1	3	100
ziemia łomżyńska	3	31	45	9	12	100
nurska	5	33	39	16	7	100
liwska	8	51	25	8	8	100
rożańska	8	30	54	–	8	100
wiska	14	39	28	–	19	100
czerska	30	44	20	4	2	100
warszawska	33	47	20	–	–	100
ciechanowska	41	36	13	8	2	100
zakroczymska	54	33	9	4	–	100
wyszogrodzka	76	24	–	–	–	100
województwo mazowieckie	29	38	24	5	4	100
Mazowsze	35	41	17	4	3	100

### III. OSADNICTWO

#### 1. LOKALIZACJA MIEJSCOWOŚCI

*Henryk Rutkowski*

Wśród elementów oznaczonych na naszej mapie pierwsze miejsce zajmuje osadnictwo, ono bowiem zdecydowało o wielkości skali, do niego dostosowano zakres przedstawienia innych elementów, wreszcie zaś — co nie mało ważne — opracowanie osadnictwa pochłonęło najwięcej czasu i wysiłku. Podstawowym założeniem mapy jest przedstawienie wszystkich miejscowości, które istniały na Mazowszu w drugiej połowie XVI w. Oprócz osad istniejących w tym czasie chodzi również o uwzględnienie miejscowości, które w wymienionym półwieczu zanikły, oraz tych, które właśnie wówczas zostały założone. Stopień realizacji tego zadania zależy oczywiście od podstawy źródłowej. Na czoło trudności spowodowanych niedostatkami źródeł, a także skomplikowaniem ówczesnego osadnictwa na Mazowszu, wysuwają się dwa problemy: osady a ich części oraz osady nie występujące w rejestrach poborowych z drugiej połowy XVI w.

Zaczynając od pierwszego z tych problemów należy zaznaczyć, że odrębność osad wyznaczały przede wszystkim trzy czynniki: a) wyodrębnienie przestrzenne zabudowy, czyli skupienie (albo skupienia) domów i budynków gospodarczych, b) odgraniczenie terenu danej miejscowości od terenów miejscowości sąsiednich, c) własna nazwa. Granice miejscowości przeważnie były oznaczone (co nie wyklucza, że mogły być sporne), rzadziej zastępowały je niezagospodarowane tereny graniczne, zwłaszcza lasy. Na podłożu czynników topograficznych kształtowała się odrębność gospodarcza (np. pańszczyzna chłopów odrabiana w miejscowym folwarku) i administracyjna (np. wiejski sąd ławniczy).

Stopień odrębności poszczególnych osad bywał różny, istniały więc miejscowości niewyodrębnione przestrzennie (wsie bezpośrednio sąsiadujące zabudową) lub nawet bez wydzielonego własnego terenu. To ostatnie dotyczy wsi drobnoszlacheckich założonych na podstawie jednego nadania, które posiadały wspólną nazwę ogólną i wspólne granice zewnętrzne, między sobą zaś nie były rozgraniczone, lecz miały pola przemieszane<sup>1</sup>. W tych warunkach niektóre skupienia zabudowy były przez jednych uważane za osobne wsie, a przez innych za przysiółki, stanowiące części większych miejscowości.

Istotny wpływ na wyodrębnienie osad miały stosunki własnościowe. Najprostszy układ przedstawiała sytuacja we własności jednowioskowej, gdzie granice osadnicze pokrywały się z granicami majątkowymi. W większej własności poszczególne osady na ogół wyraźnie się wyodrębniały pod względem przestrzennym, tworząc skupienia zabudowy (jedno albo więcej skupień w osadzie). Folwarki na Mazowszu w XVI w. miały te same nazwy, co wsie, z którymi były związane; bardzo rzadko występowały folwarki o własnej nazwie i oddalone od wsi, a zatem takie, które wypada uznać za osobne miejscowości<sup>2</sup>.

<sup>1</sup> Szachownicę gruntów powiększały działy rodzinne i sprzedaże. Por. W. Smoleński, *Szkice z dziejów szlachty mazowieckiej*, Kraków 1908, s. 36-46; K. Tymieniecki, *Procesy twórcze formowania się społeczeństwa polskiego w wiekach średnich*, Warszawa 1921, s. 226-235; S. Rostonic, *Samorzutne scalanie gruntów wśród mazowieckiej i podlaskiej szlachty zagrodowej*, Warszawa 1928, s. 81-101, 114-116; A. Żaboklicka, *Zmiany w strukturze drobnej własności szlacheckiej w XV-XVI w. na przykładzie ziemi liwskiej*, „Przeł. Hist.”, R. 49, 1958, s. 250-260; S. Russocki, *Formy władania ziemią w prawie ziemskim Mazowsza (koniec XIV — połowa XVI wieku)*, Warszawa 1961, s. 38-40, 89-96, 132-134; A. Borkiewicz-Celińska, *Osadnictwo ziemi ciechanowskiej w XV wieku (1370-1526)*, Wrocław 1970, s. 128-132.

<sup>2</sup> W najlepiej znanych, dzięki opublikowanym lustracjom, dobrach królewskich na Mazowszu znajdowały się w XVI w. tylko trzy odrębne osady folwarczne (zob. niżej). Według informacji J. Wiśniewskiego, jego szczegółowe studia nad osadnictwem północno-wschodniego Mazowsza nie ujawniły, w żadnym typie własności, folwarków o nazwach odmiennych od nazw wsi.

Najbardziej skomplikowaną sytuację osadniczą przedstawiała drobna własność, tj. wsie szlachty cząstkowej i zagrodowej. Należące do poszczególnych właścicieli części wsi otrzymywały osobne nazwy, z reguły w formie określenia dodanego do miana całej wsi lub do ogólnej nazwy grupy osad, które stanowiły własność jednej rozrodzonej rodziny<sup>3</sup>. Długotrwałość takich podziałów nierzadko prowadziła do traktowania części jako osobnych wsi, choćby pod względem topograficznym była to razem tylko jedna miejscowość.

Rejestry poborowe — główna podstawa źródłowa naszej mapy w zakresie osadnictwa — w założeniu powinny były objąć nazwy wszystkich miejscowości, aby przyporządkować im ewidencję podatników, podstawy opodatkowania oraz wpłat. Dwie tylko grupy osad miały pozostać nieuwzględnione, ponieważ nie podlegały poborowi: osady nowolokowane, czyli jeszcze obdarzone wolnością, oraz osady folwarczne, folwarki bowiem nie były obciążone podatkiem. W rzeczywistości jednak, gdy patrzymy na rejestry poborowe jako na spisy miejscowości z XVI w., wykazują one jeszcze inne braki. Dotyczy to szczególnie osadnictwa drobnoszlacheckiego.

Z jednej strony są to wypadki traktowania przez rejestr części wsi jako osobnych miejscowości, np. gdy zanotowano wpłatę tylko z jednej części i pominięto przy tym nazwę całej osady. Z drugiej strony mamy do czynienia z dopisywaniem jakiegoś działu w różnych latach do różnych sąsiednich wsi, a także z łączeniem przez rejestry poborowe odrębnych wsi w jedną. Przykładem ostatniego typu mogą być dwie wsie z powiatu gąbińskiego, Kąty i Lubiewo, notowane w rejestrach poborowych razem (częściowo w formie *Kąty alias Lubiewo*); sytuacja późniejsza, zwłaszcza pokazana na mapach z przełomu XVIII i XIX w., pozwoliła zdecydować, że i w XVI stuleciu musiały to być dwie wsie.

Wreszcie należy wymienić najpoważniejszy typ braków w rejestrach poborowych, mianowicie opuszczenie całych miejscowości. Pomijając wspomniany brak osad nowolokowanych i folwarcznych, było to spowodowane czasowymi zwolnieniami od poboru, np. wskutek spalenia wsi, albo stanowiło wyraz nadużyć. Na ogół jednak opuszczenia całych miejscowości w rejestrach nie mogły być liczne, ponieważ trudno było ukryć wieś przed znającym powiat poborcą lub jego pomocnikiem, jedynie drobne osady w głębi puszczy łatwiej uchodziły rejestracji. Inaczej było z rzeczywistą liczbą włók i poddanych, od których należał się podatek, a które w dużej części nie trafiały do rejestrów. Wykorzystanie wszystkich zachowanych rejestrów poborowych z drugiej połowy XVI w., uzupełniających się wzajemnie, sprawia, że brak miejscowości w tych źródłach możemy uznać za znikomy.

Nie mniej jednak, aby — dla przedstawienia na mapie całości osadnictwa — uzupełnić niedostatki wymienionych rejestrów, wykorzystaliśmy w miarę możliwości inne źródła. Były to przede wszystkim rejestry poborowe wcześniejsze oraz rejestry pogłównego i podymnego z drugiej połowy XVII w., a dalej wizytacje kościelne, lustracje dóbr królewskich, wypisy zgromadzone w kartotece Słownika historyczno-geograficznego Mazowsza w średniowieczu; sporadycznie korzystaliśmy także z innych źródeł, np. z Metryki Koronnej. Przyjęliśmy założenie, że miejscowość poświadczona w pierwszej połowie XVI lub nawet w XV w. oraz później w stuleciu XVII istniała w okresie przedstawionym na naszej mapie<sup>4</sup>.

Przy korzystaniu ze źródeł innych niż rejestry podatkowe należało pamiętać, że nie wszystkie występujące w nich nomenklatury są świadectwem istnienia osad. W wizytacjach, w inwentarzach dóbr, aktach transakcji majątkowych, w przywilejach królewskich i dokumentach erekcji parafii oprócz wsi i folwarków mogły występować także nazwy pól, łąk,

<sup>3</sup> Tutaj można dodać, że niekiedy dochodziło do ząbień nazw wsi w okolicach drobnoszlacheckich: np. w pow. nurskim na pograniczu licznych wsi o wspólnej nazwie Sienica ze wsiami o wspólnej nazwie Godlewo znajdowała się Sienica Godlewo, a między Godlewami i Łętowami — Łętowo Godlewo.

<sup>4</sup> Nieco odmiennym przypadkiem, w którym rolę odegrało również znaczenie nazwy miejscowej, było oznaczenie w pow. warszawskim wsi Grodzisko koło Bródna. Nazwa ta nie wystąpiła w rejestrach poborowych, natomiast w lustracji z 1569 r. mówi się o nieczynnym młynie Grodzisko (LM 1569 k. 79); w 1602 r. jest to rola z zabudowaniami, w 1619/20 r. — wioska Grodzisko zasiedlona przez 4 chłopów (LM XVII, s. 237). Innym przykładem osady nie występującej w rejestrach poborowych może być Kałęczyn w pow. ciechanowskim lub sąchockim; ta wieś szlachecka jest wzmiankowana w lustracji z 1565 r. (LM 1565, t. II, s. 21-22), a następnie w wizytacji z 1609 r. (Arch. Diec. Płoc. nr 11, k. 262v). Natomiast nie uwzględniamy Woli Paprockiej w pow. wareckim, która jest wzmiankowana u Długosza (LB t. I, s. 348), a potem występuje dopiero w XX w. (w *Skorowidzu miejscowości... 1921 r.* — miejscowość z 1 domem).

gajów i uroczysk leśnych<sup>5</sup>. Dla wyjaśnienia niektórych wątpliwości tego typu pomocne były mapy z przełomu XVIII i XIX w., chociaż teren zajęty wówczas przez miejscowość mógł być dwa stulecia wcześniej tylko polem o tej samej nazwie, a zatem uzyskany na tej drodze wynik należy uznać nie za pewny lecz prawdopodobny.

Mając do czynienia z zapisanymi w rejestrach poborowych nazwami, które mogły odnosić się do odrębnych osad albo do ich niesamodzielnych części, przeważnie przyjmowaliśmy pierwszą możliwość, żeby raczej nie pominąć rzeczywiście istniejącej miejscowości niż ustrzec się uznania części wsi za osobne osiedle. Zasadą tą kierowaliśmy się także wtedy, kiedy rejestry podawały tylko jedną miejscowość, ale inne źródła z kartograficznymi włącznie przemawiały za odmiennym rozwiązaniem. Tak np. postąpiliśmy w wypadku dzisiejszej wsi Kaski w powiecie sochaczewskim, którą szesnastowieczne rejestry poborowe i lustracje przedstawiają jako jedną wieś, natomiast dane z przełomu XV i XVI w. oraz z XVIII w. wskazują na trzy osady (Kaski Gagolina, Kaski Młyńska Wieś i Kaski Wyczółki)<sup>6</sup>. Wałowice z powiatu rawskiego są przykładem miejscowości, którą część rejestrów wymienia jako jedną wieś złożoną z trzech działów, a pozostałe rejestry jako trzy osobne wsie. Wykorzystując pokazane na mapach Gilly'ego i Kwatermistrzostwa zgrupowania zabudowy oznaczyliśmy trzy wsie Wałowice<sup>7</sup>.

Wymienionej zasady nie stosowaliśmy jednak w takich wypadkach, kiedy dwie nazwy dotyczyły raczej jednej miejscowości, niż dwóch odrębnych. Przede wszystkim chodzi tutaj o nazwy wsi szlachty cząstkowej i zagrodowej zapisane w rejestrach z różnych lat, a składające się z tego samego członu głównego i odmiennych członów dodatkowych. Skomplikowane i dość płynne nazewnictwo wsi drobnoszlacheckich, gdyby każdą nomenklaturę uznać za oznaczającą inną miejscowość, prowadziłoby do nadmiernego powiększania liczby miejscowości zlokalizowanych w przybliżeniu lub zgoła niezlokalizowanych. Jeżeli więc późniejsza sytuacja pokazana na mapach umożliwia osobną lokalizację tylko jednej osady, a informacje obu zapisów (nazwisko właściciela, liczba włók itp.) pozwalały przyjąć możliwość, że mamy do czynienia z dwiema nazwami jednej wsi, decydowaliśmy się na takie rozwiązanie: w indeksie miejscowości obie nazwy zostały zestawione razem, z nich pierwsza jako hasło główne (tj. zgodne z nazwą umieszczoną na mapie), a druga w nawiasie ze znakiem zapytania. Na przykład w powiecie nurskim wieś Tymianka Wachnie (Tymianka Przeczki?), w powiecie gabińskim Nieznachy (Piasek?, Długi Ostrów?), czyli dzisiejsza Kępa Antonińska.

Różne nazwy występujące w tym samym rejestrze poborowym tylko wyjątkowo uznaliśmy za odnoszące się do jednej osady. Oto przykłady: Zaborowie Plebańskie w powiecie grójeckim było określeniem części wsi Zaborowie Małe, należącej do plebana w Lewiczynie, gdy pozostała część stanowiła własność szlachty zagrodowej<sup>8</sup>. Wzmiankowane w rejestrach poborowych powiatu błońskiego nazwy dwóch ośrodków parafii, Rokitno Górne i Rokitno Dolne, odnieśliśmy do jednej wsi Rokitno, gdyż nic innego nie wskazuje, aby to były dwie miejscowości<sup>9</sup>. Podole, Zalesie i Nowy Dwór w powiecie rawskim, zgodnie z rejestrami poborowymi i lustracjami, uznaliśmy za jedną wieś<sup>10</sup>.

Częściami miejscowości są przedmieścia, których nasza mapa nie pokazuje. Uwzględniliśmy natomiast wsie leżące obok miast i niekiedy nazywane przedmieściami (np. Kozina pod

<sup>5</sup> W wizytacji np. mogło to być pole noszące nazwę wsi, która znajdowała się dawniej w tym miejscu, a wymieniono je ze względu na dziesięcinę. Tak samo ostrożnie należy traktować nazwy wzmiankowane w lustracjach przy opisie granic dóbr królewskich. Np. wieś Komorów w pow. białskim miała graniczyć m. in. z Korabiewicami (chodziło o Podskarbice) i „z Pruskiem” (Ossowice lub ich część należąca do Pruskich). LR XVI, s. 12.

<sup>6</sup> Rejestry z lat 1496, 1508 i 1510, Taryfy 1789-1790, mapy Perthéesa, Gilly'ego i Kwatermistrzostwa.

<sup>7</sup> J. Łaski wymienia Wałowice triplex (Łaski, t. II, s. 293-294); w 1789 r. Wałowice Potrójne (Taryfy).

<sup>8</sup> P. Mazowsze, s. 233, 1576 r.; Zaborowie Plebana wymienione także w rejestrze z 1573 r.

<sup>9</sup> Tak też w wizytacji z 1603 r. (Wizytacje arch. warsz. 1598-1603, k. 152) i w Kartotece SHGM. Por. Nowacki, s. 517.

<sup>10</sup> W rejestrach poborowych z lat 1534-1582: Podole alias Zalesie, Podole Zalesie. W 1523 r. „Podolye et Zalyeschye, villa in duas partes divisa et cognominibus praedictis cognominata” (Łaski, t. II, s. 288-289). W lustracjach z 1564 i 1570 r. wieś Nowy Dwór i Podole „jest jedna dziedzina” (LR XVI, s. 17-19, 159); w lustracjach z 1616, 1630 i 1661 r. to samo z dodaniem nazwy Zalesie (LR XVII, s. 42, 64, 127). Lustracja z 1789 r. mówi o wsi Nowy Dwór, że „składa się z sobą nierozdzielnych i nie odgraniczonych Nowego Dworu, Podola i Zalesia” (LR 1789, s. 46).

Goszczynem<sup>11</sup>, Gniewań koło Latowicza<sup>12</sup>), w tym także wsie o takiej samej nazwie, jak graniczące z nimi miasta (np. Karczew). Jak w ostatnim przykładzie lokalacja miasta utworzyła obok wsi, a raczej na części jej terenu nową osadę o innym charakterze, tak w wypadku Chojnaty długotrwały podział własnościowy (i to najtrwalszy, gdyż jednym z właścicieli była instytucja kościelna) spowodował wyodrębnienie się dwóch wsi, Chojnaty Mniskiej i Chojnaty Pańskiej. Dodatkowym czynnikiem sprzyjającym temu podziałowi była granica ziem rawskiej i sochaczewskiej, która przebiegała między obydwu wymienionymi wsiami, ale nie mogła ona stanowić podstawowej przyczyny, jak świadczy przykład sąsiedniej wsi parafialnej, Jeruzala, który mimo podzielenia tą samą granicą pozostał jedną wsią.

Zgodnie z zasadą uwzględniania tylko osobnych osad oznaczyliśmy na mapie jedynie te młyny z własną nazwą (młyny zbożowe i rudne, czyli kuźnice), które leżąc poza miejscowościami stanowiły odrębne osady młyńskie. Ponieważ większość młynów znajdowała się na terenach należących do wsi lub miast, kiedy nie mogliśmy zidentyfikować młyna szesnastowiecznego z młynem lub inną osadą na późniejszej mapie, albo gdy ta identyfikacja miała być tylko hipotetyczna, obiekt ten pomijaliśmy. Mówiąc inaczej – przedstawiliśmy jako osady młyńskie tylko młyny o lokalizacji pewnej, a inne uznaliśmy za należące do oznaczonych przez nas wsi i miast. Jednym wyjątkiem o lokalizacji niepewnej jest młyn Przejma w powiecie kamienieckim, ponieważ jego śladem mogą być aż dwie dzisiejsze miejscowości o nazwie Przyjmy (w gromadach Poręba Kocęby i Brańszczyk).

Zamiar przedstawienia osad folwarcznych według tej samej zasady, co osady młyńskie, dał rezultat znikomy. Jest to nie tylko odbiciem wspomnianej rzadkości na Mazowszu folwarków o własnych nazwach, lecz także skutkiem niedostatków naszej podstawy źródłowej. Oznaczyliśmy na mapie tylko trzy folwarki królewskie – Buszyce w powiecie sochaczewskim, Szczawinek w powiecie mszczonowskim i Rudę w powiecie przasnyskim<sup>13</sup>. Być może, iż niektóre miejscowości nie występujące w rejestrach poborowych, ale wzięte przez nas z innych źródeł, były właśnie osadami folwarcznymi; nie mając jednak informacji o ich charakterze oznaczyliśmy je znakiem dominującym na mapie, tj. jako wsie lub przysiółki. Jako osobne osady o szczególnym charakterze wystąpiły na naszej mapie trzy dwory królewskie, a dawniej książeńce, w puszczy Zagajnicy: Krusko, Rososza i Szkwa<sup>14</sup>.

Przechodząc do zagadnienia lokalizacji miejscowości musimy najpierw zaznaczyć, że terminu lokalizacja używamy przede wszystkim w szerszym znaczeniu, mieszczącym w sobie dwa pojęcia węższe. Są to dwa kolejne zabiegi metodyczne: identyfikacja miejscowości występującej w źródłach szesnastowiecznych z osadą oznaczoną w późniejszych przekazach kartograficznych, a następnie odpowiednie umiejscowienie dawnej miejscowości na opracowywanej mapie, czyli lokalizacja sensu strieto. Oprócz tej typowej metody postępowania, lokalizacja obejmuje również rzadkie przypadki inne, kiedy nie można dawnej osady zidentyfikować na mapach, ale informacje opisowe lub nazwy polne umożliwiają jej oznaczenie<sup>15</sup>.

Miejscowości zostały zlokalizowane na podkładzie map dwudziestowiecznych, jednakże zgodnie z położeniem zarejestrowanym na dawnych mapach, z XVIII/XIX w. W większości wypadków nie wprowadziło to różnicy z mapami dzisiejszymi, ale w niemałej części jest to położenie inne niż obecnie, po przesunięciach spowodowanych reformami agrarnymi, parcelacją i komasacją. Przykładowo szesnastowieczną wieś Podskarbice Małe czyli Szlacheckie w powiecie białskim zlokalizowaliśmy zgodnie z dawnymi mapami nie tam, gdzie obecnie są Podskarbice Szlacheckie, ale w miejscu dzisiejszej osady Tadzinek (odległość 1,5 km). Sulistryjewo, które od XVII w. nazywało się Siwów, zlokalizowaliśmy w miejscu

<sup>11</sup> LM 1565, t. I, s. 51; LM XVII, s. 163.

<sup>12</sup> LM 1565, t. I, s. 119, 177, 188.

<sup>13</sup> MRPS, IV, nr 14131; LR XVI, s. 59-62, 175; LR XVII, s. 21-22; LR 1789, s. 135-136; LM 1565, t. II, s. 19-20; LM XVII, s. 68-69.

<sup>14</sup> LM 1565, t. II, s. 92. W miejscu Rososzy i Szkwę powstały później wsie, Krusko oznacza mapa Perthéesa nazwą Rudera Pałacu.

<sup>15</sup> Wykorzystano m.in. informacje z terenu zebrane korespondencyjnie, zob. WP, s. 24. Nazwy polne zawiera również wydawnictwo: *Urzędowe nazwy...* op. cit. Nie jest to jednak zestawienie kompletne, o czym świadczy przykład nazwy Żdzarek: w zesz. 18 (Powiat białobrzezki) brak nazwy Żdzarek, która według informacji z terenu (listy kierownika szkoły w Sucheju z 20. VIII. i 20. XI. 1953) jest nazwą pola i lasu należących do wsi Sucha.

obecnego Częstoniewa-kolonii, natomiast w dzisiejszym Siwowie umiejscowione zostało szesnastowieczne Zamoście (osady w powiecie grójeckim).

Schematyczne znaki miejscowości umieszczono na mapie zgodnie z zasadami generalizacji kartograficznej, np. w miejscu położenia kościoła, środka skupienia zabudowy itd.<sup>16</sup>

Przeważająca większość osad na naszej mapie ma lokalizację pewną, którą ściślej należałoby określić jako względnie pewną. Jest to przede wszystkim identyfikacja pewna miejscowości znanej ze źródeł szesnastowiecznych z miejscowością występującą w późniejszych źródłach kartograficznych. Tutaj wypada zaznaczyć, że szczegółowe mapy z przełomu XVIII i XIX w. oraz źródła pisane z drugiej połowy XVIII w.<sup>17</sup> czasami pozwoliły uniknąć błędnej identyfikacji, która niejako sama się narzucała. Na przykład Wierzchy w powiecie rawskim nie zostały utożsamione z obecnymi Wierzchami Starymi, które wbrew nazwie są nowsze i nie występują jeszcze w pierwszej połowie XIX w.

Osobnej wzmianki wymagają miejscowości o nazwie Wola. Jak wiadomo, już paręset lat przed okresem przedstawionym na naszej mapie nazwa ta oznaczała wieś nowo lokowaną i cieszącą się z tego powodu wolnością od obciążeń na rzecz właściciela i państwa. Z czasem coraz częściej zdarzało się, że to przejściowe określenie utrwalalo się w nazwie wsi (np. Wielka Wola pod Warszawą). Sądziemy również, że stopniowo rozszerzało się znaczenie terminu *wola*, który w pewnych sytuacjach stawał się równoznaczny z terminem *wieś*. Tak więc w XVI w. wolami nazywano przede wszystkim wsie nowo osadzone, albo tylko nowe części starszych wsi, które później mogły stać się odrębnymi miejscowościami<sup>18</sup>. Poza tym nazwa *wola* mogła być odniesiona do starszej osady, czyli mieć wyłącznie znaczenie takie, jak nazwa *wieś*. Świadczą o tym następujące przykłady: Stara Wola (obecnie Starowola), Stara Wola czyli Wola Brzeska (Brzuskowola). Wola Stara czyli Sienica Stara (Stara Siennica), Wola Kołybielska czyli Stara Kołybiel (Stara Wieś) — wszystkie w powiecie garwolińskim. Wydaje się, że w tych wypadkach (z wyjątkiem Woli Brzeskiej) na takie stosowanie nazwy *wola* wpłynęło założenie miasteczek w sąsiedztwie tych wsi. Kiedy dotychczasowa nazwa miejscowości przeszła na nowo lokowane miasteczko, w nazwie starszego ośrodka pojawiło się określenie *wola*, w sensie — *wieś*<sup>18a</sup>.

Podstawą lokalizacji były mapy Textora, Gilly'ego i Heldensfelda — Benedicti'ego, a także mapa Kwatermistrzostwa. Z tej ostatniej korzystaliśmy wtedy, kiedy wcześniejsze zdjęcia zaborcze nie podawały interesującej nas osady, jak również wtedy, gdy na wcześniejszych mapach lokalizacja wydawała się mniej dokładna. Na przykład Stryków w powiecie białskim zlokalizowaliśmy w tym miejscu, gdzie na mapie Kwatermistrzostwa jest folwark Stryków, oznaczony również na mapie Perthéesa, a nie występujący na mapie Gilly'ego ani na szczegółowym zdjęciu Gilly'ego i Crona. Na tych ostatnich mapach w innym miejscu jest *Strikow Haus*, tam gdzie na mapie Kwatermistrzostwa występuje *Hollender*.

Wyjątkowo musieliśmy przyjąć lokalizację według danych późniejszych. Na przykład w przypadku wsi Suchy Łąg (obecnie Suchołęg) w powiecie warszawskim, która w XVIII i XIX w. nie istniała; a odrodziła się w bieżącym stuleciu, umiejscowienia dokonano na podstawie mapy z 1937 r.<sup>19</sup> Również wyjątkowo zlokalizowaliśmy osadę zgodnie z jej położeniem sprzed końca XVIII w., innym niż zarejestrowane w źródłach kartograficznych. Przykładem Ostrów w powiecie wareckim, oznaczony na dawnych mapach w miejscu obecnego Ostrówka, a wcześniej znajdujący się tam, gdzie dzisiaj leży Pólko<sup>20</sup>.

Spośród źródeł kartograficznych, służących nam do lokalizacji miejscowości, tylko map Perthéesa nie mogliśmy uznać za podstawę lokalizacji pewnej, zbyt wielkie bowiem są ich

<sup>16</sup> Por. WP, s. 25; J. Szaflarski, *Zarys kartografii*, Warszawa 1965, s. 343-345, 428.

<sup>17</sup> Mapy Perthéesa, Gilly'ego, Textora, Heldensfelda-Benedicti'ego, Kwatermistrzostwa; Taryfy 1789-1790; Czaykowski, *Regestr diecezjów*.

<sup>18</sup> Por. *Lustracja województwa lubelskiego 1565*, wyd. A. Wyczański, Wrocław 1959, s. 64.

<sup>18a</sup> Różne nazwy wsi związanych z miastami zestawil W. Kuhn, ale nie dostrzegł wśród nich nazw z członem Wola. *Die Stadtdörfer der mittelalterlichen Ostsiedlung*. „Zeitschrift für Ostforschung”, 20, 1971, z. 1, s. 37-59.

<sup>19</sup> SGKP, t. I, s. 722, wymienia las Suchołęg.

<sup>20</sup> Teren tam jest wyniesiony i w okresie wylewu rzek staje się wyspą. Informacja A. Niewęglowskiego z IHKM PAN na podstawie lokalnych źródeł kościelnych i autopsji.



zniekształcenia. W tej sprawie konkluzja brzmi tak, że lokalizacja pewna na naszej mapie odnosi się do przełomu XVIII i XIX w., natomiast dla drugiej połowy XVI w. ma ona na ogół charakter lokalizacji prawdopodobnej. W niektórych jednak wypadkach również dla XVI w. możemy mieć pewność umiejscowienia, np. kościół stojący niezmiennie na jednym miejscu od kilku stuleci albo rynek starego miasteczka wyznaczają ściśle dawne położenie. Na terenach drobnej własności, istniejącej w XVI-XVIII w., lokalizacja ma wysoki stopień pewności, ponieważ przesunięcia osad były możliwe tylko w granicach własnościowych. Zresztą w ogóle zmiany położenia wsi między końcem XVI a końcem XVIII w. zdarzały się rzadko<sup>21</sup>. Dlatego przedstawione przez nas osadnictwo – pod względem ścisłości lokalizacji – jest niewątpliwie bliskie rzeczywistości w wybranym przekroju chronologicznym. Tak właśnie należy rozumieć użyte wyżej określenie: lokalizacja względnie pewna.

Lokalizację przybliżoną oznaczyliśmy na mapie dwojako: jeżeli odnosi się do osady umiejscowionej osobno, to jest oznaczona znakiem (kółkiem) o linii przerywanej, jeżeli zaś dotyczy miejscowości, którą zlokalizowaliśmy razem z inną miejscowością, wtedy lokalizacja przybliżona została wyrażona połączeniem dwóch znaków o linii ciągłej (oznaczenie to określono w legendzie jako *dwie wsie o wspólnej nazwie*). W ten sposób postępowaliśmy także wtedy, kiedy więcej niż dwie szesnastowieczne miejscowości znajdowały się na terenie, który obecnie jest zajęty przez jedną miejscowość, a nie była możliwa dokładniejsza lokalizacja tych osad – na mapie oznaczyliśmy zgrupowanie odpowiedniej liczby znaków. Mogą to być miejscowości, które na pewno znajdowały się na obszarze danej osady dzisiejszej, ale niemożność określenia ich wzajemnego położenia zmusza do przyjęcia formy mniej dokładnej. Mogą to również być miejscowości (wszystkie lub niektóre ze zgrupowania), których związek z tym obszarem jest domniemany. Nazwą zgrupowania jest albo nazwa jednej z połączonych osad, albo wspólny człon występujący w nazwach indywidualnych (zob. niżej).

Lokalizacja przybliżona na naszej mapie oznacza właściwie dwa różne typy umiejscowienia niepewnego: identyfikację hipotetyczną oraz lokalizację przybliżoną sensu stricto.

Identyfikacja hipotetyczna osady szesnastowiecznej może się odnosić do osady obecnie istniejącej, jak też do występującej tylko na starszych mapach. Na przykład wieś Tworzyjany w powiecie białskim została hipotetycznie utożsamiona z Parchlami; Tworzyjany nie występują już w drugiej połowie XVII w., gdy zjawiają się w tej samej parafii Parchle, które z kolei zanikają w XIX w. Identyfikację uznawaliśmy za niepewną również w takich wypadkach, jak np. utożsamienie dawnej wsi Grochy, która po XVI w. w źródłach już nie występuje, z późniejszą Wólką Grochową. Ta ostatnia bowiem mogła powstać obok Grochów, nie od razu jednak znajdując odbicie w źródłach.

Przechodząc do lokalizacji przybliżonej sensu stricto należy stwierdzić, że zastosowaliśmy ją wówczas, kiedy osadę można było umiejscowić tylko w przybliżeniu, tzn. z błędem większym niż 1 km (na mapie 4 mm). Tak było wtedy, kiedy dawna miejscowość zaginęła przed okresem powstania naszych źródeł kartograficznych i zlokalizowaliśmy ją na podstawie innych, mniej ścisłych informacji. Przykładowo wymienimy wieś Cywino Malinie w powiecie płońskim, umiejscowioną zgodnie z szesnastowiecznymi informacjami o jej położeniu<sup>22</sup>, a także wieś Osowo w powiecie czerskim, którą zlokalizowaliśmy na podstawie informacji z terenu. Nie przyjmowaliśmy jednak nawet lokalizacji przybliżonej, kiedy wiadomości o położeniu osady były zbyt ogólne, np. tylko przynależność parafialna; w takich wypadkach osada pozostała niezlokalizowana. Z powyższego wynika, że identyfikacja hipotetyczna kryje w sobie możliwość większego błędu od lokalizacji przybliżonej.

Informacje uzupełniające mapę w zakresie identyfikacji i lokalizacji podaje indeks miejscowości. Znajdują się w nim dla każdej osady: nazwa z drugiej połowy XVI w., tj. oznaczona na mapie, ważniejsze ówczesne odmianki tej nazwy, nazwa dzisiejsza (kursywą), jeżeli różni się od hasła głównego, przynależność powiatowa i parafialna oraz współrzędne

<sup>21</sup> Por. J. Burszta, *Od osady słowiańskiej do wsi współczesnej*, Wrocław 1958, s. 78-108.

<sup>22</sup> Informacje z 1548 i 1593 r. mówiące o sąsiedztwie Cywina Malinie z Mystkowem Grzymkami oraz z Brześciem (Kartoteka SHGM). Cywino Malinie nie występuje w rejestrach poborowych, ostatnia wzmianka w rejestrze dziesięcin z ostatniej ówczesnej ćwierci XVIII w. (Czaykowski, *Regestr diecezjów*) określa tę wieś jako opustoszałą. Por. WP, s. 25.

literowo-cyfrowe położenia osady na mapie. Indeks zatem wskazuje, z którą miejscowością dzisiejszą zidentyfikowano miejscowość z XVI w. — jeżeli nazwa obecna nie jest podana, znaczy to, że jest identyczna z dawną.

Ponieważ lokalizację przeprowadzono na podstawie map z XVIII/XIX w., utożsamienie w indeksie osady szesnastowiecznej z dzisiejszą nie oznacza, że dawna miejscowość została zlokalizowana w dzisiejszym centrum osiedla lub choćby w jego obrębie. Indeks bowiem nie odróżnia osad znajdujących się niezmiennie w jednym miejscu od tych, które między początkiem XIX w. a naszymi czasami zmieniły swoje położenie. Chodzi tutaj o przesunięcie osady z miejsca, którego dzisiaj nie zajmuje inna osada, na miejsce, które w XVI w. było niezasiedlone. Jeżeli jednak osada, która istniała w XVI w., została w XIX-XX w. przeniesiona, ale na jej miejscu poprzednim (tj. poświadczonym na mapach z XVIII/XIX w.) istnieje teraz nowa osada, o innej nazwie, to indeks wiąże miejscowość szesnastowieczną z jej następcą na dawnym miejscu. Tego rodzaju przykładem była przytoczona wyżej lokalizacja Podskarbie Małych w miejscu obecnego Tadzinka. Tutaj podajemy dalsze przykłady: Faski Rykacze w powiecie zambrowskim zlokalizowano (zgodnie z mapą Kwatermistrzostwa) na skraju dzisiejszego Laskowca Nowego, w indeksie więc występuje zestawienie: Faski Rykacze, *Laskowiec Nowy*. Wieś Grabie w powiecie grójeckim znajdowała się do początku XX w. tam, gdzie obecnie jest wieś Dąbrówka, czyli w odległości około 2,5 km od dzisiejszej osady Grabie; w indeksie zidentyfikowaliśmy Grabie z Dąbrówką.

Jeżeli na obszarze dzisiejszej miejscowości zlokalizowaliśmy oddzielnie więcej niż jedną miejscowość szesnastowieczną, to w indeksie przy każdym z odpowiednich haseł podaliśmy nazwę dzisiejszej osady z dodatkiem: „część”; jeśli znamy nazwę tej części (dzielnicy), dopisaliśmy ją. Na przykład Biejkowo, *Bikówek* — część; Mokotowo, *Warszawa* — *Mokotów*.

Przykłady sytuacji odwrotnej są bardzo rzadkie, tutaj przytaczamy jeden z nich: Radwankowo w ziemi czerskiej, wieś królewska, mająca wójtostwo w posiadaniu szlacheckim oraz kościół parafialny z uposażeniem plebańskim, dzieliła się na dwie części. W XIX w. części te stały się osobnymi wsiami, istniejącymi do dzisiaj jako Radwanków Królewski i Radwanków Szlachecki. Obie te nazwy podaliśmy w indeksie jako odpowiednik wsi szesnastowiecznej.

Nazwy dawnych miejscowości, które mają na naszej mapie lokalizację pewną (tzn. opartą na mapach z XVIII/XIX w.), ale dzisiaj już nie istnieją, zostały opatrzone w indeksie krzyżykiem. Zgodnie z wyżej już podaną zasadą, dotyczy to tylko takich wypadków, kiedy dawna miejscowość została zlokalizowana na miejscu obecnie niezasiedlonym. Ogółem oznaczyliśmy 141 takich osad.

Nazwy miejscowości zlokalizowanych na mapie w przybliżeniu zostały w indeksie oznaczone gwiazdką. Ma to szczególne znaczenie w odniesieniu do zgrupowań dwóch lub więcej znaków na mapie, ponieważ wyjaśnia, czy i które osady ze zgrupowanych mają lokalizację pewną. Ścisłe biorąc — tylko jedna osada ze zgrupowania może mieć lokalizację pewną, a pozostałe — co najwyżej pewną identyfikację. Gwiazdka w indeksie przy nazwach wsi, które występują na mapie pojedynczo, oznacza albo identyfikację hipotetyczną (wtedy jest podana nazwa dzisiejsza jako różna od dawnej), albo lokalizację przybliżoną.

Zgrupowaniu znaków na mapie odpowiada w indeksie następujący układ: przyjęta na mapie nazwa stanowi w indeksie hasło główne, po którym jest umieszczony znak równania, a za nim w kolejności alfabetycznej nazwy poszczególnych miejscowości. Na przykład Wądołki Borowe = Wądołki Borowe (Wądołki Wierzch Prądnika — część), Wądołki Kałużyno\*, Wądołki Kopki\* (wsie z powiatu zambrowskiego). Przykład ten zarazem wskazuje, że dwie osady zlokalizowane w różnych ale sąsiednich miejscach, mogą mieć wspólną nazwę; w tym wypadku nazwa Wądołki Wierzch Prądnika obejmuje wymienione Wądołki Borowe oraz występujące osobno Wądołki Buczki.

Jak już wyżej podaliśmy, nazwą zgrupowania jest jedna z nazw indywidualnych albo wspólny człon tych nazw. Wspólny człon przyjmowaliśmy za nazwę całego zgrupowania wtedy, kiedy albo wszystkie osady oznaczone w zgrupowaniu mają lokalizację przybliżoną, albo więcej niż jedna osada ma lokalizację pewną, a zarazem brak w pobliżu innych miejsco-

wości (zgrupowań), których nazwa jest identyczna z tym członem. Na przykład Rudno = Rudno Bystre\*, Rudno Czachy Stare\*, Rudno Janowięta\*, *Rudno Jeziorowe* (w powiecie przasnyskim); Bieliny = Bieliny Małe, Bieliny Myślachowice (w powiecie bialskim). Jeżeli istniała nazwa o treści szerszej, która obejmowała wszystkie zgrupowane miejscowości, to oczywiście wykorzystaliśmy ją dla określenia tego zgrupowania, np. Mężenino Wierzch Olszanka = Mężenino Stare\*, Mężenino Nowe\* (w powiecie zambrowskim).

W innych wypadkach nazwą zgrupowania została nazwa jednej z połączonych osad. Wybieraliśmy nazwę miejscowości o lokalizacji pewnej, a w razie jej braku tę nazwę szesnastowieczną, która przetrwała najdłużej, albo tę, która odpowiada największej miejscowości. Na przykład Rokitnica Wielka = R. Bogufały\*, R. Marcinki\*, R. Mileska\*, R. Wielka, R. Zarzecze\*, *Rokitnica* (w powiecie bialskim). Ta zasada odnosi się, rzecz jasna, także do tych wypadków, kiedy brak wspólnego członu w nazwach miejscowości zgrupowanych. Na przykład Bońkowa Wieś = Bońkowa Wieś, Pisarskie\*, Rzyńska\* (Rzyškowa Wieś), *Palczew* — część (w powiecie wareckim). Nazwa zgrupowania, które zostało oznaczone w miejscu osady już zaginionej ale znanej z dawniejszych map, jest opatrzona krzyżykiem, np. Kurzątki<sup>+</sup> = K. Mierki\*, K. Strachomiry\* (powiat kolneński).

Zadaniem indeksu jest m.in. podanie bliższego wyjaśnienia wtedy, kiedy miejscowości oznaczone w jednym zgrupowaniu należały do różnych parafii lub powiatów; mapa określa ten fakt tylko ogólnikowo, dopiero indeks precyzuje, które miejscowości do jakich jednostek administracyjnych należą. Na przykład Przydanowo = Drewnowo P., Konarze P., nurski, par. Nur; Łętowo Dmochy\*, Łętowo Godlewo\*, Łętowo Kalinowo\*, nurski, par. Czyżewo Kośc., *Drewnowo Konarze*.

Jeżeli dwie sąsiednie miejscowości, które znamy tylko pod jednakową nazwą (np. zapisane jako Dzierżanowo dwoje, albo Ciemne Zaręby, altera Ciemne Zaręby), nie dały się zlokalizować oddzielnie, oznaczonemu na mapie zgrupowaniu odpowiada w indeksie zapis typu Dzierżanowo ×2. Wyjątkowo zdarzają się przykłady liczniejsze: Nieździno ×3, Korytowo ×4, Sarnowo ×5 (wszystkie miejscowości w powiecie wyszogrodzkim).

Jeżeli osada szesnastowieczna może być zidentyfikowana hipotetycznie z niejedną dzisiejszą miejscowością, a każda z tych identyfikacji jest równie prawdopodobna, na mapie przyjęliśmy jedną z tych możliwości jako lokalizację przybliżoną, a w indeksie przedstawiliśmy wszystkie dopuszczalne rozwiązania (na pierwszym miejscu spośród osad dzisiejszych wymieniono tę, z którą zidentyfikowano dawną miejscowość na mapie). Na przykład Białe Pieczonki\*, *Białe Gieźki*, albo *Białe Chorasze*, albo *Białe Figle*, albo *Białe Papięze* (powiat nurski).

Podobnie postępowaliśmy wtedy, kiedy zachodziła niepewność identyfikacji kilku miejscowości dawnych z równą liczbą miejscowości obecnych. Wówczas na mapie obok znaków osad (w tym wypadku znaki lokalizacji pewnej) przyjęliśmy nazwy jednakowe, czyli stanowiące wspólny człon nazw indywidualnych, i opatrzyliśmy je rzymskimi cyframi, a w indeksie zestawiliśmy nazwy szesnastowieczne oraz nazwy dzisiejsze (te ostatnie w kolejności zgodnej z oznaczeniami cyfrowymi). Na przykład Kutylowo I, II, III = K. Bliższe\*, K. Dalsze\*, K. Średnie\*, *Złotki Stara Wieś*, *Złotki Przeczki*, *Złotki Pułapki* (powiat nurski). Analogicznie przedstawia się rozwiązanie identyfikacji niepewnej kilku miejscowości dawnych z mniejszą liczbą miejscowości obecnych; różnicę stanowią zgrupowania znaków, w sumie bowiem powinno być na mapie tyle znaków, ile jest miejscowości szesnastowiecznych. W indeksie odpowiada temu np. taki zapis: Otwocko I, II = O. Całowańskie, O. Duckie, O. Zbroszek, *Otwock Wielki*, *Otwock Mały* (powiat czerski).

Do wyjątków należy identyfikacja niepewna kilku miejscowości dawnych z większą liczbą miejscowości dzisiejszych. Osady dawne oznaczyliśmy na mapie w niektórych dzisiejszych (jako zlokalizowane w przybliżeniu) i przyjęliśmy jednakowe nazwy zróżnicowane cyframi; w indeksie spośród nazw dzisiejszych najpierw wymieniliśmy użyte do lokalizacji. Na przykład Zawisty Zuzalka I, II, III, *Zawisty Dworaki*, albo *Zawisty Piotrowice*, albo *Zawisty Koziany*, albo *Zawisty Kruki*, albo *Zawisty Króle*, albo *Zawisty Wity* (powiat nurski).

Oprócz wszystkich osad oznaczonych na mapie indeks zawiera także nazwy miejscowości niezlokalizowanych, które wyróżniliśmy dwiema gwiazdkami, np. Chodziszewo\*\*

## Miejscowości niezlokalizowane

Powiat	Parafia	Miejscowość	Ostatnia wzmianka*
<b>Ziemia plocka</b>			
płocki	Miszewo Mur.	Proczynie	1598
bielski	Będziszaw	Gołaki	1598
bielski	Będziszaw	Zalesie	1598
bielski	Łęg	Kukalice	1598
raciąski	Uniecko	Tyszki	1598
raciąski a.			
szreński	Zgliczyno	Płona	1598
sierpecki ?	Rościszewo	Odnoga	1598
<b>Ziemia zawkrzeńska</b>			
szreński	Dłotów	Żuki	1598
szreński	Szreńsko	Ruski	1598
mławski	Wyszyny	Sienice	1598
niedzborski	Sulerzyż	Grzybsk	1676
<b>Ziemia rawska</b>			
rawski	Jeżów	Wierzbie	1676
rawski a. so-		Kosowo	1553
chaczewski			
białski	Biała	Krochów	1676
białski	Biała	Laski	1603
białski	Mogilnica	Wola Lipieńska	1573
<b>Ziemia sochaczewska</b>			
sochaczewski	Kozłowo Bp.	Kałęcz	1676
sochaczewski	Pawłowice	Weloza	1616
sochaczewski	Sochaczew	Drozdy	1661
sochaczewski	Sochaczew	Kałęczyn	1564
sochaczewski	Sochaczew	Łazęki	1581
<b>Ziemia gostyńska</b>			
gostyński	Solec a. Soko-	Łężek	1589
	łowo		
gostyński	Solec	Meszne	1676
gąbiński	Ilów	Wicie	1589
<b>Ziemia czerska</b>			
czerski	Chynowo	Przekory	1623
czerski	Cieciszewo	Grąd	1676
czerski	Cieciszewo	Sosnka	1676
czerski	Góra	Zelawino	1676
czerski	Góra	Żerdź	1638
czerski	Jazgarzewo	Godek	1588
czerski	Radwankowo	Grodzisko	1640
czerski	Sobikowo ?	Duczoły	1588
czerski	Sobikowo	Górki	1588
grójecki	Worowo	Byczyna	1676
grójecki	Worowo	Dąbrówka	1676
grójecki	Worowo	Mlekitki	1603
grójecki	Worowo	Zdzieszki	1603
warecki	Grabowo	Pawłowo Gra-	
		bowskie	1588

Powiat	Parafia	Miejscowość	Ostatnia wzmianka
warecki	Konary	Skowera	1576
warecki	Wrociszewo	Wola Myszczyzna	1676
garwoliński	Garwolin	Gorazdy	1676
garwoliński	Kieźki ?	Głonkowa Wola	1603
garwoliński	Mińsko	Wólka Rososz	1588
garwoliński	Sienica	Przydanowo	1667
garwoliński	Żeliszewo	Kobierzec	1588
garwoliński	Żeliszewo	Rogoźnica	1676
Ziemia warszawska			
warszawski	Okuniew	Zadworze	1569
warszawski	Raszyniec	Dziuracze	1653
warszawski	Raszyniec	Skupie	1676
warszawski	Raszyniec	Ślasy	1676
warszawski	Służewo	Stojarty	1676
warszawski	Zyrzno	Kąty	1676
błotki	Borzęcin	Wola Rososka	1674
tarczyński	Lutkówka	Osowa Wola	1676
Ziemia zakroczymska			
nowomiejski	?	Zastocze	1569
Ziemia ciechanowska			
ciechanowski	Ciemniewko Kośc.	Rapaty	1567
ciechanowski	Klukowo	Ślubowo Kurzyny	1573
ciechanowski	Suńsk	Buksy	1599
ciechanowski	Zielona	Groty	1599
sąchocki	Wierzbowiec	Chodźszewo	1580
przasnyski	Chorzele	Młodzianowo	1599
przasnyski	Chorzele	Płodownica	1633
przasnyski	Krasne	Wzgórz	1599
przasnyski	Węgra	Pilehy	1567
przasnyski	?	Wola Kam- boraska	1552
przasnyski	?	Zalesie Ja- szczyłty	1580
Ziemia rożańska			
rożański	Ostrołęka	Grabownica Brzoski	1567
Ziemia łomżyńska			
łomżyński	Nowogród	Borzemy	1693
Ziemia nurska			
nurski	Czyżewo Kośc.	Somaniewice	1552
nurski	?	Protowa Wola	1563
ostrowski	Wąsowo	Żarnowo	1563
kamieniecki	Barcice	Grzymały	1580
kamieniecki	Barcice	Kownaty	1578
kamieniecki	Barcice ?	Suchodół	1576
kamieniecki	Brańsk	Cieczoty	1673
kamieniecki	Długosiodło a. Lubiel	Niedźwiedzica	1578
kamieniecki	Klembowo	Ławnino	1552

Powiat	Parafia	Miejscowość	Ostatnia wzmianka
kamieniecki	Niegowo a. Dąbrówka	Krukówka	1564
kamieniecki	Pniewo a. Wyszkowo	Karłowo Wola	1676
kamieniecki	Pniewo a. Zamska	Zalesie	1563
kamieniecki	Postoliska	Janowo	1552
Ziemia liwska			
liwski	Czerwonka	Rudki	1673
liwski	Czerwonka	Tarnowo	1578
liwski	Kałużyno	Ostrów	1673
liwski	Kałużyno	Ruszna	1667
liwski	Kałużyno	Szczurowo	1673
liwski	Niwiska	Chojeczno Droz- dowa Wola	1567
liwski	Niwiska	Wiernoszówka	1673

\* Data ostatniej wzmianki w wykorzystanych przez nas źródłach, w tym także wzmianki o wsiach opustoszałych, zob. s. 17-22 i 65-66.

(w powiecie sąchockim). Są to w znacznej większości małe wsie szlacheckie, ale zdarzają się także inne, np. Kosowo albo Kąsów, duża wieś arcybiskupa gnieźnieńskiego w kluczu skiernewickim. W 1553 r. liczyła ona 19 łanów kmiecych, była to jednak ostatnia wzmianka o tej miejscowości, która wkrótce potem musiała zagać nie zostawiając śladu, umożliwiającego lokalizację (może wchłonięta przez sąsiednią wieś?)<sup>23</sup>.

Ogółem nie udało się zlokalizować, nawet w przybliżeniu, 88 miejscowości. Ponieważ liczba wszystkich miejscowości, które są nam znane na Mazowszu w drugiej połowie XVI w., wynosi 6 679, niezlokalizowane stanowią 1,3 %<sup>24</sup>. Ich większość leżała na Mazowszu południowo-wschodnim, tj. w ziemiach czerskiej, warszawskiej, nurskiej i liwskiej (50 miejscowości niezlokalizowanych, czyli 2,5 % całości osadnictwa tych ziem).

Ustalenia A. Pawińskiego, oparte na pojedynczych rejestrach poborowych dla każdej ziemi, wyrażały się liczbą 6 084 osad na Mazowszu. Jak widać, nasze opracowanie powiększyło tę liczbę o 595 miejscowości, czyli o 9,8 %, z tego w województwie mazowieckim przybyły 563 osady (wzrost o 14 %), a w województwie rawskim – 32 (3 %); w województwie płockim pozostała liczba Pawińskiego, co jednak nie oznacza, że liczyliśmy tylko miejscowości jemu znane<sup>25</sup>. Zmiany w poszczególnych powiatach częściowo są wynikiem innego zasięgu niektórych jednostek administracyjnych, niż przyjmował Pawiński, stąd też ubytek w kilku powiatach w stosunku do liczb miejscowości tego autora. Największy przyrost osad mamy do zanotowania w powiatach nurskim (37 %) i ostrowskim (34 %).

Oczywiście należy pamiętać, że miejscowości były bardzo różnej wielkości, od jednodworczych osad młyńskich lub złożonych z kilku zagród przysiółków aż po duże miasta, a zatem powyższych zestawień liczbowych nie można traktować tak, jak zestawienia jednostek w pełni porównywalnych. Największe zagęszczenie osad widzimy w tych powiatach,

<sup>23</sup> Rejestr pob. z rawskiej 1553; J. Wareżak, *Słownik...*, z. I, s. 157; tenże, *Osadnictwo...*, s. 162. Kolejność nazw w dokumencie z 1359 r. (*Kodeks dypl. Wielkopolski*, t. III, nr 1404) oraz informacja z 1553 r., że to miejscowość w kluczu skiernewickim, wskazywałaby na sąsiedztwo Samic, a nie Łyszkowic, przy których w 1510 r. wymieniono łąkę w Kossowie.

<sup>24</sup> Opracowanie województwa płockiego ok. 1578 r. pozostawiło 7 miejscowości niezlokalizowanych (WP, s. 25), z nich 3 udało się nam teraz zlokalizować, ale ze źródeł poprzednio niewykorzystanych doszło 7 innych osad niezlokalizowanych. W opracowaniu woj. lubelskiego miejscowości niezlokalizowane stanowią również 1,3% (WL, s. 28-29).

<sup>25</sup> P. Mazowsze, wstęp, s. 15-19. Opracowanie woj. płockiego (WP, s. 24) dało liczbę 1 075 miejscowości, czyli mniej niż zestawienie Pawińskiego. Było to wynikiem uznania niektórych osad, liczonych przez Pawińskiego oddzielnie, za tożsame (części folwarczne i zagrodowe tych samych wsi).

Tabela 2

## Miejscowości według powiatów, ziem i województw

Powiat, ziemia, województwo	Powierzchnia w km <sup>2</sup>	Liczba miejscowości	Liczba miejscowości na 100 km <sup>2</sup>
Powiaty: plocki	548	161	29,4
bielski	429	183	42,7
płoński	281	114	46,6
raciański	491	130	26,5
sierpecki	776	163	21,0
Ziemia plocka	2 525	751	29,7
Powiaty: szreński	953	159	16,7
mławski	433	139	32,1
niedzborski	393	82	20,9
Ziemia zawkrzeńska	1 779	380	21,4
Województwo plockie	4 304	1 131	26,3
Powiaty: rawski	1 420	225	15,8
białski	814	178	21,9
Ziemia rawska	2 234	403	18,0
Powiaty: sochaczewski	1 601	208	13,0
mszezonowski	405	67	16,6
Ziemia sochaczewska	2 006	275	13,7
Powiaty: gostyński	794	128	16,1
gąbiński	1 139	159	14,0
Ziemia gostyńska	1 933	287	14,8
Województwo rawskie	6 173	965	15,6
Powiaty: czerski	664	144	21,7
grójecki	687	172	25,0
warecki	948	126	13,3
garwoliński	1 890	301	15,9
Ziemia czerska	4 189	743	17,7
Powiaty: warszawski	2 027	269	13,3
błotki	455	117	25,7
tarczyński	408	96	23,6
Ziemia warszawska	2 890	482	16,7
Ziemia wyszogrodzka	587	184	31,4
Powiaty: zakroczymski	417	94	22,5
nowomiejski	721	241	33,4
serocki	208	42	20,1
Ziemia zakroczymska	1 346	377	28,0
Powiaty: ciechanowski	779	364	46,7
sąchocki	350	100	28,6
przasnyski	1 852	444	24,0
Ziemia ciechanowska	2 981	908	30,5
Powiaty: różański	569	144	25,3
makowski	353	66	18,7
Ziemia różańska	922	210	22,8

Powiat, ziemia, województwo	Powierzchnia w km <sup>2</sup>	Liczba miejscowości	Liczba miejscowości na 100 km <sup>2</sup>
Powiaty: łomżyński	1 006	138	13,7
ostrołęcki	1 416	122	8,6
kolneński	1 135	117	10,3
zambrowski	652	191	29,2
<b>Ziemia łomżyńska</b>	<b>4 209</b>	<b>568</b>	<b>13,5</b>
Powiaty: wiski	385	96	24,9
radziłowski	361	98	27,1
wąsoski	651	140	21,5
<b>Ziemia wiska</b>	<b>1 397</b>	<b>334</b>	<b>23,9</b>
Powiaty: nurski	844	274	32,5
ostrowski	550	78	14,2
kamieniecki	2 063	217	10,5
<b>Ziemia nurska</b>	<b>3 457</b>	<b>569</b>	<b>16,5</b>
<b>Ziemia liwska</b>	<b>1 038</b>	<b>208</b>	<b>20,0</b>
<b>Województwo mazowieckie</b>	<b>23 016</b>	<b>4 583</b>	<b>19,9</b>
<b>Mazowsze</b>	<b>33 493</b>	<b>6 679</b>	<b>19,9</b>

w których tereny niezasiedlone były stosunkowo niewielkie, a osady raczej drobne (powiaty: ciechanowski, płoński, bielski, nowomiejski). Najmniejsze zagęszczenie przedstawiają te powiaty, w których poważną część terenu pokrywają lasy, na czele z rozległą puszcza — zwaną dzisiaj Kurpiowską (powiaty ostrołęcki i kolneński).

Jeżeli pominielibyśmy obszary przeważnie lub zupełnie niezasiedlone, to współczynnik zagęszczenia miejscowości moglibyśmy uznać za zbliżony do współczynnika rozdrobnienia osadnictwa. Widać to na przykładzie ziem łomżyńskiej i nurskiej, które się składają z powiatów o dużym zagęszczeniu miejscowości (powiaty: nurski i zambrowski) oraz o małym (ostrołęcki, kolneński, kamieniecki, łomżyński, ostrowski). Porównanie wskaźników zagęszczenia osad z procentami wsi dużych w poszczególnych ziemiach<sup>26</sup> daje taki wynik: ziemie o najmniejszym zagęszczeniu miejscowości (łomżyńska, sochaczewska, gostyńska, nurska) mają najwyższy odsetek wsi dużych, a z drugiej strony — ziemie o najbardziej zagęszczonym osadnictwie (ciechanowska, plocka, zakroczymska, wiska, rożańska, jedynie z wyjątkiem małej ziemi wyszogrodzkiej) wykazują procenty wsi dużych poniżej średniej mazowieckiej, w tym też zupełnie niskie.

W ogóle wszystkie powiaty liczące ponad 25,7 osad na 100 km<sup>2</sup> (zagęszczenie w powiecie błońskim), a takich powiatów jest 12, leżą na Mazowszu północnym, w krainie rozdrobnionego osadnictwa szlacheckiego. Natomiast Mazowsze południowe ma wskaźniki średnie i niskie, tak w związku z niemałym zalesieniem, jak i z dużymi wsiami w dobrach większej własności.

<sup>26</sup> Zob. s. 86.



## 2. CHARAKTER I WIELKOŚĆ OSAD

Irena Gieysztorowa

Mapa Mazowska w drugiej połowie XVI w. wyróżnia ośrodki administracji państwowej i kościelnej. Do pierwszych należą stolice województw, ziem i powiatów, oznaczone gradacją czcionki, do drugich ośrodki diecezji, archidiakonatów, dekanatów i parafii, wydobyte znakami symbolicznymi.

Podstawę zasadniczego zróżnicowania osadnictwa na miasta i wsie, wyrażonego odpowiednio wielkimi i małymi literami, stanowiło kryterium prawno-ustrojowe, równoznaczne z uzyskaniem przywileju lokacyjnego miejskiego<sup>1</sup> oraz późniejszym poświadczeniem jego realizacji przez odmienne opodatkowanie (szos), czy chociażby wzmianki źródłowe, potwierdzające miejski charakter osiedla w drugiej połowie XVI w.<sup>2</sup> Wynikłe stąd uzupełnienia w stosunku do zestawionej przez A. Pawińskiego listy ówczesnych miast mazowieckich<sup>3</sup> dotyczą ośrodków mniejszych, słabiej udokumentowanych, budzących czasem niejakie wątpliwości co do zakresu i ciągłości ich funkcji miejskich. Z wykazów szosu w niepublikowanych rejestrach poborowych uwzględniono wymienione w nich jako miasta Grodzisk<sup>4</sup>, Kiernozię<sup>5</sup> i Pacynę<sup>6</sup>. Mimo braku wiadomości o płaceniu szosu w XVI w. uznano również za miasta

<sup>1</sup> Postulat Z. Kulejewskiej, *Ze studiów nad zagadnieniem lokacji miejskich w Wielkopolsce w XVI-XVIII w.*, „Przegl. Zach.”, t. III, 1953, s. 181, aby dla wyróżnienia ośrodka miejskiego przyjmować walor gospodarczy, podczas gdy strona prawna w postaci przywileju lokacyjnego miałaby znaczenie wtórne, wydaje się częściowo tylko słuszny; nie da się on również spełnić w obecnym stanie badań nad targami wiejskimi na Mazowszu XVI w. Wykaz miejskich lokacji mazowieckich do XVI w. włącznie podaje Pazyra, s. 111-124. Z wykazu tego wyeliminowano w pracach nad mapą Mazowska błędnie odczytaną lokację Zajezięrza (z. gostyńska 1356 r.), uzupełniając go natomiast lokacją nieznaną daty z przed 1573 r. Wodyni (por. przypis 15), oraz uznając za wtórną lokację Kiernozi w XVIII w. na zasadzie określić jej jako miasto w 1523 r. (MRPS, IV-2, nr 13450) i w rejestrach poborowych z 1563 i 1567 r. (por. przypis 5). Zob. też R. Szczygieł, *Miasta polskie za ostatnich Jagiellonów – przegląd badań*, „Rocznik Lubelski”, t. XI, 1968, s. 123-253.

<sup>2</sup> Wbrew bowiem dotychczasowej opinii, że sposób księgowania wpłat w rejestrach poborowych, wyodrębniających wpływy z miast przesądza o miejskim lub wiejskim charakterze opodatkowanych osiedli, skłonni jesteśmy uważać, że miasteczka nie opłacające szosu z racji ubóstwa czy innych powodów zamieszczano w układzie parafialnym, jak świadczy zgromadzona poniżej dokumentacja.

<sup>3</sup> P. Mazowsze, wstęp, s. 37-39.

<sup>4</sup> W 1563 r. miasto to, należące wówczas do kasztelana czerskiego Piotra Okunia, nie opłaciło wprawdzie szosu, tylko podatek z 1anów, oraz – *respectu aliorum oppidorum* – od 8 rzemieślników, 4 gorzelni, 2 karczmem, przekupniów i komorników, (AGAD, ASK, I, ks. 48, k. 316). W rejestrach poborowych z następnych lat wpłaty z Grodziska księgowano w układzie parafialnym. W 1579 r. wnoszą je trzy działy, wśród nich Okuniowie jako właściciele jednego z nich, płacąc z 4 1/2 1anów, 17 rzemieślników, 14 zagrodników i 7 komorników, por. P. Mazowsze, s. 146. Przemawiałoby to za kontynuacją miejskich funkcji ośrodka, stanowiącego może tylko część wsi, która staraniem Okuniów uzyskała w 1522 r. prawa miejskie. Źródła kościelne określają Grodzisk jako wieś w 1630 r., jako miasto w 1672 r., por. Knapiński, *Notaty*, s. 148a, 150 i n.

<sup>5</sup> Określona w 1563 r. jako miasto nie płaci szosu, tylko z osiadłości, ponieważ po spaleniu jej mieszkańcy zostali zmuszeni przez właścicieli do robót (AGAD, ASK, I, ks. 22, k. 258). Podobne uzasadnienie nie płacenia szosu powtarza się w 1567 r. (AGAD, ASK, I, ks. 48, k. 506). W rejestrze z 1579 r. płacą z Kiernozi, wymienionej w układzie parafialnym, cztery działy, ani jeden z nich nie wykazuje rzemieślników, dwa zaś tylko po kilku zagrodników. Obok Kiernozi występuje natomiast w tymże rejestrze Kiernozia wieś, por. P. Mazowsze, s. 200. Wizytacja 1616 r. określa Kiernozię jako wieś, w 1672 r. jako miasto szlacheckie, por. Knapiński, *Notaty*, s. 242. Prawa miejskie utraciła Kiernozia ostatecznie w 1869 r.

<sup>6</sup> Podzielona między dwu właścicieli nie płaci w 1563 r. szosu z racji spalenia (AGAD, ASK, I, ks. 22, k. 258). W 1567 r. opłacała szos z obydwu działów w wysokości 2 fl oraz czopowe 26 fl (AGAD, ASK, I, ks. 48, k. 506). Opodatkowanie w 1579 r. poświadcza podział osiedla między czterech właścicieli i nie zawiera elementów przemawiających za ciągłością funkcji miejskich, por. P. Mazowsze, s. 197. Wizytacja 1616 r. określa jednak Pacynę jako miasto, por. Knapiński, *Notaty*, s. 470.

w oparciu o świadectwa innych źródeł ówczesnych Białą<sup>7</sup>, Budziszewice<sup>8</sup>, Iłów<sup>9</sup>, Kampinos (Kampinos)<sup>10</sup>, Magnuszew<sup>11</sup>, Nowy Dwór<sup>12</sup>, Sandomierz<sup>13</sup>, Wiskitki Kościelne<sup>14</sup> i Wodynie<sup>15</sup>. Nie zostały natomiast wyodrębnione na mapie jako miasta te spośród wsi, które mimo uprawnień miejskich, przyznanych im dzięki zabiegom dbałych o pomnożenie swych dochodów właścicieli, nie zdołały zrealizować, czy trwale rozwinąć, wynikających z nich funkcji, nie mając zapewne dostatecznych po temu warunków gospodarczych. Wchodziłyby tutaj w rachubę siedemnaście nieudanych lokacji miejskich różnej daty, z których dwanaście nie znalazło w XVI w. poświadczenia źródłowego swej realizacji<sup>16</sup>, pięć zaś mimo ich potwierdzenia w 1539 r. (może na skutek nieznannej weryfikacji uprawnień targowych) w świetle późniejszej dokumentacji nie doprowadziło również do wykształcenia się organizacji miejskiej<sup>17</sup>.

W ostatecznym podsumowaniu bilans osadniczy Mazowska w drugiej połowie XVI w. zamknięto liczbą 107 miast oraz 6572 wsi<sup>18</sup>. Ustalenie tych liczb nie było się bez wahań. Jednoznaczne bowiem rozstrzygnięcie charakteru miejskiego lub wiejskiego niektórych osad mazowieckich utrudnia niedostateczna podstawa źródłowa, ograniczona w wypadkach najmniejszych miasteczek w posiadaniu szlachty do pojedynczych lub rzadkich wzmianek w Metryce Koronnej, a przede wszystkim do rejestracji skarbowej, która — jak wynika z cytowanej dokumentacji — nie może przesądzać sprawy. Jednak i obszerniejsze opisy lustracyjne mniejszych ośrodków miejskich w posiadaniu królewskim wymagają wnikliwej lektury wobec rozbieżności zawartych w nich informacji.

Przykładem niech posłużą Wiskitki Kościelne, poświadczone jako miasto już w 1349 r.

<sup>7</sup> Miasteczko powiatowe w posiadaniu biskupów chełmskich, por. T. Wierzbowski, *Uchanszciana*, t. V, s. 147, 1557 r.; Świącicki, s. 104; Wizytacje arch. warsz. 1598-1603 oraz rejestr pogłówny 1662 r. Rejestry poborowe wymieniają Białą na czele parafii, której stanowiła ośrodek, z 20 opodatkowanymi rzemieślnikami, por. P. Mazowsze, s. 168; por. także A. Świeżawski, Biała Rawska w średniowieczu, „Rocznik Łódzki”, t. XIV (XVII), 1970, s. 373-382.

<sup>8</sup> Na podstawie LR XVII, s. 34, 1602 r. oraz rejestrów pogłówny z 1662 i 1674 r. W rejestrach poborowych XVI w. wymieniane w układzie parafialnym, obok wsi o tej samej nazwie; brak wpłat od rzemieślników czy zagrodników.

<sup>9</sup> Lokowany w 1506 r. przez Radzanowskich i poświadczony w 1532 r. wspólnie z miastem Radzanowem jako ośrodek sukiennictwa (MRPS, IV-1, nr 6152). W rejestrze 1579 r. wymieniony w układzie parafialnym z 19 zagrodnikami, 5 rzemieślnikami i 7 komornikami, por. P. Mazowsze, s. 201. Wizytacje 1616 i 1672 r. określają Iłów jako miasto szlacheckie, por. Knapiński, *Notaty*, s. 173, 175. Prawa miejskie utracił ostatecznie w 1869 r.

<sup>10</sup> Lokowany w 1414 r. występuje w XVI w. na przemian jako wieś (1508, 1546 r.) lub miasto (1517, 1521, 1530, 1557, 1559 r.); MRPS, IV-1, nr 357, 3966, 5498; IV-2, nr 11164; V-2, nr 8072, 8554). Oddany tytułem zastawu Radziejowskiemu z początkiem XVI w., nie podlegał lustracjom aż do 1661 r., stanowiąc już wówczas niewątpliwą wieś, por. LR XVII, s. 159. Kiedy utracił prawa miejskie, nie wiadomo, rejestr poborowy 1579 r. wymienia Kampinos w układzie parafialnym z 20 zagrodnikami i 1 rzeźnikiem, por. P. Mazowsze, s. 144. Wizytacja 1616 r. określa Kampinos jako wieś królewską, por. Knapiński, *Notaty*, s. 210, 213.

<sup>11</sup> Wzmiankowany kilkakrotnie w rejestrach poborowych jako miasteczko (1540, 1541, 1564, 1573 r.), ale również jako położona obok wsi tejże nazwy (1564, 1573 r.).

<sup>12</sup> Na podstawie MRPS, IV-3, nr 21811, 1545 r.; MK, ks. 190, k. 360, 1648 r.

<sup>13</sup> Lokowany w 1549 r. koło Mińska, brak wzmianek źródłowych, potwierdzających jego funkcjonowanie jako miasta w drugiej połowie XVI w. Za realizacją przywileju lokacyjnego przemawiają jedynie czytelne w dzisiejszym układzie przestrzennym Mińska dwa odrębne rynki; por. M. Benko, *Sandomierz miasto nieznane*, „Miasto”, R. II, 1951, nr. 12.

<sup>14</sup> Na podstawie LR XVI, s. 41, por. niżej.

<sup>15</sup> Określone jako miasteczko w rejestrze poborowym z 1573 r., a w XVII w. wymieniane przemiennie jako miasto lub wieś, por. W. Trzebiński, *Działalność urbanistyczna magnatów i szlachty w Polsce w XVIII w.*, Warszawa 1962, s. 15.

<sup>16</sup> Są to: Borowe (Jastrzębie), Buraków, Grajewo, Kalabona (Zwola), Kleczkowo, Kozłów, Oleksin, Raszny (Rażny), Raszyn, Ślubów, Zambski i Zgierz (Zegrze); por. Miasta, t. I, s. 260, t. II, s. 459, 473, 476, 492, 507, 517, 525.

<sup>17</sup> Dmoszyn (MRPS, IV-1, 6658; IV-3, 19938), Grabowo (MRPS, IV-1, 6601), Miastków (MRPS, IV-1, 6429), Ostrołęka nad Pilicą (MRPS, IV-1, 6366) i niezidentyfikowany Pstrzążnik w ziemi łomżyńskiej (MRPS, IV-1, 6362). O problemie ciężarów nie do udźwignięcia przez nowo lokowane miasta zob. G. Labuda, *Miasta na prawie polskim* [w:] *Studia Historica, W 35-lecie pracy naukowej Henryka Łowmiańskiego*, Warszawa 1958, s. 193.

<sup>18</sup> Według obliczeń Pawińskiego 95 miast i 5990 wsi, por. P. Mazowsze, wstęp, s. 37-39 (Czerwińsk wymieniony dwukrotnie) i niżej s. 84, 86.

i później kilkakrotnie do początków XVI w.<sup>19</sup>, a wymieniane w rejestrach poborowych drugiej połowy XVI w. na czele wsi należących do parafii, której stanowią ośrodek. W 1579 r. opłacili one podatek z 18 łąnów oraz z ogromnego w stosunkach mazowieckich skupiska 36 zagrodników i, co niezwykle dla wsi tego obszaru, od przeszło dwudziestu rzemieślników<sup>20</sup>. Jako posiadłość królewska były Wiskitki dwukrotnie lustrwane, w 1564 i 1570 r.; w tekście obydwu lustracji określono je wielokrotnie jako wieś, a licznych jej mieszkańców jako kmieci czy poddanych. Można by zatem uznać ówczesne Wiskitki za niewątpliwą wieś, gdyby nie podana tamże informacja, że „wszyscy poddani z tej wsi nie winni płacić żadnej dani do zamku, ani robić z włók, jako w inszych wsiach, bo ta wieś na miasteczko zasiadła”. Stanowią zatem wówczas Wiskitki przykład miasteczka niewykształconego organizacyjnie, lecz pełniącego w jakiejś mierze funkcje miejskie, oraz korzystającego na zasadzie pierwotnego przywileju lokacyjnego z wolności od pańszczyzny<sup>21</sup>. Natomiast lustracja z 1602 r. informuje, że przed ponowną lokacją Wiskitek w 1595 r. ich mieszkańcy czas jakiś „robili do folwarku guzowskiego”<sup>22</sup>.

Zmienne koleje losów miejskich Wiskitek wydają się tłumaczyć znane ze źródeł zjawisko potwierdzania co pewien czas przywilejów lokacyjnych drobnych miasteczek. Starania takie wymagały na pewno kosztów, a więc podejmowano je dla płynących stąd korzyści, głównie targowych i propinacyjnych; cenę ich osiągnięcia stanowiło ponowne zapewnienie mieszkańcom choćby najskromniejszych prerogatyw stanu miejskiego. Podobnie jak w Wiskitkach, niepełne lub okresowe funkcjonowanie uprawnień miejskich było, można sądzić, udziałem znacznej części, jeśli nie większości, wymienionych powyżej miasteczek.

Wiele natomiast inicjatyw lokacyjnych anulować mogły zmiany właścicieli osiedli<sup>23</sup> i ich podziały majątkowe. Niezbyt wysokie dochody nie zawsze zachęcały do rozmierzania obszaru miejskiego, a tym bardziej do podejmowania długotrwałych i kosztownych inwestycji targowych i budowlanych. Przerost działań miastotwórczych zrodzonych z rozkwitu gospodarczego Mazowsza w XV w. i w pierwszej połowie XVI w. oraz z ambicji bogatszej szlachty doprowadził do nadmiernego zagęszczenia sieci miejskiej w niektórych okolicach, a nawet do zakładania miasteczek sprzężonych<sup>24</sup>, ponad wszelką potrzebę ich rolniczego zaplecza i handlu mazowieckiego. Część tych przedsięwzięć urbanizacyjnych nie utrzymała się przy depresyjnej tendencji ogólnej koniunktury ekonomicznej, widocznej od schyłku XVI w. Lata nieurodzajów, zaraz i wojen, niosąc wyniszczenie wsi doprowadziły do likwidacji ledwo poczętych ośrodków miejskich i długotrwałej wegetacji od dawna sprawnych. Regres gospodarczy zacierał coraz bardziej nikłą odrębność zewnętrzną większości rolniczych miasteczek Mazowsza od ich zaplecza wiejskiego, pozostawiając po częstych, a nieraz niemal doszczętnych pożarach tylko plac rynkowy, jako jedyny relikwyt ich dawnego charakteru.

<sup>19</sup> KD Maz., nr. 70 (1349 r.): *Actum in Wyskythki oppido nostro*. Wagi tego świadectwa nie umniejsza fakt nadania Wiskitkom prawa chełmińskiego dopiero w 1417 r. (MRPS, III-3, suppl. 84), por. S. Russocki, *Etapy lokacji miejskich na Mazowszu w XIV-XV wieku* „Przegl. Hist.”, R. LV, 1964, s. 189-195. Jako miasto wymieniają Wiskitki dokumenty z 1451, 1476 i 1506 r. (KD Maz., nr 196, 232, MRPS, III, nr 2537), por. Pazyra, s. 106, 112. Jako wieś określane są w latach 1538-1546 (MRPS, IV-3, nr 19101, 20972, 22411, 22450; tamże, IV-1, nr 7723).

<sup>20</sup> P. Mazowsze, s. 140.

<sup>21</sup> LR XVI, s. 41, 172. Obie lustracje informują, że odbywały się tam wówczas targi w niedzielę na zboże i mięso, a targowe wynosiło stosunkowo dużą sumę 10-12 zł; karczma szynkująca piwo piątkowskie dawała ponad 19 zł dochodu, pozostałe zaś płaciły czopowe, czyli podatek ściągany w miastach od wyrobu i spożycia napojów alkoholowych; sąsiedztwo puszczy skupiało związanych z nią rzemieślników, Również plebania była jak na wieś rozbudowana, z czterestoma domami na poświętnym. Natomiast nie ma mowy o władzach miejskich w postaci burmistrza i rajców.

<sup>22</sup> LR XVII, s. 18; tamże zarówno w tytule jak i w treści określa się Wiskitki Kościelne jako miasto, a mieszkańców jako mieszczan. Prawa miejskie utrzymały Wiskitki aż do 1869 r.

<sup>23</sup> Tytułem przykładu Grabowo, które z rąk mazowieckich dygnitarzy Ławskich przeszło w posiadanie mniej zamożnej szlachty; podobnie Raszyn należący do Wolskich dostał się biskupstwu włocławskiemu, por. s. 94; również Kozłów zmienił właścicieli z Oborskich na Parysów, dziedziców pobliskiego miasteczka. Nowonabywcy mogli nie mieć możliwości lub nie być zainteresowani w realizacji uprawnień miejskich tych osiedli.

<sup>24</sup> Np. miasta królewskie Liw Stary i Nowy, oraz szlacheckie Dobre Stare i Nowe, Mińsk i Sendomierz; dwa ostatnie zespoły wynikły z podziałów własnościowych.

Wiele bowiem spośród wsi mazowieckich XVI w., ośrodków parafii i większych kluczy majątkowych, nie różniło się, lub niekiedy nawet przewyższało zagospodarowaniem co podlejsze mazowieckie miściny, pełniąc zapewne również ich funkcje w zakresie lokalnej wymiany towarowej. Przykładem służyć tu może wieś u ujścia Bzury — Kamion nad Wisłą, naprzeciw Wyszogrodu, nie tylko obficie zaopatrzone w role, ale również skupiający 40 zagrodników i 30 piekarzy, co rzuca światło na potrzeby konsumpcyjne tego ośrodka portowego. Również Kałuszyn, w ziemi liwskiej, który dopiero w XVII w. otrzymał prawa miejskie, wyróżniał się większym od przeciętnych wsi skupiskiem rzemieślników kilku specjalności<sup>25</sup>.

Charakterystyczny typ osadnictwa, różny od większej własności królewskiej, kościelnej czy szlacheckiej, wytworzyła drobna własność zagrodowa w postaci zespołu przysiółków, powiązanych terytorialnie i nazewniczo. Ich liczebność, wynikająca z szerokiej różnorodności zapisów nazewnictwa owych przysiółków drobnoszlacheckich, wydaje się słabiej ugruntowana od liczebności wsi królewskich, kościelnych, czy należących do zamożniejszej szlachty. Stwierdzenie to opiera się na stosunkowo częstych przesunięciach rejestracyjnych — w obrębie całego zespołu osadniczego — poszczególnych działów, opłacających pobór w różnych latach; nadto niektóre nazwy przysiółków pojawiają się w rejestrach poborowych zaledwie raz lub dwukrotnie. Spostrzeżenia te prowadziłyby do uznania niejakić dowolności w formułowaniu swego zaszerzegowania osadniczego przez drobnoszlacheckich płatników. Trudności lokalizacyjne wielu wymienianych przez nich nazw typu przysiółkowego świadczyć mogą albo o tym, że nie utrwały one swej odrębności osadniczej, lub też nie miały jej w ogóle, będąc jedynie wyrazem doraźnego samookreślenia się sąsiedzkiej grupy płatniczej. Stąd też niektóre osiedla hipotetycznie powiązane na mapie Mazowsza z osiedlami zlokalizowanymi stanowią częśći tych ostatnich, odmiennie łączone czy określane przy różnych poborach. W odniesieniu zatem do osadnictwa drobnoszlacheckiego indeks wyraża, być może, tendencję do zawyżenia jego rzeczywistej liczebności. Mapa Mazowsza obejmuje również sześćdziesiąt osad młyńskich, uznając za takie młyny, wymienione z nazwy w rejestrach poborowych, zwłaszcza zaś w lustracjach, a możliwe do zlokalizowania<sup>26</sup>. Z lustracji i z Metryki Koronnej pochodzą wprowadzone na mapie trzy folwarki mazowieckie o odrębnej nazwie<sup>27</sup>.

Jednym ze składników osadnictwa mazowieckiego, wydobytym na mapie, są zamki. Były to budowle murowane lub drewniane z murowanymi elementami obronnymi, określane w terminologii łacińskiej jako *arx* lub *castrum*<sup>28</sup>. Na mapę Mazowsza wprowadzono tylko nie ulegające wątpliwości murowane zamki warowne książąt mazowieckich, wzniesione na miejscu dawnych grodów w ciągu XIV i XV w. w Płocku, Wyszogrodzie, Warszawie, Czersku, Ciechanowie, Liwie, Gostyninie, Rawie i Sochaczewie. Znalazły się na niej również murowane zamki obronne dygnitarzy kościelnych: prymasowski w Łowiczu i biskupi w Pułtusk, oraz zbudowany w pierwszej połowie XVI w. przez wojewodę płockiego, Feliksa Srzeńskiego, warowny zamek w Szreńsku<sup>29</sup>. Z drewnianych zamków obronnych istniał jeszcze

<sup>25</sup> Por. P. Mazowsze, s. 301, 417.

<sup>26</sup> Ujemną stroną przyjętego założenia jest niepełny obraz rozmieszczenia osiedli młyńskich na Mazowszu w XVI w. koncentrujących się na mapie, ze względu na podstawę źródłową, głównie we własności królewskiej. Por. wyżej s. 67.

<sup>27</sup> Folwark Szczawinek, zwany wcześniej Prawda (LR XVI, s. 175; LR XVII, s. 21n.), Buszyce (MRPS IV, nr 14131; LR XVI, s. 59-62; LR 1789, s. 135-136) oraz Ruda (LM 1565, t. II, s. 19-20; LM XVII, s. 68-69).

<sup>28</sup> Materiał dotyczący zamków mazowieckich przygotował K. Chłapowski. Wspomniane wyżej terminy, używane również na oznaczenie grodu jako ośrodka administracji, nie powinny wprowadzać w błąd co do charakteru związanego z nim obiektu architektonicznego; por. liczne wzmianki w lustracjach mazowieckich XVI w. o obowiązkowych świadczeniach poddanych w stosunku do zamku.

<sup>29</sup> Dokumentację budowli zachowanych czy ich śladów zawierają *Katalog Zabytków Sztuki* (dalej Kat. Zab.), zeszyty opublikowane i materiał zebrany w Instytucie Sztuki PAN, oraz zbiory Ośrodka Dokumentacji Zabytków (m.in. tzw. Teki Łopacińskiego). Ze źródeł pisanych podstawowe znaczenie dla zamków królewskich ma opis M. Wargawskiego z 1549 r., (zob. s. 22 przypis 49). Spośród kościelnych nie zachowany zamek w Łowiczu opisują *Visitaciones bonorum*, op. cit., s. 1, Święciecki, s. 102. Zamek w Szreńsku wymieniają: Święciecki, s. 98, Gwagnin s. 204. Święciecki używa jedynego terminu *arx*, stąd jego świadectwo jest niemiarodajne dla rozróżnienia zamku od obronnego dworu.

w XVI w. dawny gród (*castrum*) w Wiznie, z pięcioma basztami, otoczony wałami wzmocnionymi częściowo murem i fosą<sup>30</sup>.

Nieprecyzyjna natomiast różnorodność przypadkowych wzmianek przy braku szczegółowych opisów, jak również właściwego rozpoznania archeologicznego, nie pozwalają stwierdzić, czy były rzeczywiście zamkami nazywane tak czasem budowle w miastach królewskich Zakrocymiu i Rożanie, kościelnym Czerwińsku i Sieluniu<sup>31</sup> oraz w posiadłościach szlacheckich Radzanowie, Leżenicach czy Kozłowie<sup>32</sup>. Część z nich zbliżała się może charakterem do dworów obronnych, albo nieco większych obwarowanych założeń, nazywanych z łacińska *fortalitium* lub *castellum*, a poświadczonych źródłowo np. w królewskim Osiecku<sup>33</sup> lub w należących do zamożniejszej szlachty Karniszynie, Sarnowie, Zegrzu, Radziejowicach, Petrykozach i Zwoli<sup>34</sup>. Pewne reliktów obronności zachował również jeszcze w połowie XVI w. drewniany dwór łomżyński, niesłusznie określany w literaturze jako zamek<sup>35</sup>.

Przejdźmy obecnie do kontrowersyjnie rozwiązywanego problemu szacunków ludnościowych w oparciu o dane rejestrów poborowych. Prace nad mapą Mazowsza koncentrujące się od 1964 r. na szczegółowej rekonstrukcji osadnictwa<sup>36</sup> ograniczyły rozróżnienie wielkości wsi do dwu grup, określonych w legendzie jako wsie i wsie duże; do tej drugiej grupy zaliczono osady powyżej 200 mieszkańców. Uproszczenie klasyfikacji pozwoliło na znaczne rozszerzenie podstawy źródłowej w porównaniu z dotychczasowymi obliczeniami, opartymi wyłącznie na rejestrach opublikowanych przez A. Pawińskiego. Stwierdzone bowiem różnice w podstawie opodatkowania poszczególnych wsi z różnych lat poboru przekonują dowodnie o niemal każdorazowej ich niepełności; nie można zatem opierać oceny ludnościowej osady na wpłacie po-

<sup>30</sup> *Inventarium omnium privilegiorum in archivo Regni confectum 1682*, wyd. E. Rykaczewski, Paryż 1862, s. 350, 1505 r., por. także H. Rutkowski, *Wizna. Studium historyczno-urbanistyczne do planu zagospodarowania przestrzennego*, maszynopis w Pracowni Konserwacji Zabytków, Warszawa 1959; A. Kamiński, *Wizna na tle pogranicza polsko-rusko-jaćwieskiego*, „Rocznik Białostocki”, I, 1961, s. 32-36.

<sup>31</sup> W Zakrocymiu, LM 1565, t. II, s. 141 wymienia wielki dwór, gdzie indziej dwór lub zamek; tak Gwagnin, s. 205 i M. Kromer, *Polonia*, wyd. W. Czermak, Kraków 1901, s. 27. W opisie Wargawskiego, k. 492, brak elementów fortyfikacyjnych. Dwór ten nie stał na grodzisku. W Rożanie LM 1617, s. 91, mówi o dworze; Gwagnin, s. 206, o „zamku na górze”. W podzielonym między biskupa plockiego i opata kanoników regularnych Czerwińsku źródła z XV w. wymieniają dwór biskupi, Kromer, s. 27, wśród zamków — klasztor. Według W. Łuszczkiewicza, *Kościół klasztorny w Czerwińsku*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce”, t. IV, 1891, s. 40, w XVII w. znajdował się tam obok klasztoru budynek piętrowy z okrągłymi basztami, palisadami i mostem zwodzonym. Według W. Smoleńskiego, *Mazowiecka szlachta w poddaństwie proboszczów plockich* (w:) *Pisma Historyczne*, t. I, Kraków 1901, s. 144 — *fortalitium* w Sieluniu przebudowano w pierwszej połowie XVI w. na zamek.

<sup>32</sup> W Radzanowie *fortalitium*, Płockie grodz. wiecz. 9, k. 80, 1543 r.; Gwagnin, s. 204, określa je jako „zamek murowany na górze między błotami”. W Leżenicach Święciecki, s. 83, podaje — *arx* (może położony w obrębie powstałego w 1445 r. na gruntach tej wsi miasta Głowaczowa). Tenże, s. 85, wymienia *arx* w Kozłowie, obecnie znajdują się tam na wzgórzu ślady fosy oraz gruzowisko ceglane, por. Kat. Zab. t. X, z. 2, pow. garwoliński, Warszawa 1967, s. 14.

<sup>33</sup> KD Maz. 265, 1497 r. i MRPS, IV-2, nr 14258, 1526 r. — *fortalitium*; Wargawski, k. 532 — *curia*, *blankowanie*; LM 1565, I, s. 68 — dwór.

<sup>34</sup> W Karniszynie według MK 34, k. 19, 1519 r. i MK 37, k. 13, 1520 r. — *castellum*, według Święcieckiego, s. 99 — *arx*; w Sarnowie istniało w XV w. *fortalitium* mające *przygrodę, quod iacet in aqua, praeterea pons et samborza* MK 337, k. 28, 1467 r. i MK 9, k. 126, 1480 r., którego szczątki przetrwały do XIX w., SGKP, t. 10, s. 323; w Zegrzu — *fortalitium*, AGAD, Zakrocymskie ziem. wieczyste, nr 17, 79, 1502 r. W Radziejowicach zgodnie z Kat. Zab., t. X, z. 4, pow. grodzisko-mazowiecki, Warszawa 1967, s. 29, istniał w XVI w. zameczek, *fortalicja*; w Petrykozach na przełomie XV i XVI w. wzniesiono *fortalitium sive opugnaculum* z *hostium more castrorum vulgariter dictum wzwod*, por. KD Maz. s. 333; obecnie brak śladów, Kat. Zab., jw., s. 25. Konsens na budowę w Zwoli *arx seu fortalitium*, por. MRPS, IV-3, nr 18173, szczątki założenia obronnego potwierdza Kat. Zab., pow. garwoliński, Warszawa 1967, s. 30.

<sup>35</sup> Por. Wargawski, k. 21. W dokumencie z 1532 r. przeciwstawia się *arcem Vissensem et curias Lomnensem et Novogrodensem*, AGAD, dok. perg. 673, por. MRPS, t. IV-2, nr 16646.

<sup>36</sup> Por. S. Herbst, *Atlas na rozdrożu*, [w:] *Studia historyczne, Księga jubileuszowa z okazji 70 rocznicy urodzin prof. dra Stanisława Arnolda*, Warszawa 1965, s. 143-149; I. Gieysztorowa, *O właściwą drogę Atlasu Historycznego Polski*, „Kw. HKM”, R. XIV, 1966, nr 4, s. 687-694; H. Rutkowski, *Mapy podstawowe i atlas historyczny*, tamże, s. 695-700; T. Ładogórski, *Uwagi o nowej koncepcji Atlasu Historycznego Polski*, „Kw. Hist.”, R. LXXIV, 1967, s. 89-97; W. Pałucki, *Atlas Historyczny ziem polskich drugiej połowy XVI wieku*, tamże, s. 99-110; tenże, *Na atlasowym gościńcu*, „Kw. HKM”, R. XV, 1967, nr. 2, s. 385-393; M. Kiełczewska-Zaleska, *W sprawie Atlasu Historycznego Polski*, tamże s. 395-400.

boru z jednego roku, ale należy wykorzystać całą zachowaną dokumentację skarbową w formułowaniu wniosków, płynących z jej analizy<sup>37</sup>. Okazało się również, że ustalone dla szerszych zasięgów terytorialnych mnożniki przeliczeniowe, umożliwiające przybliżone szacunki zaludnienia większych obszarów, zawiodą w zastosowaniu do pojedynczych osad. Wynikają one bowiem z obliczeń średnich rozmiarów gospodarstwa kmiecego, niwelujących indywidualne poważne ich zróżnicowanie, nie tylko na odległych od siebie obszarach i zależnie od typu własności, ale nawet w dwu pobliskich wsiach, należących do tego samego klucza<sup>38</sup>. Wniosek stąd oczywisty, że znacznie cenniejsze dla obliczeń ludnościowych od rozmiarów opodatkowanego areału uprawnego są bezpośrednie wiadomości demograficzne o liczebności osiadłych na nim kmieci, ludności małorolnej i bezrolnej oraz rzadkich na wsi mazowieckiej rzemieślników. Stąd waga rejestrów poboru z 1552 r. ściąganych wyjątkowo nie z łąnów, lecz od kmieci, przy czym w niskim wymiarze ich opodatkowania<sup>39</sup> wolno pokładać nadzieję względnej wiarygodności wyników. Jeszcze cenniejszych, bo bogatszych i bardziej szczegółowych informacji o zaludnieniu mazowieckich wsi królewskich dostarczają szesnastowieczne lustracje; dotkliwym natomiast brakiem jest niezachowanie się analogicznych materiałów ówczesnych z dóbr kościelnych na Mazowszu.

W stosunku do wsi, dla których dysponujemy wyłącznie liczbą łąnów osiadłych, bez wiadomości o ich zagospodarowaniu, trzeba było nadal poprzestać na mnożniku przeliczeniowym. Z badań nad wielkością gospodarstw kmiecych w dobrach królewskich i kościelnych<sup>40</sup> oraz z porównania liczb kmieci z 1552 r. z liczbami osiadłych przez nich łąnów we wsiach kilkunastołanowych, należących do jednego właściciela<sup>41</sup> wynika, że gospodarstwa chłopskie były tam zazwyczaj rozleglejsze niż półłanowe, często łanowe, a nieraz nawet i większe. Ugruntowało to wysuniętą już w komentarzu do mapy województwa płockiego opinię o potrzebie obniżenia wskaźnika do 10 osób na łan kmiecy w odniesieniu do większej własności<sup>42</sup>. Równie ostrożnie przyjęto wskaźnik 11-13 osób na łan kmiecy w dużych wsiach szlachty cząstkowej<sup>43</sup> oraz 11 osób na łan szlachty zagrodowej<sup>44</sup>. Wskaźniki rodzinne utrzymano w wysokości pięciu osób na rodzinę szlachecką lub rzemieślniczą, cztery osoby na rodzinę zagrodniczą lub komorniczą, często niepełną lub z dziećmi wcześniej wysyłanymi z domu na zarobek. Mniejszego znaczenia element szacunku ludności pojedynczych osad — czeladź, zredukowano w niniejszym ujęciu do liczby najwyżej 5 osób na folwark, natomiast uznano konieczność uwzględnienia czeladzi także w większych gospodarstwach chłopskich.

Ogólną tendencją obliczeń zaludnienia dużych wsi było wyzyskanie najpełniejszych informacji źródłowych w powiązaniu z umiarkowaną wysokością mnożników oraz pominięcie niektórych wsi budzących wątpliwości, czy istotnie liczyły więcej niż 200 mieszkańców. Oczywiście stopień trudności i możliwości błędu zaszeregowania statystycznego, zwłaszcza

<sup>37</sup> Wyzyskano pełnię dokumentacji poborowej dla ziemi wyszogrodzkiej, zakroczymskiej, rożańskiej, łomżyńskiej, wiskiej, warszawskiej i sochaczewskiej. Dla województwa płockiego rejestry z lat 1531, 1552, 1553, 1567 i 1578; dla pozostałych ziem mazowieckich ograniczono się do uzupełnień z rejestrów najbardziej przydatnych do obliczeń ludnościowych z lat sześćdziesiątych XVI w. (na ogół najwyższe dane opodatkowania) oraz z 1552 r., zachowanych z ziemi ciechanowskiej i nurskiej.

<sup>38</sup> Sprawę zróżnicowania rozmiarów gospodarstw chłopskich w królewsczyznach mazowieckich omawia szerzej A. Wawrzyńczyk, *Gospodarstwo chłopskie na Mazowszu w XVI w. i na początku XVII w.*, Warszawa 1962, s. 17 nn. Tytułem przykładu dwie wsie starostwa płockiego: Wykowo, gdzie na 7 włókach siedziało aż 24 kmieci i Chełpowo o 16 1/2 włókach i 11 kmieciach, por. LP, s. 9 i 12.

<sup>39</sup> 2 gr od kmiecia (*Vol. Leg.* t. II, s. 9), podczas gdy łanowe w pierwszej połowie XVI w. wynosiło od 6 do 18 gr, najczęściej 12 gr z łanu osiadłego.

<sup>40</sup> A. Wawrzyńczyk, op. cit., s. 19. Przeciętne rozmiary gospodarstw chłopskich w dobrach kościelnych zestawił z wcześniejszej literatury przedmiotu W. Kula, *Stan i potrzeby badań nad demografią historyczną dawnej Polski* (do początków XIX wieku), Roczn. Dziej. Społ. i Gosp., t. XIII, 1951, s. 56n. Por. także L. Żytkowicz, *Studia nad gospodarstwem wiejskim w dobrach kościelnych XVI w.*, Warszawa 1962, s. 35 i nn.

<sup>41</sup> Dane z rejestrów 1553 r. na ogół niższe, bo oparte zapewne na starej taryfie, stąd bardziej właściwe wydaje się zestawienie liczb kmieci z 1552 r. z odpowiadającymi im liczbami łąnów z 1563 r. Tak również Z. Guldon, K. Wajda, op. cit., s. 18—20.

<sup>42</sup> Por. WP, s. 27.

<sup>43</sup> Zależnie od liczby i wielkości działów, stosując przy większym rozdrobieniu własnościowym wyższy wskaźnik.

<sup>44</sup> Wskaźnik wynikający z rozmiarów wyposażenia szlachty zagrodowej w ziemię w powiatach, w których wystąpiły liczące ponad 200 mieszkańców wsie przez nią zamieszkałe.



przy kruchej podstawie szacunków, rośnie w miarę bliskości granicy podziału. W pracach nad mapą województwa płockiego miejscowościom oszacowanym na granicy poszczególnych grup wielkościowych poświęciliśmy znacznie więcej uwagi niż pozostałym. Dla obszaru całego Mazowsza rezygnacja z objęcia badaniem niższych kategorii wielkościowych zobowiązywała do tym większej dbałości o możliwie najpewniejsze przeprowadzenie linii rozgraniczającej. Możliwe jednak, że poza oznaczonymi na mapie wsiami, liczącymi naszym zdaniem ponad 200 mieszkańców, pewna część, spośród nie wyróżnionych wsi o zbliżonym zaludnieniu, przekraczała również tę liczbę.

Szacunki zaludnienia miast mazowieckich w XVI w. są, jak wiadomo, jeszcze kłopotliwsze i mniej pewne od szacunków dotyczących wsi, z racji zawodnych podstaw źródłowych. Główny element świadczeń poborowych miejskich, szos tzw. królewski, był podatkiem majątkowym, a więc uzależnionym od zamożności, nie zaś od liczebności mieszkańców. W drugiej połowie XVI w. stanowił on już od dawna ryczałt, niekiedy obniżany trwale w stosunku do wymiaru z początku stulecia na skutek libertacji w związku z klęskami elementarnymi. Stwierdzone dysproporcje owych ryczałtów z rozmiarami zabudowy miejskiej sprawiają, że ponawiane próby odczytania zaludnienia miasta z wysokości wpłat szosu prowadzić mogą wyłącznie do nieporozumień<sup>45</sup>. Ważnym natomiast elementem indywidualnej charakterystyki poszczególnych miast, orientującym pośrednio o wielkości ośrodka, są określone wysokością wpłat poborowych rozmiary skupisk rzemiosła i handlu. Udział ich jednak w stosunku do ogółu zaludnienia miejskiego pozostaje trudny do ustalenia. Wnioski płynące bowiem z relacji między liczbami ludności pozarolniczej i liczbami ludności miejskiej zatrudnionej w rolnictwie, wyprowadzanymi z opodatkowanych łąnów miejskich<sup>46</sup>, budzą wątpliwości z racji choćby częściowego nakładania się wzajemnego obydwu tych grup.

Nadal więc głównym oparciem miejskich szacunków ludnościowych pozostaje liczba domów, znana dla części miast królewskich i kościelnych oraz wyjątkowo dla miast szlacheckich z abiurat po pożarach. Podawano ją jednak w lustracjach często łącznie z niezabudowanymi siedliskami i ogrodami, nie zawsze natomiast wymieniając domy libertowane. Również znajomość zaludnienia domu miejskiego ogranicza się głównie do przeświadczenia o jego niewątpliwym zróżnicowaniu zależnie od rangi ośrodka miejskiego, usytuowania posesji i rodzaju zabudowy.

Wobec braku szczegółowych informacji przyjęto z konieczności wskaźnik 6-7 mieszkańców na dom<sup>47</sup>, zależnie od przypuszczalnej wielkości miasta, ocenianej w przybliżeniu na podstawie całości zachowanej dokumentacji skarbowej; przy nieznannej zaś liczbie domów trzeba się było do tej oceny ograniczyć.

Mapa Mazowsza ujmuje ośrodki miejskie w trzech grupach dzieląc je na: miasta duże, miasta i miasteczka. Do pierwszej grupy miast dużych, której dolną granicę wyznaczono skromnie na 5.000 mieszkańców, zaliczono jedynie Starą Warszawę<sup>48</sup>. W drugiej grupie miast (1.000-5.000 mieszkańców) – wymienione poniżej w kolejności szacunkowych rozmiarów zaludnienia – Płock, Łomża, Przasnysz i Ciechanów, przekraczały zapewne 4.000, a Łowicz, Pułtusk, Rawa, Sochaczew, Brok i Ostrów – 3.000 mieszkańców. Ponad 2.000 ludności liczyło naszym zdaniem dalszych 10 ośrodków, to jest: Warka, Wyszogród, Mława, Stanisławów, Zakroczym, Gąbin, Ostrołęka, Goszczyn, Rożan i Nowa Warszawa. Pozostałe 26 miast

<sup>45</sup> Por. WP, s. 30 n.; I. Gieysztorowa, *Źródła i szacunki...*, s. 589 n.; Z. Guldon, *Zaludnienie miast kujawskich w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, Prace Komisji Historii, Bydgoskie Tow. Nauk., Prace wyd. Nauk Hum., Seria C, nr 2, 1963, s. 51-74 podnosi trudności szacunków zaludnienia miast w XVI-XVII w. oraz niemiarodajność informacji szosu w tym względzie; tak również Z. Guldon, K. Wajda, op. cit., s. 21.

<sup>46</sup> Niewyjaśniona genetycznie szeroka rozpiętość uposażenia w ziemię, jak również nieznanne, a zapewne zróżnicowane warunki eksploatacji łąnów miejskich w różnych miastach ograniczają wartość jednolitego wskaźnika przeliczeniowego przyjmowanego w wysokości 15 ludzi na łąn, por. WP, s. 30 n.

<sup>47</sup> Mimo negatywnej oceny tej metody w badaniach zachodnioeuropejskich, por. I. Gieysztorowa, *Badania nad historią zaludnienia Polski*, „Kw. HKM”, R. XI, 1963, nr 3-4, s. 527, przyp. 22.

<sup>48</sup> Uwzględniając niedawne ustalenia W. Szaniawskiej, *Mieszkańcy Warszawy w latach 1525-1655*, „Rocznik Warszawski”, VII, 1966, s. 131, obniżające szacunek zaludnienia obu miast ok. 1580 r. do niecałych 6.500 mieszkańców. W szacunku tym zadziwia zwłaszcza ocena ludnościowa zabudowy Krakowskiego Przedmieścia (5,5 mk na dom). Zdecydowano zatem nieco go podwyższyć, uznając, że Stara Warszawa wraz z przedmieściami przekraczała 5 tys. mk.

w tej grupie oszacowano na 1.000-2.000 mieszkańców<sup>49</sup>. Zaludnienie przeważającej większości miast mazowieckich (60 ośrodków) oceniono poniżej 1.000 mieszkańców, określając je mianem miasteczek<sup>50</sup>. Chociaż ubóstwo informacji dotyczących najmniejszych ośrodków miejskich Mazowsza pozostawia niekiedy wątpliwość, czy liczyły one ponad 200 mieszkańców, wszystkie miasteczka oznaczono na mapie tą samą sygnaturą, co wsie duże.

Tabela 1

Liczba i zaludnienie miast mazowieckich w drugiej połowie XVI w.

Województwo	płockie				rawskie				mazowieckie				Mazowsze			
	królewska	kościelna	szlachecka	ogółem	królewska	kościelna	szlachecka	ogółem	królewska	kościelna	szlachecka	ogółem	królewska	kościelna	szlachecka	ogółem
Ponad 5000 mk	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	1	—	—	1
1000—5000 mk	3	1	1	5	5	2	—	7	30	3	1	34	38	6	2	46
do 1000 mk	1	—	10	11	5	3	8	16	5	7	21	33	11	10	39	60
Ogółem	4	1	11	16	10	5	8	23	36	10	22	68	50	16	41	107

Powyższe podsumowanie zbiorcze liczebności miast mazowieckich w drugiej połowie XVI w. z rozróżnieniem ich przynależności własnościowej i rozbiciem na grupy wielkościowe prowadzi do stwierdzenia, że niemal połowa spośród nich, a zarazem około 85 % liczących ponad 1.000 mieszkańców, należała do króla. Prawie 40 % ogółu miast stanowiło własność szlachecką, ale z wyjątkiem dwu były to miasteczka liczące po kilkuset mieszkańców. Natomiast miast kościelnych na Mazowszu było tylko 15 %, ze zdecydowaną przewagą mniejszych.

Charakterystyka liczbowa zaawansowania procesu urbanizacyjnego szesnastowiecznego Mazowsza jest trudna. Szeroka rozpiętość wielkościowa, a co za tym idzie i funkcjonalna poszczególnych osiedli miejskich budzi zastrzeżenia co do równania ich w łącznym podsumowaniu. Z drugiej strony rozległa skala mazowieckiego zróżnicowania osadniczego osłabia wartość informacyjną niwelujących je przeciętnych statystycznych. Zestawienia porównawcze w odniesieniu do ogólnej liczby osiedli mazowieckich, wygórowanej ze względu na osadnictwo drobnoszlacheckie, stają się niemiernodajne zarówno w skali międzydzielnicowej, jak i międzywojewódzkiej<sup>51</sup>. Ustalenia wzajemnych relacji ludności miejskiej w stosunku do ogółu zaludnienia budzą wątpliwości z racji niepewności obustronnych szacunków<sup>52</sup>. Zawodne również są stosunki liczb miast do powierzchni całej dzielnicy czy poszczególnych województw, ponieważ wewnętrzne ich zróżnicowanie w obrębie województwa mazowieckiego przewyższa znacznie, jak o tym świadczy poniższe zestawienie, różnice międzywojewódzkie.

Nadto liczbowy obraz zagęszczenia miast w poszczególnych województwach, a zwłaszcza ziemiach, zniekształca stan rzeczywisty obsługi miejskiej osadnictwa rolniczego, gdy w powierzchni ogólnej wiele ważą obszary zalesione. Przykładem ziemia łomżyńska, obejmująca większą część Puszczy Zagajnicy, ze wskaźnikiem 1 miasto na 842 km<sup>2</sup>. Natomiast najniższe

<sup>49</sup> Wymieniając w kolejności alfabetycznej były to: Andrzejewo, Bolimów, Gostynin, Czersk, Garwolin, Grójec, Janowo, Kamieniec, Kolno, Latowicz, Stary Liw, Maków, Mińsk, Nowe Miasto (w z. zakroczymskiej), Nowogród, Nur, Płońsk, Piaseczno, Raciąż, Radziłów, Serock, Sierpc, Wąsosz, Wizna, Zakroczym, Zambrów.

<sup>50</sup> Zgodnie z propozycją J. Ochmańskiego, *W kwestii agrarnego charakteru miast W. Ks. Litewskiego w XVI w.*, „Studia Historica”, op. cit., s. 294, przyjmującego 6-6,5 osób na dym. Płynność terminologii źródeł podnosi Z. Kulejewska-Topolska, *Oznaczenia i klasyfikacje miast w dawnej Polsce (XVI-XVIII w.)*, „Czas. Prawno-historyczne”, t. VIII, z. 2, 1956, s. 253-268. LM 1565, określa mianem miasteczka między innymi Radziłów, liczący „309 domów i z siedliskami pustymi” (s. 55) oraz Ostrołękę z 334 domami (s. 41 nn.).

<sup>51</sup> Wskutek mnogości niewielkich osiedli drobnoszlacheckich w województwach mazowieckim i płockim, województwo rawskie górowało nad nimi półtorakrotnie wyższym udziałem miast (odpowiednio 1,5% i 2,2% ogółu osiedli). Natomiast w obrębie województwa mazowieckiego stosunek liczbowy miast ziemi ciechanowskiej wyniósł zaledwie 0,65%, podczas gdy w ziemi czerskiej ponad 3% ogółu osiedli.

<sup>52</sup> Województwo płockie i rawskie wydają się liczyć w drugiej połowie XVI w. około 20% ludności miejskiej, województwo mazowieckie nieco więcej, głównie dzięki skupionym tu kilku największym ośrodkom miejskim, dla których szacunki zaludnienia mogą zawierać największe odchylenia błędów.



Tabela 2

Zagęszczenie sieci miejskiej na Mazowszu w drugiej połowie XVI w.

Ziemia, Województwo	Powierzchnia w km <sup>2</sup>	Liczba miast	Liczba km <sup>2</sup> na 1 miasto
Ziemie: płocka	2 525	7	361
zawkrzeńska	1 779	9	198
Województwo płockie	4 304	16	269
Ziemie: rawska	2 234	8	279
sochaczewska	2 006	7	287
gostyńska	1 933	8	242
Województwo rawskie	6 173	23	268
Ziemie: czerska	4 189	25	168
warszawska	2 890	10	289
wyszogrodzka	587	2	293
zakroczymska	1 346	5	269
ciechanowska	2 981	6	497
rożańska	922	2	461
łomżyńska	4 209	5	842
wiska	1 397	3	466
nurska	3 457	6	576
liwska	1 038	4	259
Województwo mazowieckie	23 016	68	338
Mazowsze	33 493	107	313

wskaźniki ziemi czerskiej (1 : 168) i zawkrzeńskiej (1 : 198) znajdują uzasadnienie w skupieniach drobnych osad miejskich, zawdzięczających swoje istnienie mającej szlachcie czerskiej – Mińskim, Siennickim, Oborskim, Parysom czy Wodyńskim<sup>53</sup> oraz płockiej – Sieprskim, Srzeńskim, Radzanowskim czy Kuczborskim. I w jednym, i w drugim wypadku nadmierny przyrost konkurencyjnych ośrodków miejskich na niewielkim obszarze ograniczał ich szanse rozwojowe, w porównaniu z miastami królewskimi czy kościelnymi luźniej rozrzuconymi, wzrosłymi od dawna w oparciu o znacznie obszerniejsze kompleksy dóbr, a także obsługującymi szerokie zaplecze drobnoszlacheckie, którego oczywiście nie stać było na własne inwestycje miejskie.

Wyniki liczbowe szacunków zaludnienia wsi mazowieckich liczących w drugiej połowie XVI w. ponad 200 mieszkańców wraz z ich rozbiem własnościowym, ujmuje tabela 3. Jak wynika z niej, stanowiły one ogółem zaledwie 7,6 % całości mazowieckiego osadnictwa wiejskiego. Najwięcej spośród tych wsi stanowiło własność kościelną, niewiele mniej monarszą, w sumie było ich ponad półtorakrotnie więcej niż wsi szlacheckich, wśród których podobny stosunek zachodził między wsiami szlachty folwarcznej i zagrodowej.

Bardzo nierównomierne rozmieszczenie największych wsi mazowieckich w poszczególnych województwach i ziemiach pokrywa się na ogół z opinią o ich odmiennym obliczu własnościowym, rzutującym na zróżnicowanie form osadniczych. Najwyższym udziałem wsi o zaludnieniu przekraczającym 200 mieszkańców odznaczało się województwo rawskie (12,7%)

<sup>53</sup> Dzięki Oborskim prawa miejskie otrzymały Kuflew ok. 1520 r., Kozłów w 1526 r. oraz Żeliszew (Jeruzal) w 1533 r. Również rodzina Dobrzyńskich, mająca swoje posiadłości w ziemi liwskiej i czerskiej, uzyskała trzy miejskie przywileje lokacyjne dla Dobrego Starego w 1530 r., Dobrego Nowego przed 1563 r., oraz Wawrzyńcowa (Glinianka) w 1557 r. Siennickim zawdzięczają swoje istnienie dwa miasta: Siennica lokowana w 1526 r. oraz Seroczyn w 1548 r. W rok później Wolscy uzyskali jednocześnie dwa przywileje targowe dla swoich miast dziedzicznych, Sendomierza i Raszyna, uznane niesłusznie przez Pazyrę, s. 124, za przywileje lokacyjne; w istocie miasta te założył ojciec odbiorców tych nadań Mikołaj Wolski, kasztelan sandomierski, marszałek dworu Bony.

Tabela 3

Rozmieszczenie wsi mazowieckich liczących ponad 200 mieszkańców w drugiej połowie XV w.

Ziemia, województwo	Ogółem wsi	Liczba wsi ponad 200 mk	%/ ogółu wsi	Wsie			
				królewskie	kościelne	szlachty	
						folwarcznej	zagrodowej
Ziemie: płocka	744	35	4,7	6	11	17	1
zawkrzeńska	371	28	7,5	2	2	24	—
Województwo płockie	1115	63	5,6	8	13	41	1
Ziemie: rawska	395	22	5,6	4	15	3	—
sochaczewska	268	39	14,6	17	18	4	—
gostyńska	279	59	21,1	13	23	23	—
Województwo rawskie	942	120	12,7	34	56	30	—
Ziemie: czerska	718	38	5,3	27	3	8	—
warszawska	472	20	4,2	10	5	5	—
wyszogrodzka	182	16	8,8	4	9	3	—
zakroczymska	372	21	5,6	9	11	1	—
ciechanowska	902	33	3,7	14	3	13	3
rożańska	208	12	5,8	6	6	—	—
łomżyńska	563	56	10,0	20	5	2	29
wiska	331	20	6,0	3	—	4	13
nurska	563	88	15,6	7	42	7	32
liwska	204	15	7,4	7	3	3	2
Województwo mazowieckie	4515	319	7,1	107	87	46	79
Mazowsze	6572	502	7,6	149	156	118	80

w związku z największymi rozmiarami własności kościelnej i królewskiej oraz znikomą liczebnością drobnego osadnictwa na tym obszarze. Łączna liczba tych wsi w posiadaniu kościelnym i królewskim przewyższała tam trzykrotnie liczbę wsi szlacheckich tej samej rangi. Spośród trzech ziem województwa rawskiego najżyźniejsza i najbogatsza ziemia gostyńska liczyła niemal tyleż wsi powyżej 200 mieszkańców, co dwie pozostałe razem, z poważnym tu udziałem własności szlacheckiej.

Województwo płockie według aktualnych obliczeń odznaczało się najniższym spośród trzech województw stosunkiem dużych wsi do ich ogółu<sup>54</sup>. Własności kościelnej i królewskiej było tutaj niewiele, stąd też i proporcje między liczebnością wsi powyżej 200 mieszkańców wypadły w sposób odwrócony w porównaniu z pozostałymi województwami; dużych wsi szlacheckich było tu dwukrotnie więcej, niż kościelnych i królewskich łącznie.

Województwo mazowieckie, zbliżone do województwa płockiego niewiele co wyższym udziałem dużych wsi do ogółu osadnictwa wiejskiego, miało ich przeszło półtorakrotnie więcej w dobrach królewskich i kościelnych niż szlacheckich. Natomiast poszczególne jego ziemie przedstawiają obraz ogromnie zróżnicowany zależnie od przewagi poszczególnych typów własności na ich obszarze. Stosunkowo najmniej dużych wsi (3,7 %) miała ziemia ciechanowska, najwięcej (15,6 %) ziemia nurska; tyleż dzięki koncentracji pokaźnych wsi kościelnych, co szlachty zagrodowej. Podobnie stosunkowo wysoki udział wsi powyżej 200 mieszkańców w ziemi łomżyńskiej (10 %) jest wynikiem poważnego skupienia dużych wsi szlachty zagrodowej w powiecie zambrowskim, jak i wsi królewskich, wchodzących w skład starostwa łomżyńskiego. Natomiast wyjątkowe zagęszczenie królewskich wsi w ziemi czerskiej<sup>55</sup> wyraziło się jedynie najwyższą w całym województwie liczbą wsi królewskich ponad 200 mieszkańców,

<sup>54</sup> Różnice w porównaniu z ustaleniami przyjętymi w WP, s. 33, wynikają głównie ze wspomnianej już konieczności zróżnicowania wskaźnika przeliczeniowego na łan kmiecy zależnie od rozmiarów własności (por. tamże, s. 27).

<sup>55</sup> Por. LM 1565, t. I, s. XX.

nie podnosząc jednak ogólnego wskaźnika (5,3%), a to ze względu na nikłą liczebność dużych wsi kościelnych i szlacheckich.

Wyprowadzone z powyższej tabeli wnioski opatrzyć należy dwiema uwagami. Po pierwsze, dyskusyjność przyjętych w obliczeniach mnożników, które umożliwiły wydzielenie wsi liczących ponad 200 mieszkańców otwiera pole w dalszych badaniach do nieznacznych, jak wolno sądzić, zmian w liczbach wymienionych w tabeli; nie powinno to jednak wpłynąć na zachodzące między nimi proporcje oraz ogólną ich wymowę. Po drugie, udział procentowy osad różnych kategorii własnościowych w niższej grupie wielkościowej, ale również znaczącej w skali mazowieckiej (np. około 150 mieszkańców), układałby się już może nieco inaczej.

Nie zmienia to opinii o wpływie wielkiej własności ziemskiej królewskiej i kościelnej na typ wielkościowy osadnictwa. Trudno bowiem uznać za przypadek zgrupowanie znacznej większości najludniejszych miast i wsi mazowieckich w domenę monarszej i w dobrach kościelnych.

### 3. PRZYNALEŻNOŚĆ WŁASNOŚCIOWA OSAD

*Władysław Pałucki*

Przedstawiona na MM zróżnicowanymi barwami przynależność własnościowa osiedli uwypukliła najbardziej charakterystyczne zjawisko osadnicze na Mazowszu historycznym: wysokie zagęszczenie osad wiejskich w ogóle, w szczególności zaś należących do szlachty; poza Mazowszem zjawisko to występuje tylko częściowo na obszarach z nim graniczących. To zagęszczenie osad na Mazowszu, dwukrotnie wyższe niż w Małopolsce i Wielkopolsce<sup>1</sup>, zwłaszcza rzucające się w oczy w województwie plockim i mazowieckim i stwarzające trudność przy wniesieniu tych skupisk osadniczych na mapę w przyjętej dla niej skali, było ściśle związane z wytworzoną na Mazowszu strukturą społeczno-demograficzną i własnościową.

Na ten stan rzeczy złożyło się wiele przyczyn, spośród których niezależność polityczna pod własnymi, piastowskiego rodu książętami, przez nieomal cały okres polskiego średnio-wiecza, następnie, aż do czasów Batorego, odrębność prawna i ustrojowa największego z trzech członów terytorialnych — księstwa, później województwa mazowieckiego — wycisnęły także swoje piętno na rozmieszczeniu i zróżnicowaniu społecznym własności ziemskiej.

Przynależność własnościowa osiedli na MM, podobnie jak na WP i WK, została przedstawiona w sposób tradycyjny, punktowo. Rzecz jasna, uzyskany w ten sposób obraz stosunków własnościowych jest uproszczony, nie podaje bowiem kształtów, rozmiarów i zasięgu przestrzennego własności ziemskiej, należącej do poszczególnych kategorii własnościowych. Niestety, oprócz trudności technicznych, przeszkodą do płaszczyznowego oznaczenia własności ziemskiej — jak już obszerniej sprawę tę wyjaśniono w innym miejscu<sup>2</sup> — stanowią: szerszy (druga połowa XVI w.) przekrój chronologiczny, w którym dokonywały się poważne zmiany i przesunięcia w poszczególnych grupach własnościowych, niezmierne rozdrobnienie szlacheckiej własności ziemskiej, wreszcie brak, szczególnie dla tej ostatniej kategorii własnościowej, źródeł do określenia granic dóbr, kluczy, pojedynczych wsi lub ich części we wsiach o mieszanej (królewskiej, kościelnej, szlacheckiej) przynależności własnościowej.

Podział własności ziemskiej na trzy główne kategorie (miejska bowiem ograniczała się tu zaledwie do 3 wsi) — królewską, kościelną i szlachecką, występował tu w podobnej kolejności, jak w innych prowincjach Korony. Jeśli idzie o liczby osiedli, najmniej dóbr należało do króla (6,5%), nieco więcej do kościoła (9%), najwięcej i to w liczbach przytłaczających (84,5%) do szlachty. Na Mazowszu jednak dobra ziemskie należące do szlachty, według tradycyjnego podziału na dwie grupy: folwarczną i zagrodową (o czym niżej) wykazują całym odmienną, w odwróconych proporcjach niż w pozostałych prowincjach Korony, strukturę tej kategorii własnościowej. Należy przez to rozumieć, że szlachta uboga na Mazowszu, do której zaliczamy oprócz zagrodowej także szlachtę zwaną cząstkową, procentowo przewyższała pozostałą grupę, zwaną umownie szlachtą folwarczną.

Własność mieszaną (królewsko — kościelną lub szlachecką, kościelno — szlachecką) wyróżniliśmy w sposób przyjęty dla tej serii AHP w mapie Województwa Lubelskiego. Mianowicie kółko (znak osiedla) zostało wypełnione dwoma kolorami po połowie. Rzecz jasna, nie oddaje to faktycznej wielkości części należącej w danym osiedlu do odpowiedniej kategorii własnościowej, ale na inne, lepsze rozwiązanie nie pozwoliła skala tej mapy i środki techniczne. Z tych też względów w wypadku, kiedy dane osiedle należało do różnych właścicieli lub

<sup>1</sup> P. Mazowsze, wstęp, s. 20-21.

<sup>2</sup> W. Pałucki, *Na atlasowym gościńcu*, „Kw. HKM”, R. XV, 1967, nr 2, s. 387-388.

instytucji tej samej kategorii własnościowej, np. w dobrach kościelnych — do biskupstw, kapituł, klasztorów i probostw, w szlacheckich — wielka, średnia i drobna własność, takie dobra oznaczyliśmy jednym, podstawowym dla tych kategorii kolorem. Miasta zostały oznaczone kolorem jednolitym dla każdej kategorii własnościowej, choć w wielu z nich, zwłaszcza w królewskich znajdowały się domy, place, ogrody należące do kościoła lub szlachty<sup>3</sup>. Uznaliśmy bowiem, że nawet gdyby udało się pokonać trudności techniczne, uzyskany w ten sposób obraz stosunków własnościowych w miastach, przy ustawicznych zmianach czy przesunięciach, byłby mylny i w rezultacie przyniósłby więcej szkody, niż pożytku. Dla łatwiejszego odszukania na mapie poszukiwanego osiedla, stanowiącego własność królewską, kościelną lub miejską, licząc się także z niewyraźnością kształtu lub koloru (uchybień poligraficznych), zwłaszcza w wypadkach własności mieszanej, osiedle należące do wspomnianych kategorii własnościowych oznaczyliśmy w indeksie miejscowości. Należy wobec tego rozumieć, że wszystkie pozostałe osiedla, przy których w indeksie brak takich oznaczeń, należały do szlachty.

Przystępując do omówienia dóbr królewskich na Mazowszu należy stwierdzić, że stan ilościowy tych dóbr, dawniej książeńcych, w momencie przejmowania ich (w latach 1462, 1476, 1495, 1526) przez królewską administrację skarbową był raczej skromny. Uległy one bowiem już w czasach książeńcych kurczeniu się w następstwie alienacji (darowizny, zastawy, sprzedaż) na rzecz szlachty i duchowieństwa. Przyczyny — ustawiczne poszukiwanie środków pieniężnych przez zbiedniałych, rozrodzonych w XV w. książąt na utrzymanie siebie i swoich dworów; w zakresie zaś alienacji swych dóbr, książęta mazowieccy nie byli tak skrepowani jak królowie polscy od roku 1440<sup>4</sup>.

Lecz i Jagiellonowie, mimo istniejących ograniczeń alienacyjnych niekiedy pod tym względem nie ustępowali książętom mazowieckim, skutkiem czego, już po kolejnych inkorporacjach, niektóre dobra rozdane lub obciążone sumami zastawnymi wyszły z rąk królewskich. Wprawdzie niektóre z tych dóbr, zastawionych tudzież nadanych wiecznością w województwie rawskim i płockim po statucie króla Aleksandra z roku 1504<sup>5</sup>, a w województwie mazowieckim po roku 1529<sup>6</sup>, w wyniku postępowania egzekucyjnego w latach 1563-1570 powróciły do skarbu faktycznie lub formalnie — proces bowiem rewindykacji przeciągał się do połowy XVII w. — jednak kilka cenniejszych majątków ziemskich skarb państwa stracił bezpowrotnie<sup>7</sup>.

Dobra królewskie przedstawiono na MM nie według stanu tradycyjnie przyjmowanego w literaturze na podstawie *Źródeł dziejowych* A. Pawińskiego lub lustracji z lat 1564/65. Byłby to bowiem obraz niepełny, nie uwzględniający tych dzierżaw i pojedynczych wsi, które wyłączono z pierwszej lustracji tylko dlatego, że były obciążone bądź starymi sumami (te miały powrócić do skarbu po czterech dożywociach) bądź nowymi, zaciągniętymi przez

<sup>3</sup> Oprócz większych miast, jak Warszawa czy Płock, przykładem może być Warka, w której — według lustracji z 1564 r. — na 369 domów na stronie królewskiej, 133 należało do szlachty i kościoła. Oryginał tej lustracji zaginął. Wiadomości dotyczące się Warki podaje M. Baliński i T. Lipiński, *Starożytna Polska*, t. I, Warszawa 1885, s. 436; zob. też SGK, t. XII, s. 955.

<sup>4</sup> J. Senkowski, *Skarbowość Mazowsza od końca XIV wieku do 1526 r.*, Warszawa 1965, s. 45-47.

<sup>5</sup> Vol. Leg., II, f. 612.

<sup>6</sup> Informacja (1526) podana w LM 1565, cz. I, s. XXVII, przyp. 133 — mylna. W konstytucji 1563 r. (Vol. Leg., II, f. 619) powiedziano wyraźnie, że dla Mazowsza za datę, po której podlegają egzekucji wszelkie dobra rozdane lub zastawione, przyjmuje się datę statutu mazowieckiego. Tę datę na sejmie warszawskim 1564 r. polecił stosować Zygmunt August przy „rewizji listów” na dobra królewskie na Mazowszu „po dacie confirmacyjnej statutu wszystkiego Księstwa Mazowieckiego 1529, od którego roku i daty uprzywilejowania Księstwa Mazowieckiego rozumie Jego Królewska Mość, że się w Mazowsze egzekucyja począć ma wedle konstytucji przeszłej piotrkowskiej” (AGAD, tzw. Metryka Litewska, IV B, ks. 7, f. 188).

<sup>7</sup> Do takich, zawłaszczonych przez Wolskich od czasów Jana Olbraхта, należały dobra królewskie Oryszew — Miedniewice wraz ze znacznym obszarem leśnym oderwanym od Puszczy Miedniewskiej i Wiskickiej w starostwie sochaczewskim. Był to nie tylko, według lustratorów, „frymark wątpliwy” (LR XVII, s. 34; LR XVI, s. 79-82), lecz chyba najbardziej dla skarbu szkodliwy i pod każdym względem niedopuszczalny, a ponadto wówczas wyjątkowy, ponieważ zamieniono dobra królewskie (dzierżawa Bronowo w ziemi wiskiej) za królewskie (Oryszew-Miedniewice), „które nigdy nie były szlacheckie”, jak z oburzeniem stwierdzili w 1616 r. lustratorzy, dodając, iż dobra te przeszły na własność szlachecką drogą uzurpacji (LR XVII, s. 221). Zatwierdzenie tego frymarku nastąpiło w 1567 r. (AGAD, Oddz. XVIII, ks. nr 9, f. 105).

skarbu państwa w 1565 r.<sup>8</sup>, a te — w myśl postanowienia konstytucji z 1567 r. — też nie podlegały lustracji i kwarcie<sup>9</sup>. Rzecz jasna, takie dobra — choć wiele z nich, jak zaznaczyliśmy, powróciło do skarbu dopiero w pierwszej połowie XVII w. — nie przestały być własnością królewską i dlatego zostały oznaczone na MM kolorem przyjętym dla tej kategorii własnościowej. Kierowano się tu zasadą ustaloną słusznie przez wydawców WP, że o przynależności własnościowej osiedli decydują podstawy prawne, mianowicie tytuł własności a nie, dodajmy — czasowe — użytkowanie<sup>10</sup>.

W grupie własności królewskiej znalazły się na MM także te dobra, które w postępowaniu egzekucyjnym z lat 1563-1570 wyrokami królewskimi przysądzone na rzecz skarbu<sup>11</sup>. Pominęto zaś te, mimo ich opisanie w lustracjach, które jak np. Oryszew — Miedniewice w ziemi sochaczewskiej województwa rawskiego, zostały ostatecznie przysądzone szlachcie w dziedziczne posiadanie<sup>12</sup>. Wreszcie uwzględniono kilkanaście osiedli królewskich nowo lokowanych w drugiej połowie XVI w. oraz te posiadające własne nazwy folwarki, młyny i rudnie położone poza granicami miast i wsi, które udało się zlokalizować.

Wykazy przedstawiające rozmieszczenie terytorialne dóbr królewskich w poszczególnych województwach mazowieckich sporządzili wydawcy pierwszej lustracji tych dóbr<sup>13</sup>. Zwalnia

<sup>8</sup> Vol. Leg., II, f. 699, tit. *Nabycie pieniędzy*.

<sup>9</sup> Posesory dóbr zastawnych obciążonych „sumami nowymi” dopiero od 1601 r. zostali zobowiązani do płacenia pół kwarty (dimidia). Vol. Leg., II, f. 1496, tit. *Lustracje*.

<sup>10</sup> WP, s. 44.

<sup>11</sup> Bardzo skomplikowaną, rzec można nietypową, okazała się sprawa rewindykacji majątności Nieporęt w parafii Wieliszewo powiat warszawski, która od 1484 r. wskutek pewnej transakcji z Bolesławem V księciem mazowieckim (w 1539 r. mowa o sprzedaży — MRPS, IV-1, nr 6442) była w spokojnym posiadaniu Prażmowskich (LM 1565, t. I, s. XXIX). Atoli w czasie rewizji listów 1564 r. „dali sprawę rewizorowie, żeby to królewska być miała i była o to akcyja zaczęta a nią per comissionem w Zakroczymie, jedno jej nikt nie popierał”. Wobec tego król polecił rzecz zbadać „i potem za daniem sprawy uczyni to, co będzie przystało” (AGAD, tzw. Metr. Lit. IV B, ks. 7, f. 88). Widocznie jednak wskutek odpowiednich zabiegów „imé panów Prażmowskich” sprawę odraczano i nie załatwiono aż do zgonu Zygmunta Augusta. Nie wznowiono jej też za panowania Henryka Walezego ani Stefana Batorego. Dopiero Zigmunt III, po przeniesieniu stolicy państwa do Warszawy, być może w związku z przebudową zamku warszawskiego i szukaniem mieszkania zastępczego, zwrócił uwagę na Nieporęt i jego walory letniej rezydencji. „Sprawa zadworna o Nieporęt” odbyła się nie bez ostrego sprzeciwu Prażmowskich i nawet podburzonego przez nich „wszystkiego województwa mazowieckiego” (*Diariusze sejmowe 1597 r.*, wyd. E. Barwiński, Script. Rer. Pol. t. XX, 1907, s. 361 — p. 8) i — jeżeli idzie o pretensje poszkodowanych Prażmowskich — ciągnęła się przez wiele lat (od 1597 r. do 1616 r. nieustannie petita sejmiku czerskiego o Nieporęt dla Prażmowskich lub o ekwiwalent za te dobra. Zbiory Zakładu Dokumentacji IH PAN w Krakowie, Lauda czerskie, Teki Pawińskiego VI, s. 28, 32, 35, 41, 52, 56). Król jednak nie odstąpił od tej rewindykacji, a przebudowany przezeń Nieporęt stał się ulubioną rezydencją Wazów do 1658 r. W tym bowiem roku Jan Kazimierz darował Nieporęt jezuitom warszawskim. S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. IV, cz. II, Kraków 1904, s. 855, przyp. 1. Nie całkiem wszakże jasna jest sprawa dysponowania tymi dobrami po śmierci Zygmunta III, co być może, pozostaje w związku z postanowieniem konstytucji z 1632 r. (Vol. Leg., III, f. 109, tit. *Opatrzanie Najjaśniejszego potomstwa naszego*), oraz w jakim stopniu zostały zaspokojone roszczenia Prażmowskich. Możemy tu tylko nadmienić, że w 1642 r. królowna Anna Katarzyna odstąpiła część swego dziedzictwa w Nieporęciu, jaka jej przypadła *post Serenisimos olim Parentes suos* bratu Janowi Kazimierzowi (MK, 186, f. 136<sup>f</sup>). Co się tyczy Prażmowskich, wiadomo, że jeszcze w 1647 r. do petitów sejmiku czerskiego wstawiono „Praetensiones Jegomościów PP Prażmowskich strony Nieporętu, aby do J. K. M. PP posłowie promowali za wniesioną instancją i aby w nich rzetelny efekt z miłościwej łaski J. K. M. otrzymać i uspokojeni być mogli”. Teki Pawińskiego, s. 181.

<sup>12</sup> W województwie mazowieckim: lustrowaną w 1565 r. wieś Srebrowo w ziemi wiskiej, dekretem z 1570 r. przyznano wieczyście Marcinowi Mężeńskiemu, podsędkowi ziemskiemu zambrowskiemu (MK 106, f. 166-169). Wieś Janczewo, też w ziemi wiskiej, w połowie należała do Janczewskich; dekretem z 1564 r. przyznano w całości tę wieś podsędkowi wiskiemu Janczewskiemu (AGAD, tzw. Metr. Lit. IV N, ks. nr. 7, f. 182). Wieś Zblichia w ziemi ciechanowskiej dekretem Zygmunta Augusta z 1570 r. pozostała w ręku Stanisława Bogackiego kasztelana ciechanowskiego (LM XVII, s. 76). W woj. rawskim oprócz dóbr (zob. przypis 7) Oryszew — Miedniewice, wymieniona w LR XVI (mapka) wieś Drzewicz przeszła na własność szlachecką już w XV w. (MK, 40, f. 527). Wieś Gluchówek pod Rawą, jak stwierdzono w 1564 r. w czasie rewizji listów, przeszła frymarkiem na własność Sebastiana Pukińskiego za jego łąki pod zamkiem rawskim (tzw. Metr. Lit. IV B, ks. nr 7, f. 178). Frymark był nierówny, łąki były warte 100 zł „a wioska stoi za 600 zł” (AGAD, Dział XVIII, ks. 9, f. 105). Wyznaczony rewizor, kanonik warszawski Kacper Piotrowski, zmarł. W 1569 r. król wyznaczył nowego rewizora Łukasza Brzozowskiego (MK, 106, f. 133). Prawdopodobnie i ta rewizja nie została za życia Zygmunta Augusta dokonana, ostatecznie bowiem sprawę na korzyść Pukińskich rozstrzygnął dekret sejmowy z 1626 r. (LR XVII, s. 137).

<sup>13</sup> LR XVI, s. XI- XIII; LP, s. XXVI; LM 1565, — cz. I, s. XIX-XXXI.

to nas od powtarzania ich lokalizacji, zwłaszcza, że do każdego tomu lustracji wydawcy dołączyli przejrzyste mapki przeglądowe w skali 1 : 500 000. Dlatego ograniczamy się tu tylko do podania różnic w stanie ilościowym dóbr królewskich według Pawińskiego, według wydawców pierwszej lustracji i według naszych badań. Jest rzeczą zrozumiałą, że dość znaczne różnice, zarówno w liczbach bezwzględnych osiedli należących do króla, jak i w stosunku procentowym do ogółu osiedli mazowieckich, uzyskaliśmy w wyniku poszerzenia podstawy źródłowej<sup>14</sup>.

Tabela 1

Miasta królewskie na Mazowszu

Województwo	Pawiński <sup>a</sup>			Lustracje <sup>b</sup>			Mazowsze <sup>c</sup>		
	miasta		%	miasta		%	miasta		%
	ogółem	królewskie		ogółem	królewskie		ogółem	królewskie	
Płockie	16	4	25	16	4	25	16	4	25
Rawskie	15	6	40	15	8	53	23	10	43
Mazowieckie	64	36	56	63	35	56	68	36	53
Razem	95	46	48	94	47	50	107	50	46

Tabela 2

Wsie królewskie na Mazowszu

Województwo	Pawiński <sup>a</sup>			Lustracje <sup>b</sup>			Mazowsze <sup>c</sup>		
	wsie		%	wsie		%	wsie		%
	ogółem	królewskie		ogółem	królewskie <sup>d</sup>		ogółem	królewskie <sup>e</sup>	
Płockie	1115	12	1,05 <sup>f</sup>	1075	16	1,5	1115	17	1,5
Rawskie	918	42	4,5	918	70	7,6	942	81	8,6
Mazowieckie	3957	208	5	4110	253	6,1	4515	288	6,4
Razem	5990	262	4,6	6103	339	5,5	6572	386	5,9

<sup>a</sup> P. Mazowsze; <sup>b</sup> LM 1565, cz. I; <sup>c</sup> *Mazowsze w drugiej połowie XVI wieku* (nasze opracowanie); <sup>d</sup> Łącznie z dobrami nie lustrowanymi (LM 1565, cz. I, s. XXX, tab. 5); <sup>e</sup> Łącznie z częściami wsi; <sup>f</sup> U Pawińskiego (P. Mazowsze, wstęp, s. 51) 1,04 – błąd w obliczeniu.

Tabela 3

Stan posiadania królewskiego na Mazowszu w końcu XVI w.

Województwo	Obszar w km <sup>2</sup>	Miasta			Wsie			Razem		
		ogółem	królewskie	%	ogółem	królewskie	%	ogółem	królewskie <sup>a</sup>	%
Płockie	4304	16	4	25	1115	17	1,5	1131	21	1,8
Rawskie	6173	23	10	43	942	81	8,6	965	91	9,4
Mazowieckie	23016	68	36	53	4515	288	6,4	4583	324	7,1
Razem	33493	107	50	46	6572	386	5,9	6679	436	6,5

<sup>a</sup> Łącznie z częściami wsi.

Jak z podanych wyżej tabel nr 1 i 2 wynika, stan dóbr królewskich na Mazowszu u schyłku XVI w. przedstawiał się lepiej, niż sądzili wydawcy pierwszej ich lustracji 1564/1565, i zna-

<sup>14</sup> Oprócz opublikowanych lustracji dóbr królewskich z XVI i XVII w., wykorzystaliśmy następujące, częściowo cytowane wyżej źródła: *Rewizje przywilejów na dobra królewskie*, AGAD, tzw. Metr. Lit. IV B, ks. 7, 8; *Dekrety królewskie zapadłe na sejmach 1567-1570*, AGAD, Oddz. XVII, ks. 7, 9; MK, nr 106, 109.

enie korzystniej niż w 1578 r., jakby to wynikało z obliczeń A. Pawińskiego, który wykazał 46 miast i 262 wsi (4,6 %) należących do króla.

Tak więc w województwie płockim, w którym stan dóbr monarszych był najniższy, do króla należały 4 miasta, 14 wsi całych i 3 części wsi<sup>15</sup>. W województwie rawskim 10 miast, 73 wsi całych i 8 części<sup>16</sup>. W województwie mazowieckim 36 miast, 282 wsi całych i 6 części<sup>17</sup>. W sumie w 3 województwach mazowieckich pod koniec XVI w. dobra królewskie obejmowały 50 miast<sup>18</sup>, 369 wsi całych i 17 o mieszanej przynależności własnościowej: królewsko-szlacheckiej lub królewsko-kościelnej<sup>19</sup>. Wsie królewskie o mieszanej przynależności własnościowej, wyłączając nieliczne zmiany, stanowiły pierwotnie własność państwową książęcą, następnie królewską. Istniejące zaś w tych wsiach części należące do szlachty lub duchowieństwa z reguły były niewielkie, kilkułanowe.

W stosunku do ogólnej liczby osiedli w danym województwie, najwyższy odsetek dóbr królewskich (9,4) znajdował się w województwie rawskim, a nie mazowieckim, jak do niedawna przyjmowano<sup>20</sup>. Ten stan rzeczy prawdopodobnie pozostaje w pewnym, choć nie wyłącznym, związku przyczynowym z wcześniejszą o kilkadziesiąt lat inkorporacją województwa rawskiego do Korony, podczas gdy w pozostałych księstwach mazowieckich proces alienacji majątków państwowych nie napotykał, jak w Koronie, na większe przeszkody prawne.

Dość okazale przedstawiał się stan dóbr królewskich w największym i najpóźniej inkorporowanym księstwie, późniejszym województwie mazowieckim, w którym własność królewska stanowiła 7,1 % ogółu znajdujących się tam osiedli. Ten stosunkowo wysoki odsetek miast i wsi należących do króla w województwie mazowieckim zawdzięczać należy następującym okolicznościom: 1) anulowaniu nadań dokonanych przez księżną Annę w latach 1526-1529<sup>21</sup>, 2) zapobiegliwej działalności biskupa kamienieckiego Piotra Gamrata, w latach 1532-1538 generalnego administratora i komisarza dóbr królewskich na Mazowszu<sup>22</sup>, 3) energicznej działalności gospodarczej królowej Bony i dobranym przez nią administratorom i ekonomom dóbr mazowieckich, którzy po wyjeździe Bony z Polski w 1556 r., z ramienia Zygmunta Augusta sprawowali nadzór nad majątnością królewską<sup>23</sup>, wreszcie 4) Annie Jagiellonce, która po otrzymaniu oprawy na dobrach mazowieckich i podlaskich zaradnością gospodarczą dorównywała swej matce<sup>24</sup>.

Przyjęte tu mierniki porównawcze — liczba osiedli w posiadaniu króla i ich procenty

---

<sup>15</sup> Dzierżążnia, Powsino w pow. płockim — wsie królewsko-szlacheckie, Chełpowo — królewsko-duchowna.

<sup>16</sup> Czerwona Niwa, Czerwotka, Kaski Młyńska Wieś — w pow. sochaczewskim, Korzeń, Rozłazłów — w pow. gąbińskim i Węgrzynowice — w pow. rawskim, wsie królewsko-szlacheckie; Komorów i Regnów w pow. białskim, wsie królewsko-kościelne.

<sup>17</sup> Leszno i Więzowo w pow. przasnyskim, Perzanowo w pow. rożańskim, Siemień i Stara Łomża w pow. łomżyńskim — królewsko-szlacheckie; Łomżyca w pow. łomżyńskim królewsko-duchowna.

<sup>18</sup> W wykazie P. Mazowsze, s. 27-39, zawierającym 45 miast królewskich, pominięto Budziszewice i Wiskitki w województwie rawskim, zaś Mszczonów — własność królewską, zaliczono do własności prywatnej.

<sup>19</sup> W zestawieniu liczbowym i na mapie nie uwzględniliśmy około 25 osad młynarskich, położonych być może z dala od osiedli, których nie udało się nam zlokalizować.

<sup>20</sup> Na fakt ten zwrócili uwagę wydawcy LM 1565, cz. I, s. XVI.

<sup>21</sup> W czasie rewizji listów 1564 r. Drużbiczowie pokazali dekret z Metryki Mazowieckiej od ks. Anny Mazowieckiej na daninę 10 włók we wsi Chojny, „a król Jego Mość potem znaleźć raczył, iż księżna ta Anna nic dać nie mogła”, tzw. Metr. Lit. IV, B, ks. 7, f. 190. Według trafnych spostrzeżeń J. Senkowskiego, op. cit., s. 11, krótki okres rządów ks. Anny był już tylko rabunkiem dóbr i dochodów książęcych.

<sup>22</sup> Piotr Gamrat, wraz ze swoim subdelegatem ks. Wojślawskim, z całą bezwzględnością rewindykował od sąsiadującej z dobrami królewskimi szlachty mazowieckiej tzw. nadrostki, to jest zawłaszczone, nad liczbę określoną w przywilejach nadawczych ks. mazowieckich, niekiedy kilkunastuwłokowe obszary gruntów uprawnych lub lasów. Zob. W. Smoleński, *Szkice z dziejów szlachty mazowieckiej*, Kraków 1908, s. 70. Na dokonane przez Gamrata pomiary gruntów królewskich powoływano się w czasie rewizji przywilejów na dobra królewskie 1564 r. tzw. Metr. Lit. IV B, ks. 7, f. 186; ks. 8, f. 365; AGAD, Oddz. XVIII, ks. 9, f. 86.

<sup>23</sup> O dobrach oprawnych Bony na Mazowszu, zob. A. Sucheni-Grabowska, *Odbudowa domeny królewskiej w Polsce 1504-1548*, Warszawa 1967, s. 144-152.

<sup>24</sup> Wykaz dóbr oprawnych Anny Jagiellonki z 1581, zob. *Teki Pawińskiego*, t. IV, Warszawa 1900, s. 4-10.



w stosunku do pozostałych kategorii własnościowych, mają wartość względną. Nie oddają rzeczywistego, co do wartości (wielkości obszaru, liczby łańów uprawnych, sił i środków produkcji) stanu majątności królewskiej. Musimy jednak podkreślić, że nie zajmujemy się tu własnością ziemską w ogóle, lecz tylko jej przynależnością i rozmieszczeniem w terenie, przedstawionymi na mapie w sposób tradycyjny. Bez przeprowadzania dodatkowych, żmudnych i co do wyników wątpliwych badań, istniejący zasób źródeł pozwala tylko na taką rozwiązanie.

Ustalenie faktycznej liczby osiedli mazowieckich, należących w drugiej połowie XVI w. do dóbr królewskich, prostuje nieco mylną, ugruntowaną w nauce przez Pawińskiego opinię, jakoby stosunek liczbowy tych osiedli do ogółu osad mazowieckich, wynoszący 4,6 % z miastami 5 %, w zestawieniu z takimi obliczeniami dla innych województw Korony, na Mazowszu był najniższy<sup>25</sup>. Wprawdzie stosunek ten dla Mazowsza wynoszący 6,5 %, był niższy od przeciętnej — 9 % dla Małopolski, przez Pawińskiego zaniżonej<sup>26</sup>, nie ustępował jednak w przeliczeniu liczby osiedli na 1 km<sup>2</sup> średniej dla Wielkopolski w jej szerszych granicach, zaś w węższych (województwo poznańskie i kaliskie) o zbliżonych do Mazowsza rozmiarach powierzchni<sup>27</sup> wyraźnie ją przewyższał<sup>28</sup>. Również i wartość ekonomiczna królewskich ziem mazowieckich — wbrew Pawińskiemu<sup>29</sup> — nie ustępowała pozostałym prowincjom koronnym, a niekiedy pod tym względem znacznie je przewyższała. Już bowiem J. Rutkowski, przyjmując dla Mazowsza tylko 269 wsi królewskich, dochód z tych dóbr w drugiej połowie XVI w. szacował na ca 100 000 zł<sup>30</sup>, to znaczy dwa razy więcej, niż dawały królewskie ziemie sześciu województw wielkopolskich (50.000), i o 20 % więcej niż bogate królewskie ziemie Prus Królewskich<sup>31</sup>. Nadto pod względem obszaru uprawnego i zagospodarowania, mazowieckie osady królewskie prawie dwukrotnie przewyższały odpowiadające im ilościowo pozostałe kategorie własnościowe — kościelną i szlachecką. Uwydatniało się to także w liczbie łańów uprawnych niemal dwukrotnie wyższej dla osiedli królewskich w zestawieniu z kościelnymi, a ze szlacheckimi — prawie trzykrotnie<sup>32</sup>. Wypada tu jeszcze dodać, że o wartości mazowieckich dóbr królewskich decydowała nie tylko liczba wsi. Górowały one bowiem nad równorzędnymi co do liczby osad dobrami kościelnymi, zwłaszcza zaś szlacheckimi, walorami przestrzennie-ekonomicznymi (olbrzymie lasy i puszcze w województwie rawskim i mazowieckim). Oprócz cennego surowca (drzewo) w wielu królewskich ziemach wschodniego i południowego (województwo rawskie) Mazowsza jeszcze długo istniały korzystne warunki osadnicze do lokowania nowych wsi, jak np. w XVII-XVIII w. w starostwie ostrołęckim<sup>33</sup>.

Własność kościelna na Mazowszu obejmowała dobra ziemskie, stanowiące wieczyste uposażenie biskupstw, kapituł, klasztorów i probostw. Zasadniczo dobra te znajdowały się na terenach podległych jurysdykcji właściwych im diecezji. Wyjątek stanowiło miasto Biała

<sup>25</sup> P. Mazowsze, s. 52.

<sup>26</sup> P. Mazowsze, s. 52 i P. Małopolska, s. 65.

<sup>27</sup> Wielkopolska (woj. poznańskie i kaliskie) — 32393 km<sup>2</sup>, Mazowsze — 33493 km<sup>2</sup>.

<sup>28</sup> J. Senkowski, op. cit., s. 20, przyp. 23, podał dla Wielkopolski średnią 3,7%. Szacunek ten, oparty na liczbie wsi królewskich przyjętej przez J. Rutkowskiego (zob. przyp. 30), jest za niski, nie uwzględnia bowiem królewskich ziem nie lustrowanych w 1565 r. Według obliczeń K. J. Hładyłowicza (*Zmiany w rozwoju osadnictwa w Wielkopolsce od XIV do XIX wieku*, Lwów 1932, s. 83) w latach 1580-1600 w Wielkopolsce znajdowały się 3573 osady, wśród których, według naszych obliczeń sporządzonych na podstawie *Lustracji województw wielkopolskich i kujawskich, 1564-1565*, wyd. A. Tomczak, Cz. Ohryzko-Włodarska, Bydgoszcz 1961-1963, 210 czyli 5,8% należało do króla.

<sup>29</sup> P. Mazowsze, s. 49.

<sup>30</sup> J. Rutkowski, *Badania nad podziałem dochodów w Polsce w czasach nowożytnych*, Kraków 1938, s. 271 (tabela).

<sup>31</sup> J. Rutkowski, op. cit., s. 271 — wymienił sumę szacunkową 81092 zł, zaś oficjalny sumariusz dochodów z dóbr królewskich w Prusach Królewskich z 1565 r. — 84406 zł. *Lustracja województw malborskiego i chełmińskiego 1570 r.*, wyd. S. Hoszowski, Gdańsk 1962, s. 159.

<sup>32</sup> WP s. 66; A. Wawrzyńczyk, *Gospodarstwo chłopskie na Mazowszu w XVI i na początku XVII wieku*, Warszawa 1962, s. 12.

<sup>33</sup> Na fakt ten zwrócił uwagę A. Pawiński (P. Mazowsze s. 49, przyp. 1) stwierdzając, że starostwo ostrołęckie w XVI w. zaledwie istniejące w zawiązku, w XVII i XVIII w. rozwinęło się na terenie Puszczy Myszynieckiej do 67 wsi królewskich.

w województwie rawskim, należące z nadania króla Aleksandra do biskupów chełmskich<sup>34</sup> i wieś Włoszczanowo w powiecie gostyńskim, będące własnością kapituły wrocławskiej<sup>35</sup>. Odstępstwa od tej zasady tyczący się średniowiecznych uposażeń klasztornych, których pewne wsie (klasztory bowiem fundowano niezależnie od podstawowej organizacji kościelnej) już w chwili nadania były eksterytorialne, bądź też później, ze względów czysto ekonomicznych (znaczna odległość od klasztoru), czasowo lub na stałe zostały zamienione na inne dobra. Z tych właśnie powodów w drugiej połowie XVI w. 4 wsie, własność Wolskich w parafii Raszyniec w powiecie warszawskim (klucz Falenty), przeszły w posiadanie biskupów wrocławskich<sup>36</sup>. Inny wypadek zamiany dóbr szlacheckich na kościelne zdarzył się pod koniec XVI w. pod stołeczną Warszawą, mianowicie część Pragi, wówczas jeszcze wsi, przeszła z rąk szlacheckich na własność kresowego biskupstwa kamienieckiego<sup>37</sup>, przy czym ten stan rzeczy przetrwał do 1791 r.<sup>38</sup>

Rozmieszczenie dóbr czołowych instytucji kościelnych na Mazowszu ukształtowało się już w XI-XIII w., głównie w wyniku nadań książęcych, i z niewielkimi zmianami przetrwało aż do schyłku Rzeczypospolitej szlacheckiej<sup>39</sup>. Charakterystyczną cechą tego rozmieszczenia było znaczne oddalenie większości tych dóbr od swych ośrodków diecezjalnych (katedr, kapituł), niekiedy rozproszenie lub występowanie w postaci enklaw (ślady zmian późniejszych). Tylko bogate latyfundium łowicko-skierniewickie (później zwane księstwem łowickim), obejmujące 2 miasta: Łowicz, Skierniewice, i 132 wsi<sup>40</sup>, własność arcybiskupów gnieźnieńskich, stanowiło zwartą i zamkniętą całość terytorialną (ok. 1100 km<sup>2</sup>), położoną w zachodniej stronie województwa rawskiego, z której część znajdowała się jednak na terenie województwa łęczyckiego, wdzierającego się nieomal pod sam Łowicz. Poza granicami archidiecezji, do arcybiskupstwa gnieźnieńskiego należał jeszcze klucz Konary – 5 wsi w archidiaconacie czerskim przy ujściu Pilicy do Wisły.<sup>41</sup>

<sup>34</sup> Matr. Sum., IV, nr 4017, 1521 r.; w 1561 r. „Biała episcopatu Chełm” (ASK I, ks. nr 27, f. 281). Prawdopodobnie biskupi chełmscy przy administrowaniu i wybieraniu pożytków z tego miasta napotkali na niemałe trudności, ze względu choćby na jego oddalenie od stolicy w Chełmie i rezydencji biskupiej w Skierbieszowie pod Chełmem. Świadczyłyby o tym procesy sądowe, na przykład w 1557 r. biskupa Jakuba Uchańskiego wraz z kapitułą przeciwko ziemianinowi Janowi Chrzęszczewskiemu o szkody i poranienie mieszczan (T. Wierzbowski, *Jakub Uchański arcybiskup gnieźnieński 1502-1581*, Uchańsciana, t. V, Warszawa 1895, s. 147). W tych okolicznościach zrozumiała staje się wiadomość zawarta w kwestionariuszu p.t. *Opisanie historyczne i topograficzno-statystyczne miasta Białej w województwie Mazowieckim roku pańskiego 1820* (AGAD, Oddz. KRSW, ks. 457, nr 65), że w 1600 r. miasto Biała zostało dane Aleksandrowi Jarzynie w zamian za jego wieś dziedziczną Chełmce pod Krakowem.

<sup>35</sup> L. Żytkowicz, *Studia nad gospodarstwem wiejskim w dobrach kościelnych XVI w.*, Warszawa 1962, s. 237, przyp. 263.

<sup>36</sup> *Inwentarz dóbr stołowych biskupstwa wrocławskiego z 1582*, wyd. L. Żytkowicz, Toruń 1953, s. VIII-IX, przyp. 12. Zdaniem tego autora (*Inwentarz dóbr stołowych biskupstwa wrocławskiego z XVII w.*, Toruń 1957, s. VII) w XVII w. Falenty wyszły z rąk biskupich. W każdym razie jeszcze w 1617 r. dobra te wzmiankowano jako kościelne, MK, 162, f. 287.

<sup>37</sup> W 1583 część Pragi nabył od Jana Praskiego kanclerz w.k. Jan Zamoyski, MK, 127, f. 235. W tym samym roku tę część Pragi Zamoyski odstąpił biskupowi kamienieckiemu Marcinowi Białobrzeskiemu w zamian za dobra kaczmarzowskie na Podolu, MK, 129, f. 401. *Archiwum Jana Zamoyskiego*, t. I, wyd. W. Sobieski, Warszawa 1904, nr 64; F. M. Sobieszczański, *Rys historyczno-statystyczny... m. Warszawy*, Warszawa 1848, s. 41-42. Zob. też niżej s. 131.

<sup>38</sup> T. Wyderkowa, *Z dziejów Pragi do 1658 roku* „Rocznik Warszawski”, t. V, 1964, s. 23.

<sup>39</sup> Rozmieszczenie własności ziemskiej na Mazowszu należącej do kościoła oparliśmy na następujących źródłach i opracowaniach: Łaski, t. II; Ulanowski, *Visitaciones*; tenże, *Acta capitulorum Cracoviensis et Plocensis selecta (1458-1523)*, Arch. Kom. Hist., t. VI, 1891; tenże, *Acta capituli Plocensis ab an. 1544 ad 1576*, Arch. Kom. Hist., t. X, 1905; tenże, *Materiały do dziejów kolegiaty pultuskiej*, Arch. Kom. Hist., t. X; Knapiński, *Notaty*; Taryfy 1789-1790; Tabele własnościowe na mapach „szczególnych” woj. Rawskiego, Plockiego i Mazowieckiego K. de Perthéesa z 1783-1792; Czaykowski, *Regestr diecezjów*; *Inwentarz dóbr biskupstwa plockiego z 1650 r.* (rkps Arch. Kapit. Plockiej, korzystaliśmy z odpisu użyzonego nam przez prof. dr L. Żytkowicza); J. Łukaszewicz, *Krótki opis kościołów parafialnych w dawnej diecezji poznańskiej*, t. III, Poznań 1862; M. Rybus, *Kolegiata w Pultusku i jej kapituła*, Łódź 1933; W. Sgibiński, *Rozwój latyfundiów biskupstwa poznańskiego w XVI-XVII wieku*, Poznań 1960; Nowowiejski; J. Topolski, *Rozwój latyfundiów arcybiskupstwa gnieźnieńskiego od XVI do XVIII wieku*, Poznań 1955; J. Karwasińska, *Szpital św. Ducha w Warszawie*, Warszawa 1938.

<sup>40</sup> W liczbie tej mieszczą się wsie Janowice i Mysłaków w par. Bednary należące do kolegiaty łowickiej.

<sup>41</sup> Klucz konarski (Konary, Łas, Ostrówek, Podgórzycze, Przelot) przeszedł w XVII w. na uposażenie kapituły gnieźnieńskiej. J. Topolski, op. cit., s. 108-109.

Zgoła inaczej przedstawiało się rozmieszczenie dóbr ziemskich najbogatszego na Mazowszu biskupstwa płockiego. Pomijając należący do stołu biskupiego klucz Górzno w archidiaconacie dobrzyńskim<sup>42</sup>, spośród mazowieckich dóbr biskupów płockich, obejmujących 5 1/2 miasta i 158 wsi, tylko miasto Raciąż i 18 wsi znajdowało się w województwie płockim, zaś 4 w województwie rawskim<sup>43</sup>. Pozostałe 4 1/2 miast (Pułtusk, Wyszków, Brok, Andrzejów i 1/2 Czerwińska) oraz 138 wsi rozciągało się szerokim pasem w dolinie Narwi i Bugu aż do granic Mazowsza z Podlasiem, tworząc 3 główne klucze majątności z ośrodkami w Pułtusku (w XV w. większość osiedli tego klucza przekazano na uposażenie kolegiaty pułtuskiej<sup>44</sup>), w Wyszkowie i Broku nad Bugiem (klucz złotoryjski).

Dobra biskupów poznańskich (miasto Stoczek i 33 wsie) były rozrzucone na obszarze archidiaconatu warszawskiego (do 1406 r. czerskiego) w kilku kluczach, z których znacznie większymi były: Kozłów Biskupi w powiecie sochaczewskim, Żbików — w błońskim, Sobienie i Stoczek — w garwolińskim, Wrociszewo — w wareckim i Łaskarczów (ten ostatni — 8 wsi — znajdował się poza granicami Mazowsza w ziemi stężyckiej województwa sandomierskiego). Większość dóbr należących do uposażenia kapituły płockiej (32 na 48 osiedli) znajdowało się w najbliższym jej sąsiedztwie w województwie płockim. Reszta — w województwie mazowieckim (10) i rawskim (7)<sup>45</sup>.

Korzystniejsza pod tym względem była sytuacja kolegiaty św. Jana w Warszawie, której dobra (miasto Tarczyn i 28 wsi) znajdowały się tylko w województwie mazowieckim, w powiatach: warszawskim, kamienieckim, tarczyńskim i wareckim.

Większe, choć nierównomierne skupienia majątności miały nieliczne zresztą na Mazowszu klasztory. Dobra najbogatszego opactwa mazowieckiego — mianowicie kanoników regularnych w Czerwińsku (1/2 miasta i 48 wsi) — tworzyły dwa zgrupowania: bliższe dość zwarte, i dalsze nieco rozproszone w dorzeczu dolnego Bugu i Narwi. Drugie co do zamożności — opactwo benedyktynów płockich (2 miasta: Przybyszew i Wyśmierzyce w województwie mazowieckim i 23 wsie)<sup>46</sup> tudzież klasztor norbertanek płockich (miasto Bodzanów i 22 wsie) miały tylko po 3 wsie w pobliżu swych klasztorów; reszta ich dóbr była rozproszona w sąsiednich województwach, mazowieckim i rawskim.

Do kolegiaty św. Michała w Płocku należało 8 całych wsi i 1 w części w województwie płockim oraz 1 wieś w województwie mazowieckim, a dominikanki płockie posiadały w tymże województwie płockim część 1 wsi<sup>47</sup>. Dobrze był też uposażony, starej fundacji książęcej, szpital św. Ducha przy kościele św. Marcina w Warszawie (późniejsze marcinkanki warszawskie) — 14 wsiami w powiecie garwolińskim<sup>48</sup>. Inny szpital, również starej fundacji książęcej, św. Ducha w Rawie był uposażony wsią Byszewice pod Rawą<sup>49</sup>.

Ponadto dwa niemazowieckie opactwa posiadały na naszym terenie część swych uposażeń. Mianowicie, benedyktyni z Lubina (ośrodek macierzysty w Wielkopolsce) mieli swą prepozyturę w Jezowie (miasto i 5 wsi) w województwie rawskim, zaś cystersi z Sulejowa (ośrodek macierzysty w Małopolsce) — miasto Mogilnicę i 4 wsie (klucz mogilnicki) w tymże wojewódz-

<sup>42</sup> Klucz Górzno w powiecie rypińskim — 10 wsi oraz wsie Biskupice i Czernikowo w powiecie lipnowskim. Z Guldon, *Mapa ziemi dobrzyńskiej w drugiej połowie XVI w.*, Toruń 1967, s. 38-39, 46-47.

<sup>43</sup> Piaski, parafia Głusko, pow. Sochaczew; Poplacino i Pomocna, par. Radziwie, pow. Gostynin; Suchodół, par. Zakrzewo, pow. Gąbin.

<sup>44</sup> Ustalenie, które wsie w XVI w. zostały wydzielone z dóbr biskupstwa płockiego na uposażenie kapituły pułtuskiej, wobec rozbieżności między wiadomościami podanymi przez M. Rybusa (*Kolegiata w Pułtusku i jej kapituła*, Łódź 1933) i wydanymi przez B. Ulanowskiego wypisami źródłowymi (*Acta capitulorum Cracoviensis ac Plocensis selecta 1458-1523*, Arch. Kom. Hist. t. VI, 1891; *Acta capitulorum Plocensis ab an. 1514 ad 1576*, Arch. Kom. Hist. t. X, 1915) wymagałoby przeprowadzenia dodatkowych badań.

<sup>45</sup> W woj. rawskim do kapituły płockiej należały wsie: Dąbrówka w par. Białotarsk, Góry i Górki w par. Ciechomicze, Pieryszewo w par. Trąbki, Radziwie w par. Radziwie — wszystkie w pow. gostyńskim i Mistrzowice w par. Mistrzowice, powiat gąbiński.

<sup>46</sup> Do opactwa benedyktynów płockich należała także wieś Makówka w pow. i ziemi dobrzyńskiej. Z. Guldon, op. cit., s. 30.

<sup>47</sup> W Chełpowie par. Trzepowo, pow. płocki.

<sup>48</sup> J. Karwasińska, *Szpital św. Ducha w Warszawie, Dzieje fundacji Anny Bolesławy księżnej mazowieckiej początkowe (1444-1544)*, Warszawa 1938, s. 36-38.

<sup>49</sup> LR XVII, s. 124; P. Mazowsze, s. 161.

twie. Wreszcie, jeśli idzie o zakony, sprowadzeni przez biskupa płockiego A. Noskowskiego na Mazowsze i osadzeni w Pułtusk u jezuitów, do schyłku XVI w. uzyskali ze stołu biskupiego tylko 2 wsie, mianowicie Bosewo<sup>50</sup> w parafii Długosiodło powiat Kamieniec i Żabikowo<sup>51</sup> w parafii Szumowo powiat Nur.

Do osobliwości kościelno-feudalnej, w Polsce oprócz Mazowsza znanej tylko w województwie krakowskim (księstwo siewierskie, własność biskupów krakowskich), zaliczyć należy klucz dóbr sieluńskich (18 wsi)<sup>52</sup>, stanowiący własność proboszczów (prepozytów) kapituły katedral-

Tabela 4

Własność kościelna na Mazowszu w końcu XVI w.

Właściciele	Województwa									Ogółem		
	płockie			rawskie			mazowieckie					
	miasta	wsie		miasta	wsie		miasta	wsie		miasta	wsie	
		całe	część		całe	część		całe	część		całe	część
Biskupstwo płockie <sup>a</sup>	1	17	1	—	4	—	4½	137	—	5½	158	1
Kapituła płocka	—	31	1	—	7	—	—	10	—	—	48	1
Arceybiskupstwo gnieźnieńskie	—	—	—	2	127	—	—	5	—	2	132	—
Biskupstwo poznańskie	—	—	—	—	5	—	1	28	—	1	33	—
Kapituła poznańska	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—
Kolegiata św. Jana w Warszawie	—	—	—	—	—	—	1	28	—	1	28	—
Biskupstwo wrocławskie	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—	4	—
Kapituła wrocławska	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—
Biskupstwo chełmskie	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—
Biskupstwo kamienieckie	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1
Opactwo płockie	—	3	—	—	2	—	1	18	—	2	23	—
Opactwo czerwińskie	—	—	—	—	1	—	½	47	1	½	48	1
Opactwo lubińskie	—	—	—	1	5	—	—	—	—	1	5	—
Opactwo sulejowskie	—	—	—	1	4	—	—	—	—	1	4	—
Klasztor norbertanek	—	3	—	—	9	—	1	10	—	1	22	—
Klasztor dominikanek	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Szpital św. Ducha w Warszawie	—	—	—	—	—	—	—	14	—	—	14	—
Szpital św. Ducha w Rawie	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—
Kolegiata św. Michała w Płocku	—	8	1	—	—	—	—	1	—	—	9	1
Proboszczowie kapituły płockiej (klucz sieluński)	—	—	—	—	—	—	—	18	—	—	18	—
Klasztor jezuitów w Pułtusk u	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	2	—
Kościół parafialne	—	10	2	—	6	4	—	20	3	—	37	9
Razem	1	72	6	5	167	4	10	342	5	16	588	15
Pawiński	2½	79	—	5	137	—	7½	269	—	15	485	—

<sup>a</sup> Łącznie z dobrami wydzielonymi na uposażenie kolegiaty pułtuskiej.

<sup>50</sup> AGAD, ASK, I, 38, f. 677 i 803; St. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. IV, Kraków 1905, s. 38-44.

<sup>51</sup> L. Żytkowicz, *Studia nad wydajnością gospodarstw wiejskich na Mazowszu w XVII w.*, Warszawa 1966, s. 33, na podstawie inwentarza biskupstwa płockiego z 1595 r.; St. Załęski op. cit., s. 39, wymienia nieznaną nam wieś Przekory w ziemi zakroczymskiej. W ziemi zakroczymskiej wioski takiej nie odnaleźliśmy. Zapewne była to Wólka Przekory (Mapa Kwatermistrzostwa), w Taryfie z 1789 r. nazwana Wólką Pojezuicką. W Tabeli 1827 — błędnie Wólka Piekory (dobra pojezuickie). Wraz z sąsiednią wsią Lutobrok w par. Pniewo pow. Kamieniec, darowana jezuitom na początku XVII w. przez biskupa płockiego Mikołaja Szyszkowskiego.

<sup>52</sup> Sielun, Dyszybaba, Dylewo, Gąsewo, Sławkowo, Sypniewo, Szczeglino i Zamość — w pow. rożańskim; Kraszewo, Koprzywnica, Żabino, Goworowo, Goworówek, Jaworów, Rembiszewo, Borawe, Kamionka i Lipniki — w pow. ostrołęckim.

nej płockiej, w archidiakonacie pułtuskim. Wsie te były zamieszkałe przez drobną szlachtę, która aż do 1791 r. (Sejm Czteroletni) podlegała jurysdykcji tychże proboszczów<sup>53</sup>.

Wspomnieć jeszcze należy o uposażeniach dobrami ziemskimi poszczególnych kościołów parafialnych, miejskich i wiejskich (probostwa). Na Mazowszu, w przeciwieństwie np. do Prus Królewskich, uposażenie to było dość skromne (1/2 do 2 łanów). Uposażenie kościołów parafialnych częścią lub całymi wsiami nie przekracza 10 % w stosunku do 447 parafii mazowieckich (37 całych i 9 części wsi). Prócz tego w kilkunastu wypadkach w XVI w. spotykamy własność mieszaną królewsko-duchowną (3 wsie)<sup>54</sup> lub szlachecko-duchowną (6 wsi)<sup>55</sup>.

Przy wyróżnianiu wsi należących w części do kościoła brano pod uwagę tylko konkretne informacje źródłowe — kolejne lustracje, inwentarze, wizytacje — aż do schyłku XVIII w. oraz tabelaryczne zestawienie dóbr duchownych na mapach Perthésa, wyraźnie określające, że część danej wsi jest własnością kościelną. Rzecz jasna, zgodnie z założeniami przyjętymi już w WL, pominięto istniejące niemal w każdej wsi parafialnej łany plebańskie zwane poświęcone. Łany te w stosunku do ogólnej liczby w danej wsi stanowiły nikły procent<sup>56</sup>, nie dający podstaw do zaliczenia takiej wsi do osad o mieszanej przynależności własnościowej.

W sumie do dóbr kościelnych na Mazowszu należało nie 15 miast i 485 wsi jak podał Pawiński<sup>57</sup>, lecz 16 miast, 588 wsi całych i 15 w części, czyli 9 % osiedli mazowieckich. Wyższy o 1/4 stan ilościowy dóbr królewskich (u Pawińskiego 307, w rzeczywistości 434 osiedli) zmienił także stosunek procentowy własności kościelnej do królewskiej. Mianowicie dobra kościelne na Mazowszu nie przewyższały (8,7 % do 4,6 %), jak mniemał Pawiński<sup>58</sup>, nieomal dwukrotnie królewskich, lecz o 1/3 — (9 % do 6,5 %).

Najliczniejszą na Mazowszu, podobnie jak w całej Polsce, kategorię własnościową stanowiły dobra ziemskie należące do szlachty. Zauważyć jednak należy, że w strukturze ogółu ludności wiejskiej udział szlachty na Mazowszu był cztero- do pięciokrotnie wyższy niż w pozostałych prowincjach Korony. Bez miast, liczba szlachty mazowieckiej pod koniec XVI w. przekraczała 27 % ogółu mieszkańców tej prowincji<sup>59</sup>, podczas gdy odpowiednie wskaźniki procentowe wynosiły: dla Wielkopolski 7,6 %, dla Małopolski (w granicach przed Unią Lubelską) 6,4 %<sup>60</sup>.

Ten stan rzeczy wytworzony na Mazowszu jeszcze w czasach książęcych, wzmocniony pod względem społeczno-ekonomicznym faworyzowaniem w XVI w. przez Jagiellonów średniozamożnej i ubogiej szlachty mazowieckiej, odznaczającej się wysoką rozrodczością, w konsekwencji doprowadził do ustalenia się dwóch ściśle ze sobą sprzężonych zjawisk na tym terenie. Mianowicie, z jednej strony brak na Mazowszu wielkiej, latyfundiальной własności ziemskiej typu wielkopolskiego, zwłaszcza zaś małopolskiego, z drugiej — niespotykane nigdzie poza Mazowszem (tudzież graniczącymi z nim ziemiami — dobrzyńską, łukowską i Podlasiem) rozdrobnienie majątkowe tej kategorii własnościowej oraz największe, szczególnie na ziemiach północno-wschodnich, kresowych Mazowsza, skupiska drobnej, bezkmiecej, zubożalej szlachty zwanej zagrodową (21 % w stosunku do ogółu ludności wiejskiej)<sup>61</sup>.

<sup>53</sup> W. Smoleński, *Mazowiecka szlachta w poddaństwie proboszczów płockich* (w:) *Pisma historyczne*, t. 1, Kraków 1901.

<sup>54</sup> Komorów, w par. Cielądz, pow. Biała, Łomżyca, par. i pow. Łomża, Regnów w par. Regnów, pow. Biała.

<sup>55</sup> Gołymino Kościelne par. Gołymin pow. Ciechanów, Kurzeszyn par. i pow. Rawa, Łęg Wielki par. Łęg pow. Bielsk, Ślepkowo par. Woźniki pow. Płock, Zaborowie Małe par. Lewiczyn pow. Grójec, Zawidz Kościelny par. Zawidz pow. Sierpe.

<sup>56</sup> Przykładowo we wsi parafialnej Rybno w pow. gostyńskim mamy 17 „partes” należących do tyluż właścicieli (szlachta cząstkowa). Prócz tego osiemnastą część stanowi „pars plebani” (P. Mazowsze, s. 202). Razem do szlachty należało ponad 14 łanów. Ile wynosiła część plebańska nie podano. Przyjmując 1-2 łany nie zmienia to typowo szlacheckiej przynależności własnościowej wsi Rybno.

<sup>57</sup> P. Mazowsze (wstęp, s. 37-39) opuścił m. Biała w woj. rawskim, własność biskupstwa chełmskiego.

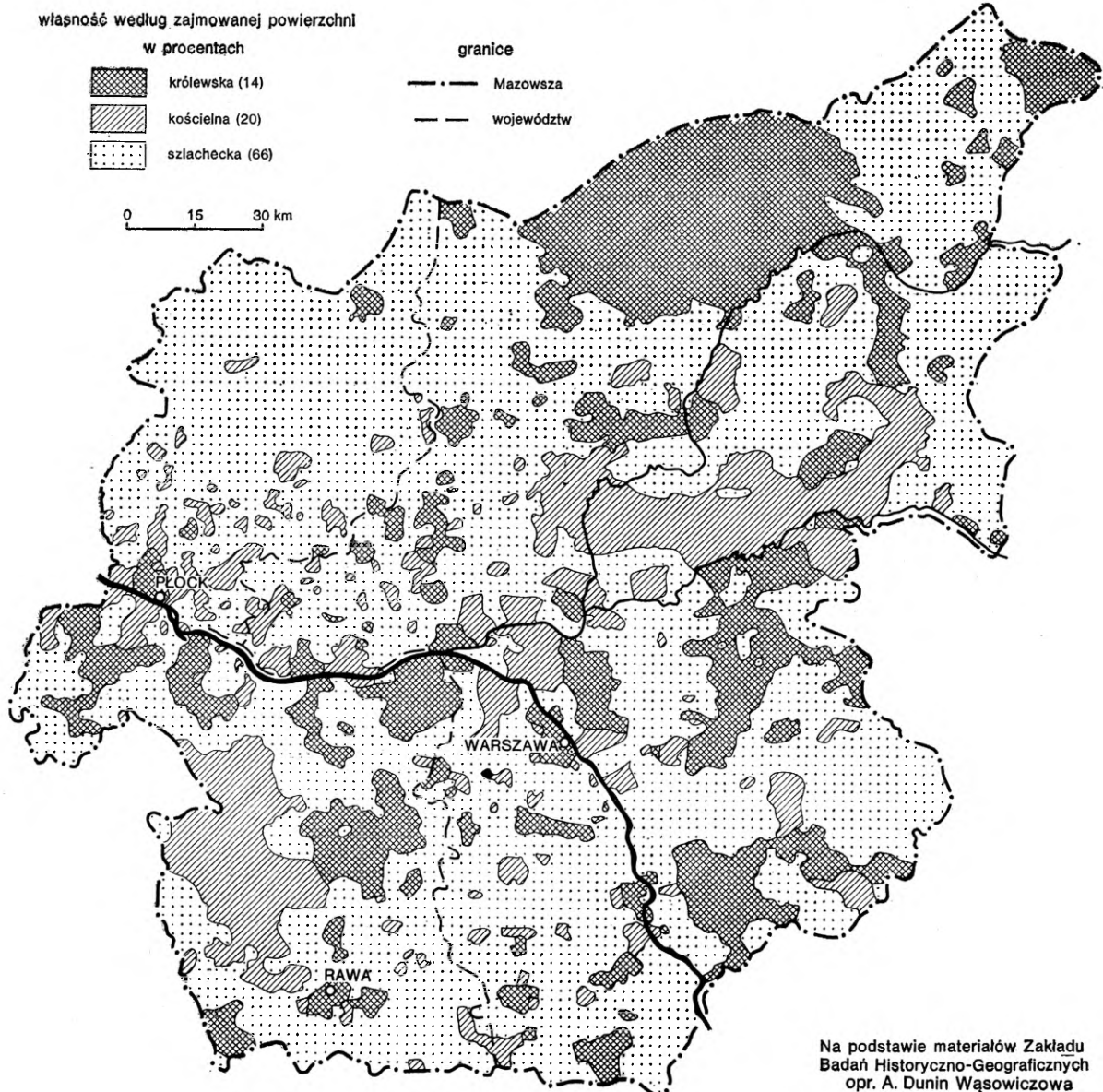
<sup>58</sup> P. Mazowsze, s. 56.

<sup>59</sup> Według szacunku W. Kuli, *Stan i potrzeby badań nad demografią historyczną dawnej Polski* [w:] *Roczn. Dziej. Społ. i Gosp.*, t. XIV, Poznań 1951, s. 71, na przekrój ok. 1578 r. — 27,2%, w tym szlachty folwarcznej — 5,5%, bezrolnej i zagrodowej — 21,7%.

<sup>60</sup> Tamże, s. 71.

<sup>61</sup> Zob. wyżej, przyp. 59.

ROZMIESZCZENIE WŁASNOŚCI ZIEMSKIEJ NA MAZOWSZU W 2 POŁ. XVI W.



W posiadaniu mazowieckiej szlachty bezkmiecej, według szacunku A. Pawińskiego<sup>62</sup>, znajdowało się 34 % łąnów uprawnych tej dzielnicy, podczas gdy na przykład w Wielkopolsce tylko 5 %. To ogromne rozdrobnienie własnościowe uwidoczniło się w sposób niezmiernie charakterystyczny w nazewnictwie i dyslokacji mazowieckich osad drobnoszlacheckich. Mianowicie, obok lub wokół osady macierzystej stosunkowo szybko, wskutek podziałów, narastały nowe osiedla współrodowców z nową, dwuczłonową nazwą, składającą się z nazwy głównej – macierzystej i dodatkowej, przyjmowanej zazwyczaj od przezwiska (przydomek) nowego właściciela tej wioski. Bogactwem takich osad wyróżniało się wiele powiatów Mazowsza, co sprawiało, jak nadmieniliśmy wyżej, niemałe trudności przy wnoszeniu tego typu „gronkowych” osiedli na naszą mapę. Wiele też kłopotu mieli poborcy przy sporządzaniu rejestrów podatkowych, tudzież wizytatorzy diecezjalni, skoro jeden z nich, nie bez zdziwienia – w 1599 r. przy wsi Gadomce (powiat Przasnysz, parafia Krzynowłoga Wielka) napisał: „Gadomczów jedenaście wiesek, co dom, to wieś”<sup>63</sup>.

<sup>62</sup> P. Mazowsze, wstęp, s. 22-29, łąnów szlachty zagrodowej 12 031, kmiecych 23 361.

<sup>63</sup> Viz. Dekanatu przasnyskiego, ks. 6, f. 234 (Arch. Diec. Płock.). Do dziś przetrwało tam 9 wsi stanowiących własny mini-zespół osadniczy Gadomce, a mianowicie: Gadomic Barany, G. Chrzczony, G. Jebienki, G. Jędrzyki, G. Miłocięta, G. Pieronie, G. Trojany, G. Weraki, G. Zawisze. Zob. niżej indeks i *Spis Miejscowości PRL*, Warszawa 1967, s. 273.



Na to demograficzne i posesoryjne zjawisko często zwracano uwagę w literaturze historycznej XVI-XVIII w. Od czasów zaś A. Pawińskiego, wydane przezeń *Mazowsze*, mimo chronologicznie zawężonych, w dodatku niesprawdzonych, rejestrów poborowych, stało się jedyną podstawą źródłową do wielu budowanych na tym wydawnictwie opracowań.

Należy więc zaznaczyć, że ogólna charakterystyka własności ziemskiej, w tym także szlacheckiej, dokonana przez Pawińskiego, w obszernym wstępie do XVI tomu *Źródeł dziejowych*, utrzymała się w literaturze. Wymagają jednak rewizji podane tam zestawienia liczbowe i oparte na tych szacunkach wnioski, których obecnie nie można przyjmować bezkrytycznie.

Zacząć wypada od stwierdzenia, że stosowane dawniej mierniki zamożności szlachty na podstawie posiadanej przez nią liczby wsi mają tę wadę, że wieś wsi nie równa. Pomijając fakt, o którym mówiliśmy wyżej, że wsie należące do szlachty były mniejszych rozmiarów niż królewskie i kościelne, na Mazowszu właściciele całych wsi było niewiele. Przeważały tu wsie znajdujące się w posiadaniu kilku lub kilkunastu właścicieli, z przewagą szlachty zagrodowej, przy czym zamożniejsza szlachta folwarczna miała swoje części różnych rozmiarów (1/2 do kilku łąnów) w kilku wsiach. Wobec tego w nowszych opracowaniach za podstawę szacunku zamożności przyjmuje się inne, niewątpliwie bardziej obiektywne kryteria, jakimi są liczby posiadanych łąnów w rękach jednego właściciela.

Tej metody, zastosowanej z powodzeniem w WP i w Pr. K, nie można było przyjąć do naszej MM ze względu — co ustawicznie przypominamy — na inny, późniejszy (schyłek XVI w.) i bardziej rozciągnięty przekrój chronologiczny, z którego nie zachowały się źródła dla tej pracy podstawowe, to jest rejestry wybieranych podatków. Brak tego typu źródeł nie wyczerpuje jeszcze trudności. Mianowicie nawet w wypadku, gdyby wspomniane rejestry poborowe z ostatnich dziesięciu lat XVI w. zachowały się<sup>64</sup>, oparte na nich liczby łąnów uprawnych w rękach poszczególnych właścicieli szlacheckich należałoby przyjmować z dużymi zastrzeżeniami choćby dlatego, że od 1588 r. kolejne uniwersały poborowe nakazywały wybieranie poboru według kwitów z 1578 r.<sup>65</sup> Jest faktem od dawna stwierdzonym, że ogólna liczba łąnów uprawnych podlegających opodatkowaniu, znajdujących się w posiadaniu szlachty, była znacznie większa od wykazanych w rejestrach poborowych. Szlachta bowiem w sposób legalny (role folwarczne uwolnione od świadczeń podatkowych) i nielegalny (nie zgłaszanie do opodatkowania nowo lokowanych wsi i miast, łąnów spustoszałych podnajmowanych kmieciom z innych wsi, czy też wsi nowo lokowanych po pożarach itp.) od 1578 r.<sup>66</sup>, a na dobrą sprawę już u schyłku panowania Zygmunta Augusta, płaciła podatki łąnowe nawet nie według „starych kwitancyi”, jak od lat praktykowano. Po dobrych, w wyniku reformy z 1563 r.<sup>67</sup>, latach podatkowych (1563-1565) obserwuje się permanentny spadek liczby łąnów opodatkowanych<sup>68</sup>. Oznacza to, że szlachta z roku na rok podawała do opodatkowania mniej łąnów, niż ich w rzeczywistości posiadała. Niechętny stosunek szlachty do świadczeń podatkowych skłonił ją do stosowania wielu, według ówczesnego stwierdzenia, „forteli” podatkowych zmierzających do tego „jako na mni żeby dał”<sup>69</sup>. Stąd znamienne, od lat ustawowo stosowane

<sup>64</sup> Z roku 1583 zachowały się tylko rejestry dla woj. płockiego, ziemi warszawskiej i nurskiej, z 1588 — ziemi czerskiej, z 1589 — gostyńskiej, czerskiej, z 1590 — pogłównie ziemi warszawskiej, z 1599 — ziemi warszawskiej, zakroczymskiej i łomżyńskiej. Następnie zachowane rejestry podatkowe poczynają się dopiero (tylko dla ziemi warszawskiej) w 1652 r. I Gieysztorowa, *Mazowieckie akta skarbowe XV-XVII w.* [w:] *Księga pamiątkowa 150-lecia Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie*, Warszawa 1958, s. 216 — tabela.

<sup>65</sup> „wedle kwitów poborzec roku 1578, wszakże bez przysięgi” (Vol. Leg. II, f. 246), zob. też I. Gieysztorowa, *Źródła i szacunki w badaniach osadnictwa i demografii Polski XVI i XVII w.*, „Kw. HKM”, R. X, 1962, nr 3-4, s. 581-582.

<sup>66</sup> Spadek ilości łąnów podległych opodatkowaniu w latach 1578-1590, zob. P. Wielkopolska, s. 72-79. Uniwersał poborowy z 1578 r. jeszcze nakazywał wpłacać łąnowe „wedle quantitatem agrorum”, Vol. Leg. II, s. 191.

<sup>67</sup> W. Pałucki, *Reformy skarbowe sejmu egzekucyjnego 1563 r.*, [w:] *Studia Historyczne, Księga Jubileuszowa z okazji 70 rocznicy urodzin prof. dr Stanisława Arnolda*, Warszawa 1965, s. 101-113.

<sup>68</sup> A. Wyczański (*Studia nad folwarkiem szlacheckim w Polsce w latach 1500-1580*, Warszawa 1960, s. 48-49) na podstawie sporządzonej tabeli dla 88 wsi z różnych województw Korony i ilości łąnów kmiecych w tych wsiach, według rejestrów poborowych z lat 1536-1590, doszedł do wniosku, że już w latach 1576-1580 liczba łąnów opodatkowanych spadła (w stosunku do okresu 1563-1565) o 12%.

<sup>69</sup> K. Górską, *Przyczynki do krytyki rejestrów poborowych z XVI wieku*, „Studia Źródłoznawcze”, t. I, Warszawa 1957, s. 188-189, opublikowała niezwykle interesujący dokument p.t. „Egzorbitancyje poborowe”,

remedia, owe rekognicje i abiuraty, mające jeśli nie zahamować, to chociaż zmniejszyć rozmiary szkód, jakie przez tego rodzaju „fortele” ponosił skarb państwa.

Jeśli nawet, jak zaznaczyli wydawcy WP, przeprowadzona przez nich kontrola stanu liczbowego wsi tegoż województwa z rejestrami z innych lat, tudzież z innymi źródłami, nie wykazała większych zmian (w liczbach osiedli tylko 8%)<sup>70</sup>, to całkiem inaczej przedstawia się rzecz z liczbą łąnów uprawnych<sup>71</sup>.

Pod koniec XVI w. różnice między stanem faktycznym a wykazywanym w rejestrach poborowych wybieranych według starych kwitów musiały być znaczne, skoro w owych latach spotyka się coraz więcej głosów domagających się nowego pomiaru i otaksowania gruntów podległych opodatkowaniu. Na fakty te od dawna zwracano uwagę stwierdzając, że od czasu — zdaniem Pawińskiego — jeszcze „rzetelnego”<sup>72</sup> poboru 1578 r. z roku na rok obserwuje się spadek ilości łąnów podlegających opodatkowaniu<sup>73</sup>.

Spadek ten, od czasu ostatniej reformy podatkowej z 1563 r. nakazującej pobór nie według starych kwitancji, lecz aktualnej, dokładnie sprawdzonej i zeznanej pod przysięgą liczby posiadanych łąnów<sup>74</sup>, do 1590 r. osiągnął średnio 10%<sup>75</sup>, zaś do końca XVI w. prawdopodobnie doszedł do 20%.

Dlatego podejmowanie na tej podstawie próby ustalenia zamożności szlachty mazowieckiej, dzieląc tę kategorię własnościową na grupy nie według ilości posiadanych wsi, bo takich na Mazowszu szesnastowiecznym było niewiele, lecz według ilości łąnów — kryterium wydawało by się najszluszniejsze — wpisanych do ksiąg poborowych, ma wartość względną, uzależnioną nie tylko od podstawy źródłowej.

Dłazse zastrzeżenie tyczy się stosowania, w ślad za Pawińskim, a właściwie w ślad za ówczesną terminologią skarbową, podziału szlachty na dwie grupy podatkowe: szlachtę majątną, folwarczną (wg ksiąg poborowych *mansi nobilium possessionati*<sup>76</sup>, *mansorum possessorum*) i szlachtę ubogą, zagrodową (*ville nobilium colonos* lub *emetones non habentium, propriae culturae, mansi pauperum nobilium*<sup>77</sup>). Pierwsza grupa miała kmieci-poddanych pracujących na pańskim folwarku, druga tych kmieci nie miała, uprawiała bowiem swe grunty własnymi rękami. Podział ten dość wygodny, być może dlatego przyjęty w literaturze, jest jednak uproszczeniem, zastosowanym przez ówczesną administrację skarbową dla celów fiskalnych. W pierwszej bowiem grupie zwanej folwarczną znalazła się znaczna liczba szlachty siedzącej na częściach wsi (stąd nazwa — szlachta cząstkowa), niekiedy nie większych od posiadanych przez szlachtę zagrodową. Rzecz jasna, na takich drobnych częściach, wynoszących nieraz mniej niż jeden łąn, nie wszędzie istniał folwark szlachecki w przyjętym dla tej instytucji społeczno-gospodarczej znaczeniu; zwłaszcza że siłą najemną do uprawiania takich małych gruntów, we wsi zamieszkałej przez kilku lub kilkunastu cząstkowych właścicieli, stanowili zazwyczaj zagrodnicy, czy komornicy, tudzież członkowie rodziny właściciela. Krótko mówiąc, zaliczenie wszystkich wymienionych w rubrykach rejestrów poborowych zatytułowanych: *mansi nobilium possessionati* do szlachty folwarcznej, byłoby zbyt dalekim uproszczeniem także i z tego względu, ponieważ nawet ówczesni poborcy pod słowem *predium* nie zawsze widzieli folwark, skoro w rejestrach poborowych spisy dotyczące się podatków wybieranych od szlachty zagrodowej opatrywali tytułami: *mansorum predialium*, raz nawet *mansorum nobilium de*

---

w którym autor, być może jeden z poborców, w 10 punktach podał najczęściej stosowane przez szlachtę nadużycia przy sporządzaniu rejestrów poborów w woj. kaliskim, przy czym słusznym zdaniem wydawcy tego źródła, opisywane zjawisko (s. 186) było powszechne w całym kraju. Dokument ten, niezależnie od K. Górskiej, wykorzystał także A. Wyczański, op. cit., s. 47, stwierdzając, że prawdopodobnie pochodzi on z ok. 1580 r.

<sup>70</sup> WP, s. 14.

<sup>71</sup> Tamże, s. 27, stwierdzono, iż zestawienie rejestrów poborowych z inwentarzami świadczy, że rejestry poborowe podawały areal uprawny zawsze niższy.

<sup>72</sup> P. Wielkopolska, s. 32.

<sup>73</sup> Na fakt ten zwrócił uwagę już A. Pawiński, publikując zachowany sumariusz rejestrów poborowych dla Wielkopolski z 1590. P. Wielkopolska, s. 77.

<sup>74</sup> *Uniwersały poborowe z 1563 roku*, wyd. W. Pałucki, „Kw. HKM”, R. XIV, 1966, nr 3, s. 525.

<sup>75</sup> I. Gieysztorowa, *Wieś mazowiecka w XVI wieku*, „Przegl. Hist.”, t. XLIX, 1958, z. 2, s. 240-248.

<sup>76</sup> P. Mazowsze, s. 18, 385, 415.

<sup>77</sup> Tamże, s. 150, 180, 311.



*preaediis per grossos quidecim de quolibet manso solventium*<sup>78</sup>. Należałoby domniemywać, że w tym wypadku owe *predia* rejestrów poborowych tyczą się nie folwarków lecz dworków szlacheckich, na co swego czasu zwrócił uwagę Pawiński, dopatrując się pewnych analogii z wzmiankowanymi przez J. Długosza dworkami, które (w *Liber Beneficiorum*) noszą nazwę *predia militaria*<sup>79</sup>.

Znamienne jednak i dla omawianej tu sprawy nie bez znaczenia jest to, że Pawiński miał widocznie duże wątpliwości, czy szlachta cząstkowa miała folwarki, do uprawy których potrzebni byli kmiecie, a tych przecież nie miała szlachta zagrodowa, skoro mówiąc o *prediach* we wsiach zamieszkałych przez szlachtę o mieszanym składzie społecznym (folwarczna i cząstkowa) i ich zagrodach podał: „Nie są to wszakże zagrody szlachty cząstkowej, bo szlachta cząstkowa, jak wiadomo, nie miewała kmieci pod sobą (*nobiles pauperes cmetonibus carentes*)”<sup>80</sup>. Należałoby wobec tego w tej kategorii własnościowej wyróżnić jeszcze jedną, trzecią grupę, obejmującą szlachtę cząstkową. Wtedy, w grupie pierwszej ostała by się, zgodnie ze stosowanym dla niej określeniem, tylko szlachta folwarczna, nie zmieszana z wielu nieposiadającymi folwarków cząstkowcami. W każdym razie ci spauperyzowani cząstkowcy powinni się raczej znaleźć w grupie zagrodowców (od których często różnili się tylko sposobem opodatkowania), a nie w grupie szlachty folwarcznej.

Dodajmy tu jeszcze, że na Mazowszu proces wchłaniania mniejszej własności szlacheckiej przez większą, tudzież dalszego rozdrobnienia własności szlachty cząstkowej i zagrodowej, odbywał się ustawicznie, przy czym wśród tych ostatnich dwóch grup przejście z jednej grupy do drugiej, zwłaszcza we wsiach mieszanych (spotykamy bowiem na Mazowszu także wsie zasiedlone wspólnie przez szlachtę cząstkową i zagrodową) choćby drogą koligacji, było zjawiskiem naturalnym.

W tych warunkach propozycje wysuwane w czasie rozpoczęcia prac nad mapą Mazowsza w drugiej połowie XVI w., by na tej mapie wyróżnić wsie należące do szlachty zagrodowej<sup>81</sup>, choć byłoby to niewątpliwie pożyteczne, nie mogły być zrealizowane<sup>82</sup>.

Szersze omówienie trudności w przedstawieniu na MM dóbr ziemskich z rozbięciem choćby tylko na dwie tradycyjnie wyróżniane w literaturze grupy: szlachtę folwarczną i zagrodową, wykracza poza ramy tego komentarza. Nie podajemy też na tym miejscu rozmieszczenia własności szlacheckiej i szczegółowej charakterystyki, zwłaszcza najzamożniejszych grup majątkowych, odsyłając zainteresowanych do tych opracowań, w których sprawy te dla całego Mazowsza, bądź poszczególnych jego części, zostały przedstawione syntetycznie lub analitycznie<sup>83</sup>. Należy jednak do tych partii powołanych opracowań, które tyczą się, co prawda nielicznej, grupy „feudałów” mazowieckich, wnieść kilka dość istotnych uzupełnień.

Otóż jest faktem wielokrotnie podnoszonym w literaturze, że Mazowsze nie miało wielowioskowych latyfundystów, zaś ci, do których należało kilkanaście całych wsi, bądź więcej niż 100 łanów uprawnych w różnych wsiach, należeli do wyjątków. Atoli dzięki faworyzowaniu Mazurów przez Zygmunta III, za udzielenie mu poparcia finansowego w czasie elekcji 1587 r.<sup>84</sup>, w drugiej połowie XVI w., kiedy ośrodek życia politycznego (kolejne sejmy) przenosił się do Warszawy, a pod koniec tegoż stulecia i sama stolica państwa została tam prze-

<sup>78</sup> Tamże, s. 11.

<sup>79</sup> P. Małopolska, s. 27.

<sup>80</sup> Tamże, s. 27.

<sup>81</sup> T. Ładogórski, *Uwagi o nowej koncepcji Atlasu Historycznego Polski*, „Kw. Hist.”, R. XXIV, 1967, nr. 1, s. 90.

<sup>82</sup> W. Pałucki, *Atlas Historyczny ziem polskich drugiej połowy XVI wieku*, „Kw. Hist.” R. LXXIV, 1967, nr 1, s. 102.

<sup>83</sup> P. Mazowsze, s. 61-70; Wł. Smoleński, *Szkice z dziejów szlachty mazowieckiej*, Kraków 1908; tenże, *Mazowiecka szlachta w poddaństwie proboszczów płockich* [w:] *Pisma historyczne*, Kraków 1901; WP, s. 58-79; A. Żaboklicka, *Zmiany w strukturze drobnej własności szlacheckiej na przykładzie ziemi łiwskiej*, „Przegl. Hist.”, t. XLIX, 1958, z. 2, s. 250-260; I. Gieysztorowa, *Od Jagiellonów do Sobieskiego* [w:] *Cztery wieki Mazowsza*, pod red. St. Herbsta, Warszawa 1968, s. 26-29.

<sup>84</sup> 5. IX. 1587 szlachta mazowiecka na generalnym zjeździe pod Tarczynem samorzutnie uchwaliła po złotemu z włóki i czopowe na poparcie elekcji Zygmunta Wazy, J. Gierowski, *Sejmik generalny Księstwa Mazowieckiego*, Wrocław 1948, z. 105.

niesiona, rośnie znaczenie szlachty mazowieckiej, jej wpływy i — rzecz jasna — stan zamożności.

Zwiększa się także liczba Mazurów skupiających w swych rękach znaczne dobra ziemskie. Do takich przykładowo zaliczyć można Stanisława Mińskiego, który już w 1588 r. posiadał 1 miasto (Mińsk) i 16 wsi<sup>85</sup>. Razem (bez nieznanej nam liczby łańów folwarcznych) majątek Mińskiego, późniejszego wojewody łęczyckiego i podkanclerzego koronnego, obejmował 241 łańów uprawnych. W tym czasie rodzi się potęga polityczna i materialna wielu innych rodzin (Kryscy z Drobina, Krasińscy z Krasnego), przy czym na wzrost zamożności wielu tych mazowieckich rodów szlacheckich miały wpływ różne, nie zawsze dające się skartografować kryteria.

Chcemy przez to powiedzieć, że o zamożności tego czy innego rodu szlacheckiego nie zawsze świadczy liczba posiadanych przezeń całych czy części wsi. Jest to zjawisko występujące także w innych prowincjach Korony (w Wielkopolsce i w Małopolsce) — na Mazowszu jednak przedstawia się ono bardziej okazale. Skoro, jak zaznaczyliśmy, liczba szlachty mazowieckiej przekraczała 25 % ogółu mieszkańców wsi tej prowincji, a przeważała tu przysłowiowa biedota szlachecka, z prostego rachunku prawdopodobieństwa wynika, że związki i koligacje rodzinne tylko w nielicznych wypadkach wpływały na wzrost zamożności tego czy innego rodu. Stąd dla wielu najlepszą drogą do powiększenia swego stanu majątkowego i następnie wejścia w szeregi magnaterii było posiadanie dochodowych, dożywotnich urzędów, w szczególności starostw i dzierżaw królewskich. Starano się przy tym usilnie, aby pozyskać takie królewszczyzny, które znajdowały się w najbliższym lub bezpośrednim sąsiedztwie własnych dóbr dziedzicznych.

Typowym przykładem może tu być stary mazowiecki ród Radziejowskich z Radziejowic w ziemi sochaczewskiej województwa rawskiego. Radziejowscy, ród znany już, co prawda z nienajlepszej strony, w ostatnich latach samodzielności Mazowsza<sup>86</sup>, od 1497 r. posiadali tylko 4 wsie<sup>87</sup> i ten stan rzeczy utrzymał się bez zmian przez cały wiek XVI<sup>88</sup>. Dzięki jednak objęciu, od czasów Jana Olbrachta, w przeszło półtorawieczne posiadanie miasteczka Mszczonowa i klucza kampinoskiego (6 wsi) na prawie lennym<sup>89</sup>, następnie najbogatszego w województwie rawskim, graniczącego z Radziejowicami, starostwa sochaczewskiego, które z kilkudziesięcioletnią przerwą utrzymali do 1637 r., czerpali nie błahe dochody z 3 miast, 22 wsi i 3 obszernych puszczy królewskich. Mimo wysokich dochodów nie zwiększyli (przez wykup) liczby własnych dóbr dziedzicznych, zbudowali natomiast pod koniec XVI w. w swych Radziejowicach, jak na warunki mazowieckie okazała, w głównym zrębie zachowaną do naszych dni, rezydencję magnacką (pałac — zamek).

Jak nadmieniliśmy wyżej, własność miejska na Mazowszu była ledwie dostrzegalna, ograniczała się bowiem do 3 wsi. Mianowicie Solec, własność miasta Warszawy<sup>90</sup>, Łabna należąca do miasta Kolna<sup>91</sup> i Kozina — do miasta Goszczyna<sup>92</sup>. Dwie ostatnie wsie były przedmieściami i tak je stale określano w źródłach. Nie wiemy jednak, czy i kiedy zostały nadane wspomnianym miastom, jak Solec Warszawie. Ostatecznie zdecydowaliśmy się zaliczyć je do wsi stanowiących własność miejską, ponieważ lustratorzy wyraźnie zaznaczyli, że wsie te są „pod jurysdykcją miejską”, używają tych samych praw i wolności<sup>93</sup>, a w wypadku wsi Koziny — podlega ona osobnemu burmistrzowi<sup>94</sup>.

<sup>85</sup> P. Mazowsze, s. 233, 255; AGAD, ASK, I, ks. nr 51, k. 1; MK, 134, f. 183.

<sup>86</sup> Posądzenie Katarzyny z Radziejowskich o udział w zgładzeniu ks. Stanisława Mazowieckiego, J. Bartoszewicz, *Radziejowice*, Warszawa 1879, s. 83-84.

<sup>87</sup> AGAD, ASK, I, 48, f. 52: Radziejowice, Zboiska, Kamionka, Kierz.

<sup>88</sup> W 1579 r. w tych wsiach było łącznie 17 łańów, P. Mazowsze, s. 147.

<sup>89</sup> AGAD, Oddział XVIII, ks. nr 9, Rewizja listów 8. III. 1564 r.

<sup>90</sup> Nadany Warszawie w 1482 r. *Przywileje królewskie Starej Warszawy*, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1914, s. 5, nr 4.

<sup>91</sup> LM 1565, cz. II, s. 115.

<sup>92</sup> Tamże, cz. I., s. 51.

<sup>93</sup> „przedmieście Łabna tuż pod miastem Colnem... jednakiego prawa i jednej jurysdykcyjej i wolności z miastem staradawna używa” LM 1565, cz. II, s. 115.

<sup>94</sup> „Przedmieście albo wieś Kozina ... bo jest pod jurysdykcją miejską, też onera noszą co i miasteczko, mają swego burmistrza osobnego, co je rządzią”. LM 1565, cz. I, s. 51.

## IV. NAZEWNICTWO

Władysław Pałucki

W pracy nad mapą Mazowsza, która — według przyjętego założenia — podaje nazwy osiedli w brzmieniu z drugiej połowy XVI w., identyfikacja i lokalizacja miejscowości, tudzież ustalenie ich właściwego brzmienia i pisowni zajmowały nam najwięcej czasu i przysporzyły wiele trosk. Był to zresztą najdłuższy etap pracy nad tą mapą. Samo zaś nazewnictwo, z uwagi na mazowiecką specyfikę toponomastyczną<sup>1</sup>, to problem, któremu poświęciliśmy wiele narad i konsultacji w gronie specjalistów — historyków, geografów, językoznawców.

Wprawdzie pewne zjawiska toponomastyczne znane są w całej Polsce, nigdzie jednak nie występują tak masowo, niekiedy dominująco, a nawet w swych interesujących formach wyjątkowe, jak właśnie na Mazowszu. Oprócz bowiem nazw topograficznych i dzierżawczych, na Mazowszu w XVI w. występujących przeważnie z sufiksami *-ino*, *-ewo*, *-owo* (*Gumino*, *Milewo*, *Karwowo*), następnie patronimicznych na *-ice*, i specjalnie mazowieckich odpowiedników na *-ęta* (*Janowięta*)<sup>2</sup>, oraz nie spotykanych (prócz Podlasia i ziemi łukowskiej) w tak wysokim procencie nazw rodowych<sup>3</sup>, ewentualnie także herbowych<sup>4</sup>, Mazowsze, zwłaszcza dalsze, jest skupiskiem nazw złożonych: dwuczłonowych, o różnej kolejności poszczególnych członów, pisanych łącznie lub rozłącznie (*Białystok*, *Zareby-Romany*, *Dąbrowa-Modzele*), trójczłonowych (*Krzyżewo Stare Jurki*), a nawet czteroczłonowych (*Kossaki Ciepłystok Nabelne*)<sup>5</sup>.

Wreszcie, ograniczając się do kwestii najważniejszych, na Mazowszu jeszcze w XVI w. występuje chwiejność i zmienność, względnie równoległość form nazewniczych, np. przekształcenia z patronimicznych w dzierżawcze (*Budziszewice — Budziszewo*) lub rodowe (*Idzikowice — Idziki*)<sup>6</sup>, związane po części ze zmianą typu własności (np. z cząstkowej w drobnoszlachecką).

Zmiany form nazewniczych były niekiedy pozorne, powstałe wskutek mylnych lub niestarannyh zapisów w źródłach różnego typu. Usunięcie tych, niełatwo dających się wykryć, błędów lub zwykłych pomyłek pisarskich<sup>7</sup>, zwłaszcza w nazwach złożonych (dochodzi tu kolejność poszczególnych członów), pochłonęło nam dużo czasu, zaś uzyskane wyniki takich, często żmudnych badań, są pewniejsze w tych wypadkach, w których rozporządzaliśmy większą liczbą zapisów, pochodzących z różnych, niezależnych od siebie źródeł.

<sup>1</sup> Oprócz próby klasyfikacji nazw miejscowości dokonanej przez W. Taszyckiego (*Słowiańskie nazwy miejscowe — Ustalenie podziału, Prace Komisji Językowej PAU*, nr 29, Kraków 1946) całość mazowieckiej toponomastyki zawierają prace: A. Wolff, *Nazwy miejscowe na Mazowszu*, „Onomastica”, I-II, 1955-1956, s. 60-116, 69-94 i nadbitka, Wrocław 1955; Zierhoffer; Obszerne recenzje tegoż zob. P. Smoczyński („Onomastica” r. V, 1959, s. 463-493) i J. Wiśniewski (tamże, s. 494-520).

<sup>2</sup> W. Taszycki, *Patronimiczne nazwy miejscowe na Mazowszu*, Kraków 1951; rec. W. Pałucki („Kwart. Hist.”, R. LIX, 1952, s. 134-140); A. Wolff, *Nazwy...*, s. 63-104.

<sup>3</sup> Zierhoffer, s. 89-99; P. Smoczyński, s. 481-482; H. Górniewicz, *Rodowe nazwy Wielkopolski, Małopolski i Mazowsza*, Gdańsk 1968.

<sup>4</sup> A. Wolff, *Nazwy...*, s. 69-83. Przeciwno wydzieleniu takiej, herbowej grupy nazw miejscowych opowiedział się W. Taszycki, *Dwa studia z polskiej toponomastyki*, „Slavia Occidentalis”, t. XX, 1960 z. 2, s. 173-176.

<sup>5</sup> Zdaniem J. Wiśniewskiego (op. cit., s. 512) powstanie tych nazw jest związane ze specyficzną strukturą społeczną Mazowsza.

<sup>6</sup> A. Wolff, *Nazwy...*, s. 105-116; Zierhoffer, s. 21-84.

<sup>7</sup> Niektóre pomyłki — jak sądzi A. Wolff (*Nazwy...*, s. 121) — pochodzą niekoniecznie z prostej nieuwagi pisarza, lecz z błędnej etymologii.

W rezultacie wspomnianych porad i konsultacji utrzymano przyjęte już w WP, następnie w WL założenie, aby nazwy osiedli na mapie podać w brzmieniu szesnastowiecznym, lecz w pisowni dzisiejszej. Pewne odstępstwo od tej zasady stosowano w poniższych wypadkach:

Występujące w nazwach dwuczłonowych formy łacińskie *Major*, *Magna*, podajemy po polsku *Wielki(a)*, zaś *Minor*, *Parva* — *Mały(a)*, z wyjątkiem takich nazw, w których człon drugi, utożsamiający, pisany po łacinie w spolszczonej formie (*Sadkowo Majory*) przetrwał do naszych czasów.

Jeśli jednak dla danego osiedla nazwy występowały w formie zdrobniałej, ograniczono się do niej (np. *Dylewko* zamiast *Dylewo Parva*), ale wtedy zostawiono dla sąsiedniej miejscowości nazwę *Dylewo*, nie uwzględniając zapisów *Dylewo Magna*.

Interesujące w mazowieckiej toponomastyce łacińskie formy w nazwach dwuczłonowych: *a Wissa* (od *Wissy*), *a Brok*, *a Magna Brok*, *vertice Kołomyja* utrzymaliśmy, z wyjątkiem tych wypadków, kiedy dla danej miejscowości istniały także ich polskie odpowiedniki (*Wierzech Prądnika*)<sup>8</sup>.

Występujące w nazwach złożonych imiona, nazwiska lub godności właścicieli albo zostały na mapie pominięte, albo — jeśli potrzeby identyfikacji wymagały ich uwzględnienia — podaliśmy je, ale w formie przymiotników dzierżawczych, zgodnych z polskim nazewnictwem geograficznym (np. *Zalesie Machnackie*, *Smoniewice Zawiszowe*, a nie *Zalesie Machnackich*, *Smoniewice Zawiszy*). Również w indeksie miejscowości, gdzie takie nazwy są liczniej zamieszczone, jako odmianki haseł głównych (nazw podanych na mapie), przyjmowaliśmy z reguły wspomnianą formę przymiotnikową. Łacińskie formy posesoryjne w nazwach dwuczłonowych (*Smoniewice Episcopi*, *Grodkowo Judicis*) daliśmy w wersji polskiej (*Smoniewice Biskupie*, *Grodkowo Sędzicowe*), albo w formie spolszczonej, jeżeli jest ona poświadczona źródłowo, np. w XVIII w. (*Nagórki Judyce*, *Smarzewo Judyce*).

Identyczne w drugiej połowie XVI w. nazwy osiedli położonych w jednej parafii w miarę możliwości uzupełniliśmy dodatkowymi, wyróżniającymi określeniami na podstawie źródeł XV-XVII w. W razie braku dodatkowych określeń wyróżniających takie nazwy opatrzyliśmy je rzymskimi cyframi, np. *Boguty I*, *Boguty II*.

Jeśli w drugiej połowie XVI w. występowały różne odmianki brzmienia nazwy, pierwszeństwo do umieszczenia na mapie miały: a — nazwy o większej liczbie członów, b — rozpowszechnione w różnych typach źródeł, c — używane w połowie XVI w. Punkty b i c mają zastosowanie także w ustalaniu kolejności członów w nazwach złożonych.

Ze względu na cele, jakim mapa ma służyć, przyjęto zasadę transkrypcji nazw z zapisów źródłowych, mimo że odtworzenie dawnego ich brzmienia zawiera stosunkowo duże ryzyko błędów. Nie możemy dać przy tym, jak i przy innych ustaleniach, szczegółowej dokumentacji w postaci pełnego zestawienia zapisów nazw; nasze bowiem opracowanie nie jest przeznaczone do specjalnych badań toponomastycznych.

Ponieważ dawna ortografia dopuszcza różne możliwości odczytania nazwy, przy ustalaniu kierowaliśmy się przede wszystkim jej genezą. Przyjęliśmy więc *Luby* (bo herb *Lubicz*), a nie jak dzisiaj *Łuby*, *Bożejewo* (od imienia *Bożej*), chociaż dzisiaj *Borzejewo*. Dążyliśmy też do odtworzenia nazw w formie poprawnej bez regionalnych odchyłeń, jak występujące na Mazowszu mazurzenie i szadzenie (hiperpoprawność). Na przykład przyjęliśmy *Czekanowo Ślasy*, a nie *Cekanowo Szlasy*. Oprócz genezy, pomocą do ustalenia nazwy były jej formy nowsze, tudzież nazwiska źródłowo potwierdzone, urobione od danej miejscowości. Przyjęliśmy przykładowo *Łychowo*, a nie *Lichowo*, gdyż obecnie *Łychów*, *Ulatowo* a nie *Ulotowo*, bo już od XV w. z tej miejscowości pisali się *Ulatowscy*.

Nazwy złożone z przymiotnika i rzeczownika piszemy na ogół łącznie, zgodnie z zaobserwowaną tendencją do tworzenia zrostów znacznie silniejszą na północnych obszarach Polski<sup>9</sup>. W tym przypadku kierujemy się także rozkładem akcentowanych zgłosek w wymowie. Mianowicie, jeśli w złożonej nazwie miejscowej występuje jeden akcent, a wypada on na zgłosce przed-

<sup>8</sup> Na formowanie nazw tego typu miały wpływ księgi poborowe i ich łacińska terminologia (A. Wolff, *Nazwy...*, s. 72, przyp. 19) oraz zapisy urzędowe — przepisywanie dokumentów z XV i XVI w. w księgach hipotecznych aż do naszych czasów (J. Wiśniewski, op. cit., s. 514).

<sup>9</sup> W. Mańczak, *O zasięgu typów polskich nazw miejscowych w XVI w.*, „Język Polski”, XXXV, 1955, s. 29-35.

ostatniej<sup>10</sup>, takie nazwy piszemy łącznie (np. *Białystok*). Tyczy się to przeważnie nazw topograficznych, których człon pierwszy, wyróżniający jest przymiotnikiem przeciwstawnym typu: *Mały — Duży, Dolny — Górny, Ciepły — Zimny, Suchy — Mokry* (np. *Białystok, Ciepłystok*).

Jako zrosty potraktowaliśmy również takie, podobne budową i genezą do wymienionych wyżej nazwy, których formy w mianowniku już dawno zatraciły swe pierwotne znaczenie, o czym świadczy akcent na przedostatniej zgłosce (*SaDYkierz, WiłCZYtarg*). Klasycznymi przykładami takich zrostów w naszej toponomastyce są podlaski *Białystok* i czerwonoruski *Krasnystaw*. Nazwy pisane rozłącznie podaliśmy w takich przypadkach, kiedy człon drugi utożsamiający, jest tworem z zakresu kultury materialnej — *Wieś, Młyn*, lub społecznej — *Wola* (np. *Nowa Wieś, Dzika Wola, Stary Młyn*). Ponadto jeśli w takiej nazwie występują dwa silnie wymawiane akcenty<sup>11</sup> np. *Czerwona Niwa, Sokola Łąka*.

Od tych założeń odstępujemy w wypadkach, kiedy zdecydowana większość zapisów pochodzących ze źródeł różnego typu wskazuje, że bez względu na znaczenie członu drugiego utożsamiającego, jedne nazwy złożone, jako zrosty, od dawna pisano łącznie (np. *Supiestany*), inne zaś rozłącznie. Rzecz jasna, nazwy złożone typu *Białobrzegi, Długotąka, Nowogród* — piszemy łącznie.

Na ziemiach polskich, a więc i na Mazowszu (odmiennie niż na terenach z osadnictwem ruskim) daliśmy zawsze w nazwach patronimicznych sufiks *-ice*, a nie *-icze*.

Dużą trudność sprawiała nam kwestia, w jakiej formie wnieść na mapę grupę nazw, które w źródłach XVI w. zostały zapisane jako: *Chrczony*, rzadziej *Chrczony, Chrczonka* (*Chrczonka*), oraz *Trciana* (częściej *Trzciana*), *Trciniec* (*Trzcinięc*). Licząc się z możliwością wymowy obocznej, a jeszcze więcej z faktem nieustalonej wówczas jeszcze ortografii, przyjęliśmy formę *Chrczony, Chrczonka, Trzciana, Trzciana*, od XVIII w. już stale tak pisaną, zaś w indeksie po hasła głównym podaliśmy jako odmianki *Chrczony, Chrczonka i Trciana, Trciana*.

Nie mniej kłopotliwą okazała się sprawa ustalenia właściwej dla XVI w. formy dla nazw z obocznością fonetyczną (*Morawy — Murawy*), w szczególności zaś dla interesującej grupy nazw, w których występuje proteza *h* przed *o* i *u* (*Holdaki — Oldaki, Humięcino — Umięcino, Holtowo — Ołtowo*) lub *j* przed *a* (*Jabramy — Abramy, Jadamy — Adamy, Adamowice — Adamowice*). W tych przypadkach dla hasła głównego wzięliśmy formy bardziej literackie, przejęte z zapisów występujących w źródłach pisanych i kartograficznych od schyłku XVIII w., podając odmianki w indeksie, jak to uczyniono w *Słowniku Staropolskim Nazw Osobowych*<sup>12</sup>

Podobnie postąpiliśmy z nazwami: *Śrzedni — Średni, Śrzebrna — Śrebrna Szronka — Szronka*.

W stosunku do nazw, w których występują zwykle dla języka polskiego obniżenia artykulacji *-ir, -er* (*Siraków — Sieraków, Wirzbica — Wierzbica*), przyjęto na mapie i dla hasła głównego w indeksie: *Sieraków, Wierzbica*.

Inaczej niż na WP, wszędzie tam, gdzie już w XV-XVI w. w języku polskim do niektórych wyrazów wprowadzono o kreskowane (*ó*), a które utrwaliły się w języku literackim, np. *króle — króle, góra — góra*, zmieniono zapis *o* na *ó*, w pewnych wypadkach *u* zwykle na *ó*, jeśli w źródłach późniejszych zdecydowanie występuje *ó* (np. *Królewo — Krolewo, Góra — Gora, Stróżewo — Strużewo*). Podobnie postąpiono ze zmianami ortograficznymi liter *l — ł, z — ź, s — ś* (*Łaziska — Łaziska, Zukowo, — Żukowo, Świerczynno — Świerczynno*), także z uwagi na fakt, że w źródłach szesnastowiecznych z rejestrami poborowymi na czele często spotykamy nazwy miejscowości w pisowni zlatynizowanej (np. *Malachowo Utraque*).

Dołączony do komentarza indeks miejscowości podaje nazwę przyjętą na mapie (hasła główne), ważniejsze jej odmianki w nawiasie, oraz nazwę dzisiejszą, jeśli różni się od historycznej. Przy wyborze odmianek nie uwzględniono: a) występujących samodzielnie członów nazwy złożonej lub różniących się od nazwy głównej tylko kolejnością członów, b) różnie

<sup>10</sup> J. Gołaski, *Opracowanie nazw na mapach wielkoskalowych, Toponomastyka kartograficzna*, Warszawa 1967, s. 114.

<sup>11</sup> J. Gołaski (tamże, s. 114) słusznie dodaje, że kryterium akcentów ma ograniczony zasięg stosowania, dotyczy bowiem nazw złożonych dwuczłonowych, składających się z przymiotnika i rzeczownika lub dwóch rzeczowników.

<sup>12</sup> Pod redakcją W. Taszyckiego, t. I-II, Wrocław 1965-1967.

końcówek: *ów* — *owo*, *ew* — *ewo*, *in* — *ino* (*yno*), c) mazurzenia: *c* — *cz*, *s* — *sz*, *z* — *ź*, oraz szadzenia: *cz* — *c*, *sz* — *s*, *ź* — *z*, d) odmianek pośrednich między dwiema innymi (np. dajemy *Malesze* i *Maliszewo*, pomijamy *Maleszewo*; *Żerowa* i *Żyrowa*, pomijamy *Żerowo*), e) formy nie będącej w użyciu, powstałej wskutek omyłki pisarza.

W wypadkach uzasadnionych, zwłaszcza gdy różnice są bardzo duże, uwzględniono również odmianki nazw z pierwszej połowy XVI w. i początków XVII w. (np. w przekroju chronologicznym mapy są *Grochy*, podczas gdy w pierwszej połowie XVI w. *Śmierdziagrochy*).

Przy zmianie nazwy w momencie nadania osadzie praw miejskich fakt ten został zaznaczony w indeksie w następujący sposób: *Stanisławów* (do 1523 *Wisiek* wieś).

Wypada tu jeszcze nadmienić, iż mimo potraktowania z jednakową starannością nazw wszystkich osiedli, a więc i najmniejszych, jedno czy dwudworczych, jak na przykład osady młynarskie, nieco więcej uwagi poświęciliśmy kilkunastu miejscowościom mazowieckim ze względu na ich wielkość, charakter i znaczenie oraz występujące w źródłach różnego typu derywacje brzmienia lub pisowni tych miejscowości. Tę grupę nazw poddaliśmy ocenie historyków, geografów i językoznawców na specjalnej w tym celu zwołanej naradzie, w czasie której ostro zarysowały się różnice stanowisk co do kilku nazw. W szczególności dłuższy spór toczono nad nazwą *Warszawa*, co, ze względu na jej stołeczność, było całkiem naturalne. Chodziło o to, czy hasłem głównym ma być *Warszawa*, *Warszowa* (w tekstach łacińskich, zawsze *Varsovia*), czy *Warszewa*, bo i takie jeszcze formy spotykamy w źródłach XVI w.<sup>13</sup> Przy tej okazji odżył wszczęty przed laty na ten temat spór naukowy, toczony głównie przez językoznawców, z tą wszakże różnicą, że wówczas nie wykorzystano źródeł urzędowych, państwowych (MK, Akta Skarbowe, Księgi Referendarii Koronnej, konstytucje, dzienniki, diariusze sejmowe itp.)<sup>14</sup> i miejskich warszawskich<sup>15</sup>. W rezultacie ostała się *Warszawa*, za czym opowiedzieli się m.in. językoznawcy prof. prof. W. Doroszewski, W. Taszycki i doc. K. Zierhoffer.

Na ustaleniu właściwego brzmienia i pisowni nazw osiedli w XVI w. nie kończyły się nasze trudności w pracy nad mapą Mazowsza i indeksem miejscowości. Nie mniej ważną była sprawa ich identyfikacji z osiedlami dzisiejszymi. Wiele bowiem dawnych wsi w ciągu wieków zagięło, bądź zmieniło częściowo lub całkowicie swą nazwę, niekiedy także i swe położenie w terenie w stosunku do pierwotnego. Stopień trudności wzrasta tu dlatego, ponieważ analogicznie jak w XVI w. — przekroju naszej mapy — w źródłach opisowych i kartograficznych (urzędowe skorowidze miejscowości i mapy topograficzne 1 : 100 000) niezbędnych do ustalenia dzisiejszych nazw osiedli często występują znaczne rozbieżności. Przeprowadzone zaś wrywkowe badania terenowe przynoszą jeszcze inne dane o stanie ilościowym, bądź nazewniczym dzisiejszych osiedli. Różnice te są następujące: a) istnienie innych nazw oprócz wykazanych w skorowidzach i mapach, b) zamiast nazw złożonych — pojedyncze, lub odwrotnie, c) zamiast jednego osiedla, dwa, oznaczone wspólną nazwą, d) częściej jednak jedno osiedle występuje pod dwiema nazwami.

Licząc się z tym stanem rzeczy, w momencie rozpoczęcia pracy nad mapą Mazowsza, jako główne źródło brzmienia i pisowni dzisiejszych osiedli przyjmowaliśmy, wówczas najpełniejszy *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej*, sporządzony na podstawie spisu 1921 r.<sup>16</sup>, zdając sobie sprawę, że był on już nie całkiem aktualny. Dlatego z dużą ulgą i zadowoleniem powitaliśmy fakt ukazania się w 1967 r. *Spisu Miejscowości Polskiej Rzeczy-*

<sup>13</sup> Zwolennicy formy *Warszowa* dla XVI w., urzeczeni łacińskimi tekstami źródeł (*Varsovia*), powoływali się na artykuły henrykowskie zredagowane po łacinie, wystawione 12 maja 1573 r. „in comitiis generalibus electionis sub Varsovia ad villam Kamień”. Okazuje się jednak, że w tekście polskim tego dokumentu, wraz z łacińskim przewiezionym przez posłów polskich do Paryża, wyraźnie napisano: „na sejmie pospolitym electionis pod Warszawą przy wsi Kamieniu”, *Diariusz poselstwa polskiego do Francji po Henryka Walezego 1573 r.*, opr. A. Przyboś i R. Żelewski, Wrocław 1963, s. 142 i 181.

<sup>14</sup> Sporządzone przez Pracownię Atlasu Historycznego wypisy ze źródeł tego typu zostały dostarczone uczestnikom tej narady.

<sup>15</sup> Wypisy z ksiąg miejskich warszawskich zawdzięczamy mgr W. Szaniawskiej.

<sup>16</sup> Dla Mazowsza historycznego t. I, M. st. Warszawa, woj. warszawskie (1925), oraz niektóre powiaty z t. II (woj. łódzkie — 1925), III (woj. kieleckie — 1925), IV (woj. lubelskie — 1924), V (woj. białostockie — 1924). Zalety tego *Skorowidza* słusznie podkreślał J. Wiśniewski („Onomastica”, V. s. 502). Cenny skądinąd, SGKP ma tu tylko znaczenie pomocnicze.

*pospolitej Ludowej*, zawierającego kompletny wykaz miejscowości według stanu na 1. VI. 1966 r. i ten właśnie *Spis* przyjęliśmy za podstawę naszej pracy (głównie do indeksu miejscowości). Musimy jednak stwierdzić, że *Spis* ten nieco zawiódł nasze oczekiwania<sup>17</sup>. Choć jest on najpełniejszym aktualnym wykazem wszystkich miejscowości PRL — i na tym polega jego wartość użytkowa — oprócz stosunkowo znacznej, w tego typu podręcznikach niedopuszczalnej liczby błędów drukarskich, występują tam inne, niepożądane pomyłki i rozbieżności<sup>18</sup>, w zestawieniu z przed- i powojennymi mapami „setkami”<sup>19</sup>. Wykrycie tych błędów nie zawsze jest możliwe, ponieważ współczesne mapy, w zasadzie opracowane na podstawie zdjęć i zapisów dokonanych w terenie, również mają pewne zniekształcenia toponomastyczne. W tych warunkach, przyjmując za podstawę *Spis* do ustalenia brzmienia pisowni dzisiejszych osiedli, odступujemy od niego w następujących wypadkach: jeżeli stwierdziliśmy różnice między *Spisem* a innymi współczesnymi źródłami (przede wszystkim „setkami” i *Skorowidzem*)<sup>20</sup>, przyjęliśmy zapis z mapy. Jeśli zaś w każdym z tych źródeł nazwa tej samej miejscowości podana została w innej lub nieco zniekształconej formie, wtedy postępowaliśmy tak, jak przy ustalaniu brzmienia i pisowni nazw w XVI w., kiedy w źródłach napotykalismy różne jej odmianki. Oznacza to, że czerpiąc informacje z różnych, niezależnych od siebie źródeł („setki” topograficzne i w tejże skali tzw. „powiatówki”, skorowidze i urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych<sup>21</sup>, informacje z terenu), wybieralismy taką nazwę dla konkretnego osiedla, która powtarza się w owych źródłach.

W tekście i indeksie miejscowości przyjęliśmy formę historyczną przymiotnika odmiejscowego dla dwóch miast będących stolicami powiatów: Gostynin — gostyński, a nie jak dzisiaj gostyniński, ponieważ forma ta w źródłach zdecydowanie przeważa; Kamieniec nad Bugiem — kamieniecki, a nie kamieńczykowski (dziś Kamieńczyk), w tym wypadku źródła pisane i kartograficzne do XVIII w. znają tylko Kamieniec. Poza tym tylko w indeksie występują dwie dalsze nazwy powiatów w formie szesnastowiecznej, różniące się od dzisiejszej: powiat grodziecki (grójecki) i sieprcki (sierpecki).

W ustalaniu nazw obiektów fizjograficznych postępowaliśmy według tych samych założeń, jakie zostały przyjęte dla nazw miejscowych. W tym wypadku mieliśmy jednak zadanie nieco trudniejsze, ponieważ w przeciwieństwie do nazw osiedli, oprócz większych rzek, nazwy małych rzek, jezior i bagien, pojawiają się w źródłach rzadziej, okolicznościowo lub zgoła przypadkowo. Na MM wnieśliśmy bowiem nie tylko rzeki i jeziora o nazwach źródłowo poświadczonych, lecz także wiele innych, drobniejszych, mieszczących się w skali naszej mapy, których nazw szesnastowiecznych nie znamy.

Przy wyborze mniejszych wód kierowaliśmy się względami użytkowymi, wprowadzając na mapę nawet mniejsze rzeczki czy strumienie, jeżeli zostały wymienione w źródłach typu gospodarczego (lustracje, rewizje, inwentarze), celem określenia położenia osiedla lub jego walorów ekonomicznych (młyny).

Rzecz jasna, staraliśmy się w miarę możliwości uniknąć nazw dla XVI w. anachronicznych. W przypadku braku bezpośrednich, szesnastowiecznych przekazów źródłowych przyjęliśmy, że nazwy fizjograficzne, zwłaszcza wodne, spotykane w XV w., były jeszcze żywotne w XVI w., występujące zaś w XVII w. najprawdopodobniej aktualne w XVI w. W ostatnim

<sup>17</sup> Mimo zewnętrznych cech, sprawiających wrażenie opracowania urzędowego, w rzeczywistości jest ono anonimowe (zob. niżej przyp. 18), wykonane przez niefachowców. Nie odpowiada zatem, jak wcześniej przewidywał M. Karaś (*Językoznawstwo i kartografia*, „Onomastica”, VII, 1961, s. 27), rzeczywistości.

<sup>18</sup> Druzgocącą recenzję tego wydawnictwa dał Z. Brocki w „Roczniku Gdańskim”, t. XXVIII, 1969, s. 343-347. Zob. też W. Dzikowski w „Przegl. Geodez.”, R. 39, 1967, s. 490 (wykaz błędów i omyłek dotyczących się woj. kieleckiego).

<sup>19</sup> Przykładem może tu być wieś *Pajki* w par. Krzynowłoga Wielka pow. Przasnysz. Nazwę tej wsi po I wojnie światowej zmieniono na *Piastowo* i w tej postaci figurowała w *Skorowidzu z 1925 r.* i na mapach topograficznych WIG. *Spis miejscowości PRL* wymienia dwie miejscowości w gromadzie Krzynowłoga Mała: *Pajki* i *Piastowo*. Sprawę tę na prośbę ZBHG wyjaśniło Prezydium GRN w Krzynowłodze Małej, stwierdzając, że istnieje tam tylko jedna wieś *Piastowo*, która przed I wojną światową miała nazwę *Pajki*.

<sup>20</sup> Dla znacznej części Mazowsza historycznego korzystamy także z opracowanego przez b. notariusza warszawskiego, A. Jarzęckiego, *Spisu miejscowości woj. warszawskiego na dzień 1. II. 1963* (maszynopis w zbiorach ZBHG).

<sup>21</sup> Z opracowanej komisyjnie serii *Urzędowych nazw miejscowości i obiektów fizjograficznych*, jak dotąd wydano dla Mazowsza tylko 17 zeszytów. Zob. wyżej *Źródła pisane*, s. 20 przyp. 30.



wypadku nie rezygnowaliśmy nawet z osiemnastowiecznych, pisanych i kartograficznych przekazów źródłowych, dokonując gruntownej analizy tych przekazów i zestawiając je z materiałami wcześniejszymi.

Mimo tych zabiegów metodycznych i metodologicznych ostała się pewna, na szczęście nieliczna, grupa rzek, dla których nie zdołaliśmy ustalić nazw wcześniejszych sprzed XVIII w. Oznaczyliśmy je nazwami pojawiającymi się w źródłach późniejszych, XVIII-XIX w., bądź też występującymi na współczesnych mapach topograficznych, w *Hydronimii*<sup>21a</sup> i w *Urzędowych nazwach miejscowości i obiektów fizjograficznych*. Tę grupę nazw oznaczyliśmy w indeksie kursywą. Sądzymy jednak, iż nawet w tych nielicznych przypadkach, kiedy zmuszeni byliśmy wnieść na MM nazwy rzek pojawiające się w źródłach dopiero w XIX w., nie świadczą one o swym późniejszym pochodzeniu, skoro wiadomo, że nazwy obiektów fizjograficznych, zwłaszcza wód, z reguły należą do najstarszych.

Analiza przekazów źródłowych, dotyczących się elementów fizjograficznych, uchroniła nas w kilku wypadkach przed błędnym opisaniem niektórych rzek i jezior; jednocześnie zaś ujawniła kilka interesujących, charakterystycznych zjawisk w mazowieckiej hydronimii.

Zaobserwowaliśmy więc, z jednej strony występujące jeszcze w XV-XVIII w. tendencje do wyróżnienia poszczególnych odcinków tej samej rzeki nazwami przejętymi od nazw osiedli, przez lub obok których dana rzeka przepływała (np. *Nida* – *Działdówka* – *Wkra*), z drugiej – przenoszenie nazwy górnego odcinka rzeki na całą jej długość, aż do ujścia (rzadziej odwrotnie).

Oba te zjawiska, zwłaszcza drugie, w polskiej hydronimii wydawałyby się prawidłowe, gdyby nie to, że na Mazowszu niekiedy występują one dla tej samej rzeki równocześnie. Wykrycie tych zmian i ustalenie, czy nazwa dotyczy się konkretnego odcinka rzeki, czy też obejmuje cały jej bieg, jest uzależnione od ilości i charakteru przekazów, pochodzących z różnych, całkiem niezależnych od siebie źródeł.

Klasycznym przykładem takich zmian nazw jednej rzeki jest prawy dopływ Bzury, od drugiej połowy XVIII w. na całej swej długości zwany *Pisią*. Rzeka ta w swoim górnym biegu aż do wsi Gągolina (stąd nazwa jej dolnego biegu) ma dwa ramiona. Lewe – dzisiejsza *Pisia*, w XV w. – XVIII w. zwane *Radziejówką*<sup>22</sup>, rzadziej *Gągoliną*, od położonej w górnym jej biegu wsi Radziejowice<sup>23</sup>. Prawe – dzisiejsza *Tuczna* – w XV-XVIII w. miała 5 względnie 6 różnych nazw. Obok używanej wówczas nazwy *Tuczna*<sup>24</sup>, zapożyczonej od nazwiska młynarza<sup>25</sup>, także *Gągolina*<sup>26</sup>, *Kamionka*, *Petrykoska* (*Petrykowska*) względnie *Piotrkówka*<sup>27</sup> i najczęściej *Kukłówka*<sup>28</sup> – przyjęte również od nazw wsi, przy których w swym górnym biegu przepływała.

Dodajmy jeszcze, że wyróżnienie odpowiednimi nazwami obu tych rzek w ich dolnych biegach, połączonych we wspólne koryto pod Gągoliną, utrudniała rzadko spotykana sy-

<sup>21a</sup> *Hydronimia Wisły*, cz. I. red. P. Zwoliński, Wrocław 1965.

<sup>22</sup> LR XVI, s. 42, 44, 173; LR XVII, s. 19, 84, 179; LR 1789, s. 93.

<sup>23</sup> W 1438 r. dla odcinka Wiskitki – Drzewicz, w dokumencie ks. Siemowita powołanym przy akcie granicznym w 1527 r. (MK, 43, f. 229). W 1510 r. dla całej rzeki. AGAD, ASK, LIV, ks. 9, f. 35.

<sup>24</sup> 1533 r. „Jaktorów villa super fluvium Thuczna”, AGAD, ASK, LVI, ks. S. 4 (I), f. 25.

<sup>25</sup> 1452 r. „Dux donat provido Stanislao Thuczny molendina: minere et aliud farine Nova minera super fluvium Cuclowka inter Jactorov et Cuclowka bonorum” (MK, 337, f. 62). Na powszechne zjawisko pochodzenia nazwy młynów od nazwiska (przezwiska) młynarza lub od nazw rzek i strumieni ostatnio zwrócił uwagę J. Wiśniewski (*Nazwy młynów w Polsce*, „Kw. HKM”, R. XVIII, 1970, nr. 3, s. 449-455) stwierdzając na podstawie znanych mu dowodów, że „czasem nazwa młyna wypiera dawną nazwę rzeczki, która dziś może nosić nazwę młyna”. Przykładem potwierdzającym tezy Wiśniewskiego jest nazwa *Tuczna*, która ostatecznie wyparła *Kukłówkę* i jej poprzedniczki. Zob. niżej przyp. 27.

<sup>26</sup> 1504 r., zapiska dotyczy się źródeł rzeki „molendinum in fluvio Gogolna in bonis Gnoyna penes Sbyroza”, MK, 18, f. 214; „Molendinum Ogigiel seu Thuczny in fluvio Gogolina sub villa Jactorow”, r. 1606, MK, 133, f. 17.

<sup>27</sup> Przy rewizji starostwa sochaczewskiego 1510 r. pod wsią *Jaktorów* podano: „Jaktorów... ubi est minera in fluvio Kamionka seu Petrikoska dicta”, AGAD, ASK LVI, ks. 9, f. 32. W 1528 r. „molendinum Colaczek iuxta Jactorowo super fluvium Petrykowska”, MRPS IV, 2, 15415. W bliskim sąsiedztwie źródeł obu dopływów *Gągolino* znajduje się kilka wsi: *Radziejowice*, *Kamionka*, wspomniane wyżej (zob. przyp. 26) *Gnojna* i *Zbiroża*, *Petrykozy* i *Piotrowice*. Od tej ostatniej zapożyczono też nazwę dla rzeki: *Piotrkówka* (*Petrykowska*).

<sup>28</sup> Zob. wyżej przyp. 25 oraz LR XVI; LR XVII; LR 1789 (indeksy).



tuacja hydro- i topograficzna. Obie rzeki biorą swój początek w niewielkim (4 do 5 km) od siebie oddaleniu, płyną w tym samym, północno-zachodnim kierunku, niewiele różniły się długością swych koryt, wreszcie, połączeniu we wspólne łożysko pod Gagoliną, wkrótce jeszcze raz rozwidliły się na dwa strumienie, obejmując utworzoną w ten sposób obszerną wyspę, na której wyrosła wieś trafnie nazwana Strumiany. Dopiero za tą wsią nastąpiło ostateczne połączenie tych odnóg – strumieni w jeden nurt, płynący do Bzury. Wytworzona sytuacja pod Gagoliną (Kaskami) nie uszła uwagi rewizorów starostwa sochaczewskiego, którzy w 1510 r., przy opisie trzech wsi objętych wspólną nazwą *Kaski* (*Kaski Wyczółki*, *Kaski Gagolina*, *Kaski Młyńska Wieś*), w zależności od znaczniejszej osady lub kierunku, z którego płynęły oba te strumienie łączące się pod wsią Gagolina, nazwali je *Wiskicki* lub *Jaktorowski*<sup>29</sup>.

Szczupły zasób źródeł nie zawsze pozwala ustalić, która z kilku różnych i niekiedy równocześnie używanych nazw danej rzeki dotyczy się jej odcinka, a która całej rzeki. Jak jednak z przytoczonego wyżej przykładu wynika, na Mazowszu formowanie nazw rzek i strumieni w ich górnych biegach, następnie przenoszenie tych nazw na całą rzekę, mimo odchyłeń i lokalnych tendencji do wyróżnienia poszczególnych odcinków własnymi nazwami, było zjawiskiem naturalnym i powszechnym.

Ten stan rzeczy w przypadku *Radziejówki* (od XIX w. *Pisi*) potwierdzają dość instruktywnie dwaj niezależni od siebie autorzy z XVI i XVIII w. Pierwszy – ekonom mazowiecki, Wojciech Boguski, w inwentarzu starostwa sochaczewskiego, sporządzonym w 1561 r. po śmierci starosty Stanisława Borka, przy Wiskitkach napisał: „molendinum cum piscina... fluvio isto cui transit a Radzieiowicze”<sup>30</sup>, drugi – proboszcz wiskicki, ksiądz Adam Markiewicz w 1792 r., przy opisie Wiskitek zaznaczył: „stawy dwa nad Radziejówką, gdyż od Radziejowic idzie na młyn Ruda, Szyszka, a dalej aż do probostwa wiskickiego... do Oryszewa... Drzewicza i Kask”<sup>31</sup>.

Nieco kłopotu sprawił nam również jeszcze jeden, znaczniejszy, prawy dopływ Bzury, w XV-XVIII w. zwany *Mrową*<sup>32</sup>, rzadziej *Rnową*<sup>33</sup>, zaś od schyłku XVIII w. *Utratą*<sup>34</sup>, wypływającą z tego samego rejonu geograficznego (lasy Skulskie na wschód od Mszczonowa), co wspomniana już wyżej *Radziejówka* i *Kukłówka*. W tym przypadku, oprócz zwykłych (zmiana nazwy), natknęliśmy się na dodatkowe trudności, będące wynikiem błędnej identyfikacji opracowań dziewiętnastowiecznych i współczesnych. *Mrowa* w środkowym biegu z lewej strony, nie licząc pomniejszych, przyjmuje dopływ (na mapach z XIX-XIX w.) w górnym biegu pod Grodziskiem, zwany *Kur*, w środkowym pod Kłodnem – *Kłodnica*, w dolnym, od położonej tam wsi Rokitno – *Rokitnica*. Ten dopływ *Mrowy*, o połowę krótszy od pozostałego górnego i średniego biegu tej rzeki, całkiem nieoczekiwanie we współczesnych wykazach urzędowych i na mapach nosi nazwę *Mrowa*<sup>35</sup>.

Następne, charakterystyczne dla mazowieckiej toponomastyki i hydronimii zjawisko dotyczy się nazw odrzecznych, jedno-, a jeszcze bardziej dwuczłonowych. Grupa pierwsza obejmuje zarówno nazwy osiedli przejęte od nazw rzek, strumieni lub jezior (*Rawa* – *Rawa*, *Biała* – *Biała*, *Skroda* – *Skroda* itp.) jak i odwrotnie: nazwy rzek przejęte od nazw osiedli

<sup>29</sup> „Item in eadem bonis duo fluvii seu torrentes Wyskicka et Jaktoroska”, AGAD, ASK, LVI, ks. 9, f. 32.

<sup>30</sup> AGAD, ASK, LVI, ks. S. 4 (I), f. 69.

<sup>31</sup> K. Perthéés, *Geograficzno-statystyczne opisanie parafiiów Królestwa Polskiego*, t. IX, s. 98 opisu (mikrofilm w zbiorach Biblioteki IH PAN).

<sup>32</sup> „Theloneum pontalium in fluvio Mrowa”, MK, 106, f. 155, r. 1570.

<sup>33</sup> W XV w. *Nrowa*, w XVI – *Mrowa*, w XVIII/XIX w. (na mapach: K. Perthéés, Gilly-Crona, Kwatermistrzostwa) obocznie *Mrowa-Rnowa-Utrata*. Zmiana typu *Mrowa* w *Nrowa* nie jest odosobniona. Poświadczona licznymi przekazami źródłowymi *Bzura*, w 1508 r. otrzymała zapis – *Mzura*. AGAD, ASK, LVI, S. 4 (I), f. 4.

<sup>34</sup> Nazwa dla tej rzeki, *Utrata*, pojawiła się stosunkowo późno. Zaczęto ją stosować dopiero w drugiej połowie XVIII w., najpierw zamiennie *Mrowa-Utrata*, potem już tylko *Utrata*. Nazwa ta prawdopodobnie wywodzi się od posiadającej swoją wymowę karczmę – *Utrata* wystawionej na gościńcu pod Błoniem, między wsiami Radzikowo i Kopytów, gdzie wybierano cło mostowe. Zob. wyżej przyp. 32.

<sup>35</sup> Na mapach 1 : 100 000 z lat 1914, 1934, 1951, lewy dopływ *Mrowy* (*Utraty*) nazwano *Mrową*. W *Hydronimii*, s. 572, *Mrowa* a. *Mrowna* a. *Rnowa* a. *Rokitnica* a. *Kur*. W *Urzędowych nazwach miejscowości i obiektów fizjograficznych*, nr. 126 (powiat grodzisko-mazowiecki) – *Mrowna*.

(*Działdówka, Radziejówka, Kukłówka* itp.). Wobec zachodzącego między tymi nazwami obustronnego stosunku, trudno stwierdzić, która nazwa była starsza — wsi czy rzeki, jednak procent nazw tego typu na Mazowszu, w przeciwieństwie do pozostałych ziem Polski, jest znacznie większy, niż to by wynikało z obliczeń podanych przez A. Wilkoń<sup>36</sup>.

Natomiast do całkowicie mazowieckich tworów językowych należy dość liczna grupa nazw występujących w kilku kombinacjach na północno-wschodnich obszarach Mazowsza, odznaczających się następującymi charakterystycznymi cechami: 1) Nazwy rzek i strumieni przejęte od nazw elementów fizjograficznych, często utrzymanych w 1 przypadku (*Dąb, Jabłoń*). 2) Poza tym terenem niespotykane nigdzie zagęszczenie nazw miejscowych dwuniekiedy trzy-członowych, których człon drugi jest nazwą rzeki, strumienia lub stoku (*Wiśniewo-Dąb, Konopki-Jabłoń, Cedry-Złotystok*). 3) Tworzenie nazw miejscowych dla osad położonych *in summitate (vertice)* u „wierzchowska” rzeki (*Carvovo summitate Cubra — Karwowo Wierzch Kubra*, dziś *Karwowo Kubrzane; Wisniewo Vertice Colonia*, dziś *Wiśniewek Wertycze*)<sup>37</sup>.

Na zjawiska te, występujące masowo w ziemi łomżyńskiej i wiskiej, pierwszy zwrócił uwagę Z. Gloger<sup>38</sup>, zaś A. Wolff dla samego tylko powiatu zambrowskiego, który jest klasycznym przykładem tworzenia się tego typu nazw odrzecznych, wymienił około 30 miejscowości<sup>39</sup>.

Tworzenie się tego rodzaju nazw miejscowych, sięgające okresu kolonizacji, ostatnio objaśnił J. Wiśniewski, słusznie stwierdzając, że „nazwa rzeki, bywała wtedy nieraz pierwszym określeniem położenia osady. Stawała się ona niejednokrotnie nazwą wsi, albo na pewien czas, albo na stałe”<sup>40</sup>. Spostrzeżenia metodologiczne J. Wiśniewskiego na ten temat ułatwiły nam poprawnie rozwiązać nazwy kilku takich osad i rzek<sup>41</sup>. Dodajmy tu wreszcie, że do tej samej typowo mazowieckiej grupy nazw wodnych należą dwuczłonowe nazwy rzek, w których człon drugi jest nazwą strumienia, na Mazowszu pospolicie zwanego stokiem (*Białystok, Ciepłystok* itp.), a które w całości zostały adaptowane do nazw wsi położonych na tych stokach<sup>42</sup>.

Wpływ elementów fizjograficznych na formowanie nazw miejscowych jest powszechnie znany. Wiadomo też, że w klasyfikacji polskich nazw geograficznych poważną grupę stanowią nazwy topograficzne. W tej grupie osobne miejsce zajmują nazwy uformowane z wyrażień przyimkowych przy pomocy przyrostka *za* — *Zagórze, Zakrzewo, Zalesie* oraz *Zabłocie, Zarzeczce, Zastruże* — występujące dość równomiernie na wszystkich ziemiach polskich. Atoli z tej grupy można jeszcze wydzielić interesującą podgrupę nazw terytorialnych i miejscowych, urobionych od nazw rzek, które i pod tym względem wyróżniają Mazowsze od pozostałych ziem Polski: *Zawkrze*<sup>43</sup>, *Zapilcze*<sup>44</sup>, *Zawiśle*<sup>45</sup>, oraz nazwy osiedli: *Zaliwie, Zamienie, Zaorze, Zaruzie, Zasonie, Zaskrodzie*<sup>46</sup>.

<sup>36</sup> A. Wilkoń, *Polskie nazwy miejscowe od nazw rzek*, „Onomastica”, VIII, z. 1-2, 1963, s. 87-124.

<sup>37</sup> Szersze omówienie formowania się tego typu nazw zob. A. Wolff, *Nazwy...*, cz. I, s. 89, przyp. 12; J. Wiśniewski, „Onomastica”, 9, 1959, s. 504-505. Trzy interesujące, w ten sposób utworzone nazwy miejscowe, mianowicie *Werchrata, Wierzchrachanie i Wierzchrzeczycza* (rzeki Rata i Rachanka) w dawnej ziemi, następnie województwie bełskim prawdopodobnie są mazowieckimi tworamii toponomastycznymi z czasów, kiedy ziemia ta w latach 1387-1462 była we władaniu książąt mazowieckich.

<sup>38</sup> Z. Gloger, *Dawna ziemia Łomżyńska*, „Biblioteka Warszawska”, 1876, t. 2, s. 579-595.

<sup>39</sup> A. Wolff, *Nazwy...*, cz. II, s. 91-92.

<sup>40</sup> J. Wiśniewski, jak wyżej, s. 504-505.

<sup>41</sup> Przykładowo 2 rzeczki odległe od siebie o 20 km wpadające do Wissy o identycznej nazwie *Grezka*. Jedna płynie od Brzeźna i w Wąsoszy wpada do Wissy, druga — od wsi Supy i pod Łojami-Awissą, również wpada do Wissy. J. Wiśniewski, jak wyżej, s. 503, przyp. 44.

<sup>42</sup> W. Pałucki, *Nazwy typu Białystok, Górnyłystok, Ponikłystok*, „Onomastica”, VII, 1961, s. 45-81.

<sup>43</sup> Położone za Wkrą ziemie północne Mazowsza płockiego. W 1363 r. *in terra Zawkrzynensi* (Cod. dipl. Pol., t. II, 1852, nr 741); 1367 r. *terra nostra Zawukrensi* (tamże, nr 751); 1384 r. *Terra Sakrze* (J. Voigt, Cod. dipl. Prus., t. IV, nr. 26), zob. też. A. Borkiewicz-Celińska, *Osadnictwo Zawkrza w okresie książęcym*, [w:] *Studia i Materiały do Dziejów Ziemi Zawkrzeńskiej*, Warszawa 1971, s. 43-47. Ziemię Zawkrzeńską (Zaphere) wymienia też Święcicki.

<sup>44</sup> Należące do Mazowsza terytorium za Pilicą, ściślej — między dolną Pilicą i dolną Radomierzą, odstąpione w 1359 r. przez Kazimierza Wielkiego na wieczne czasy Siemowitowi III ks. mazowieckiemu, KDMaz., nr 81.

<sup>45</sup> Zawiśle — za Wisłą, „trans fluvium Histule” (MK, 35, f. 273) — prawobrzeżna część ziemi czerskiej. W 1539 r. Zawiśle weszło w skład nowo utworzonego powiatu garwolińskiego. Zob. Wolff, s. 25-26.

<sup>46</sup> Przejęte od następujących rzek mazowieckich: Liwiec, Mienia, Orz, Ruziec, Sona, Skroda.

Wreszcie, jeśli idzie o lasy, możemy stwierdzić, że pod tym względem nie mieliśmy większych trudności, ponieważ na MM wprowadziliśmy nazwy tylko dla tych większych zespołów leśnych, stanowiących własność królewską, które w źródłach XVI w. nazwano puszciami. Podstawa źródłowa (głównie lustracje dóbr królewskich) do określenia zasięgu tych puszczy i ich nazw, które przejęliśmy w ich historycznym brzmieniu, modernizując jedynie pisownię, była wystarczająca. Nie wprowadziliśmy natomiast nazw innych lasów i borów mazowieckich, należących do zamożniejszej szlachty i większej majątności kościelnej (np. lasy w dobrach łowicko-skierniewickich – własność arcybiskupów gnieźnieńskich), ponieważ ulegały one nieustannemu kurczeniu (wyręby), zaś informacje źródłowe o nazwach tych lasów są wyjątkowe, nie obejmują bowiem całego Mazowsza.

## V. DROGI

*Henryk Rutkowski*

Zanim przedstawimy metodę opracowania sieci komunikacyjnej na mapie Mazowsza, chcemy podać kilka informacji ogólniejszych o dawnych drogach, ponieważ ujęcia tego tematu w literaturze pozostawiają pewne niejasności.

W XVI w., tak jak wcześniej i w stuleciu następnym, istniały w Polsce drogi dwóch kategorii: gościńce oraz inne drogi, które możemy nazywać lokalnymi. Przyjmujemy podział występujący w źródłach, natomiast w literaturze historycznej spotykamy więcej kategorii dróg, rozróżnianych zwłaszcza na podstawie znaczenia dla ruchu handlowego<sup>1</sup>.

Drogi lokalne łączyły komunikacji w obrębie każdej miejscowości, a dalej stanowiły połączenie z młynem i sąsiednimi wsiami, z kościołem, z najbliższym miastem lub miasteczkiem. Drogi te bywały ogólnie dostępne, ale też mogły być przez właściciela dóbr, przez które przechodziły, zamykane dla obcych<sup>2</sup>. Ta istotna różnica między drogami lokalnymi a gościńcami znajdowała wyraz już w samej terminologii, polskiej i łacińskiej<sup>3</sup>.

Na gościńcach, czyli na drogach publicznych, dostępnych dla wszystkich, odbywał się ruch o szerszym zasięgu. Łączyły one między sobą ośrodki handlu i administracji, a więc miasta będące miejscami targów i jarmarków, ośrodkami większych dóbr, stolicami województw, ziem i powiatów, siedzibami biskupstw i archidiakonatów. Nad tym, aby gościńce były dla wszystkich dostępne, a także nad bezpieczeństwem podróżujących, powinni byli mieć pieczę starostowie; rabunek na drodze publicznej był zaliczony do tzw. czterech artykułów grodzkich<sup>4</sup>.

Gościńce miały być podwójnej szerokości, żeby wozy mogły się wymijać. Konstytucja sejmu lubelskiego z 1569 r. określiła szerokość gościńców na 10 łokci, tj. prawie 6 m<sup>5</sup>. Jak widać jednak z lustracji dróg województwa krakowskiego, którą na podstawie tej konstytucji przeprowadzono w roku następnym, w wielu miejscach gościńce były węższe i jest wątpliwe, aby odpowiednie polecenia lustratorów mogły spowodować zmianę tego stanu. Drogi prowadzące przez grunty podmokłe wymagały moszczenia faszyną, pniami lub kamieniami, albo nawet budowy grobli. Stanowiło to na ogół obowiązek właścicieli terenów, przez które prowadziły gościńce, ale w praktyce bardzo wielu posesorów uchylało się od tego obciążenia, wskutek czego drogi publiczne stawały się gdzieś tam nieprzejezdne. Niektóre odcinki gościńców — także poza dobrami monarszymi — były utrzymywane przez celników królewskich<sup>6</sup>.

<sup>1</sup> Np. w 1565 r. spotykamy przeciwstawienie: gościniec — prosta droga. *Lustracja województwa sandomierskiego 1564-1565*, wyd. W. Ochmański, Wrocław 1963, s. 107. O podziałach dróg przyjmowanych w polskiej literaturze historycznej zob. np. W. Szulist, *Ważniejsze szlaki handlowo-komunikacyjne północno-zachodniego Pomorza Gdańskiego w XVI-XVIII w.*, „Zapiski Hist.”, 35, 1970, z. 3/4, s. 102.

<sup>2</sup> W ekscyptach woj. mazowieckiego z 1576 r. znajduje się postanowienie, że według starego zwyczaju każdy szlachcic powinien wszystkim dozwolić wolnego przejazdu przez swoją posiadłość „do kościoła, do targu, do młyna, do przewozu, i gościńce popospolity, gdzieby potrzeba była”, Vol. Leg. II, s. 170. Por. S. Russocki, *Uwagi o polityce targowej książąt mazowieckich w XIV i XV w.*, „Przeł. Hist.”, 51, 1960, z. 2, s. 281.

<sup>3</sup> Por. *Słownik Staropolski*, t. II, Wrocław 1956-59, s. 182-187, 470-471; M. S. B. Linde, *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1951, t. II, s. 104.

<sup>4</sup> *Historia państwa i prawa Polski*, red. J. Bardach, t. I, Warszawa 1964, s. 478, 513; t. II, Warszawa 1966, s. 151, 337.

<sup>5</sup> Vol. Leg. II, s. 97-98.

<sup>6</sup> *Lustracja dróg województwa krakowskiego z roku 1570*, wyd. B. Wyrozumka, wstęp oprac. K. Buczek, Wrocław 1971, *passim*. W ziemi łomżyńskiej szlachta z 4 parafii była zobowiązana do naprawiania mostu

Jeżeli budowa czy konserwacja grobli, mostu itp. wymagała znaczniejszych nakładów, król udzielał przywileju na pobieranie myta. Czasem taki przywilej był nadawany z góry, co nie zawsze prowadziło do zrealizowania zapowiadanej inwestycji. Mimo wielokrotnie ponawianych nakazów, aby nie pobierano myt bezpodstawnie, było to zjawisko rozpowszechnione i wraz z komorami celnymi, państwowymi i prywatnymi, stanowiło dotkliwie utrudnienie dla ruchu handlowego<sup>7</sup>.

Gościńce miały różne znaczenie, tj. zasięg i nasilenie ruchu na nich nie były jednakowe. Niektóre drogi publiczne stanowiły arterie wielkiego handlu o zasięgu zagranicznym, niektóre łączyły tylko sąsiednie ośrodki parafialne<sup>8</sup>.

Przechodząc do dróg oznaczonych na naszej mapie, wypada najpierw zauważyć, że skala 1 : 250 000 pozwoliłaby przedstawić nie tylko wszystkie gościńce, lecz także znaczną część dróg lokalnych. Skoro jednak drogi łączyły wszystkie miejscowości, pokazanie na mapie dróg lokalnych byłoby jedynie wtedy celowe, gdyby ich przebieg można było oznaczyć z dużą dokładnością, zbliżoną do dokładności obecnych map topograficznych. Ponieważ jest to niemożliwe, drogi lokalne całkowicie pominęliśmy.

Inaczej wygląda sprawa gościńców, których odtworzenie choćby tylko w przybliżeniu powinno być użyteczne. Niestety, przedstawienie wszystkich gościńców na Mazowszu w XVI w. nie jest w pełni możliwe z powodu niedostatecznej podstawy źródłowej. Nie zachowała się dla Mazowsza rewizja ceł i myt z 1564-1565 r.<sup>9</sup>, ani lustracja dróg publicznych z około 1570 r. Zresztą i te źródła, nawet stosunkowo dokładna lustracja, która zachowała się dla znacznej części województwa krakowskiego, nie dawały pełnego obrazu sieci gościńców<sup>10</sup>.

O drogach publicznych na Mazowszu mamy z XVI w., a także ze stuleci sąsiednich, tylko cząstkowe informacje źródłowe. Przeważnie są to wzmianki, które umożliwiają bliższe oznaczenie drogi w rejonie jednej lub paru miejscowości, a często także wskazanie, w jakim kierunku (do którego miasta) prowadziła ta droga. Jest to zbyt mało, aby uzyskać odpowiednią do skali mapy sieć gościńców w XVI w. Co ważniejsze, ponieważ są to wzmianki przygodne, można zasadnie sądzić, że nie wszystkie gościńce znalazły swoje odbicie w zachowanych źródłach<sup>11</sup>.

Przykładu dostarcza praca A. Borkiewicz-Celińskiej o ziemi ciechanowskiej. Choć studium to dotyczy okresu wcześniejszego (do 1526 r.), problem sieci dróg przedstawia się w nim tak samo, jak dla drugiej połowy XVI stulecia. Opracowanie na podstawie całego zachowanego materiału źródłowego ujawniło fragmenty 18 gościńców, ponadto autorka domyśla się istnienia kilkunastu innych dróg publicznych<sup>12</sup>. Tak więc nawet przerobienie wszystkich zachowanych źródeł nie dałoby pełnego obrazu sieci gościńców, co potwierdza, że należało obrać inny kierunek postępowania.

Z przytoczonych powodów na mapie WP przedstawiono drogi według stanu zarejestrowanego przez kartografię z przełomu XVIII i XIX w., mianowicie połączenia komunikacyjne zostały co do kierunku oparte na mapie Perthéesa (oznaczono wszystkie drogi z tej mapy),

na rzece i bagnie Gać, a więc poza swoją własnością; w 1538 r. ten dawny obowiązek został zniesiony. AGAD, dok. perg. nr 656, 1537 r. (wg Kartoteki SHGM); J. W. Bandtkie, *Ius Polonicum*, Warszawa 1831, s. 469; LM 1565, t. II, s. 72.

<sup>7</sup> *Lustracja dróg*, op. cit., s. IX-XI; S. Weyman, *Ze studiów nad zagadnieniem dróg w Wielkopolsce*, „Przegl. Zach.”, 9, 1953, t. II, s. 197-199, 203-204.

<sup>8</sup> Por. A. Wolff, *Ziemia zakroczymska za książąt mazowieckich [w:] Szkice z dziejów Nasielska i dawnej ziemi zakroczymskiej*, Warszawa 1970, s. 50.

<sup>9</sup> Ocalały jedynie fragmenty, zob. przyp. 47.

<sup>10</sup> *Lustracja dróg*, op. cit., zwłaszcza s. XII-XVI, XX. Natomiast J. Senkowski sądzi, że ta lustracja objęła wszystkie gościńce. Recenzja w „Kw. HKM”, 20, 1972, s. 348-349.

<sup>11</sup> WP, s. 36.

<sup>12</sup> A. Borkiewicz-Celińska, *Osadnictwo ziemi ciechanowskiej w XV wieku (1370-1526)*, Wrocław 1970, s. 134-142. W zestawieniu wzmianek źródłowych na s. 136-138 wzmianka w pozycji nr 9 odnosi się do części gościńca występującego pod nr 18. Wzmianki pod nr 10 i 18 są przemieszane (drogi Ciechanów - Nasielsk dotyczy ostatnia zapiska z nru 18). Nr 17 wzmiankuje dwie drogi, z których druga jest albo identyczna z drogą nr 6, albo stanowi połączenie Przasnysza przez Bogate z Makowem. Poza tym można dodać, że w Kartotece SHGM znajduje się szczególnie wiele wzmianek o drogach w ziemi zakroczymskiej, gdy dla innych terenów informacje są znacznie skromniejsze.

a co do przebiegu — na mapach Textora i Kwatermistrzostwa<sup>13</sup>. Pomijając w tym miejscu kwestię pełności i dokładności obrazu na tych mapach, należy rozważyć zagadnienie, o ile stan z końca XVIII stulecia odpowiada sytuacji o dwa wieki wcześniejszej. Dochodzimy zatem do problemu zmienności dróg, który wymaga odróżnienia dwóch zjawisk: zmian przebiegu dróg od zmian ich wykorzystania.

Przebieg dróg wszelkiego rodzaju cechuje długotrwała niezmiennność. Główną przyczyną trwałości połączeń komunikacyjnych jest to, że sieć osadnicza na ogół zmienia się bardzo powoli. Zwłaszcza w dawniejszych okresach, kiedy nie budowano wielkich szos o twardej nawierzchni i nie prostowano ich kierunków, przebieg dróg był w wysokim stopniu trwały.

Chociaż wykorzystanie poszczególnych połączeń, czyli zasięg i nasilenie ruchu drogowego wykazują z natury rzeczy większą zmienność, to jednak z naszego punktu widzenia także pod tym względem przeważa cecha trwałości dróg.

Komunikacja między odległymi miejscowościami mogła się odbywać na różnych gościńcach, a wybór trasy był zależny od rozmaitych czynników. Należały do nich m.in. warunki terenowe i aktualna sytuacja klimatyczna (pora roku), co się wyrażało np. w trudności przejazdu przez tereny gliniaste w okresach dużego nawodnienia, albo w możliwości transportu wozami lub saniami przez zamrożone w zimie wody. Nie mniej jednak warunki przyrodnicze działały najczęściej odwrotnie, zachowawczo, zwłaszcza zaś wtedy, gdy związane z nimi sztuczne urządzenia. Widać to wyraźnie na przykładzie przepraw przez duże rzeki, gdzie były urządzone brody, przewozy lub nawet mosty. Również dogodne przejścia przez inne przeszkody naturalne wpływały na niezmiennność przebiegu dróg i trwałość ich wykorzystania. W tym samym kierunku oddziaływały dobrze funkcjonujące miejsca noclegów i zaopatrzenia, a także komory celne, których kupcom nie wolno było omijać.

Oprócz wspomnianych zmian okresowych zależnie od pory roku, występowały inne zmiany wykorzystania gościńców. Przede wszystkim były to skutki zniszczenia i nie naprawiania dróg, co utrudniając lub nawet uniemożliwiając przejazd zmuszało do podróżowania innymi, lepszymi drogami. Niedalekie przesunięcie ruchu, np. na drogę wiodącą przez sąsiednią wieś, zdarzało się zapewne częściej, niż ustalenie się dalszej trasy<sup>14</sup>. Zmiany wykorzystania dróg przeważnie były czasowe i częściowe, wtedy między dwiema miejscowościami funkcjonowały różne połączenia. Prawdopodobnie rzadko dochodziło do całkowitego i trwałego przejścia roli dotychczasowego gościńca przez inną drogę, czyli do zmiany kategorii dróg, z których jedna traciła charakter gościńca, a druga zyskiwała. Należy podkreślić, że zmiany połączeń między miastami polegały na przenoszeniu się ruchu na inne drogi już istniejące, a nie na tworzeniu nowych.

Stosunkowo większe zmiany w sieci dróg publicznych przyniósł wiek XVIII. Rozwój poczty doprowadził do wyodrębnienia osobnej kategorii dróg pocztowych, gdzieś tam zaczęto także prostować niektóre odcinki gościńców, pojawiło się więcej dróg o nawierzchni twardej (wciąż jednak były to niewielkie fragmenty w pobliżu niektórych miast)<sup>15</sup>.

W rezultacie można przyjąć, że stan dróg z XVIII w. w ogromnej mierze odpowiada stanowi z XVI w., co umożliwia oparcie się na mapach z przełomu XVIII i XIX stulecia, sprzed okresu wielkich reform agrarnych i upowszechnienia szos<sup>16</sup>. Rozwiązanie przyjęte na mapie województwa płockiego (WP) nie wydaje się jednak najlepsze, pomija bowiem te zmiany, które musiały zajść w niektórych rejonach wraz ze zmianą znaczenia miast.

<sup>13</sup> WP, l.c.

<sup>14</sup> Por. *Lustracja dróg*, op. cit., s. 5, 31 i in.; H. Rutkowski, *Wstęp do historii dróg w województwie kieleckim* [w:] *Konferencja naukowo-techniczna „Kieleckie Dni Drogowe”*, Kielce 1963, s. I-XII.

<sup>15</sup> W 1782 r. są wzmiankowane „gościńce bite” Warszawa — Jabłonna i Praga — Grodzisko. *Rozrządzenia y pisma pasterskie za rządów J. O. Xięcia Imci Michała Jerzego Poniatowskiego biskupa płockiego do diecezji płockiej*, Warszawa 1785, s. 150-151. Ówczesne propozycje prostowania dróg wzmiankuje I. Turnau, *Przegląd zagadnień transportu i komunikacji w polskiej literaturze gospodarczej okresu Oświecenia*, „Kw. HKM”, R. 13, 1965, nr 2, s. 379. Por. też J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie augustowskim od XV do końca XVIII wieku* [w:] *Studia i materiały do dziejów Pojezierza Augustowskiego*, Białystok 1967, s. 253, 281-282. Jak słusznie podkreśla W. Szulist (op. cit., s. 100, 105, 110), nie wszystkie drogi pocztowe miały znaczenie także jako szlaki ruchu innego rodzaju, zwłaszcza handlowego.

<sup>16</sup> Por. S. Weyman, op. cit., s. 196-197, 205, 208.

W tej sytuacji postanowiliśmy (biorąc za punkt wyjścia stan gościńców w końcu XVIII w.) zrekonstruować sieć ważniejszych dróg w drugiej połowie XVI w. Przedstawienie dróg na mapie Mazowska jest więc zbliżone do rozwiązania przyjętego na mapie województwa lubelskiego<sup>17</sup>. Nie zakładamy przedstawienia wszystkich gościńców, ale oznaczenie tylko tych, które prawdopodobnie odgrywały w XVI w. większą rolę.

Punkt wyjścia — stan z XVIII/XIX w. — jest znany stosunkowo dobrze, ale jednak nie w pełni. Oznaczenie dróg wyższego rzędu na mapach Perthéesa i na opracowanych przez państwa zaborcze (mapy Textora, Gilly'ego, Heldenfelda — Benedicti'ego) wykazuje duże różnice. Tylko częściowo mogą one być odzwierciedleniem faktycznych zmian w sieci dróg, spowodowanych zwłaszcza rozbiorami, w większości zaś stanowią wynik tego, że autorzy map nie mieli dokładnych informacji albo popełniono błędy w rysunku kartograficznym lub w sztychu. Wskazują na to również zachowane materiały dotyczące traktów i przepraw około 1767 r.<sup>18</sup>

Metoda opracowania ważniejszych dróg w drugiej połowie XVI w. składała się z dwóch etapów — z wyboru gościńców oraz z ustalenia ich przebiegu.

W pierwszym etapie wyszliśmy z założenia, że ważniejsze były te drogi, które łączyły miasta, a także miasteczka mające większe znaczenie gospodarcze lub administracyjne<sup>19</sup>. Ponadto uwzględniliśmy informacje o szlakach handlowych w XVI stuleciu oraz niektóre itineraria (zwłaszcza królewskie)<sup>20</sup>. Na tej podstawie dokonaliśmy wyboru spośród dróg pocztowych i gościńców (traktów), uwidoczniomych na mapach z przełomu XVIII i XIX w.<sup>21</sup>

Uzyskany w ten sposób obraz wymagał jeszcze pewnych uzupełnień, mianowicie takimi drogami, które prawdopodobnie w XVI w. odgrywały większą rolę, ale później ją utraciły wraz z upadkiem znaczenia połączonych nimi miast. Znamiennym przykładem może być droga z Czerska przez Grójec do Białej. Wydaje się, że w interesującym nas okresie gościniec łączył nie tylko Czersk z Grójcem, czyli stolicę ziemi z podległym miastem powiatowym, lecz także Czersk i Grójec z ośrodkiem następnego powiatu, leżącego już w innym województwie, tj. z Białą. Wprawdzie było to niewielkie miasteczko, ale przez nie prowadziła droga do Rawy, stolicy województwa. Tak więc cały wymieniony gościniec wypada zaliczyć do dróg ważniejszych.

W wypadkach takich gościńców, nie występujących na mapach z przełomu XVIII i XIX stulecia, szczególne znaczenie miały informacje z XV-XVI w., które potwierdzały istnienie tych dróg publicznych. Np. wzmiankowana wyżej droga jest poświadczona (jako gościniec Grójec — Rawa) w 1436 r. w rejonie wsi Cychry i Wiatrowiec<sup>22</sup>.

W granicach ziemi ciechanowskiej nasze opracowanie dróg wykazuje znaczną zgodność z opracowaniem A. Borkiewicz-Celińskiej, która oznaczyła drogi przede wszystkim na podstawie map Perthéesa i Textora. Wzmianki źródeł pisanych z badanego okresu stanowiły tylko materiał uzupełniający, zresztą nie całkowicie wykorzystany, jakkolwiek autorka nie

<sup>17</sup> WL, mapa i komentarz, s. 33-34.

<sup>18</sup> WK, *Źródła i metoda*, s. 32-33, 82-84; WP, s. 36-37; Z. Góralski, *Taryfa mostowego i grobelnego województwa płockiego z 1767 r.* „Teki Archiwalne”, 9, 1963, s. 9-30; tenże, *Materiały dotyczące traktów i przepraw od 1767 roku z zaginionych akt Komisji Skarbu Koronnego*, „Kw. HKM”, R. 13, 1965, nr 2, s. 369-376, mapa.

<sup>19</sup> S. Weyman, op. cit., s. 202-206. Por. określenie w legendzie mapy Gilly'ego: *Hauptstrasse von einer Stadt zur benachbarten*.

<sup>20</sup> Użytecznym zestawieniem ważniejszych dróg na podstawie źródeł i opracowań o handlu i podróży są mapy: S. Herbst i W. Trzebiński, *Drogi w Polsce około 1500 r.*, Warszawa 1947. *Studium Planu Krajowego*, Gł. Urząd Plan. Przestrz. (odbitka ozalidowa); S. Herbst, *Drogi na obszarze Rzeczypospolitej około 1650 r.*, jw.

<sup>21</sup> W ziemi ciechanowskiej spośród 18 gościńców, które są poświadczone w źródłach z XV-XVI w., 7 występuje na mapach Perthéesa i Textora (pomijając szczegółowe różnice przebiegu), 6 tylko na mapie Perthéesa, 2 na mapie Textora, a 3 nie są oznaczone na tych mapach. A. Borkiewicz-Celińska, op. cit., s. 136-138, oraz następujące poprawki: drogi nr 9 i 11 występują także na mapie Perthéesa (nr 9 jako Karniewo — Maków), wzmianka nr 14 mówi o gościńcu przez Wągry oznaczonym przez Perthéesa, a nie przez Textora, droga nr 13 (przez Sobanice i niewątpliwie przez Żukowo) nie występuje na żadnej z dwu wymienionych map. Por. WP, s. 36.

<sup>22</sup> *publica strata seu via Rawska, que vadit de Grodzecz in Rawam*, MK, nr 3, k. 183v.



przyjęła założenia, że ograniczy się do wyboru gościńców<sup>23</sup>. Na naszej mapie znajdują się niemal wszystkie gościńce, poświadczone w źródłach podanych przez A. Borkiewicz-Celińską<sup>24</sup>. Z pozostałych dróg, które oznaczyła autorka, mamy znaczną część, ponadto występują u nas 4 gościńce, których nie zawiera wzmiankowane opracowanie ziemi ciechanowskiej<sup>25</sup>.

Istotnym uproszczeniem na naszej mapie jest pominięcie wariantów dróg, tzn. jeżeli między dwiema miejscowościami występują na dawnych mapach dwa lub nawet trzy połączenia, my wybieramy tylko jedno z nich. Np. według mapy Perthéesa połączenie Sochaczewa z Błoniem miało na pewnym odcinku dwa tory, jeden przez wsie (m.in. przez Paprotnię), drugi tylko przez karczmy (m.in. Wymysłów); na naszej mapie oznaczyliśmy drogi tylko zgodnie z pierwszym wariantem. Tak samo wybraliśmy tylko jedną drogę spośród dwóch pokazanych przez Perthéesa między Wizną a Zawadami. Tutaj można jeszcze dodać, że niektóre z takich, odnog były drogami sezonowymi<sup>26</sup>.

Szczegółowy przebieg dróg ustaliliśmy zgodnie z mapami z przełomu XVIII i XIX w., a na podkładzie map 1 : 100 000 z pierwszej połowy XX w. Gdy gościniec jest oznaczony tylko na mapie Perthéesa, inne dawne mapy wykorzystano pomocniczo, np. szczegółowy przebieg drogi Mogielnica — Goszczyn oznaczyliśmy posiłkując się drogami wiejskimi z map Gilly'ego i Kwatermistrzostwa. Jeżeli gościniec występuje na kilku mapach i w jego przebiegu zachodzą między tymi mapami rozbieżności, postępowaliśmy niejednokowo, wychodząc z założenia, że nie można w tym zakresie uznawać zawsze wyższości jednej tylko mapy<sup>27</sup>. Pomocą w wyborze rozwiązania służyła nam oczywiście sieć osadnicza na danym terenie w XVI w. Niekiedy więc przyjmowaliśmy przebieg drogi zgodnie z mapą Perthéesa, np. gościniec Płock — Bodzanów przez Jasień, Miszewo Strzałkowskie, Peplowo, co znajduje potwierdzenie w źródłach z XVI w.<sup>28</sup> Odmiennym przykładem może być droga z Sierpeca przez Mochowo w stronę Dobrzyń, którą poprowadziliśmy nie przez Kurowo, jak na mapie Perthéesa, ale przez Zglinice Wielkie, jak oznacza mapa Kwatermistrzostwa (na mapie Textora nie ma tego gościńca)<sup>29</sup>. Podobnie przebieg niektórych dróg w okolicach Mławy jest na mapie Perthéesa uproszczony lub zniekształcony, gdy na mapie Textora występuje dokładniej i prawdopodobnie wierniej.

Jeszcze innym przykładem jest ustalenie połączenia między Wyszogrodem a Gąbinem na podstawie map Perthéesa i Gilly'ego: odcinek Wyszogród — Hów oznaczają obie te mapy, Hów — Jamno podaje tylko Gilly, Jamno — Słubice podaje Perthées (natomiast Gilly ma połączenie Hów — Słubice), Słubice — Wymysle jest na obydwu mapach, a Wymysle — Gąbin tylko na mapie Gilly'ego. Wreszcie przykład posłużenia się dodatkowym materiałem z XVIII w., który pozwolił skontrolować gościńce wyróżnione na mapach: drogę Skierniewice — Jezów oznaczyliśmy częściowo zgodnie z mapą Perthéesa, częściowo według mapy Gilly'ego, w części zaś tak, jak podaje źródło opisowe<sup>30</sup>.

---

<sup>23</sup> Spośród gościńców wzmiankowanych w źródłach pisanych dwa zostały oznaczone według mapy Textora, ale niezgodnie z przytoczonymi wzmiankami (nr 13 i 14), a trzeci gościniec pokazano tylko w części pokrywającej się z inną drogą (nr 12). Gościniec nr 18 został przedstawiony według mapy Kwatermistrzostwa. Z innych dróg, które nie mają wzmianek źródłowych, tylko gościniec Ciechanów — Sochocin miał nie występować na dawnych mapach, ale jest on oznaczony na mapie Perthéesa woj. plockiego. Natomiast nie znajdujemy w źródłach kartograficznych traktu z Płońska do Nasielska przechodzącego na południe od Królewa, a także kilku mniejszych dróg oznaczonych przez autorkę. A. Borkiewicz-Celińską, op. cit., s. 135-139 i mapa na s. 141.

<sup>24</sup> Nie oznaczyliśmy tylko dwóch dróg, pominiętych również na mapie A. Borkiewicz-Celińskiej, a mianowicie Ciechanów — Krasne i Czerwińsk — Żukowo (nr 12 i 13).

<sup>25</sup> Są to połączenia: Krzynowłoga Mała — Janowo, Przasnysz — Bogate — Maków, Sochocin — Sarbiewo — Raciąż, Czerwińsk — Wyszogród. Nb. dwa ostatnie gościńce znajdują się na mapie Perthéesa.

<sup>26</sup> Odcinek drogi Dąbkowice — Krępa jest opatrzony na mapie Gilly'ego objaśnieniem: *im Herbst und Frühjahr*.

<sup>27</sup> Por. przyp. 21

<sup>28</sup> W 1575 r. ten gościniec jest wzmiankowany obok Gulczewa i Jasienia, a w 1593 r. przez Peplowe Lenarty. Płockie grodz. wiecz., nr 61, k. 23; nr 95, k. 25 i 214.

<sup>29</sup> W zapisce z 1595 r. dotyczącej Zglinic Wielkich jest wzmiankowany gościniec dobrzyński. Płockie grodz. wiecz. nr 98, k. 131.

<sup>30</sup> J. Wareżak, *Osadnictwo kasztelanii łowickiej (1136-1847)*, cz. I, Łódź 1952, s. 114.



W niektórych wypadkach, kiedy mogliśmy stwierdzić inny przebieg gościńca w XVI w. niż w XVIII w., uwzględniliśmy takie odchylenie od przyjętej podstawy. Tak więc drogę Sierpe — Bielsk na odcinku do Bałyszewa przeprowadziliśmy inaczej niż na mapach Perthéesa i Textora, tj. przez Grotkowo Sędzicowe, zgodnie z informacją źródłową z lat 1595-1596<sup>31</sup>. Gościniec Płońsk — Nowe Miasto przechodzi na naszej mapie nie przez Bołęcino, ale przez Sobieszczki, gdzie w XVI w. był most na rzece Wkrze<sup>32</sup>. Trakt Grójec — Warka jest oznaczony na mapie Gilly'ego przez Kocieszewo i Miedzechowo, natomiast my przyjmujemy przebieg przez dwie wsie parafialne, Jasieniec i Boglewice, zgodnie z potwierdzeniem z lat 1414-1425<sup>33</sup>. W znacznej części przebieg ten pokrywa się z innymi gościńcami, które występują na dawnych mapach, tak że tylko odcinek Krobowo — Boglewice wymagał uzupełnienia. Wyjątkowo drogę z Warszawy przez Stanisławów i Liw w kierunku Litwy przedstawiliśmy na odcinku Dobre — Liw w dwóch wariantach, starszym, określonym przez źródła pisane z lat 1462 i 1548, oraz nowszym, pokazanym przez mapy Perthéesa i Heldensfelda — Benedicti'ego. Wzmianki z XV-XVI w. wymieniają bowiem starą drogę z Warszawy na Litwę przez Osówno Stare i Czerwonkę<sup>34</sup>, gdy według map gościniec przechodził przez Pniewnik.

Podajemy zestawienie tych dróg z naszej mapy, które nie są wyróżnione na mapach Perthéesa i na mapach zaborczych z przełomu XVIII i XIX w. Znajdują się tu m.in. gościńce, które między XVI a XVIII w. zmieniły tylko częściowo swój kierunek wraz z przesunięciem się znaczenia z jednego ośrodka miejskiego do drugiego sąsiedniego (z Czerska do Góry Kalwarii, z Wąsoszy do Szczuczyna). Większość tych dróg, nie poświadczonych przez te źródła kartograficzne, które w zakresie sieci drogowej mają dla nas znaczenie podstawowe, występuje jednak jako drogi wyższego rzędu (trakty) na mapie Kwatermistrzostwa (w każdym takim wypadku dajemy w nawiasie objaśnienie: Kwat.).

Drogi w części północnej Mazowsza: Krzynowłoga Mała — Janowo (Kwat.), Nowe Miasto — Kałęczyn — Gołymin (Kwat.)<sup>35</sup>, Nowe Miasto — Klukowo — Przewodowo — Pułtusk (Kwat.), Nasielsk — Winnica — Pułtusk (Kwat.), Maków — Węgrzynowo — Leszno z połączeniem do Przasnysza (Kwat.), Korzeniste — Poryte — Wilamowo jako część drogi Nowogród — Wąsosz<sup>36</sup>, Niedźwiadna — Wąsosz jako przedłużenie drogi Kolno — Niedźwiadna, Kędziorowo — Grajewo tj. przedłużenie drogi z Wąsoszy<sup>37</sup>, Grajewo — Białaszewo — Klimaszewnica, skąd połączenie z Radziłowem<sup>38</sup>, Burzyno — Ślasy jako fragment gościńca Wizna — Radziłowo (Kwat.), Radziłowo — Wąsosz (Kwat.), Wola Zambrowska — Dąbrowa — Ciechanowiec, tj. część drogi z Łomży do Ciechanowca<sup>39</sup>.

Drogi w części południowej Mazowsza: Wola Pasikońska — Żelazowa Wola, tj. połączenie Warszawy z Sochaczewem przez Leszno (Kwat.)<sup>40</sup>, Grójec — Osuchów jako część gościńca z Grójca przez Białą do Rawy<sup>41</sup>, Grójec — Drwalewo — Czersk<sup>42</sup>, Goszczyn — Fałęcice —

<sup>31</sup> Płockie grodz. wiecz., nr 98, k. 188-189 i 326.

<sup>32</sup> LM 1565, t. I, s. 165; LM XVII, s. 36. Wzmianka z 1449 r. o gościńcu koło Bołęcina nie wyklucza, jak sądzimy, że droga także wtedy przechodziła przez Pruszkowo i Sobieski (Sobieszczki). A. Borkiewicz-Celińska, op. cit., s. 136-137, nr 7.

<sup>33</sup> MK, nr 3, k. 39.

<sup>34</sup> Nowacki, s. 38.

<sup>35</sup> A. Borkiewicz-Celińska, op. cit., s. 138, nr 18.

<sup>36</sup> Odcinek Nowogród — Korzeniste występuje na mapie Perthéesa jako część drogi Nowogród — Szczuczyn, odcinek Wilamowo — Wąsosz jest fragmentem gościńca z Łomży do Wąsoszy. Drogę Korzeniste — Dzierzbia wzmiankuje lustracja traktów z 1767 r. Z. Góralski, *Materiały*, op. cit., s. 372. Przedstawiona przez nas droga występuje fragmentami jako trakt na mapie Kwatermistrzostwa.

<sup>37</sup> Odcinek Kuchmistrzowo (obecnie Wierzbowo) — Grajewo jest traktem na mapie Kwatermistrzostwa.

<sup>38</sup> Tylko fragment Białaszewo — Klimaszewnica występuje na mapie Kwatermistrzostwa.

<sup>39</sup> Droga ta jest opisana (częściowo bardzo dokładnie) w akcie rozgraniczenia Korony i Litwy z 1546 r. Drogiel, cz. II, s. 14, 18-19.

<sup>40</sup> Jest to odgałęzienie drogi Warszawa — Leszno — Brochów — Wyszogród, oznaczonej na mapie Perthéesa, którą modyfikujemy w jednym szczególe prowadząc przez Łazy. Gościniec Żelazowa Wola — Sochaczew przedstawiamy na podstawie map Gilly'ego i Perthéesa. Cały trakt występuje na mapie Kwatermistrzostwa, ale z ominięciem Woli Pasikońskiej.

<sup>41</sup> Zob. s. 115 i przyp. 22.

<sup>42</sup> Między Czerskiem a Grójcem przyjmujemy najkrótsze połączenie tj. przez wsie parafialne Drwalewo i Chynów; odcinek Grójec — Żyrowo Wlk. występuje jako trakt na mapie Kwatermistrzostwa.

Białobrzegi (Kwat.), Grabowo — Ryczywół, tj. fragment drogi z Warki do Ryczywołu, Cędrawice — Sobików — Czersk jako połączenie Tarczyna z Czerskiem<sup>43</sup>, Czersk — Radwanów — Osieck<sup>44</sup>, Mińsk — Wiśniewo — Zimna Woda jako fragment szlaku z Czerska do Liwa<sup>45</sup>, Latowicz — Kuflew — Ceglów (Kwat.)<sup>46</sup>.

Stopień prawdopodobieństwa poszczególnych dróg, a nawet ich fragmentów, jest różny, można jednak przedstawić na mapie sieć drożną Mazowsza ogólnie określić następująco: Zapewne nie ma wśród oznaczonych dróg takiej, która by w XVI stuleciu w ogóle nie istniała (pomijając niewielkie różnice przebiegu, jak np. przez wieś albo obok niej), natomiast niektóre z tych dróg mogły nie odgrywać ważniejszej roli. Z drugiej strony jest prawdopodobne, że brakuje na naszej mapie takiego czy innego gościńca, który był nie mniej ważny niż drogi oznaczone. Wolno jednak sądzić, że (używając dzisiejszej terminologii) drogi główne są pokazane wszystkie, a drugorzędne — w większości. Przedstawiona sieć dróg stanowi więc obraz niepełny i nie całkowicie pewny, ale przybliżony.

Na drogach, które pokazaliśmy na mapie, znamy także niektóre mosty i przewozy. W tym wypadku opieramy się na informacjach źródłowych z XVI w., a zwłaszcza z jego drugiej połowy, mosty bowiem były urządzeniami, które znacznie łatwiej ulegały zniszczeniu niż drogi. Oczywiście nie są to informacje pełne, najwięcej danych mamy o mostach w dobrach królewskich<sup>47</sup>.

Podajemy alfabetyczny wykaz miejscowości, w których lub koło których znajdowały się mosty (pomijając stojące poza oznaczoną siecią ważniejszych dróg): Błonie, Bobrowniki (powiat sochaczewski), Borukowo (zakroczymski), Brochów (sochaczewski), Cielądz (białski)<sup>48</sup>, Czersk<sup>49</sup>, Fałecice (grójecki), Gać (łomżyński)<sup>50</sup>, Gąbin, Gostynin, Grójec, Janowo (przasnyski), Kamieńczyk, Latowicz (garwoliński)<sup>51</sup>, Liw Stary, Lubowidz (szreński), Łomża, Łowicz, Maków, Nowogród (łomżyński), Ostrołęka, Pęcice (warszawski), Płońsk, Popielżyn Zawady (zakroczymski), Popień (rawski), Pułtusk<sup>52</sup>, Rawa<sup>53</sup>, Rożan, Sobieski (zakroczymski),

---

<sup>43</sup> Jest to modyfikacja gościńca Tarczyna — Góra Kalwaria z mapy Gilly'ego, od której odступujemy na dwu odcinkach: zamiast przez Ustanów prowadzimy drogę przez Krupią Wólkę (dawniej Wólka Uwielińska) oraz od Cędrawic dajemy połączenie przez Sobików — Czaplino z Czerskiem.

<sup>44</sup> O dwóch mostach na drodze prowadzącej z Czerska ku przewozowi napisano w lustracji z 1569 r., że „bardzo są potrzebne tak miastu, jako i furmanom, bo tamtędy gościńiec wielki”, LM 1569, k. 48v.

<sup>45</sup> Tylko mały fragment drogi Mińsk — Zimna Woda, mianowicie z Mińska do Niedziałki, występuje na mapie Kwatermistrzostwa jako trakt. Drogą przez Czersk, Wiśniewo, Liw jechał w 1506 r. Zygmunt Stary. AGAD, ASK, Rach. Król., nr 33, k. 213 nn; A. Pawiński, *Młode lata Zygmunta Starego*, Warszawa 1893, s. 231.

<sup>46</sup> Odcinek Kuflew — Ceglów jest wzmiankowany w lustracji traktów z 1767 r., Z. Góralski, *Materiały...*, s. 375. Drogą przez Stoczek i Kuflew jechał w 1569 r. z Lublina do Knyszyna Zigmunt August. MRPS, V, nr 4088, 8763-8786.

<sup>47</sup> Podstawowymi źródłami, z których zaczerpnięto informacje o mostach i przewozach, są: zachowane fragmenty lustracji mostów, czyli relacje rewizorskie składane na sejmach 1566 i 1567 r., AGAD, dz. XVIII, nr 4, k. 74-93v, 290-296v; lustracje dóbr królewskich z lat 1565, 1569 i 1616; MRPS. Por. WP, s. 37-38; J. Senkowski, *Skarbowość Mazowsza od końca XIV wieku do 1526 roku*, Warszawa 1965, s. 78-82.

<sup>48</sup> „prętów 16 położone drzewo wielkie przez błota, a na tym drzewie dyle ciosane rządnie położone”, AGAD, dz. XVIII, nr 4, k. 88. Właściwie była to więc grobla, prawdopodobnie z mostkami — przepustami dla cieków, które — jak można sądzić na podstawie map — tamtędy przepływały.

<sup>49</sup> Pod Czerskiem były 2 mosty „przez odnogę Wisły albo jezioro — na gościńcu ku przewozowi”, AGAD, dz. XVIII, nr 4, k. 90. Por. przyp. 44.

<sup>50</sup> Jak podaje lustracja z 1565 r., skutek zwolnienia szlachty od obowiązku naprawiania mostu przy wsi Gać tylko mieszczanie łomżyńscy i poddani ze wsi królewskich naprawiają swoje przęsła, „i tak dla złego przejazdu” na Gaci, aby pozwolono podkomorzemu zakroczymskiemu J. Żabickiemu zbudować most i pobierać myto. LM 1565, t. II, s. 72, 78, 80; *Dyaryusze i akta sejmowe r. 1591-1592*, wyd. E. Barwiński, Kraków 1911, s. 143. Por. MRPS, V, nr 3550; Vol. Leg. II, s. 287. Zob. też wyżej przyp. 6.

<sup>51</sup> W Latowiczu były 2 mosty. LM 1565, t. I, s. 121.

<sup>52</sup> J. Zwolińska, *Pułtusk w średniowieczu* [w:] *Pułtusk. Studia i materiały z dziejów miasta i regionu*, t. I, Warszawa 1968, s. 34-39.

<sup>53</sup> Dwa mosty, zob. s. 141.

Sochaczew, Sochocin, Świder (czerski), Warka, Warszawa<sup>54</sup>, Wilga (garwoliński), Wizna<sup>55</sup>, Zakroczym<sup>56</sup>, Zawady (zambrowski)<sup>57</sup>.

Nie ulega wątpliwości, że na Mazowszu był tylko jeden most przez Wisłę – most warszawski, natomiast na tej największej rzece musiały funkcjonować liczne przewozy. Istniały one również na innych dużych rzekach, przez które przeprawa w bród była bardzo trudna lub nawet niemożliwa. Jak mosty na mniejszych rzekach, tak przeprawy na większych bywały nie tylko na głównych gościńcach, lecz także na drogach lokalnych<sup>58</sup>.

Analogicznie do mostów, podajemy wykaz przewozów poświadczonych w XVI w., a łączących ważniejsze drogi: na Wiśle przewozy w Czersku<sup>59</sup>, Warszawie, Zakroczymiu, Wyszogrodzie i Płocku, na Narwi – w Serocku i w Zegrzu, na Bugu – w Nurze.

Przedstawiona na mapie sieć ważniejszych dróg lądowych wiązała się w miejscach, gdzie znajdowały się porty rzeczne, z drogami wodnymi<sup>60</sup>.

Ruch na drogach, którego nasilenie decydowało o znaczeniu poszczególnych gościńców, był oczywiście różnego rodzaju, można np. wskazać działalność polityczną szlachty jako jedną z przyczyn podróży. Stosunkowo jednak najlepiej daje się ocenić znaczenie dróg dla ruchu handlowego. Na podstawie dotychczasowego stanu badań możemy wymienić jako najważniejsze drogi na Mazowszu w XVI w. następujące połączenia między dużymi ośrodkami gospodarczymi, politycznymi i kulturalnymi<sup>61</sup>:

1. Warszawa – Kraków: a) Czersk, Warka, Radom, b) Grójec, Nowe Miasto, Opoczno;
2. Warszawa – Wrocław: a) Mszczonów, Rawa, Piotrków, b) Sochaczew, Łowicz, a dalej albo Piotrków, albo Stryków, Sieradz, albo Łęczyca;
3. Warszawa – Poznań (także Gniezno): Sochaczew, Łowicz, Kutno, Kłodawa;
4. Warszawa – Toruń: a) Sochaczew, Gostynin, Brześć Kujawski, b) Zakroczym, Wyszogród, Płock, Dobrzyń;
5. Warszawa – Gdańsk: a) Zakroczym, Nowe Miasto, Ciechanów, Mława, skąd albo Działdowo, albo Nidzica, b) Serock, Nowe Miasto, Ciechanów i jw., c) Serock, Pułtusk, Ciechanów i jw., d) Serock, Pułtusk, Przasnysz, Mława i Działdowo albo Nidzica, e) Serock, Pułtusk, Przasnysz, Janowo, Nidzica;
6. Warszawa – Królewiec: a) jak droga 5b i 5c, b) Serock, Pułtusk, Przasnysz, Chorzelski, Szczytno, c) Serock, Pułtusk, Rożan, Ostrołęka, Łomża, Kolno, Pisz;
7. Warszawa – Grodno (także Wilno, Mińsk): a) Serock, Pułtusk, Rożan, Łomża, Wąsosz, Rajgród, b) jw. do Łomży, a dalej Wizna (albo Rudki), Tykocin, c) Kamieńczyk albo Wyszaków, a dalej Ostrów, Zambrów, Tykocin, d) Liw, Nur, Ciechanowiec, e) Liw, Drohiczyn;
8. Warszawa – Brześć: a) jak droga 7e, b) Mińsk, Łuków;
9. Warszawa – Lublin: a) Karczew, Wilga, Stężyca, b) Czersk, Magnuszew, Kazimierz Dolny;

<sup>54</sup> Zob. s. 135.

<sup>55</sup> Lustracja mówi o mostach, LM 1565, t. II, s. 46.

<sup>56</sup> „most wielki przed miastem, na wielkim gościńcu przez barzo głęboki rów”. LM 1565, t. I, s. 143.

<sup>57</sup> Most na rzece Ślinie między Zawadami a Łopuchowem na Podlasiu. Dogiel, cz. II, s. 5. W 1564 r. jest wzmiankowane cło mostowe na Narwi w Zegrzu (AGAD, dz. XVIII, nr 4, k. 291), ale nie jest pewne, czy rzeczywiście stał tam most; poza tym mamy informacje o przeprawie w Zegrzu, zob. np. J. Senkowski, l.c.

<sup>58</sup> Por. wyraźny przykład w *Lustracji woj. sandomierskiego*, op. cit., s. 107.

<sup>59</sup> Koło Czerska były przez Wisłę 2 przewozy – jeden w stronę Radwankowa, a drugi Kosomca. LM 1569, k. 47v.

<sup>60</sup> Zob. s. 30–31.

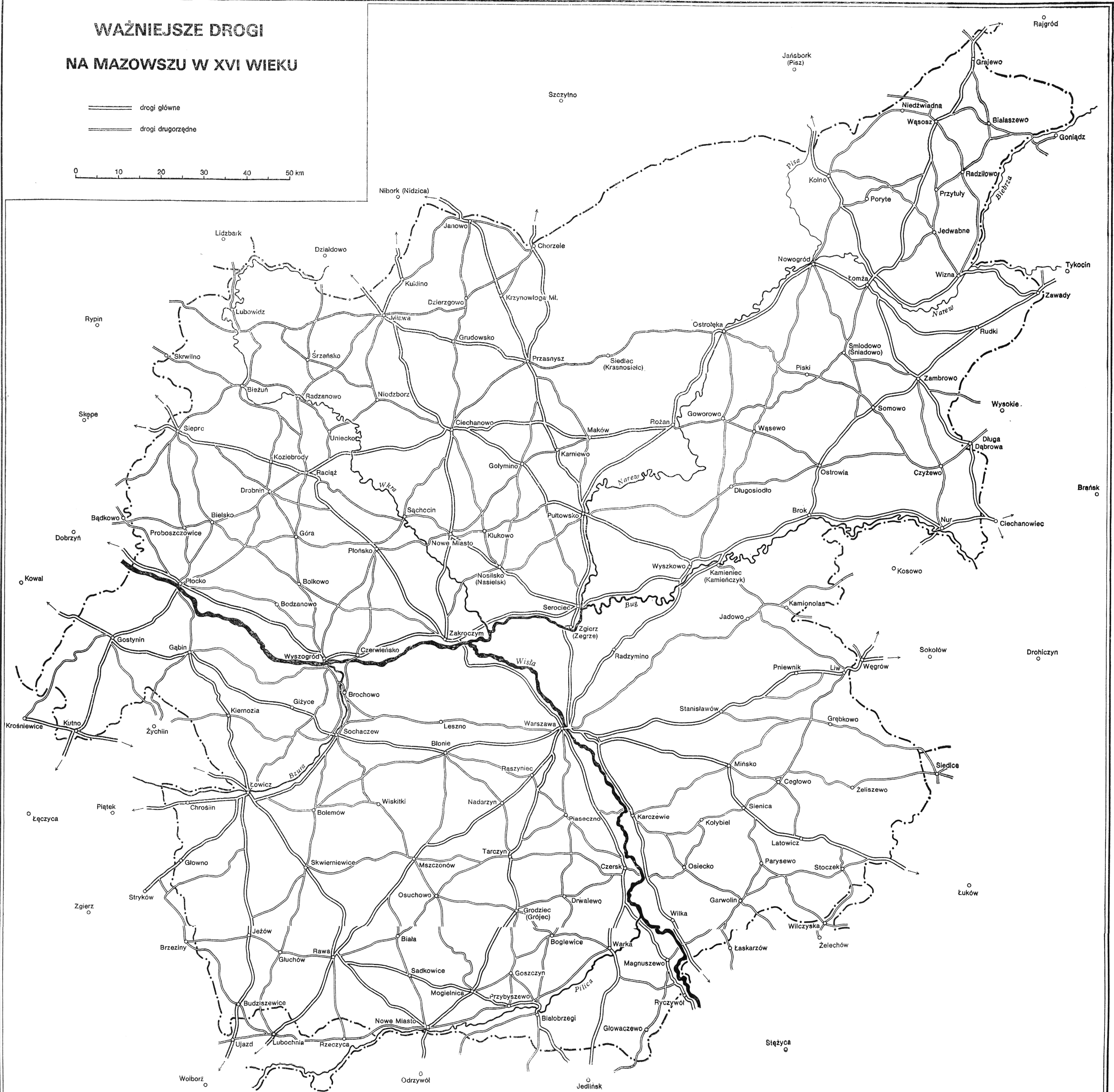
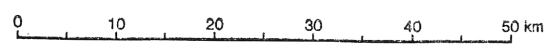
<sup>61</sup> Ważniejsze opracowania: S. Herbst i W. Trzebiński, op. cit.; S. Herbst, op. cit.; A. Wawrzyńczyk, *Rola Warszawy w handlu z W. Ks. Litewskim i Rosją w XVI w.*, „Kwart. Hist.”, R. 63, 1956, nr 2, s. 3–26; A. Wawrzyńczyk, *Studia z dziejów handlu polski z Wielkim Księstwem Litewskim i Rosją w XVI wieku*, Warszawa 1956, s. 30–40 i mapa; T. Chudoba, *Z zagadnień handlu wiślanego Warszawy w XVI wieku*, „Przegl. Hist.”, R. 50, 1959, s. 297–321; M. Wolański, *Związki handlowe Śląska z Rzeczpospolitą w XVII wieku ze szczególnym uwzględnieniem Wrocławia*, Wrocław 1961, s. 49–50; J. Topolski, *Rola Gniezna w handlu europejskim od XV do XVII wieku*, „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza”, t. 7, 1962, z. 2, s. 15–16, 20–22, 34–57, 63; M. Grycz, *Handel Poznania 1550–1655*, Poznań 1964, s. 41–44, 72–79 i tabl. 5, 6; F. Bruns, H. Weezerka, *Hansische Handelstrassen: Atlas*, Köln-Graz 1962; *Textband*, Weimar 1967, s. 595–704; J. M. Małecki, *Związki handlowe miast polskich z Gdańskiem w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, Wrocław 1968, s. 32–40, 67–92, 177–180.

10. Płock — Wrocław: Gostynin, Kutno, Łęczycza;
11. Toruń — Grodno: a) Skepe albo Rypin, a dalej Sierpc, Raciąż, Ciechanów, Rożan, Ostrołęka, Łomża, Wąsosz, Rajgród; b) jw. do Łomży, a dalej Wizna (albo Rudki), Tykocin;
12. Toruń — Brześć: a) Sierpc, Raciąż, Ciechanów, Pułtusk, Wyszków, Nur, Drohiczyn, b) Sierpc, Raciąż, Płońsk, Serock, Nur, Drohiczyn, c) Płock, Zakroczym, Serock, Nur, Drohiczyn;
13. Toruń — Lublin (także Lwów): a) Brześć Kuj., Gostynin, Łowicz, Rawa, Białobrzegi, Radom, b) jw. do Rawy, a dalej Nowe Miasto, Radom;
14. Gdańsk — Brześć: Działdowo albo Nidzica, dalej Mława, Pułtusk, Wyszków, Nur, Drohiczyn;
15. Brześć — Królewiec: Ciechanowiec, Zambrów, Łomża, Kolno, Pisz.

Dwa chyba najważniejsze dla handlu polskiego w XVI w. szlaki lądowe prowadziły przez Mazowsze. Pierwszym z nich była droga z Mołdawii i ziem ruskich Korony przez Lublin do Gdańska, a właściwie kilka dróg prowadzących w tym kierunku. Drugi szlak handlowy o wielkim znaczeniu stanowiło połączenie Rosji i Litwy z Wielkopolską. Większość wariantów pierwszej drogi, a drugi szlak w całości (jeśli pominiemy pośrednie połączenie z Wielkopolską przez Toruń) przechodziły przez Warszawę, która w XVI w. była już najważniejszym węzłem dróg na Mazowszu.

# WAŻNIEJSZE DROGI NA MAZOWSZU W XVI WIEKU

==== drogi główne  
==== drogi drugorzędne



opracował Henryk Rutkowski

## VI. PLANY MIAST

### 1. WARSZAWA

*Wanda Szaniawska*

Zrekonstruowany plan Warszawy obejmuje całą aglomerację miejską u schyłku XVI w. Jej ośrodkiem były w tym czasie dwa miasta: Stara Warszawa, założona na przelomie XIII/XIV w., oraz o sto lat młodsze Nowe Miasto warszawskie. Jurysdykcji obu miast podlegały intensywnie zagospodarowane przedmieścia, rozwijające się wzdłuż głównych traktów i dróg narolnych. Parcelacji przedmiejskiej uległa przede wszystkim część ról, stanowiących uposażenie gruntowe obu miast, oraz część folwarku starostwa warszawskiego. Przedmieścia północne i południowe, utworzone przy najważniejszym, starym trakcie, ciągnącym się z Czerska do Zakroczymia, osi osadniczej obu miast, już około 1530 r. doszły do granic wsi podmiejskich: Kałęczyna (Folwarki) i Solca od południa, Polkowa od północy. Natomiast od strony zachodniej zasięg przedmieść był znacznie mniejszy. Pozostawała za nimi strefa ról — miejskich i folwarcznych — nie objętych jeszcze procesem urbanizacyjnym. Na planie zaznaczono tylko fragment ról. Ciągnęły się one dalej, aż do granic wsi Wielkiej Woli. Od wschodu granicę warszawskiego zespołu miejskiego stanowiła Wisła. Stara Warszawa zyskała w użytkowanie łąchy wiślane z największą z nich Kępą Solecką (Kawczą, Holenderską, późniejszą Saską). Plan uwzględnia również część osadnictwa prawobrzeżnego, gdzie od czasu budowy mostu stałego na Wiśle (1568-1573) narastał proces urbanizacyjny.

Należy nadmienić, że w dotychczasowych studiach nad urbanistyką i zabudową Warszawy nie zajmowano się odtworzeniem stanu zagospodarowania całego zespołu miejskiego u schyłku XVI w. Istniejące opracowania dotyczą poszczególnych jednostek przestrzennych tego zespołu, przede wszystkim Starej i Nowej Warszawy. Jednakże zróżnicowanie podstaw źródłowych, ram chronologicznych i odmiennosć metod przedstawiania kartograficznego nie pozwalała na mechaniczne scalanie publikowanych rekonstrukcji, bez przeprowadzenia uzupełniających badań.

Zrekonstruowany przez St. Żaryna plan Starej Warszawy z około 1600 r., oparty głównie na wynikach badań architektonicznych, daje podział bloków budowlanych na parcele z zaznaczeniem gotyckiej zabudowy murowanej<sup>1</sup>. Plan Nowego Miasta z XV w., opracowany na podstawie planów i źródeł pisanych przez A. Berdecką, uwzględnia tylko układ ulic i bloków bez podziałów własnościowych i zabudowy<sup>2</sup>. Przydatne informacje przy wykreślaniu szczegółowego planu zawierają studia nad rozwojem zabudowy poszczególnych ulic i dzielnic. Są to dzieje staromiejskiego zespołu budynków kapituły warszawskiej<sup>3</sup>, wschodniej strony ulicy Bernardyńskiej (przedzameczu)<sup>4</sup>, a także próba rekonstrukcji rozwoju Krakowskiego Przedmieścia w XIV-XVIII w.<sup>5</sup> Natomiast studium D. Kosackiej nad rozplanowaniem i cha-

<sup>1</sup> *Rekonstrukcja planu Starego Miasta z ok. 1600 r.* [w:] „Teki Konserwatorska”, zeszyt 4, Tadeusz Mischał i Stanisław Żaryn, *Najstarsza kamienica warszawska*, Warszawa 1956, rys. 23 na s. 19.

<sup>2</sup> *Plan Nowego Miasta w XVI w., próba rekonstrukcji.* Opracowanie: Anna Berdecka [w:] *Szkice Nowomiejskie*, Warszawa 1961, rys. 7, po s. 32.

<sup>3</sup> A. Berdecka, *Kanonie Warszawskie*, „Kwart. Archit. i Urb.”, R. IX, 1964, z. 3, s. 217-232.

<sup>4</sup> I. Gieysztorowa, *Z dziejów przedzameczu warszawskiego*, „Kw. HKM”, R. XIX, 1971, nr 3, patrz plan na s. 334, ryc. 6: Przepuszczalny układ parcel szlacheckich na przedzameczu w połowie XVI w. (Oprac. W. Szaniawska).

<sup>5</sup> W. Szaniawska, *Zmiany w rozplanowaniu i zabudowie Krakowskiego Przedmieścia do 1733 r.*, „Biul. Hist. Sztuki”, R. XXIX, 1967, nr 3, s. 285-316, il. 6: Krakowskie Przedmieście u schyłku XVI w. Próba rekonstrukcji układu przestrzennego i podziałów własnościowych (oprac. meryt. W. Szaniawska).

rakterem zagospodarowania północnego przedmieścia w XVIII w. zawiera w rozdziale I omówienie dziejów tego terenu także w XV-XVII w., ale bez kartograficznego przedstawienia zachodzących zmian<sup>6</sup>.

Opracowanie rekonstrukcji całego zespołu miejskiego w XVI w. utrudnia brak szczegółowych publikacji o rozplanowaniu przedmieść zachodnich, rozwijających się na terenie folwarku starostwa warszawskiego i rolach miejskich<sup>7</sup>. Opublikowane plany tych terenów ukazują stan zagospodarowania aktualny dla pierwszego i drugiego dwudziestopięcioletnia XVII w.<sup>8</sup> Tylko niektóre zawarte w nich informacje o sieci ulic i lokalizacji kilku posesji można odnieść także do schyłku XVI stulecia. Brak również opracowań o rozwoju przestrzennym wschodnich przedmieść ciągnących się wąskim pasem na zboczach skarpy i brzegu wiślanym.

Ważny dla zespołu miejskiego Warszawy obraz zmian koryta Wisły oraz charakteru osadnictwa prawobrzeżnego przynoszą prace Z. Biernackiego<sup>9</sup> i T. Wyderkowej<sup>10</sup>.

Pierwszą próbę szczegółowej rekonstrukcji całego warszawskiego zespołu miejskiego około 1600 r., z uwzględnieniem ogólnego charakteru zagospodarowania poszczególnych parcel, opracowano dla celów ekspozycyjnych w Muzeum Historycznym m. st. Warszawy<sup>11</sup>. Do tej rekonstrukcji i wymienionych publikacji nawiązuje niniejsze opracowanie, wnosząc uzupełnienia i korekty wynikające z poszerzenia podstawy badawczej zarówno w zakresie źródeł pisanych jak i przekazów kartograficznych.

Podstawą opracowania elementów środowiska geograficznego i sieci drożnej, prócz wzmiankowanych publikacji, są źródła pisane oraz plany miasta i jego okolic z XVII-XVIII w.<sup>12</sup> Najstarsze, szczegółowe delineacje Warszawy z XVI-XVII w., znane tylko ze wzmianek, zaginęły<sup>13</sup>. Natomiast w trzech zachowanych fragmentarycznie planach z pierwszej połowy

<sup>6</sup> D. Kosacka, *Północna Warszawa w XVIII wieku*, Warszawa 1970. Rozdział I, *Dzieje północnej Warszawy do końca XVII wieku*, s. 9-38. Reprodukowane plany dotyczą XVII-XVIII w.

<sup>7</sup> Fragmentaryczne dane dla XVI w. o niektórych posesjach zachodniej części przedmieść występują w opracowaniach A. Kraushara, F. M. Sobieszczańskiego, Zb. Rewskiego dotyczących założeń pałacowych oraz w opracowaniu W. Małcużyńskiego, *Rozwój terytorialny Warszawy*, Warszawa 1900.

<sup>8</sup> A. Miłobędzki, *Nowo odkryte varsaviana w Archiwum Tyłmana z Gameren*, „Kwart. Arch. i Urb.”, R. VI, 1961, z. 1, s. 55-60. Dwa plany na podkładzie urbanistycznym dotyczące projektu obwarowań bastionowych z 1621 r.: a) rys. nieznanego autora z projektem obwarowań naniesiony na dość szczegółowy plan urbanistyczny północno-zachodnich przedmieść Starej Warszawy. Oryg.: Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego (dalej BUW), Gabinet Rycin, nr 686. b) Inny projekt obwarowań nieznanego autora, nakreślony na mniej szczegółowym podkładzie. Oryg. BUW, Gab. Ryc. nr 693. T. Zarębska, *Plan Warszawy z pierwszej połowy XVII w.*, „Kwart. Arch. i Urb.”, 1964, z. 3, s. 233-254. Il. na s. 234, nr 1. Plan Warszawy z ok. 1641 w granicach wałów z 1621 r. Objęta Warszawa i Praga, oznaczone ulice, podziały własnościowe, lokalizacja budynków, skala ok. 1 : 7500. Oryginał: Gdańsk, Wojewódzkie Archiwum Państwowe (dalej: WAP), III 255/652, s. 529, w dziele Izraela Hoppego „Ordentliche Beschreibung historische Erzählung aller fürnehmsten Begebenheiten, so sich in dem vierjährigen Kriege...”

<sup>9</sup> Rekonstrukcję koryta Wisły dla XIV-XVIII w. opr. Z. Biernacki dla Muzeum Historycznego m. st. Warszawy, skala 1 : 10 000, rys. tusz. kolor. Odrys znajduje się w ekspozycji stałej. Plan zagospodarowania Warszawy w XIII-XIV wieku, sala 1.

<sup>10</sup> T. Wyderkowa, *Z dziejów Pragi do 1656 roku* [w:] *Rocznik Warszawski*, V, 1964, Warszawa 1966, s. 5-26. Zob. s. 6, il. 1, „Schemat układu własnościowego na Pradze w połowie XVII w. wg. planu M. Deutscha z r. 1765”. Też autorki: *Urbanizacja i zagospodarowanie prawobrzeżnej Warszawy w okresie od XVI do początków XIX w.* [w:] *Dzieje Pragi*, Warszawa 1970, s. 137-152, na s. 138 powtórzenie planu ww.

<sup>11</sup> Warszawa około 1600 r. Opr. Anna Berdecka, Wanda Szaniawska. Plan w skali 1 : 1000, eksponowany na wystawie stałej „Siedem wieków Warszawy” w Muzeum Historycznym m. st. Warszawy, sala 7. Publikowany w formie folderu „Rozwój układu przestrzennego i zabudowy Warszawy w latach 1300-1655” (b.r.). Plan reprodukowany w przeróbce I. Gieysztorowej w *Atlasie Historycznym Polski* pod red. W. Czaplińskiego i T. Ładogórskiego, Warszawa-Wrocław 1967, s. 30.

<sup>12</sup> W ostatnich latach opublikowano kilka cennych katalogów historycznych planów Warszawy. Są to: *Varsaviana w zbiorach drezdeńskich. Katalog planów i widoków Warszawy oraz rysunków architektonicznych budowli warszawskich okresu saskiego*, Warszawa 1965. Praca zbiorowa Muzeum Historycznego m. st. Warszawy. Obejmuje część zbiorów drezdeńskich (348 pozycji) znajdujących się w Saskim Krajowym Archiwum Głównym w Dreźnie. Katalog całości tych zbiorów w opracowaniu (ok. 1000 poz.), *Katalog rysunków z Gabinetu Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, Cz. 1. *Varsaviana. Rysunki architektoniczne, dekoracyjne, plany i widoki z XVIII-XIX wieku*. Opr. T. Sulerzyska i S. Sawicka, Warszawa 1967; D. Kosacka, *Plany Warszawy XVII i XVIII w. w zbiorach polskich*. Katalog. Warszawa 1970.

<sup>13</sup> Patrz: D. Kosacka, *Plany Warszawy XVII i XVIII w...* (poz. 1) „Varsavia nobile in Polonia oppidum ad Vistulam positum accuratissima delineatio”. Koniec XVI w.; (poz. 3) „Abrys Starego miasta w War-



XVII w. nie oznaczono elementów środowiska geograficznego. Tylko jeden z nich podaje sieć drożną, aktualną także dla schyłku XVI w.<sup>14</sup> Interesujące nas dane o hydrografii, drogach, zalesieniu, zasięgu pól uprawnych, występują w osiemnastowiecznych planach Warszawy: C. Albrechta z 1705 r., C. F. Hübnera z 1733 r., P. R. de Tirregaille'a z 1762 r. oraz w planie M. Deutscha z 1777 r.<sup>15</sup>, a także w rysunkach kartograficznych poszczególnych dzielnic, ulic, posesji<sup>16</sup>. Najbogatszą charakterystykę środowiska geograficznego terenów prawobrzeżnych dają rysunki F. C. Schmidta z 1733 i 1739 r. oraz plany M. Deutscha<sup>17</sup>. Uzupełniających szczegółów dostarczają widoki Warszawy z końca XVI i pierwszej połowy XVII stulecia<sup>18</sup>. Ukazują one przede wszystkim topografię obszarów nadbrzeżnych i lokalizacje łąk wiślanych.

Cechą charakterystyczną wszystkich cytowanych planów jest ograniczenie się do najważniejszych elementów środowiska geograficznego, bogatszego poza obrębem zespołu miejskiego. W jego zaś zasięgu pełniejsza dokumentacja dotyczy północnych przedmieść Warszawy lewobrzeżnej oraz terenów na prawym brzegu Wisły. Głównym elementem rzeźby terenu lewobrzeżnej Warszawy jest skarpa, poprzecinana wąwozami dawnych strumieni. Określała ona kierunek rozwoju miasta do schyłku XVIII w. Z elementów hydrograficznych, prócz zasadniczego – Wisły, uwzględniono ważniejsze cieki wodne. Są to rzeczki Belcząca i Nalewka, spływające ku Wiśle przez północno-zachodnie tereny przedmiejskie. Ich przebieg podano w oparciu o plany w studium D. Kosackiej<sup>19</sup>. Mniejsze od nich strumienie, o lokalizacji określonej w przybliżeniu wzmiankami źródłowymi, nie oznaczone na planach historycznych, przepływały przez południowe przedmieścia; mianowicie: Kamionka, między jurydyką franciszkanek a zamkiem oraz Jordan w pobliżu ulicy Gnojnnej (Bednarskiej)<sup>20</sup>. Bieg ich wyznaczono hipotetycznie, nawiązując do istniejących tu później kanałów, zarejestrowanych w delineacjach A. Hiża, i wąwozów widocznych w panoramach miasta. Pominięto natomiast znane w średniowieczu cieki wodne: Dunaj, zasilający fosę staromiejskich murów obronnych, oraz strumień o nieokreślonej nazwie wzmiankowany w dokumencie z 1413 r., płynący „ex opposito” kościoła św. Jana<sup>21</sup>. Przypuszczalnie już u schyłku XV w. ujęto go w kanał<sup>22</sup>. Podmokłości i stawy, występujące pod skarpą, między ulicą Gnojną a wąwozem późniejszej ulicy Oboźnej, oznaczono na podstawie XVIII-wiecznego planu sytuacyjnego pałacu Kazimierzowskiego<sup>23</sup> i wzmiankowanego planu Warszawy Hübnera z 1733 r.

Na intensywnie zagospodarowanym obszarze zespołu miejskiego przetrwały nieduże połacie łąk jako wygony miejskie, usytuowane w pobliżu rzeczki, zwanej Nalewką. Większe zarośla występowały na łąkach wiślanych i podmokłych terenach nadbrzeżnych. Zalesione tereny znajdowały się poza obrębem północnych przedmieść<sup>24</sup>.

---

szawie”, 1651 r. Marcin Łukaszewicz syndyk i notariusz warszawski; (poz. 5) „Delineacja miasta Stare. i Nowej Warszawy oraz cyrcumferencja pryncypalniejszyk jurydyk”. Augustyn Locci, budowniczy nadwój króla Jana III z ok. 1686 r.

<sup>14</sup> Patrz przypis 8 poz. a).

<sup>15</sup> Patrz: D. Kosacka, *Plany Warszawy XVII i XVIII w. ...*, poz. 23, 25, 54.

<sup>16</sup> Jw. poz. 35-167.

<sup>17</sup> *Varsaviana w zbiorach drezdeńskich...* poz. 7, 8. Patrz również: D. Kosacka, *Plany Warszawy XVII i XVIII w. ...*, poz. 25, 362.

<sup>18</sup> Są to widoki: z ok. 1580 r. drzeworyt w „Constitutie seymu walnego...” Kraków 1581; z ok. 1590 r. miedzioryt z dzieła J. Brauna i Fr. Hogenberga, *Civitates orbis terrarum*, tom VI, Kolonia 1618, tabl. po s. 47; z ok. 1627 r. rys. piórkiem, oryginał w: Gdańsk, WAP, I/63 nr 503, relacja A. Boota; z ok. 1630 r. ol. pł., oryginał w: Alte Pinakothek w Monachium, Bawarska Dyrekcja Państwowych Zbiorów Sztuki, kopia w: Muzeum Historyczne m.st. Warszawy, sygn. 291; z 1656 r. miedzioryt z dzieła S. Pufendorfa, *De rebus a Carolo Gustavo Regis... gestis Commentariorum Libri Septem...*, Norymberga 1696, tabl. 54.

<sup>19</sup> Patrz przyp. 6.

<sup>20</sup> „...rivulus Camyonka prope turrim ducalis curiae...” 1485 r. AGAD, MK 9, k. 171v; „... super aquam dictam Jordan...” AGAD, Grodzkie Warszawskie dissoluta, 26, k. 112.

<sup>21</sup> T. Wierzbowski, *Przywileje królewskiego miasta stołecznego Warszawy 1376-1772*, Warszawa 1913, s. 11.

<sup>22</sup> Strumień ten w 1526 r. wzmiankowany jest w pobliżu Mansjonarii (posesja narożna przy ul. Grodzkiej) jako kanał: „ad fossatae seu canalis ripam...” AGAD, MK, 41, k. 88.

<sup>23</sup> *Varsaviana w zbiorach drezdeńskich...*, plany sytuacyjne pałacu Kazimierzowskiego poz. 235-252.

<sup>24</sup> LM, 1565, t. I, s. 15: Bór za Polkowem, „jest w nim drzewo dobre ku budowaniu godne, jest dębiny nie mało...”



Zróznicowanie podłoża glebowego znalazło wyraz w nazewnictwie. Na południowym przedmieściu niezagospodarowaną łąkę piaskową nazywano Piaski<sup>25</sup>, a zlokalizowane na północy „Glinki”<sup>26</sup> nawiązywały do eksploatowanych przez miejskich garncarzy i strycharzy pokładów gliny, występujących na krawędziach skarpy, szczególnie bogato w okolicach Nowego Miasta i poniżej posesji bernardynów.

Kręgosłupem układu przestrzennego był stary trakt czersko-zakroczymski, równoległy do Wisły, biegnący w pobliżu krawędzi skarpy, oraz prostopadłe do niego dwie drogi. Jedna wiodła przez podmiejskie wsie do Tarczyna i dalej na Wrocław, druga — przez Wielką Wolę, Błonie, Sochaczew do Poznania. Do nich nawiązywał lokalny układ drożny i sieć ulic obu miast oraz przedmieść łącząc je z wiejskim zapleczem, Wisłą i dalekosiędnymi traktami. Odcinki tych dróg występują na najstarszym zachowanym planie z 1621 r. i fragmentarycznie na planie miasteczka Leszna z 1654 r.<sup>27</sup> Później niektóre odcinki zachodnich dróg wlotowych na Krakowskie Przedmieście i fragment gościńca poznańskiego (koniec ulicy Długiej) uległy regulacji i przesunięciu w związku z usypaniem wałów bastionowych (1621-1624), założeniem magnackiego miasteczka Leszna i realizacją założenia saskiego<sup>28</sup>.

Przedmiotem szczegółowego opracowania układu przestrzennego zespołu miejskiego są oba miasta i ich przedmieścia. Głównym zadaniem — rekonstrukcja układu ulic i bloków budowlanych z podziałem na parcele i oznaczeniem charakteru zagospodarowania około 1600 r. Dla opracowania tego zagadnienia dość bogata spuścizna planów historycznych nie wystarcza. Najwcześniejsze bowiem pochodzą z połowy XVII w. i mimo ciekawych szczegółów przedstawiają odmienny już obraz zagospodarowania, jak też — różniący się w wielu fragmentach — obraz przestrzenny miasta. Niezbędna jest więc konfrontacja informacji kartograficznych z przekazami pisanymi.

Istniejące, cenne publikacje źródłowe w tym zakresie<sup>29</sup> i bogaty zespół zachowanych archiwaliów nie dostarczają jednak zadowalających dokumentacji do opracowania precyzyjnej rekonstrukcji, bez wprowadzenia hipotetycznych ustaleń w zakresie lokalizacji niektórych posesji i uliczek pobocznych. Dodatkowych kłopotów przysparza brak jednolitej podstawy źródłowej dla całego zespołu miejskiego. Najwartościowszym materiałem są imienne spisy płatników szosu miejskiego zestawione w kolejności ulic i posesji. Tego typu materiały zachowały się tylko dla Starej Warszawy i jej przedmieść<sup>30</sup>. Spisy te nie obejmują jednak wszystkich posesji. Pomijają, z wyjątkiem nielicznych, posesje wyłączone spod jurysdykcji miejskiej, a stanowiące własność króla, duchowieństwa, kościołów i klasztorów. Dlatego też w celu ustalenia możliwie ścisłej liczby posesji dla schyłku XVI w. uwzględniono, oprócz szosów, wszystkie zachowane lustracje i innego typu spisy podatkowe z lat 1565-1655<sup>31</sup>. Posłużyły one do skorygowania, metodą retrogresywną, lokalizacji oraz liczebności posesji wymienionych w najprzydatniejszym dla rekonstrukcji szosie miejskim z lat 1594-1620<sup>32</sup>. W przypadku posesji nie podlegających prawu miejskiemu dokonano uzupełnień

---

<sup>25</sup> AGAD, Zbiory Muzeum Narodowego, nie foliowane. Wzmianka o założeniu obozu królewskiego „in loco dictum Piaski”, 1620 r.

<sup>26</sup> Częste występowanie tej nazwy w księgach miejskich Nowej Warszawy, np. AGAD, Nowa Warszawa nr 4, k. 47, Nowa Warszawa nr 134, k. 132.

<sup>27</sup> D. Kosacka, *Plany Warszawy XVII i XVIII w...*, poz. 92: „Delineatio Novae Leschnae cum partibus adiacentibus” (plan znany z reprodukcji), 1654 r. Zaznaczony zbieg ulicy Długiej z drogą ku św. Trójcy, przed założeniem jurydyki. Wytyczenie ulicy Leszno spowodowało przesunięcie drogi stanowiącej przedłużenie ulicy Długiej.

<sup>28</sup> Realizacja założenia saskiego wpłynęła na przesunięcie w kierunku zachodnim drogi do folwarku starostwa (Królewska) i regulację drogi do Rakowca.

<sup>29</sup> *Źródła do dziejów Warszawy. Rejestry podatkowe i taryfy nieruchomości 1510-1770*, wydały A. Berdecka, Janina Rutkowska, A. Sucheni-Grabowska, H. Szwankowska, Warszawa 1963 (dalej *Źr. do dziej. Warszawy*); LM 1565.

<sup>30</sup> AGAD, Stara Warszawa (dalej: SW) 534: szos miejski z lat 1579-1593 (k. 92-133), z lat 1598-1606 (k. 164-168v), z lat 1594-1620 (k. 191-234), AGAD, Warszawa Ekonomiczne 697, szos miejski z lat 1620-1668.

<sup>31</sup> Patrz przypis 29 oraz AGAD, Warszawa Ekonomiczne, 1431 „Comput osiadłości miasta Starej Warszawy y circumferentiej jego... 1655...”, opublikowany fragmentarycznie w: *Źr. do dziej. Warszawy*, s. 127-131, pod tytułem „*Deskrypcyja albo komput kamienie, dworów, domów...*”.

<sup>32</sup> AGAD, SW 534, k. 191-234.

wykorzystując dane o różnych transakcjach nieruchomościami<sup>33</sup>. Na podstawie zebranych materiałów opracowano sieć ulic oraz zestawienia posesji około 1600 r.

Zasadniczy układ miasta Starej Warszawy przetrwał bez większych zmian, utrwalony gotycką zabudową murowaną. Przedstawiał się on jednak w kilku fragmentach inaczej, niż to ukazuje plan opracowany przez St. Żaryna. W stosunku do układu gotyckiego zaszły w XVI w. różne zmiany. Ze wzrostem zaludnienia wiązało się intensywniejsze wykorzystanie wolnych jeszcze skrawków obszaru miejskiego. Zabudowano uliczki podmurne (na tyłach bloku rynkowego od strony Wisły, na Krzywym Kole, przy Bramie Krakowskiej), uliczki wjazdowe i boczne, dzielące bloki (np. na zachodniej stronie ulicy Świętojańskiej, w północnym bloku rynkowym, w południowej pierzei ulicy Piekarskiej). Na skrawku podmurnym wydzielonym z placu na Szerokim Dunaju utworzono po 1579 r. cztery małe parcele podmurne, przy których zlokalizowana była fusznicza miejska<sup>34</sup>. Po trwającym od połowy XV w. wysiedlaniu Żydów poza obręb miasta, posesje dzielnicy żydowskiej, usytuowane na tyłach ulicy Piwnej, między Piekarską a Dunajem, przeszły stopniowo w użytkowanie mieszczan. Zlikwidowano także w połowie XVI w. znajdujący się w pobliżu murów, obok dawnego getta, starodawny młyn koński, wyznaczając na jego miejscu dziesięć małych parcel pod budowę domków drewnianych dla sług miejskich<sup>35</sup>. Procesowi zagęszczania się zabudowy mieszczańskiej towarzyszył rozrost zespołów kościelno-klasztornych. W obrębie murów rozszerzyła się o nabyte i darowane posesje własność klasztoru augustianów, z czym wiązała się likwidacja uliczki Cudnej, wzmiankowanej jeszcze do połowy XVI w.<sup>36</sup>

Wzrost znaczenia politycznego Warszawy jako siedziby sejmów i króla przyniósł rozbudowę zespołu zamkowego, a wraz z tym zmiany po stronie wschodniej ulicy Bernardyńskiej. Jeszcze do 1568 r. znajdowały się tu cztery posesje szlacheckie oraz budynek kancelarii sądu grodzkiego ziemi warszawskiej, usytuowany na osi ulicy Grodzkiej. W związku z zainicjowaną przez Zygmunta Augusta rozbudowę zamku warszawskiego (1568-1572) trzy posesje uległy skasowaniu, zniesiono także do poziomu piwnic budynek sądowy<sup>37</sup>. Nowy stan zagospodarowania przedzamcza około 1600 r., kiedy trwała już generalna przebudowa zamku realizowana przez Zygmunta III, najlepiej przedstawia plan z początków XVII stulecia, z projektowanym rzutem przyziemia zachodniej części zamku i przylegającym do niego terenem przedzamcza<sup>38</sup>. Rejestruje on istniejącą jeszcze parcelę podmurną, lokalizację Bramy Krakowskiej oraz kierunek wjazdu do zamku, odpowiadający przypuszczalnie XV-wiecznemu. Przedstawiony na wzmiankowanym planie układ, poza elementami projektowanymi, potwierdzają przekazy pisane.

Należy zaznaczyć, że uwzględniona w zrekonstruowanym planie liczba parcel nie pokrywa się, przy niektórych ulicach, z liczbą posesji, wymienionych w szosach. Parcele bowiem uległy podziałom własnościowym, doprowadzając do powstania dwufrontowej zabudowy mieszkalno – gospodarczej. Dotyczy to przede wszystkim bloku po zachodniej stronie ulicy Grodzkiej i północnego bloku rynkowego. Ze względu jednak na skalę planu nie oznaczono tych posesji, uwzględniając je jedynie w podanym niżej zestawieniu.

Proces kształtowania się przedmieść w zasięgu aktualnym dla schyłku XVI w. zakończył się w latach trzydziestych tego stulecia, obejmując obszar około 100 ha (bez ról miejskich), a więc czterokrotnie prawie większy od obu miast<sup>39</sup>. Sieć komunikacyjną stanowiło 15 ulic. Po stronie zachodniej tworzyły one funkcjonalny układ nawiązujący do dróg głównych i narolnych, skryształizowany w XV i początkach XVI w. Od połowy XVI stulecia nabiera

<sup>33</sup> Korzystano z zespołu ksiąg miejskich Starej Warszawy: AGAD, SW nr 2-7, 535-544; ksiąg z zespołu Nowej Warszawy: AGAD, NW nr 1-4, nr 133-134, oraz fragmentarycznie z ksiąg grodzkich ziemi warszawskiej.

<sup>34</sup> AGAD, SW 534, k. 210.

<sup>35</sup> AGAD, SW 534, k. 101, 132.

<sup>36</sup> *Szkice staromiejskie*, Warszawa 1953, s. 69–70.

<sup>37</sup> AGAD, ASK, I, nr 217, k. 53, wydatki na zburzenie „szopy” do poziomu piwnic.

<sup>38</sup> A. Miłobędzki, *Projekty zamków Zygmunta III w Archiwum Tylmana van Gameren*, „Biul. Hist. Sztuki”, XXII, 1960, nr 4, s. 368.

<sup>39</sup> Obszar Starej Warszawy wynosi wraz z murami obronnymi około 10 ha, Nowej Warszawy około 13 ha, całego zespołu miejskiego u schyłku XVI w. około 125 ha.

## Liczba działek i posesji w Starej Warszawie około 1600 r.

Nazwa ulicy	Liczba posesji		Liczba działek wg rekonstrukcji autorki	Uwagi dotyczące liczby posesji wg szosu ok. 1600 r., oraz liczby działek wg rekonstrukcji St. Żaryna (dalej Ż) – patrz przypis 1.
	1565 r. wg lustracji	ok. 1600 r. wg szosu miejskiego		
Rynek	40	40	40	Bez ratusza
Św. Jana (Jezuicka)	6	8	8	Ż. w zachodniej pierzei ulicy oznacza 3 działki, w tym czasie były 2.
Grodzka (Świętojańska)	23	28	29	Bez kościoła św. Jana. Ż. w pierzei zach. oznacza 2 ulice. Jedna z nich w tym czasie była już zabudowana.
Bernardyńska	9	10	10	Ż. nie oznacza wszystkich działek po stronie zach. Niesłuszna hipoteza układu parcel od strony zamku.
św. Marcina (Pivna)	15	17	10	Bez kościoła i klasztoru Augustianów. W 1600 r. 5 posesji mieściło się na tyłach ul. Grodzkiej. Ż. podaje odmienny podział pierzei zachodniej.
Piekarska	17	22	15	W 1600 r. wliczono posesje ulicy Żydowskiej i utworzone na miejscu młyna.
Pivna	15	17	15	W 1600 r. do Pivnej wliczono posesje od Piekarskiej i Dunaju. Ż. oznacza 14 działek.
Dunaj	12	20	20	Ż. nie oznacza działek pod murem od strony płu.
Żydowska	5	nie występuje	–	W 1600 r. posesje zaliczono do Piekarskiej i Dunaju. W rekonstrukcji do Dunaju.
Nowomiejska	12	15	15	W 1600 r. wliczono posesję narożną od Krzywego Koła i 2 posesje boczne bloku rynkowego.
Krzywe Koło	18	23	18	W 1600 r. wliczono 5 posesji na tyłach bloku rynkowego.
Kanonie	nie wymienia	nie wymienia	14	Posesje wyłączone spod jurysdykcji miejskiej.
Dziekania	nie wymienia	nie wymienia	3	Posesje wyłączone spod jurysdykcji miejskiej.
Razem	172	200	197	Bez ratusza, 2 kościołów i klasztoru.

znaczenia droga biegnąca na granicy ról miejskich i zagospodarowanych gruntów przedmiejskich. Nazywano ją drogą okolną lub drogą ku św. Trójcy, to jest ku kaplicy pod tym wezwaniem, ufundowanej w 1544 r. Łączyła ona przedmieście południowe z północnym, a na odcinku lokalnym wiązała się z drogami wiodącymi do wsi podmiejskich. Oprócz ulic o zabudowie frontowej powstało kilka małych uliczek komunikacyjnych bocznych i tylnych, dzielących większe zespoły parcel w Rynku Przedmiejskim i przy drodze ku św. Krzyżowi. Po wschodniej stronie przedmieść wąwozy przecinające skarpe przekształciły się w ulice<sup>40</sup>.

Rekonstrukcję układu przestrzennego przedmieść Starej Warszawy opracowano na podstawie planu nieznanego autora z 1621 r.<sup>41</sup> oraz planu I. Hoppego z około 1641 r. Układ

<sup>40</sup> „Platea Vistulam versus” – tak określano wąwóz obecnej ulicy Bednarskiej, a czasami także drogę za Mniszkami oraz uliczkę biegnącą na południowej krawędzi posesji Bernardynów.

<sup>41</sup> Patrz przypis 8 poz. a.

bloków i ulic w zachodnio-południowej części przedmieść, aktualny dla schyłku XVI w., podaje pierwszy z wymienionych planów. Natomiast plan I. Hoppego, mimo wielu cennych szczegółów, zawiera sporo błędów i opuszczeń. Nie ma np. uliczki Dziekańskiej wymienianej w szosach, ani ulicy Łazarzowskiej. Zaznaczona jest natomiast uliczka stanowiąca przedłużenie ulicy Koziej w kierunku południowo-zachodnim, oddzielająca obrzeżne posesje mieszczkańskie od szlacheckich. Być może powstała ona dopiero w drugiej ćwierci XVII w. W opracowanym planie dla schyłku XVI w. nie uwzględniono jej.

Podstawą szczegółowego opracowania podziałów własnościowych były przede wszystkim spisy płatników szosu miejskiego z lat 1579-1594. Ujętą w szosach sieć ulic przedmiejskich oraz występującą przy nich ilość posesji zestawiono w tabeli 2.

Jak wynika z tabeli nr 2, spisy podatkowe z poszczególnych lat różnią się liczbą zarejestrowanych ulic i występujących przy nich posesji. Najpełniejszy zestaw ulic zawiera szos miejski z 1579 r. Natomiast następny z 1594 r. pomija kilka ulic, przy których znajdowały się posesje właścicieli nie podlegających prawu miejskiemu. Dotyczy to ulic po wschodniej stronie Krakowskiego Przedmieścia, schodzących ku Wiśle *Vicus stricta* i *Vicus post Moniales*, gdzie skupiły się posesje szlachty i duchowieństwa oraz ulicy Dziekańskiej (*Decanatus*) na gruntach kapituły św. Jana.

Tabela ujawnia znaczne czasami różnice w liczbach posesji przy tej samej ulicy. W niektórych wypadkach jest to odbiciem zmian własnościowych na skutek parcelacji czy też komasacji kilku posesji w rękę jednego właściciela, co wystąpiło przy ulicy Długiej i na Krakowskim Przedmieściu. Natomiast różnice w liczbie posesji przy ulicy Freta, Rybitwi powstały z winy urzędnika, który albo pomijał posesje, albo posesje dwóch sąsiadujących z sobą ulic spisywał pod nazwą jednej z nich.

Wykazane w szosach podziały własnościowe zrekonstruowano, konfrontując plany XVII-XVIII w. z opracowanymi zestawieniami chronologicznymi informacji źródłowych o poszczególnych posesjach. Jednakże nie zdołano ustalić nawet hipotetycznej lokalizacji wielu posesji.

W świetle zrekonstruowanego zagospodarowania przedmieść wyraźnie zarysowują się skupiska krótkich, wąskich działek o intensywnej zabudowie mieszkalno-gospodarczej (Rynek Przedmiejski, Freta, Mostowa) oraz ciągi obszernych parcel ogrodowych z domami lub dworami i różnego rodzaju budynkami gospodarczymi (Łazarzowska, Przeczna, Droga ku św. Krzyżowi).

Źródła wymieniają również kilka folwarków usytuowanych na krańcach ulic przedmiejskich<sup>42</sup>. Obszerniejsze parcele, szczególnie po wschodniej stronie drogi ku św. Krzyżowi, posiadały po kilka nieruchomości należących do różnych właścicieli<sup>43</sup>. Ale tych wtórnych podziałów własnościowych w obrębie większych parcel nie uwzględniono w rekonstrukcji. Stąd wynikają różnice liczbowe między podziałami oznaczonymi na planie a liczbą posesji w tabeli 2.

Gorzej przedstawiają się możliwości ustalenia liczby działek i podziałów własnościowych na Nowym Mieście. Poza bowiem wzmiankami o ogólnej liczbie posesji, podanymi w lustracjach, zachował się jedynie dla XVI w. wykaz imienny posesjonatów z 1510 r.<sup>44</sup> oraz kilka dla drugiej połowy XVII w.<sup>45</sup> W tej sytuacji uwzględniono wszystkie źródła jako podstawę rekonstrukcji, korygując je danymi uzyskanymi z ksiąg miejskich Nowej Warszawy z lat 1477-1598<sup>46</sup>. Nie udało się jednak uchwycić ani pełnej zabudowy, ani też w pełni stosunków własnościowych, czy charakteru zagospodarowania działek, szczególnie przy ulicach tylnych, parcelach zlokalizowanych nad Wisłą oraz przy drogach wychodzących w kierunku północnym i zachodnim na przedmieścia nowomiejskie.

Zwarty zespół zabudowy miejskiej ograniczał się do ulicy Freta<sup>47</sup> i bloków wokół Rynku

<sup>42</sup> Szos miejski z 1594-1620 r. wymienia folwark aptekarzowski przy Krakowskim Przedmieściu i trzy folwarki przy ulicy Długiej: Bolkowski, Płochiński, Półtoraków.

<sup>43</sup> Dotyczy to przede wszystkim parcel nadanych mansjonarzom i wikariuszom. Wydzielone posesje wdzierzawiano na prawie emfiteutycznym mieszczanom warszawskim.

<sup>44</sup> Zob. Źr. do dziej. Warszawy, przypis 29.

<sup>45</sup> Tamże, oraz „Spis Obywatelów Miasta Nowej Warszawy 1655” Stockholm, Riksarkivet, Extranea IX 82.

<sup>46</sup> AGAD, Nowa Warszawa 1, 2, 3, 4, 5, 6, 133, 134, 135.

<sup>47</sup> Część ulicy Freta od Świętojerskiej do Rynku Nowego Miasta wliczano do Nowego Miasta. Ten odcinek Freta zwano także „ulicą do Nowego Miasta” lub „Freta Novae Civitatis”.

liczba posesji według spisów podatkowych z lat 1565–1594

południowe

Lata 1565 r.		Szosa miejska 1579 r.		Szosa miejska 1594 r.		Uwagi
Nazwa posesji	Liczba posesji	Nazwa ulicy	Liczba posesji	Nazwa ulicy	Liczba posesji	
Bednarska	40	Suburbium Bernardinorum	42	Suburbium Cracoviense	74	Pierwotnie nazywano Freta Czirnensis, Suburbium Czirnense, wieku XV – Suburbium Bernardinorum (od zlokalizowanego klasztoru Bernardynów). W ostatniej ćwierci XVI w. ustala się nazwa Suburbium Cracoviense. Jednakże jeszcze u schyłku XVI w. dwa jego odcinki: Rynek Przedmiejski oraz Droga ku św. Krzyżowi (kaplicy ufundowanej przed 1508 r.).
	27	Platea S. Crucis	27			
	24	Bykowiec	12	Bykowiec	12	Bykowcem nazywano część gruntu po wschodniej stronie drogi do św. Krzyżowi. Stąd też częste utożsamianie nazwy – "Platea Bykowiec dicta", "in platea Bykowiec ad s. Crucem", "in Suburbio Cracoviensi vulgo Krakowskie sive etiam Bykowiec".
		Vicus Strictum	14			
	20	Vicus post Moniales	20			Droga za klasztorem franciszkanek wiodąca ku Wiśle. Użytkownicy przy niej posesji nie zlokalizowano.
		Platea Vistulam versus	17	Platea Vistulam versus	17	Droga ku Wiśle, (późniejsza Bednarska), wymienionych przy niej posesji nie zlokalizowano.
		Decanatus	22			Dziekańska (obecna Trębacka) rozplanowana na gruntach dawnej Warszawy, dlatego też posesje te, dzierżawione przez miasto, podlegały prawu miejskiemu.
	8	Łazarzowska	11	Łazarzowska	11	Czasami zwana też Kozią. W początkach XVII w. upowszechniła się nowa jej nazwa – Senatorska. Stanowiła bowiem odcinek drogi do posłowie i senatorowie jechali na wolskie pole elekcyjne.
	7	Przeczna	5	Przeczna	5	W początkach XVII w. upowszechniła się jej druga nazwa – Miodowa (później Miodowa). Spisy podatkowe nie wykazują pełnej liczby posesji.
		Post muros	18			Posesje za murami, zlokalizowane w różnych miejscach, częściowo Podwału późniejszym.

północne

	26	Longa	45	Longa	90	Zwiększająca się liczba posesji przy tej ulicy jest wynikiem dawnych folwarków i większych działek ogrodowych.
	25	Freta	30	Freta (z posesjami na Rybitwi)	74	Dane o liczbie posesji dotyczą tylko Freta należącej do Star (granica przebiegała na linii ul. Świętojerskiej).
	34	Waliszewo	35	Waliszewo	38	Droga wiodąca do przewozu przez Wisłę. Po wzniesieniu mostu (1573) zyskała nazwę Mostowej.
		Post Pontem	4			
	36	Piscatoria	85	Ribitwia	3	Lokalizacji posesji przy tej ulicy nie ustalono.
		Platea Piscatoriam versus	13	Stricta		Lokalizacji posesji przy tej ulicy nie ustalono.

Poza nimi wzdłuż ulicy Zakroczymskiej, Morgowskiej i dróg schodzących ku Wiśle dominowała zabudowa luźna z ogrodami. Przez cały XVI w. trwał jeszcze proces kształtowania się sieci ulic nowomiejskich (Garncarska, Szeweka, Tylna). W połowie XVI w. wytyczono część ulicy Świętojerskiej, stanowiącej granicę między jurysdykcją Starej i Nowej Warszawy<sup>48</sup>.

Trudna do ustalenia jest zabudowa wewnętrzna Rynku Nowomiejskiego (wymiar 140 × 120 m), dwukrotnie prawie większego od Rynku Starej Warszawy (70 × 93 m). W jego centrum znajdował się ratusz, do którego przylegały działki z budynkami mieszkalnymi, kramami i jatkami<sup>49</sup>. Wzmianki źródłowe sugerują istnienie dwóch wąskich bloków przedzielonych uliczką wiodącą do ratusza, umieszczonego w południowym krańcu wschodniego bloku. Potwierdzenie takiego układu daje plan Nowego Miasta z 1667 r.<sup>50</sup> Przedstawiony na nim rynkowy blok wewnętrzny ma jednak kształt nieregularnego czworoboku ze ściętą pierzeją północną, lepiej nawiązującą do ciągu komunikacyjnego w kierunku ulicy Zakroczymskiej<sup>51</sup>. Ten więc kształt uwzględniono w zrekonstruowanym planie.

Najbardziej problematyczny jest podział gruntów jurydyki świętojerskiej kanoników regularnych. Już w połowie XVI w. było tu 29 siedlisk i ogrodów z browarami i spichlerzami<sup>52</sup>. Dzierżawili je na prawie emfiteutycznym mieszczanie warszawscy. Brak jednakże danych o ich rozległości i układzie nie pozwala na hipotetyczne nawet wprowadzenie podziałów jurydyki świętojerskiej dla schyłku XVI wieku. Dokładne oznaczenie parcel w tym bloku występuje dopiero w planach osiemnastowiecznych. Odpowiadają one w przybliżeniu podziałom zaznaczonym na planie Nowego Miasta z 1667 r. Odmiennie natomiast głębokości i szerokości parcel na tej jurydyce podaje plan Hoppego z ok. 1643 r. Ani jeden z planów nie wykazuje jednak liczby posesji wymienionych w spisie dzierżawców z lat 1543-1575<sup>53</sup>. Nie rozwiązano również podziałów własnościowych nad brzegiem wiślany, nie udało się bowiem ustalić lokalizacji i liczby posesji aktualnej dla schyłku XVI w.<sup>54</sup> Dokumentacja źródłowa pozwoliła natomiast wykreślić dość prawdopodobny podział bloków przy ulicy Szewckiej, Garncarskiej, Zakroczymskiej i Morgowskiej. Najpełniejsza dokumentacja źródłowa dotyczyła posesji rynkowych i przy ulicy Freta. Wobec trudności w lokalizowaniu niektórych ulic i posesji opracowano zestawienie ujmujące całość zebranych materiałów o stanie zagospodarowania Nowego Miasta w poniższej tabeli.

W opracowanym planie uwzględniono fragmentarycznie prawobrzeżne wsie: Pragę i Kamion, podlegające od schyłku XVI stulecia procesom urbanizacyjnym. Położone korzystnie wzdłuż brzegu Wisły, w najbliższym sąsiedztwie Warszawy, połączone z nią mostem, przekształcającą się w pierwszej połowie XVII wieku w osady miejskie.

W literaturze utrzymuje się stwierdzenie, nie poparte jednak przekazami źródłowymi, że już w końcu XVI stulecia możliwości aktywizacji gospodarczej tych terenów wykorzystwała kapituła plocka zakładając w r. 1590, na części gruntów wsi swojej Kamion, miasteczko Skaryszew<sup>55</sup>. Z przejrzaných akt kapituły plockiej wynika jednak, że Skaryszew powstał dopiero w XVII wieku, przypuszczalnie przed 1625 r. Spalony około 1638 r. został ponownie lokowany w 1641 r.

<sup>48</sup> AGAD, SW 4, f. 16v, 1553 r.

<sup>49</sup> Zestawienie posesji oparte na wzmiankach z ksiąg Nowego Miasta, AGAD, Nowa Warszawa 3, 4, 134.

<sup>50</sup> Plan części miasta od ulicy Długiej do Franciszkańskiej i od Rynku Nowego Miasta do ulicy Nalewki. Lit. J. Herknera, Skala ok. 1 : 11000. Patrz D. Kosacka, *Plany Warszawy XVII i XVIII w. ...*, poz. 124.

<sup>51</sup> W planie Warszawy I. Hoppego z ok. 1641 r. zabudowa wnętrza Rynku oznaczona w kształcie czworoboku. Rekonstrukcja A. Berdeckiej (przyp. 2) dla XVI w. oznacza dwa prostokątne bloki rynkowe.

<sup>52</sup> Wymienione w „Resignationes et cessiones ortorum et bonorum et arearum Sancti Georgii Warscho-wiensis...” rkp. w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie, nr 5189, k. 327.

<sup>53</sup> Tamże, k. 11-167.

<sup>54</sup> Na podstawie fragmentarycznych wzmianek oraz liczby posesji wymienionych w spisie świętomarskiego z 1510 r. można przypuszczać, że również u schyłku XVI w. było tu ponad 50 posesji.

<sup>55</sup> T. Wyderkowa, *Dzieje Pragi*, s. 139, autorka powołuje się na W. Trojanowskiego, *Kamionek i Praga*, Warszawa 1920, s. 11. Trojanowski opiera się, nie podając odsyłaczy dokładnych do źródła, na inwentarzu kapituły z 1694 r. i aktach biskupa plockiego. Należy stwierdzić, że w aktach kapituły plockiej z lat 1578-1656 (mikrofilmy w Bibliotece Narodowej w Warszawie) oppidum Skaryszew występuje dopiero od 1630 r. Natomiast jeszcze w 1600 roku wzmiankowany jest sam Kamion. Archiwum Kapituły Plockiej, nr 8, s. 203, mikrofilm 12340.

Nazwy ulic i liczba posesji w Nowej Warszawie

Ulica	Liczba posesji		Kartoteka posesji w drugiej połowie XVI w.	
	w 1510 r.	w 1544 r.		
1. Circulus	57	59	59	Rynek
2. Pl. Fretensis	15	17	17	Freta
3. Pl. Zacrocimensis	25	35	36	Zakroczyńska
4. Tylna zabudowa ul. Zakroczymskiej	—	12	25	„
5. Pl. Collateralis Zacrocimensis	13	= Piekar- ska? 14	14	?
6. Pl. Textorum	4	= Tylna? 6	8	Tkaczy
7. Pl. Rybicka	11	12	12	
8. Tylna za Rynkiem od strony Wisły	—	8	15	
9. Pl. Sutorum	—	13	13	Szewcka
10. Pl. Figulorum	—	6	13	Garncarska (Zduńska)
11. Pl. Morgowska	—	26	30	
12. Pl. Vistulam versus	—	4	8	Ku Wiśle
13. Pl. Przeczna	—	4	12	
14. W Rynku koło ratusza domki	—	8	12	
Razem	125	224	274	
Rybaki	47	80	86	

W osadę miejską przekształca się również w XVII wieku wieś Praga, gdzie od lat skupiał się handel drewnem i zbożem. Walory gospodarcze Pragi doceniał przybywający często do Warszawy kanclerz wielki koronny Jan Zamoyski. W 1583 roku odkupuje tę wieś od Jana Praskiego i w tym samym roku sprzedaje Pragę biskupowi kamienieckiemu Marcinowi Białobrzeskemu, ale za sześć innych wsi. W czasach Białobrzeskiego Praga staje się osadą. Jako „oppidum” wzmiankowana jest w 1620 roku, jakkolwiek lokacja na prawie chełmińskim nastąpi dopiero w 1648 r.<sup>56</sup>

Przypuszczalny obraz kartograficzny zagospodarowania tych terenów w końcu XVI wieku opracował J. Humnicki opierając się na analizie planów osiemnastowiecznych oraz przekazów ikonograficznych z XVI-XVII w.

W drugiej połowie XVI w. skryształizował się nowy układ stosunków własnościowych odpowiadający przekształceniu się Warszawy w siedzibę władz centralnych państwa. Nieznaczny dotąd odsetek posesji szlacheckich wzrósł kilkakrotnie w wyniku skupu parcel mieszczańskich przez szlachtę i magnaterię związaną z dworem królewskim i ówczesnym aparatem państwowym, zjeżdżającą do Warszawy w okresach pobytów królewskich i odbywających się tu sejmów. W tym czasie byli to głównie mazowieccy dostojnicy świeccy i duchowni. W ich posiadanie przeszły przede wszystkim obszerniejsze posesje przedmiejskie mieszczan, usytuowane na przedmieściu południowym, wzdłuż dróg dojazdowych do zamku i na wolskie

<sup>56</sup> T. Wyderkowa, *Dzieje Pragi*, s. 139.



pola elekcyjne. Zachodzące zmiany własnościowe rzutowały na przekształcanie się dotychczasowego układu przestrzennego działek i charakteru ich zagospodarowania. Najwymowniejszym tego przykładem była nowo utworzona, rozległa posesja starosty łukowskiego Jerzego Mniszcha, powstała w latach 1593-1605 na miejscu jedenastu dawniej ogrodów i siedlisk mieszczańskich<sup>57</sup>.

Własność mieszczan na południowym przedmieściu z wyjątkiem posesji przy ulicy Miodowej ograniczała się coraz bardziej do niewielkich działek, tworzących wąskie bloki zwartej zabudowy mieszkalno-gospodarczej na obrzeżach Krakowskiego Przedmieścia. Dominowała natomiast nadal na północnym przedmieściu, gdzie tylko kilkanaście działek, przy ulicy Długiej, Zakroczymskiej, Morgowskiej i drogach ku Wiśle znalazło się w posiadaniu szlachty. Również sporadycznie w obrębie obu miast występowała własność szlachecka.

Nieznacznym tylko zmianom uległ stan posiadania dziedziców księstwa mazowieckiego. W obrębie zespołu miejskiego własnością królewską stały się od 1526 r. dawne posiadłości książąt mazowieckich. Był to zespół zamkowy, folwark i ogród przy Krakowskim Przedmieściu. Na obrzeżach ogrodu zbudowano wielką stajnię królewską i wytyczono, poczynając od jej południowego boku, dziesięć działek nadanych w 1573 r. rzemieślnikom i sługom królewskim<sup>58</sup>. Własność królewska zwiększyła się o nabyte przez Zygmunta Augusta trzy posesje szlacheckie na przedzamczu<sup>59</sup>, a w 1603 r. o trzy mieszczańskie parcele przy Krakowskim Przedmieściu, na których założono królewską żupę solną mieszczącą się tutaj do 1655 r.<sup>60</sup>

W związku z budową pierwszego stałego mostu na Wiśle zlikwidowano kilka działek mieszczańskich u wylotu ulicy do Przewozu (późniejszej Mostowej). Na ich miejscu wzniesiono w 1582 r. basztę Mostową.

Duży odsetek gruntów w obrębie zespołu miejskiego przeszedł jeszcze w XIV-XV w. w posiadanie 6 kościołów, 3 klasztorów oraz duchowieństwa. Dominowała własność kapituły świętojańskiej ze zwartym kompleksem zabudowy na Kanonii i Dziekanii oraz obszernymi parcelami przy Krakowskim Przedmieściu, nadanymi kapitule, dziekanowi, mansjonarzom i wikariuszom. Znaczne uposażenie gruntowe posiadali kanonicy regularni (jurydyka świętojerska) i augustianie (zespół kościelno-klasztorny ze szpitalem, cmentarzem przy ulicy Piwnej oraz folwark na skarpie przy Krakowskim Przedmieściu). W XVI w. następuje dalszy wzrost własności kościelnej kosztem własności mieszczańskiej. Kilka przedmiejskich parcel zyskała ufundowana przed 1508 r. kaplica św. Krzyża. W 1544 r. część folwarku przy ulicy Długiej stała się uposażeniem, ufundowanej przez mieszczanina staromiejskiego, kaplicy św. Trójcy. W trzeciej ćwierci XVI stulecia zakończył się datujący się od schyłku XV w. proces tworzenia się jurydyki Franciszkanek i usytuowanej przy niej jurydyki Panien i Wdów Dewotek. Na przełomie XVI i XVII w. rozpoczyna się wykup posesji przy ulicy Grodzkiej i św. Jana pod założenie kolegium i kościoła Jezuitów, a także skup działek na Freta pod budowę kościoła i klasztoru dominikanów<sup>61</sup>. Około 50 posesji stanowiło prywatną własność duchowieństwa. Najokazalszą z nich była renesansowa rezydencja staromiejska biskupa poznańskiego przy ulicy św. Jana (Jezuicka), oraz rezydencja biskupa płockiego (przy ulicy Senatorskiej) Wojciecha Baranowskiego, jedno z najwcześniejszych założeń pałacowo-ogrodowych Warszawy, zrealizowane u schyłku XVI w. na kilku wykupionych posesjach mieszczańskich<sup>62</sup>.

Ciągła zmienność własności oraz trudności z lokalizacją wszystkich posesji nie pozwalają

<sup>57</sup> AGAD, MK 534, k. 112.

<sup>58</sup> AGAD, MK 119, k. 395-405. Zob. też opracowanie wzmiankowane w przyp. 5.

<sup>59</sup> AGAD, Księgi grodzkie ziemi warszawskiej 73, k. 203v; 74, k. 958. Zygmunt August wykupił w 1568 r. posesje A. Uchańskiego i St. Wolskiego. Nie ustalono daty wykupienia trzeciej posesji należącej do Pogroszewskich.

<sup>60</sup> W 1588 r. mieszczanin staromiejski Jan Falkowicz, pisarz żupy solnej warszawskiej, nabył posesję z trzema domami od lekarza Piotra Gmerciusa (AGAD, SW 538, k. 103), następnie zbudował składy soli. W 1603 r. w imieniu króla Zygmunta III żupę tę odkupił Hieronim Reth, podżupnik królewskich komór solnych, zob. przyp. 5.

<sup>61</sup> Szos z lat 1594-1620 nie wylicza już przy ul. Freta 7 działek mieszczańskich, które uległy likwidacji w związku z budową zespołu dominikańskiego.

<sup>62</sup> AGAD, SW 538, k. 173, 1591 r.; MK 138, k. 85, 1593 r. skup posesji przez Wojciecha Baranowskiego biskupa płockiego. W 1613 r. Wojciech Baranowski, podówczas już arcybiskup gnieźnieński, darowuje kapitule gnieźnieńskiej *palatium seu domum lapideam...* (MK 155, k. 289v-292, 292v-293v. 295v-296).

na opracowanie topograficzne struktury własnościowej. Ograniczono się więc do oznaczenia na planie lokalizacji ważniejszych posesji.

Spisy szosu miejskiego, podstawowe źródło opracowanego planu, niestety nie podają konsekwentnie informacji o charakterze zagospodarowania poszczególnych posesji, a nawet w wypadku stosowania określeń są niewystarczające dla ustalenia szczegółowego obrazu zagospodarowania miasta. Analiza wysokości szosu pozwala tylko na ustalenie rozmieszczenia zabudowy mieszkalnej drewnianej i murowanej. Najniższa opłata od budynków murowanych wynosiła 30 gr (1 fl.)<sup>63</sup>. Natomiast właściciele drewnianych płacili szos poniżej 30 gr. Stawka była uzależniona od lokalizacji budynków. W obrębie murów opłaty wahały się od 12 do 7 1/2 gr., a na przedmieściach od 15 do 3 gr. Na przykładzie Starego Miasta stwierdzono zgodność przesłanek źródłowych odnośnie rodzaju budownictwa z ustaleniami St. Żaryna opartymi na badaniach architektonicznych<sup>64</sup>.

Zabudowa murowana dominowała przy głównym ciągu komunikacyjnym i handlowym: w Rynku, na ulicy Grodzkiej, Nowomiejskiej, Bernardyńskiej, a także na Krzywym Kole, ulicy św. Jana, św. Marcina i Piwnej. Budownictwo drewniane utrzymało się jeszcze na ulicy Piekarskiej i Dunaju.

W przeciwieństwie do murowanej Starej Warszawy, drewniana – prawie wyłącznie – zabudowa występowała ciągle na przedmieściach i na Nowym Mieście. Wyjątek stanowiły dwie kamienice na Freta, należące do bogatego kotlarza staromiejskiego, oraz murowany budynek „Giełdy” Baryczków na rogu ulicy Długiej i Freta<sup>65</sup>.

Z sześciu kościołów oznaczonych na planie tylko kościół św. Ducha przy ulicy Długiej był nadal drewniany. Również drewniane były trzy kaplice: św. Krzyża, św. Trójcy oraz kaplica czy raczej kościółek przy klasztorze Franciszkanek.

Spośród kilkudziesięciu dworów istniejących w tym czasie niewątpliwie murowany był dwór Mniszców oraz pałac biskupa płockiego Wojciecha Baranowskiego.

W zrekonstruowanym planie ograniczono się do oznaczenia budynków monumentalnych (zamku, kościołów i klasztorów), a w zakresie budownictwa mieszkalnego do lokalizacji dworów oraz niektórych budynków gospodarczych. Nie uchwycono, na skutek fragmentarycznego wykorzystania źródeł, wszystkich budynków użyteczności publicznej, typowych dla organizmu miejskiego. Tak na przykład oprócz ratuszów Starej i Nowej Warszawy istniały przypuszczalnie budynki władz przedmiejskich. Oddzielnego bowiem burmistrza, radę i ławę posiadało Przedmieście Krakowskie i Freta. Budynkami nie tylko mieszkalnymi, ale także użyteczności publicznej były domy wójtów obu miast, usytuowane przy głównym ciągu komunikacyjnym, w zachodnich pierzejach obu rynków. Nie znaleziono wzmianek o lokalizacji gospód cechowych. Z około 20 cechów istniejących w Starej Warszawie znane są tylko dwa domy: krawców przy ulicy Piwnej i szewców na Dunaju<sup>66</sup>. Wiadomo również o domu bractwa Miłosierdzia na Krakowskim Przedmieściu i o strzelnicy bractwa kurkowego w międzymurzu<sup>67</sup>.

Z kościołami i klasztorami wiązała się lokalizacja szkół, ementarzy i szpitali. Istniał także szpital dla inwalidów wojennych założony w 1578 r. przez Stefana Batorego w pobliżu kaplicy św. Trójcy.

Budynki związane z funkcjami Warszawy jako ośrodka ówczesnej organizacji terytorialno-państwowej i kościelnej skupiały się w centrum miasta, w pobliżu zamku, czasowej rezydencji króla, miejsca sejmów. W zespole zamkowym wyznaczono pomieszczenia dla sądu grodzkiego, dysponującego do 1568 r. oddzielnym budynkiem usytuowanym na podzamczu, zburzonym z okazji rozbudowy zamku za Zygmunta Augusta. Oddzielny zespół utworzyły budynki władz kościelnych zlokalizowane na terenie wydzielonym dla kapituły warszawskiej

---

<sup>63</sup> Ustalenie opłaty na podstawie wysokości szosu występującej przy domach i kamienicach, AGAD, SW 534, szos z lat 1579-1593 i 1594-1620. W jednym przypadku określono podniesienie szosu z 18 gr do 30 gr „bo zmurował”.

<sup>64</sup> Zob. przyp. 1.

<sup>65</sup> AGAD, SW 534: patrz ulica Freta, k. 228, Długa, k. 224.

<sup>66</sup> AGAD, SW 534, patrz ulica Piwna i Donay, k. 208-209.

<sup>67</sup> Plac strzelniczy znajdował się w międzymurzu, przypuszczalnie w pobliżu Bramy Krakowskiej, po jej stronie zachodniej.

i dziekana. W dawnej wieży obronnej znalazła pomieszczenie „custodia”, przy kolegiacie zaś wznosił się murowany dwór dziekana.

Zgodnie z przyjętą zasadą w rekonstruowanym planie nie wyróżniono zabudowy gospodarczej ani rejonizacji warsztatów rzemieślniczych i innych urządzeń związanych z produkcją oraz handlem, ograniczając się do jej omówienia. Zawarte w szosie fragmentaryczne tylko informacje o typie gospodarczych budynków dotyczą zaledwie 30 % posesji. Zanotowane w nim określenia są dwójakiego rodzaju. Ogólne takie jak *area, praedium*, albo szczegółowe dotyczące budynków — *lapidea, domus, curia, braseatorium, promptuarium*. Jednakże po skonfrontowaniu określeń występujących w szosach z danymi w taksach posesji, inwentarzach, testamentach czy aktach kupna i sprzedaży, stwierdzono minimalną przydatność szosów do scharakteryzowania i rozmieszczenia zabudowy gospodarczej. Brak całkowicie wiadomości o licznych stajniach, stodołach, budynkach inwentarskich, różnego rodzaju szopach, łaźniach. Sporadycznie tylko występują wzmianki o browarach i spichlerzach.

Poczynione wycinkowe sondáže i znajomość materiału źródłowego pozwala na stwierdzenie, że wśród gospodarczego wyposażenia parcel dominowały browary i słodownie zlokalizowane na Freta, w Rynku Nowomiejskim, przy Zakroczymskiej, w Rynku Przedmiejskim oraz w mniejszym stopniu przy innych ulicach. W obrębie Starego Miasta źródła ze schyłku XVI w. nie wymieniają browarów. Z handlem zbożowym i rolniczymi zajęciami mieszkańców wiązały się często wzmiankowane spichlerze, występujące na działkach mieszkalnych, ogrodowych, lub wolno stojące przeważnie na skarpie w pobliżu Wisły. Niektóre z nich były budynkami murowanymi. Najliczniej występowały na ulicy Długiej, na Nowym Mieście, przy drodze ku św. Krzyżowi i w mniejszym nasileniu przy innych ulicach przedmiejskich.

Rozmieszczenie warsztatów rzemieślniczych u schyłku XVI w. cechowało rozproszenie ich po różnych ulicach i wiązało się z pozycją majątkową rzemieślników. Liczniejsze skupienia warsztatów tej samej gałęzi produkcji, o tradycyjnej lokalizacji, występowały w wypadku rybaków (Rybitwia), szewców (Szewcka na Nowym Mieście, Mostowa, Dunaj), stelmachów i rymarzy (Freta), piekarzy (Piekarska), rzeźników (Dunaj, Rynek Nowego Miasta, Rynek Przedmiejski), ślusarzy i mieczników (Krzywe Koło, Nowomiejska), złotników, konwisarzy, zegarmistrzów (Grodzka, Nowomiejska). Warsztaty garncarskie i zduńskie mieściły się przy Zakroczymskiej i stykającej się z nią ulicy Pobocznej Garncarskiej oraz przy drodze ku św. Krzyżowi. Kuźnie stawiano najczęściej na krańcach bloków przedmiejskich przy ulicach wylotowych. Nie natrafiono natomiast na wzmianki o garbuzach, które musiały istnieć, ponieważ obróbka skóry była jedną z najbardziej rozwiniętych gałęzi rzemiosła warszawskiego.

Z budynków wydzielonych na odrębnych działkach wiadomo o fuszniicy miejskiej na Dunaju pod murem obronnym, postrzygalni na rogu Nowomiejskiej, oficynie kotlarskiej na Freta (w miejscu wzniesionego później zespołu kościelno-klasztornego dominikanów), o szopie konwisarskiej przy cmentarzu świętojańskim, oraz o cegielniach miejskich na Nowym Mieście za kościołem N.M. Panny i na przedmieściu południowym poniżej posesji bernardynów.

Skupisko większych zakładów, związanych z funkcjami produkcyjnymi Warszawy, mieściło się już poza obszarem objętym zrekonstruowanym planem, w rejonie przemysłowym o tradycjach jeszcze średniowiecznych. Młyny zbożowe, prócz kilku młynów pływaków na Wiśle i dwóch młynów miejskich na Solcu, zlokalizowane były na Polkowie, nad Drną. Tu też mieściły się inne urządzenia: folusz, blech, szlifiernia oraz młyn papierniczy, nadany dziekanowi warszawskiemu.

Urządzenia handlowe koncentrowały się wzdłuż głównego ciągu komunikacyjnego od Zakroczymskiej po Rynek Przedmiejski. W rynkach obu miast, oprócz kramów, jatek i straganów, mieściły się wagi miejskie, w Starej Warszawie prawdopodobnie w odrębnym budynku zlokalizowanym w pobliżu ratusza<sup>68</sup>. Obudowane kramami były także główne bramy wjazdowe, szczególnie Nowomiejska. Pomocniczą rolę, o określonej specjalizacji handlowej, spełniał placyk na Dunaju (handel rybami, mięsem, woskiem) i targowisko bydłecze na Bykowie.

<sup>68</sup> Wskazuje na to wzmianka o wydatkach na „przebudynek wagi”, AGAD, Warszawa Ekonomiczna 215, k. 38, 1585 r.

Strefa handlu zbożowego rozciągała się nad Wisłą, pod staromiejską skarpią w pobliżu spichlerzy patrycjatu Starej Warszawy. Wyładunek zaś materiałów budowlanych, analogicznie zapewne do lokalizacji znanej ze źródeł pierwszej połowy XVII w., umiejscowiony był na Solcu. Z handlem solnym wiązały się składy soli. Źródła drugiej połowy XVI w. wymieniają trzy żupy: na Nowym Mieście o nieznanym dokładnie lokalizacji, nad Wisłą za folwarkiem augustianów (żupa hutnicza kupca Umieckiego) oraz wspomniana już żupa królewska przy Krakowskim Przedmieściu. Jej układ przestrzenny rejestruje plan z 1621 r. Miejsce magazynowania różnych towarów i spotkań kupieckich była Giełda Baryczków przy ulicy Długiej.

Kończąc charakterystykę różnego typu urządzeń gospodarczych należy wspomnieć o łaźniach miejskich oraz wodociągach, które od rzępi na Nalewkach i Długiej doprowadzały wodę do studni w Rynku Starego Miasta<sup>69</sup>. Z pobieraniem różnego typu opłat od towarów przywożonych do Warszawy, szczególnie piwa i opłat „brukowego”, ustaliły się punkty poboru. U schyłku XVI w. wyznaczano je u wylotu ulicy Dziekańskiej, w pobliżu kaplicy św. Krzyża, przy kaplicy św. Trójcy i przy kościele św. Ducha na Długiej. W tych miejscach dla lepszej kontroli ruchu ustawiano kobylenie, przede wszystkim w okresach zaraz morowych.

Powszechny podziw budził drewniany stały most na Wiśle, budowany prawie sześć lat (1568-1573). Wytyczony na trasie dawnego przewozu, rozciągał się od wylotu ulicy zwanej Wieliszewem (późniejsza Mostowa) prawdopodobnie ku skrzyżowaniu dróg we wsi praskiej, w okolicach późniejszej ulicy Ratuszowej. Skonstruowany z 22 przęseł, wspartych na filarach, liczył około 500 m długości i 6 m szerokości. Uległ naporowi wiosennych lodów w 1603 r.<sup>70</sup>

Z wymienionych budynków gospodarczych i użyteczności publicznej oznaczono na planie tylko kilka o ustalonej lokalizacji.

Podstawą kartograficzną zrekonstruowanego obrazu rozplanowania i zabudowy warszawskiego zespołu miejskiego jest plan pomiarowy w skali 1:6000 opracowany przez J. Humnickiego<sup>71</sup>. Ponieważ cały plan jest próbą rekonstrukcji, nie wprowadzono linii przezywanej dla oznaczenia hipotetycznego przebiegu ulic czy podziału bloków na parcele, przyjmując dla całości linię ciągłą. W wypadku niewystarczającej podstawy źródłowej do opracowania układu przestrzennego działek oznaczono tylko przypuszczalny obrys bloku.

Przebieg skarpy przyjęto z planu pomiarowego korygując według źródeł kartograficznych. Dla uwydatnienia plastyki terenu skarpię oznaczono metodą kreskową. Przyjmując jako podstawowe dawne koryto Wisły oznaczono również jej współczesny bieg.

Zasadniczą treść planu – charakter zagospodarowania zespołu miejskiego – rozwiązano kolorystycznie, różnicując dwa główne ośrodki miejskie oraz zabudowę przedmieść. Dla lepszego wyodrębnienia zespołu miejskiego oznaczono odmiennym kolorem, uchwyconą w planie fragmentarycznie tylko, strefę ról miejskich, folwarku starostwa oraz przylegających wsi.

Charakterystykę zabudowy, bez wyodrębnienia drewnianej i murowanej, ograniczono do uogólniającego podziału na bardziej zwartą zabudowę miast i na luźniejszą zabudowę przedmieść. Tę ostatnią zróżnicowano oznaczając odmiennie parcele mieszkalno-gospodarcze i parcele gospodarczo-mieszkalne z ogrodami. W obrazie zabudowy silniej zaakcentowano zamek, wszystkie budowle sakralne (o lokalizacji zidentyfikowanej z wyjątkiem przypuszczalnej lokalizacji kaplicy św. Trójcy i św. Krzyża) oraz ważniejsze budynki użyteczności publicznej i niektóre gospodarce, umiejscowione hipotetycznie na podstawie informacji źródłowych. Uwzględniając charakterystyczną dla Warszawy schyłku XVI w. społeczną strukturę własności na posesjach szlachty, dygnitarzy świeckich i duchownych, zgodnie z informacjami źródłowymi wprowadzono oznacznik dworu.

Nazwy ulic podano według najczęściej występujących form źródłowych w brzmieniu polskim – albo przejętym wprost ze źródeł, albo w tłumaczeniu z łaciny.

<sup>69</sup> H. Szwankowska, *O wodociągach Starego i Nowego Miasta*, „Ochrona Zabytków”, R. 6, 1953, nr 2-3, s. 128-131.

<sup>70</sup> W. Sterner, *Mosty Warszawy*, Warszawa 1960, s. 23-33.

<sup>71</sup> J. Humnicki dokonał przeskalowania fragmentów planów historycznych oraz opracował lokalizacje łańcuchów wiślanych, charakter zagospodarowania części prawobrzeżnej i rekonstrukcję koryta Wisły (w oparciu o opracowanie Z. Biernackiego znajdujące się w Muzeum Historycznym m.st. Warszawy).

## 2. PŁOCK

*Kazimierz Pacuski*

Plan miasta Płocka z końca XVI w. powstał na podstawie opracowania poprzedniego dla mapy województwa płockiego około 1578 r., wykonanego przez R. Cieślę<sup>1</sup>. Ze względu na pełniejsze przedstawienie przedmieść zdecydowano odejść od zasięgu poprzedniego, uzupełniając go na południu i wschodzie, natomiast zmniejszając na zachodzie.

Jako podstawę źródłową wykorzystano najdawniejsze plany miasta z lat: 1793 — Göppnera, 1798 — Schonwalda i 1803 — Schmida, oraz późniejsze przekazy kartograficzne<sup>2</sup>. Wykorzystano również dzięki życzliwej pomocy S. M. Szacherskiej źródła pisane, w pewnej mierze nieznane R. Cieśli<sup>3</sup>. Zinterpretowane dane źródłowe naniesiono na współczesny plan miasta w skali 1 : 5 000, przyjęty jako podstawa kartograficzna tej pracy. W odróżnieniu od planu R. Cieśli zrezygnowano z uproszczenia biegu dróg dojazdowych i kształtu węzłów drożnych, jak również z przewiększenia zarysu murów miejskich. Podobnie jak na planach Warszawy i Rawy, zrezygnowano również z niektórych szczegółów takich, jak przybliżone lokalizacje łaźni, postrzygalni i młynów na Wiśle<sup>4</sup>.

Wprowadzone na mapę granice podziałów własnościowych są w większości zgodne z rekonstrukcją R. Cieśli i przekazują stan z końca XVIII i początków XIX w. Poświadczony źródłowo we fragmentarycznych obserwacjach konserwatyzm tych podziałów pozwala w przybliżeniu odnieść ten stan do schyłku XVI w., zwłaszcza na przedmieściach Płocka. Dla obszaru w obrębie murów miejskich przyjęto regularną parcelację działek miejskich wokół rynku, odwzorowaną schematycznie. Wzdłuż dłuższej pierzei rynku przypadało 16 działek budowlanych, natomiast krótszej — 8, o przeciętnej szerokości 8 m i długości 34 m<sup>5</sup>. Szersze działki w sąsiedztwie muru miejskiego miały zapewne i w XVI w., podobnie jak w końcu XVIII w., zabudowę gospodarczo-mieszkalną; z działkami tymi związane były większe urządzenia gospodarcze. Zrezygnowano z przedstawienia gęstej parcelacji dzielnicy żydowskiej w rejonie ulic Żydowskiej i Jerozolimskiej, znanej z podziałów szczegółowych w 1803 r., uznając, że przekazany kartograficznie stan znacznego zagęszczenia własnościowego jest późniejszy niż druga połowa XVI w.<sup>6</sup>

Dla rekonstrukcji rozplanowania okolic Rynku kanonicznego wykorzystano przekaz najdawniejszych planów miasta. Odmienne rozplanowanie tej części miasta jest konsekwencją odrębności własnościowej; teren ten należał do Kościoła zapewne od XII w. Mieścił się tu dwór biskupi wraz z zabudowaniami gospodarczymi, a także domy kanoników i służby kościel-

<sup>1</sup> R. Cieśla, *Plan miasta Płocka* (w komentarzu do) WP s. 48-51; mapa główna, Miasto Płock około 1578 r., plan w skali 1 : 10 000.

<sup>2</sup> Plany te zostały omówione i opublikowane w zmniejszeniu w opracowaniach: Nowowiejski, s. 139 nn; K. Staszewski, *Plany i pomiary miasta Płocka oraz gruntów podmiejskich od roku 1793 do lat ostatnich*, Płock 1938, ss. 22.

<sup>3</sup> S. M. Szacherska opracowuje *Zbiór dokumentów i listów miasta Płocka*. Jest autorką rozdziału na temat Płocka w XVI w., *Złoty wiek 1495-1580*, [w:] *Dzieje Płocka* (w druku).

<sup>4</sup> Dwie postrzygalnie mieściły się — według ustaleń S. M. Szacherskiej — przy Rynku i w pobliżu Bramy Bielskiej. Łaźnie znajdowały się przy ul. Sukienniczej oraz nad Wisłą w pobliżu zamku. Młyn koński do mielenia siodła znajdował się nad Dunajkiem (płynącym fosą) w sąsiedztwie muru zamkowego. Młyny wodne działały na Brzeźnicy i na Wiśle. Liczne są wiadomości o spichlerzach zbożowych, zwłaszcza nad Wisłą.

<sup>5</sup> Wielkości te można odczytać na najstarszych planach miasta; ustalił je R. Cieśla, op. cit.

<sup>6</sup> W 1616 r. w Płocku było tylko 25 domów żydowskich z synagogą, natomiast w 1803 r. — 77 posesji żydowskich; Nowowiejski, s. 133, 143 oraz LP, s. 58 (1616 r.).

nej. Z dworem biskupim związana była wówczas kaplica św. Piotra, która znajdowała się nad murowaną bramą prowadzącą do dworu od strony zamku. R. Cieśla zlokalizował ją w przybliżeniu w murowanym budynku gotyckim, obecnej siedzibie Towarzystwa Naukowego Płockiego, zastrzegając się w komentarzu, że budynek ten najprawdopodobniej używany był jako kancelaria i sąd biskupi, a kaplica mieściła się między zamkiem i pałacem<sup>7</sup>. Z lokalizacji tej zrezygnowano. Dwór biskupi zidentyfikowano ze środkową częścią pałacu, wzniesionego na przełomie XVI i XVII w. prawdopodobnie na miejscu wcześniej istniejącej budowli, często wspomianej w źródłach<sup>8</sup>. W tej części miasta, w sąsiedztwie Bramy Grodzkiej został dobudowany do murów najpewniej na przełomie XIV i XV w. gotycki dom „Pod Trzema Trąbami”, zapewne własność prepozyta katedralnego<sup>9</sup>.

Na rynku miejskim oznaczono na podstawie najdawniejszych planów miasta ratusz, znany już w XV w. W rejonie północno-zachodniego narożnika rynku oznaczono kościół parafialny św. Bartłomieja, wzniesiony w połowie XIV w., oraz zlokalizowaną przy nim szkołę parafialną, szpital dla ubogich, a także narożną wolno stojącą dzwonnice. Kościół był wówczas orientowany i miał fasadę od strony zachodniej<sup>10</sup>.

Najstarszym kościołem na tym obszarze jest kolegiata św. Michała z XII w., prezbiterium królewskiej, przed połową XIV w. stanowiąca kościół parafialny<sup>11</sup>. Istniejąca przy niej szkoła kolegiacka znana jest z kilkunastowiecznej tradycji. W początku XV w. powstał w pobliżu kolegiaty drugi klasztor dominikanów z kościołem pod wezwaniem św. Trójcy<sup>12</sup>. W pobliżu Bramy Bielskiej wzniesiono w XVI w. murowany kościół św. Ducha wraz ze szpitalem św. Walentego na miejscu wcześniejszej świątyni, zapewne drewnianej<sup>13</sup>. W jego sąsiedztwie mieściła się niewątpliwie już w XVI w. synagoga, poprzedniczka murowanej budowli z końca XVIII w., ściśle związana z życiem ludności żydowskiej, zamieszkującej Płock od wczesnego średniowiecza<sup>14</sup>. W całym mieście wyraźnie przeważała zabudowa drewniana, przy brukowanych ulicach w obrębie murów.

Miasto otaczał mur obronny z XIV w. z trzema bramami oraz wykuszami i fosą. Nie zostały poświadczone kartograficznie umocnienia miejskie od strony Wisły, z wyjątkiem fragmentów w północnej części w pobliżu kościoła parafialnego<sup>15</sup>. Tę część murów zrekonstruowano na planie w sposób możliwie zbliżony do dawnej rzeczywistości.

Na wzgórzu zamkowym oznaczono katedrę, z którą związana była szkoła katedralna<sup>16</sup>, oznaczono również opactwo benedyktyńskie z kościołem św. Wojciecha. Poprawiono w stosunku do planu R. Cieśli lokalizację budowli zamkowych, na obszarze dawnego grodu książęcego, niezgodną już ze stanem XVI w. R. Cieśla nie przyjął tu rekonstrukcji zabudowy wzgórza przeprowadzonej dla schyłku XVI w. przez architekta S. Szyllera na podstawie przekazów pisanych<sup>17</sup>. Wprowadzono oznaczenie dwóch zrekonstruowanych linii murów zamkowych

<sup>7</sup> Por. Nowowiejski, s. 609 n; R. Cieśla, op. cit., s. 49.

<sup>8</sup> Pałac biskupi zbudowany w początku XVII w. był założeniem stosunkowo obszernym, raczej powiększonym w stosunku do poprzedniej budowli. Parcela z nim związana zapewne przed XVIII w. nie miała tak regularnego kształtu, jaki jest widoczny na najstarszych planach.

<sup>9</sup> T. Żebrowski dość zasadnie wiąże tę inwestycję budowlaną z osobami prepozytów kapituły płockiej, zwłaszcza księcia Henryka około 1390 r.; T. Żebrowski, *Płock w latach 1138-1495* [w:] *Dzieje Płocka* (w druku).

<sup>10</sup> Nowowiejski, s. 492 nn. (opracowanie ks. W. Mąkowskiego).

<sup>11</sup> *Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum*, t. 1, wyd. 2, 1890, s. 78 (1338 r.).

<sup>12</sup> J. Kłoczowski, *Dominikanie polscy w XIII i XIV w. na Śląsku*, Lublin 1956, s. 311. Dawniejsze hipotezy przesuwające genezę tego klasztoru do wcześniejszego okresu były mylne.

<sup>13</sup> Nowowiejski, s. 601 n.

<sup>14</sup> Tamże, s. 134.

<sup>15</sup> Według T. Żebrowskiego, op. cit., dla murów od strony Wisły źródła wspominają o trzech furtach. Dla jednej z furt zachowała się informacja w *Tekach Naruszewicza*, rkps w Bibliotece Czartoryskich w Krakowie. t. 30, k. 26 (1513 r.). W XVIII w. poświadczona jest murowana baszta w sąsiedztwie szpitala św. Trójcy *vigore privilegii ducum Masoviae kapitule darowana* (Akta wizytacji biskupiej z 1775 r., cytowane przez Nowowiejskiego, op. cit. s. 350).

<sup>16</sup> Nowowiejski, s. 31 i 33. Ta szkoła działała w rzeczywistości w mieście naprzeciw zamku, może w miejscu obecnego domu biskupiego, według przypuszczenia T. Żebrowskiego.

<sup>17</sup> Nowowiejski, s. 108, 111, 113. Cenny jest zwłaszcza opis zawarty w inwentarzu 1572 r., LP, s. 162-170.

oraz zlokalizowano bramę i wjazd do zamku przedstawiony niewłaściwie przez R. Cieślę. Na zamku mieściła się m.in. komora celna; celnik dysponował furta umożliwiającą wyjście z zamku ku rzece. Znajdowały się tutaj liczne domy, m. in. wikariuszy katedralnych oraz służby kościelnej i zamkowej, a także zabudowania gospodarcze.

Na planie oznaczono również przewóz wiślany wraz z drogami, łączącymi go z miastem, ze względu na znaczenie tego elementu w życiu gospodarczym Płocka. Zlokalizowano go w przybliżeniu w sąsiedztwie dzisiejszego wylotu mostu, w rejonie zwanym w XVI w. „Przedmieście” albo „Stara Przystań”<sup>18</sup>. Przeprawa i przewóz na tym terenie oraz wjazd na wysoką skarpe umożliwiony dzięki ukształtowaniu terenu, a kontrolowany przez zamek (wcześniej gród), miały niemałe znaczenie dla rozwoju ośrodka płockiego już od momentu jego wzrostu w IX-X w. W rejonie tym oraz na poniżej zlokalizowanych Rybakach mieszkali przewoźnicy i rybacy<sup>19</sup>. Znajdowała się tu także zarządzana przez dominikanów kaplica św. Krzyża, z cmentarzem grzebalnym<sup>20</sup>. Zapewne w sąsiedztwie Starej Przystani mieściła się Nowa Przystań, może niedaleko klasztoru norbertanek, gdzie również były dogodne drogi wchodzące na skarpe.

Na skarpie, na przedmieściu zwanym następnie Wyszogrodzkim, znajdowały się klasztory: norbertanek (od XII w.), dominikanów (od pierwszej połowy XIII w.) i dominikanek (zapewne od 1531 r.)<sup>21</sup>. Norbertanki przyniosły nazwę św. Marii Magdaleny ulicy stanowiącej część traktu wyszogrodzkiego. W sąsiedztwie klasztoru dominikanów, nieco bliżej miasta mieszkali zagrodnicy klasztorni, natomiast w okolicach klasztoru św. Marii Magdaleny na skarpie mieszkali zagrodnicy zamkowi. Siedziba norbertanek zapewne nie zmieniała lokalizacji w pierwszej połowie XVI w., jak sądzić można by ze sformułowań ks. W. Mąkowskiego; wizytacja 1593 r. informuje wyraźnie o istnieniu murowanego kościoła, niedawno odnowionego, a także murowanego klasztoru, murowanego domu proboszcza i licznych budynków gospodarczych. W tym okresie niewątpliwie nastąpiło jednak powiększenie parceli norbertanek i rozbudowa klasztoru<sup>22</sup>.

Na tym przedmieściu, nazwanym nie bez podstaw w źródle *suburbium magnum*, stał także od 1465 r. kościółek św. św. Leonarda i Katarzyny (następnie tylko św. Katarzyny) wraz ze szpitalem dla duchownych<sup>23</sup>.

Na przedmieściu w sąsiedztwie Bramy Bielskiej (w końcu XVIII w. Przedmieście Bielskie) znajdowała się przypuszczalnie od czasów Władysława Hermana kaplica św. Idziego. W 1419 r. poświadczony jest przy niej ogród, sięgający drogi płońskiej<sup>24</sup>.

W pobliżu Bramy Dobrzyńskiej rozciągało się przedmieście Jeruzalem, w XVIII w. zwane Dobrzyńskie. Znajdowała się tu kaplica św. św. Filipa i Jakuba, wymieniona w latach dwudziestych XIV w., wraz z placem i ogrodem<sup>25</sup>.

Na przedmieściach tych wprowadzono rysunek ulic i węzłów drożnych według najstarszych planów miasta. Przyjęto nazwy ulic znane ze źródeł pisanych XV-XVI w. i z tychże planów, zresztą niemal wyłącznie znane dla miasta w obrębie murów<sup>26</sup>. Zrezygnowano z konwencjonalnej nazwy ulicy „przymurnej”, biegnącej wzdłuż murów miejskich. Nie oznaczono z powodu trudności lokalizacyjnych ulicy Wąskiej albo św. Łukasza, przez którą, idąc z Bramy Grodzkiej, dochodziło się do ulicy Cegielnej, nazywanej tak od cegielni miejskiej, i następnie ulicą św. Idziego do kaplicy św. Idziego<sup>27</sup>.

<sup>18</sup> LP, s. 16 (1565 r.); MRPS, IV, nr 23327 (1534 r.). Por. też K. Pacuski i W. Szafranski, *Płock* [w:] *Słownik Starożytności Słowiańskich*, t. IV, Wrocław 1970, s. 152-157.

<sup>19</sup> LP, s. 5, 16 (1565 r.) i s. 37 (1570 r.).

<sup>20</sup> Nowowiejski, s. 609; ks. Brykczyński, *Omentarz płocki* [w:] „Korespondent Płocki” 1877, nr 53.

<sup>21</sup> Nowowiejski, s. 581.

<sup>22</sup> Tamże, s. 590 nn. Do tej informacji ks. W. Mąkowskiego ustosunkował się krytycznie również T. Żebrowski, op. cit.

<sup>23</sup> Nowowiejski, s. 596 nn.

<sup>24</sup> Tamże, s. 606-608; MRPS, IV, supl. nr 544 (1419 r.), nr 8061 (1547 r.).

<sup>25</sup> Nowowiejski, s. 608-609; KD Maz., nr 57 (1322 r.). Dla nazwy „Jeruzalem”, zob. AGAD, Akta wójtowskie m. Płocka, nr 3 (1522-1539), f. 34v. (informacja S. M. Szacherskiej).

<sup>26</sup> Nowowiejski, s. 134.

<sup>27</sup> AGAD, Akta wójtowskie, nr 3, f. 12 n., 15v.

Wyróżnienie graficzne obszarów z zabudową mieszkalną oraz parcel gospodarczo-ogrodowych jest generalizacją przeprowadzoną na podstawie skorygowanego stanu z końca XVIII i początku XIX w., w znacznym stopniu hipotetyczną ze względu na fragmentaryczność danych. Piaszczysty brzeg Wisły o przebiegu według najstarszych planów miejskich zaliczono do nieużytków. Ze względu na brak dokładniejszych danych nie oznaczono wygonu miejskiego i obszarów łąk<sup>28</sup>. Zarys skarpy wiślanej oznaczono na podstawie najstarszych planów, przy uwzględnieniu obsunięcia się ziemi m.in. na odcinku wzgórza zamkowego, gdzie podcięta przez wody Wisły skarpa spowodowała zniszczenie części murów zamku.

---

<sup>28</sup> Wygon miejski najpewniej od 1435 r. obejmował 6 łąków z nadania księcia Władysława w pobliżu Kostrogaju, na północ od miasta. Zob. T. Żebrowski, op. cit., oraz tenże, *Z dokumentów plockich* [w:] *Dziesięć wieków Płocka*, wyd. 3, Płock 1969, s. 47.



### 3. RAWA

*Wojciech Kalinowski*

Podstawą kartograficzną rekonstrukcji planu miasta Rawy Mazowieckiej w drugiej połowie XVI w. był dzisiejszy podkład geodezyjny w skali 1 : 5 000 oraz następujące plany historyczne: plan folwarku starościńskiego i miasta żydowskiego z 1799 r.<sup>1</sup>, plan siedzib miasta z 1817 r.<sup>2</sup> oraz plan gruntów miejskich z 1823 r.<sup>3</sup> Oprócz dość rozproszonej literatury dotyczącej historii Rawy<sup>4</sup> zostały wykorzystane lustracje z lat: 1564, 1570, 1616, 1630, 1661 i 1789<sup>5</sup>, akta Komisji Województwa Mazowieckiego z XIX w.<sup>6</sup> oraz akta Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji z tegoż stulecia<sup>7</sup>. Źródła kartograficzne wraz z materiałami opisowymi umożliwiły lokalizację ról miejskich, kościelnych i starościńskich, a także nieistniejących budowli.

Mimo to rekonstrukcja rozplanowania miasta w XVI w. natrafia w Rawie na niemałe trudności. Było to miasto na owe czasy stosunkowo duże, liczące według lustracji 441 domów, a więc przypuszczalnie 3 000-3 500 mieszkańców<sup>8</sup>. Rozplanowanie Rawy zapewne było na ogół regularne, z niewielkim prostokątnym rynkiem po środku, czyli zgodne z ogólnie przyjętym schematem lokacyjnych miast średniowiecznych. Sądząc z liczby domów musiały w XVI w. istnieć przedmieścia, zwłaszcza na tzw. Nowym Świecie (Koński Rynek) przy drodze do Piotrkowa. Mieszczkańska zabudowa Rawy była prawdopodobnie w całości lub niemal w całości drewniana, tak jak u schyłku XVIII stulecia<sup>9</sup>.

Najazd szwedzki w połowie XVII w. przyniósł miastu szczególnie dotkliwe zniszczenia. Lustracja z 1661 r., a więc w kilka lat po klęsce, wymienia w Rawie zaledwie 32 domy i 400 pustych placów<sup>10</sup>. Przez długi czas miasto nie mogło podnieść się ze zniszczeń i u schyłku XVIII w. liczyło zaledwie 175 domów<sup>11</sup>. Zniszczenia te musiały przynieść poważne zniekształcenie

<sup>1</sup> „Plan von den zwischen der Starstey und der Stadt Rawa streitigen Ländereyen welche nach kulmischen Mass vermessen worden. Ist fertigtiget den 4-ten Jan. 1799 --”, wykonany przez geometrę pruskiego F. Schweitzera. AGAD, Zb. kart., sygn. II-80. Plan ten opublikowali J. Kazimierski i D. Warecka, *Katalog planów miast w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie*, cz. I (*Ilustrowany katalog źródeł kartograficznych*, z. II), Warszawa 1953, ryc. 16.

<sup>2</sup> Kopia wykonana w 1909 r. z planu pt. „Plan miasta Rawy podług oryginału z roku 1817 z wszelkimi szczegółami oznaczony i narysowany w r. 1829 przez S. Smolikowskiego, elewa KRSWiP”. Oryginał z 1817 r. był wykonany przez Saltzera. Skala 1 : 1 000. Oryginalne plany z 1817 i 1829 r. zaginęły; wymieniona kopia z 1909 r. w zbiorach Zakładu Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej, sygn. U. III. 4. Zob. reprodukcję: W. Kalinowski i St. Trawkowski, *Przebudowa Rawy Mazowieckiej w okresie konstytucyjnym Królestwa Polskiego* [w:] „Prace Instytutu Urbanistyki i Architektury”, t. V, 1955, z. 1/14 – *Studia z historii budowy miast*, s. 191.

<sup>3</sup> Niedatowana (zapewne z pierwszej połowy XIX w.), niedokończona kopia planu pt. „Broullion mappy territorium miasta Rawy”, wykonanego w 1823 r. przez geometrę S. Radeckiego. Skala 1 : 10 000. Kopia w zbiorach Zakł. Arch. Pol. Polit. Warsz., sygn. U. III. 1. Przed 1952 r. w PMRN w Rawie Mazowieckiej.

<sup>4</sup> Zestawienie dawniejszej literatury, patrz: *Zabytki Sztuki w Polsce. Inwentarz topograficzny*, t. I, z. 1. *Powiat rawsko-mazowiecki*, oprac. W. Kieszkowski, Warszawa 1939, s. 152.

<sup>5</sup> LR XVI; LR XVII; LR 1789.

<sup>6</sup> AGAD, akta Komisji Województwa Mazowieckiego nr 1079, 1080, 1081, 1090, 1092.

<sup>7</sup> AGAD, akta Komisji Rząd. Spraw Wewn. i Policji (dalej KRSWiP) nr 33, 395, 459, 1657, 1658, 1659, 1660, 6469.

<sup>8</sup> LR XVI, s. 4, 153.

<sup>9</sup> LR 1789, s. 3.

<sup>10</sup> LR XVII, s. 121.

<sup>11</sup> Pazyra, s. 403-404.

pierwotnego rozplanowania, co można odczytać z planu z 1817 r. Nieregularne ciągi uliczne skracające drogę pomiędzy różnymi punktami miasta (np. między wjazdem od strony Piotrkowa do wjazdu od strony Warszawy) powstać musiały w miejscu ścieżek wydeptanych przez gruzy czy puste place. Nowo powstały układ miasta został w części utrwalony a w części uregulowany planami z 1817 i 1825 r.<sup>12</sup> Te duże przekształcenia układu przestrzennego Rawy w XVII i XIX w. powodują, że rekonstrukcja planu miasta lokacyjnego (zwłaszcza w narożniku południowo-wschodnim) musi mieć charakter hipotetyczny.

Dotyczy to również obwarowań średniowiecznych. O ile sprawa gotyckiego zamku, zachowanego w relikwach i częściowo przebadanego w związku z ich konserwacją, nie budzi wątpliwości, to sprawa obwarowań samego miasta wobec braku badań archeologicznych pozostaje niewyjaśniona. Niewątpliwie murów ceglanych czy kamiennych nie było, gdyż stwierdza to wyraźnie J. Świącicki na początku XVII w.<sup>13</sup> Na obszarze Polski Środkowej zaledwie 13-15 % miast średniowiecznych posiadało mury umocnienia<sup>14</sup>, z reguły miały je miasta hierarchicznie nadrzędne w sieci osadniczej, a takim była Rawa<sup>15</sup>. Wydaje się, że musiały istnieć jakieś umocnienia, być może wały lub nawet palisada, gdyż w planie rysują się wyraźnie place przedbramne i linie ograniczające rozwój miasta<sup>16</sup>. Od strony północno-zachodniej i wschodniej miasto bronione było ciekami wodnymi, na których dowodnie potwierdzone są w 1506 r. mosty (na rz. Rylce — most warszawski na i rz. Rawce — most łowicki)<sup>17</sup>.

Zarys rynku oraz sytuacja ratusza potwierdzone zostały planem miasta z 1817 r.<sup>18</sup> Na zachód od rynku wrysowano na planie kościół i kolegium jezuitów, wzniesione tu w 1613 r. Budowle te nieco przekraczają cezurę czasową naszego planu, ale wydaje się bardziej uzasadnione oznaczenie zespołu jezuitskiego, niż rekonstrukcja wcześniejszego układu tej części miasta, do czego nie mamy podstaw źródłowych. Można przypuszczać, zgodnie z przykładami innych miast, że jezuita pod budowę swoich gmachów wykupili działki mieszczańskie.

Sprawa usytuowania pozostałych budowli monumentalnych nie budzi wątpliwości. Zachowane relikty zamku oraz jego plan z lat dwudziestych XIX w.<sup>19</sup> pozwoliły na wrysowanie ogólnej formy jego rzutu. Kościół szpitalny św. Ducha oraz kościół poaugustiański pod wezwaniem Wniebowzięcia N.M.P. zachowały do dzisiaj fragmenty murów gotyckich, co potwierdza dawną lokalizację<sup>20</sup>. Kościół farny, dzisiaj nieistniejący, musiał być budowlą go-

<sup>12</sup> Por. przyp. 2 oraz „Plan osady sukieniczej w Mieście Rawie z częścią miasta przyległo tejsze Osadzie” wykonany w 1825 r. przez geom. przys. Jana Leśniewskiego. Skala 1 : 1 500. Oryg. w zbiorach Zakł. Arch. Pol. Polit. Warsz., sygn. U. III. 17. Drugi egzemplarz tego planu w WAP w Łodzi, zb. kart.

<sup>13</sup> Świącicki, s. 104.

<sup>14</sup> J. Widawski, *Średniowieczne fortyfikacje miejskie w Polsce Centralnej*, rozprawa doktorska na Wydz. Arch. Pol. Warsz.

<sup>15</sup> Niektórzy autorzy dziewiętnastowieczni (np. M. Baliński, T. Lipiński, *Starożytna Polska*, t. I, Warszawa 1843, s. 563) wspominają o istnieniu murów miejskich. W ślad za tym podają to W. Kalinowski i St. Trawkowski, op. cit., s. 183, sugerując się też wielkimi ilościami gruzu (6 000 fur) wywiezionymi z miasta na pocz. XIX w. dla budowy grobli nad rz. Rawką (AGAD, akta KWMaz. nr 1079 — protokół sprawdzenia prac regulacyjnych z 1825 r.). Ewentualne wątpliwości rozstrzygnięte mogłyby być tylko badaniami archeologicznymi, lecz te koncentrowały się dotychczas na obszarze zamku i na grodzisku „Anielska Góra” (*Informator Archeologiczny. Badania 1968*, ZMiOZ, IHKM PAN, PTA, Warszawa 1969, s. 363-364).

<sup>16</sup> Ośrodek sąsiedniej ziemi, Sochaczew, był w XVI w. otoczony drewnianym parkanem. H. Rutkowski, *Rozwój przestrzenny Sochaczewa od XIII do XVIII wieku* [w:] *Dzieje Sochaczewa i Ziemi Sochaczewskiej*, Warszawa 1970, s. 42.

<sup>17</sup> Mosty te wymienione są w przywileju Aleksandra Jagiellończyka z 1506 r. nadającym miastu dochód z tych mostów (AGAD, akta KRSWiP nr 459 — opis historyczno-statystyczny miasta z 1822 r.).

<sup>18</sup> W początkach XIX w. na rynku stała austeria drewniana zwana „Ratuszem”, potwierdzająca lokalizację w tym miejscu dawnego budynku ratusza. W pierzei zachodniej był jeszcze wówczas zachowany jeden blok, który zlikwidowano przy powiększaniu rynku w latach dwudziestych XIX w. Por. W. Kalinowski, St. Trawkowski, op. cit., s. 181 nn., oraz J. Kubiak, *Studium urbanistyczno-historyczne m. Rawy Mazowieckiej*, Warszawa 1965, maszynopis PP PKZ.

<sup>19</sup> Plan wykonany przez bud. pow. Karola Trautsolta przed 1830 r. (do tego roku był on budowniczym powiatowym w Rawie — zob. Stanisław Łoza, *Architekci i budowniczowie w Polsce*, Warszawa 1954, s. 314), AGAD, zb. kart. Prowadzone ostatnio badania na zamku przez PP PKZ pozwolą zapewne na ściślejsze ustalenie dawnego rozplanowania.

<sup>20</sup> W. Kieszkowski, op. cit., s. 143-148, opisując oba kościoły nie zwrócił uwagi na zachowanie gotyckiego prezbiterium kościoła augustianów oraz na fragmenty wątku gotyckiego widoczne w ścianach kościoła św. Ducha.

tycką<sup>21</sup>. Świadczy o tym zarys planu prezbiterium na planie miasta z 1817 r. (dalsza część fary już wówczas nie istniała) oraz wzmianka o użyciu do jego budowy cegły gotyckiej<sup>22</sup>. Na naszym planie Rawy przedstawiliśmy prawdopodobny rzut całego kościoła nawiązując do wspomnianego zarysu prezbiterium.

Trzy folwarki oznaczone na planie (starościński, szpitalny i miejski) zostały zlokalizowane na podstawie planu z 1817 r. Tenże plan posłużył również do ustalenia przebiegu dróg wyłotowych z miasta, które uregulowano dopiero w XIX w. Jedynie droga do Warszawy oznaczona została zgodnie z trasą podaną na planie z 1799 r. („alter Warschauer Weg”), gdyż była przeniesiona już w drugiej połowie XVIII w. Podziały własnościowe ról i ogrodów przedstawiliśmy w większości zgodnie z planem z 1817 r., a częściowo zmodyfikowaliśmy stan z tego planu, np. zwiększając liczbę działek na południe od zabudowy przy Końskim Rynku.

Koryta rzek Rawki i Rylki (dawne nazwy: Rawa, Rylska) oraz przebieg kanałów i lokalizacja stawów zostały oznaczone według stanu z początku XIX w., który zapewne nie bardzo odbiegał od układu hydrografii w okresie wcześniejszym i przekształcony został dopiero w latach dwudziestych XIX w.<sup>23</sup> Pewną wątpliwość budzić może przebieg kanału, łączącego rzekę Rawkę z Rylką po północno-wschodniej stronie kępy zamkowej, który jest nieczytelnie oznaczony na planie z 1799 r. i może być dawnym ciekim wodnym uregulowanym w XVIII w.

Nazwy rzek podano w formie szesnastowiecznej, natomiast oznaczone na planie nazwy kilku ulic i placu Koński Rynek są poświadczone dopiero na przełomie XVIII i XIX w.<sup>24</sup>

---

<sup>21</sup> Por. Łaski, LB, t. II, s. 292; LR XVI, s. 6; LR 1789, s. 4.

<sup>22</sup> W. Kieszkowski, op. cit., s. 130.

<sup>23</sup> Por. W. Kalinowski, St. Trawkowski, op. cit.

<sup>24</sup> W 1616 r. jest tylko wzmiankowana ulica Grodzka. LR XVII, s. 38.

## VII. HERBY WOJEWÓDZTW I MIAST

*Henryk Rutkowski*

Herby trzech województw Mazowsza ustaliły się w XVI w. po całkowitym włączeniu tej dzielnicy do Korony<sup>1</sup>, Herbem województwa mazowieckiego, które jeszcze po inkorporacji bywało niekiedy nazywane księstwem mazowieckim, został orzeł srebrny (biały) z rozpostartymi skrzydłami na czerwonym tle. Był to więc dawny znak dynastii piastowskiej, który od XIV w. stanowił również godło całego książęcego Mazowsza<sup>2</sup>. Nawiązując do tego herbu Mazowsza piastowskiego utworzono w XVI w. godła dwóch pozostałych województw. Województwo płockie przyjęło za herb orła czarnego ze złotą (żółtą) literą P na piersi, takiego orła z literą R wzięło województwo rawskie<sup>3</sup>.

Jak na mapie województwa płockiego<sup>4</sup>, tak i w obecnym opracowaniu za podstawę rysunku herbów województw przyjęto rycinę z kopii herbarza Jana Długosza, wykonanej w połowie XVI w. Rycina ta przedstawia herb księstwa mazowieckiego, a więc także województwa tej nazwy: orzeł biały (srebrny) o dziobie i szponach żółtych (złoty) w polu czerwonym<sup>5</sup>. Aby wyeliminować przypadkowe błędy tego rysunku poprawiono nieco wizerunek orła osiągając pełną symetrię skrzydeł, łap i ogona. Zmodyfikowano również kształt tarczy. Ten sam rysunek, po zmianie barwy orła na czarną i po dodaniu odpowiednich liter, przedstawia herby województw płockiego i rawskiego.

Herbem miasta Starej Warszawy była syrena, której część górną stanowiła kobieta z mieczem i tarczą w rękach, a część dolna miała kształty ptasio-smocze. Rysunek herbu Warszawy opracowano na podstawie pieczęci miejskiej z końca XVI w.<sup>6</sup>

Herb Płocka przedstawia szczyt i dwie wieże kościoła (katedry), a u dołu mur obronny z otwartą bramą. Rysunek herbu został wykonany według pieczęci z XIV w.<sup>7</sup>

Herbem Rawy jest mur obronny z otwartą bramą i z trzema wieżami. Rysunek opracowano na podstawie pieczęci z 1552 r., której odcisk zachował się na dokumencie z 1591 r.<sup>8</sup>

<sup>1</sup> Konsultacji w sprawie herbów udzielił nam dr Stefan K. Kuczyński.

<sup>2</sup> Natomiast herb dzielnicy czersko-warszawskiej od końca XIV w. do 1526 r. wyglądał inaczej: w tarczy czteropolewej na przemian orzeł i smok skrzydlaty (dawniejsze godło dzielnicy czerskiej). Por. K. Stronczyński, *Pomniki książęce Piastów, lenników dawnej Polski...*, Piotrków 1888, s. 121 i in.; M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka*, Warszawa 1960, s. 194-195.

<sup>3</sup> Najstarszy opis herbów trzech województw mazowieckich podał M. Bielski, *Kronika wszytkiego świata...*, Kraków 1551, k. 294-294v.

<sup>4</sup> WP, s. 21.

<sup>5</sup> *Stemmata Polonica, rękopis nr 1114 Klejnotów Długosza w Bibliotece Arsenalu w Paryżu*. Wyd. H. Polackówna [w:] *Prace Sekcji Historii Sztuki i Kultury Tow. Naukowego we Lwowie*, t. I, z. 2, 1927, s. 189.

<sup>6</sup> Wykorzystano fotografię ze zbiorów Muzeum Historycznego m. st. Warszawy. Reprodukcja tej pieczęci w pracy L. Marcinkowskiego, *Godło miasta stołecznego Warszawy* [w:] *Kalendarzyk polityczno-historyczny m. st. Warszawy na rok 1916 wydany staraniem Komitetu Obywatelskiego m. st. Warszawy*, ryc. 4. Por. S. K. Kuczyński, *Herb miasta Warszawy*, „Kronika Warszawy”, 1970, nr 2, s. 45-47.

<sup>7</sup> Reprodukcje pieczęci: Nowowiejski, s. 172; M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast polskich XIII i XIV wieku*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, 62, z. 2, 1960, s. 173 i tabl. XXVI. Por. rysunki herbu: WP — mapa główna; M. Gumowski, *Herby miast polskich*, Warszawa 1960, s. 270; *Miasta*, t. II, tabl. CX.

<sup>8</sup> Pieczęć w Muzeum Narodowym w Krakowie, zbiór Wittya (wykorzystano fotografię). Por. M. Gumowski, *Herby miast województwa warszawskiego*, „Mies. Heraldyczny”, 1937, nr 11 s. 163; tenże, *Herby miast polskich*, s. 286; *Miasta*, t. II, tabl. LXII.



## INDEKS MIEJSCOWOŚCI

Indeks obejmuje wszystkie miejscowości istniejące na Mazowszu w drugiej połowie XVI w., jak również te pobliskie osady niemazowieckie, które oznaczono na mapie.

Spośród elementów składających się na oznaczenia miejscowości w indeksie niektóre występują we wszystkich hasłach, inne zaś tylko w części hasel. Kolejność tych elementów jest następująca:

- nazwa z drugiej połowy XVI w., to jest w formie oznaczonej na mapie,
- ówczesne ważniejsze odmianki tej nazwy – w nawiasie,
- nazwa dzisiejsza, jeżeli różni się od szesnastowiecznej, czyli od hasła głównego – kursywą,
- rodzaj osady nie będącej wsią lub przysiółkiem w drugiej połowie XVI w. (np. miasto, młyn),
- przynależność powiatowa w drugiej połowie XVI w. – nazwa powiatu w skrócie,
- ówczesna przynależność parafialna – nazwa ośrodka parafii,
- przynależność własnościowa – typ własności inny niż własność szlachecka,
- współrzędne literowo-cyfrowe położenia miejscowości na mapie.

Ponadto, jeżeli hasło główne odpowiada zgrupowaniu miejscowości na mapie, na drugim miejscu – za znakiem równości – występują nazwy poszczególnych osad składających się na to zgrupowanie. Analogicznie wygląda hasło zbiorcze dla grupy miejscowości, którą utożsamiono z grupą miejscowości dzisiejszych, przy czym identyfikacja poszczególnych miejscowości jest niepewna – tego typu hasło główne jest opatrzone cyframi rzymskimi.

Cyfry rzymskie występują również przy niektórych nazwach pojedynczych miejscowości, będąc wyróżnieniem sąsiednich osad, które znamy tylko pod jednakowymi nazwami z XVI w. Takie same osady, ale zlokalizowane na mapie w zgrupowaniu, są oznaczone w indeksie cyfrą arabską za nazwą i znakiem mnożenia – ×.

Nazwy miejscowości zaginionych, to jest już nie istniejących, ale o znanym dokładnie położeniu, są opatrzone krzyżykiem – †. Nazwy miejscowości o lokalizacji przybliżonej mają jedną gwiazdkę – \*, natomiast dwie gwiazdki – \*\* – oznaczają miejscowości niezlokalizowane.

Przyjęte jako odmianki hasła głównego nazwy, których związek z daną osadą nie jest pewny, są oznaczone znakiem zapytania – ?. Dla miejscowości sąsiadujących ze sobą oraz dla oznaczonych w zgrupowaniu, jeżeli mają w nazwach (wielocłonowych) takie same człony, których odmianki też są identyczne, odmianki te są podane tylko przy nazwie znajdującej się w układzie alfabetycznym na pierwszym miejscu.

Powtarzające się w odmiankach hasło główne lub jego człon jest zastąpiony inicjałem. Podobnie w nazwach miejscowości oznaczonych w zgrupowaniu zastosowano inicjały powtarzających się członów.

Brak nazwy dzisiejszej w oznaczeniu miejscowości w indeksie wyraża następujące sytuacje: a) jeżeli hasło główne jest bez krzyżyka lub gwiazdki, to dana osada miała w drugiej połowie XVI w. taką nazwę, jak obecnie; b) jeżeli hasło główne jest opatrzone krzyżykiem – dana osada dowodnie zaginęła; c) jeżeli hasło główne jest opatrzone gwiazdką – osada prawdopodobnie zaginęła, a zlokalizowaliśmy ją w przybliżeniu. Natomiast hasło główne opatrzone gwiazdką oraz związana z nim nazwa dzisiejsza oznaczają identyfikację niepewną.

Alternatywa przynależności powiatowej lub parafialnej jest oznaczona spójnikiem „albo”, niepewna przynależność – znakiem zapytania po nazwie parafii. W związku z trybem pracy nad mapą, współrzędne literowo-cyfrowe oznaczają figury zbliżone do prostokątów.

Szersze omówienie zagadnień, które znajdują wyraz w indeksie, zawiera komentarz, a w szczególności: ustalanie nazw miejscowości z XVI w., wybór odmianek nazw (zob. s. 103–107), identyfikacja osad szesnastowiecznych z obecnymi, lokalizacja przybliżona, oznaczanie miejscowości w zgrupowaniach (s. 67–71).

### SKRÓTY NAZW POWIATÓW MAZOWIECKICH

bial.	– bialski	garw.	– garwoliński	kol.	– kolneński
blsk.	– bielski	gąb.	– gąbiński	liw.	– liwski
bl.	– błoński	gost.	– gostyński	łomż.	– łomżyński
ciech.	– ciechanowski	grodz.	– grodziecki (grójecki)	mak.	– makowski
czer.	– czerski	kam.	– kamieniecki	mław.	– mławski

mszczon. — mszczonowski  
 niedzb. — niedzoborski  
 nowom. — nowomiejski  
 nur. — nurski  
 ostr. — ostrowski  
 ostroł. — ostrołęcki  
 płck. — płocki  
 płoń. — płoński  
 przasn. — przasnyski

rac. — raciański  
 radz. — radziłowski  
 raw. — rawski  
 roż. — rożański  
 sąch. — sąchocki  
 ser. — serocki  
 siepr. — sieprecki (sierpecki)  
 soch. — sochaczewski  
 szreń. — szreński

tarcz. — tarczyński  
 war. — warecki  
 warsz. — warszawski  
 wąs. — wąsoski  
 wis. — wiski  
 wysz. — wyszogrodzki  
 zakr. — zakroczyński  
 zambr. — zambrowski

#### INNE SKRÓTY

brz.-kuj. — brzeskie kujawskie  
 chełm. — chełmińskie  
 d. — duchowna  
 (kościelna)  
 d./s. — duchowno-  
 -szlachecka  
 dobrz. — dobrzyńska

k. — królewska  
 k./d. — królewsko-  
 -duchowna  
 k./s. — królewsko-  
 -szlachecka  
 łącz. — łączycie  
 m. — miejska

podl. — podlaskie  
 pow. — powiat  
 Prusy Ks. — Prusy Książęce  
 sandom. — sandomierskie  
 woj. — województwo  
 z. — ziemia

Abramowięta zob. Zaluże  
 Abramy zob. Borkowo-Boksy,  
 Kałuszyno-Abramy  
 Adamowice (Jadamowice), msz-  
 czon., Mszczonów, H 4  
 Adamowięta zob. Grabowo-Giesie  
 Adamowo (Jadamowo), nowom.,  
 Nosilsko, E 4  
 Adamowo (Jadamowo), *Adamów*,  
 war., Magnuszewo, I 5  
 Adamy zob. Obidzino-Adamy, Ty-  
 mianka-Adamy, Ulatowo-Ada-  
 my  
 Adelin zob. Zagawki  
 Aksamity zob. Buczyno  
 Aleksice zob. Strzemieczna-Alek-  
 sice  
 Alźbiecino, *Elźbiecin*, siepr., Bie-  
 żuń, D 2  
 Andrychy zob. Gadomiec-Andry-  
 ki, Jędrychy, Umiećcino-Andry-  
 chy  
 Andryki zob. Gadomiec-Andryki,  
 Umiećcino-Andrychy  
 Andrzejewo zob. Andrzejów  
 Andrzejki zob. Boguszyce-War-  
 choły, Tyszki-Andrzejki, Zało-  
 gi-Andrzejki  
 Andrzejnik, *Jędrzejnik*, garw.,  
 Mińsko, G 6  
 Andrzejów, *Jędrzejów*, garw., Ja-  
 kubowo, G 6  
 Andrzejów, *Andrzejewo*, miasto,  
 nur., Andrzejów, d., D 7  
 Andrzychowięta zob. Strzemiecz-  
 na-Smogorzewo  
 Antonice zob. Leśniewice-Anto-  
 nice  
 Antonie zob. Zdbiki-Antonie  
 Arcelin zob. Rcylyno  
 Archutowo zob. Rehutowo  
 Archutówko zob. Rdułtowo  
 Arciechowo (Rciechów, Rciecho-  
 wo), *Arciechów*, gąb., Kamion,  
 F 3

Arciechowo (Rciechowo), *Arcie-  
 chów*, kam., Serociec, F 5  
 Arciszewo × 3 (Reiszewo), wysz.,  
 Orszymowo, F 3  
 Arkadia zob. Łupia  
 Arnoldy zob. Mlice-Arnoldy, Po-  
 krzywnica-Arnoldy  
 Arynow (Harynowo), garw.,  
 Mińsko, G 6  
 Awdañce zob. Kurzątki  
 Babe (B. Piaseczny, B. Kręcireje),  
*Babiec Piaseczny*, siepr., Sieprc,  
 D 2  
 Babice, *Warszawa-Babice Stare*,  
 warsz., Babice, F 5  
 Babiec Piaseczny zob. Babe  
 Baboszewo, płoń., Baboszewo, E 3  
 Babsko, *Babsk*, biał., Babsko, H 4  
 Baby, ciech., Ciecchanów, D 4  
 Baby Mniejsze, *Baby Górne*, gost.,  
 Solec, F 2  
 Baby Większe = B. Większe, Sło-  
 mian Babski\*, *Baby Dolne*,  
 gost., Solec, F 2  
 Bachowięta zob. Gosie-Leśnica  
 Bachy zob. Gosie-Leśnica, Mu-  
 rawy-Bachy  
 Bacz, ciech., Pałuki, D 4  
 Bacz Stare *Bacze Mokre*, łomż.,  
 Puchały, C 7  
 Bacz-Zbrzeźnica, *Zbrzeźnica*,  
 łomż., Puchały, C 7  
 Baczki (Baćki), *Baczki Stare*, kam.,  
 Kamionolas, E 6  
 Baczki zob. Górki-Baczki  
 Bączków (Bączków), garw., Zwola,  
 H 7  
 Baćki zob. Baczki  
 Badowo-Dańki, mszczon., Mszczo-  
 nów, H 4  
 Badowo-Kłody, mszczon., Mszczo-  
 nów, H 4  
 Badowo-Mściski, *Badowo-Mściska*,  
 mszczon., Mszczonów, H 4

Badowo Nagórne, *Badów Górny*,  
 mszczon., Mszczonów, H 4  
 Bagienica (B. pod Sarnowie),  
*Bagienice Małe*, szreń., Sarno-  
 wo, C 3  
 Bagienica zob. Bagienice, Ba-  
 gienice-Danowo, Bagienice-Gar-  
 stki, Grabowo-Trojany  
 Bagienica-Chrzczon (B. pod Stra-  
 szewy), *Bagienice Wielkie*,  
 szreń., Sarnowo, C 3  
 Bagienica-Rembielino zob. Rem-  
 bielino Wielkie  
 Bagienice (Bagienica), *Bagienica*,  
 wąs., Wąsosz, A 8  
 Bagienice zob. Bagienice-Dano-  
 wo, Bagienice-Filipy, Bagieni-  
 ce-Klimiki, Żmijewo-Bagienki  
 Bagienice-Danowo (Bagienica),  
*Bagienice*, kol., Lachowo, B 7  
 Bagienice-Dobrzyca zob. Bagieni-  
 ce-Golanki  
 Bagienice-Filipy (Bagienica), *Ba-  
 gienice Wielkie* — część, przasn.,  
 Krzynowłoga Wlk., B 5  
 Bagienice-Garstki (Bagienica), *Ba-  
 gienice Wielkie* — część, przasn.,  
 Krzynowłoga Wlk., B 5  
 Bagienice-Golanki (B. Dobrzyca),  
*Golanki*, wąs., Grabowo, B 7  
 Bagienice-Klimiki, *Bagienice*,  
 radz., Romany, B 7  
 Bagienice Małe zob. Bagienica  
 Bagienice-Trłoga, *Bagienice Szla-  
 checkie*, przasn., Siedlec, C 5  
 Bagienice Wielkie zob. Bagienica-  
 -Chrzczon, Bagienice-Filipy, Ba-  
 gienice-Garstki  
 Bagienice Wierzech Skroda, *Ba-  
 gienkie*, kol., Grabowo, B 7  
 Bagienki zob. Żmijewo-Bagienki  
 Bagieńskie zob. Bagienice Wierzech  
 Skroda  
 Bagno zob. Begno-Ostaszewo, Ol-  
 szyny-Słubica

- Bagno Rańczy zob. Wola Rańcza  
 Bagny zob. Rutki-Bagny  
 Bakalary zob. Gutowo-Starzyno,  
 Somań-Bakalary  
 Bambugi zob. Obidzino-Suwały  
 Bamiecha zob. Baniecha  
 Banbugi, Bandugi zob. Obidzino-  
 -Suwały  
 Baniecha (Bamiecha), *Baniocha*,  
 czer., Cieciszewo, G 5  
 Barania Ruda zob. Ruda  
 Baraniec†, niedzb., Malużyno, D 4  
 Baranowo zob. Brzozowo-Byki,  
 Żarnowo  
 Baranów zob. Karnice  
 Barany zob. Gadomiec-Barany,  
 Szczuki-Falisławy  
 Barańce zob. Pęczki-Barańce  
 Barchowo (Barkowo), *Barchów*,  
 kam., Kamionolas, E 6  
 Barcice, kam., Barcice, d., E 5  
 Barcice, grodz., Pieczyńska, H 5  
 Barcik, *Barcik Stary*, gąb., Gąbin  
 d., F 3  
 Barcikowo, płk., Świącinniec, E 3  
 Barcząca, *Barcząca-kolonia*, garw.,  
 Mińsko, G 6  
 Barduny zob. Mieszki-Barduny  
 Bargieł, Bargiełki zob. Koboszy-  
 no-Bargieł  
 Bargły zob. Pianowo-Bargły  
 Barian, Bariany zob. Sulikowo-  
 -Barian  
 Barkowo zob. Barchowo  
 Barkówko zob. Karwówko  
 Baronów zob. Karnice  
 Bartki zob. Wądołki Borowe  
 Bartki-Mocarze zob. Mocarze  
 Stare  
 Bartniki, przasn., Przasnysz, C 5  
 Bartniki-Wociechowieża zob. Bar-  
 tułty  
 Bartdzieje, kam., Pniewo, d., E 5  
 Bartoldy zob. Modzele-Wiktory  
 Bartoldy zob. Bartułty, Węgrzy-  
 nowo  
 Bartołty-Maciejowice zob. Bartuł-  
 ty  
 Bartosy zob. Wysocze-Bartosze  
 Bartosze zob. Kosiny-Bartosze,  
 Wysocze-Bartosze  
 Bartoszkówka zob. Wola Barto-  
 szewska  
 Bartułty = B. Maciejowieża\* (B.  
 Maciejowe, Bartołty-Maciejowi-  
 ce), B. Wojciechowieża\* (B.  
 Wojciechowe, Bartniki-Wocie-  
 chowieża?) *Bartoldy*, ciech.,  
 Zielona, D 5  
 Barwiki = Barwiki, Jargole\*,  
 radz., Przytuły, B 8  
 Barycze zob. Olszewo-Chlebowo  
 Barzykowo, kol., Romany, B 7  
 Basie zob. Kalinówka-Basie  
 Batogowo-Biernaty, roż., Gąsowo,  
 D 5  
 Batogowo-Derlaty\*, *Batogowo-  
 -Flasze*, roż., Gąsowo, D 5  
 Bąbały zob. Świerzeze  
 Bączki zob. Czelustki-Bąki  
 Bączków zob. Bączków  
 Bądkowo = Bądkowo, Wola Bąd-  
 kowska\*, ciech., Suńsk, D 4  
 Bądkowo, *Bądków*, grodz., Gosz-  
 czyn, k., I 5  
 Bądkowo Kościelne, z. dobrz.,  
 Bądkowo Kośc., E 2  
 Bądkowo-Rochna = B. Rochna,  
 B. Sady\*, B. Sobki\*, *Bądkowo-  
 Rochny*, płk., Bądkowo Kośc.,  
 E 2  
 Bądków zob. Bądkowo  
 Bądrogów (Będrogów, Wędro-  
 gów), *Wędrogów*, biał., Chojna-  
 ta Mniska, H 4  
 Bądzyno Osieckie, *Bądzyn*, siepr.,  
 Lubowidz, C 3  
 Bąki, *Wieczfnia-Bąki*, mław.,  
 Wieczfnia, C 4  
 Bąki, bł., Żbików, d., G 4  
 Bąki zob. Czelustki-Bąki  
 Bdele zob. Tymianka-Stasie  
 Bednary, soch., Bednary, d.,  
 G 3  
 Bedy zob. Radziejewo-Bedy  
 Begno-Ostaszewo (Bagno), *Begno*,  
 ciech., Szyszki, D 5  
 Begno-Sulebory, *Begno*, wysz.,  
 Łubki, E 3  
 Belne, Belno zob. Pomorzany  
 Bydłne  
 Belsko Czarne (B. Wielkie), *Belsk  
 Duży*, grodz., Lewiczyn, H 4  
 Belsko Małe (Mała Wieś), *Mała  
 Wieś*, grodz., Lewiczyn, H 4  
 Belsko Stare, *Stara Wieś*, grodz.,  
 Łęczeszycze, H 4  
 Bełchów, raw., Skwierniewice, d.,  
 G 3  
 Bełczącystok zob. Grzymały-  
 Bełczącystok  
 Bełdyki zob. Bełdyki-Wylazły  
 Bełdyki-Gosie = B. Gosie, B.  
 Urbanki\*, *Gosie*, roż., Rożan,  
 D 6  
 Bełdyki-Łazy zob. Bełdyki-Wy-  
 lazły  
 Bełdyki-Małki, *Małki*, roż., Rożan,  
 D 6  
 Bełdyki-Urbanki zob. Bełdyki-  
 -Gosie  
 Bełdyki-Wylazły = B. Wylazły\*  
 (B. Łazy, B. Wylazki, Zaciecz-  
 ki-Małki?), *Zacieczki-Bełdyki\**,  
*Bełdyki*, roż., Rożan, D 6  
 Bełkowo, blsk., Drobnin, D 3  
 Bendorzyn zob. Będorzyno  
 Benisław (Będziszaw), *Bonisław*,  
 mław., Wieczfnia, C 4  
 Benisław zob. Będziszaw  
 Bernaty zob. Gadomiec-Zawisze  
 Bestwiny, garw., Sienica, G 6  
 Beszyn, Beszyno zob. Bęszyno  
 Bębenek, *Przywory Małe*, liw.,  
 Niwiska, G 7  
 Bębnowo I, *Bębnowo*, rac., Gro-  
 dzanowo Kośc., D 3  
 Bębnowo II, *Bębnówko*, rac., Gro-  
 dzanowo Kośc., D 3  
 Bęchy, blsk., Drobnin, E 3  
 Bęczkowo, *Bańkowo*, wąs., Wąsosz,  
 A 7  
 Będków, miasto, woj. łącz., Będ-  
 ków, I 3  
 Będorzyno, *Bendorzyn*, płk., Bo-  
 rzewo, E 2  
 Będostowo, *Błędostowo*, ser., Kop-  
 rzywnica, E 5  
 Będrogów zob. Bądrogów  
 Będziemino = Będziemino, Wys-  
 kocz\*, *Będziem*, siepr., Lubo-  
 widz, C 2  
 Będziszaw (Benisław), *Bonisław*,  
 blsk., Będziszaw, E 2  
 Będziszaw zob. Benisław  
 Bęszowo zob. Bosewo  
 Bęszyno (Beszyn), *Beszyno*, wysz.,  
 Radzimino Wlk., E 3  
 Białice-Kobyłka zob. Pogrosze-  
 wo-Koprki  
 Biała, *Biała Rawska*, miasto, biał.,  
 Biała, d., H 4  
 Biała, płk., Biała, k., E 2  
 Biała zob. Białe  
 Białabiel zob. Guty-Białabiel, Kra-  
 jewo-Białabiel  
 Biała Dąbrowa = Biała Dąbrowa,  
 Maliszewo\* (Maleszewo, Malse-  
 wo), *Dąbrowa-Stara Wieś*, kam.,  
 Obryte, d., E 6  
 Biała Łęka (Białoleka), *Warsza-  
 wa-Białoleka*, warsz., Tarcho-  
 min, F 5  
 Biała Rawska zob. Biała  
 Białaszewo = Białaszewo, Smol-  
 nikowo\*, radz., Białaszewo, A 8  
 Biała Wieś zob. Białe-Wieska  
 Białe (Biała), gost., Gostynin,  
 F 2  
 Białe zob. Kobyłka-Białe, Kra-  
 jewo Białe Jabłoń, Targonie  
 Białe Antoniowe zob. Białe Jan-  
 kowa  
 Białe Błoto, *Białe Błoto-Stara  
 Wieś*, kam., Długosiodło albo  
 Brańsk, d., E 6  
 Białebrzegi zob. Białobrzegi  
 Białe Chorasze zob. Białe Pieczon-  
 ki  
 Białe Figle zob. Białe Pieczonki  
 Białe Górne (B. Wielgie?), *Biało-  
 górne*, biał., Biała, H 4  
 Białe Grzymkowice, *Grzymkowice*,  
 biał., Biała, H 4  
 Białe Gieźki zob. Białe Pieczonki  
 Białe Jankowa (B. Antoniowe,  
 B. Janikowa, B. Małe?), *Biało-  
 janków*, biał., Biała, H 4



- Białe Kwaczoły, nur., Czyżewo Kośc., D 8
- Białe Małe zob. Białe Jankowa
- Białe Misztale, nur., Czyżewo Kośc., D 8
- Białe Pieczonki\* (B. Pieńki), *Białe Giezi* albo *Białe Chorasze* albo *Białe Figle* albo *Białe Papięze*, nur., Czyżewo Kośc., D 8
- Białe Stare\* (B. Wielkie), *Białe Szczepanowice*, nur., Czyżewo Kośc., D 8
- Białesuknie zob. Popki-Białesuknie
- Białe Szczepanowice zob. Białe Stare
- Białe Wielgie zob. Białe Górne
- Białe Wielkie zob. Białe Stare
- Białe-Wieska, *Biała Wieś*, biał., Biała, H 4
- Białe Ziejąta, *Białe Zieje*, nur., Czyżewo Kośc., D 8
- Białki zob. Gadomiec-Trojany, Górki Wielkie, Krajewo
- Białkowo, płk., Miszewo Strzałkowskie, d., E 3
- Białobrzeg I, *Białobrzeg Bliższy*, ostroł., Ostrołęka, C 6
- Białobrzeg II, *Białobrzeg Dalszy*, ostroł., Ostrołęka, C 6
- Białobrzegi, płk., Miszewo Murowane, F 3
- Białobrzegi (Białebrzegi), miasto, war., Jasiona?, I 5
- Białogórne zob. Białe Górne
- Białojanków zob. Białe Jankowa
- Białokozy zob. Modzele-Białokozy
- Białolęka zob. Biała Łęka
- Białoskóry, siepr., Goleszyno, D 2
- Białotarczek, *Białotarsk*, woj. brz.-kuj., Białotarczek, F 1
- Białowieża, nowom. albo ser., Pułtowski, d., E 5
- Białuty, blsk., Będziszów, E 2
- Białuty, bł., Leszno, G 4
- Biały Kamień zob. Urgacze
- Białynin, raw., Białynin, d., H 3
- Białynin (Białynino), soch., Białynin, G 3
- Białystok zob. Konopki-Białystok, Zabiele
- Białyszewo, siepr., Goleszyno, D 2
- Biedry-Falki zob. Biodry-Falki
- Biedrzych zob. Mogielnica-Biedrzych
- Biedrzyce-Falki, roż., Gąsowo, D 5
- Biedrzyce-Klimki zob. Biedrzyce-Zychy
- Biedrzyce-Koziegłowy, roż., Gąsowo, D 5
- Biedrzyce-Stara Wieś (B. Stare), roż., Gąsowo, D 5
- Biedrzyce-Zychy\*, *Biedrzyce-Klimki*, roż., Gąsowo, D 5
- Biejkowo, *Biejków*, grodz., Promna, I 5
- Biejkowo, *Bikówek* — część, grodz., Worowo, H 4
- Biejkowska Wola zob. Wola Biejkowska
- Biejków zob. Biejkowo
- Biejkówko, *Bikówek* — część, grodz., Worowo, H 4
- Biel, nur., Złotoria, d., D 7
- Biel zob. Guty-Białabiel, Krajewo-Białabiel, Krupa Biel
- Bielany, nowom. albo ser., Winnica, E 5
- Bielawa zob. Bielawo
- Bielawki (Bielawy?), gost., Kutno, G 2
- Bielawo (Bielawy), *Bielawa*, warsz., Powsino, G 5
- Bielawy (B. Radzanowskie) szreń., Radzanów, D 3
- Bielawy, miasto, woj. łącz., Bielawy, G 2
- Bielawy Gołuskie, szreń., Zgliczyno, D 3
- Bielawy Grzebskie, *Bielawy*, mław., Grzebsk, C 4
- Bielawy Radzanowskie zob. Bielawy
- Biele-Brzeźnica zob. Brzeźnica
- Bielice, soch., Sochaczew, G 3
- Bielice, wysz., Kobylniki, F 3
- Bielino (Bylino), *Bielin*, ciech., Ciechanów, D 4
- Bielino (Wola-Bielino), kam., Lubiel, D 6
- Bielino, płk., Jemielnica, F 2
- Bielino zob. Modzele
- Bieliny = B. Bernardowe (B. Małe?), B. Myślachowice, biał., Łęgonice, H 4
- Bieliny zob. Kowieszce
- Bielsko, *Bielsk*, miasto, blsk., Bielsko, k., E 2
- Biendugi zob. Zaręby-Biendugi
- Bieniasy zob. Grabowo-Piotrowięta
- Bieniewice = Bieniewice\*, B. Obiesy\* (B. Sumnice), B. Tajemnice\*, soch., Błonie, G 4
- Bieniewo, *Bieniew*, gąb., Kamion, F 3
- Bieniewo (Biniewo), soch., Pawłowice, G 4
- Bieniędzy, *Biniędzy*, grodz., Przybyszewo, I 5
- Bieńki zob. Gadomiec-Jebienki, Krzczkowo-Bieńki
- Bieńki-Bucice = B. Bucice (B. Kęsice?), B. Migdy\* (Śmiotanki-Migdy), ciech., Suńsk, D 4
- Bieńki-Karkuty, ciech., Suńsk, D 4
- Bieńki-Kęsice zob. Bieńki-Bucice
- Bieńki-Migdy zob. Bieńki-Bucice
- Bieńki-Olbrachceice zob. Olbrachceice
- Bieńki-Przezgacie zob. Bieńki-Ziarno
- Bieńki-Strzekoty (B. Strzegoty, B. Strzeguty), *Bieńki-Skrzekoty*, ciech., Suńsk, D 4
- Bieńki-Śmiotanki, *Bieńki-Śmiotanki*, ciech., Suńsk, D 4
- Bieńki-Ziarno+ (B. Ziarnowe, B. Przazgacie?), ciech., Suńsk, D 4
- Biernaty, przasn., Siedlec, C 5
- Biernaty zob. Batogowo-Biernaty, Bobino-Biernaty, Załęże-Biernaty
- Bierzvice zob. Bieżejewice
- Bietkowice, *Bitkowice*, wysz., Kobylniki, F 3
- Bieżany, szreń., Radzanów, D 3
- Bieżejewice, *Bierzvice*, gost., Gostynin, F 2
- Biezuń, miasto, siepr., Biezuń, D 3
- Bikówek zob. Biejkowo, Biejkówko
- Biniewo zob. Bieniewo
- Biniędzy zob. Bieniewo
- Biodry-Falki = B. a Wissa\*, B. Falki, *Biedry-Falki*, wis., Burzyno, B 8
- Biskupice, blsk., Biskupice, d., E 3
- Biskupice, *Biskupice* — część, bł., Rokitno — ś. Wojciech, d., G 4
- Biskupice, *Henrykowo*, ciech., Nowe Miasto, d., E 4
- Biskupice, płk., Brwilino, d., E 2
- Biskupice, war., Wrociszewo, d., H 5
- Biskupice zob. Giełżowo
- Biskupy zob. Żabokliki-Biskupy
- Bitkowice zob. Bietkowice
- Bledzewo Małe, *Bledzewko*, siepr., Siepre, D 2
- Bledzewo Wielkie, *Bledzewo*, siepr., Siepre, D 2
- Blichowo, wysz., Blichowo, E 3
- Blizne, warsz., Babice, G 5
- Bloch, kam., Długosiodło, E 6
- Bloch, zob. Kosmy Wielkie
- Błażeje zob. Pierzechały-Błażeje
- Błażejewice (Błażejowice), biał., Biała, H 2
- Błażejki zob. Kopia
- Błażejowice zob. Błażejewice, Karwowo-Błażejowice
- Bładów zob. Bładów
- Bładostowo zob. Będostowo
- Bładowo, *Bładów*, gąb., Łowicz NMP, d., G 3
- Bładowo Małe, *Bładówko*, zakr., Cieksyno, E 4
- Bładowo Wielkie, *Bładowo*, zakr., Cieksyno, E 4
- Bładów (Bładów), biał., Bładów, H 4
- Bładówko zob. Bładowo Małe
- Błomino-Góle, *Błomino-Gule*, płoń., Skołatowo, E 3

- Błomino Gumowskie, płoń., Skołatowo, E 3
- Błomino Jeżowe (B. Jeże), *Błomino-Jeże*, płoń., Skołatowo, E 3
- Błonie, bł., miasto, Błonie, k., G 4
- Błonie zob. Kraski
- Błonie-Kilichy zob. Kraski
- Błony zob. Sulikowo-Błony
- Błota, *Warszawa-Błota*, warsz., Zyrzno, d., G 5
- Błotnica, woj. sandom., Błotnica, I 5
- Błoto zob. Białe Błoto
- Bobalice Małe, *Bombalice* – część, blsk., Będziszów, E 2
- Bobalice Wielkie, *Bombalice*-część, blsk., Będziszów, E 2
- Bobino, *Bobin*, ostroł., Goworowo, D 6
- Bobino zob. Głazowo-Cholewy
- Bobino-Biernaty (Chotkowo Nowe?), *Chotkowo-Biernaty*, przasn., Podosie, C 5
- Bobino-Dzieszki zob. Bobino-Zdziechy
- Bobino-Goleniwy, *Goloniwy*, przasn., Podosie, D 5
- Bobino-Grzybki (Bobki-Grzyby), przasn., Podosie, C 5
- Bobino-Jarnuły<sup>+</sup>, przasn., Podosie, C 5
- Bobino-Kieki<sup>+</sup>, przasn., Podosie, C 5
- Bobino-Miklasze zob. Bobino-Zdziechy
- Bobino-Niedźwiedzica = B. Niedźwiedzica, Nożewo-Niedźwiedzica\* (Nożewo-Bobino), roż., Ostrołęka, C 6
- Bobino Wielkie-Chrzczoney, *Bobino Wielkie*, przasn., Podosie, C 5
- Bobino-Zdziechy<sup>+</sup> (B. Dzieszki, B. Miklasze?), przasn., Podosie, C 5
- Bobki-Grzyby zob. Bobino-Grzybki
- Bobrek, war., Stomiec, I 5
- Bobrowa, raw., Lipce, d., H 3
- Bobrowce, biał., Biała, H 4
- Bobrowniki, soch., Łowicz NMP, d., G 3
- Bobrowniki, war., Głowaczewo, I 5
- Bobrowo = B. Poszepty\* (B. Poszepta), B. Wielkie\*, siepr., Sieprc, D 2
- Bobry zob. Dąbrówka-Bobry, Romany-Bobry, Romany-Sędzięta
- Bobry Niskie Małe zob. Romany-Bobry
- Boby, mak., Szwelice, d., D 5
- Bocheń zob. Bochyń
- Bocheńczewo, *Trzepowo Stare* – część, płk., Trzepowo, d., E 2
- Bochowo zob. Chmielewo Wielkie
- Bochyń, *Bocheń*, soch., Chroślin, d., G 2
- Boczki, gąb., Łowicz NMP, d., G 3
- Boczki-Świdrowo, wąs., Grajewo albo Wąsosz, A 8
- Bodzanowo, *Bodzanów*, miasto, wysz., Bodzanowo, d., E 3
- Bodzanowo, *Bodzanów* – część, przedmieście, płk., Bodzanowo, d., E 3
- Bodzewo, *Bodzew*, grodz., Lewiczyn, H 4
- Bogate = Bogate, Wola Bogacka\*, przasn., Bogate, D 5
- Bogatki, czer., Jazgarzewo, G 5
- Bogdany = B. Kokoszki\*, B. Kosiorki\*, B. Kosny\*, *Bogdany Wielkie*, przasn., Krzynowłoga Wlk., C 5
- Bogdany-Chmielewo, przasn., Krzynowłoga Wlk., C 5
- Boginie zob. Rakowo-Boginie
- Boglewice, war., Boglewice, H 5
- Boglewska Wola zob. Wola Boglewska
- Bogucino, *Bogucin*, ciech., Pałuki, D 4
- Bogucino, *Bogucin*, rac., Gralewo, d., E 3
- Bogufały zob. Rokitnica Wielka
- Bogurzyno Kościelne, *Bogurzyn*, szreń., Bogurzyno Kośc., C 3
- Bogurzyno Małe = B. Małe, *Bogurzyno\**, *Bogurzynek*, szreń., Bogurzyno Kośc., C 3
- Bogusądy zob. Koskowo-Bogusądy
- Bogusławczewice-Imki = B. Imki, B. Lenarty, *Bogusławki Duże*, raw., Rawa, I 3
- Bogusławczewice-Stara Wieś, *Bogusławki Małe*, raw., Rawa, I 3
- Bogusławczewice-Świnice (B. Świnice), *Świnice*, raw., Rawa, I 3
- Bogusławice = B. Małe\*, B. Wielkie\* (B. Ziemiańskie), sąch., Radzimino Wlk., E 4
- Bogusławki Duże zob. Bogusławczewice-Imki
- Bogusławki Małe zob. Bogusławczewice-Stara Wieś
- Bogusze, wąs., Grajewo, A 8
- Bogusze zob. Chmieleń, Krajewo-Pajki
- Boguszewiec, Boguszewo zob. Boguszewice
- Boguszki zob. Rostki-Boguszki
- Boguszkowo, *Boguszków*, war., Warka, H 5
- Boguszowiec (Boguszewo), *Boguszewiec*, siepr., Lutocino, D 2
- Boguszyce, łomż., Szczepankowo, C 7
- Boguszyce Duże zob. Boguszyce Wielkie
- Boguszyce-Kisiołki, *Kisiołki*, łomż., Szczepankowo, C 7
- Boguszyce Małe, raw., Boguszyce Mł., H 3 – H 4
- Boguszyce Wielkie, *Boguszyce Duże*, raw., Boguszyce Mł., k., H 3
- Boguszyce-Warchoły, *Andrzejki*, łomż., Szczepankowo, C 7
- Boguszyno, *Boguszyn*, sąch., Czerwieńsko, d., F 3
- Boguta-Stągiewka zob. Boguty-Stągiewki
- Boguty I, II = B. Chrościele\*, B. Jaszczółtowizna\*, B. Niemierzyna\* (Miemierzyna), *Boguty-Augustyny*, *Boguty-Milczki*, nur., Nur., E 8
- Boguty Dąbrowne zob. Skwary Dąbrowne
- Boguty-Jaszczółtowizna zob. Boguty I, II
- Boguty Leśne, nur., Nur, E 8
- Boguty-Milczki zob. Boguty I, II
- Boguty-Niemierzyna zob. Boguty I, II
- Boguty-Rubiesz-Zuzalka (B. Zuzalki), *Boguty-Rubiesz*, nur., Nur, E 8
- Boguty-Stara Wieś\*, *Boguty Wielkie*, nur., Nur, E 8
- Boguty-Stągiewki (Boguta-Stągiewka), nur., Nur, E 8
- Boguty Wielkie zob. Boguty-Stara Wieś
- Boguty-Zuzalki zob. Boguty-Rubiesz-Zuzalka
- Bohusze zob. Krajewo-Pajki
- Boimie (Boim, Bojemie), liw., Oleksin, G 7
- Bojanowo zob. Bojanowo-Goździe
- Bojanowo Chrapuńskie (B. Mikły), *Chrapoń*, rac., Grodzanowo Kośc., D 3
- Bojanowo-Goździe, *Bojanowo*, rac., Grodzanowo Kośc., D 3
- Bojanowo-Kosny<sup>+</sup>, rac., Grodzanowo Kośc., D 3
- Bojanowo-Mikły zob. Bojanowo Chrapuńskie
- Bojanowo-Suwaki, *Suwaki*, rac., Grodzanowo Kośc., D 3
- Bojany, kam., Brok, d., E 6
- Bojemie zob. Boimie
- Boksy zob. Borkowo-Boksy
- Bolemowska Wieś (Bolemowska Wola), *Bolimowska Wieś*, soch., Bolemów, k., G 3
- Bolemów, *Bolimów*, miasto, soch., Bolemów, k., G 3
- Bolesty zob. Milewo-Bolesty
- Bolesz zob. Grochowarsk
- Boleścięta zob. Reszki-Boleścięta
- Boleścino Małe zob. Nielawice
- Boleścino Wielkie zob. Nielawice
- Bolewo, niedzb., Lekowo, D 4

- Bolećcino, *Bolećcin*, sąch. albo ciech., Królewko, E 4
- Bołędy zob. Zaręby-Bołędy
- Bolimowska Wieś zob. Bolemowska Wieś
- Bolimów zob. Bolemów
- Bolino, wysz., Czerwieńsko, d., F 3
- Bolki zob. Budzyno-Bolki
- Bolkowo (Bulkowo), *Bulkowo*, nowom. albo ser., Winnica, d., E 5
- Bolkowo, *Bulkowo*, wysz., Bolkowo, k., E 3
- Bołaki zob. Olszewo-Bołaki
- Bombalice zob. Bobalice Małe, Bobalice Wielkie
- Bonisław zob. Benisław, Będzistaw
- Bończa Nagórna (B. Wielka), *Bończa*, war., Wrociszewo, I 5
- Bońkowa Wieś = Bońkowa Wieś, Pisarskie \*, Rzyńska \* (Rzyrkowa Wieś), *Palczew* — część, war., Wrociszewo, I 5
- Bońki (Buńki), sąch., Płońsko, E 4
- Bońkowo Kościelne zob. Buńkowo
- Bońkowo Podlesne zob. Buńkowo-Wity
- Borakowska Wola (Wólka B.), *Warszawa — Wólka Węglowa*, warsz., Wawrzyszewo, k., F 5
- Boraków, *Buraków Mały*, warsz., Kiełpino, k., F 5
- Borawe, *Borawice*, ostroł., Rzekuń, d., D 6
- Borawice = B. Dobki \*, B. Środki \*, *Borawskie*, radz., Przytuły, B 7
- Borawice zob. Borawe
- Borawice a Wissa (Borawy), *Borawskie Awissa*, radz., Radziłowo, B 8
- Borawice-Witynie, *Borawskie*, wis., Jedwabne, B 8
- Borawskie zob. Borawice, Borawice-Witynie
- Borawskie Awissa zob. Borawice a Wissa
- Borawy zob. Borawice a Wissa
- Borek+, czer., Cieciszewo, d., G 5
- Borek, *Borki* garw., Seroczyno, G 7
- Borek (Borki), *Borki*, garw., Stoczek, d., H 7
- Borek (Borki), *Borki*, liw., Jadowo albo Pniewnik, F 6
- Borek, *Srebrny Borek*, nur, Andrzejów, d., D 7
- Borek, ostr., Czerwino, D 6
- Borkaty zob. Burkaty
- Borki, garw., Żeliszewo, G 7
- Borki, war., Jasiona, I 5
- Borki zob. Borek, Łukoszyno-Borki, Rutki-Borki
- Borkowo, *Borków*, garw., Kołybiel, G 6
- Borkowo, kol., Płocko, k., B 7
- Borkowo zob. Borukowo, Smoleń-Poluby, Zaręby Kościelne, Żelazy-Brochowo
- Borkowo-Boksy = B. Boksy (B. Buksy), B. Brutki \*, B. Liski \*, (B. Abramy ?), przasn., Węgra, C 4
- Borkowo-Fałęty = B. Fałęty (B. Fałęta, B. Focze ?), B. Mroczi \* B. Wielkie \*, *Borkowo-Falenta*, przasn., Węgra, C 4
- Borkowo Kościelne, siepr., Borkowo Kośc., D 2
- Borkowo-Liski zob. Borkowo-Boksy
- Borkowo-Mroczi zob. Borkowo-Fałęty
- Borkowo Wielkie (B. Rościszewskie), siepr., Borkowo Kośc., D 2
- Borkowo Wielkie zob. Borkowo-Fałęty
- Borków, *Warszawa-Borków*, warsz., Zyrzno, G 5
- Borków zob. Borkowo
- Borowa Wola zob. Borówka, Borówko, Sowia Wola
- Borowce zob. Mierzejewo-Borowce
- Borowe (Kapino), grodz., Przybyszewo, d., I 4
- Borowe, *Borowe-Gryki*, przasn., Krzynowłoga Mł., C 4
- Borowe zob. Borowe Nowe, Chrzanowo Borowe, Kępiste Borowe Kossaki Borowe, Krajewo Borowe, Łady Borowe, Nabrzeże, Pieńki Borowe, Szczawino Borowe, Szczepkowo Borowe, Wądolki Borowe
- Borowe Chrzany zob. Chrzanowo Borowe
- Borowe-Gryki zob. Borowe
- Borowe Nowe (Borowo N., Postrugały Borowy), Borowe, szreni., Podkrojewo Kośc., C 3
- Borowice, *Borowiczki — Parcele*, płck., Jemielnica, E 2
- Borowice, płck., Miszewo Murowane, F 3
- Borowice zob. Szczepkowo Borowe
- Borowiczki-Parcele zob. Borowice
- Borowie zob. Jastrzębie, Nabrzeże
- Borowo, siepr., Rościszewo, D 2
- Borowo Nowe zob. Borowe Nowe
- Borowy zob. Gądomiec-Barany
- Borówka (Nowa Wólka), *Borówek*, garw., Łatowicz, k., G 6
- Borówka \* (Borowa Wola), *Gruzdów* — część, bł., Brwinowo, G 4
- Bórówko (Borowa Wola, Borówno), *Borówka*, raw., Głowno, H 2
- Borszyce, mszczon., Chojnata Mniska, H 4
- Boruchowo-Daëbog zob. Boruchowo
- Boruchy zob. Ulatowo-Borzuchy
- Borucza, warsz. albo kam., Stanisławów, k., F 6
- Borukowo, *Borkowo*, zakr., Ciek-syno, E 4
- Boruty zob. Grotowo-Boruty
- Boruty-Janowiec (B. Jastrzębki), *Janowiec-Boruty*, mław., Janowiec Kośc., B 4
- Boruty-Kurzątki (B. Kurzątki), *Boruty*, roz., Gąsowo, C 5
- Boruty-Rzwień. *Boruty*, roz., Rożan, D 6
- Borysław, raw., Janisławice, d., H 3
- Boryszew zob. Boryszowo, Boryszów
- Boryszewek zob. Boryszowo-Pierczyno
- Boryszewo Stare zob. Borzyszewo
- Boryszewo-Stypuły zob. Boryszowo-Stypulino
- Boryszowo, *Boryszew*, soch., Kozłowo Bp., G 3
- Boryszowo-Pierczyno, *Boryszewek*, soch., Kozłowo Bp., d., G 3
- Boryszowo-Stypulino+ (Boryszewo-Stypuły), soch., Kozłowo Bp., G 3
- Boryszów, *Boryszew*, warsz., Wierzowno, G 5
- Borze+, liw., Czerwonka, F 7
- Borze zob. Górki Stare Borze, Kruszewo
- Borze-Marcisze, nowom., Gzy, D 5
- Borze-Przechy, nowom., Gzy, D 5
- Borze-Strumiany = B. Piswaki \*, B. Staški \*, B. Strumiany, B. Wielkie \*, nowom., Gzy, D 5
- Borzeń zob. Borzym
- Borzewo, *Bożewo*, płck., Borzewo, E 2
- Borzewo-Puchowki (B. Małe), *Borzewo Szlacheckie*, płoń., Gralewo, E 3
- Borzewo Strzeszewskie, *Borzewo Kmiece*, płoń., Gralewo, E 3
- Borzewuje zob. Pomianowo-Borzewuje
- Borzęcin, *Borzęcin Duży*, bł., Borzęcin, d., F 4
- Borzuchowo (Boruchowo-Daëbog), *Borzuchowo-Daëbogi*, mław., Grudowsko, G 4
- Borzuchy zob. Ulatowo-Borzuchy
- Borzym, *Borzeń* wysz., Orszymowo, F 3
- Borzym zob. Borzymowie
- Borzymowa Wola, *Borzymówka* soch., Kozłowo Bp., G 3
- Borzymowice zob. Rutki-Borzymy
- Borzymowie (Borzym), *Borzymy* młyn, kam., Jadowo, k., E 6

- Borzymówka zob. Borzymowa Wola
- Borzymy = Borzimy, B. Dobrzyca\*, wąs., Grabowo, B 7
- Borzymy\*\*, łomż., Nowogród
- Borzymy zob. Borzymowie, Kłodno-Borzymy, Olszewo-Borzymy, Rutki-Borzymy
- Borzymy-Dobrzyca zob. Borzimy
- Borzyszewo, *Borzyszewo Stare*, płck., Jemielnica, d., E 2
- Bosewo (Wola Bęsowo), *Bosewo Stare*, kam., Długosiodło, d., D 6
- Boska Wola zob. Wola Boska
- Boża Wola†, szreń., Chamsk?, C 3
- Boża Wola zob. Bożowola, Chojny
- Boże, war., Stromiec, I 5
- Bożeje zob. Szwabysze-Bożeje
- Bożejewo, wis., Wizna, k., C 7
- Bożenica, młyn, łomż., Łomża, k., C 7
- Bożewo zob. Borzewo
- Bożowola (Boża Wola), *Boża Wola*, soch., Błonie, G 4
- Bór zob. Ostrybór
- Brajciszewo-Mały Brok = Brajczyszewo M. B. (Braciszewo, Brajczewo), Sierzputy, *Brajczyszewo-Sierzputy*, zambr., Rosochate Kośc., D 7
- Braki zob. Dębsko Brakowane
- Bramki Małe (Bramki-Mała Wieś), *Bramki Ludne* — część, soch., Błonie, G 4
- Bramki Straszowe = B. Sędzicowe\* B. Straszowe, *Bramki Ludne* — część, soch., Błonie G 4
- Brankowo (Bramkowo), *Branków*, war., Wrocław, I 5
- Brańczyce zob. Pokrzywna
- Brańsk (Brańsko), *Brańszczyk*, kam., Brańsk, d., E 6
- Brasie zob. Pęszyno
- Bratki zob. Krzywki-Bratki
- Bratkowice, *Łowicz* — część, soch., Łowicz ś. Ducha, d., G 3
- Bratoszewice, miasto, woj. łęcz., Bratoszewice, H 2
- Braty zob. Dąbrówka Stara
- Breczki zob. Smoleń-Jakusze
- Brelki, blsk., Łęg Wlk., E 3
- Brochocino (B. Garwaskie), *Brochocin*, płck., Trzepowo, E 2
- Brochocino Szlacheckie, *Brochocinek*, płck., Trzepowo, E 2
- Brochowo zob. Żelazy-Brochowo
- Brochowo Wielkie (Brochów), *Brochów*, soch., Brochowo Wlk., F 3
- Brochówek (Brochówko), *Malanowo*, soch., Brochowo Wlk., F 3
- Brodki, garw., Wodynie, G 7
- Brodne, gąb., Kiernoza, F 3
- Brodowa Łąka, *Brodowe Łąki*, kuźnica, przasn., Chorzele?, k., B 5
- Brodowo (B. a Wissa), radz., Radziłowo, B 8
- Brodowo zob. Pyziółki-Brodowo
- Brodowo a Wissa zob. Brodowo
- Brodowo-Bąbały zob. Brodowo-Wypychy
- Brodowo-Kuce, *Brodowo-Kuce*, nowom. albo ser., Winnica, E 5
- Brodowo Wielkie zob. Brodowo-Wypychy
- Brodowo-Wity, nowom. albo ser., Winnica, E 5
- Brodowo-Wypychy\* (Brodowo Wielkie, Włodzimirowo?), *Brodowo-Bąbały*, nowom. albo ser., Winnica, E 5
- Brodowo-Żyłki, nowom. albo ser., Winnica, E 5
- Brody, nowom. albo ser., Pomnichowo, d., F 4
- Brody = B. Małe\*, B. Wielkie\*, sąch., Płońsko, E 4
- Brody zob. Chrzanowo-Brody, Dzierżęzka Mała, Rudowo-Brody
- Brody Małe, wysz., Orszymowo, F 3
- Brody Wielkie, *Brody Duże*, wysz., Orszymowo, d., F 3
- Brody Wielkie zob. Brody
- Brodzice zob. Kurzątki
- Brodzięcino, *Brodzięcino*, ciech., Kraszewo Kośc., D 4
- Brok, miasto, nur., Brok, d., E 7
- Brok zob. Brajczyszewo Mały-Brok, Goski-Mały Brok, Kępiste Wielkie Brok, Ołdaki Magna Brok, Skarżyno, Skłody
- Brokovo zob. Żelazy-Brochowo
- Brolino, *Brolin*, łomż., Smlodowo, C 7
- Brolino\*, *Brolino-Oprawczyki*, nur., Czyżewo Kośc., D 7
- Brolino zob. Zgorzała
- Brolino-Falkowice zob. Brolino-Stolniki
- Brolino-Koski, *Brolino-Koski*, nur., Czyżewo Kośc., D 7
- Brolino Małe zob. Brolino-Stolniki
- Brolino-Pogorzal, *Brolino-Piwki*, nur., Czyżewo Kośc., D 7
- Brolino-Stolniki† (B. Falkowice, B. Małe), nowom., Klukowo, E 4
- Brolino-Storozumy, *Brolino-Storozumy*, nur., Czyżewo Kośc., D 7
- Brolino Średnie, *Broliny Średnie*, nowom., Klukowo, E 4
- Brolino Wielkie, *Broliny Wielkie*, nowom., Klukowo, E 4
- Bromierz Mały, *Bromierz*, blsk., Rogotworsk, E 3
- Bromierz Wielki, *Bromierz*, blsk., Rogotworsk, E 3
- Bronaki-Olki zob. Brunaki-Olki
- Bronaki-Pietrasze zob. Brunaki-Piotrasze
- Bronięcie zob. Kaskowo-Bronięcie, Pęszyno-Bronięcie
- Bronisławów zob. Porady Podlesne
- Bronisze, bł., Żbików, G 5
- Bronisze zob. Chrostowo-Bronisze, Chrzanowo-Bronisze, Koskowo, Olszewo-Chlebowo
- Broniszewo (Broniszowo), *Broniszew*, grodz., Goszczyn, d., I 5
- Bronki zob. Chrostowo-Bronisze
- Bronowice (B. za Rogowem), raw., Brzeziny, H 2
- Bronowo zob. Brunowo
- Bronowo-Gąsiory zob. Brunowo-Gąsiory
- Bronowo Kmiece zob. Brunowo Kmiece
- Bronowo Nowe zob. Brunowo Nagórne
- Bronowo-Sady zob. Brunowo-Sady
- Bronowo-Zalesie zob. Brunowo-Salonki, Brunowo-Zalesie
- Broszkowo, *Broszków*, liw., Niwiska, G 7
- Broszkowo zob. Cisie, Nowaki-Broszkowo, Piróg
- Broszków zob. Broszkowo
- Bród zob. Jabłeczники Kamienne, Rakowo
- Bródno, *Warszawa-Stare Bródno*, warsz., Kamion, k., F 5
- Brudki, *Brudki Stare*, ostr., Wąsowo, D 6
- Brudnaki zob. Brunaki-Olki
- Brudnice, szreń., Lubowidz, C 3
- Brudnice = B. Małe\*, B. Wielkie\*, siepr., Kurowo, D 2
- Brudzino, *Brudzino*, płoń., Góra Kośc., E 3
- Brolin zob. Brolino
- Brolino-Koski zob. Brolino-Koski
- Brolino Lipskie zob. Lipskie
- Brolino-Oprawczyki zob. Brolino
- Brolino-Piwki zob. Brolino-Pogorzal
- Brolino-Storozumy zob. Brolino-Storozumy
- Broliny Średnie zob. Brolino Średnie
- Broliny Wielkie zob. Brolino Wielkie
- Brunaki-Olki (Brudnaki), *Brunaki-Olki*, wis., Jedwabne, B 7
- Brunaki-Piotrasze (Piotraszewo), *Brunaki-Pietrasze*, wis., Jedwabne, B 7
- Brunowo (Bronowo), *Brunowo*, wis., Wizna, k., C 7
- Brunowo-Gąsiory (Bronowo G.),

- Bronowo-Zalesie* – część, plck., Trzepowo albo Czacheino, E 2  
Brunowo Kmiece, *Bronowo Kmiece*, plck., Proboszczowice, E 2  
Brunowo Nagórne, *Bronowo Nowe*, plck., Proboszczowice, E 2  
Brunowo-Sady (Bronowo S.), *Bronowo-Sady*, plck., Trzepowo, E 2  
Brunowo-Salonki, *Bronowo-Zalesię* – część, plck., Trzepowo, E 2  
Brunowo-Zalesie, *Bronowo-Zalesie* – część, plck., Proboszczowice, E 2  
Brutki zob. Borkowo-Boksy  
Brwilino, *Brwilno Dolne*, gost., Radziwie, d., E 2  
Brwilino (Brwilno), *Brwilno*, plck., Brwilino, E 2  
Brwinowo, *Brwinów*, bl., Brwinowo, G 4  
Brychy zob. Karwowo-Brychy  
Brykczy zob. Świdry a Wissa  
Bryszki zob. Mierzejewo-Bryszki  
Brzechowo, blsk., Łęg Wlk., E 3  
Brzeg Czetna zob. Chłudnie-Brzeg Czetna, Włodki-Brzeg Czetna  
Brzegi, garw., Miastkowo Wlk., H 6  
Brzegi zob. Białobrzegi  
Brzeska Wola zob. Wola Brzeska  
Brzeski zob. Czaplice-Dobki  
Brzeski-Kołaki, przasn., Chorzele albo Krzynowłoga Wlk., C 5  
Brzeście, czer., Cieciszewo, G 5  
Brzeście, *Brzeźce*, war., Stromiec, I 5  
Brzeście, *Brzeście Szlacheckie*, płoń., Baboszewo, E 3  
Brzezie (Brzeżice), gąb., Jamno, k., F 3  
Brzezienko Małe (Brzeżinko, Brzeźno Mt.), *Brzezienko*, ostr., Wąsowo, D 6  
Brzezienko Wielkie zob. Brzeźno Wielkie  
Brzeżyny, miasto, woj. łącz., Brzeżyny, H 2  
Brzeżce zob. Brzeście  
Brzeżnica, *Plock* – część, plck., Plocko, E 2  
Brzeżnica, *Biele-Brzeżnica*, sąch., Wierzbowiec, k., E 4  
Brzeżnik (Brzeżniki), liw., Dobrze Str., F 6  
Brzeźno, wąs., Niedźwiadna, A 7  
Brzeźno Małe zob. Brzeżienko Małe  
Brzeźno Wielkie (Brzeżienko Wlk.), *Brzeźno*, ostr., Goworowo, D 6  
Brzoska Wola zob. Wola Brzozowska  
Brzoski zob. Grabownica-Brzoski  
Brzostowiec, biał., Michałowice, I 4  
Brzostowo = Brzostowo, Miedzino\*, wis., Burzyno, B 8  
Brzostowo-Nadbory (Nadborowo), *Nadbory*, wis., Burzyno, B 8  
Brzostowo-Siestrzanki, *Siestrzanki*, wis., Burzyno, B 8  
Brzoza, *Brzuza Stara*, garw., Jastrzębie, k., H 6  
Brzoza, *Brzuza*, kam., Kamieniec, k., E 6  
Brzoze Pańskie, *Brzuze Duże*, roż., Rożan, D 6  
Brzoze Ziemiańskie, *Brzuze Małe*, roż., Rożan, D 6  
Brzozokol zob. Wólka Brzozokolowa  
Brzozowa Wólka, radz., Białaszewo, k., A 8  
Brzozowica, *Brzozówka*, garw., Jakubowo, G 6  
Brzozowica (Brzozowice, Mała Brzozowica), kam., Dobre Str., F 6  
Brzozowica, *Brzozówka*, war., Grabowo, k., I 5  
Brzozowica zob. Góra  
Brzozowiec (Brzozówka, Brzozówko), gąb., Brzozów, F 3  
Brzozowo\*, radz., Romany, B 7  
Brzozowo zob. Gać-Brzozowo, Krajewo-Brzozowo, Mścielichy-Brzozowo, Okurowo-Brzozowo  
Brzozowo-Byki = Baranowo\*, Brzozowo-Byki, *Brzozowo Małe*, ciech., Zielona, D 5  
Brzozowo-Czary = B. Czary, B. Wypychy\*, przasn., Dzierzgowo, C 4  
Brzozowo-Dąbrówka zob. Dąbrówka  
Brzozowo-Łęg zob. Łęg  
Brzozowo-Maje zob. Maje  
Brzozowo Małe zob. Brzozowo-Byki  
Brzozowo Nowe, przasn., Dzierzgowo, C 4  
Brzozowo Stare, *Brzozowo Wielkie*, ciech., Zielona, D 5  
Brzozowo Stare, przasn., Dzierzgowo, C 4  
Brzozowo-Wypychy zob. Brzozowo-Czary  
Brzozowska Wola zob. Wola Brzozowska  
Brzozów, *Brzozów Stary*, gąb., Brzozów, F 3  
Brzozów, raw., Żelazna, H 3  
Brzozów Stary zob. Brzozów  
Brzozówka, raw. albo biał., Sierchowoy, I 3  
Brzozówka zob. Brzozowica, Brzozowiec, Kajmy  
Brzozówko zob. Brzozowiec  
Brzóza, *Brzóze*, garw., Mińsko, G 6  
Brzózka (Starościan Grąd?), kam., Sadowne, d., E 7  
Brzóze zob. Brzóza  
Brzumino, *Brzumín*, czer., Radwankowo, H 5  
Brzumino-Kanie zob. Brzumino-Wylezino  
Brzumino-Kawieczyno, *Kawieczyn*, tarcz., Rembierkowo, H 5  
Brzumino-Pawłowice, *Pawłowice*, tarcz., Rembierkowo, H 5  
Brzumino-Racibory, *Racibory*, tarcz., Rembierkowo, H 5  
Brzumino-Ryczki\*, tarcz., Rembierkowo, H 5  
Brzumino-Wylezino = B. Kanie\*, B. Wylezino, *Wylezin*, tarcz., Rembierkowo, H 5  
Brzuskowola zob. Wola Brzeska  
Brzuza zob. Brzoza  
Brzuza Stara zob. Brzoza  
Brzuze Duże zob. Brzoze Pańskie  
Brzuze Małe zob. Brzoze Ziemiańskie  
Bucice zob. Bieńki-Bucice  
Bucie zob. Tymianka-Bucie  
Buciowie zob. Tymianka-Bucie  
Buczki zob. Wądołki-Buczki  
Buczyno = B. Aksamity\*, B. Manez\*, *Buczyn*, ostroł., Czerwino, D 6  
Budel (Budla), garw., Łaskarzewo, H 6  
Budki, przasn., Chorzele, k., C 5  
Budki zob. Kocięcino Brodowe  
Budkowo (B. Grabia), rac., Drobnin, E 3  
Budkowo Grabowskie zob. Skoczkowo  
Budla zob. Budel  
Budne, ostroł., Kleczkowo, k., C 6  
Budne zob. Mocarze Budne, Napierki Butne, Żarnowo  
Budne-Sowięta zob. Budny  
Budne-Żarnowo zob. Żarnowo  
Budny, *Budne-Sowięta*, roż., Nowa Wieś, C 6  
Budny Leśniewskie zob. Leśniewice-Antonice  
Budziszewo zob. Budziszewo  
Budzino zob. Kołaki-Budzino  
Budziska, *Budziska Stare*, kam., Kamionolas, E 6  
Budziska (Gniazdowo-Budziski), *Budziszki*, łomż., Lubotyń, D 7  
Budziska, warsz., Okuniew, F 6  
Budziska zob. Wola Dębska  
Budziska Stare zob. Budziska  
Budziska Wola zob. Wola Dębska  
Budziski zob. Budziska  
Budziszewice (Budziszowice), *Budziszewice* – część, miasto, raw., Budziszewice, k., I 3  
Budziszewice, *Budziszewice* – część, raw., Budziszewice, k., I 3  
Budziszewo (B. Kuleszkowie, Budziszewo), *Budziszewo-Śledziony*, nur., Andrzejów, D 7

- Budziszewo zob. Rostki-Budziszyno
- Budziszewo-Gzeglóły, *Budziszewo-Kseksoly*, nur., Andrzejów, D 7
- Budziszki zob. Budziska
- Budziszowice zob. Budziszewice
- Budziszyn zob. Budziszyno Wielkie
- Budziszyno zob. Rostki-Budziszyno
- Budziszyno Małe, *Budziszyniek*, grodz., Drwalewo, H 5
- Budziszyno Wielkie, *Budziszyn*, grodz., Drwalewo, H 5
- Budziszyno-Wypychy zob. Rostki-Budziszyno
- Budzyno-Bolki, mak., Maków, D 5
- Budzyno-Nawiry (Nawiry), mak., Maków, D 5
- Budzyno-Walendzięta (Walentowo), mak., Maków, D 5
- Bugzy-Jarki zob. Jarki
- Bugzy Płaskie zob. Płaskie Buksy
- Bujały, biał., Lubania, I 4
- Buki zob. Korytowo
- Bukowa Wola, Bukowska Wola zob. Wola Bukowa
- Bukowiec, *Bukowiec Wielki*, mław., Janowiec Kośc. albo Grzebsk, B 4
- Bukowiec, *Bukowiec Nowy*, raw., Żelichnin Mn., I 3
- Bukowiec zob. Sambory
- Bukowiec Mały+, mław., Janowiec Kośc. albo Grzebsk, B 4
- Bukowo Małe, radz., Słucz, B 8
- Bukowo Wielkie, *Bukowo Duże*, radz., Słucz, B 8
- Bukówka Stara zob. Wola Bukowa
- Buksy\*\*, ciech., Suńsk
- Buksy zob. Borkowo-Boksy, Płaskie-Buksy
- Bulkowo zob. Bolkowo
- Bunceze, Bunice zob. Rutki-Korytki-Kamionki
- Buńki zob. Bońki
- Buńkowo Kmiecie, *Buńkowo Kościelne*, szreń., Dąbrowa, D 3
- Buńkowo-Środy+ = B. Michałowice\*, B. Środy, szreń., Szreńsko, D 3
- Buńkowo-Wity\*, *Bońkowo Podleśne*, szreń., Szreńsko, D 3
- Buńkowo-Zaręby, Zaręby, szreń., Szpeńsko, D 3
- Buraków Mały zob. Boraków
- Burcze zob. Goszczyno
- Burkaty × 2 (Borkaty), ciech., Ciemnowo Kośc., D 4
- Buraki zob. Kęse-Panki
- Burnak zob. Nagórki-Burnak
- Bursy zob. Mieszki-Bursy
- Burzyno, *Burzyn*, wis., Burzyno, B 8
- Buszyce, folw., soch., Kaski Młyniska Wieś, k., G 4
- Byczek zob. Karwowo-Byczki
- Byczki, biał., Biała, H 4
- Byczki, raw., Godzianów, d., H 3
- Byczki zob. Drozdowo, Karwowo-Byczki, Kurzątki
- Byczyna\*\*, grodz., Worowo
- Bydne zob. Pomorzany Bydne
- Byki, gąb., Jamno, F 3
- Byki zob. Brzozowo-Byki, Drozdowo, Łukoszyno-Byki, Milewo-Byki
- Bylice zob. Milewo-Bylice
- Bylice Wielkie, *Bylice*, nowom., Klukowo, E 4
- Bylino, wysz., Żochowo Kośc., E 3
- Bylino zob. Bielino, Pieńki-Grodzisko
- Byliny zob. Łukoszyno
- Bystre zob. Kawieczyno-Sylamy, Rudno
- Bystre-Chrzany = B. Chrzany, B. Włodki\*, przasn., Krzynowłoga Wlk., C 4
- Bystre-Kąski (B. Kąsek), *Końskie*, przasn., Krzynowłoga Wlk., C 4
- Bystre-Kurzyny = B. Kurzyny (Kurzyna-Bystre), B. Ślepowny\* (B. Marki?), przasn., Krzynowłoga Wlk., C 4
- Bystre Romany zob. Zalesie
- Bystry zob. Kalinówka-Bystry
- Bystry Jemielnny Las zob. Kalinówka-Bystry
- Bystrystok zob. Truszki-Kucze
- Bystrzanów (Bystrzanowo), tarcz., Tarczyn, d., H 4
- Byszewice (Byszowice), raw., Rawa, d., I 3
- Byszewo, mak., Karniewo, d., D 5
- Byszowice zob. Byszewice
- Bzury = Bzury, B. Skiejtowstok, was., Wasosz, A 8
- Bzury zob. Koskowo-Bzury, Mystkowo-Bzury, Wronino Małe
- Bzury Skiejtowstok zob. Bzury
- Całowanie = Całowanie, Wólka Całowańska\* (Krukawka), czer., Radwankowo, G 5
- Caniewo, *Coniew*, czer., Czarsk, k., H 5
- Cedry-Kopystki, *Kopiszki*, kol., Romany, B 7
- Cedry-Złotystok (C. Wielkie), *Cedry*, kol., Romany, B 7
- Cedzyno (Cydzyno), *Cydzyń Stary*, kol., Dobrzyjałowo, C 7
- Ceglówo, *Ceglów*, garw., Ceglówo, d., G 6
- Cekanowo zob. Czekanowo
- Celejewo = Celejewo, Łązek Celejewski\*, *Celejów*, garw., Wilka, H 6
- Celigów zob. Cielgów
- Cesarze, *Chojeczno Cesarskie*, liw., Niwiska, G 7
- Cetlin zob. Czetnino
- Cety zob. Gogole-Steckki, Pajewo-Cety
- Cędrowice = Cędrowice, Wola Cędrowska\*, czer., Sobikowo, H 5
- Chabdy zob. Chełchy-Chabdzino
- Chabdzinek, czer., Cieciszewo, G 5
- Chabdzino, *Chabdzin*, czer., Cieciszewo, G 5
- Chabdzino zob. Chełchy-Chabdzino
- Chabowo-Łazowo, *Chabowo-Łazowo*, blsk., Drobniń, D 3
- Chabowo-Stara Wieś (Ch. Biskupie), *Chabowo Stare*, blsk., Drobniń?, d./s., D 3
- Chabowo-Świniary, blsk., Drobniń, D 3
- Chajewo\*, was., Niedźwiadna, A 7
- Chajęty-Jaktory (Ch. Gastuł?), *Jaktory*, kam., Dąbrówka Str., F 5
- Chajęty Stare (Chajęta, Ch. Gdakowo), *Chajęty*, kam., Dąbrówka Str., F 5
- Chamsk (Chamsko), szreń., Chamsk, C 3
- Charzyny-Borzymy zob. Charzyny Wielkie
- Charzyny Długie, *Charzyny-Dłużyce*, rac., Uniecko, D 3
- Charzyny-Gęby\*, *Charzyny-Szatkowięta*, rac. Uniecko, D 3
- Charzyny-Rogale, rac., Uniecko, D 3
- Charzyny-Szatkowięta zob. Charzyny-Gęby
- Charzyny Wielkie, *Charzyny-Borzymy*, rac., Uniecko, D 3
- Chawłozoy zob. Rdułtowo
- Chędzino zob. Chełchy-Chabdzino, Zalesie-Chędzino
- Chędzino-Krosze (Ch. Krosie), *Chędzino Krusze*, rac., Uniecko, D 3
- Chędzino Wielkie, *Chędzino-Szymańczyki*, rac. Uniecko, D 3
- Chążno, *Chąšno Drugie*, gąb., Łowicz NMP, d., G 3
- Chcianowo Borowe zob. Chrzano-wo Borowe
- Chcianowo Dębskie zob. Chrzano-wo Borowe
- Chelice zob. Chylice
- Chełchy, was., Niedźwiadna, A 7
- Chełchy zob. Kownaty-Chełchy, Mamino Chełchy Chojnowo, Ma-

- mimo Chełchy Salki, Mamino Chełchy Wszebory
- Chełchy-Chabdzino = Ch. Chabdzino (Ch. Chabdy, Ch. Chądzino) Ch. Wiechny\* (Ch. Wiąchny), *Chełchy-Chabdzyno*, ciech. albo przasn., Karniewo, D 5
- Chełchy-Cibory, mak., Karniewo, D 5
- Chełchy-Dzierżki = Ch. Dzierżki, Ch. Wiechny\*, *Chełchy Dzierżkie*, mak., Karniewo, D 5
- Chełchy-Falki zob. Mamino Chełchy Salki
- Chełchy-Iłowo, *Chełchy Iłowe*, przasn. albo ciech., Karniewo, D 5
- Chełchy-Jakusze, *Chełchy-Jakusy*, ciech. albo przasn., Karniewo, D 5
- Chełchy-Klimki (Ch. Klimasze), ciech. albo przasn., Karniewo, D 5
- Chełchy-Kmiece, mak., Karniewo, D 5
- Chełchy-Rutki (Ch. Rudkowo, Ch. Witkowo?), *Rutki*, ciech. albo przasn., Karniewo, D 5
- Chełchy-Sebory zob. Mamino Chełchy Wszebory
- Chełchy-Wiąchny zob. Chełchy-Chabdzino
- Chełchy-Wiechny zob. Chełchy-Chabdzino, Chełchy-Dzierżki
- Chełchy-Witkowo zob. Chełchy-Rutki
- Chelmee, biał., Jaruzel, H 4
- Chelmno zob. Nowa Wieś
- Chelpowo, płck., Trzepowo, k./d., E 2
- Chelpy-Kasprów Piec (Pieczyńska?), *Kasprów*, wąs., Grajewo, A 8
- Chelst, garw., Kołybiel, G 6
- Chelstowo, płck., Święciniec, E 3
- Chelsty, ostroł., Goworowo, D 6
- Chlebotki zob. Chlewiotki Małe, Chlewiotki Wielkie
- Chlebotki Nowe zob. Chlewiotki Wądołowo Nowe
- Chlebotki Stare zob. Chlewiotki Wądołowo Stare
- Chlebowo, *Chlebów*, warsz., Pęcice, G 5
- Chlebowo, wysz., Blichowo, E 3
- Chlebowo zob. Olszewo-Chlebowo
- Chlebów, raw., Lipce, d., H 3
- Chlebów zob. Chlebowo
- Chlewiotki Małe, *Chlebotki* — część, nowom. albo ser., Nosilsko, E 4
- Chlewiotki-Gocław zob. Chlewiotki Wądołowo Nowe
- Chlewiotki Nowe zob. Chlewiotki Wądołowo Nowe
- Chlewiotki Stare zob. Chlewiotki Wądołowo Stare
- Chlewiotki Wądołowo Nowe = Ch. Gocław\*, Ch. Wądołowo Nowe, *Chlebotki Nowe*, zambr., Zawady, C 8
- Chlewiotki Wądołowo Stare, *Chlebotki Stare*, zambr., Zawady, C 8
- Chlewiotki Wielkie, *Chlebotki* — część, nowom. albo ser., Nosilsko, E 4
- Chlewiska, liw. Niwiska albo Wodynie, G 7
- Chlewnia, mszczon., Grodzisko, G 4
- Chłudnie-Brzeg Czetna, *Chłudnie*, kol., Płocko, B 7
- Chłopia Łąka, przasn., Siedlec, C 5
- Chmiele-Pogorzel, *Chmiele-Pogorzela*, zambr., Rosochate Kośc., D 7
- Chmieień = Ch. Bogusze\*, Ch. Dębe\*, Ch. Orzeszki\*, Ch. Sławki\* (Krajewo Sławki Chmieień), Ch. Strzeże\* (Chmielin-Strzeże), *Chmieień Wielki*, przasn., Krzynowłoga Wlk., C 4
- Chmieień-Wólka zob. Chmielonek
- Chmielew zob. Chmielewo
- Chmielewko zob. Chmielewo, Chmielewo Małe
- Chmielewko-Wąsosze zob. Wąsosze Chmielewskie
- Chmielewo (Chmielewko), ciech., Pałuki, D 4
- Chmielewo, *Rakowo Stare*, kol., Płocko, B 7
- Chmielewo, *Chmielew*, liw., Korytnica, F 7
- Chmielewo, łomż., Lubotyń, D 7
- Chmielewo, mak., Zambska, d., D 5
- Chmielewo (Chmielowo), nur., Złotaria, d., D 7
- Chmielewo (Chmielów), *Chmielów*, war., Mniszewo, H 6
- Chmielewo, wysz., Czerwieńsko, d., F 3
- Chmielewo zob. Bogdany-Chmielewo, Chmielewo Wielkie, Kamianki
- Chmielewo-Bochowo zob. Chmielewo Wielkie
- Chmielewo-Dzieci zob. Chmielewo Małe
- Chmielewo Małe, mław., Grzebsk, C 4
- Chmielewo Małe (Ch. Dzieci, Kozielec), *Chmielewko*, nowom., Nosilsko, E 4
- Chmielewo Małe zob. Wąsosze Chmielewskie
- Chmielewo-Wąsosze zob. Wąsosze Chmielewskie
- Chmielewo Wielkie, mław., Grzebsk, C 4
- Chmielewo Wielkie (Ch. Bochowo?), *Chmielewo*, nowom., Klukowo, E 4
- Chmielewo-Zycharzewo, *Chmielewo*, łomż., Nowogród, C 7
- Chmielin-Strzeże zob. Chmieień
- Chmielonek (Wólka Chmieień), przasn., Krzynowłoga Mł., C 4
- Chmielowo zob. Chmielewo
- Chmielów zob. Chmielewo
- Chochołowo+, kol. Lachowo, B 7
- Chocimy zob. Gadomiec-Chrzeszony
- Chociszewo zob. Kociszewo
- Chociw Wielki, *Chociw*, raw., Krzemienica, I 3
- Chociwek Mały, *Chociwek*, raw., Krzemienica, I 3
- Choczna zob. Choszczna
- Chodakowo Nagórne (Ch. Małe Nagórki), *Chodakówek*. soch., Sochaczew, F 3
- Chodakowo Wielkie, *Chodaków*, soch., Sochaczew, F 3
- Chodakówek zob. Chodakowo Nagórne
- Chodkowo (Kotkowo), *Chodków*, war., Głowaczewo, I 6
- Chodkowo (Chotkowo), wysz., Bodzanowo, d., F 3
- Chodkowo-Biernaty zob. Bobino-Biernaty
- Chodkowo-Kuchny zob. Chotkowo-Kuchny
- Chodkowo Wielkie zob. Chotkowo Wielkie
- Chodkowo-Załogi zob. Chotkowo-Załogi
- Chodków zob. Chodkowo
- Chodnów (Chodunów), biał., Biała, H 4
- Chodupie, *Chodup*, przasn., Węgrzynowo, D 5
- Chodupki = Chodupie, Chodupki (Chodupka)\*, *Chodupka*, szren., Kuczbork, C 3
- Chodupki zob. Czarzaste-Chodupki
- Chodziszewo\*\* (Chodziszewo), sąch., Wierzbowiec
- Choiny (Chojny), garw., Parysewo, H 6
- Choiny (Czarna), warsz., Pustelnik albo Stanisławów, d., F 6
- Chojeczno zob. Gałki
- Chojeczno zob. Jagodne, Kotuń, Mingosy
- Chojeczno Cesarskie zob. Cesarze
- Chojeczno Drozdowa Wola\*\*, liw., Niwiska
- Chojeczno-Piętki\* (Piątka), liw., Niwiska, G 7
- Chojeczno-Polaki, *Polaki*, liw., Niwiska, G 7
- Chojeczno-Sybilaki (Sybilacy), liw., Niwiska, G 7



- Chojeczno-Widliska zob. Jagodne  
Chojeczno-Wilczonek = Ch. Wilczonek, Zabiele\*, *Wilczonek*, liw., Oleksin albo Niwiska, G 7  
Chojnata Mniska (Mniska Wieś), *Chojnata*, mszczon., Chojnata Mniska, d. H 4  
Chojnata Pańska, *Chojnatka*, biał., Chojnata Mniska, H 4  
Chojniki róż., Nowa Wieś, C 6  
Chojnowo, *Chojnów*, czer., Jazgarzewo, G 5  
Chojnowo, róż., Gąsowo, C 5  
Chojnowo, szreń., Sarnowo, C 3  
Chojnowo = Chojnowo, Żbiki\* (Zdbiki), wąs., Niedźwiadna, A 7  
Chojnowo zob. Chojnowo Stare, Chojny Stare, Górki, Mamino-Chełchy Chojnowo, Stpice-Chojnowo  
Chojnowo Ciemna Łąka zob. Stpice-Chojnowo.  
Chojnowo Nowe\* (Ch. Dobrzyjałowski), *Chojnówka*, przasn., Czernice, C 4  
Chojnowo-Rożyńsko = Chojnowo R., Chojny\*, *Chojnówek*, wąs., Grajewo, A 8  
Chojnowo Stare (Chojnowo Wielkie), *Chojnowo*, przasn., Czernice, C 4  
Chojnów zob. Chojnowo  
Chojnówek zob. Chojnowo-Rożyńsko, Mamino-Chełchy Chojnowo  
Chojnówka zob. Chojnowo Nowe  
Chojny, *Boża Wola*, garw., Sienica, G 6  
Chojny zob. Chojny, Chojnowo-Rożyńsko, Wysocze-Chojny.  
Chojny Małe, Chojny Młode zob. Chojny-Śmisze  
Chojny-Naruszczki, *Chojny-Naruszczki*, łomż., Szczepankowo, C 7  
Chojny Stare (Chojnowo), łomż., Szczepankowo, C 7  
Chojny-Śmisze (Chojny Małe), *Chojny Młode*, łomż., Szczepankowo, C 7  
Cholewice zob. Karwosiek-Cholewice  
Cholewy (Cholewo), sąch., Radzimino Wlk., d., E 3  
Cholewy, soch., Pawłowice, G 4  
Cholewy zob. Głazowo-Cholewy, Karwosiek-Cholewice, Koniewo-Cholewy  
Cholewy Mała Kołomyja = Ch. Mała Kołomyja, Ch. Studzianki\*, *Cholewy-Kołomyja*, zambr., Kołaki Str., C 8  
Chomentowo zob. Chomętowo Stare  
Chomęc, rac., Grodzanowo Kośc., D 3  
Chomętowo, plek., Miszewo Strzałkowskie, E 3  
Chomętowo Stare, *Chomentowo*, łomż., Smlodowo, C 7  
Chomętowo-Wypychy = Ch. Korczaki\*, Ch. Weżyki\*, Ch. Wypychy (Zalesie-Wypychy), Zalesie Stare\*, *Zalesie-Wypychy*, łomż., Smlodowo, C 7  
Chomętowo-Zalesie = Ch. Poczynki, Ch. Zalesie\*, Ch. Z. Pielaszewnia\*, Zalesie\*, *Zalesie-Poczynki*, łomż., Smlodowo,  
Choraże zob. Tańsk-Choraże [C 7  
Chorażyna Wola zob. Jeżowa Wola  
Choromany, ostroł., Troszyno, C 6  
Choromany zob. Strusino, Wileza Góra Choromany  
Choromany-Witnica, *Choromany-Witnice* – część, ostroł., Piski, D 7  
Choromany-Witnice zob. Pryki-Witnica  
Chorzela, miasto, przasn., Chorzela, k., B 5  
Chorzela Sulkówstok, *Chorzela*, zambr., Zambrowo, D 7  
Chorzewo, blsk., Słupia, D 3  
Chosna zob. Choszczna  
Choszcze (Ruda-Jagielka), liw., Oleksin, G 7  
Choszczewka, przasn., Dzierzgowo, C 4  
Choszczna (Choczna, Chosna), *Chosna*, grodz., Prażmowo, H 5  
Choszczówka (Choszczówka), garw., Mińsko, k., G 6  
Chotkowo zob. Chodkowo  
Chotkowo-Kuchny, *Chodkowo-Kuchny*, przasn., Podosie, C 5  
Chotkowo Nowe zob. Bobino-Biernaty  
Chotkowo Wielkie = Ch. Wielkie (Ch. Stare), Ch. Wszebory\*, *Chodkowo Wielkie*, przasn., Podosie, C 5  
Chotkowo-Zalogi, *Chodkowo-Zalogi*, przasn., Podosie, C 5  
Chotom (Chotomie), *Chotum Włosciański* niedzb., Sulerzyż, D 4  
Chotomów, warsz., Chotomów, d., F 5  
Chrapek, Chrapkowo zob. Czarnowo  
Chrapoń zob. Bojanowo Chrapuńskie  
Chrapunia, *Chrapoń*, siepr., Skrwino, D 2  
Chrczynno zob. Krezyno  
Chrczonki zob. Chrczonki, Cibory-Chrczonki  
Chrczony zob. Chrczony  
Chromakowo, siepr., Lutocino, C 2  
Chromice zob. Umięcino-Andrychy  
Chronin, *Chromin*, garw., Jastrzębie, d., H 6  
Chrosna, garw., Kołybiel, k., G 6  
Chrostowo, ostroł., Troszyno, C 6  
Chrostowo, radz., Jedwabne, B 8  
Chrostowo-Bronisze (Ch. Bronki), *Chrostowo-Bronki*, przasn., Czernice, C 4  
Chrostowo-Dury zob. Chrostowo Wielkie  
Chrostowo-Dzierzno zob. Koskovo-Dzierzno  
Chrostowo-Dziury zob. Chrostowo Wielkie  
Chrostowo-Sawały, *Sawały Dolne* albo *Sawały Górne*, ostroł., Troszyno, C 6  
Chrostowo Wielkie (Ch. Dury? Ch. Dziury?), przasn., Czernice, C 4  
Chrostowo-Wysocarz, *Wysocarz*, ostroł., Troszyno, C 6  
Chrostowo-Zalesie, przasn., Czernice, D 4  
Chrosty zob. Damięty-Prosty  
Chroszczewo, *Chruszczewo*, niedzb., Ciecchanów, d., D 4  
Chroszczówka zob. Choszczówka  
Chroście (Kroście), liw., Kałuszyno, G 6  
Chroście-Magi (Kroście-Magi), *Chroście Wielkie* – część, ciec., Suńsk D 4  
Chroście Wielkie (Kroście), *Chroście Wielkie* – część, ciec., Suńsk, D 4  
Chrościechowo, *Chrusciechów*, war., Błotnica, I 5  
Chrościele zob. Boguty I, II, Laskowo-Chrościele, Smosarz-Chrusciele, Sokołowo  
Chrościno (Chroścín), *Kroścín*, płoń., Baboszewo, d., E 3  
Chrościno, *Chroścín* wysz., Guminno, d., E 3  
Chrośla, garw., Mińsko, G 6  
Chrośle, *Chrośle*, gąb., Jamno, F 3  
Chrośle zob. Chroślin  
Chroślice zob. Laskowo-Kozły  
Chroślin (Chrośle), *Chrusłín*, bł., Rokitno-św. Jakub, d., G 4  
Chroślin, *Chrusłín Kościelny*, soch., Chroślin, d., G 2  
Chrośnice (Chrośnica, Krośnice), ostr., Czerwino, D 6  
Chroście-Lyczki zob. Lyczki  
Chrośle zob. Chrośle  
Chruszczewo zob. Chroszczewo  
Chrusciechów zob. Chrościechowo  
Chrusciele zob. Smosarz-Chrusciele  
Chrusciele Folwark zob. Laskowo-Chrościele  
Chrusłín zob. Chroślin  
Chrusłín Kościelny zob. Chroślin



- Chrzanewo Dębskie Kurzyno zob. Chrzanowo Borowe
- Chrzanowo, *Chrzanów*, ciech., Ciechanów, k., D 4
- Chrzanowo, roz., Rożan, D 5
- Chrzanowo\*, wąs., Wąsosz, A 7
- Chrzanowo zob. Goły, Macierzysz-Chrzanowo.
- Chrzanowo Borowe (Chrzanewo Dębskie Kurzyno, Chcianowo Dębskie), *Borowe Chrzany*, przasn., Krzynowłoga Mł., C 4
- Chrzanowo-Brody\*, mak., Maków, D 5
- Chrzanowo-Bronisze, mak., Maków, D 5
- Chrzanowo-Dusze, *Dusze*, radz., Przytuły, B 8
- Chrzanowo-Godawy, mak., Maków, D 5
- Chrzanowo Małe, *Chrzanów Mały*, bł., Żukowo, G 4
- Chrzanowo-Marki, mak., Maków, D 5
- Chrzanowo Stare (Ch. Nadolne), *Chrzanowo Włociańskie*, radz., Przytuły, B 8
- Chrzanowo Szlacheckie zob. Chrzanowo Wypychy
- Chrzanowo-Tworki, mak., Maków, D 5
- Chrzanowo Wielkie, *Chrzanów Duży*, bł., Żukowo, G 4
- Chrzanowo Włociańskie zob. Chrzanowo Stare
- Chrzanowo-Wypychy, *Chrzanowo Szlacheckie*, radz., Przytuły, B 8
- Chrzanów zob. Chrzanowo
- Chrzanów Duży zob. Chrzanowo Wielkie
- Chrzanów Mały zob. Chrzanowo Małe
- Chrzanówko zob. Goły
- Chrzany zob. Bystre-Chrzany, Damięty-Przasnki
- Chrząszczew Wielgi = Chrząszczew\*, Ch. Wielgi, *Chrząszczew biał.*, Biała, H 4
- Chrząszczewek Mały (Chrząszczew Mały), *Chrząszczewek*, biał., Biała, H 4
- Chrząszczówka, garw., Kołybiel albo Osiecko, k., G 6
- Chrzczanka Włociańska zob. Chrzczonka
- Chrzczany zob. Żaboklik-Chrzczony
- Chrzczon zob. Bagienica-Chrzczon
- Chrzczonka (Wola Chrzczanka), *Chrzczanka Włociańska*, kam., Lubiel, D 6
- Chrzczonki (Chrzczonki), roz., Siełuń, D 6
- Chrzczonowice, biał., Chojnata Mniska, H 4
- Chrzczony (Chrzczony), ostroł., Troszyno, C 6
- Chrzczony zob. Bobino Wielkie
- Chrzczony, Cibory-Chrzczonki, Damięty-Przasnki, Gadomieć-Chrzczony, Grochy-Chrzczony, Umięcino--Andrychy, Żaboklik-Chrzczony
- Chrzczony-Falki zob. Umięcino-Stara Wieś
- Chrzczony-Rzwień, (Rzewno), *Chrzczony*, roz., Rożan, D 5
- Chrzęsne, kam., Postoliska, F 6
- Chrzypty zob. Sadtkowo-Chrzypty
- Chuda Wola, *Chudowola*, tarcz., Worowo albo Rembierkowo, H 5
- Chudek, Chudki zob. Żebry-Chudki
- Chude Lipie (L. Potrzykowskie), Chudolipie, tarcz., Lutkówka, H 4
- Chudowola zob. Chuda Wola
- Chudzino Małe (Ch. Słup), *Chudzynek*, blsk., Łęg Wlk., E 3
- Chudzino Wielkie, *Chudzino*, blsk., Zagroba, E 3
- Chwalbogi (Falbogi-Kałużyno), *Falbogi*, liw., Kałużyno, G 6
- Chwalibogi (Falibogi), *Falbogi Borowe*, zakr., Cieksyno, E 4
- Chyczewo = Ch. Małe\*, Ch. Wielkie\*, rac., Gralewo, E 3
- Chylice (Chelice), czer., Piaseczno, k., G 5
- Chylice zob. Chylice Wielkie
- Chylice Małe, *Chyliczki*, mszszon., Grodzisko, G 4
- Chylice Małe, *Chyliczki*, warsz., Piaseczno, k., G 5
- Chylice Wielkie, *Chylicce*, mszszon., Grodzisko, G 4
- Chyliczki zob. Chylice Małe
- Chylino = Chylino\*, Ch. Wielkie\*, *Chylin*, wysz., Zakrzewo, F 3
- Chyliny, mak., Maków, D 5
- Chyliny-Kąty, *Kąty*, radz., Buczyno, B 8
- Chyliny-Wity, *Chyliny*, radz., Buczyno, B 8
- Chynowo, *Chynów* – część, czer., Chynowo, H 5
- Chynowo zob. Wola Chynowska
- Chynów zob. Chynowo
- Chynówko, *Chynów* – część, czer., Chynowo, H 5
- Chyżyny, garw., Latowicz, k., G 6
- Ciachein zob. Czacheino
- Ciarnowo zob. Czarnowo
- Ciągaczki zob. Tyszki-Ciągaczki
- Ciborowa Wola, *Szczęsne*, bł., Grodzisko, G 4
- Cibory zob. Chełchy-Cibory, Poniaty-Cibory, Skarżyno, Targonie-Wity, Truszki, Załogi-Cibory, Zembrzus Wielki
- Cibory-Chrzczonki = C. Chrzczonki (C. Chrzczony), C. Miłowa Góra\*, *Cibory-Chrzczony*, zambr., Zawady, C 8
- Cibory Gołockie = C. Dąbrówka\*, C. Gołockie, *Cibory Gołockie*, zambr., Zawady, C 8
- Cibory-Kołaki, *Cibory Kołaczki*, zambr., Zawady, C 8
- Cibory-Krupy = C. Krupy, C. Spinki\*, zambr., Zawady, C 8
- Cibory-Marki (C. Marezki), zambr., Zawady, C 8
- Cibory Miłowa Góra zob. Cibory-Chrzczonki
- Cibory-Spinki zob. Cibory-Krupy
- Cibory-Wity, *Cibory-Witki*, zambr., Zawady, C 8
- Cichawy zob. Modzele-Białokozy, Modzele-Cichawy
- Cichowo, przasn., Dzierzgowo, C 4
- Ciękowo zob. Ciecikowo
- Ciechanowiec, miasto, woj. podl., Ciechanowiec, E 8
- Ciechanów (Ciechonów), *Ciechanów* – część, miasto, ciech., Ciechanów, k., D 4
- Ciechanów zob. Tatory
- Ciechnino (Czechnino), *Ciechlin*, grodz., Jeziora Mł., H 4
- Ciechomice (Czechomice), gost., Ciechomice, F 2
- Cieciersko = C. Kuźma\*, C. Sampil\*, *Cieciersk*, rac., Raciąż, D 3
- Ciecikowo (Cićkowo), *Ciućkowo*, wysz., Orszymowo, F 3
- Cieciorki, *Cieciorzki Szlacheckie*, roz., Gąsowo, D 5
- Cieciorki, sach., Płońsko, E 4
- Cieciorzki zob. Konarzewo-Marciszewo
- Cieciorzki-Dąb, *Cieciorzki*, zambr., Zambrowo, C 7
- Cieciorzki Szlacheckie zob. Cieciorzki
- Cieciszewo = Cieciszewko, Cieciszewo, *Cieciszew*, czer., Cieciszewo, G 5
- Cieksyno = Cieksyno, Wólka Cieksyńska\*, *Cieksyn*, nowom., Cieksyno, E 4
- Cielądz (Cielędz), biał., Cielądz, I 4
- Cielgów (Celigów), *Celigów*, raw., Wysokienice, H 3
- Ciemianka zob. Cimińska
- Ciemna Dąbrowa zob. Ćwikły-Dąbrowa
- Ciemna Łąka zob. Stpice-Chojnowo
- Ciemne Zareby × 2, *Zareby Ciemne*, nur., Rosochate Kośc., D 7
- Ciemniewko Kościelne (Ciemniewo Małe), *Ciemniewko*, ciech., Ciemniewko Kośc., D 4

- Cienniewo (Cienniewko), sąch., Sąhocin, k., E 4
- Cienniewo Wielkie, *Cienniewo*, cieh., Cienniewko Kośc., D 4
- Ciepielewo zob. Czepielewo
- Ciepielino, *Ciepielin*, ser., Ko-przywnica, d., E 5
- Cieplestoki zob. Walochy-Cieplystok
- Cieplystok zob. Kossaki-Cieplystok Nadbielne; Walochy-Cieplystok
- Ciernie zob. Czernie
- Cierpich+, młyn, gost., Gostynin, F 2
- Cierpięta (Cierzięty), liw., Gręb-kowo, F 7
- Cierpigórz (C. Leszczyn, Cierpigór), przasn., Przysnysz, D 5
- Cierpigórz (Kossowo C.), szren., Zielona, C 3
- Cierszewo, płck., Rokicie, d., E 2
- Cierzniak zob. Ulatowo-Czerniaki
- Cierznie zob. Czernie, Ostaszewo-Czernie
- Cierzniwo zob. Czerniewo
- Cierzuchy zob. Pniewo-Cierzuchy
- Cierzynko (Gierzyńsko), niedzb., Ciechanów, D 4
- Cieszewo Małe, *Cieszewko*, blsk., Biskupice, E 3
- Cieszewo Wielkie, *Cieszewo*, blsk., Biskupice, E 3
- Cieszki zob. Cieszkowy
- Cieszkowo, płoń., Baboszewo, d., E 3
- Cieszkowy, *Cieszki*, siepr., Lubo-widz, C 2
- Cieśle, rac., Drobnin, D 3
- Cieśle (Świętochowo-Cieśle?), tarcz., Rembierkowo, H 4
- Cieśle, *Cieśle Stare*, wysz., Bo-dzanowo, F 3
- Cieślino, *Cieślin*, płck., Borzewo, E 2
- Cietrzewki-Ważyno (Cietrzówki), *Cietrzewki-Warzyno*, nur., Nur, E 8
- Cimianka (Tymianka), *Ciemianka*, wąs., Grabowo, B 7
- Ciołek+, młyn, gost., Sokołowo, F 2
- Ciołkowo (Ciulkowo), *Ciołkowo Po-duchowne*, kam., Obryte, d., E 5
- Ciołkowo zob. Nieżdżino
- Ciołkowo Małe, *Ciołkówko*, płck., Woźniki, E 3
- Ciołkowo Wielkie, *Ciołkowo*, płck., Woźniki, E 3
- Cioski zob. Umięcino-Markwaty
- Cisek zob. Stanisławów
- Cisie (Ciska Wola), garw., Ce-głowo, d., G 6
- Cisie, garw., Długa Kośc., G 6
- Cisie+, warsz., Klembowo, F 6
- Cisie, warsz., Serociec, F 5
- Cisie-Broszkowo, *Cisie*, liw., Ni-wiska, G 7
- Ciska Wola zob. Cisie
- Ciski, kam., Pniewo, E 5
- Ciski, *Cisk*, ostroł., Goworowo, D 6
- Cisówka, warsz., Pustelnik albo Stanisławów, k., F 5
- Ciszyca (Ciszyce), czer., Cieciszewo, G 5
- Ciućkowo zob. Ciecikowo
- Ciułkowo zob. Ciołkowo
- Coniew zob. Caniewo
- Cuchowiec, warsz., Kobyłka, F 5
- Cumino zob. Czamino
- Cwality = Cwality, Cwality-Dole-gi, wis., Dobrzyjałowo, B 7
- Cwality zob. Duchny Wieluń Zagajne
- Cwality Małe, kol., Płocko, B 7
- Cwality Wielkie, *Cwality Duże*, kol., Płocko, B 7
- Cybulice Małe, soch., Kazom Mł., F 4
- Cybulice Większe, *Cybulice Duże*, soch., Kazom Mł., F 4
- Cybulino Przeczkwoskie\*, *Cybulin* — część, wysz., Bodzanowo, F 3
- Cybulino-Zadunki\*, *Cybulin* — część, wysz., Bodzanowo, F 3
- Cychrowska Wola zob. Wola Cy-chrowska
- Cychry, grodz. i tarcz., Jeziora Mł. i Lutkówka, H 4
- Cychry, *Cychry Stare*, war., War-ka, H 5
- Cydzyńno zob. Cedzyno
- Cydzyń Stary zob. Cedzyno
- Cyganica, garw., Mińsko, k., G 6
- Cyganówka, garw., Wilka, H 6
- Cygany (Wola Cyganowa? Wola Cyganowska?), kam., Zambska, E 6
- Cygany zob. Miecznikowo-Pierdo-nie
- Cygowo, *Poświętne*, warsz., Cy-gowo, d., F 6
- Cygowo Wielkie, *Cygów*, warsz., Cygowo, F 6
- Cyndaty, *Cyndaty*, rac., Uniecko, D 3
- Cyprki × 2, radz., Przytuły, B 8
- Cyprki zob. Rożyńsko-Cyprki
- Cywino-Dyngudy, *Cywiny-Dyngudy*, płoń., Gralewo, E 3
- Cywino Górne = C. Górne, C. Warpy\*, *Cywiny Górne*, płoń., Gralewo, E 3
- Cywino-Krajkowice, *Cywiny-Krajki*, płoń., Gralewo, E 3
- Cywino-Malinie\*, płoń., Gralewo, E 3
- Cywino-Orzełki\*, *Cywiny-Litwi-ny*, płoń., Gralewo, E 3
- Cywino-Warpy zob. Cywino Górne
- Cywino Wojskie, *Cywiny Wojskie*, płoń., Gralewo, E 3
- Cywiny-Dyngudy zob. Cywino-Dyngudy
- Cywiny Górne zob. Cywino Górne
- Cywiny-Krajki zob. Cywino-Kraj-kowice
- Cywiny-Litwiny zob. Cywino-Orzełki
- Cywiny Wojskie zob. Cywino Wojskie
- Czacheino, *Ciachein*, płck., Czacheino, E 2
- Czachorowo, blsk., Gozdowo, E 2
- Czachowo (Czechowo), *Czachów*, grodz., Jasieniec, H 5
- Czachowo Małe, *Czachówko*, blsk., Gozdowo, E 2
- Czachowo Wielkie, *Czachowo*, blsk., Proboszczowice, E 2
- Czachy zob. Kłodno-Czachy, Ko-łaki-Czachy, Rakowo-Czachy, Rapaty-Żachy, Ślasy-Czachy
- Czachy-Kołaki zob. Kołaki-Cza-chy
- Czachy Stare zob. Rudno
- Czajki zob. Czajkowo
- Czajki-Kobyłka, Czajki Małe, Czajki Wielkie zob. Pogroszewo-Koprki
- Czajkowo (Czajki), *Czajki*, nowom. albo ser., Cieksyno, E 4
- Czajków, garw., Wodynie, G 7
- Czamino, *Cumino*, wysz., Gumino, E 3
- Czaple, liw., Czerwonka, F 7
- Czaple = Cz. Małe\*, Cz. Wielkie (Czaplice), wąs., Słucz., B 7
- Czaple zob. Czaplice-Dobki
- Czaplice zob. Czaple, Czaplice Wielkie
- Czaplice-Bąki zob. Czelustki-Bąki
- Czaplice-Dobki = Cz. Brzeski\* (Czapline, Cz. Czaple?), Cz. Dobki\* (Cz. Krzywe?, Cz. Po-dle?), Cz. Żuczki\* (Cz. Sku-że?), *Czaplice Wielkie*, przasn., Krzynowłoga Wlk., C 5
- Czaplice-Furmany, przasn., Krzy-nowłoga Wlk., C 5
- Czaplice-Golanki, *Zalesie-Golanki*, przasn., Krzynowłoga Wlk., C 5
- Czaplice-Gołębie+ (Gołębki Cz.), przasn., Krzynowłoga Wlk., C 5
- Czaplice-Jaworowo+ (Czelustki J., Jaworowice-Czelustki), przasn., Krzynowłoga Wlk., C 5
- Czaplice-Koty+, przasn., Krzy-nowłoga Wlk., C 5
- Czaplice-Kurki zob. Czelustki-Kurki
- Czaplice Krzywe zob. Czaplice-Dobki
- Czaplice-Mikuły zob. Czelustki-Mikuły

- Czaplice-Miłki zob. Czelustki-Miłki
- Czaplice Osobne, *Osobne*, łomż., Szczepankowo, C 7
- Czaplice-Piłaty, przasn., Krzynowłoga Wlk., C 5
- Czaplice Podłe zob. Czaplice-Dobki
- Czaplice-Skuże zob. Czaplice-Dobki
- Czaplice Wielkie, *Czaplice*, łomż., Szczepankowo, C 7
- Czaplice Wielkie zob. Czaplice-Dobki
- Czaplice-Żuczki zob. Czaplice-Dobki
- Czaplin zob. Czaplino
- Czaplinek = Czaplinek; Czaplino Ostrowskie\*, *Dźwiczna*, czer., Sobikowo, H 5
- Czaplino, *Czaplin*, czer., Sobikowo, H 5
- Czaplino zob. Czaplice-Dobki
- Czarasty-Chodupki zob. Czaraste-Chodupki
- Czarna, garw., Jakubowo, G 6
- Czarna, *Czarnia Duża*, siepr., Skrwino?, D 2
- Czarna, warsz., Kobyłka, F 5
- Czarna zob. Choiny
- Czarna Wola zob. Pustelnik
- Czarne Kraszowo zob. Kraszowo-Zielonygrąd
- Czarne Romany zob. Romany
- Czarnia Duża zob. Czarna
- Czarnocin zob. Czarnocino
- Czarnocinek zob. Czarnocino-Ważyno
- Czarnocino, *Czarnocin*, kol., Piąt-nica, k., C 7
- Czarnocino (Cz. Lekowskie), *Czarnocin*, niedzb., Niedzborz albo Lekowo, D 4
- Czarnocino-Ważyno, *Czarnocinek*, niedzb., Niedzborz albo Lekowo, D 4
- Czarnogłowska Wólka zob. Wólka Czarnogłowska
- Czarnogłów, liw., Wiśniewo, F 6
- Czarnolas (Czarny Las), *Czarny Las*, czer., Sobikowo, H 5
- Czarnomin zob. Czarnomino-Rynek
- Czarnominek zob. Czarnomino Szlacheckie
- Czarnomino Kmiece (Cz. Machcińskie, Cz. Sulęcice), *Czarnomin*, blsk., Gozdowo, E 2
- Czarnomino-Rynek (Cz. Ryński), *Czarnomin* – część, blsk., Gozdowo, E 2
- Czarnomino Szlacheckie, *Czarnominek*, blsk., Gozdowo, E 2
- Czarnostowo, *Czarnostów*, mak., Szwelice, d., D 5
- Czarnotrzew, kuźnica, roż., Nowa Wieś, k., C 6
- Czarnoty = Cz. Gosie\* (Cz. Goski), Cz. Kossaki\*, ciech., Nowe Miasto, E 4
- Czarnoty zob. Murawa Kmieca
- Czarnowąż (Czarnowąs), liw., Niwiska, G 7
- Czarnowiec, ostroł., Rzekuń, C 6
- Czarnowo (Ciarnowo), *Czarnów*, kam., Barcice, B 5
- Czarnowo, nowom. albo ser., Pomnichowo, d., F 4
- Czarnowo = Cz. Puchały\*, Cz. Siestrzanki\*, ostroł., Goworowo, D 6
- Czarnowo = Cz. Chrapek\* (Cz. Chrapkowo, Cz. Goździowo), Cz. Ule\* (Cz. Uliaszowo), *Czarnów*, soch., Leszno, G 4
- Czarnowo\*, *Warszawa-Siekierki*, warsz., Solec?, G 5
- Czarnowo (Cz. Łodwigowo), wąs., Niedźwiadna, A 7
- Czarnowo zob. Gostkowo-Czarnowo, Ondy-Czarnowo
- Czarnowo-Chrapek zob. Czarnowo
- Czarnowo-Chrapkowo zob. Czarnowo
- Czarnowo-Dąb (Cz. Łyszczewo?), zambr., Kofaki Str., D 8
- Czarnowo-Goździowo zob. Czarnowo
- Czarnowo-Jurgi zob. Jurgi
- Czarnowo-Łodwigowo zob. Czarnowo
- Czarnowo-Łyszczewo zob. Czarnowo-Dąb
- Czarnowo-Plewino (Cz. Małe), *Plewniak*, soch., Leszno, G 4
- Czarnowo-Puchały zob. Czarnowo
- Czarnowo-Siestrzanki zob. Czarnowo
- Czarnowo-Szczawin, *Szczawin*, ostroł., Goworowo, D 6
- Czarnowo-Ule zob. Czarnowo
- Czarnowo-Uliaszowo zob. Czarnowo
- Czarnowo-Wilk, *Wilkowa Wieś*, soch., Leszno, F 4
- Czarnów zob. Czarnowo
- Czarnówek zob. Piczkowo
- Czarnówka, garw., Glinianka, G 6
- Czarny Las zob. Czarnolas
- Czarnystok zob. Grozimy
- Czartoria I, II = Cz. Krzyki\*, Cz. Wydźgi\*, łomż., Miastkowo, C 6
- Czartosze-Łętownica, *Czartosy*, zambr., Zambrowo, D 7
- Czary zob. Brzozowo-Czary
- Czarzaste-Chodupki, Czarasty Ch., przasn., Krzynowłoga Wlk., C 4
- Czarzaste-Lify, *Czarzaste-Liwki*, przasn., Krzynowłoga Wlk., C 4
- Czarzaste Wielkie = Cz. Prusy\*, Cz. Wielkie, przasn., Krzynowłoga Wlk., C 4
- Czatolin, soch., Domaniewice, d., H 3
- Cząstkowo, *Cząstków*, warsz., Łomny Wlk., d., F 4
- Czech zob. Kłodno-Czachy
- Czechnino zob. Ciechnino
- Czechomice zob. Ciechomice
- Czechowice (Czechowice-Goski?), *Czechowice* – część, bl., Żbików, G 5
- Czechowice, raw., Żelichnin Mn., I 3
- Czechowice zob. Kalisze-Książki
- Czechowo zob. Czaehowo
- Czeczotki, warsz., Kazom Mł., F 4
- Czeczoty\*\*, kam., Brańsk, d.
- Czekanowo, *Cekanowo*, blsk., Bielsko, k., E 2
- Czekanowo, *Cekanowo*, płck., Jemielnica, d., E 2
- Czelustki-Bąki (Cz. Bączki, Cz. Drzymki?), *Czaplice-Bąki*, przasn., Krzynowłoga Wlk., C 5
- Czelustki-Jaworowo zob. Czaplice-Jaworowo
- Czelustki-Kurki = Cz. Kurki, Cz. Ślizie\*, *Czaplice-Kurki*, przasn., Krzynowłoga Wlk., C 4
- Czelustki-Mikuły+ = Cz. Mazanki\*, Cz. Mikuły (Czaplice M.), przasn., Krzynowłoga Wlk., C 5
- Czelustki-Miłki (Cz. Miłostki, Miski?) *Czaplice-Miłki* przasn., Krzynowłoga Wlk., C 4
- Czelustki-Ślizie zob. Czelustki-Kurki
- Czepielewo, *Ciepielewo*, mak., Szeków, d., D 5
- Czepki zob. Krajewo-Czepki
- Czerenka zob. Kazubicha
- Czermno, (Czyrmno), gąb., Czermno, k., F 2
- Czerniaki zob. Ulatowo-Czerniaki
- Czerniakowo, *Warszawa-Czerniaków*, warsz., Solec, G 5
- Czernice (Czerznice), ciech., Pałuki, k., D 4
- Czernice (Czerznice) kol., Kolno, B 7
- Czernice (Czerznice), *Czernice Borowe*, przasn., Czernice, C 4
- Czernidla+, czer., Cieciszewo, G 5
- Czernie (Ciernie, Cierznie, Czyrznia), ostr., Wąsowo, D 6
- Czernie zob. Ostaszewo-Czernie
- Czerniejew, Czerniejewo, Czerniew zob. Czerniewo
- Czerniewice, raw., Czerniewice, I 3
- Czerniewo (Czyrniewo, Czerzniewo), *Czerniew*, gąb., Kiernozia G 3
- Czerniewo (Czerniejewo, Czerni-

- jew), *Czerniejew*, liw., Wodynie albo Niwiska, G 7  
 Czerniewo (Czerszniewo, Cierzniewo), pck., Woźniki, d., E 3  
 Czernijew zob. Czerniewo  
 Czernik (Czerniska), kam. albo liw., Dobrze Str., k., F 6  
 Czersk (Czyrsko), miasto, czer., Czersk, k., H 5  
 Czerszniewo zob. Czerniewo  
 Czerwieńsko (Czerwieńsk), *Czerwieńsk*, miasto, sąch. i wysz., Czerwieńsko, d., F 3  
 Czerwino (Czyrwino), *Czerwin*, ostr., Czerwino, D 6  
 Czerwieńsk zob. Czerwieńsko  
 Czerwona Niwa soch., Wiskitki Kośc., k./s., G 3  
 Czerwone, kol., Kolno, k., B 7  
 Czerwotka (Czyrwotka), liw., Czerwotka, k., F 7  
 Czerwotka, mak., Szelków, D 5  
 Czerwotka, raw., Krzemienica i Żelichnin Mn., I 3  
 Czerwotka, soch., Sochaczew, k./s., G 3  
 Czerwonki, radz., Wąsosz, B 8  
 Czerwonki zob. Korzybie-Czerwonki  
 Czernice zob. Czernice  
 Czernie zob. Ostaszewo-Czernie  
 Czerzniewo zob. Czerniewo  
 Czetna zob. Chłudnie-Brzeg Czetna, Włodki-Brzeg Czetna  
 Czetnino, *Cetlin*, blsk., Będziszów, D 2  
 Czepakowo Małe (Cz. Podborne), *Cempkowo* – część, sąch., Radzimino Wlk., E 4  
 Czepakowo Wielkie, *Cempkowo* – część, sąch., Radzimino Wlk., E 4  
 Czestki zob. Gnaty-Czestki  
 Czestoniew-Kolonia zob. Sulistryjewe  
 Czestuniewo = Czestuniewo (Czestuniowo, Czestyniewo), Dąbie\*, Jaszczuły\* (Jaszczolty), *Czestoniew*, grodz., Jasieniec, H 5  
 Człowiekówka, *Człekówka*, garw., Kołybiel, k., G 6  
 Czochanie-Dobrochy, *Dobrochy*, zambr., Rudki, C 8  
 Czochanie-Góra x2, zambr., Rudki, C 8  
 Czochanie-Lydynie\* (Cz. Stare), zambr., Rudki, C 8  
 Czochanie-Swiętki (Cz. Kałęczyno?), *Świątki-Wertyce*, zambr., Rudki, C 8  
 Czosaki-Dąb, zambr., Kołaki Str., D 8  
 Czosnek zob. Krajkowo  
 Czosnowo Małe, *Czosnów*, warsz., Łomny Wlk., F 4  
 Czosnowo Wielkie, *Dębina*, warsz., Łomny Wlk., F 4  
 Czatanowo zob. Miszewo-Czatanowo  
 Cztany zob. Rudowo-Brody  
 Czteryguby (Sterygaby), *Staroguby*, rac., Uniecko, D 3  
 Czubaki, *Kraszewo-Czubaki*, rac., Raciąż, D 3  
 Czubaki zob. Pszczółki-Czubaki  
 Czubino, *Czubin*, bl., Rokitno – św. Wojciech, G 4  
 Czubki zob. Górki-Baczki  
 Czyrmno zob. Czermno  
 Czyrniewo zob. Czerniewo  
 Czyrsko zob. Czersk  
 Czyrwino zob. Czerwino  
 Czyrwotka zob. Czerwotka  
 Czyrznia zob. Czernie  
 Czyszkowo (Cz. Wielkie), *Czyszków*, garw., Garwolin, H 6  
 Czyszkówko, *Czyszkówek*, garw., Garwolin, H 6  
 Czyżewo, *Czyżew*, gąb., Sanniki, k., F 3  
 Czyżewo zob. Sąhocino-Czyżewo  
 Czyżewo Kościelne (Cz. Stare?), nur., Czyżewo Kośc., D 7  
 Czyżewo Małe zob. Czyżewo-Ruś  
 Czyżewo-Marki = Cz. Marki\*, Cz. Piotrowice\*, *Dmochy-Marki*, nur., Czyżewo Kośc., D 7  
 Czyżewo Nowe+ (Nowa Wieś Czyżewo), nur., Czyżewo Kośc., D 7  
 Czyżewo-Piotrowice zob. Czyżewo-Marki  
 Czyżewo-Ruś = Cz. Małe\*, Cz. Ruś (Cz. Załuski), nur., Czyżewo Kośc., D 7  
 Czyżewo-Siedliska, nur., Czyżewo Kośc., D 7  
 Czyżewo Stare zob. Czyżewo Kościelne  
 Czyżewo-Sutki, nur., Czyżewo Kośc., D 7  
 Czyżewo-Załuski zob. Czyżewo-Ruś  
 Ćmiszewo, *Ćmiszew*, gąb., Rybno, G 3  
 Ćwiersk zob. Świersk  
 Ćwiklino Małe (Ćwiklinko), *Ćwiklinek*, sąch., Sarbiewo, E 4  
 Ćwiklino Wielkie, *Ćwiklin*, sąch., Sarbiewo, E 4  
 Ćwikły-Dąb, *Ćwikły-Krajewo*, zambr., Kołaki Str., C 7  
 Ćwikły-Dąbrowa (Ciemna D.), *Krajewo-Ćwikły*, zambr., Zambrowo, D 7  
 Dachny zob. Świejki-Dachny  
 Dachowa zob. Dochowa  
 Dacze zob. Kołaki-Budzino  
 Daczki zob. Kołaki-Budzino, Pianowo-Daczki,  
 Daćbogi\*, wąs., Słucz, B 7  
 Daćbogi zob. Korytowo, Polikowo-Daćbogi, Sienica-Daćbogi, Smoleń-Daćbogi, Żebry  
 Daćbogowizna, *Drewnowo-Daćbogi*, nur., Nur, E 8  
 Dalanowo Małe (Dalenowo Małe), *Dalanówko*, sąch., Płońsko, E 4  
 Dalanowo Wielkie (Dalenowo), *Dalanowo*, sąch., Płońsko, E 4  
 Daltrozów zob. Zbrosza Mała  
 Damiany, ostr., Czerwino, D 6  
 Damierowo (Damirów), *Damirów*, garw., Tarnowo, k., H 6  
 Damięty, ostroł., Goworowo, D 6  
 Damięty-Narwoty (D. Nawroty), ciech., Suńsk, D 4  
 Damięty-Prosty = D. Grzywacze\*, D. Prosty (D. Chrosty), ciech., Suńsk, D 4  
 Damięty-Przasnki = D. Chrzczony\* (D. Chrzany), D. Przasnki, *Damięty-Przasty*, ciech., Suńsk, D 4  
 Damirów zob. Damierowo  
 Daniewice, bl., Nadarzyn, G 4  
 Daniłowo (Danilewo), nur., Złotoria, d., E 7  
 Daniłowo, ostroł., Goworowo, D 6  
 Daniszewo, ostroł., Rzekuń, C 6  
 Daniszewo, wysz., Daniszewo, E 3  
 Daniszewo-Cety zob. Gogole-Steczki  
 Daniszewo-Gogole zob. Gogole-Steczki  
 Daniszewo-Koty zob. Gogole-Steczki  
 Daniszewo-Steczki zob. Gogole-Steczki  
 Danowo, kol., Lachowo, B 7  
 Danowo, *Danówka*, wąs., Grajewo, A 8  
 Danowo x2, wąs., Wąsosz A 7  
 Danowo zob. Bagienice-Danowo  
 Danówka zob. Danowo  
 Dańki zob. Badowo-Dańki  
 Dańków, biał., Biała, H 4  
 Dańków, biał., Błędów, I 4  
 Darmopichy zob. Krajewo-Darmopichy  
 Darmopichy-Pajki zob. Krajewo-Pajki  
 Darnów, *Dziarnów*, grodz., Przybyszewo, d., I 4  
 Dawidy zob. Gramnice-Dawidy  
 Dąb zob. Ciecioriki-Dąb, Czarnowo-Dąb, Czosaki-Dąb, Ćwikły-Dąb, Gardlino-Dąb, Głodowo-Dąb, Łętowo-Dąb, Sanie-Dąb, Wiśniewo-Dąb  
 Dąba zob. Dąbski  
 Dąbe zob. Dębe  
 Dąbek, mław., Wyszyny, C 4  
 Dąbek, ostroł., Troszyno, C 6  
 Dąbek-Milan, ostroł., Czerwino, D 6

- Dąbie zob. Czestuniewo
- Dąbki, Dąbki-Lętownica zob. Sasin-y-Dąbki-Skupie
- Dąbkowice Dolne zob. Domkowie
- Dąbrowa, garw., Łaskarczów, k., H 6
- Dąbrowa, nur., Złotoria, d., D 7
- Dąbrowa, szreń., Dąbrowa, D 3
- Dąbrowa zob. Biała Dąbrowa, Ćwikły-Dąbrowa, Dąbrówka, Mokra Wieś, Rostki-Kotowo-Dąbrowa, Zajrzew-Dąbrowa, Zawady
- Dąbrowa Długa zob. Dąbrowa-Nowa Wieś
- Dąbrowa-Dolegi\* (D. Jurska), wis., Dobrzyjałowo, B 7
- Dąbrowa-Gospodarze\* (D. Gospodary), *Dąbrowa-Kity*, nur., Długa Dąbrowa, D 8
- Dąbrowa Jurska zob. Dąbrowa-Dolegi
- Dąbrowa-Kity zob. Dąbrowa-Gospodarze
- Dąbrowa Kokoszczyńska zob. Kokoszki-Dąbrówka
- Dąbrowa-Michalki (Sienica-Michalki), nur., Długa Dąbrowa, D 8
- Dąbrowa-Modzele<sup>+</sup>, nur., Długa Dąbrowa, D 8
- Dąbrowa-Nowa Wieś = Dąbrowa-Nowa Wieś (Nowa Dąbrowa), Długa Dąbrowa\*, nur., Długa Dąbrowa, D 8
- Dąbrowa-Sienica, *Dąbrowa-Szatanki*, nur., Długa Dąbrowa, D 8
- Dąbrowa Stara Wieś zob. Biała Dąbrowa
- Dąbrowa-Szatanki zob. Dąbrowa-Sienica
- Dąbrowica, *Dąbrowice*, siepr., Lubowidz, C 2
- Dąbrowica, warsz., Cygowo, F 6
- Dąbrowice zob. Dąbrowica
- Dąbrowice I (w VX w. D. Wielkie), *Dąbrowice* — część, raw., Maków, d., H 3
- Dąbrowice II (w XV w. D. Małe), *Dąbrowice* — część, raw., Maków albo Żelazna, H 3
- Dąbrowsk, *Dąbrusk*, blsk., Zagroba, E 3
- Dąbrowsk-Sėdek, *Sėdek*, blsk., Zagroba, E 3
- Dąbrówka, *Dąbrówka Nowa*, biał., Błędów, H 4
- Dąbrówka<sup>+</sup> (Pakęcze), bl., Grodzisko, G 4
- Dąbrówka, czer., Karczewie, G 6
- Dąbrówka<sup>+</sup>, czer., Sobikowo, H 5
- Dąbrówka, garw., Latowicz, k., G 6
- Dąbrówka (Dąbrowa), gost., Białotarczek, d., F 2
- Dąbrówka\*\*, grodz., Worowo
- Dąbrówka = Dąbrówka, D. Wróble\*, mak., Maków, D 5
- Dąbrówka, *Warszawa-Dąbrówka*, warsz., Piaseczno, G 5
- Dąbrówka (Brzozowo D.), *Brzozowo-Dąbrówka*, przasn., Dzierzgowo, C 4
- Dąbrówka zob. Cibory Gołockie, Dąbrówka Nosowa, Dąbrówka Stara, Dąbrówki, Grabie, Kokoszki-Dąbrówka, Młosoły
- Dąbrówka-Bobry\*, *Dąbrówka Ostrowska*, przasn., Krzynowłoga Wlk., B 4
- Dąbrówka-Braty zob. Dąbrówka Stara
- Dąbrówka Kościelna zob. Dąbrówka Stara
- Dąbrówka-Ług zob. Kobyli Ług
- Dąbrówka Mała zob. Dąbrówka Stara, Dąbrówki Małe
- Dąbrówka Nosowa = Dąbrówka Nosowa, Wólka Brachniowa\* (Wola B., Wolica B.), *Dąbrówka*, war., Jasiona, I 5
- Dąbrówka Nowa zob. Dąbrówka, Dąbrówka Stara
- Dąbrówka Ostrowska zob. Dąbrówka-Bobry
- Dąbrówka-Stany, liw., Niwiska, G 7
- Dąbrówka Stara = D. Braty\* (D. Mała, D. Nowa), D. Stara (D. Kościelna), *Dąbrówka*, kam., Dąbrówka Str., F 5
- Dąbrówka Stara (D. Wielka?), liw., Niwiska, G 7
- Dąbrówka Szlachecka zob. Dąbrówki Małe
- Dąbrówka Wielka zob. Dąbrówka Stara
- Dąbrówka-Wróble zob. Dąbrówka
- Dąbrówka-Wyłazy, liw., Niwiska, G 7
- Dąbrówki, *Dąbrówka*, szreń., Szreńsko, C 3
- Dąbrówki Małe = D. Małe\* (Dąbrówka Mł.), D. Średnie\*, *Dąbrówka Szlachecka*, warsz., Tarchomin, F 5
- Dąbrówki Wielkie, *Warszawa-Henryków*, warsz., Tarchomin, F 5
- Dąbrówki Biezuńskie (Dąbrówka), *Dąbrówki*, siepr., Biezuń, D 3
- Dąbrówki Sieprskie, *Dąbrówki*, siepr., Siepre albo Borkowo Kość., D 2
- Dąbrusk zob. Dąbrowsk
- Dąbski młyn (Dąba, Dąbski Młyn), *Skierniewice* — część, raw., Skwierniewice, d., H 3
- Dbądy zob. Zbądz
- Dbęd zob. Zbądz Mały
- Decie zob. Roguszyno-Decie-Kąty
- Derlaty zob. Batogowo-Derlaty
- Dębe (Dąbe, Dębe Stare), *Dębe Małe*, garw., Latowicz, G 6
- Dębe (Dąbe) *Dębe Wielkie*, garw., Mińsko, k., G 6
- Dębe (D. Jałbrzyki?), *Dębe Wielkie*, przasn., Krzynowłoga Wlk., C 4
- Dębe, ser., Zgierz, d., F 5
- Dębe<sup>+</sup>, warsz., Okuniew, F 5
- Dębe zob. Chmieleń, Wólka-Zawisichy
- Dębe-Jałbrzyki zob. Dębe
- Dębe Małe zob. Dębe
- Dębe Stare zob. Dębe
- Dębe Wielkie zob. Dębe
- Dębianka-Uścianek *Uścianek-Dębianka*, nur., Zuzola, E 7
- Dębina zob. Czosnowo Wielkie
- Dębinki (Dębni), kam., Pustoliska, F 6
- Dębiny, przasn., Przasnysz, C 5
- Dębki zob. Milewo-Dębki
- Dębna Wola, *Dębnowola*, war., Ostrolęka, d., H 5
- Dębni, zambr., Rudki, C 8
- Dębni zob. Dębinki, Koźniewo-Dębni
- Dębnowola zob. Dębna Wola, Wola Dębna
- Dębosze zob. Tymianka-Dębosze
- Dębowa Góra, raw., Żelazna, H 3
- Dębowa Łąka, *Dębówka*, siepr., Lutocino, D 2
- Dębowa Wola (Wola Fałęcka), *Dębowola*, war., Magnuszewo, I 6
- Dębowa Wola zob. Dębowo, Dębówka
- Dębowiec, *Dębowce*, garw., Żeliszewo, G 7
- Dębowo (Dębowa Wola), łomż., Szczepankowo, d., C 7
- Dębowo zob. Dramino
- Dębowola zob. Dębowa Wola
- Dębówka, radz., Radziłowo, B 8
- Dębówka (Dębowa Wola) soch., Sochaczew, G 4
- Dębówka zob. Dębowa Łąka
- Dębsk, mław., Szydłowo Kość., C 4
- Dębsk, szreń., Chamsk, C 3
- Dębsk zob. Dębsko
- Dębsk Stary zob. Dębsko
- Dębski Młyn zob. Dąbski
- Dębskie Kurzyno zob. Chrzanowo Borowe
- Dębsko = D. Baranowe\*, D. Ubyszowe\*, *Dębsk*, blsk., Bielsko, E 2
- Dębsko = D. Małe\*, D. Wielkie\*, *Dębsk Stary*, gąb., Kozłowo Szlach., G 3
- Dębsko Brakowane = D. Brakowane, D. Maciejowe\* (Ry-

- kotowski?), *Braki*, gąb., Ko-  
 złowo Szlach., G 3  
 Dębsko Wielkie zob. Dębsko  
 Dłotowo Górne (D. Wielkie, D.  
 Wylazłowo), *Dłutowo Górne*,  
 zakr., Kamienica Kośc., F 4  
 Dłotowo Niższe (D. Nadolne, D.  
 Średnie), *Dłutowo Dolne*, zakr.,  
 Kamienica Kośc., F 4  
 Dłotów (Dłotowo), *Dłutowo*, mia-  
 sto, szreń., Dłotów, C 3  
 Dłotówko, *Dłutówek*, zakr., Ka-  
 mienica Kośc., F 4  
 Dłoty zob. Strusino  
 Długa Dąbrowa, woj. podl., Długa  
 Dąbrowa, D 8  
 Długa Dąbrowa zob. Dąbrowa  
 Nowa Wieś  
 Długa Kościelna, warsz., Długa  
 Kośc., d., G 6  
 Długa-Okuń, *Długa Szlachecka*,  
 warsz., Długa Kośc., F 6  
 Długa Wieś zob. Guty-Białabiel  
 Długa Wola, *Długowola*, grodz.,  
 Goszczyn, k., H 5  
 Długa Wola zob. Okuniewo  
 Długi Ostrów zob. Nieznachy  
 Długie, raw., Jeżów, H 3  
 Długiekąty zob. Długokąty Małe,  
 Długokąty Wielkie  
 Długiesiodło zob. Długosiodło  
 Długoborz I (Długobor), *Długo-  
 bórz Szlachecki* zambr., Zamb-  
 rowo, D 7  
 Długoborz II, *Długobórz Chłopski*,  
 zambr. Zambrowo, D 7  
 Długokąty Małe (Długiekąty Ma-  
 łe, Kobiałki), *Długokąty-Kobiał-  
 ki*, mław., Grzebsk, C 4  
 Długokąty Wielkie (Długiekąty  
 Wielkie), mław., Grzebsk, C 4  
 Długoleka (Łąka), gost., Trębki,  
 k., F 2  
 Długoleka, *Długoleka Wielka*, roż.,  
 Sieluń, D 6  
 Długoleka-Gębale zob. Długoleka-  
 -Odmy  
 Długoleka-Klimunty zob. Długo-  
 leka Wielka  
 Długoleka-Koski zob. Koski  
 Długoleka-Kruszewo zob. Długo-  
 leka-Oseski  
 Długoleka-Mirosze, *Długoleka-Mi-  
 rosy*, ciech., Pałuki, D 4  
 Długoleka-Odmy\*, *Długoleka-Gą-  
 bale*, ciech., Pałuki, D 4  
 Długoleka-Oseski = D. Krusze-  
 wo\*, D. Ososki (D. Ososki),  
*Długoleka-Osycki*, ciech., Pa-  
 łuki, D 4  
 Długoleka Wielka = D. Klimun-  
 ty\* (Klimunty Wielkie), D.  
 Wielka ciech., Pałuki, D 4  
 Długoleka Wielka zob. Długo-  
 leka  
 Długosiodło (Długiesiodło, Dłu-  
 gosiedle, Długosiodł), kam., Dłu-  
 gosiodło, d., D 6  
 Długosz zob. Oczasały  
 Długowola zob. Długa Wola  
 Dłuska, *Dłużka*, garw., Mińsko,  
 G 6  
 Dłutowo zob. Dłotów  
 Dłutowo Dolne zob. Dłotowo  
 Niższe  
 Dłutowo Górne zob. Dłotowo  
 Górne  
 Dłutówek zob. Dłotówko  
 Dłużewo, *Dłużew*, garw., Koły-  
 biel, G 6  
 Dłużka zob. Dłuska  
 Dłużniewo, łomż., Szczepankowo,  
 C 7  
 Dłużniewo (D. Zawiszowe, Dłuż-  
 nowo), płoń., Sarbiewo, E 4  
 Dłużniewo zob. Gałązki-Dłużnie-  
 wo  
 Dłużniewo Małe, blsk., Rogo-  
 tworsk, E 3  
 Dłużniewo Wielkie, *Dłużniewo Du-  
 że*, blsk., Rogotworsk, E 3  
 Dłużniewo-Zawiszowe zob. Dłuż-  
 niewo  
 Dmochy zob. Drewnowo-Dmochy,  
 Krzeczkowo-Dmochy, Przyda-  
 nowo, Sienica-Dmochy  
 Dmochy-Bąbole zob. Dmochy  
 Stare  
 Dmochy-Glinki zob. Dmochy  
 Stare  
 Dmochy-Marki zob. Czyżewo-Mar-  
 ki  
 Dmochy-Paprotna zob. Drewno-  
 wo-Dmochy  
 Dmochy-Przeczkowo (Przeczki-  
 -Dmochy), *Dmochy-Przeczki*,  
 nur., Czyżewo Kośc., D 7  
 Dmochy-Rodzonki, *Dmochy-Ra-  
 dzanki*, nur., Czyżewo Kośc., D 8  
 Dmochy-Sadły, nur., Czyżewo  
 Kośc., D 7  
 Dmochy Stare\*, *Dmochy-Bąbole*  
 albo *Dmochy-Glinki*, nur., Czy-  
 żewo Kośc., D 8  
 Dmochy-Wypychy zob. Krzecz-  
 kowo-Dmochy  
 Dmosin, raw., Dmosin, H 2  
 Dmoszyno\* (Dmosino), wysz.,  
 Łętowo, E 3  
 Dobaczewo, młyn, siepr., Siepre,  
 D 2  
 Dobeżyn, warsz., Klembowo, F 5  
 Dobek zob. Umiećcino-Koski  
 Dobiesz (Dobieszyno), czer., So-  
 bikowo, H 5  
 Dobki zob. Borawice, Czaplice-  
 -Dobki, Skroda Mała Dobki,  
 Smosarz-Dobki  
 Dobki-Lenartowo zob. Lenarty-  
 -Milan  
 Dobki-Milan, *Babki Stare*, ostroł.,  
 Czerwino, D 6  
 Dobra, wysz., Łętowo, d., E 3  
 Dobra Wola (Dobrowola, Wielgo-  
 las, Wielki Las), *Wielgolas*,  
 garw., Glinianka, G 6  
 Dobra Nowe, *Nowe Dobre*, miasto,  
 liw., Dobre Str., F 6  
 Dobre Stare (do 1530 Żadna,  
 Żadne, albo Dobre, wieś), *Dob-  
 re*, miasto, liw., Dobre Str.,  
 F 6  
 Dobrochowice, zob. Dobrochy-Sze-  
 -Szeligi  
 Dobrochy zob. Czochanie-Dobro-  
 chy  
 Dobrochy-Szeligi = D. Nowe\*,  
 D. Stare\* (Dobrochowice), D.  
 Szeligi (D. Leśnica?), *Szeligi-  
 -Leśnica*, zambr., Puchały,  
 C 7  
 Dobrogosty zob. Tańsk-Dobrogo-  
 sty, Trętowo-Pelzy, Tyszki-Do-  
 brogosty  
 Dobrołęka zob. Nożewo-Dobro-  
 leka  
 Dobrołęka-Łaskarze\* (Żebry-Do-  
 brołęka?), *Dobrołęka Stara*, roż.,  
 Ostrołęka, C 6  
 Dobrołęka-Maęki zob. Nożewo-  
 -Dobrołęka  
 Dobroniewo zob. Racibory  
 Dobrosielice-Guzy, *Dobrosielice  
 Wielkie* — część, blsk., Drobnin,  
 D 3  
 Dobrosielice-Imbramy, *Dobrosie-  
 lice Wielkie* — część, blsk.,  
 Drobnin, E 3  
 Dobrosielice-Pielesz (D. Stare),  
*Dobrosielice-Zalesie* — część,  
 blsk., Drobnin, D 3  
 Dobrosielice Wielkie zob. Dobro-  
 sielice-Guzy, Dobrosielice-  
 -Imbramy  
 Dobrosielice-Zalesie, *Dobrosielice-  
 -Zalesie* — część, blsk., Drobnin,  
 D 3  
 Dobrosielice-Zalesie zob. Dobro-  
 sielice-Pielesz  
 Drogoszewo zob. Drogoszewo  
 Dobrowola zob. Dobra Wola  
 Dobrożany (Dobrożony-Przyby-  
 sze?), *Wąsy*, liw., Kałuszyno,  
 F 6  
 Dobrski (Dobrsko), *Dobrska*,  
 płoń., Gralewo, E 3  
 Dobryszew, Dobryszewo zob. Do-  
 bryszewo  
 Dobrzankowo, przasn., Bogate,  
 k., D 5  
 Dobrzenice Małe zob. Dobrzenice  
 Małe  
 Dobrzenice Wielkie zob. Dobrzy-  
 nice Wielkie  
 Dobrzyca zob. Bagienice-Golanki,  
 Borzymy, Grabowo-Dobrzyca  
 Świdry - Dobrzyca - Mikucino,  
 Świdry Dobrzyca Podleśne

- Dobrzyca-Jaszczorki, *Mużgi*,  
włas., Grabowo, B 7
- Dobrzyjałowo, wis., Dobrzyjałowo, B 7
- Dobrzykowo, *Dobrzyków*, płck.,  
Dobrzykowo, F 2
- Dobrzyńskie Małe, *Dobrzyńskie Małe*,  
siepr., Mochowo, D 2
- Dobrzyńskie Wielkie, *Dobrzyńskie Wielkie*,  
siepr., Mochowo, D 2
- Dobrzyńskie Mniejsze (D. Ziema-  
kowy), *Dobrzyńskie* — część,  
garw., Glinianka, G 6
- Dobrzyńskie Większe (D. Ciołko-  
wy), *Dobrzyńskie* — część, garw.,  
Glinianka, G 6
- Dobrzyń, miasto, z. dobrz., Dob-  
rzyń, E 1
- Dobryszewo (Dobryszewo, Dob-  
ryszów), *Dobryszewo*, grodz.,  
Grodzisz, H 5
- Dochowa, *Dachowa*, gąb., Kozło-  
wo Bp., d., G 3
- Dolecko, *Doleck*, biał., Jaruzel,  
H 3
- Doliwy, radz., Przytuły, B 7
- Dołęgi (D. Turza Łąka), włas.,  
Wąsosz, A 7
- Dołęgi zob. Cwaliny, Dąbrowa-  
-Dołęgi, Łosie-Dołęgi
- Domanice, Domanie zob. Dropie-  
-Domanie
- Domaniew zob. Domaniewo
- Domaniewice = Domaniewice,  
Wylazłów\*, biał., Łęgonice, I 4
- Domaniewice (Domaniewice),  
soch., Domaniewice, d., G 2
- Domaniewo, *Domaniew*, bł., Żbi-  
ków, d., G 4
- Domaniewice zob. Domaniewice
- Domasław, *Domostaw*, nowom.  
albo ser., Winnica, d., E 5
- Domastochy zob. Lipniki-Do-  
mastochy
- Dominiki zob. Łasice
- Dominikowo zob. Janikowo-Mło-  
dzianowo
- Domkowice, *Dąbkowice Dolne*,  
soch., Łowicz-ś. Duchą, d.,  
G 3
- Domostaw zob. Domasław
- Dorsz zob. Męczynino Średnie
- Dosie zob. Kownaty Wierzech  
Nagórczyno
- Dosin zob. Wyki
- Draganie zob. Drogań, Droganik
- Draminek zob. Dramino-Ropyle
- Dramino\*, *Dębowo*, siepr., Gole-  
szyno, D 2
- Dramino-Ropyle (D. Małe), *Dra-  
minek*, rac., Krajkowo, D 3
- Dramino Wielkie = D-Krusze-  
nica\*, D. Wielkie (D. Większe)  
płoń., Drozdowo, D 3
- Drąszewo zob. Dręszewo
- Drążdżewo zob. Drzążdżewa
- Drążewo zob. Drożewo
- Dreglino, *Dreglin*, rac., Krajkowo,  
D 3
- Drewnowo\* (Dziwnowo), *Drew-  
nowo-Gołyń*, nur., Nur?, D 8
- Drewnowo = Drewnowo, Lipa,  
*Drewnowo Lipskie*, nur., Nur,  
E 8
- Drewnowo-Dańbogi zob. Dańbo-  
gowizna
- Drewnowo-Dmochy (Dziwnowo-  
-Dmochy, Dmochy-Paprotna,  
Drewnowo-Paprotna), *Drewno-  
wo-Dmoszki*, nur.? Nur, D 8
- Drewnowo-Gołyń zob. Drewnowo
- Drewnowo-Konarze zob. Przy-  
danowo
- Drewnowo Lipskie zob. Drewnowo
- Drewnowo-Paprotna zob. Drewno-  
wo-Dmochy
- Drewnowo-Przydanowo zob.  
Przydanowo
- Drewnowo-Ziemaki (Ziemak, Zie-  
makowizna), nur., Nur' E 8
- Dręszewo (Drąszewo), *Dręszew*,  
kam., Dąbrówka Str., E 5
- Drężewo, ostroł., Ostrołęka, C 6
- Drężewo zob. Grabowo-Drężewo,  
Nakły-Drężewo, Olszewo-Drę-  
żewo
- Drgicz, kam., Stoczek, E 7
- Drobnin, *Drobin*, miasto, blsk.,  
Drobnin, E 3
- Drochowo, sąch., Krysk, E 4
- Droganik, *Draganie* — część,  
płck., Biała, d., E 2
- Drogań, *Draganie* — część, płck.,  
Biała, k., E 2
- Drogiszka (Drogiska), szreń.,  
Żeromino, D 4
- Drogoń, *Korytów* — część,  
mszczon., Mszczonów, G 4
- Drogoszewo (Dobroszewo?), kam.,  
Wyszkowo, E 6
- Drogoszewo, ostroł., Miastkowo,  
C 6
- Drohiczyn, miasto, woj. podl.,  
Drohiczyn, F 8
- Dropie-Domanie, (Domanice),  
*Drupia*, liw., Niwiska, G 7
- Drozdowa Wola zob. Chojeczno-  
Drozdowa Wola
- Drozdowo = Drozdowo, D. By-  
ki\* (Byczki), D. Masaki\*,  
Piekuty\*, płoń., Drozdowo, E 3
- Drozdowo (Drozdy), roz., Lubiel,  
D 6
- Drozdowo, wis., Drozdowo, C 7
- Drozdowo zob. Drożdżyno
- Drozdowo-Byki zob. Drozdowo
- Drozdowo-Masaki zob. Drozdowo
- Drozdówka (Wola Drozdowska),  
garw., Sienica, G 6
- Drozdy\*\*, soch., Sochaczew
- Drozdy, tarcz., Tarczyn, H 4
- Drozdy zob. Drozdowo, Rychar-  
cice-Drozdy, Szczepkowo-Droz-  
dy
- Drożdżyno (Drozdowo, Drozdzi-  
no), *Drożdżyn*, sąch., Płońsko,  
E 4
- Drożewo, *Drązewo*, ciech., Suńsk,  
D 4
- Drożęcino-Lubiejewo zob. Drożę-  
cino Drożęcino Stary zob. Dro-  
żęcino Stare
- Drożęcino, *Drożęcino-Lubiejewo*,  
kol., Płocko, B 7
- Drożęcino-Nagórki = D. Komo-  
ry\*, D. Nagórki, *Nagórki*, kol.,  
Piątница, B 7
- Drożęcino Stare, *Drożęcino Stary*,  
kol., Piątница, C 7
- Drożęcino-Wagi, *Wagi*, kol.,  
Piątница, B 7
- Druchowo, rac., Koziębudy Wlk.,  
D 3
- Druchowo-Siemki = D. Siemki\*,  
Siemki, *Siemki*, rac., Kozię-  
brody Wlk. i Drobnin, D 3
- Drupia zob. Dropie-Domanie
- Drwale zob. Drwały
- Drwalew zob. Drwalewo
- Drwalewiec, *Drwalewice*, grodz.,  
Drwalewo, H 5
- Drwalewo, *Drwalew*, grodz., Drwa-  
lewo, H 5
- Drwały (Drwale), kam., Pniewo,  
d., E 5
- Drwały, płck., Czachcino, d., E 2
- Drwały, wysz., Wyszogród, d., F 3
- Drwęca, Drwęcz zob. Mierzejewo-  
-Drwęca
- Drwika zob. Prawda
- Drwiska Wola zob. Prawda
- Drzążdżewa, (*Drzążdżewo*), *Drą-  
żdżewo*, przasn., Siedlec, C 5
- Drżešno, gost., Gostynin, d., F 2
- Drzewce, raw., Lipce, d., H 3
- Drzewicz, młyn, soch., Chroślin,  
d., G 2
- Drzewicze (Drzewice), *Drzewicz  
Stary*, soch., Wiskitki Kośc., G 4
- Drzymki zob. Czestulki-Bąki
- Dubsko zob. Kurejwa
- Duchna-Wielenie zob. Duchny  
Wieluń Zagajne
- Duchnice, bł., Żblików, G 4
- Duchniki zob. Poniaty Wielkie
- Duchnowo = Duchnowo, Duch-  
nowska Wólka\*, *Duchnow*,  
warsz., Długa Kośc., G 6
- Duchny Młode, łomż., Smlodowo,  
C 7
- Duchny Stare, łomż., Smlodowo,  
C 7
- Duchny Wieluń Zagajne = D.  
Cwaliny\* (D. Robak), D. Wie-  
luń Zagajne (D. Wielenie),  
*Duchny-Wieluń*, zambr., Rud-  
ki, C 8
- Ducka Wola zob. Wola Ducka



- Duczemino zob. Duczymino Kościelne
- Duczki zob. Miąsże
- Duczoly\*\*, czer., Sobikowo?
- Duczumino Kościelne (Duczemino, D. Stare), *Duczumin Kościelny*, przasn., Duczymino Kośc., B 4
- Duczumino - Nowa Wieś, *Duczumin - Nowa Wieś*, przasn., Duczymino Kośc., B 4
- Duczumino Nowe+, przasn., Duczymino Kośc., B 4
- Duda+, czer., Karczewie, G 5
- Dudek zob. Gieralty
- Dudka, garw., Garwolin, H 6
- Dudki zob. Gieralty
- Dukaty zob. Podolszynie-Dukaty
- Duki, tarcz., Tarczyn, d., H 4
- Dunaj (D. Narzymiski), mław., Żeromino, D 4
- Dunaje+, mław., Janowiec Kośc., B 4
- Duplice, *Niédzin* — część, wysz. Orszymowo, F 3
- Duplice Małe, *Przemysłów*, gąb., Złakowo Cerkiewne, d., G 3
- Duplice Wielkie, *Wyborów*, gąb., Złakowo Cerkiewne, d., G 3
- Duranowo, *Duranów*, soch., Sochaczew, G 3
- Dury zob. Chrostowo Wielkie, Jabłonowo-Dziury
- Dusze zob. Chrzanowo-Dusze, Janczewo-Dusze
- Dworaki zob. Przeździecko-Dworaki
- Dwór zob. Nowodwór
- Dwórzno, tarcz., Lutkowka, H 4
- Dybla (Dyble, Dybły), was., Grąjewo albo Wąsosz, A 8
- Dybla - Stary Okół zob. Okół
- Dybla - Wojewodzino zob. Wojewodzino
- Dybły zob. Dybla
- Dybowo, *Dybów*, warsz., Radzymino, F 5
- Dyle zob. Ostrowy-Dyle
- Dylewko (Dylewek), *Dylówka*, grodz., Goszczyn, I 4
- Dylewo, *Dylew*, grodz., Goszczyn, I 4
- Dylewo (Dylowo) roz., Gąsowo, d., D 5
- Dylówka zob. Dylewko
- Dynguły zob. Cywino-Dynguły
- Dyszybaba (Dyszobaba, Dyszababa), *Dyszobaba*, roz., Sieluń d., D 6
- Dzbanice (Zbanice), ser., Dzierżeninino, E 5
- Dzbarz zob. Zbarz
- Dzbańdek zob. Zbańdz Mały
- Dzbańdz zob. Zbańdz
- Dzbenin zob. Dzbynino, Dzbynino - Pyszna Pacha
- Dzbonie zob. Zbonie
- Dzbynino (Zbynino), *Dzbenin*, ostroł., Rzekuń, C 6
- Dzbynino - Pyszna Pacha, *Dzbenin*, ostroł., Kleczkowo, C 6
- Dziadosz+ (Dziadosze), warsz., Pustelnik, F 6
- Działdowo, miasto, Prusy Ks., Działdowo, C 3
- Dziarnowo, płck., Biała, k., E 2
- Dziarnowo zob. Wiśniewo-Dziarnowo
- Dziarnów zob. Darnów
- Dziebakowo zob. Dziembakowo
- Dziechciniec zob. Dziekciniec
- Dziechtarzewo zob. Dziektarzewo-Ogonowo
- Dziechtarzewo-Żabowo zob. Dziektarzewo-Żabowo
- Dzieci zob. Chmielewo Małe
- Dziecinów, *Dziecinów*, czer., Radwankowo, k., H 5
- Dzieczewo, rac., Zgliczyno, D 3
- Dziedzice = Dz. Małe\*, Dz. Wielkie\*, *Dziedzice* — część, blsk., Zagroba, E 3
- Dziedzice zob. Zgorzałe
- Dziekanowo, *Dziekanów Polski*, warsz., Łomny Wlk., d., F 5
- Dziekciniec, *Dziechciniec*, warsz., Więzowno, G 6
- Dziektarzewo, płoń., Dziektarzewo, D 4
- Dziektarzewo-Ogonowo (Dziechtarzewo, Dziektarzewo-Wiesiołki), *Ogonowo*, niedzb., Dziektarzewo, D 4
- Dziektarzewo-Żabowo (Dziechtarzewo Ż.), *Żabowo*, niedzb., Dziektarzewo, D 4
- Dzielino, *Dzielin*, przasn., Czerńnice, C 4
- Dzielnik, garw., Kiczki, d., G 6
- Dziembakowo (Dziebakowo), *Dziembakowo* — część, siepr., Golezyno, D 2
- Dziembakowo zob. Grodkowo Sędzicowe
- Dzierżazno Małe zob. Dzierżazna Wielka
- Dzierżazno Wielkie zob. Dzierżazna Wielka
- Dzierżazna, gost., Radziwie, d., E 2
- Dzierżazna Wielka = D. Mała\* (Dzierżazno Małe), D. Wielka (Dzierżazno Wielkie), *Dzierżaznia*, płoń., Skołatowo, k./s., E 3
- Dzierżbia, kol., Poryte, B 7
- Dzierżbia zob. Kuczyno, Rogale
- Dzierżbia Wielka, Tafiły-Kurzątki
- Dzierżchowo, *Dzierżgów*, soch., Sochaczew albo Białylin, G 3
- Dzierżchowo zob. Dzierżgów
- Dzierżęga Wielka\*, *Dzierżęga* - *Nadbory*, przasn., Krzynowłoga Wlk., C 4
- Dzierżęga Mała\* (Brody), *Dzierżęga-Brzęczki*, przasn., Krzynowłoga Wlk., C 4
- Dzierżgi, *Sulimy*, łomż., Nowogród, C 7
- Dzierżgi-Zycharzewo, *Dzierżgi*, łomż., Nowogród, C 7
- Dzierżgowo, przasn., Dzierżgowo, C 4
- Dzierżgów (Dzierżchowo), soch., Skwierńewice, d., G 4
- Dzierżgów zob. Dzierżchowo
- Dzierżgówko, *Dzierżgówek*, przasn., Dzierżgowo, C 4
- Dzierżno zob. Koskowo-Dzierżno
- Dzierżanowo, *Dzierżanów*, kam., Jadowo, F 6
- Dzierżanowo, mak., Szewlice, d., D 5
- Dzierżanowo x 2, wysz., Orszymowo, F 3
- Dzierżanowo zob. Niewodowo
- Dzierżanów zob. Dzierżanowo
- Dzierżek zob. Sieromino I, II
- Dzierżeninino (Dzierżeninino), *Dzierżenin*, ser., Dzierżeninino, d., E 5
- Dzierżki zob. Chełchy-Dzierżki
- Dzierżki-Święchy zob. Ploskie Święchy
- Dzieszki zob. Bobino-Zdziechy
- Dzietki zob. Żórawino-Dziwki
- Dziety zob. Siemiątkowo-Dziety
- Dziewanowo zob. Dziwanowo
- Dzięcioły zob. Tańsk-Dobrogosty, Zawisty
- Dzięgiele (Dziegile) kol., Romany, B 7
- Dzięgielewo = Dzięgielewo (Dzięgielewo), Modrzyno Dzięgielewskie\* blsk., Gozdowo, E 2
- Dzięgielewo (Dzięgielewo), *Dzięgiełów*, soch., Brochowo Wlk., F 3
- Dzięgiele zob. Dziegiele
- Dzika Wola, bl., Żukowo, G 4
- Dziki zob. Słoneczewo-Dziki
- Dzierżeninino zob. Dzierżeninino
- Dziubiele zob. Mocarze-Dziubiele
- Dziubino zob. Gradowo-Dziubino
- Dziuracze\*\*, warsz., Raszyniec
- Diurawiniec zob. Nasierowo-Dziurawiniec
- Dziurdziółów (Dziurdziółów, Wola Łochowska), *Dziurdzioly*, raw., Boguszyce Mł., I 3
- Dziury zob. Chrostowo Wielkie, Jabłonowo-Dziury
- Dziwanowo, *Dziewanowo*, blsk., Drobnin, E 3
- Dziwany zob. Żebry-Perose
- Dziwisze zob. Niedabył
- Dziwki zob. Żórawino-Dziwki
- Dziwnowo zob. Drewnowo



- Dziwnowo-Dmochy zob. Drewno-  
-wo-Dmochy
- Dziwy, siepr., Lubowidz, C 2
- Dziwy zob. Gnaty-Wawrzki
- Dzwonek (Zwonek), ostr., Czer-  
wino, D 6
- Dzwonki zob. Krajewice-Dzwonki
- Dźwierzno, płek., Czachcino, d.,  
E 2
- Dźwierzno, *Myślin-Dźwierzno*,  
szreń., Chamsk, D 3
- Dźwięczna zob. Czaplunek
- Elźbiecin zob. Alźbiecino
- Falbogi zob. Chwalbogi, Żebry-  
-Falbogi
- Falbogi Borowe zob. Chwalibogi
- Falbogi-Kałużyno zob. Chwal-  
bogi
- Falbogi Wielkie zob. Falibogi
- Falenica = Falenica (Falenca),  
Grabie\*, czer., Zyrzno, G 5
- Falenty zob. Fałęta, Fałęta Małe
- Falenty Duże zob. Fałęta
- Falęcice, grodz., Promna, I 5
- Falęcin zob. Fałęcino
- Falęcinek-Milanówko (Fałęciny-  
-Milanówko), *Falęcin*, bł., Żu-  
kowo, G 4
- Falęcino (Sikuty?), *Falęcin*,  
grodz., Jasieniec, H 5
- Falęcino = F. Małe\*, F. Wiel-  
kie\*, *Falęcin*, wysz., Żochowo  
Kośc., E 3
- Falęcino zob. Kownaty
- Falęciny-Milanówko zob. Fałęci-  
nek-Milanówko
- Fałęta (Falenty), *Falenty Duże*,  
warsz., Raszyniec, d., G 5
- Fałęta zob. Borkowo-Fałęty
- Fałęta Małe, *Falenty*, warsz., Ra-  
szyniec, d., G 5
- Falibogi, *Falbogi Wielkie*, zakr.,  
Kroczevo, E 4
- Falibogi zob. Chwalibogi
- Falislawy zob. Szczuki-Falislaw-  
wy
- Falki zob. Biedrzyce-Falki, Biod-  
ry-Falki, Gadomiec-Andryki,  
Karwowo-Zabłocie, Kossaki-  
Falki, Krajewo, Leszno, Skwa-  
ry, Sucha, Umiasztowo-Falki,  
Umęcino - Stara Wieś
- Falkowice zob. Brołino-Stolniki,  
Świeszewo-Falkowice
- Fały zob. Rzeszotary-Fały
- Faski-Rykatce, *Laskowice Nowy*,  
zambr., Zambrowo, D 7
- Faszcze-Jabłoń, *Faszcze*, zambr.,  
Kołaki Stare, D 8
- Faszczyce, *Faszczyce Stare*, bł.,  
Błonie, k., G 4
- Fije zob. Gutkowo-Fije
- Filipiska zob. Rembowo-Filipy
- Filipki-Łowczewo, *Filipki Wiel-  
kie*, kol., Lachowo, A 7
- Filipowice zob. Rycharcice-Gnaty
- Filipówka, garw., Jastrząbie,  
H 6
- Filipy zob. Bagienice-Filipy, Rem-  
bowo-Filipy, Tańsk-Omiotki
- Filochy-Milan (Filochia), *Filochy-  
-Milen*, ostroł., Piski, D 7
- Fiukały (Fiokały), kam., Postoli-  
ska, F 6
- Flesze zob. Rożyńsko-Flesze
- Focze zob. Borkowo-Fałęty
- Folwark\*, wysz., Daniszewo, E 3
- Folwarki (Granice), *Warszawa-  
-Zolibórz* — część, warsz., War-  
szawa Nowa, d., F 5
- Folwarki zob. Kałęczyn, Zgorzała
- Franki zob. Strzemieczna-Smo-  
gorzewo
- Froczki zob. Zakrzewo-Froczki
- Furmany zob. Czaplice-Furmany
- Gackie zob. Gać-Brzozowo
- Gacpary zob. Gaspary
- Gaczki zob. Gaczkowo, Grabowo  
Wielkie, Zagościńce-Gaczki
- Gaczkowo (Gaćkowo, Gaczki),  
nur., Złotoria, d., D 7
- Gaczkowo+, zambr., Zambrowo,  
C 7
- Gaczolty, Gaczulity zob. Kra-  
szowo-Gaczolty
- Gać zob. Mosaki-Gać, Rzechowo-  
-Gać, Ulatowo-Gać
- Gać-Brzozowo, *Gackie*, radz., Bia-  
łaszewo, A 8
- Gać-Sokola Łąka, łomż., Puchały,  
C 7
- Gaćkowo zob. Gaczkowo
- Gadka, garw., Kołybiel, G 6
- Gadnowo-Koźniewo zob. Koźnie-  
wo Łyse
- Gadnowo-Skierdy = G. Kowalew-  
skie\*, G. Skierdy\* (Wola Gad-  
nowska?), *Garnowo*, ciech., Go-  
łymino Kośc., D 5
- Gadnowo Stare (G. Stara Wieś),  
*Garnowo Stare*, ciech., Goły-  
mino Kośc., D 5
- Gadomiec-Andryki = G. Andryki  
(G. Andrychy, G. Jędrychy),  
G. Falki\*, *Gadomiec-Jędryki*,  
przasn., Krzynowłoga Wlk., C 4
- Gadomiec-Barany (G. Borowy?),  
przasn., Krzynowłoga Wlk., C 4
- Gadomiec-Bernaty zob. Gado-  
miec-Zawisze
- Gadomiec-Białki zob. Gadomiec-  
-Trojany
- Gadomiec-Bieńki zob. Gadomiec-  
-Jebienki
- Gadomiec Borowy zob. Gadomiec-  
-Barany
- Gadomiec-Chrzczony (G. Choci-  
my), przasn., Krzynowłoga  
Wlk., C 5
- Gadomiec-Falki zob. Gadomiec-  
-Andryki
- Gadomiec-Jebienki = G. Jebienki  
(G. Bieńki?), G. Wyszki\* (G.  
Witki?), przasn., Krzynowłoga  
Wlk., C 4
- Gadomiec-Jędrychy, Gadomiec Ję-  
dryki zob. Gadomiec-Andryki
- Gadomiec-Miłowięta (G. Ninoty,  
G. Minoty, Grabowo-Minoty),  
przasn., Krzynowłoga Wlk., C 4
- Gadomiec-Peronie zob. Gadomiec-  
-Wichnięta
- Gadomiec-Przedbory zob. Gado-  
miec-Zawisze
- Gadomiec-Trojany = G. Białki\*,  
G. Trojany, przasn., Krzyno-  
włoga Wlk., C 4
- Gadomiec-Weraki zob. Gadomiec-  
-Wyraki
- Gadomiec-Wichnięta\*, *Gadomiec-  
-Peronie*, przasn., Krzynowłoga  
Wlk., C 4
- Gadomiec-Witki zob. Gadomiec-  
-Jebienki
- Gadomiec-Wyraki (G. Weraki),  
przasn., Krzynowłoga Wlk., C 4
- Gadomiec-Wyszki zob. Gadomiec-  
-Jebienki
- Gadomiec-Zawisze = G. Przed-  
bory\* (G. Zagwizdy?), G. Za-  
wisze (G. Bernaty?), przasn.,  
Krzynowłoga Wlk., C 4
- Gadowo, zakr., Ciekosno, E 4
- Gagalki zob. Milewo-Kulki
- Gaj, nowom., Klukowo, E 4
- Gajewice-Zbyszyno zob. Zbyszyno
- Gajewo+, blsk., Gozdowo, E 2
- Gajowniczy zob. Obłe
- Galemino, *Galominek*, płoń., Sar-  
biewo albo Baboszewo, d., E 3
- Galemino, *Galomin Górny*, siepr.,  
Lubowidz, C 3
- Galemino Wielkie (Galemino Za-  
wiszowe), *Galomin*, płoń., Sar-  
biewo, E 3
- Galiny Małe, *Galinki*, biał., Biała,  
H 4
- Galiny Wielkie+, biał., Biała, H 4
- Galomin zob. Galemino Wielkie
- Galomin Górny zob. Galemino
- Galominek zob. Galemino
- Gałachy, zakr., Zakroczym albo  
Pomnichowo, k., F 4
- Gałązki zob. Jurzyno-Gałązki,  
Wyrzyki-Pękale
- Gałązki-Dłużniewo, *Gałązki*, łomż.,  
Szczepankowo, C 7
- Gałązki-Milewo, *Gałązki* was.,  
Niedźwiadna, A 7
- Gałki = Gałki (Chojeczno), Jata  
Gałęcka\* (Jatka), liw., Oleksin,  
G 7
- Gałki, wysz., Bodzanowo, F 3

- Gamratka, garw., Mińsko, G 6  
 Garbacz zob. Sieromino I, II  
 Garbatki, *Garbatka*, tarcz., Tarczyn, G 4-5  
 Gardlino-Dąb, *Gardlino*, zambr., Zambrowo, C 7  
 Gardlino-Komonino, *Garlino-Komonino*, przasn., Grudowsko, C 4  
 Gardlino-Racibory (Gardlino Średnie), *Garlino Racibory*, mław. i przasn., Grudowsko, C 4  
 Gardlino-Zalesie, *Garlino-Zalesie*, przasn., Grudowsko, C 4  
 Gardoty, radz., Romany, B 7  
 Gardziałki zob. Napierki-Gardziałki  
 Gardziele zob. Napierki-Gardziałki  
 Gardziny zob. Żółtowo-Gardziny  
 Garkowo, Garkowo Stare zob. Garnkowo  
 Garlino-Komonino zob. Gardlino-Komonino  
 Garlino-Racibory zob. Gardlino-Racibory  
 Garlino-Zalesie zob. Gardlino-Zalesie  
 Garnkowo (Garkowo), *Garkowo Stare*, szreń., Szreńsko, C 3  
 Garnowo zob. Gadnowo-Skierdy  
 Garnowo Stare zob. Gadnowo Stare  
 Garstki zob. Bagienice-Garstki  
 Gartki zob. Załęże-Gartki  
 Garwarze, *Stary Garwarz*, niedzb., Glinojeczko, D 3  
 Garwolewo, wysz., Czerwieńsko, d., F 3  
 Garwolin, miasto, garw., Garwolin, k., H 6  
 Gasparzy, *Gasparzy*, biał., Biała, I 4  
 Gassy zob. Gosie  
 Gastuń zob. Chajęty-Jaktory  
 Gaśno zob. Rabiej, Ziejka  
 Gawar zob. Milewo-Skubiele  
 Gawartowa Wola zob. Wola Gawartowa  
 Gawarzec Mniejszy, *Gawarzec Górny*, wysz., Czerwieńsko, F 3  
 Gawarzec Wielki, *Gawarzec Dolny*, wysz., Czerwieńsko, F 3  
 Gawki, łomż., Lubotyń, D 7  
 Gawłowo (Gawlewo), *Gawłów*, gąb., Sochaczew, F 3  
 Gawłowo Małe, *Gawłówek*, nowom., Ciekosyno, E 4  
 Gawłowo Wielkie, *Gawłowo*, nowom., Ciekosyno, E 4  
 Gawłów zob. Gawłowo  
 Gawłówek zob. Gawłowo Małe  
 Gawronki zob. Leśniewice Małe, Zdbiki-Gawronki  
 Gawrony, blsk., Łęg Wlk., d., E 3  
 Gąba (Gęba), mszczon., Mszczonów, H 4  
 Gąbin, miasto, gąb., Gąbin, k., F 2  
 Gągolin Północny zob. Gągolino  
 Gągolina zob. Gogolna, Kaski-Gągolina  
 Gągolino (Mikołajowice), *Gągolino Północny*, gąb., Kapina, d., G 3  
 Gąsew, Gąsewo zob. Gąsowo  
 Gąsino, *Gąsin*, bl., Żbików, G 4  
 Gąsiorki zob. Murawa Kmieca  
 Gąsiorowo, nowom., Gąsiorowo, E 5  
 Gąsiorowo (G. Kutaski), nur., Zuzola, E 7  
 Gąsiorowo Małe, *Gąsiorówko*, nowom., Gąsiorowo, E 5  
 Gąsiory zob. Brunowo-Gąsiory, Żabino-Gąsiory  
 Gąski (Rutki G.), niedzb., Ciechanów, D 4  
 Gąski, tarcz., Tarczyn, H 5  
 Gąski, war., Warka, H 5  
 Gąski zob. Rzeczki-Gąski  
 Gąsocino (Wola Gąsecka), *Gąsocin*, ciech., Suńsk, E 4  
 Gąsowo, *Gąsewo*, roż., Gąsowo, d., D 5  
 Gąsowo (Gąsew), *Gąsewo*, wysz., Bodzanowo, d., F 3  
 Gąszczyno zob. Romany-Gąszczyno  
 Gdakowo zob. Chajęty Stare  
 Gdzew zob. Zembrzus-Mokrygrąd  
 Gembartowo zob. Gradowo-Dziubino  
 Geraty zob. Gierałty  
 Gęba zob. Gąba  
 Gębice zob. Murawy I, II, Pierzchały-Stara Wieś  
 Gęby zob. Charzyny-Gęby, Kurzątki, Wileze Gęby  
 Gędora zob. Ostrowy, Rybno-Gędora  
 Gęsia Wola zob. Wola I, II  
 Giednia, mław., Szydłowo Kośc., C 4  
 Gielino (Gielino), *Gilino*, blsk., Bielsko, E 2  
 Giełcza<sup>+</sup> (Gieleza), garw., Wilka, H 6  
 Giełczyno, *Giełczyn*, łomż., Łomża, k., C 7  
 Giełczyno, *Giełczyn*, rac., Uniecko, D 3  
 Giełczyno zob. Gładczyno  
 Giełżowo, *Biskupice* — część, bl., Rokitno ś. Wojciech, d., G 4  
 Giemzy\* (Szczepowate), wis., Buzyno, B 8  
 Gierałty\* (G. Dudek, Geraty), *Dutki*, gost., Kutno, G 2  
 Gierałty zob. Gierluchy  
 Gierałty-Dudek zob. Gierałty  
 Gierluchy\* (Gierałty), zambr., Puchały, C 7  
 Gierwałty zob. Giewartowo  
 Gierwały, ostroł., Goworowo, D 6  
 Gierwały, roż., Sieluń, D 6  
 Gierwały-Szeligi, roż., Sieluń, D 6  
 Gierzyno Wielkie = Gierzyno Wielkie (Girzyno), Girzynko\* G. Ubysz), *Giżyno*, blsk., Bielsko, E 2  
 Gierzyńsko zob. Cierzynko  
 Giesie zob. Grabowo-Giesie  
 Gieski zob. Górki-Baczki  
 Giewartowo (Giewarty, Gierwały), *Szczepkowo-Giewarty*, mław., Janowiec Kośc., B 4  
 Gilino zob. Gielino  
 Gilino zob. Ilino  
 Girzynko, Girzyno zob. Gierzyno Wielkie  
 Giże zob. Sienica-Giże  
 Giżyce, gąb., Giżyce, F 3  
 Giżyńko (Giżyno Małe), *Giżyniek*, niedzb., Unierzyż Kośc., D 3  
 Giżyno zob. Gierzyno  
 Giżyno-Grzywa (G. Wielkie), *Giżyno*, niedzb., Unierzyż Kośc., D 4  
 Giżyno Małe zob. Giżyńko  
 Głantowa Wola zob. Głonkowa Wola  
 Glice zob. Głodowo-Glice  
 Glina, nur., Brok, d., E 7  
 Glina Ducka, *Glina*, czer., Karaczewie, G 6  
 Glinianka (Wawrzyńczewo), *Glinianka* — część, miasto, garw., Glinianka, G 6  
 Glinianka, *Glinianka* — część, garw., Glinianka, G 6  
 Glinice, wysz., Kobylniki, F 3  
 Glinice-Domaniewo zob. Glinice Wielkie  
 Glinice Małe (G. Piecuchowie), *Glinice Stare*, nowom. albo ser., Winnica, E 5  
 Glinice-Mieszczęta\*, *Glinice-Osiny*, nowom. albo ser., Winnica, E 5  
 Glinice-Piecuchowie zob. Glinice Małe  
 Glinice Stare zob. Glinice Małe  
 Glinice Wielkie, *Glinice-Domaniewo*, nowom. albo ser., Winnica, E 5  
 Glinki, czer., Góra, G 5  
 Glinki, garw., Miastkowo Wlk., H 6  
 Glinki, kol., Lachowo, A 7  
 Glinki zob. Strzemieczna-Smogorzewo, Zgliczyno-Glinki  
 Glinki-Jarzyły zob. Mamino-Jarzyły  
 Glinki Małe\*, radz., Słucz, B 7  
 Glinki-Rafały, *Rafały-Glinki*, roż., Gąsowo, C 5  
 Glinki Stare, roż., Sieluń, D 6  
 Glinki Wielkie\*, *Glinki*, radz., Słucz., B 7

- Glinki-Ziemaki, *Ziemaki*, roz., Sieluń, C 6
- Glinno, płek., Woźniki, d., E 2
- Glinojcka Wola zob. Wola Żelazna
- Glinojcecko, *Glinojceck*, niedzb., Glinojcecko, D 3
- Glniąca (Glnąca), *Lgniąca*, ser., Koprzywnica, E 5
- Glonkowa Wola \*\* (Głantowa W.), garw., Kiczki?, d.
- Głaczyno zob. Gładczyno
- Gładczyn Rządowy zob. Gładczyno Biskupie
- Gładczyno (Giełczyno? Głaczyno), *Gładczyn Szlachecki*, kam., Pniewo, E 5
- Gładczyno Biskupie (Głaczyno), *Gładczyn Rządowy*, kam., Pniewo, d., E 5
- Głazowo, *Nadulki* — część, wysz., Daniszewo, E 3
- Głazowo-Cholewy = G. Bobino\*, G. Cholewy, G. Kołaki\*, *Głazewo-Cholewy*, roz., Sieluń, D 6
- Głazowo-Rawki, *Głazewo-Rawki*, roz., Sieluń, D 6
- Głazowo-Rębiele-Rawki, *Głazewo-Rębiele*, roz., Sieluń, D 6
- Głazowo-Świątki, *Głazewo-Świątki*, roz., Sieluń, D 6
- Głazowo-Wity, *Głazewo-Wity*, roz., Sieluń, D 5
- Głazewo-Cholewy zob. Głazowo-Cholewy
- Głazewo-Rawki zob. Głazowo-Rawki
- Głazewo-Rębiele zob. Głazowo-Rębiele-Rawki
- Głazewo-Świątki zob. Głazowo-Świątki
- Głazewo-Wity zob. Głazowo-Wity
- Głąby zob. Węgrzynowo
- Głęboćciec Dalszy (Głęboć), *Kaczyniek*, łomż., Somowo, D 7
- Głęboćciec Wielki, *Głęboć Wielki*, łomż., Somowo, D 7
- Głęboć zob. Głęboćciec Dalszy
- Głęboć Wielki zob. Głęboćciec Wielki
- Głęboćczyca., warsz. albo kam., Stanisławów, k., F 6
- Głodki, mak., Szwelice, D 5
- Głodna, *Głodna*, grodz., Błędów, H 4
- Głodowo, mak., Szwelice, d., D 5
- Głodowo-Dąb, zambr., Kołaki Str., C 8
- Głodowo-Glice, *Glice*, nowom. albo ser., Nosilsko, E 5
- Głodowo Małe, nowom. albo ser., Nosilsko, E 5
- Głodowo Nowe zob. Opęchowo
- Głodowo Wielkie, nowom. albo ser., Nosilsko, E 5
- Głogowiec, gost., Głogowiec, F 1
- Głoskowo, *Głosków*, garw., Garwolin, H 6
- Głoskowo, *Głosków*, tarcz., Jazgarzewo, G 5
- Głowaczewo (Głowaczów), *Głowaczów*, miasto, war., Głowaczewo, I 5
- Głowice zob. Rutki-Głowice
- Głowno, miasto, raw., Głowno, H 2
- Głożek, *Głożek*, szreń., Bogurzyno Kośc., C 3
- Głowczyn zob. Głowczyno
- Głowczyn-Towarzystwo zob. Głowczyno Wielkie
- Głowczynek zob. Głowczyno Małe
- Głowczyno x 2, *Głowczyn*, wysz., Kobylniki, F 3
- Głowczyn Małe, *Głowczynek*, grodz., Moglinica, I 4
- Głowczyno Wielkie, *Głowczyn-Towarzystwo*, grodz., Mogilnica, I 4
- Głuchowo, blsk., Gozdowo, E 2
- Głuchowo = Głuchowo, Wola Mienikowa\* (Wólka Głuchowska), *Głuchów*, tarcz., Worowo, H 5
- Głuchów, raw., Głuchów, d., H 3
- Głuchów (Głuchówek), *Głuchówek*, raw., Rawa k., I, 3
- Głuchów zob. Głuchowo, Kopana Głuchówek zob. Głuchów
- Głuchy zob. Laskowo Głuche, Waśniewo-Głuchy
- Głodna zob. Głodna
- Głupianka zob. Wola Głupia
- Głupica zob. Wola Głupia
- Głusko, *Głusk*, soch., Głusko, k., F 4
- Głusko Mniejsze zob. Mała Wieś
- Głużek zob. Głożek
- Gnatowice, *Gnatowice Stare*, soch., Pawłowice, G 4
- Gnatowo (Gnaty), was., Grabowo, B 7
- Gnatowo zob. Wagi
- Gnatówko\*, was., Romany, B 7
- Gnaty zob. Gnatowo, Rycharcice-Gnaty, Wagi
- Gnaty-Częstki\*, *Gnaty-Wieśniany*, nowom., albo ser., Winnica, E 5
- Gnaty-Dziwy zob. Gnaty-Wawrzki
- Gnaty-Gromadze zob. Gnaty-Szczepankowo
- Gnaty-Lewiski, *Gnaty-Lewiszki*, nowom. albo ser., Winnica, E 5
- Gnaty-Szczepankowo, *Gnaty-Gromadze*, nowom. albo ser., Winnica, E 5
- Gnaty-Szczerbaki, nowom. albo ser., Winnica, E 5
- Gnaty-Wawrzki (G. Dziwy), *Gnaty-Zarazy* — część, nowom. albo ser., Winnica, E 5
- Gnaty-Wieśniany zob. Gnaty-Częstki
- Gnaty-Zarazy, *Gnaty-Zarazy* — część, nowom. albo ser., Winnica, E 5
- Gnaty-Zarazy zob. Gnaty-Wawrzki
- Gniazdowo-Budziski zob. Budziska
- Gniazdowo Wielkie (Tyszki G.), *Gniazdowo*, łomż., Piski, D 7
- Gniejewice zob. Gniejewice
- Gniewań\* (Gniewanie, Gniewańska Wola), *Wymyśle*, garw., Latowicz, G 6
- Gniewiewice, *Gniejewice*, grodz., Jasieniec, H 5
- Gniewiewice (Gniewiejewice, Gniewniewice), *Gniewniewice Stare*, soch., Głusko, F 4
- Gniewkowo, wysz., Daniszewo, E 3
- Gniewniewice, Gniewniewice Stare zob. Gniewiewice
- Gniewosy, Gniewosz zob. Myszkowice-Gniewosy
- Gniewoty, zambr., Zambrowo, C 7
- Gniłki zob. Koskowo-Gniłki, Ślasy-Uniemy
- Gnochy zob. Godlewo-Gnochy
- Gnojenko (G. Małe), *Walentyńów* — część, gost., Kutno, G 1
- Gnojenko, szreń., Niechłanino, C 3
- Gnojna = Gnojna, pow. mszeczon., par. Mszeczonów, Stara Gnojna\*, pow. tarcz., par. Lutkówka, H 4
- Gnojno, mak., Zamska, d., D 5
- Gnojno (G. Wielkie), gost., Kutno, F 1
- Gnojno Wielkie (G. Zalesie), *Gnojno*, szreń., Niechłanino, C 3
- Gocław, garw., Osiecko, k., G 6
- Gocław zob. Chlewiotki Wądołowo Nowe, Gosław
- Gocłowo, wysz., Łętowo, E 3
- Gocły = Goćły, Gocły Nowe\* (Chrzanowo, Chrzanówko), ostr., Czerwino, D 6
- Godacze-Przeczeki = G. Przeczeki\*, G. Zalesie\*, *Godacze Górne*, nowom., Klukowo, E 4
- Godacze Wielkie = G. Kłoski\*, G. Paluchy\*, G. Wielkie, *Godacze Dolne*, nowom., Klukowo, E 4
- Godawy zob. Chrzanowo-Godawy
- Godek\*\* (G. Głoskowski), czer., Jazgarzewo
- Godlewo, was., Wasosz, A 8
- Godlewo zob. Przydanowo, Sienica-Godlewo
- Godlewo-Gnochy\*, *Godlewo-Milewek*, nur., Zuzola, E 7
- Godlewo-Gudosze zob. Gudosy
- Godlewo-Kamionka zob. Godlewo Wielkie
- Godlewo-Luby (G. Łuszczki), *Godlewo-Luby*, nur., Zuzola, E 8

- Godlewo Małe Wronie zob. Godlewo-Wronie
- Godlewo-Mierniki = G. Mazy \*, G. Mierniki (G. Miarniki), nur., Zuzola, E 7
- Godlewo-Milewek zob. Godlewo-Gnochy
- Godlewo-Olszewo zob. Godlewo-Wronie
- Godlewo-Piętaki zob. Sienica-Godlewo
- Godlewo-Plewy, nur., Zuzola, E 7
- Godlewo-Rysiewo zob. Godlewo Wielkie
- Godlewo-Warsze, nur., Zuzola, E 7
- Godlewo Wielkie = G. Kamianka, G. Rysiewo \*, G. Wielkie, nur., Zuzola, E 7
- Godlewo-Wronie = G. Małe Wronie (G. Olszewo), G. Wronie \*, *Godlewo-Olszewo*, nur., Andrzejów, D 7
- Godzianów (Godzanów), raw., Godzianów, d., H 3
- Godzimierz zob. Gozimierz
- Gogole = G. Kandygi \* (G. Dąbrowne?), G. Marki \*, G. Stara Wieś \*, G. Trale \*, *Gogole Wielkie*, ciech., Pałuki, D 4
- Gogole-Stecki = Daniszewo-Koty \* (D. Cety), G. Daniszewo \*, G. Sędki \*, G. Steczki (Daniszewo-Stecki, G. Styczki), ciech., Pałuki, D 4
- Gogolina (Gogolna), *Gogolin*, biał., Sadkowiec, I 4
- Gogolna (Gogolina), *Gagolina*, garw., Sienica, G 6
- Golanka, *Golonka*, młyn, gąb., Gąbin., k., F 2
- Golanki zob. Bagienice-Golanki, Czaplice-Golanki, Pszczółki-Golanki
- Golanki Małe, *Golanki* – część, płck., Blichowo, E 3
- Golanki Wielkie, *Golanki* – część, płck., Blichowo, E 3
- Golany (Golanowo), przasn., Przasnysz, D 5
- Golańkowo, *Golańkowo*, nowom. albo ser., Winnica, d., E 5
- Golczewo zob. Gulczewo
- Gole, soch., Pawłowiec, G 4
- Gole zob. Błomino-Gole
- Golejewo, blsk., Gozdowo, d., E 2
- Goleńska (Goleńskie), *Goleńsko*, gąb., Łowicz NMP, d., G 3
- Goleszyno, *Goleszyn*, siepr., Goleszyno, D 2
- Goleździnowo = Goleździnowo, Wola Golińska \*, *Warszawa-Goleździnów*, warsz., Kamion, F 5
- Golianki, grodz., Błędów, H 4
- Goliany, grodz., Błędów, H 4
- Goliki \*, *Koty-Rybn* – część, was., Grajewo, A 8
- Golonka zob. Golanka
- Gołaki \*\*, blsk., Będziszaw
- Gołaszewo, *Gołaszew*, bl., Rokitno-ś. Wojciech, G 4
- Goławice, nowom. albo ser., Pomnichowo, d., E 4
- Goławino, *Goławin*, zakr., Miączy-no Mł., F 4
- Gołąbek zob. Gołębek
- Gołąbki \*, mław., Janowiec Kośc., B 4
- Gołąbki, bl., Żbików, G 5
- Gołąbki zob. Czaplice-Gołębie
- Gołęgrądy, *Grądy Szlacheckie*, kam., Lubiel, D 6
- Gołe Łąki zob. Suche Łąki
- Gołeniwy zob. Bobino-Gołeniwy
- Gołębek, *Gołąbek*, liw., Niwiska, G 7
- Gołębie = G. Kubaty \*, G. Małe \*, G. Wielkie \*, nowom., Klukowo, E 4
- Gołębie, *Gołębie-Leśniewo*, nur., Andrzejów, D 7
- Gołębie \*, roz., Sieluń, D 6
- Gołębie zob. Czaplice-Gołębie, Miecznikowo-Gołębie
- Gołębiewko (Gołębiewo Małe), *Gołębiewek Stary*, gost., Kutno, F 1
- Gołębiewo (G. Wielkie), *Gołębiew Stary*, gost., Kutno, F 2
- Gołębiówka = Gołębiówka, Michały \* (Zaręby), Tarawy \* (Kałużyno-Tarawy), liw., Kałużyno, G 7
- Gołębki zob. Konarzewo-Gołębki, Pszczółki-Golanki
- Gołkowo, *Gołków*, tarcz., Jazgarzewo, G 5
- Gołkowska Wola zob. Wola Gołkowska
- Gołkowy zob. Gółki
- Gołkowy-Gardzinka zob. Gółki
- Gołków zob. Gołkowo
- Gołocino, *Gołocin*, blsk., Słupia, E 2
- Gołoniwy zob. Bobino-Gołeniwy
- Gołosze, biał., Błędów, H 4
- Gołoty, ciech., Ciechanów, D 4
- Gołuszyno = G. Małe \*, G. Wielkie \*, *Gołuszyn*, szren., Zgliczyno, D 3
- Gołymin Stary zob. Gołymino Kościelne
- Gołymino zob. Zawady-Gołymino
- Gołymino-Kałęczyno (Gołymino, Kałęczyn), *Kałęczyn Stary*, ciech., Gołymino Kośc., D 5
- Gołymino-Kościelne (Gołymino), *Gołymin Stary*, ciech., Gołymino Kośc., d./s., D 5
- Gołymino-Zawady zob. Zawady-Gołymino
- Gołymino zob. Gołymino-Kałęczyno, Gołymino Kościelne
- Gołymino-Zawady zob. Zawady-Gołymino
- Gołyń, biał., Chojnata Mniska, H 4
- Gomółki \* was., Grabowo, B 7
- Goniądz, miasto, woj. podl., Goniądz, B 8
- Goradły zob. Tymianka-Adamy
- Gorazdy \*\*, garw., Garwolin
- Gorazdy zob. Tymianka-Adamy
- Gorąca zob. Niesiebėdy-Gorąca
- Gortatowice zob. Gotartowice
- Gorysze, niedzb., Ciechanów, D 4
- Gorzemierz zob. Gozimierz
- Gorz eskoty, *Gorz eskoty*, biał., Wilków, H 4
- Gorzewo, gost., Gostynin, F 2
- Gorzewo, siepr., Siepre?, d., D 2
- Gorzewo zob. Reszki-Gorzewo
- Gorzyste zob. Ruda
- Gosie \*, *Gassy*, czer., Cieciszewo, G 5
- Gosie zob. Bėdyki-Gosie, Czarnoty, Tańsk-Dobrogosty, Wyrzyki-Gosie
- Gosie-Bachowięta zob. Gosie-Leśnica
- Gosie-Bachy zob. Gosie-Leśnica
- Gosie-Kołomyja zob. Gosie Wybrane-Kołomyja
- Gosie-Leśnica = G. Bachy (G. Bachowięta), G. Leśnica, *Gosie Małe* zambr., Kołaki Str., C 8
- Gosie-Otole (G. Małystok), zambr., Kołaki Str., C 8
- Gosie Sokola Łąka, *Gosie Wielkie (Sokola Łąka)*, zambr., Kołaki Str., C 8
- Gosie Wybrane-Kołomyja (Wybrany), *Wybrany*, zambr., Kołaki Str., C 8
- Goski zob. Czarnoty, Czechowice, Obręb-Goski, Przedwojowo, Skarzyno-Goski, Tarnowo-Goski, Umiećcino-Koski, Zaręby I, II, III.
- Goski-Boruty zob. Goski
- Goski Duże zob. Goski Wielkie
- Goski-Mały Brok = Goski \*, G. Jaskółki \*, *Goski-Boruty*, zambr., Rosochate Kośc., D 7
- Goski-Pełki zob. Skarzyno-Goski
- Goski-Wąsosze (G. Wąsowo), przasn., Krzynowłoga Mł.; C 5
- Goski Wielkie, *Goski Duże*, nur., Rosochate Kośc., D 7
- Goski-Witnica (Gostkowo), *Goski-Witnice*, ostroł., Piski, D 7
- Gosław (Goćław), *Warszawa-Gosław*, warsz., Zyrzno, d., G 5
- Gosławice (Gosłowice), *Goćławice-Podczachy*, gąb., Pacyna, F 3
- Gospodary, Gospodarze zob. Dąbrowa-Gospodarze
- Gostki zob. Przedwojowo, Zawisty Gostkowo, ciech., Ciechanów, D 4

- Gostkowo, ciech., Pałuki, D 4  
 Gostkowo, kam., Zambska, D 5  
 Gostkowo, nur., Czyżewo Kośc., D 7  
 Gostkowo, przasn., Krasne, D 5  
 Gostkowo zob. Goski-Witnica  
 Gostolino, *Gostolin*, zakr., Krocze-  
 wo, d., F 4  
 Gostomia Mała<sup>+</sup>, biał., Nowe  
 Miasto, I 4  
 Gostomia Wielka, *Gostomia*, biał.,  
 Nowe Miasto, I 4  
 Gostomino, *Gostomin*, niedzb.,  
 Kraszowo Kośc., D 4  
 Gostynki, raw., Wysokienice, H 3  
 Gostynin, miasto, gost., Gostynin,  
 k., F 2  
 Goszczek, rac., Grodzanowo Kośc.,  
 D 3  
 Goszczyce Młyńskie, płoń., Dziek-  
 tarzewo, D 4  
 Goszczyce Podleśne, płoń., Dziek-  
 tarzewo, E 4  
 Goszczyce Średnie, płoń., Dziek-  
 tarzewo, E 4  
 Goszczyn, miasto, grodz., Gosz-  
 czyn, k., I 5  
 Goszczynin zob. Jackowo  
 Goszczyno = G. Burcze\* (G.  
 Ropyle), G. Śledzie\*, płoń., Góra  
 Kośc., E 3  
 Goszczyno zob. Tańsk-Kęsochy  
 Goszczyno-Jajki (G. Nagórne, G.  
 Podgórne), *Goszczyno Górne*,  
 płoń., Góra Kośc., E 3  
 Goszczyno-Jedwosze zob. Tańsk-  
 Jedwosze  
 Goszczyno-Karpięcino, *Goszczyno-  
 Karpięcino* — część, płoń.,  
 Góra Kośc., E 3  
 Goszczyno-Kołodzieje, *Goszczyno-  
 Karpięcino* — część, płoń.,  
 Góra Kośc., E 3  
 Goszczyno-Ropyle zob. Goszczyno  
 Goszczyno-Sekuły zob. Tańsk-Jed-  
 wosze  
 Goszczyno-Śledzie zob. Goszczyno  
 Goszczyno-Ziemki zob. Tańsk-Kę-  
 sochy  
 Gościejewo, mak., Szewlice, d.,  
 D 5  
 Gościeńczyce zob. Gościeńczyce  
 Gościwicz zob. Gościwicz  
 Gościeńczyce = Gościeńczyce (Go-  
 ścieńce), Wola Gościecka\*, *Go-  
 ścieńczyce*, grodz., Prażmowo,  
 H 5  
 Gościmino Małe<sup>+</sup>, ciech., Nowe  
 Miasto, E 4  
 Gościmino Wielkie = G. Średnie\*,  
 G. Wielkie, *Gościmin Wielki*,  
 ciech., Nowe Miasto, E 4  
 Gościmino-Zawady, *Zawady Stare*,  
 ciech., Nowe Miasto, E 4  
 Gościszka (Gościska), szreń., Zie-  
 lona, C 3  
 Gościwicz, *Gościwicz*, garw., Ja-  
 strząbie, H 7  
 Goślice = G. Sędki\*, G. Wielkie\*,  
 plck., Czachcino, E 2  
 Goślice-Miechowo\* (G. Małe),  
 plck., Czachcino, E 2  
 Goślinki (Gośliny Oczasalskie),  
*Goślinki Duże*, biał., Biała, H 4  
 Gośliny zob. Somań-Gośliny  
 Gośliny Oczasalskie zob. Goślinki  
 Gośliny Wielkie, *Gośliny Nowe*,  
 biał., Biała, H 4  
 Gośniewice, war., Warka, H 5  
 Gośniewice-Ołdaki, *Gośniewice*,  
 grodz., Jasieniec, H 5  
 Gotardy zob. Ilino-Gotardy, Słon-  
 czewo-Gotardy  
 Gotartowice, *Gotartowice*, raw.  
 albo biał., Sierzchowy, I 4  
 Gotarty zob. Rzeszotary-Gotarty,  
 Tańsk-Jedwosze  
 Gotkowo zob. Gutkowo, Sokoły-  
 -Gotkowo  
 Gowienki zob. Wierzbica-Gowien-  
 ki  
 Goworki, ostroł., Rzekuń, C 6  
 Goworowo, ostroł., Goworowo, d.,  
 D 6  
 Goworowo, zakr., Miączyno Mł.,  
 F 4  
 Gozd, garw., Parysewo, H 6  
 Gozd, *Gozd*, garw., Kołybiel, G 6  
 Gozd, raw., Dmosin, H 2  
 Gozdowo, blsk., Gozdowo, E 2  
 Gozdy, *Rydzewo-Gozdy*, ostroł.,  
 Miastkowo, C 6  
 Gozimierz (Gorzemierz, Gozo-  
 mierz), *Godzimierz*, biał., Le-  
 win I 4  
 Goździe, ciech., Zielona, D 4  
 Goździe, czer., Cieciszewo, G 5  
 Goździe zob. Bojanowo-Goździe,  
 Waśniewo-Goździe  
 Goździec, *Gojsé*, liw., Kałuszyno,  
 G 7  
 Goździec-Kruki, *Kruki*, liw., Ka-  
 łuszyno, G 6  
 Goździec-Zbrożki (Zbrochy), *Zbro-  
 żki*, liw., Kałuszyno, G 6  
 Goździk, garw., Garwolin, k., H 6  
 Goździowo zob. Czarnowo  
 Goździówka, garw., Mińsk albo  
 Pustelnik, k., F 6  
 Goźlin Górny zob. Goźlino Pod-  
 górne, Goźlino Podleśne  
 Goźlino Nadolne, *Goźlin Mały*,  
 czer., Radwankowo, H 5  
 Goźlino Nagórne, *Mariańskie Po-  
 rzece*, czer., Radwankowo, H 5  
 Goźlino Podgórne, *Goźlin Górny* —  
 część, czer., Radwankowo, H 5  
 Goźlino Podleśne, *Goźlin Górny* —  
 część, czer., Radwankowo, H 5  
 Goźnia zob. Guźnia  
 Gójsé zob. Goździec  
 Gólki = Gołkowy\*, Gólki (Goł-  
 kowy-Gardzinka, Gólki Małe?),  
*Gulki*, biał., Cielądz, I 4  
 Góra, biał., Nowe Miasto, I 4  
 Góra = Góra, Wola Górska (Wól-  
 ka-Psary), *Góra Kalwaria*, czer.,  
 Góra, H 5  
 Góra (Brzozowica), raw., Jeżów,  
 d., H 3  
 Góra, warsz., Okunino, F 4  
 Góra zob. Cibory-Chrzezonki, Czo-  
 chanie-Góra, Dębowa Góra, Gó-  
 ra Kościelna, Leśna Góra, Orla  
 Góra, Sarnowa Góra, Stręko-  
 wo-Góra, Wileza Góra  
 Góra Kalwaria zob. Góra  
 Góra Kościelna = G. Kościelna,  
 płoń., G. Nadolna\*, blsk., *Góra*,  
 Góra Kośc., E 3  
 Góra-Młodzianowo zob. Góry  
 Góra Nadolna zob. Góra Kościel-  
 na  
 Góra-Niek zob. Nicgóra  
 Góra Wólka zob. Wola Goławska  
 Góraszka, warsz., Więzowno, G 5  
 Górcze, *Warszawa Stare Górcze*,  
 warsz., Babice, G 5  
 Górkki\*\* (G. Curati), czer., So-  
 bikowo, d.  
 Górkki, garw., Garwolin, H 6  
 Górkki, garw., Glinianka, G 6  
 Górkki, garw., Osiecko, H 6  
 Górkki, garw., Parysewo, G 6  
 Górkki, gost., Białotarczek, F 2  
 Górkki (Góry Małe), gost., Ciecho-  
 mice, d., F 2  
 Górkki, *Górkki-Sypniewo*, kol., Dob-  
 rzyjałowo, B 7  
 Górkki = Górkki (G. Chojnowo?),  
 G. Małe\*, przasn., Węgra, C 4  
 Górkki, *Raszyn* — część, warsz.,  
 Raszyniec, G 5  
 Górkki zob. Gutowo-Górkki, Mo-  
 dzele-Górkki, Rapaty-Górkki,  
 Smoleń-Poluby  
 Górkki-Baczki = G. Baczki, G.  
 Czubki\*, G. Gieski\*, G. Lizaki\*,  
 G. Zdziechy\*, *Górkki-Bački*,  
 nowom. albo ser., Winnica, E 5  
 Górkki-Białki zob. Górkki Wielkie  
 Górkki-Borze zob. Górkki Stare-  
 -Borze  
 Górkki-Chojnowo zob. Górkki  
 Górkki Curati zob. Górkki  
 Górkki-Czubki zob. Górkki-Baczki  
 Górkki Duże zob. Górkki Wielkie  
 Górkki-Gieski zob. Górkki-Baczki  
 Górkki-Grubaki, liw., Korytnica,  
 F 7  
 Górkki-Kamiry zob. Górkki Wielkie  
 Górkki-Kruszewiec, *Górkki Średnie*,  
 liw., Korytnica, F 7  
 Górkki-Lizaki zob. Górkki-Baczki  
 Górkki Małe zob. Górkki  
 Górkki-Medzie zob. Rapaty-Górkki  
 Górkki-Piotrowice zob. Górkki-Wi-  
 towice

- Górki-Ponikłystok (Górskie), *Górskie Ponikły Stok*, zambr., Rudki, C 8
- Górki Stare - Borze, *Górki-Borze*, liw., Korytnica, F 7
- Górki Średnie zob. Górki-Kruszewiec
- Górki Wielkie = G. Białki\*, G. Kamiry\*, G. Wielkie, *Górki Duże* nowom. albo ser., Winnica, E 5
- Górki-Witowice (Górki-Piotrowice), nowom. albo ser., Winnica E 5
- Górki-Sypniewo zob. Górki
- Górki-Szewkowo zob. Szewkowo
- Górki-Zdziechy zob. Górki-Baczk
- Górna Wieś zob. Nagórna Wieś
- Górowo-Trzaski zob. Trzaski-Górowo
- Górski+ młyn, kol., Kolno, k., B 6
- Górskie zob. Górki-Ponikłystok, Wykowo Górskie
- Górskie Ponikły Stok zob. Górki-Ponikłystok
- Górskie Smoleń zob. Smoleń-Poluby
- Góry (G. Wielkie), gost., Ciechomice, d., E 2
- Góry, grodz. Promna, I 5
- Góry = Góry (Góra-Młodzianowo), Wólka Górská\*, ostr., Goworowo, D 6
- Góry zob. Olszewo-Góry
- Góry Małe zob. Górki
- Góry Wielkie zob. Góry
- Górzno, miasto, z. dobrz., Górzno, C 2
- Górzyste zob. Ruda
- Gózd zob. Gozd
- Grabia zob. Budkowo, Koskovo-Grabia, Kozłowo Kucze, Mlice-Grabia
- Grabianka, garw., Osiecko, k., H 6
- Grabice, biał., Cielądz, I 4
- Grabie, *Grabie Polskie*, gąb., Dobrzykowo, F 2
- Grabie, *Dąbrówka*, grodz., Jeziora Mł., d., H 4
- Grabie, nowom., Nowe Miasto, E 4
- Grabie, *Grabie Stare*, warsz., Cygowo, F 6
- Grabie zob. Falenica, Mlice-Grabia
- Grabie Polskie zob. Grabie
- Grabie Stare zob. Grabie
- Grabienica Mała, *Grabienice Małe*, niedzb., Niedzborz, D 4
- Grabienica Wielka, *Grabienice Wielkie*, niedzb., Niedzborz, D 4
- Grabiny, kam., Sadowne, k., E 6
- Grabna Wola, *Grabnowola*, war., Głowaczewo, I 5
- Grabniak zob. Grabowiec, Pęszewo-Kawałki
- Grabnik zob. Wólka Kapinoska
- Grabnowola zob. Grabna Wola
- Grabowiec, gąb., Jamno, F 3
- Grabowiec\*, *Grabniak*, liw.; Dobrze Stare, F 6
- Grabowiec zob. Grabówka, Ojrzynie-Grabowiec
- Grabownica, *Grabownica Stara*, nur., Brok albo Ostrowia, d., D 7
- Grabownica Brzoski\*\*, roz., Ostrołęka
- Grabownica Stara zob. Grabownica
- Grabowo, kol. i wás., Grabowo, B 7
- Grabowo, łomż., Smlodowo, C 7
- Grabowo, nur., Zaręby Kośc., D 7
- Grabowo, ostroł., Goworowo, D 6
- Grabowo = G. Nowa Wieś\*, G. Stara Wieś\*, G. Trłoga\*, przasn., Siedlec, C 5
- Grabowo, siepr., Zawidz Kośc., D 3
- Grabowo (Grabów), *Grabów n. Pilicą*, war., Grabowo, I 5
- Grabowo zob. Grabowo-Dreżewo, Koskovo-Grabowo, Waśniewo-Grabowo, Zaręby I, II, III
- Grabowo-Adamowięta zob. Grabowo-Giesie
- Grabowo-Bieniasy zob. Grabowo-Piotrowięta
- Grabowo-Dobrzyca, *Grabowskie*, kol., Grabowo, B 7
- Grabowo-Dreżewo (G. Nowe?), *Grabowo*, ostroł., Ostrołęka, C 6
- Grabowo-Gaczki zob. Grabowo Wielkie
- Grabowo-Giesie = G. Giesie (G. Janowięta?), G. Jadamy\* (G. Adamowięta), *Grabowo-Gesie*, ciech., Zielona, D 5
- Grabowo-Kleszcze zob. Grabowo-Zawady
- Grabowo-Minoty zob. Gadomic-Milocięta
- Grabowo-Nowa Wieś zob. Grabowo
- Grabowo-Nowe (G. Nowa Wieś), zambr., Zawady, C 8
- Grabowo Nowe zob. Grabowo-Dreżewo
- Grabowo-Piotrowięta\* (G. Bieniasy?), *Grabowo-Rzańce*, przasn., Krzynowłoga Wlk., C 4
- Grabowo-Podaki zob. Grabowo Wielkie
- Grabowo-Rzańce zob. Grabowo-Piotrowięta
- Grabowo-Siwki, przasn., Krzynowłoga Wlk., C 4
- Grabowo-Skorupki (G. Skorupy), przasn., Krzynowłoga Wlk., C 4
- Grabowo Stara Wieś zob. Grabowo
- Grabowo Stare (G. Stara Wieś), zambr., Zawady, C 8
- Grabowo-Trłoga zob. Grabowo
- Grabowo-Trojany = G. Trojany, Milewo-Bagienica\*, Milewo-Trojany\*, ciech. albo przasn., Zielona albo Krasne, D 5
- Grabowo Wielkie = G. Gaczki\*, G. Wielkie, ciech., Zielona, D 5
- Grabowo Wielkie, *Grabowo-Podaki*, przasn., Krzynowłoga Wlk., C 4
- Grabowo-Wójtostwo, *Grabówko*, roz., Nowa Wieś, k., C 6
- Grabowo-Zawady = G. Kleszcze\*, G. Zawady, przasn., Krzynowłoga Wlk., C 4
- Grabowska Wola, kolonia zob. Wola Grabowska
- Grabowskie zob. Grabowo-Dobrzyca
- Grabów zob. Grabowo
- Grabów n. Pilicą zob. Grabowo
- Grabówko (Grabowiec), zambr., Zambrowo, k., D 7
- Grabówko zob. Grabowo-Wójtostwo
- Gradowo zob. Krajkowo-Gradowo
- Gradowo-Dziubino = G. Dziubino (G. Małe, G. Wojtkowo), G. Paciorek\* (G. Gembartowo), *Gradówek*, soch., Kozłowo Bp., G 3
- Gradowo Wielkie, *Gradów*, soch., Kozłowo Bp., G 3
- Grady zob. Krajkowo-Gradowo
- Grądzanowo Kościelne zob. Grodzanowo Kościelne
- Grądzanowo Zbąskie zob. Grodzanowo Zbąskie
- Grajewo (Grajwy), wás., Grajewo, A 8
- Gralewo, rac., Gralewo, d., E 3
- Gramnice zob. Łady-Gramnice
- Gramnice-Dawidy, *Warszawa-Dawidy*, warsz., Raszyniec, G 5
- Gramnice-Folwarki zob. Zgorzała
- Granice, *Granica*, bł., Żbików, G 4
- Granice = Granice, Ponięcin\* (Ponięczyn), soch., Pawłowice, G 4
- Granice zob. Folwarki, Grąbcezewo-Potyry, Umiastowo
- Granicznik\*, *Stara Wieś*, garw., Sienica, G 6
- Grazdy zob. Grądy
- Grąbc zob. Grębiec
- Grąbczewo Małe, *Grąbczewo*, sach., Naruszowo, E 4
- Grąbczewo-Potyry = G. Potyry (Potery Wielkie Granice), G. Wielkie\*, *Potyry*, sach., Naruszowo, E 3
- Grąblice, *Gromice*, wysz., Łętowo, d., E 3
- Grąd\*\* (G. Oborski), czer., Cieciszewo
- Grąd zob. Kraszowo-Zielonygrąd, Murawskie I, II, Stokowo-Zie-

- lonygrąd, Zabiele-Zielonygrąd, Zembrzus-Mokrygrąd  
 Grąd Oborski zob. Grąd  
 Grąd Romocki+ (Grunt Romocki, Grądy), szreń., Lipowiec Kośc., C 3  
 Grąd Starościan zob. Brzózka  
 Grądy, łomż., Nowogród, C 7  
 Grądy = Grądy, G. Jeleńskie\* (Grazdy), ostr., Wąsowo i Jelonki, D 6  
 Grądy, przasn., Siedlec, C 5  
 Grądy, soch., Leszno, F 4  
 Grądy I, II = Grądy, G. Stara Wieś, *Grądy Małe, Grądy Wielkie*, wis., Jedwabne, B 8  
 Grądy, *Grądy-Woniecko*, zambr., Wizna, C 8  
 Grądy zob. Golegrądy, Grądy I, II, Grąd Romocki  
 Grądy Jeleńskie zob. Grądy  
 Grądy Małe zob. Grądy I, II  
 Grądy-Michały zob. Grędy-Michały  
 Grądy Stara Wieś zob. Grądy I, II  
 Grądy Szlacheckie zob. Golegrądy  
 Grądy Wielkie zob. Grądy I, II  
 Grądy-Woniecko zob. Grądy  
 Grądzice zob. Grędzice  
 Grągi zob. Kragi  
 Grąszowo zob. Grężowo  
 Grębiec (Grąbc), *Grąbiec*, siepr., Jeżewo, D 2  
 Grębiszewo, *Grębiszew*, garw., Glińianka, G 6  
 Grębkowo = Grębkowo, Wola Grębkowska\*, *Grębków*, liw., Grębkowo, d., F 7  
 Grędy-Kiełbasy zob. Grędy-Możdżenie  
 Grędy-Michały (Grędzice), *Grądy Michały*, was., Wąsosz, A 7  
 Grędy-Możdżenie (G. Kiełbasy), was., Wąsosz, A 7  
 Grędy-Pasichy, *Pasichy*, was., Wąsosz, A/B 7  
 Grędy-Stawiane, *Stawiane*, was., Wąsosz, A 7  
 Grędzice (Grzędzice), ciech., Ciechanów, k., D 4  
 Grędzice (Grądzice), nur., Zaręby Kośc., D 7  
 Grędzice zob. Grędy  
 Gręsiny zob. Korytowo  
 Gręzka zob. Łoje-Gręzka, Pieńki-Gródzisko, Supy-Gręzka, Szyjki-Gręzka  
 Gręzki zob. Ślasy-Gręzki  
 Grężowo (Grąszowo, Gręzów), *Gręzów*, liw., Niviska, G 7  
 Grobice, czer., Sobikowo, H 5  
 Grochole, *Grochale Stare*, soch. i zakr., Głusko i Kazom Mł., k., F 4  
 Grochowa (Grochowo), czer., Jazgierzewo, G 5  
 Grochowarsk = G. Bolesz\* (Grochowalsko B., G. Boleszów), G. Wilkanowski\*, *Kielki* – część, płoń., Drozdowo, E 3  
 Grochowarsk-Kielki = G. Kielki, G. Wnuki\*, *Kielki* – część, płoń., Drozdowo albo Baboszewo, E 3  
 Grochowo, *Warszawa-Grochów*, warsz., Kamion, d., G 5  
 Grochowo zob. Grochowa  
 Grochów zob. Krochowa  
 Grochy\*, *Wólka Grochowa*, kam., Długosiodło, d., D 6  
 Grochy-Chrzczony\*, *Grochy-Krupy*, nowom., Gzy, D 5  
 Grochy-Jałbrzyki, *Grochy-Imbrzyki*, nowom., Gzy, D 5  
 Grochy-Krupy zob. Grochy-Chrzczony  
 Grochy-Łętownica zob. Grochy-Sasiny-Miernik  
 Grochy-Mieszki+ (Grochy Małe), nowom., Gzy, D 5  
 Grochy-Pogorzela, *Grochy-Pogorzela*, zambr., Zambrowo, D 7  
 Grochy-Sasiny-Miernik, *Grochy-Łętownica*, zambr., Zambrowo, D 7  
 Grochy-Serwatki zob. Żeromino-Serwatki  
 Grochy - Stara Wieś (Śmierdzi-grochy), *Grochy Stare*, nowom., Gzy, D 5  
 Grodkowo Małe, *Gródkówko*, wysz., Rębowo, F 3  
 Grodkowo Sędzicowe, *Dziembakowo* – część, siepr., Goleszyno, D 2  
 Grodkowo Wielkie, *Gródkowo*, wysz., Rębowo, F 3  
 Grodkowo Zawiszyno, *Gródkowo-Zawisze*, siepr., Goleszyno, D 2  
 Grodna, *Grodnia*, płek., Bądkowo Kośc., d., E 2  
 Grodnia zob. Grodna  
 Grodnów (Kadzidno), *Kadzielin*, raw., Głowno, H 2  
 Grodzanowo zob. Kownaty  
 Grodzanowo Kościelne, *Grodzanowo Kościelne*, rac., Grodzanowo Kośc., D 3  
 Grodzanowo Zbąskie, *Grodzanowo Zbąskie*, rac., Grodzanowo Kośc., D 3  
 Grodzick-Oldaki zob. Oldaki  
 Grodziec, *Grójec*, miasto, grodz., Grodziec, k., H 5  
 Grodziec, *Grójec*, przasn., Węgra, C 4  
 Grodziec, sach., Grodziec, F 4  
 Grodzisk zob. Grodzisko  
 Grodzisk Mazowiecki zob. Grodzisko, Jordanowice  
 Grodzisko\*\*, czer., Radwankowo  
 Grodzisko, *Grodzisk*, liw., Liw Str., k., F 7  
 Grodzisko, *Grodzisk*, liw., Kaluszy-no, G 7  
 Grodzisko, *Grodzisk Mazowiecki*, miasto, mszczon., Grodzisko, G 4  
 Grodzisko, *Grodzisk*, ostroł., Czerwino, D 6  
 Grodzisko = Grodzisko, Kleczkowo\*, *Grodzisk*, ostr., Goworowo, D 6  
 Grodzisko, *Grodzisk*, raw., Dmosin, H 2  
 Grodzisko, *Grodzisk*, warsz., Kamion, k., F 5  
 Grodzisko zob. Pieńki-Grodzisko, Suski  
 Gromadzyno = G. Mniejsze\*, G. Wielkie\*, *Gromadzyn*, sach. albo ciech., Gromadzyno, k., E 4  
 Gromadzyno zob. Krzeczkowo-Gromadzyno  
 Gromadzyno Wielkie, *Gromadzyn Stary*, kol. Kolno, B 7  
 Gromadzyno-Wykno, *Gromadzyn-Wykno*, kol., Kolno, B 7  
 Gromiee zob. Grąblice  
 Gromino, *Gromin*, nowom. albo ser., Przewodowo, d., E 5  
 Gronostaje, zambr., Puchały, C 7  
 Groszki, *Groszki Stare*, liw., Kaluszy-no albo Grębkowo, G 7  
 Grotki+, szreń., Karniszyn, D 3  
 Grotowo-Boruty, *Boruty*, grodz., Lewiczyn, H 5  
 Grotowo-Jarochy, *Jarochy*, grodz., Lewiczyn, H 5  
 Grotowo-Kiliszek zob. Grotowo Stare  
 Grotowo Nagórne+, grodz., Lewiczyn, H 5  
 Grotowo Stare (G. Kiliszek, G. Nadolne), *Grotów*, grodz., Lewiczyn, H 5  
 Groty\*\*, ciech., Zielona  
 Groty zob. Wyczółki-Groty  
 Grozimy (Grozimowa, Czarnystok), was., Wąsosz, A 8  
 Grozy\*, (Kaluszy-no-Grozy, Grozowie, Gruzy), *Wólka Kaluska*, liw., Kaluszy-no, G 6  
 Gródek, *Gródek Rządowy*, kam., Obryte, d., E 5  
 Gródkowo zob. Grodkowo Wielkie  
 Gródkowo-Zawisze zob. Grodkowo Zawiszyno  
 Gródkówko zob. Grodkowo Małe  
 Grójec zob. Grodziec  
 Grubaki zob. Górki Grubaki  
 Grucele, ostroł., Troszyno, C 6  
 Gruczki zob. Krajewo Małe  
 Grudowo = G. Małe\*, G. Wielkie\*, *Grudów*, bł., Żukowo, G 4  
 Grudowsko (Grudowski), *Grudusk*, przasn., Grudowsko, C 4  
 Grudów zob. Borówka, Grudowo  
 Grudusk zob. Grudowsko



- Grudzkowola zob. Wola Grodzka  
 Grumada zob. Kamionka  
 Grunt Romocki zob. Grąd Romocki  
 Gruszczyn zob. Kruszczyno  
 Gruszewo zob. Kruszczewo  
 Gruszka, szreń., Niechłanino, C 3  
 Gruzy zob. Grozy  
 Gryze zob. Murawy I, II  
 Grzanka, młyn, mak., Maków, k., D 5  
 Grządky zob. Grzędy  
 Grzebichy (Lubiesz, Lubisza), *Zgrzebichy*, kam., Stoczek, E 7  
 Grzebiwilk, *Grzebowilk*, garw., Kolybiel, k., G 6  
 Grzebiwilk, (Grzebiwilki), *Grzebowilk*, garw., Parysewo, k., G 6  
 Grzebsk (Grzebsko), mław., Grzebsk, C 4  
 Grzebskie zob. Nowa Wieś  
 Grzegorzewice (Grzegorzowice), mszczon. i tarcz., Mszczonów i Lutkówka, H 4  
 Grzegorzewice (Grzegorzowice), war., Wrociszewo, H 5  
 Grzeja zob. Podgórzno  
 Grzędowo, siepr., Jeżewo, D 3  
 Grzędy (Grządky), *Grządky*, przasn., Krzynowłoga Wlk., C 5  
 Grzędy, tarcz., Tarczyn, d., G 5  
 Grzędzice zob. Grędzice  
 Grzmiąca, biał., Wyszemierzycy, I 4  
 Grzmiąca, tarcz., Skuły, G 4  
 Grzybiki zob. Obidzino-Suwały  
 Grzybki zob. Bobino-Grzybki, Obidzino-Suwały  
 Grzybowo, *Grzybowski*, młyn, ostr., Ostrowia, D 7  
 Grzybowo (G. Małe), rac., Krajkowo, D 3  
 Grzybowo, *Grzybów*, war., Mag-nuszewo, H 6  
 Grzybowo zob. Grzybowo Lekowskie  
 Grzybowo-Kapustnik, *Grzybowo-Kapuśnik*, mław., Wieczfnia, C 4  
 Grzybowo Lekowskie, *Grzybowo*, niedzb., Lekowo, D 4  
 Grzybowo Małe zob. Grzybowo  
 Grzybowo-Rukały (G. Rugały), mław., Wieczfnia, C 4  
 Grzybowo Wielkie, mław., Wieczfnia, C 4  
 Grzybowo-Windyka, *Grzybowo-Windyki*, mław., Wieczfnia, C 4  
 Grzybowski zob. Grzybowo  
 Grzybów zob. Grzybowo  
 Grzybsk\*\*, niedzb., Sulerzyż  
 Grzyby zob. Obidzino-Suwały  
 Grzyby-Bobki zob. Bobino-Grzybki  
 Grzymały\*\*, kam., Barciec  
 Grzymały, *Grzymały Szczepankowskie*, łomż., Szczepankowo, C 7  
 Grzymały zob. Trzaski, Zalesie-Grzymały  
 Grzymały-Belcząystok, *Grzymały*, zambr., Zambrowo, D 7  
 Grzymały Nowogródzkie zob. Grzymały-Zalesie  
 Grzymały-Połomia, *Zareby-Grzymały*, nur., Rosochate Kośc., D 7  
 Grzymały Szczepankowskie zob. Grzymały  
 Grzymały-Zalesie, *Grzymały Nowogródzkie*, łomż., Nowogród, C 7  
 Grzymki, radz., Romany, B 7  
 Grzymki zob. Mystkowo-Grzymki, Olszewo-Grzymki, Przeździecko-Grzymki, Tańsk-Grzymki, Zebry-Grzymki,  
 Grzymkowiece zob. Białe Grzymkowiece  
 Grzywa zob. Giżyno-Grzywa  
 Grzywacze zob. Damięty-Prosty, Strzeszewo-Grzywacze  
 Gudosity, *Godlewo-Gudosze*, nur., Zuzola, D 7  
 Gulacze zob. Ołtarze-Gulacze  
 Gulczewo = Gulczewo (Golczewo), Wola Gulczewska\* (Wólka), kam., Wyszkowo, E 6  
 Gulczewo, *Gulczewo Stare* płck., Jemielnica, E 2  
 Gułki zob. Gółki  
 Gumino (Gumnino), wysz., Gumino, d., E 3  
 Gumino zob. Kołaki-Gunie-Ostrów  
 Gumki-Milan, *Gumki*, ostroł., Czerwino, D 6  
 Gumki-Wólka\* (G. Wola), *Wólka*, ostroł., Czerwino, D 6  
 Gumnino zob. Gumino  
 Gumowo, łomż., Lubotyń, D 7  
 Gumowo (G. Janczewo), *Gumowo Dobki* — część, nur., Czyżewo Kośc., D 7  
 Gumowo+, ostr., Lubotyń, D 7  
 Gumowo, wysz., Skołatowo, E 3  
 Gumowo-Dobki zob. Gumowo, Lipa, Szeligi-Stpice  
 Gumowo-Janczewo zob. Gumowo  
 Gumowo-Junosze zob. Gumowo Kmiece  
 Gumowo Kamienne, niedzb., Sulerzyż, D 4  
 Gumowo Kmiece = G. Junosze\*, G. Kmiece, *Gumowo Szlacheckie*, — część, niedzb., Sulerzyż, D 4  
 Gumowo-Ptaszki, Gumowo Szlacheckie — część, niedzb., Sulerzyż, D 4  
 Gumowo Szlacheckie zob. Gumowo Kmiece, Gumowo Ptaszki  
 Gunie-Ostrów zob. Kołaki-Gunie-Ostrów  
 Gurba, mszczon., Mszczonów, H 4  
 Gusino, *Gusin*, czer., Radwankowo, H 5  
 Gutarzewo zob. Gutorzewo  
 Gutki zob. Guty-Kowalki  
 Gutkowice, raw., Białynin, H 3  
 Gutkowo (Gotkowo), ciech., Łopacino, k., E 4  
 Gutkowo-Fije (G. Wardałki, G. Prusy), rac., Uniecko, D 3  
 Gutkowo-Wity (G. Podleśne), *Gutkowo-Wite*, rac., Uniecko, D 3  
 Gutorzewo, *Gutarzewo*, niedzb., Sączocin, E 4  
 Gutowo+, gost., Trębki, F 2  
 Gutowo Bakalary zob. Gutowo-Starzyno  
 Gutowo-Górki, blsk., Słupia, D 3  
 Gutowo Orle, blsk., Słupia, E 3  
 Gutowo-Starzyno (G. Bakalary), *Gutowo-Stradzyno*, blsk., Słupia, E 3  
 Guty, *Guty-Bujno*, ostr., Ostrowia, D 7  
 Guty, *Guty-Kazimierowo*, wis., Dobrzyjałowo, C 7  
 Guty-Białabiel. = G. Długa Wieś, G. Stare, *Guty Stara Wieś*, wås., Wąsosz, A 8  
 Guty-Brychy zob. Karwowo-Brychy  
 Guty-Bujno zob. Guty  
 Guty Długa Wieś zob. Guty-Białabiel  
 Guty Duże zob. Guty Wielkie  
 Guty-Kazimierowo zob. Guty  
 Guty-Kowalki, *Gutki*, wås., Wąsosz, A 8  
 Guty-Lutostań+, zambr., Puchały, C 7  
 Guty Małe, roz., Gąsowo, D 5  
 Guty-Poddenki, kol., Grabowo, B 7  
 Guty Podleśne, kol., Grabowo, B 7  
 Guty Stara Wieś zob. Guty Białabiel  
 Guty Stare, kol., Grabowo, B 7  
 Guty Stare zob. Guty Białabiel  
 Guty Wielkie, *Guty Duże*, roz., Gąsowo, D 5  
 Guzew zob. Guzowo  
 Guzowatka (Guzówka), kam., Dąbrówka Str., F 5  
 Guzowo, *Guzew*, garw., Kuflewo, G 7  
 Guzowo, *Guzew*, gąb., Gąbin, F 2  
 Guzów, soch., Wiskitki Kośc., k., G 4  
 Guzówka zob. Guzowatka  
 Guzy zob. Dobrosielice-Guzy, Rzęzawy  
 Guźnia (Goźnia), soch., Chroślin, d., G 2  
 Gwizdały, kam., Kamieniec, k., E 6



- Gzdów, mszczon., Mszczonów, d., H 6
- Gzowo zob. Gzowo Wielkie
- Gzowo Małe-Trzcianka, ser., Dzierżenino, E 5
- Gzowo Wielkie, *Gzowo* — część, ser., Dzierżenino, E 5
- Gzów, raw., Janisławice, d., H 3
- Gzy (G. Pakoszewo), nowom., Gzy, E 5
- Gzegzóły zob. Budziszewo-Gzegzóły
- Habdaniec zob. Kurzątki
- Hamernia zob. Ruda
- Harynowo zob. Arynow
- Helenów zob. Modła, Parzniewo Małe
- Henrykowo zob. Biskupice
- Henryków zob. Dąbrówki Wielkie, Mroczkowa Wola
- Hilarów zob. Rusiny
- Hinczewice zob. Jenczewice
- Hołdaki zob. Ołdaki
- Hołdaki-Połomia zob. Ołdaki-Połomia
- Hołtarze zob. Ołtarze-Gulacze
- Humienino-Łubki zob. Umienino-Łubki
- Humięcino zob. Umięcino, Umięcino Stara Wieś
- Humięcino-Andrychy zob. Umięcino-Andrychy
- Humięcino-Klary zob. Umięcino-Klary
- Humięcino-Koski zob. Umięcino-Koski
- Humięcino-Retki zob. Umięcino-Rzytki
- Humięcino-Sępilaki zob. Umięcino-Siepielaki
- Humino (Humin, Humnino), *Humin*, soch., Bolemów, k., G 3
- Hunin zob. Unino
- Huta Kuflewska zob. Ruska Wola
- Idziki (Idzikowo, Idzikowice), sąch. albo ciech., Królewko, E 4
- Idzikowice zob. Żebry-Idziki
- Idzikowo zob. Idziki
- Idziki zob. Żebry-Idziki
- Iganie (Igany), *Iganie Stare*, liw., Niwiska, G 7
- Ilino zob. Ilino-Gotardy
- Ilino (Gilino, I. Dymne, I. Górne, I. Wielkie), wysz., Gumino, E 3
- Ilino-Gotardy = I. Gotardy, I. Szyjki, *Ilino*, wysz., Gumino, E 3
- Ilino-Szyjki zob. Ilino-Gotardy
- Iłowa zob. Iłów
- Iłowiec, garw., Mińsko, G 6
- Iłowo zob. Chełchy-Iłowo, Mosaki-Iłowo, Rostki-Iłowo
- Iłów (Iłowa), miasto, gąb., Iłów, F 3
- Imbramy zob. Dobrosielice-Imbramy
- Imielin zob. Jemielinek, Jemielno
- Imielnica zob. Jemielnica
- Imielno zob. Jemielino
- Imki zob. Bogusławczewice-Imki
- Inowłódz, miasto, woj. łącz., Inowłódz, I 3
- Iwan, Iwany zob. Szczepkowo-Iwan
- Iwowe, garw., Latowicz, k., H 7
- Izbica zob. Izdbica
- Izbiska, soch., Pawłowice, G 4
- Izdbica (Izbica), *Izbica*, ser., Zgierz, F 5
- Izdebno, garw., Łaskarczów, k., H 6
- Izdebno, *Izdebno Kościelne*, mszczon., Grodzisko, G 4
- Jabłeczники Kamienne (Kamienny Bród), nowom., Klukowo, E 4
- Jabłeczники Wielkie, *Jabłeczники Kościelne*, nowom., Klukowo, E 4
- Jabłona (Wola Jabłona), *Jabłona*, czer., Karczewie, G 5
- Jabłona (Jabłonowa), *Jabłonna*, liw., Grębkowo, F 7
- Jabłona, *Jabłonna*, warsz., Chotomów, d., F 5
- Jabłonna zob. Jabłona
- Jabłonowa zob. Jabłona
- Jabłonowo, nur., Andrzejów, D 7
- Jabłonowo, szren., Niechłanino, C 3
- Jabłonowo\*, wąs., Białaszewo, A 8
- Jabłonowo zob. Jabłonowo-Dziury
- Jabłonowo-Adamy zob. Jabłonowo-Opiechy
- Jabłonowo-Dyby zob. Jabłonowo Wielkie
- Jabłonowo-Dziury\* (Dury), *Jabłonowo*, przasn., Czernice, C 4
- Jabłonowo-Klaczce zob. Załuski Stara Wieś
- Jabłonowo-Mańkowięta, mław., Wieczfnia, C 4
- Jabłonowo-Opiechy\*, *Jabłonowo-Adamy*, mław., Wieczfnia, C 4
- Jabłonowo Wielkie, *Jabłonowo-Dyby*, mław., Wieczfnia, B 4
- Jabłoń zob. Faszczce-Jabłoń, Klimasze-Jabłoń, Konopki-Jabłoń, Krajewo Białe Jabłoń, Laskowo Nagórki-Jabłoń Proszki-Jabłoń, Wdziękoń-Jabłoń
- Jabramowięta zob. Załuże
- Jabramy, *Mieczki-Abramy*, ostroł., Piski, C 7
- Jabramy zob. Kałuszyno-Abramy
- Jacewo zob. Jaczewo
- Jachim zob. Przeździecko-Jachy
- Jachronka zob. Niechronka
- Jachy zob. Krzyżewo Stare Jurki, Przeździecko-Jachy
- Jaciążek zob. Jaćwiąsk
- Jackowo (Jackowo-Goszczynin?), *Jackowo Dolne*, kam., Barceje, E 5
- Jackowo, nowom., Nosilsko, E 4
- Jacochów, soch., Pezonów, d., H 3
- Jaczewo (Jacewo), *Jaczew*, liw., Korytnica, F 7
- Jaczki zob. Rębowo Wielkie, Wierzbica-Jaczki, Załuże
- Jaćwiąsk (Jaćwińsko), *Jaciążek*, przasn., Podosie, D 5
- Jaćwięzino, Jaćwiężyno zob. Kołaki-Jaćwiężyno
- Jaćwińsko zob. Jaćwiąsk
- Jadamki zob. Murawy I, II
- Jadamowe Rudno zob. Rudno Kmiece
- Jadamowice zob. Adamowice
- Jadamowięta zob. Kołaki-Janowięta
- Jadamowo zob. Adamowo, Ulatowo-Adamy
- Jadamy zob. Grabowo-Giesie, Obidzino-Adamy, Trętowo-Pełzy, Tymianka-Adamy, Ulatowo-Adamy
- Jadlina zob. Jedlna
- Jadowo, *Jadów*, kam., Jadowo, k., F 6
- Jadwabne zob. Jedwabne
- Jagielka zob. Choszcze
- Jagodne, garw., Garwolin, k., H 6
- Jagodne, garw., Zwola, H 7
- Jagodne (Chojeczo-Widliska), liw., Oleksin, G 7
- Jajki zob. Goszczyno Jajki
- Jajkowiec, biał., Mogilnica albo Lubania, I 4
- Jakać (Jekacz), *Jakać Stara*, łomż., Smlodowo, C 7
- Jaki, wąs., Stucz, B 7
- Jaktarów, soch., Wiskitki Kośc., k., G 4
- Jaktory zob. Chajęty-Jaktory
- Jakubki zob. Urgacze
- Jakubowizna zob. Ożary Stara Wieś
- Jakubowo, *Jakubów*, garw., Jakubowo, G 6
- Jakusie zob. Tymianka-Bucie
- Jakusy zob. Laskowo-Jakuszewo
- Jakusze zob. Chełchy-Jakusze, Janczewo-Jakusze, Smoleń-Jakusze, Tymianka-Bucie, Zdbiki-Janusze
- Jakuszewo zob. Laskowo-Jakuszewo
- Jakuszewo-Janowo zob. Laskowo-Jakuszewo
- Jaliny (Jalina, Jalino), *Laliny*, garw., Latowicz, k., H 6
- Jałbrzyki (Turza Łąka), *Jambrzyki*, wąs., Wąsosz, A 7
- Jałbrzyki zob. Dębe, Grochy-Ja-

- brzyki, Pomaski-Jańbrzyki, Za-  
łuże-Jańbrzyki
- Jańbrzykówstok zob. Konopki-  
Jańbrzykówstok, Koziki-Jań-  
brzykówstok
- Jałochy zob. Wola-Jałochy, Żdżar
- Jałowa Wieś zob. Przedwojowo  
Jałowe
- Jambrzyki zob. Jańbrzyki
- Jamielne, Jamielno zob. Jemielno
- Jamiołki zob. Tymianka-Moderki
- Jamne (Jamna), *Jonne*, siepr.,  
Biezuń, D 2
- Jamno, gąb., Jamno, d., F 3
- Jamno, soch., Łowicz — ś. Ducha,  
d., G 3
- Janczewice zob. Jenczewice
- Janczewko zob. Janczewo-Jakusze
- Janczewo, wis., Wizna, C 7
- Janczewo zob. Gumowo, Jancze-  
wo-Święchy
- Janczewo-Dusze, *Jączewo-Abram-  
ki* — część, blsk., Bielsko, E 2
- Janczewo-Jakusze, *Janczewko*,  
wis., Jedwabne, B 7
- Janczewo-Jeziorki (J. Jasionki),  
*Jączewo Jeziorne*, blsk., Bielsko,  
E 2
- Janczewo-Kuligi zob. Janczewo  
Wielkie
- Janczewo-Rogacze, *Jączewo-  
Abramki* — część, blsk., Biel-  
sko, E 2
- Janczewo-Sukmanki, nur., Zuzo-  
ła, E 7
- Janczewo-Święchy (J. Świąski,  
J. Wlk.), *Jączewo*, wis. Jed-  
wabne, B 7
- Janczewo Wielkie = J. Kuligi\*  
(Kuligowo), J. Wielkie, Olsze-  
wo\*, nur., Zuzola, D 7
- Janczewo Wielkie zob. Janczewo-  
-Święchy
- Janczewo Zagajne, *Jączewo-  
Abramki* — część, blsk., Biel-  
sko, E 2
- Jancyki zob. Mirzejewo-Więczyki
- Janiki zob. Romany-Janki
- Janikowo = J. Stare\*, J. Wiel-  
kie\*, *Janikowo-Skarbowa*, łomż.,  
Nowogród, C 7
- Janikowo (Janków), *Janikowo*,  
mak., Maków, k., D 5
- Janikowo, wysz., Czerwieńsko, d.,  
F 3
- Janikowo\*, wysz., Gumino, d.,  
E 3
- Janikowo (Janikowo), *Zambrzyce-  
Janikowo*, zambr., Rudki, C 8
- Janikowo-Dominikowo zob. Jani-  
kowo-Młodzianowo
- Janikowo-Kiełcze (J. Małe), *Jan-  
kowo-Młodzianowo* — część,  
łomż., Nowogród, C 6
- Janikowo-Młodzianowo = J. Do-  
minikowo\*, J. Młodzianowo,
- Janikowo-Młodzianowo* — część,  
łomż., Nowogród, C 6
- Janikowo Stare zob. Janikowo
- Janikowo Ścieżowe zob. Ścieszewo
- Janikowo Wielkie zob. Janikowo
- Janisławice (Jenisławice), raw.,  
Janisławice, d., H 3
- Janki, kam., Barceice, E 5
- Janki zob. Janki-Sokołowo, Mie-  
rzejewo-Janki I, II, Romany-  
-Janki
- Janki Młode zob. Mierzejewo-  
-Janki II
- Janki-Sokołowo, *Janki*, warsz.,  
Pęcice, G 5
- Janki Stare zob. Mierzejewo-  
-Janki I
- Jankowice, raw., Białynin, H 3
- Jankowice zob. Kamieńczyk-Jan-  
kowice, Rokitnica-Jankowice
- Jankowo zob. Janikowo
- Jankowo-Młodzianowo zob. Jani-  
kowo-Kiełcze, Janikowo-Mło-  
dzianowo
- Jankowo-Skarbowa zob. Janikowo
- Janków zob. Janikowo
- Janochy zob. Susko-Janochy
- Janoszyce zob. Junoszyce
- Janowice, soch., Bednary, d.,  
G 3
- Janowiec zob. Milewo-Bolesty
- Janowiec-Boruty zob. Boruty-Jan-  
owiec
- Janowiec-Jastrząbki zob. Ja-  
strząbki
- Janowiec Kościelny, mław., Jan-  
owiec Kośc., B 4
- Janowiec-Leśniki, mław., Jano-  
wiec Kośc., B 4
- Janowiec-Zdzięty zob. Jastrząbki  
Zdzięty
- Janowięta zob. Grabowo-Giesie,  
Kołaki-Janowięta, Krajewo,  
Romany-Janowięta, Rudno,  
Załuże
- Janowo, *Janów*, garw., Mińsko,  
G 6
- Janowo, *Janówek*, grodz., Gro-  
dziec, d., H 5
- Janowo\*\*, kam., Postoliska
- Janowo, kol., Płocko, k., B 7
- Janowo\*, *Mianowo*, nur., Andrze-  
jów, d., D 7
- Janowo, miasto, przasn., Janowo,  
k., B 4
- Janowo, *Kozły Janowo*, przasn.,  
Łysakowo, C 4
- Janowo, *Janówek*, warsz., Oku-  
nino, d., F 4
- Janowo, zakr., Kroczewo, F 4
- Janów zob. Janowo
- Janówek zob. Janowo, Janówko
- Janówko, *Janówek*, liw., Wierzb-  
no, F 6
- Janówko, *Janówek*, warsz., Długa  
Kośc., G 5
- Janusze zob. Łebki-Janusze
- Zdbiki-Janusze
- Januszew zob. Januszewo
- Januszewka (Januszówka), *Ja-  
nuszkówka*, garw., Stoczek d.,  
H 7
- Januszewo, *Januszew*, gąb., Ka-  
mion, F 3
- Januszewo+ (Wiowa Łąka), kam.,  
Jadowo, F 6
- Januszewo, zakr., Grodziec, F 4
- Januszówka zob. Januszewka
- Jańsbork (Pisz), *Pisz*, miasto,  
Prusy Ks., Jańsbork, A 6
- Jarciszewo zob. Wróble-Jarciszewo
- Jargole zob. Barwiki, Żabino-Jar-  
goły
- Jargoły zob. Żabino-Jargoły
- Jarki, *Bugzy-Jarki*, przasn., Ja-  
nowo, B 4
- Jarluty Małe (J. Wypychy, Jar-  
łuta Małe), ciech., Zeńbok, D 4
- Jarluty Stare (J. Wielkie), *Jar-  
luty Duże*, ciech., Zeńbok, D 4
- Jarnoły zob. Mierzejewo-Jarnu-  
ły, Rostki-Jarnoły
- Jarnuły (Jarnoły, Jernoły),  
*Jarnuły*, łomż., Szczepankowo,  
C 7
- Jarnuły zob. Bobino Jarnuły,  
Mierzejewo-Jarnuły, Poniaty  
Wielkie, Rostki-Jarnoły
- Jarnuty zob. Jarnuły, Mierze-  
jewo-Jarnuły, Mlice, Rostki-Jar-  
noły
- Jarochoy zob. Grotowo-Jarochoy
- Jarocino, *Jarocin*, płoń. i sąch.,  
Sarbiewo, E 3
- Jarosławcy zob. Ślasy Leszcze
- Jaroszewo, *Jaroszewo Biskupie*,  
blsk., Zagroba, E 3
- Jaroszowa Wola zob. Wola Tur-  
kowa
- Jartuzie zob. Zaręby-Jartuzie
- Jaruzel (Jeruzalem), *Jeruzal*, bial.  
i mszczon., Jaruzel, H 4
- Jaruzel, *Jeruzal*, war., Jasiona, I 5
- Jarzębia Łąka (Jastrzębia Łąka),  
kam., Postoliska, F 6
- Jarzyły zob. Mamino-Jarzyły
- Jasewa zob. Jesewa
- Jasienica, nur., Złotoria, d., D 7
- Jasienica, warsz., Klembowo,  
F 6
- Jasienie zob. Jasień
- Jasieniec, gąb., Rybno, G 3
- Jasieniec (Jasiniac), grodz., Ja-  
sieniec, H 5
- Jasienin Mały zob. Jesin
- Jasień+, płck., Jemielnica, E 2
- Jasień, raw., Brzeziny, H 3
- Jasień (Jasienie), raw., Wysokie-  
nice, d., H 3
- Jasień zob. Sąhocino-Niemie-  
rzyce
- Jasierówka, zob. Jasierówka

- Jasinieć zob. Jasieniec
- Jasinki zob. Sulikowo-Jasionki
- Jasiona, *Jasionna*, soch., Bole-  
mów, G 3
- Jasiona, *Jasionna*, war., Jasiona,  
I 5
- Jasiona-Warpes\*, *Jasionna* albo  
*Warpesy*, grodz., Jasieniec, H 5
- Jasionka<sup>+</sup>, garw., Mińsko, G 6
- Jasionki zob. Janczewo-Jeziorki,  
Przybojowo, Skwary, Suliko-  
wo-Jasionki
- Jasionna zob. Jasiona, Jasiona-  
-Warpes
- Jasiorówka, (Jasierówka), młyn,  
kam., Kamionolas, E 6
- Jask, Jaski zob. Obidzino Wielkie  
Jaski
- Jaskłowo (Jaskółowo), *Jaskółowo*,  
nowom., albo ser., Nosilsko,  
E 5
- Jaskółki zob. Goski Mały Brok
- Jaskółowo zob. Jaskłowo
- Jastrząbek zob. Jastrzębia
- Jastrzębia Wola (Jastrzębia W.),  
*Jastrzębia*, czer., Jazgarzewo, k.,  
G 5
- Jastrzębie (Borowie, Jastrzębia),  
*Borowie*, garw., Jastrzębie, H 6
- Jastrząbka\* (Jastrzębie), *Ja-  
strząbka Młoda*, łomż., Smlodo-  
wo, D 7
- Jastrząbka-Jaźwiny\*, *Jastrząbka  
Stara*, łomż., Smlodowo, D 7
- Jastrząbka Młoda zob. Jastrząbka
- Jastrząbka Stara zob. Jastrząbka-  
Jaźwiny
- Jastrząbki, *Janowiec-Jastrząbki*,  
mław., Janowiec Kośc., B 4
- Jastrząbki-Zdzięty, *Janowiec-  
-Zdzięty*, mław., Janowiec Kośc.,  
B 4
- Jastrzębia, *Jastrząbek*, gost., So-  
kołowo, F 2
- Jastrzębia, grodz., Mogilnica, I 4
- Jastrzębia, soch., Łowicz- ś. Du-  
cha, d., G 3
- Jastrzębia zob. Jastrzębia Wola
- Jastrzębia zob. Jastrzębie
- Jastrzębia Łąka zob. Jarzębia  
Łąka
- Jastrzębia Wola zob. Jastrzębia  
Wola
- Jastrzębie zob. Jastrząbka
- Jastrzębskie Zagórze zob. Za-  
górze
- Jaszczółtowizna zob. Boguty I, II
- Jaszczółty (Jaszczuły, Jeszczół-  
ty), *Jaszczuły*, kam., Długo-  
siodło, d., E 6
- Jaszczółty zob. Częstuniewo, Za-  
lesie-Jaszczuły
- Jaszczorki zob. Dobrzyca-Jasz-  
czorki
- Jaszczułtowice\*, płck., Miszewo  
Murowane, F 3
- Jaszczuły zob. Częstuniewo,  
Jaszczółty, Zalesie-Jaszczuły
- Jański zob. Kołaki-Kwasy
- Jata Gałęcka zob. Gałki
- Jatka zob. Gałki
- Jawny zob. Koleczyńno-Jawny
- Jaworek (Jaworniki), liw., Wierzb-  
no, F 6
- Jaworowa, warsz., Raszyniec, d.,  
G 5
- Jaworowice-Czelustki zob. Cza-  
plice-Jaworowo
- Jaworowo zob. Czaplice-Jaworowo
- Jaworówka zob. Konopki-Jawo-  
rówka
- Jawory, *Jawory Stare*, ostroł.,  
Goworowo, d., D 6
- Jawory zob. Zalesie-Jawory
- Jawory-Klepacze zob. Zalesie-Ja-  
wory
- Jawory Stare zob. Jawory
- Jazdowo (Ujazdowo), *Warszawa-  
-Śródmieście* — część, warsz.,  
Solec, k. G 5
- Jazgarzewo, *Jazgarzew*, czer., Jaz-  
garzewo, G 5
- Jazwy zob. Załęże-Józwy
- Jaźwie, warsz., Klembowo, F 6
- Jaźwiny (Jeźwiny), ciech., Zie-  
lona, D 4
- Jaźwiny, garw., Jastrzębie, H 6
- Jaźwiny, garw., Osiecko, k., H 6
- Jaźwiny\*, *Jaźwiny-Pierdki* albo  
*Jaźwiny-Koczoty*, nur., Czyże-  
wo Kośc., D 8
- Jaźwiny zob. Jastrząbka, -Jaźwi-  
ny, Kołaki-Kwasy
- Jączewo-Abramki zob. Janczewo-  
-Dusze, Janczewo-Rogacze,  
Janczewo Zagajne
- Jączewo Jeziorne zob. Janczewo-  
-Jeziorki
- Jebienki zob. Gadomiec-Jebienki
- Jedleńsko, miasto, *Jedleńsk*, woj.  
sandom., Jedleńsko, I 5
- Jedlna (Jadlina, Jedlanka), *Jed-  
lina*, garw., Seroczynno, G 7
- Jedłówka zob. Mścichi
- Jedwabne (Jadwabne), wis., Jed-  
wabne, B 7
- Jedwosze zob. Tańsk-Jedwosze
- Jedyty zob. Kobylińno-Jedyty
- Jekacz zob. Jakać
- Jelenie, ostr., Jelonki, D 6
- Jelita\*, *Keпа Gliniecka*, czer.,  
Góra, G 5
- Jelitów, raw., Kurzeszyn, H 4
- Jelonki, ostr., Jelonki, D 6
- Jemielinek (Jemielinko), *Warsza-  
wa-Imielin*, warsz., Służewo, G 5
- Jemielino (Jemielno), *Imielno*,  
gost., Jemielino, F 1
- Jemielino zob. Jemielno
- Jemieliste, ostr., Wąsowo, D 6
- Jemielite Stare, łomż., Smlodowo,  
C 7
- Jemielite-Wypychy, łomż., Smlod-  
owo, C 7
- Jemielnica, *Imielnica*, płck., Je-  
mielnica, d., E 2
- Jemielno (Jamielno, Jemielino),  
*Imielin*, czer., Cieciszewo, G 5
- Jemielno (Jamielno, Jemielino),  
*Jamielne*, garw., Stoczek, d.,  
H 7
- Jemielno zob. Jemielino
- Jemielny Las zob. Kalinówka-  
-Bystry
- Jemiołki zob. Tymianka-Moderki
- Jenczewice (Hinczewice), *Jencze-  
wice*, warsz., Raszyniec, k., G 5
- Jeniśławice zob. Janiśławice
- Jernołty zob. Jarnuły
- Jeruzal zob. Jaruzel, Żeliszewo
- Jeruzalem zob. Jaruzel
- Jerzyły zob. Mamino-Jarzyły
- Ješewa = Ješewa\* (Jasewa, Jeszo-  
wa, Warchołów?), Ješewa Ma-  
ła (J. Kolmas, Wola Ješew-  
ska?), *Ješówka*, czer., Jazgarze-  
wo, G 5
- Jesie zob. Kaki-Mroczyki
- Jesin, *Jasienin Mały*, raw., Je-  
żów, d., H 3
- Jesówka zob. Ješewa
- Jeszczółty zob. Jaszczółty
- Jeszowa zob. Ješewa
- Jeziarzany, *Jeziorzany*, tarcz.,  
Tarczyn, H 4
- Jezierec, biał., Łegonice, I 4
- Jeziara, tarcz., Jeziara Mł., H 4
- Jeziara, *Jeziorna*, warsz., Pow-  
sino, k., G 5
- Jeziara Małe, *Jeziorka*, grodz.,  
Jeziara Mł., d., H 4
- Jeziorek zob. Jeziorko
- Jeziorka zob. Jeziara Małe
- Jeziorki, *Warszawa-Jeziorki*,  
warsz., Raszyniec, G 5
- Jeziorki zob. Janczewo-Jeziorki
- Jeziorko, *Jeziorek*, garw., Żelisz-  
ewo, G 7
- Jeziorko, gąb., Kocierzewo, d., G 3
- Jeziorko (Jeziorek), raw., Jeżów,  
H 3
- Jeziorko, wis., Piątница, C 7
- Jeziorko-Paprotna, *Jeziorek*, garw.,  
Sienica, G 6
- Jeziorna zob. Jeziorek
- Jeziorne zob. Rudno
- Jeziorek zob. Jeziorko, Jeziorko-  
-Paprotna
- Jeziorzany zob. Jeziarzany
- Jeźwiny zob. Jaźwiny
- Jeże zob. Błomino Jeżowe
- Jeże zob. Młodnyńno-Jeże
- Jeżewice (Wola Jeżewska), tarcz.,  
Tarczyn, H 4
- Jeżewo, nowom. albo ser., Puł-  
towski, d., E 5
- Jeżewo, *Jeżewo-Wesel*, rac., Uniec-  
ko, D 3

Jeżewo, sąch., Radzimino Wlk., E 4  
 Jeżewo, siepr. Jeżewo, D 2  
 Jeżewo-Wesel zob. Jeżewo  
 Jeżowa Wola (Chorażyna Wola), *Jeżówka*, soch., Białynin, G 3  
 Jeżów, miasto, raw., Jeżów, d., H 3  
 Jeżówka zob. Jeżowa Wola  
 Jędrychy (Andrychy, Przyborowice Małe), *Andrychy*, wąs., Grabowo, A 7  
 Jędrychy zob. Gadomiec-Andryki  
 Jędrzejki zob. Załogi-Andrzejki  
 Jędrzejnik zob. Andrzejnik  
 Jędrzejów zob. Andrzejów  
 Joniec zob. Juniec  
 Jonne zob. Jamne  
 Jordanowice (Wola Jordanowska), *Grodzisk Maz.-Jordanowice*, bł., Grodzisko, G 4  
 Judyce zob. Nagórki-Judyce, Smarzewo-Judyce  
 Jukowo, *Juków*, gost., Sokołowo, F 1  
 Juniec, *Joniec*, zakr., Juniec, d., E 4  
 Junochy zob. Susko - Junochy, Umienino - Nogietki  
 Junosze zob. Gumowo Kmiece  
 Junoszyce, *Janoszyce*, płck., Bądkowo Kośc., E 2  
 Juryszewo zob. Jurzyszewo  
 Jurga zob. Święcice-Wróble  
 Jurgi (Czarnowo-Jurgi), ostroł., Goworowo, D 6  
 Jurgi, *Racibory-Jurgi* — część, radz., Przytuły, B 8  
 Jurki zob. Krzyżewo Stare Jurki, Wola Uliniecka, Żmijewo I, II  
 Jurzec Mały, *Jurzec Szlachecki*, wis., Dobrzyjałowo, B 7  
 Jurzec Wielki, *Jurzec Włociański*, wis., Dobrzyjałowo, B 7  
 Jurzyn zob. Jurzyno  
 Jurzynek zob. Jurzyno-Gałązki  
 Jurzyno = J. Nadgórne\*, J. Ślasy\* (J. Nadsonne, Turzyno-Ślasy), *Jurzyn*, ciech., Łopacino albo Suńsk, E 4  
 Jurzyno-Gałązki = J. Gałązki, Modzele-Gałązki\*, *Jurzynek*, nowom., Klukowo, E 4  
 Jurzyszewo (Jurzyszewo), *Juryszewo*, płck., Radzanowo, E 3  
 Kabajka, *Mieczysławów*, war., Boglewice, H 5  
 Kabaty, *Warszawa-Kabaty*, warsz., Powsino, G 5  
 Kacice, nowom. albo ser., Pułtowski, d., E 5  
 Kacprowo zob. Chełpy Kasprów Piec  
 Kacpura, *Kacpury*, młyn, nur., Ostrowia, d., D 7  
 Kaczka, ostr., Goworowo, D 6  
 Kaczkowa Wola zob. Kaczków  
 Kaczkowo, *Kaczkowo Stare*, nur., Brok, d., E 7  
 Kaczków (Kaczkowa Wola), mszczon., Mszczonów, H 4  
 Kaczor zob. Lisówek Mały  
 Kaczorowy zob. Koczorowo  
 Kaczory zob. Komory Nabłotne  
 Kaczynek zob. Głęboćcie Dalszy  
 Kaczyno Stare, *Kaczyny-Starowieś*, ostroł., Rzekuń, C 6  
 Kaczyno-Tobolice, *Kaczyny-Tobolice*, ostroł., Rzekuń, C 6  
 Kaczyno-Wypychy, *Kaczyny-Wypychy*, ostroł., Rzekuń, C 6  
 Kadłubek, *Kadłubek Stary*, war., Błotnica, I 5  
 Kadłubowo, wysz., Daniszewo, E 3  
 Kady, bł., Grodzisko, G 4  
 Kadzidłno zob. Grodnów  
 Kadzidla, *Kadzidło*, młyn, garw., Stoczek, k., H 7  
 Kadzielin zob. Grodnów  
 Kajmy (K. Sulewo-Brzozówka), wis., Jedwabne, B 7  
 Kakacze zob. Ostrowy-Kokacze  
 Kaki zob. Zberoz  
 Kaki-Mrocзки = K. Jesie\* (K. Kucze?), K. Mrocзки, K. Wiesnianie\*, K. Wituły\* (K. Witołty), K. Zubły\* (K. Zobelki, K. Zubki, K. Zabieski?), przasn., Krzynowłoga Wlk., C 5  
 Kalenice zob. Kalinice  
 Kaleń, tarcz., Żelechów, G 4  
 Kaleń+ (Kaleńska Wola), warsz., Okuniew, F 5  
 Kaleń zob. Kalinie, Kalonka  
 Kaleńska Wola zob. Kaleń  
 Kalesz zob. Rogozino-Kalesz  
 Kalinice, *Kalenice*, soch., Pczonów, d., H 3  
 Kalinie, *Kaleń*, biał., Sadkowice, I 4  
 Kalinowo, kam., Zambska, D 5  
 Kalinowo, nur., Złotoria, d., D 7  
 Kalinowo, wis., Piątница, k., C 7  
 Kalinowo zob. Przydanowo  
 Kalinówka-Basie = K. Basie, K. Wity\* (K. Stara), zambr., Rudki, C 8  
 Kalinówka-Bystry (Bystry Jemienny Las), zambr., Rudki, C 8  
 Kalinówka-Wielebory zob. Wielebory  
 Kalisie zob. Murawy-Kalisze  
 Kalisko zob. Kownaty Wierzech Nagórczyno  
 Kalisz, ciech., Ciechanów, D 4  
 Kalisz-Bąben zob. Kalisze-Książki  
 Kalisze zob. Murawy-Kalisze  
 Kalisze-Książki (Kalisz-Bąben?), *Czechowice* — część, warsz., Pęcice, G 5  
 Kalonka (Kaleń), garw., Parysewo, k., G 6  
 Kałączów zob. Kałączew  
 Kałącz\*\* (Nałęcz) soch., Kozłowo Biskupie  
 Kałączew (Kałączów), raw., Dmosin, H 2  
 Kałączew (K. Żelicheński, Kałączów, Kałączyn), raw., Żelichnin Mn., I 3  
 Kałączów zob. Kałączyn  
 Kałączyn (Kałączynko), ciech. albo sąch., Nowe Miasto, E 4  
 Kałączyn, mszczon., Grodzisko, G 4  
 Kałączyn\*, *Tartak*, mszczon., Mszczonów, G 4  
 Kałączyn\*\* (Kałączów), soch., Sochaczew  
 Kałączyn (Folwarki), *Warszawa-Sródmieście*, — część, warsz., Solec, m., G 5  
 Kałączyn zob. Gołymino-Kałączyno, Kałączew, Kałączyno, Kałączyno-Łady, Rzechowo-Kałączyno, Tabądz-Kałączyno  
 Kałączyn Stary zob. Gołymino-Kałączyno  
 Kałączyn-Walochy zob. Walochy-Kałączyno  
 Kałączynko zob. Kałączyn  
 Kałączyno\*, łomż., Miastkowo, C 7  
 Kałączyno (K. Ślubowo), *Kałączyn*, nowom., Klukowo, E 4  
 Kałączyno, *Kałączyn*, nur., Zuzola, d., E 7  
 Kałączyno, *Kałączyn*, wis., Dobrzyjałowo, C 7  
 Kałączyno zob. Czochanie-Świątki, Gołymino-Kałączyno, Kałączyn, Rzechowo-Kałączyno, Tabądz-Kałączyno, Walochy-Kałączyno, Wądołki Borowe  
 Kałączyno-Łady, *Kałączyn*, nowom., Gzy, E 5  
 Kałączyno-Ślubowo zob. Kałączyno  
 Kałki, ciech., Małużyno, D 4  
 Kałużyn zob. Kałużyno, Kozuszyno  
 Kałużyno (K. Stare), *Kałużyn*, liw., Kałużyno, G 6  
 Kałużyno zob. Chwalbogi, Wity-Kałużyno  
 Kałużyno-Abramy (K. Jabramy), *Abramy*, liw., Kałużyno, F 6  
 Kałużyno-Kluki zob. Kluki-Kałużyno  
 Kałużyno-Milewo (K. Miliszewo), *Milew*, liw., Kałużyno, G 7  
 Kałużyno-Mrocзки zob. Wity-Kałużyno  
 Kałużyno-Olszewice (Olszewnica, Olszewie), *Olszewice*, liw., Kałużyno, G 6

- Kałużyno-Patok, *Patok*, liw., Kałużyno, G 6
- Kałużyno-Przybysze zob. Wity-Kałużyno
- Kałużyno Stare zob. Kałużyno
- Kałużyno-Stoczki zob. Stoczek
- Kałużyno-Szymbory (Szymbory, Zamborowie), *Szymbory*, liw., Kałużyno, F 6
- Kałużyno-Szymony, *Szymony*, liw., Kałużyno, G 6
- Kałużyno-Tarały zob. Gołębiówka
- Kały, tarcz., Jazgarzewo, G 5
- Kamboraska zob. Wola-Kamboraska
- Kamionka zob. Godlewo Wielkie, Kamionka
- Kamianki = Chmielewo, Kamianki (Kamionki), *Kamianki-Chmielewo*, wis., Burzyno, B 8
- Kamienica Kościelna, *Kamienica* – część, zakr., Kamienica Kośc., F 4
- Kamienica Mała, zakr., Kamienica Kośc., F 4
- Kamienica Wielka, *Kamienica* – część, zakr., Kamienica Kośc., F 4
- Kamienice-Ślesice (Kamienica, Kamieńskie), ciech., Pałuki, D 4
- Kamieniec, *Kamieńczyk*, miasto, kam., Kamieniec, k., E 6
- Kamieniec, garw., Wodynie, G 7
- Kamienna Grumada zob. Kamionka
- Kamienny Bród zob. Jabłeczniaki Kamienne
- Kamiennystok zob. Mroczyki
- Kamienowo zob. Kamionowo
- Kamień, *Kamień Stary*, gąb., Gąbin, F 2
- Kamień, przasn., Dzierzgowo, C 4
- Kamień, raw., Dmosin, H 2
- Kamień (K. Mniszewski), *Kamień Mniszewski*, raw., Głowno, H 2
- Kamień, war., Jasiona, I 5
- Kamień zob. Kamion, Urgacze
- Kamień Stary zob. Kamień
- Kamieńczyk zob. Kamieniec
- Kamieńczyk Borowy zob. Kamieńczyk-Piskorki
- Kamieńczyk-Jankowice, *Kamieńczyk-Jankowięta*, nur., Nur, E 8
- Kamieńczyk-Piskorki\*, *Kamieńczyk Borowy*, nur., Nur, E 8
- Kamieńczyk-Ryciorki, nur., Nur, E 8
- Kamieńczyk Wielki, nur., Nur, E 8
- Kamieńskie zob. Kamienice-Ślesice
- Kamięcino zob. Ślasy-Greżki
- Kamińczyk zob. Kamieńczyk-Jankowice
- Kamińskie zob. Urgacze
- Kamion (Kamień), raw., Skwierńewice, H 3
- Kamion (Kamień), *Warszawa-Kamionek*, warsz., Kamion, d., G 5
- Kamion, wysz., Kamion, k., F 3
- Kamiona zob. Poniaty-Kamiona
- Kamionek zob. Kamion
- Kamionka (Kamienna Grumada), garw., Łatowicz, k., G 6
- Kamionka, garw., Miastkowo Wlk. albo Garwolin, H 6
- Kamionka, mszczon., Mszczonów, H 4
- Kamionka (Kamianka), ostroł., Rzekuń, d., D 6
- Kamionka, warsz., Wiśniewo, k., F 6
- Kamionki, płek., Biała, E 2
- Kamionki zob. Kamianki, Makowo Bure, Rutki-Korytki-Kamionki
- Kamionolas (Kamionlas, Kamionny Las), *Kamionna*, kam., Kamionolas, E 6
- Kamionowo, *Kamienowo*, łomż., Kleczkowo, C 7
- Kamiony Las zob. Kamionolas
- Kamionystok zob. Nieciki-Kamionystok
- Kamirów zob. Ostrówek-Kamirów
- Kamiry zob. Górki Wielkie, Klukowo
- Kampina zob. Kapina
- Kampinos zob. Kapinos
- Kandygi zob. Gogole
- Kanice+, bł., Brwinowo, G 4
- Kanice, raw., Krzemienica, I 3
- Kanie, bł., Brwinowo, G 4
- Kanie zob. Brzumino-Wylezino
- Kanigowo, płek., Święciniec, E 3
- Kanikowo zob. Kańkowo
- Kanonice zob. Nasierowo-Dziurawieniec
- Kańkowo (Kanikowo), nur., Złotoria, d., E 7
- Kapinos, *Kampinos*, miasto, soch., Kapinos, k., F 4
- Kaptury zob. Rostki-Kaptury
- Kapustnik zob. Grzybowo-Kapustnik
- Kapusty zob. Zambrzyca-Kapusty
- Kaputy zob. Umiastowo-Szpaki
- Karasie zob. Krzyszczki-Karasie
- Karaś zob. Żdżar
- Karbówko zob. Karwówko
- Karcze zob. Romany-Karcze
- Karcze-Janki zob. Romany-Janki
- Karczewie, *Karczew* – część, miasto, czer., Karczewie, G 5
- Karczewie, *Karczew* – część, czer., Karczewie, G 5
- Karczewiec (Karczewie), liw., Liw, F 7
- Kargoszyn (Kargoszyño), niedzb., Ciechanów, D 4
- Karkuty zob. Bieńki-Karkuty
- Karlik, tarcz., Jazgarzewo, G 5
- Karłowo Wola\*\*, kam., Pniewo albo Wyszkowo
- Karnice = Baranów\* (Barany, Baronów), Karnice, mszczon., Mszczonów, H 4
- Karniewko, *Karniewek*, ser., Dzierżenino, E 5
- Karniewo, ciech., Lekowo, D 4
- Karniewo, mak., Karniewo, D 5
- Karniewo zob. Leśniewo
- Karniewo-Malechy = K. Krupy\*, K. Leldwy (K. Ładwy), K. Malechy, *Malechy*, ciech. albo przasn., Karniewo, D 5
- Karniewo-Rafały (Rachwały), *Rafały*, ciech. albo przasn., Karniewo, D 5
- Karnikówko zob. Karwówko
- Karniszyn, miasto, szreń., Karniszyn, D 3
- Karnkowo, zakr., Kamienica Kośc., F 4
- Karpie zob. Zdbiki-Karpie
- Karpięcino zob. Goszczyno-Karpięcino
- Karpięta zob. Zdbiki-Karpie
- Karpin, Karpino zob. Laskowo-Karpino
- Karpiska, garw., Kołybiel, k., G 6
- Karsy, rac., Drobnin, D 3
- Karsznice, *Karsznice Duże*, gąb., Złakowo Cerkiewne, d., G 3
- Karwacz, przasn., Przasnysz, C 5
- Karwosiaki-Cholewice zob. Karwosiek-Cholewice
- Karwosiaki-Dłużniewo zob. Karwosiek Dłużniewski
- Karwosiaki Kapitulne zob. Karwosiek Kapitulny
- Karwosiaki-Noskowice zob. Karwosiek-Noskowice
- Karwosiaki-Respondy zob. Karwosiek-Rospady
- Karwosiek-Cholewice (K. Cholewy), *Karwosiaki-Cholewice*, płek., Bądkowo Kośc., E 2
- Karwosiek Dłużniewski = K. Dłużniewski, K. Seroki\* *Karwosiaki-Dłużniewo*, płek., Sikorz, E 2
- Karwosiek Kapitulny, *Karwosiaki Kapitulne*, płek., Sikorz, d., E 2
- Karwosiek-Noskowice, *Karwosiaki-Noskowice*, płek., Sikorz, E 2
- Karwosiek-Rospady, *Karwosiaki-Respondy*, płek., Sikorz, E 2
- Karwosiek-Seroki zob. Karwosiek Dłużniewski

- Karwowo, wysz., Bodzanowo, d., F 3
- Karwowo zob. Karwowo-Konotopa
- Karwowo a Wissa, *Karwowo*, radz., Radziłowo, B 8
- Karwowo-Błażejowice, *Karwowo-Błażejowice*, płoń., Góra Kośc., E 3
- Karwowo-Brychy (Guty B.), *Brychy*, radz., Przytuły, B 8
- Karwowo-Byczki = K. Byczki (K. Byczek), K. Korpisze\*, *Byczki*, radz., Jedwabne, B 7
- Karwowo-Falki zob. Karwowo-Zabłocie
- Karwowo-Konotopa, *Karwowo*, kol., Dobrzyjałowo, B 7
- Karwowo-Korpisze zob. Karwowo-Byczki
- Karwowo-Krzywanice, płoń., Góra Kośc., E 3
- Karwowo Kubrzane (K. Wierzch Kubra), *Kubrzany*, radz., Jedwabne, B 7
- Karwowo-Obłąki (K. Olszanowo, K. Olszamowice), *Karwowo-Orszymowice*, płoń., Góra Kośc., E 3
- Karwowo-Oczki zob. Karwowo-Wszebory
- Karwowo-Olszamowice zob. Karwowo-Obłąki
- Karwowo-Olszamowo zob. Karwowo-Obłąki
- Karwowo-Orszymowice zob. Karwowo-Obłąki
- Karwowo-Pawelki, *Pawelki*, radz., Jedwabne, B 7
- Karwowo Podgórne, płoń., Góra Kośc., E 3
- Karwowo-Polki zob. Polkowo
- Karwowo-Stryjaszki, *Stryjaki*, radz., Jedwabne, B 7
- Karwowo Szlacheckie, wysz., Bodzanowo, F 3
- Karwowo-Trojany, płoń., Góra Kośc., E 3
- Karwowo Wierzch Kubra zob. Karwowo Kubrzane
- Karwowo-Wszebory = K. Oczki\*, K. Wszebory, radz., Jedwabne, B 7
- Karwowo-Zabłocie+ = K. Falki\*, K. Zabłocie, radz., Jedwabne, B 7
- Karwowo-Zalesie, *Zalesie*, kol., Dobrzyjałowo, B 7
- Karwówko (Barkówko? Karbówko, Karnikówko), *Karbówko*, przasn., Przasnysz, C 5
- Kaski-Gągolina, *Gągolina*, soch., Kaski Młyńska Wieś, k., G 4
- Kaski Młyńska Wieś, *Kaski*, soch., Kaski Młyńska Wieś, k./s., G 4
- Kaski-Wyczółki, *Wyczółki*, soch., Kaski Młyńska Wieś, k., G 4
- Kasprowice zob. Smogorzewo
- Kasprowo zob. Smogorzewo
- Kasprów Piec zob. Chelpy Kasprów Piec
- Kasze zob. Święcice-Popiardowo
- Kawałki zob. Pęszewo-Kawałki
- Kawęczyn zob. Brzumino-Kawęczyno, Kawieczyn, Kawieczyno, Stoczek
- Kawęczynek zob. Kawieczyn Mały
- Kawęczyno (Kawieczyno), *Krajęczyn*, zakr., Juniec, d., E 4
- Kawieczyn (Kawieczyn), *Kawęczyn*, raw., Stara Rawa, H 3
- Kawieczyn = Kawieczyn (Kawieczyno), Wola Kawiecka\*, *Kawęczyn*, soch., Sochaczew, G 4
- Kawieczyn Mały, *Kawęczynek*, biał., Biała, H 4
- Kawieczyno, *Kawęczyn*, czer., Cieciszewo, G 5
- Kawieczyno, *Kawęczyn*, raw., Godzianów, d., H 3
- Kawieczyno (Kawęczyn), *Warszawa-Kawęczyn*, warsz., Kamion, d., F 5
- Kawieczyno (Krawięczyn), *Krawięczyn*, wysz., Bodzanowo, E 3
- Kawieczyno zob. Kawęczyno, Kawieczyn, Szczepkowo-Krajewo
- Kawieczyno Bystre zob. Kawieczyno-Sylamy
- Kawieczyno-Saksary (Krajewo S.), przasn., Krzynowłoga Mł., C 4
- Kawieczyno-Serwatki, przasn., Krzynowłoga Mł., C 4
- Kawieczyno-Sylamy (K. Bystre), przasn., Krzynowłoga Mł., C 4
- Kawieczyn zob. Kawieczyn
- Kawieczyno zob. Brzumino-Kawieczyno
- Kawuchy zob. Korzybie Wielkie
- Kazimino zob. Koziminy
- Kazom Mały, *Kazuń Kościelny*, zakr., Kazom Mł., k., F 4
- Kazom Wielki, *Kazuń Polski*, zakr., Kazom Mł., k., F 4
- Kazubieha (Kazubówka), *Ozerenka*, garw., Kołybiel, G 6
- Kąckie, *Kącik*, warsz., Długa Kośc., G 6
- Kąciki zob. Łasice
- Kącino (Kąty), *Kącin*, grodz., Grodziec, H 5
- Kąpina (Kampina), *Kompina*, gąb., Kąpina, d., G 3
- Kąpino zob. Borowe
- Kąsek, Kąski zob. Bystre Kąski
- Kąsów zob. Kosowo
- Kąsze zob. Kęse-Kownaty
- Kąt zob. Rżaniec
- Kątne × 2, nowom., Nosilsko, E 4
- Kąty, ciech., Pałuki, k., D 4
- Kąty, garw., Kołybiel, k., G 6
- Kąty, garw., Sienica, G 6
- Kąty, gąb., Pacyna, F 2
- Kąty gąb., Sochaczew, G 3
- Kąty, kol., Płocko, k., B 7
- Kąty\*\*, warsz., Zyrzno, d.
- Kąty zob. Chyliny-Kąty, Kącino, Konopki-Monety, Roguszyno
- Decie Kąty
- Kębłowice, zakr., Grodziec, k., F 4
- Kęczewo, szren., Lipowiec Kośc., C 3
- Kęczki zob. Poniaty-Kęczki
- Kędzierak zob. Kędziorak
- Kędzierowo zob. Kędziorowe
- Kędziorak, *Kędzierak*, garw., Mińsko, G 6
- Kędziorowo, *Kędzierowo*, was., Wąsosz, k., A 8
- Kędzierzawice, nowom., Nosilsko, E 5
- Kędzierzyno, *Kędzierzyn*, blsk., Będziszów, E 2
- Kępa, *Kępa Polska*, płek., Zakrzewo, F 3
- Kępa\*, *Warszawa Kępa Zawadowska*, warsz., Milanowo albo Powsino, G 5
- Kępa zob. Kępa Królewska
- Kępa Antonińska zob. Nieznachy
- Kępa Gliniecka zob. Jelita
- Kępa Królewska, *Kępa*, płoń., Wierzbowice, k., E 4
- Kępa Polska zob. Kępa
- Kępa Radwankowska zob. Rzezyca
- Kępa Zawadowska zob. Kępa
- Kępiste Borowe (K. Małe), nur., Zareby Kośc. i Zuzola, E 7
- Kępiste Wielkie Brok (Kępiste Kosuty a Brok), *Kępiste-Kosuty*, nur., Zareby Kośc., D 7
- Kęse-Burki zob. Kęse-Panki
- Kęse-Kownaty (Kąsze), *Rowiska* — część, liw., Korytnica, F 6
- Kęse-Krajęczyno zob. Łady-Krajęczyno
- Kęse-Lipki zob. Kęse-Panki
- Kęse-Panki = K. Burki\*, K. Panki (K. Lipki), *Kęsy-Panki*, nowom., Gzy, E 5
- Kęse-Tasawy zob. Tasawy
- Kęse-Wypychy (Tatmiły-Wypychy), *Kęsy-Wypychy*, nowom., Gzy, E 5
- Kęsy-Pańki zob. Kęse-Panki
- Kęsice, siepr., Jeżewo, D 2
- Kęsice zob. Bienki-Bucice
- Kęszyce (Kęsice), soch., Bednary, d., G 3
- Kęsocha, Kęsochy zob. Tańsk-Kęsochy
- Kętlanka, *Kietlanka*, nur., Zuzola, E 7

- Kicki zob. Bobino-Kicki  
 Kiczki, garw., Kiczki, d., G 6  
 Kiejniki zob. Kiniki  
 Kiejstutów Bród zob. Rakowo  
 Kieliany zob. Kiliany  
 Kiełbasy zob. Grędy-Możdżenie, Przedpełcz-Kiełbasy  
 Kiełbowo = K. Wielkie\*, K. Wyrwały\*, rac., Gralewo, E 3  
 Kiełcze zob. Janikowo-Kiełcze, Świerze-Kiełcze  
 Kiełcze-Kopki, kol., Lachowo, B 7  
 Kiełcze Stare, kol., Lachowo, B 7  
 Kiełczowo zob. Przytuły  
 Kiełczowie zob. Świerze-Kiełcze  
 Kielki zob. Grochowarsk, Grochowarsk-Kielki  
 Kiełpino, *Kiełpin*, warsz., Kiełpino, F 5  
 Kiełtyki, wysz., Bodzanowo, F 3  
 Kienkówka, garw., Stoczek, d., H 7  
 Kiepurzy zob. Korabka  
 Kiernoska Wieś zob. Kiernozia Wieś  
 Kiernozia, miasto, gąb., Kiernozia, F 3  
 Kiernozia Wieś (Kiernoska Wieś), *Wioska Kiernoska*, gąb. Kiernozia, F 3  
 Kiernozki, Kiernozy zob. Tańsk-Kiernozy  
 Kierszek, *Warszawa-Kierszek*, warsz., Powsino, G 5  
 Kierszki zob. Zdbiki-Kierszki  
 Kiertany zob. Łuby-Kiertany  
 Kierz, *Krze Duże*, mszczon., Mszczonów, G 4  
 Kierz, płoń., Rogotworsk, E 3  
 Kierz zob. Niedźwiedzi Kierz  
 Kierzki zob. Zdbiki-Kierszki  
 Kietlanka zob. Kętlanka  
 Kijenice zob. Żebry-Kordy  
 Kijewice = Kijewice, Smoleń-Ślizie\*, przasn., Węgra, C 5  
 Kijewice zob. Żebry-Kordy  
 Kikoły × 2, nowom. albo ser., Pomnichowo, F 4  
 Kiliany (Kieliany), *Kieliany*, radz., Wąsosz, B 8  
 Kilichy zob. Kraski  
 Kiliszek zob. Grotowo Stare  
 Kiliszki zob. Kraski  
 Kiniki (Kiejniki) rac., Raciąż, d., D 3  
 Kislewo, blsk., Drobnin albo Łęg Wlk., E 3  
 Kislewo, siepr., Kislewo, D 2  
 Kieselnica, kol., Dobrzyjałowo, B 7  
 Kisielsko, *Kisielsk*, garw., Stoczek, d., H 7  
 Kisiołki zob. Boguszyce-Kisiołki  
 Kitki, przasn., Dzierzgowo, C 4  
 Klaczkowo, *Miszewo Murowane* – część, płek., Miszewo Murowane, E 3  
 Klambowo zob. Klambowo  
 Klary zob. Umiećcino-Klary  
 Klawięta, Klawy zob. Sienica-Klawy  
 Kleczkowo, ostroł., Kleczkowo, C 7  
 Kleczkowo zob. Grodzisko  
 Klekoty zob. Załęże-Józwy  
 Klekty zob. Mroczy-Klekty  
 Klombowo (Klambowo), *Klombów Kościelny*, kam., Klombowo, F 6  
 Kleniewo = K. Małe\*, K. Mędale\*, blsk., Zagroba, E 3  
 Klepacze zob. Zalesie-Jawory  
 Kleszcze zob. Grabowo-Zawady, Łęg  
 Kleszewo, nowom. albo ser., Pułtowski, d., E 5  
 Klewki = Klewki (Kulewki?), Warchoły\*, przasn., Przasnysz, C 5  
 Klewków, gąb., Łowicz NMP, d., G 3  
 Klice zob. Klicze Wielkie  
 Klicze Małe (K. Kłodki, K. Potury), *Kliczki*, ciech., Lekowo, D 4  
 Klicze Nagórki zob. Nagórki-Judyce  
 Klicze Wielkie, *Klice*, ciech., Lekowo, D 4  
 Kliczewo, *Kluczewo*, płoń., Płońsko, E 3  
 Kliczewo, *Kluczewo*, szreń., Kuczbork albo Szreńsko, C 3  
 Kliczewska Wola, *Kluczewska Wólka*, szreń., Kuczbork albo Szreńsko, C 3  
 Kliczki zob. Klicze Małe  
 Kliczyn, czer., Cieciszewo, G 5  
 Klik zob. Kluk  
 Klimasze zob. Chełchy-Klimki  
 Klimasze-Jabłoń, zambr., Zambrowo, C 7  
 Klimaszewnica, radz., Białaszewo, B 8  
 Klimki zob. Bagienice-Klimki, Chełchy-Klimki, Konopki-Klimki  
 Klimontowo zob. Umiastowo  
 Klimonty (Klimunty), ostr., Lubotyń, D 7  
 Klimunty zob. Długoleka Wielka, Klimonty, Umiastowo  
 Klimunty Wielkie zob. Długoleka Wielka  
 Klonowiec Nowy, *Klonowiec Szlachecki*, gost., Głogowiec, F 1  
 Klonowiec Stary, *Klonowiec Chłopski*, gost., Głogowiec, F 1  
 Klonowo, ciech., Pałuki, D 4  
 Klonowo, łomż., Lubotyń, d., D 7  
 Kluczewo zob. Kliczewo  
 Kluczewska Wólka zob. Kliczewska Wola  
 Kluk (Klik), *Kluki*, garw., Mińsko, G 6  
 Kluki-Kałuszyno, *Kluki*, liw., Kałuszyno, F 6  
 Klukowo = K. Kopeie\*, K. Pizdaki\*, K. Potulce\* (K. Kamiry), nowom., Klukowo, E 4  
 Kluse, Kłusy zob. Strzemieczna-Kłusy  
 Kluszowo, *Kluszewo*, mław., Grudowsko, C 4  
 Klwów, miasto, woj. sandom., Klwów, I 4  
 Kłaki zob. Witosławice-Kłaki  
 Kłoda, war., Magnuszewo, I 6  
 Kłodki zob. Klicze Małe  
 Kłodniki zob. Strusino  
 Kłodno = K. Borzymy\*, K. Paniki\*, *Stare Kłodno*, bł., Żukowo, G 4  
 Kłodno-Czachy (K. Czech), *Kłodzienko*, bł., Żukowo, G 4  
 Kłodno-Książki+, bł., Żukowo, G 4  
 Kłodno-Tłustowo, *Tłuste*, bł., Żukowo, G 4  
 Kłody zob. Badowo-Kłody, Skłody  
 Kłodzie, *Kłodzie*, liw., Wodynie albo Niwiska, G 7  
 Kłopoczn Wielki, *Kłopoczn*, biał., Lubania, I 4  
 Kłopoczynek Mały (Kłopoczn Mały, Skarbkowa, Skarbnikowa Wieś, Skarnikowa Wieś), *Skarbkowa*, biał., Lubania, I 4  
 Kłoski zob. Godacze Wielkie  
 Kłosy zob. Stokowo-Kłosy  
 Kłotki zob. Krajewo-Kłotki  
 Kłotowie zob. Krajewo-Kłotki  
 Kłodzie zob. Kłodzie  
 Kłodno Stare zob. Kłodno  
 Kłodzienko zob. Kłodno-Czachy  
 Kmiecie zob. Kobylino-Kmiecie, Strusino, Rudno Kmiece  
 Kmotry zob. Napierki-Kmotry  
 Kobiałki (Kobiałka), *Kobiałki Stare*, garw., Stoczek, d., H 7  
 Kobiałki zob. Długokąty Małe  
 Kobiernia (Kobierno, Kobierno, Wola Dębska), *Kobierno*, garw., Mińsko, k., G 6  
 Kobierniki, płek., Sikorz, E 2  
 Kobierno zob. Kobiernia  
 Kobierzec\*\*, garw., Żeliszewo  
 Koboszyń, *Kobuszyn*, szreń., Szreńsko, C 3  
 Koboszyń-Bargieł+ (K. Bargiełki), szreń., Szreńsko, C 3  
 Kobyla Łąka (Kobylanka, Kobylki Łęg), *Kobylanka*, kam., Dobrze Stare, F 6  
 Kobyla Łąka, szreń., Chamsk, D 3  
 Kobyla Wola zob. Wola I, II  
 Kobylak (Kobylaki Korysz?), *Kobylaki Korysze*, przasn., Przasnysz, G 5



- Kobylak zob. Wólka-Kobylak  
 Kobylaki-Konopki zob. Konopki  
 Kobylaki-Korysz, Kobylaki-Korysze zob. Kobylak  
 Kobylaki-Pietrusy zob. Pietrusy  
 Kobylaki Wólka zob. Wólka-Kobylak  
 Kobylanka zob. Kobyla Łąka  
 Kobyli Ług\*, *Dąbrówka-Ług*, liw., Niwiska, G 7  
 Kobyli Ług zob. Kobyla Łąka  
 Kobylin, raw., Kołacin Mł., H 3  
 Kobylin zob. Kobylino  
 Kobylin-Jedyty zob. Kobylino-Jedyty  
 Kobylin Kmiecy zob. Kobylino-Kmiecie  
 Kobylinek zob. Kobylino Nadrzeczne  
 Kobylino, *Kobylin*, grodz., Grodziec, H 5  
 Kobylino, *Kobylin*, kol., Dobrzyjałowo, B 7  
 Kobylino (Wola K.), *Kobylin*, ostr., Goworowo, D 6  
 Kobylino-Jedyty = K. Jedyty (K. Wielkie?), *Pajewo-Jedytów\**, *Kobylin-Jedyty*, ciech., Pałuki, D 4  
 Kobylino-Kmiecie, *Kobylin Kmiecy*, przasn., Węgrzynowo, D 5  
 Kobylino-Kormany zob. Kobylino-Króle  
 Kobylino-Kościeszka zob. Kobylino Nadrzeczne  
 Kobylino-Króle = K. Kormany\*, K. Króle (K. Małe?), *Pajewo-Króle*, ciech., Pałuki, D 4  
 Kobylino Małe zob. Kobylino-Jedyty  
 Kobylino Nadrzeczne = K. Kościeszka\*, K. Nadrzeczne, K. Trojany\*, *Kobylinek*, przasn., Węgrzynowo, D 5  
 Kobylino Wielkie zob. Kobylino-Jedyty  
 Kobylino-Wola zob. Kobylino  
 Kobylniki, wysz., Kobylniki, F 3  
 Kobyłka, warsz., Kobyłka, F 5  
 Kobyłka, Kobyłka Białe zob. Pogroszewo-Koprki  
 Kocerany (Kocurany), tarcz., Rembiertowo, H 4  
 Kocerańska Wólka zob. Oborula  
 Kochany, garw., Seroczyno, k., H 7  
 Kocice zob. Kucice  
 Kocierzewo, *Kocierzew*, gąb., Kocierzewo, d., G 3  
 Kocieszewo (Kociszewo), *Kocieszew*, grodz., Jasieniec, H 5  
 Kocieszewo (Kociszewo), *Chocieszewo*, zakr., Kocieszewo, F 4  
 Kocięcino Brodowe = K. Brodowe, K. Budki\*, rac., Uniecko, D 3  
 Kocięcino-Tworki = K. Przybki\*, K. Tworki, rac., Uniecko, D 3  
 Kociszew, Kociszewo zob. Kocieszewo  
 Kocurany zob. Kocerany  
 Koczany zob. Modzele-Raki  
 Koczargi, *Koczargi Stare*, bl., Borzęcin, d., F 4  
 Koczorowo (Koczurowo), *Kaczorowy*, rac., Gralewo, E 3  
 Koczowo zob. Myślino Koczowe  
 Kodłutowo zob. Kudłutowo  
 Kokacze zob. Ostrowy-Kokacze  
 Kokoszki zob. Rybitwy-Kokoszki  
 Kokoszki-Bogdany zob. Bogdany  
 Kokoszki-Dąbrówka (Dąbrowa Kokoszczyńska), *Kokoszki*, wis., Wizna, C 7  
 Koleczyno = K. Lunie\*, K. Maliszewo\*, K. Opęchały\*, *Koleczyn Mały*, płk., Gozdowo, E 2  
 Koleczyno-Jawny+ (K. Podkonicce), płk., Gozdowo, E 2  
 Kolibiel zob. Kołybiel  
 Kolmas zob. Jesewa  
 Kolno, miasto, kol., Kolno, k., B 7  
 Kolno, warsz., Cygowo, F 6  
 Kolno zob. Łabna  
 Kolowy (Kule), młyn, *Kule*, łomż., Nowogród, k., C 6  
 Kołacin Mały, *Kołacinek*, raw., Kołacin Mł., H 3  
 Kołacin Wielki, *Kołacin*, raw., Kołacin Mł., H 2  
 Kołacz = Kołacz, Kołaczki Dębskie\* (Wola-Kołaczki), garw., Kuflewo, G 6  
 Kołaczek, młyn, mszczon., Grodzisko, k., G 4  
 Kołaczki = K. Stare\*, K. Żabiki\* (Żabikowo), *Kołaczki-Lemiesze*, łomż., Smlodowo, C 7  
 Kołaczki Dębskie zob. Kołacz  
 Kołaczkowo, *Kołaczków*, ciech., Pałuki, k., D 4  
 Kołaki (Kulaki), *Miecznikowo-Kołaki*, mław., Janowiec Kośc., B 4  
 Kołaki zob. Brzeski-Kołaki, Cibory-Kołaki, Głazowo-Cholewy, Kołaki-Zagnatowo, Zalesie-Kołaki  
 Kołaki-Budzino = K. Budzino (K. Obidzino?), K. Daczki\* (K. Dacze), K. Mieczki\*, K. Olczuchy\*, K. Sojki\*, *Kołaki-Budzyn*, ciech., Koziczyno Mł., D 4  
 Kołaki-Czachy, *Czachy-Kołaki*, zambr., Kołaki Str., C 8  
 Kołaki-Dacze zob. Kołaki-Budzino  
 Kołaki-Daczki zob. Kołaki-Budzino  
 Kołaki-Gunie-Ostrów (Gumino?), *Gunie-Ostrów*, zambr., Kołaki Str., C 8  
 Kołaki-Jaćwiężyno (K. Jaćwiężyno), *Kołaki Wielkie*, przasn., Grudowsko, C 4  
 Kołaki-Janowięta = K. Jadamowięta\*, K. Janowięta, ciech., Koziczyno, Mł., D 4  
 Kołaki-Jaśki zob. Kołaki-Kwasy  
 Kołaki-Jaźwiny zob. Kołaki-Kwasy  
 Kołaki Kościelne zob. Kołaki Stare  
 Kołaki-Kwasy = K. Jaśki\* (K. Jaźwiny?), K. Kwasy, K. Pawłowięta\* (K. Ptaki?, Koski-Pawłowięta), K. Przedwojewództwo\* (K. Przedwojewództwo, K. Starusze?, Koski-Przedwojewództwo), ciech., Koziczyno Mł. D 4  
 Kołaki-Mieczki zob. Kołaki-Budzino  
 Kołaki-Morgi, ciech., Koziczyno Mł., D 4  
 Kołaki-Obidzino zob. Kołaki-Budzino  
 Kołaki-Olczuchy zob. Kołaki-Budzino  
 Kołaki-Pawłowięta zob. Kołaki-Kwasy  
 Kołaki-Przedwojewództwo zob. Kołaki-Kwasy  
 Kołaki-Ptaki zob. Kołaki-Kwasy  
 Kołaki-Sojki zob. Kołaki-Budzino  
 Kołaki Stare, *Kołaki Kościelne*, zambr., Kołaki Str., C 8  
 Kołaki-Starusze zob. Kołaki-Kwasy  
 Kołaki Wielkie zob. Kołaki-Jaćwiężyno  
 Kołaki-Wietrzychow, kol., Płocko, B 7  
 Kołaki-Zagnatowo, *Kołaki*, roz., Sieluń, D 6  
 Kołbiel zob. Kołybiel  
 Koło, czer., Cieciszewo, G 5  
 Koło zob. Ostre Koło  
 Kołodziejcz, *Kołodziejcz*, garw., Seroczyno, G 7  
 Kołodziejcz (Kołodziejcz), *Kołodziejcz-Ukazy*, kam., Sadowne albo Stoczek, d., E 7  
 Kołodzieje zob. Goszczyno-Kołodzieje  
 Kołomyja zob. Cholewy Małe  
 Kołomyja, Gosie Wybrane Kołomyja, Wiśniewo vertice Kołomyja  
 Kołomyja Stara, *Kołomyjka*, zambr., Kołaki Str., C 8  
 Kołomyja Wielka, *Kołomyjka*, zambr., Kołaki Str., C 8  
 Kołomyjka zob. Kołomyja Stara  
 Kołożąb, sąch. albo ciech., Grodmadzyno, E 4  
 Kołybiel (Kolibiel, Kołubiel), *Ko-*



- biel*, miasto, garw., Kołybiel, G 6
- Kołybiel zob. Wola Kołybielska
- Komadzyno (Komadzino), *Komadzyn*, gost., Kutno, F 2
- Komonino, *Komunin Stary*, rac., Uniecko, D 3
- Komonino zob. Gardlino-Komonino
- Komorniki = Komorniki, Wola Komornicka\*, tarcz., Tarczyn, d., H 5
- Komorowo, kam., Pniewo, d., E 6
- Komorowo, ostr., Ostrowia, D 7
- Komorowo, siepr., Rościszewo albo Kisielewo, D 2
- Komorowo, *Komorów*, soch., Kapinos, F 4
- Komorowo, *Pogorzelec* — część, ser., Dzierżeninno, F 5
- Komorowo, *Komorów*, warsz., Pęcice, G 4
- Komorowo-Olechówka (Komory), *Komory*, liw., Korytnica, F 6
- Komorów (Komurów), biał., Cielądz, k./d., I 3
- Komorów zob. Komorowo
- Komory zob. Drożęcino-Nagórki, Komorowo-Olechówka
- Komory Dąbrowne, ciech., Suńsk, D 4
- Komory Nabłotne = K. Karczory\*, K. Nabłotne (K. Błotne, K. Nadolne?, K. Zabłotne), *Komory Błotne*, ciech., Suńsk, D 4
- Kompina zob. Kpina
- Komsino, *Komsin*, wysz., Czerwieńsko, d., F 4
- Komunin Stary zob. Komonino
- Komurów zob. Komorów
- Konary, nowom. albo ser., Ciek-syno, E 4
- Konary, płek., Czachcino, E 2
- Konary, soch., Brochowo Wlk., F 3
- Konary, war., Konary, d., H 5
- Konarze-Przydanowo zob. Przydanowo
- Konarzewo-Bolesty zob. Milewo-Bolesty
- Konarzewo-Cieciorki zob. Konarzewo-Marcisze
- Konarzewo-Gołębki (K. Pachelki?), *Konarzewo-Gołębki*, ciech., Gołymino Kośc., D 5
- Konarzewo-Marcisze = K. Cieciorki\*, K. Marcisze, ciech., Gołymino Kośc., D 5
- Konarzewo-Mierniki, ciech., Gołymino Kośc., D 5
- Konarzewo-Pachelki zob. Konarzewo-Gołębki
- Konarzewo-Rzeczki (Rzeczkowo), ciech., Gołymino Kośc., D 5
- Konarzewo-Skuże (K. Skurze, K. Skusze), *Konarzewo-Skórze*, ciech., Gołymino Kośc., D 5
- Konarzewo-Sławki, ciech., Gołymino Kośc., D 5
- Konarzewo-Świąchy+, (K. Swęchy), ciech., Gołymino Kośc., D 5
- Konarzewo Wielkie (K. Wielkowie), ciech., Gołymino Kośc., D 5
- Konarzewo Zawady Dworskie zob. Zawady-Gołymino
- Konarzyce, łomż., Łomża, k., C 7
- Kondrajec zob. Konradziec
- Kondrajec Pański zob. Konradziec Zawiszowy
- Kondrajec Szlachecki zob. Konradziec Szlachecki
- Konie zob. Kunie
- Koniecki Kępskie, *Koniecki Małe*, wąs., Wąsosz, A 7
- Koniecki-Rostuszewo = Koniecki R., Lutostań\*, *Koniecki-Rostroszewo*, wąs., Wąsosz, A 7
- Koniecki-Wądołowo (Wądołkowo), wis., Wizna, B 8
- Koniewo (Koniewko) *Kuniewo*, siepr., Kurowo, d., D 2
- Koniewo zob. Trynsze-Koniewo
- Koniewo-Cholewy+, nur., Nur, E 8
- Konopeczyno zob. Rożyńsko-Konopeczyno
- Konopki (Konotopy), mław., Stopsko, D 4
- Konopki, *Kobylaki-Konopki*, przasn., Przasnysz, C 5
- Konopki, *Konopki-Błonie*, radz., Radziłowo, B 8
- Konopki, wąs., Grajewo, A 8
- Konopki zob. Konopki-Jańbrzykówstok
- Konopki a Wissa, *Konopki-Awis-sa*, radz., Wąsosz, B 8
- Konopki-Białystok = K. Białystok, K. Seroki\*, kol., Grabowo, B 7
- Konopki Błonie zob. Konopki
- Konopki Chude, wis., Jedwabne, B 8
- Konopki-Jabłoń = K. Jabłoń, K. Połomia\*, zambr., Zambrowo, C 7
- Konopki-Jańbrzykówstok, *Konopki*, zambr., Puchały, C 7
- Konopki-Jaworówka, *Konopki Leśne*, zambr., Rudki, C 8
- Konopki-Kąty zob. Konopki-Monety
- Konopki-Klimki, zambr., Zawady, C 8
- Konopki-Koprzywnica, *Konopki-Pokrzywnica*, zambr., Zawady, C 8
- Konopki Leśne zob. Konopki-Jaworówka, Konopki Wierzch Łomżyca
- Konopki-Monety (Konopki-Kąty?), kol., Grabowo, B 7
- Konopki-Pokrzywnica zob. Konopki-Koprzywnica
- Konopki-Połomia zob. Konopki-Jabłoń
- Konopki-Seroki zob. Konopki-Białystok
- Konopki Stare, łomż., Szczepankowo, C 7
- Konopki Tłuste, wis., Jedwabne, B 8
- Konopki-Wierzch Łomżyca, *Konopki Leśne*, łomż., Smlodowo, C 7
- Konopnica, raw., Rawa, H 3
- Konotopa, bł., Żbików, G 4
- Konotopa zob. Karwowo-Konotopa
- Konotopy zob. Konopki
- Konradziec (Konrajec), *Kondrajec*, sąch., Sąchocin, E 4
- Konradziec zob. Podkrojewo-Korbaniec
- Konradziec Szlachecki (K. Wielki), *Kondrajec Szlachecki*, płoń., Krajkowo, D 3
- Konradziec Zawiszowy (K. Mały), *Kondrajec Pański*, rac., Krajkowo, D 3
- Konrajec zob. Konradziec
- Końskie zob. Bystre Kąski
- Kopana (K. Głuchów), bł., Brwinowo, G 4
- Kopana, tarcz., Rembierkowo, H 5
- Kopana-Głuchów zob. Kopana
- Kopcie zob. Klukowo, Ostrowy-Kopcie
- Kopciowizna zob. Ostrowce
- Kopia (Błażejki), *Błażejki*, garw., Stoczek, k., H 7
- Kopiszki zob. Cedry-Kopystki
- Kopki zob. Kielcze-Kopki, Wądołki Borowe
- Koprki zob. Pogroszewo-Koprki
- Koprzywna (K. Zbroślawa), biał., Biała, H 4
- Koprzywnica (Pokrzywnica), *Pokrzywnica*, ostroł., Goworowo, d., D 6
- Koprzywnica, *Pokrzywnica*, ser., Koprzywnica, E 5
- Koprzywnica zob. Konopki-Koprzywnica, Pokrzywnica-Arnoldy, Pokrzywnica-Kucze
- Kopystki zob. Cedry-Kopystki
- Kopytowo (Witki Kopytowo), *Kopytów*, bł., Rokitno-ś. Jakub, G 4
- Kopyty zob. Kozłów
- Korabiewice, mszczon., Mszczonów, k., H 4
- Korabka (Kiepurzy), *Kurabka*, soch., Bolemów, d., G 3
- Korbaniec zob. Podkrojewo-Korbaniec

- Korbasino zob. Kurbasino Głuchowskie
- Korboniec zob. Podkrojewo-Korbaniec
- Korczażki, ostroł., Rzekuń, C 6
- Korczażki zob. Chomętowo-Wypychy
- Korczożowa Wieś zob. Kurczożowa Wieś
- Kordowo zob. Nożewo-Kordowo
- Kordy zob. Żebry-Kordy
- Kormany zob. Kobylino-Króle
- Korpiśce zob. Karwowo-Byczki
- Koryciska, zakr., Kroczewo, E 4
- Korysz-Kobylaki zob. Kobylak
- Korytki, wis., Jedwabne, B 7
- Korytki zob. Krajewo-Korytki-Swobody, Milewo-Wypychy, Rutki-Korytki-Kamionki
- Korytki Borowe, łomż., Szczepankowo, C 7
- Korytki Leśne, łomż., Miastkowo, C 7
- Korytki-Wierzehonie, *Milewo-Wierzehonie*, ciech. albo przasn., Karniewo, D 5
- Korytki-Wypychy zob. Milewo-Wypychy
- Korytnica, liw., Korytnica, k., F 7
- Korytowo × 4 (w XVII w. K. Buki, K. Daćbogi, K. Gręsiny, K. Nadolne) wysz., Skołatowo, E 3
- Korytów zob. Drogoń, Wola Drogońska
- Korzeniec zob. Święcienino
- Korzeniste, kol., Poryte, B 7
- Korzeń, *Korzeń Królewski*, gąb., Gąbin, k./s., F 2
- Korzeń, war., Jasiona, I 5
- Korzkiewki, *Warszawa-Gorzkiewki*, warsz., Służewo, G 5
- Korzybie zob. Olszewo-Korzybie
- Korzybie-Czerwonki, płoń., Baboszewo, E 3
- Korzybie-Kruszewie zob. Kruszewie
- Korzybie Wielkie = K. Kawuchy\*, K. Wielkie, *Korzybie Duże*, płoń., Baboszewo, E 3
- Korzybie Witkowie, *Korzybie Małe*, płoń., Baboszewo, E 3
- Korzyślewo zob. Skorosze Małe
- Kosaciec, *Koszajec*, bł., Żbików, G 4
- Kosaciec, *Koszajec*, gąb., Brzozów, F 3
- Koselowo zob. Koszelewo
- Koseląka zob. Koszelanka
- Kosemin zob. Koszynino
- Kosenice zob. Koszynice
- Kosewko zob. Kosówko
- Kosewo zob. Kosowo, Kossowo, Koszewa
- Kosiarzewo zob. Kozarzewo
- Kosiły zob. Rudno-Kosiły
- Kosino zob. Kośnino
- Kosiny-Bartosze, *Kosiny Bartosze*, szreń., Bogurzyno Kośc., C 3
- Kosiny Kapieczne, szreń., Bogurzyno Kośc., C 3
- Kosiny Stare (K. Wielkie), szreń., Żeromino, C 3
- Kosioroki zob. Bogdany, Romany-Kosioroki
- Kosiorowo, nowom., Gąsiorowo, E 5
- Kosiska, raw., Jeżów, H 3
- Koski, *Kózki*, liw., Grębkowo, F 7
- Koski, *Długoleka-Koski*, roż., Sielun, D 6
- Koski, *Kuski*, siepr., Rościszewo, D 2
- Koski zob. Brołino-Koski, Koziczki, Świdno, Umiecin-Koski
- Koski-Pawłowieża zob. Kołaki-Kwasy
- Koski-Przedwojewództwo zob. Kołaki-Kwasy
- Koskowo, łomż., Lubotyń, d., D 7
- Koskowo-Bogusady, *Kuskowo-Bogusady*, blsk., Będziszów, E 2
- Koskowo-Bronisze (K. Bronięcie), *Kuskowo-Broniszewice*, blsk., Będziszów, E 2
- Koskowo-Bzury, *Kuskowo Bzury*, niedzb., Unierzyż Kośc., D 3
- Koskowo-Dzierżno = Chrostowo-Dzierżno\*, K. Dzierżno, *Kuskowo-Dzierżno*, przasn., Czerńce, C 4
- Koskowo-Gniłki, *Kuskowo-Gniłki*, niedzb., Unierzyż Kośc. D 3
- Koskowo-Grabia\* (Koskowo-Grabowo), *Kuskowo Kmiece*, niedzb., Unierzyż Kośc. D 3
- Koskowo-Stradzewo, *Kuskowo-Stradzewo* — część, blsk., Będziszów, E 2
- Koskowo-Trojany, *Kuskowo-Stradzewo* — część, blsk., Będziszów, E 2
- Kosmaczewo, blsk., Słupia, D 3
- Kosmowo, przasn., Pawłowo, C 4
- Kosmy-Pruski (K. Prusy), *Kosmy-Pruski*, ciech., Suńsk, D 4
- Kosmy Wielkie = K. Blochy\*, K. Wielkie, ciech., Suńsk, D 4
- Kosny zob. Bogdany, Bojanowo-Kosny
- Kosomec (Kosomca), *Kosumce*, czer., Czersk, k., H 5
- Kosowo, *Kosów*, bł., Nadarzyn, G 4
- Kosowo, *Kosów Lacki*, woj. podl., Kosowo, E 7
- Kosowo\*\* (Kąsów), raw., albo soch., d.
- Kosowo (Kosowo Wielkie), *Kosowo*, zakr., Pomniechowo, k., F 4
- Kosów zob. Kosowo
- Kosów Lacki zob. Kosowo
- Kosówko, *Kosewko*, zakr., Pomniechów, d., F 4
- Kossaki, kol., Lachowo, B 7
- Kossaki, nur., Nur, E 8
- Kossaki zob. Czarnoty, Kossaki-Ponikłystok, Kossaki-Turki
- Kossaki Borowe, zambr., Kołaki Str., C 8
- Kossaki-Cieplystok Nadbielne (K. Wypychy?), *Kossaki Nadbielne*, zambr., Rudki, C 8
- Kossaki Czarne zob. Kossaki-Turki
- Kossaki-Falki, zambr., Rudki, C 8
- Kossaki-Kubra zob. Kossaki-Turki
- Kossaki Nadbielne zob. Kossaki-Cieplystok Nadbielne
- Kossaki-Ostatki zob. Kossaki Stare
- Kossaki-Ponikłystok, *Kossaki*, wis., Drozdowo, C 7
- Kossaki Stare, *Kossaki-Ostatki*, zambr., Rudki, C 8
- Kossaki-Turki = K. Czarne\*, K. Turki (K. Kubra), *Kossaki* wis., Jedwabne, B 7
- Kossaki-Wypychy zob. Kossaki-Cieplystok Nadbielne
- Kossewa zob. Koszewa
- Kossewo zob. Kossowo
- Kossobudy, rac., Krajkowo, D 3
- Kossowo (Kossewo), *Kosowo*, ostr., Lubotyń, D 7
- Kossowo, *Kossewo*, szreń., Zielona, C 3
- Kossowo zob. Cierpigórz
- Kostery zob. Mlice-Kostyry
- Kostrygaj, *Kostrogaj*, plck., Trzepowo, d., E 2
- Kostyry zob. Mlice-Kostyry
- Kosumce zob. Kosomec
- Kosuty, Kosuty Kępiste zob. Kępiste Wielkie Brok
- Kosynice zob. Koszynice
- Kosynino zob. Koszynino
- Koszajec zob. Kosaciec
- Koszelanka (Koszelanki, Koseląka), młyn, kam., Kamieniec, E 6
- Koszelewo (Koselowo), *Koszelewo*, gąb., Gąbin, F 2
- Koszenice zob. Koszynice
- Koszewa (Kossewa), *Kosowo*, nowom. albo ser., Nosilsko, E 4
- Koszewnica, liw., Czerwonka, F 7
- Koszewnica (Koszownica), liw., Oleksin, G 7
- Koszyki × 2, wis., Wizna, C 7
- Koszyki zob. Rudno-Kosiły
- Koszynice (Kosynice, Koszenice), *Kosynice*, siepr., Golezino, D 2
- Koszynino, (Kosynino), *Kosemin*, siepr., Zawidz Kośc., D 3
- Kościeszka zob. Rakowiec

- Kościeszce zob. Kobylyno Nad-  
rzeczne, Słończewo-Kościeszce  
Kościeszce-Wyględowo, *Warszawa-  
Wyględów*, warsz., Służewo?,  
G 5
- Kościółki zob. Przedpełcz-Ko-  
ściółki
- Kośmin, *Kośminy*, garw., Koły-  
biel, G 6
- Kośmino, *Kośmin*, grodz., Woro-  
wo, H 5
- Kośnino (Majakowo-Kośnino),  
*Kosino*, płk., Święciniec, E 3
- Kośnińska Wólka zob. Wólka  
Kośnińska
- Kotarczyn zob. Kotarszyno-  
Zdziebko
- Kotarszyno Wielkie, *Kotarczyn* –  
część, siepr., Mochowo, E 2
- Kotarszyno-Zdziebko, *Kotar-  
czyn* – część, siepr., Mochowo,  
E 2
- Koterman (Kotormany), ciech.,  
Ciechanów, D 4
- Kotkowo zob. Chodkowo
- Kotlewo Małe, *Kotlewo*, rac., Gra-  
lewo, E 5
- Kotonie-Chojeczno zob. Kotuń
- Kotormany zob. Koterman
- Kotorydz, *tarcz.*, *Tarczyn*, d.,  
G 5
- Kotowice, bł., Rokitno-ś. Woj-  
ciech albo Żukowo, G 4
- Kotowo zob. Magnuszewo-Koto-  
wo, Rostki-Kotowo-Dąbrowa
- Kotowo Małe, *Kotówek*, wis., Jed-  
wabne, C 7
- Kotowo-Plac zob. Rostki-Koto-  
wo-Dąbrowa
- Kotowo Wielkie, *Kotowo Stare*,  
wis., Jedwabne, C 7
- Kotówek zob. Kotowo Małe
- Kotulin, raw., Kołacin Mł., H 3
- Kotuń (Kotonie-Chojeczno, Ko-  
tyń), liw., Niwiska albo Wody-  
nie, G 7
- Koty = *Koty*, Rybno, *Koty  
Rybno* – część węg., Grajewo,  
A 8
- Koty zob. Czaplice-Koty, Gogole-  
-Steczki, Sulborze Małe Koty,  
Świercze-Koty, Zakrzew
- Koty-Lutostań, zambr., Puchały,  
C 7
- Koty-Rybno zob. Goliki, Koty
- Kotyń zob. Kotuń
- Kowale, płoń., Baboszewo, E 3
- Kowalewice, nowom., Winnica,  
E 5
- Kowalewko zob. Kowalewo Małe
- Kowalki zob. Guty-Kowalki
- Kowalewo, blsk., Łęg Wielki, E 3
- Kowalewo, kol., Grabowo, B 7
- Kowalewo zob. Kowalewo Wiel-  
kie, Łoje-Kowalewo, Łuby-Ko-  
walewo
- Kowalewo Bogusławskie, *Kowale-  
wo-Boguszyce*, blsk., Gozdowo,  
E 2
- Kowalewo Małe (Kowalewko),  
*Kowalewko*, szreń., Dąbrowa,  
D 3
- Kowalewo Podborne (K. Oszcze-  
pie, K. Podgórze), Kowalewo  
Podborne – część, blsk., Goz-  
dowo, E 2
- Kowalewo Podborne zob. Kowa-  
lewo-Sule
- Kowalewo Podgórze zob. Kowa-  
lewo Podborne
- Kowalewo-Skorupki, blsk., Goz-  
dowo, E 2
- Kowalewo-Sule, *Kowalewo Pod-  
borne* – część, blsk., Gozdowo  
E 2
- Kowalewo Wielkie, *Kowalewo*,  
szreń., Dąbrowa, C 3
- Kowieszce = K. Bieliny\*, K.  
Małe\* (K. Wędrogów), K. Wiel-  
kie\*, *Kowieszce*, mszczon., Choj-  
nata Mniska, H 4
- Kownacinek zob. Kownacino Ob-  
ryckie
- Kownacino, *Kownacin*, węg., Nie-  
dźwiadna, A 7
- Kownacino zob. Kownaty
- Kownacino Obryckie, *Kownaci-  
nek*, węg., Niedźwiadna, A 7
- Kownata Szczuka\*, węg., Wą-  
sosz, A 7
- Kownatki zob. Kownaty Wierzch  
Nagórczyno, Pieńki-Kownaty
- Kownatki-Fałęcino zob. Kow-  
naty
- Kownaty\*\*, kam., Barcice
- Kownaty (K. Fałęcino, Kownat-  
ki), *Kownatki-Fałęcino*, mław.,  
Grzebsk, C 4
- Kownaty, sąch., Płońsko, E 4
- Kownaty (Grodzanowo), wis., Do-  
brzajalowo, C 7
- Kownaty zob. Kęse-Kownaty,  
Kownaty-Chełchy, Pieńki-Kow-  
naty, Przeździecko-Jachy, Su-  
lewo-Kownaty
- Kownaty-Awdańce zob. Kurzątki
- Kownaty Borowe, niedzb., Cie-  
chanów, D 4
- Kownaty-Chełchy, *Kownaty*, mak.,  
Szwelice, D 5
- Kownaty-Fałęcino zob. Kownaty
- Kownaty-Maciejewice = K. Mac-  
iejewice (K. Maciejowice), K.  
Pawłowice\*, K. Pęczki\*, K.  
Rzepki Wielkie\*, *Kownaty-  
-Maciejewięta*, przasn., Czerz-  
nice, C 4
- Kownaty Wierzch Nagórczyno =  
Dosie\*, Kalisko\*, Kownaty  
Wierzch Nagórczyno (Kowna-  
cino), *Kownatki*, radz., Wą-  
sosz, B 8
- Kownaty Wojnowe, niedzb., Cie-  
chanów, D 4
- Kownaty Żędowe, niedzb., Cie-  
chanów, D 4
- Kozarzewice+ (Kozarzowice),  
raw., Krzemienica, I 3
- Kozarzewo (Zakrzewo-Koziarze-  
wo), sąch., Naruszowo, E 3
- Kozdroje, Kozdry zob. Radzimi-  
no-Kozdroje
- Kozery, mszczon., Grodzisko, G 4
- Kozice, gost., Gostynin, k., F 2
- Kozice, siepr., Kurowo, D 2
- Koziczki (Koski), *Złotowo-Kozicz-  
ki*, szreń., Radzanów, D 3
- Koziczyno (Koziczyno Wielkie),  
*Koziczyn*, ciech., Koziczyno  
Mł., D 4
- Koziczyno Małe, *Koziczynek*,  
ciech., Koziczyno Mł., D 4
- Koziebrody Małe. *Mała Wieś*,  
rac., Koziebrody Wlk., D 3
- Koziebrody Wielkie, *Koziebrody*,  
rac., Koziebrody Wlk., D 3
- Koziegłowy, nowom. albo ser.,  
Pułtowsk, d., E 5
- Koziegłowy zob. Biedrzyce-Kozie-  
głowy
- Koziel (Kozle), *Stary Koziel*,  
grodz., Łęczeszycze, H 4
- Kozielec zob. Chmielewo Małe
- Kozielsk, szreń., Kuczbork, C 3
- Koziółki, *Koziółki*, raw., Kołacin  
Mł., H 2
- Kozietuły = K. Małe\*, K. Wiel-  
kie\*, grodz., Goszczyn, I 4
- Kozigrząd zob. Luboradz
- Kozik zob. Tłubice
- Koziki+, blsk., Łęg Wlk., E 3
- Koziki, *Koziki-Olszyny*, kol., Po-  
ryte, B 7
- Koziki, ostr., Ostrowia, D 6
- Koziki zob. Koziki-Jańbrzyków-  
stok
- Koziki zob. Koziki-Wądołowo
- Koziki-Jańbrzykówstok, *Koziki*,  
zambr., Puchały, C 7
- Koziki-Olszyny zob. Koziki
- Koziki-Wądołowo, *Koziki*, łomż.,  
Smlodowo, C 7
- Kozi Las, *Kozilas*, szreń., Dło-  
tów, C 3
- Koziminy (Kazimino), *Koziminy  
Stare*, sąch., Płońsko, E 4
- Kozina+, grodz., Goszczyn, m.,  
I 5
- Koziny, mszczon., Mszczonów,  
H 4
- Koziny (Kozmy), *Kuźmy*, raw.,  
Dmosin, H 3
- Koziółki zob. Koziółki
- Kozłowice, *Kozłowice Stare*, soch.,  
Wiskitki Kośc., k., G 4
- Kozłowo, kam., Pniewo, E 6
- Kozłowo, nowom. albo ser., Prze-  
wodowo, d., D 5

- Kozłowo zob. Kozłowo-Liska, Pęczki-Kozłowo
- Kozłowo Biskupie, *Kozłów Biskupi*, soch., Kozłowo Bp., d., G 3
- Kozłowo-Kucze (K. Grabia), blsk., Łęg Wlk., E 3
- Kozłowo-Liska, blsk., Łęg Wlk., E 3
- Kozłowo Szlacheckie, *Kozłów Szlachecki Stary*, gąb., Kozłowo Szlach., G 3
- Kozłowo-Ślasy zob. Pęczki-Kozłowo
- Kozłowo-Witki\*, blsk., Łęg Wlk., E 3
- Kozłowo-Żęgoty\*, *Kozłówek*, blsk., Łęg Wlk., E 3
- Kozłów\* (K. Cieciszowski), *Kopyty*, czer., Cieciszewo, G 5
- Kozłów\*, *Przewóz*, czer., Karczewie, G 5
- Kozłów, garw., Parysewo, H 6
- Kozłów Biskupi zob. Kozłowo Biskupie
- Kozłów Cieciszowski zob. Kozłów
- Kozłów Szlachecki Stary zob. Kozłowo Szlacheckie
- Kozłówek zob. Kozłowo-Żęgoty
- Kozły zob. Laskowo-Kozły, Stokowo-Kłosy
- Kozły-Janowo zob. Janowo
- Kozolino, *Kozolin*, płoń., Gralewo, E 3
- Koźle zob. Koziel
- Koźmy zob. Koziny
- Koźniewo-Dębniaki\* (K. Dębskie, K. Brochowskie?), *Koźniewo Wielkie*, ciech., Suńsk, D 4
- Koźniewo Łyse (K. Lisy, Gadnowo-Koźniewo?), *Koźniewo-Lysaki*, ciech., Suńsk, D 5
- Koźniewo Średnie (K. Śrzednie, K. Ślubowskie?), ciech., Suńsk., D 4
- Kożuchowo, *Kożuchów*, war., Wyszemierzyce, I 5
- Kożuszki+, grodz., Goszczyn, I 5
- Kożuszki zob. Tyszki, Żaboklik-Kożuszki
- Kożuszyno, *Kałużyn*, warsz., Wieliszewo, d., F 5
- Kózki zob. Koski
- Krajewice-Dzwonki, *Krajewice Małe*, siepr., Jeżewo, D 2
- Krajewice-Robaki (K. Rdzaki, Żochowo), *Krajewice Duże*, siepr., Jeżewo, D 2
- Krajewo = K. Białki\*, K. Falki\*, K. Janowięta\*, K. Marcinki\*, *Krajewo Wielkie* — część, przasn., Krzynowłoga Wlk., C 4
- Krajewo zob. Szczepkowo-Krajewo
- Krajewo-Białabiel = K. Białabiel (K. Szatany?), K. Rybno\*,
- Krajewo-Budzily*, łomż., Somo-wo, D 7
- Krajewo Białe Jabłoń, *Krajewo Białe*, zambr., Zambrowo, D 8
- Krajewo-Białki zob. Krajewo
- Krajewo-Bogusze zob. Krajewo-Pajki
- Krajewo Borowe, zambr., Zambrowo, D 7
- Krajewo-Brzozowo, *Krajewo-Łętowo*, zambr., Zambrowo, D 7
- Krajewo-Budzily zob. Krajewo-Białabiel
- Krajewo-Czepki, *Krajewo-Cepki*, przasn., Krzynowłoga Mł., C 4
- Krajewo-Ćwikły zob. Ćwikły-Dąbrowa
- Krajewo-Darmopichy, przasn., Krzynowłoga Mł., C 4
- Krajewo-Falki zob. Krajewo
- Krajewo-Gruczki zob. Krajewo Małe
- Krajewo-Jabłoń zob. Krajewo Białe Jabłoń
- Krajewo Janowięta zob. Krajewo
- Krajewo-Kłotki (K. Kłotowie), *Krajewo-Kłódkki*, przasn., Krzynowłoga Mł., C 4
- Krajewo-Korytki-Swobody, *Krajewo-Korytki*, zambr., Zambrowo, D 7
- Krajewo-Łętowo zob. Krajewo-Brzozowo
- Krajewo Małe = K. Gruczki\*, K. Małe, mław., Janowiec Kośc., B 4
- Krajewo-Marcinki zob. Krajewo
- Krajewo Mostowe\*, *Krajewo Wielkie* — część, przasn., Krzynowłoga Mł., C 4
- Krajewo-Paduchy zob. Krajewo Stare
- Krajewo-Pajki = K. Bogusze\* (K. Bohusze), K. Pajki (Darmopichy Pajki), *Piastów*, przasn., Krzynowłoga Mł., C 4
- Krajewo Płoskie-Stara Wieś zob. Krajewo Stare
- Krajewo Rybne zob. Krajewo-Białabiel
- Krajewo-Saksary zob. Kawieczyno-Saksary
- Krajewo-Sławki zob. Chmieleń
- Krajewo Stare = K. Paduchy\*, K. Stare (K. Płoskie-Stara Wieś), zambr., Zambrowo, D 7
- Krajewo-Szatany zob. Krajewo-Białabiel
- Krajewo Wielkie, mław., Janowiec Kośc., B 4
- Krajewo Wielkie zob. Krajewo, Krajewo Mostowe
- Krajewo-Wierciochy, przasn., Krzynowłoga Mł., C 5
- Krajęczyn zob. Kawęczyno
- Krajęczyno zob. Łady-Krajęczyno
- Krajkowice zob. Cywino-Krajkowice
- Krajkowo = K. Czosnek\*, K. Mieczek\*, blsk., Zagroba, E 3
- Krajkowo (K. Zyczki), rac., Krajkowo, D 3
- Krajkowo-Gradowo+ (Grady), blsk., Zagroba, E 3
- Krakowiany Małe zob. Pławy
- Krakowiany Wielkie, *Krakowiany*, tarcz., Tarczyn, G 4
- Kramarzewo, radz., Wąsosz, B 8
- Kramki zob. Zaręby-Kramkowo
- Kramkowo, *Kramkowo Lipskie*, nur., Nur, E 8
- Kramkowo zob. Zaręby-Kramki
- Kramkowo, wis., Wizna, k., C 8
- Kramkowo Białe\*, nur., Nur, E 8
- Kramkowo Lipskie zob. Kramkowo
- Kraska (Lasota), młyn, łomż., Nowogród, k., C 6
- Kraski = Błonie-Kilichy\* (Ślasy-Kiliszi, Ślesice-Kiliszi, Ślisy-Kiliszi), Kraski, Ślasy-Błonie\* (Ślesice B.), *Kraski-Ślesice*, ciech., Zielona, D 4
- Krasne, przasn., Krasne, D 5
- Krasnosielec zob. Siedlec
- Kraszew zob. Kraszów
- Kraszew Stary zob. Kraszowo
- Kraszewko zob. Kraszówko
- Kraszewo zob. Kraszowo Kościelne
- Kraszewo-Czubaki zob. Czubaki
- Kraszewo Czarne zob. Kraszowo-Zielonygrąd
- Kraszewo-Falki zob. Kraszowo-Włodki
- Kraszewo-Gaczułty zob. Kraszowo-Gaczułty
- Kraszewo Podborne zob. Kraszowo Podborne
- Kraszewo-Rory zob. Kraszowo-Rory
- Kraszewo-Sławęcino zob. Sławęcino
- Kraszewo, *Kraszew Stary*, warsz., Klembowo, F 5
- Kraszewo Drugie zob. Kraszówko
- Kraszewo-Gaczułty (K. Gaczułty, Kraszewo G.), *Kraszewo-Gaczułty*, rac., Raciąż, D 3
- Kraszewo Kościelne, *Kraszewo*, ciech., Kraszewo Kośc., D 4
- Kraszewo-Krystki zob. Kraszowo-Zielonygrąd
- Kraszewo Podborne, *Kraszewo Podborne*, rac., Raciąż, D 3
- Kraszewo-Rory (K. Zdziety?), *Kraszewo-Rory*, rac., Raciąż, D 3
- Kraszewo-Włodki, *Kraszewo-Falki* — część, rac., Raciąż, D 3

- Kraszowo-Zdziety zob. Kraszowo-Rory
- Kraszowo-Zielonygrąd (Czarne K., K. Krystki?), *Kraszewo Czarne*, nur., Czyżewo Kośc., D 8
- Kraszów, *Kraszew*, raw., Dmosin, H 2
- Kraszówko (Kraszowo Drugie), *Kraszewko*, ciech., Kraszowo Kośc., D 4
- Kraszyno+, siepr., Kurowo, D 2
- Kraśnicza Wola zob. Wola Kozerska
- Kraśniewo-Lubice, *Kraśniewo* – część, płoń., Gralewo, E 3
- Kraśniewo-Zastrugi (K. Zastrużne), *Kraśniewo* – część, płoń., Gralewo, E 3
- Krawce-Krzewo, *Krzewo Nowe*, zambr., Zawady, C 8
- Krawce-Plebani, *Krzewo-Plebani*, zambr., Zawady, C 8
- Krawce-Stara Wieś (K. Stare), *Krzewo Stare*, zambr., Zawady, C 8
- Krawięczyn zob. Kawieczyno
- Kraği (Graği, Krąki), *Kreği*, kam., Wyszkowo, E 6
- Krażce zob. Krężce
- Krażele zob. Krężel
- Krzczyno, *Chrczynno*, nowom. albo ser., Nosilsko, E 5
- Krery (Kryry), przasn., Dzierzgowo, C 4
- Kretkowo zob. Krzętkowo
- Kręczki zob. Umiastowo-Kręczki
- Kręczkowo zob. Krzętkowo
- Kreği zob. Kraği
- Krępa, czer., Sobikowo, H 5
- Krępa, przasn., Przasnysz, C 5
- Krępa, soch., Domaniewice, d., G 3
- Krępa, szreń., Lipowiec Kośc., C 3
- Krępa zob. Wołunin
- Krępica, zakr., Wrońska, E 4
- Krężce (Krażce, Krząszcze), raw., Maków, d., H 3
- Krężel (Krażele), czer., Chynowo, H 5
- Krobice, *Krubice*, soch., Zawady, G 4
- Krobice, *Krubice*, wysz., Bolkowo, E 3
- Krobino (Krubino), *Krubin*, ciech., Ciechanów, D 4
- Krobino, *Krubin*, gąb., Sanniki, k., F 2
- Krobino, *Krubin*, warsz., Okunino, F 4
- Krobowo, *Krobów*, grodz., Grodziec, H 5
- Krobowska Wola zob. Wola Krobowska
- Krobów zob. Krobowo
- Krochów\*\* (Grochów), biał., Biała
- Kroczewo (Kroszewo), rac., Raciąż, d., D 3
- Kroczewo, zakr., Kroczewo, F 4
- Krogule = Krogule, Wola Krogulska, nowom. albo ser., Nosilsko, E 4
- Kromnowo, *Kromnów*, soch., Brochowo Wlk., d., F 4
- Kropki, *Krubki*, warsz., Pustelnik, F 6
- Krosna zob. Krośnie
- Krosnowa, raw., Słupia, H 3
- Krosnowa Wola (Wola Krosnowska), *Wólka Krosnowska*, raw., Lipce, H 3
- Krosze zob. Chądzyno-Krosze
- Kroszewo zob. Kroczewo
- Krośceice zob. Chrośceice, Chrośceice-Magi, Chrośceice Wielkie
- Krościn zob. Chrościno
- Krośnice (Krośnica), niedzb., Lekowo, D 4
- Krośnice zob. Chrośnice
- Krośnie = K. Małe\* (K. Stare), K. Wielkie\*, *Krosna*, bł., Rokitno – ś. Wojciech, G 4
- Krośniewice, miasto, woj. łącz., Krośniewice, F 1
- Króle, *Króle Duże*, nur., Złotoria, d., D 7
- Króle, *Lutomierzyn-Króle*, płoń., Drozdowo, E 3
- Króle zob. Kobyliń-Króle, Zambryca-Króle
- Królewko (K. Małe), *Królewko* – część, sąch. albo ciech., Królewko, d., E 4
- Królewo Wielkie, *Królewo* – część, sąch. albo ciech., Królewko, d., E 4
- Królewski Las zob. Leśniki
- Królowa Wola, *Starowola*, liw. albo kam., Jadowo, k., F 6
- Królowo zob. Ołdaki
- Krtęki zob. Sierzputy-Marki
- Krubice zob. Krobice
- Krubin, Krubino zob. Krobino
- Krubki zob. Kropki
- Kruhówka zob. Krukówka
- Krukawka zob. Całowanie
- Kruki zob. Goździec-Kruki
- Kruki-Nakły, *Kruki*, ostroł., Ostrołęka, C 6
- Krukowo, przasn., Chorzele, B 5
- Krukówka\*\* (Kruhówka), kam., Niegowo albo Dąbrówka Str., warsz., Wiśniewo albo Stanisławów, k., F 6
- Krupia Wólka zob. Wólka Uwiełńska
- Krupowizna zob. Krupa Biel
- Krupy zob. Cibory-Krupy, Karniewo-Malechy, Rutki-Krupy
- Krusko+, dworzec kol., Kolno, k., C 6
- Kruszczewo (Gruszewo), płck., Proboszczowice, d., E 2
- Kruszczewo zob. Kruszewo
- Kruszczyno (Gruszczyn), *Gruszczyn*, war., Mniszewo, H 6
- Krusze (Kruszewie, Kruszewo), *Krusze Stare*, kam., Klembowo, F 6
- Krusze, mław., Grzebsk, C 4
- Krusze zob. Łubnica-Krusze, Przeździecko-Jachy
- Krusze-Łubnica, *Krusze-Łubnice*, zambr., Kołaki Str., C 7
- Krusze Stare zob. Krusze
- Kruszenica zob. Dramino Wielkie
- Kruszenica-Sędki = K. Sędki, K. Śmiotanki\*, *Kruszenica-Sądkki*, płoń., Krajkowo, D 3
- Kruszenica-Włodki, płoń., Krajkowo, D 3
- Kruszew zob. Kruszewo, Kruszewo Wielkie,
- Kruszewek zob. Kruszewko Małe
- Kruszewie, *Korzybie Kruszewie*, płoń., Baboszewo, E 3
- Kruszewie zob. Krusze, Kruszewo Wielkie
- Kruszewiec zob. Górki Kruszewice, Kruszowiec
- Kruszewiec Borze zob. Kruszewo
- Kruszewiec Łukie zob. Kruszewo
- Kruszewko zob. Kruszówka
- Kruszewko Małe, *Kruszewek*, tarcz., Rembierkowo, H 4
- Kruszewo = Kruszewo (Kruszczewo, Łukie-Kruszewiec?), *Kruszewiec-Borze\**, *Kruszew*, liw., Korytnica, F 7
- Kruszewo, ostroł., Goworowo, d., D 6
- Kruszewo zob. Długoleka-Oseski, Krusze, Przeździecko-Jachy
- Kruszewo Wielkie (Kruszewie), *Kruszew*, tarcz., Rembierkowo, H 4
- Kruszowiec (Kruszewiec), garw., Glinianka, G 6
- Kruszówka (Kruszewko), garw., Miastkowo Wlk., H 7
- Krypski+ młyn liw., Liw Str., k., F 7
- Krypy, liw., Liw Str., k., F 7
- Krypy-Mścichy (Meiszki, Mścichiszki), *Krypy*, liw., Czerwonka, F 7
- Kryry zob. Krery
- Krysk = K. Mały\*, K. Wielki\* (Krysko), sąch., Krysk, E 4
- Kryspy zob. Łebki-Kryspy
- Krystki zob. Kraszowo-Zielonygrąd
- Krytuły zob. Targonie-Krytuły
- Krzaszczce zob. Krężce
- Krze Duże zob. Kierz
- Krzeczanowo, rac., Uniecko, D 3
- Krzczkowo zob. Krzętkowo

- Krzeczkowo-Bieńki, *Krzeczkowo Bieńki Stare*, nur., Rosochate Kośc., D 8
- Krzeczkowo Bieńki Nowe zob. Krzeczko-Nagórki
- Krzeczkowo-Dmochy\*, *Dmochy-Wypychy*, nur., Czyżewo Kośc., D 8
- Krzeczkowo-Gromadzyno, *Krzeczkowo-Gromadzyń*, nur., Rosochate Kośc., D 8
- Krzeczkowo-Mianowskie zob. Krzeczko-Rosochate
- Krzeczkowo-Mianówko (K. Mianowo, K. Mianowskie), *Krzeczkowo Mianowskie* – część, nur., Rosochate Kośc., D 8
- Krzeczkowo-Nagórki\* (K. Nagórka, K. Wielkie?), *Krzeczkowo Bieńki Nowe*, nur., Rosochate Kośc., D 8
- Krzeczkowo-Rosochate\*, *Krzeczkowo Mianowskie* – część, nur., Rosochate Kośc., D 8
- Krzelewo (Skrzelewo), *Stupno-Krzelewo*, płk., Stupno, d., E 3
- Krzemienica, raw., Krzemienica, I 3
- Krzepielanka zob. Załęże Wielkie
- Krzewo wiz., Drozdowo, C 7
- Krzewo zob. Krawce-Krzewo, Zakrzewo
- Krzewo Nowe zob. Krawce-Krzewo
- Krzewo-Plebani zob. Krawce-Plebani
- Krzewo Stare zob. Krawce-Stara Wieś
- Krzęczki zob. Umiastowo-Krzęczki
- Krzętkowo (Kretkowo, Krzeczko), *Krzętkowo*, siepr., Kurowo, D 2
- Krzyczki-Karasie zob. Krzyszczyki-Karasie
- Krzyczki-Pieniążki zob. Krzyszczyki Wielkie
- Krzyczki Szumne zob. Krzyszczyki Małe
- Krzyki zob. Czartoria I, II
- Krzykosy, wysz., Łętowo, E 3
- Krzynowłoga Mała (Krzywonoga Mała), przasn., Krzynowłoga Mł., C 4
- Krzynowłoga Wielka (Krzywonoga Wielka), przasn., Krzynowłoga Wlk., C 5
- Krzyszczyki-Karasie, *Krzyczki-Karasie*, nowom. albo ser., Nosilsko, E 5
- Krzyszczyki Małe\*, *Krzyczki Szumne*, nowom. albo ser., Nosilsko, E 5
- Krzyszczyki Wielkie\*, *Krzyczki-Pieniążki*, nowom. albo ser., Nosilsko, E 5
- Krzywanice zob. Karwowo-Krzywanice
- Krzywica, garw., Sienica, G 6
- Krzywki (Krzywkowo Mostowe), *Krzywki-Boski*, szreń., Szreńsko albo Kuczbork, C 3
- Krzywki zob. Luboradz
- Krzywki-Bratki (Krzywkowy-Bratki), szreń., Szreńsko, C 3
- Krzywki-Piczki (Krzywkowy-Piczki), *Krzywki-Piaski*, szreń., Szreńsko, C 3
- Krzywkowo Mostowe zob. Krzywki
- Krzywkowy zob. Krzywki
- Krzywonoga Mała zob. Krzynowłoga Mała
- Krzywonoga Wielka zob. Krzynowłoga Wielka
- Krzywonos, *Krzywonoś*, mław., Szydłowo Kośc., C 4
- Krzyżanowo, płk., Bądkowo Kośc., E 2
- Krzyżewo zob. Sęplino-Krzyżewo
- Krzyżewo Borowe zob. Krzyżewo Podburzne
- Krzyżewo-Jachy, Krzyżewo-Jurki zob. Krzyżewo Stare Jurki
- Krzyżewo-Marki, mak., Podosie, D 5
- Krzyżewo Nadrzeczne, mak., Podosie, D 5
- Krzyżewo Podburzne, *Krzyżewo Borowe*, mak., Podosie, D 5
- Krzyżewo Stare Jurki (K. Jachy), *Krzyżewo-Jurki*, mak., Podosie, D 5
- Książenice, *Książenice*, bł., Brwinowo, k., G 4
- Książeczka Wola zob. Wola Proboszczowa
- Książenice zob. Książenice
- Książki zob. Kalisze-Książki, Kłodno-Książki, Reguły Wielkie
- Księżde zob. Mosaki-Łączka
- Księża Wieś zob. Szczuki-Litwa
- Księża Wola (Wola Rawska), raw., Boguszyce Mł., k., I 3
- Księża Wola zob. Wola Księża, Wola Proboszczowa
- Księżopole zob. Sokołowo-Księżopole
- Księżowola zob. Wola Księża
- Kubały zob. Gołębie
- Kubice zob. Modzele-Kubice
- Kubra, radz., Przytuły, B 8
- Kubra zob. Karwowo Kubrzane, Kossaki-Turki
- Kubrzany zob. Karwowo Kubrzane
- Kuby zob. Modzele-Kubice
- Kuchary, blsk., Będziszów, E 2
- Kuchary, *Kuchary Żydowskie*, sąch. albo ciech., Gromadzyno, E 4
- Kuchary (Wola Górna?), *Kuchary Królewskie*, ciech. albo sąch., Sąchocin, k., E 4
- Kuchary, *Kuchary-Skotniki* – część, zakr., Grodziec, F 4
- Kuchary Jeżewskie, *Kuchary-Jeżewo*, blsk., Czachcino, E 2
- Kuchary Królewskie zob. Kuchary
- Kuchary Kryskie, blsk., Drobniń, D 3
- Kuchary-Skotniki zob. Kuchary, Skotniki
- Kuchary Żydowskie zob. Kuchary
- Kuchmistrzewo, *Wierzbowo*, was., Grajewo albo Wąsosz, A 8
- Kuchny zob. Chotkowo-Kuchny
- Kuchy zob. Reguły-Kuchy
- Kucice (Kocice), wysz., Kucice, E 3
- Kuczbork, miasto, szreń., Kuczbork, C 3
- Kuczbork, szreń., Kuczbork, C 3
- Kucze zob. Brodowo-Kucze, Kaki-Mroczycki, Kozłowo-Kucze, Pokrzywnica-Kucze, Ślepowrony, Truszki-Kucze, Żmijewo-Kucze
- Kucze-Przestrzele\* (K. Przestrzelce), *Kucze Wielkie*, wis., Jedwabne, B 8
- Kucze Trzciane, *Kucze Małe Trzcianka*, wis., Jedwabne, B 8
- Kuczko+ (Kuczów), gost., Gostynin, F 2
- Kuczów, soch., Pczonów, d., G 3
- Kuczyno = K. Dzierzbia\* (Kurzątki-Dzierzbia) K. Kurzątki\*, *Kuczyny*, kol., Romany, B 7
- Kudołtowo (Kudołtowo), *Kodłutowo*, rac., Uniecko, D 3
- Kuflewo (Kufłów), *Kuflew*, miasto, garw., Kuflewo, G 6
- Kukalice\*\*, blsk., Łęg Wlk.,
- Kukałki zob. Kukawki
- Kukały, grodz., Drwalewo, d., H 5
- Kukarzewo zob. Pukarzewo
- Kukawki (Kukałki), kam., Kamieniec, E 6
- Kukiołki = Kukiołki, Szczepkowo-Rutki\* (Rudkowo Sz.), *Szczepkowo-Kukielki*, mław., Grzebsk albo Janowiec, Kośc., B 4
- Kukle zob. Milewo-Kulki
- Kuklino, *Kuklin*, szreń., Kuklino, C 4
- Kukłówka, *Kukłówka Zarzeczna*, mszczon., Grodzisko, G 4
- Kulany = Kulany, Stradniki\*, mław., Wieczfnia, C 4
- Kule zob. Kolowy
- Kulesze zob. Przyłuski Wielkie
- Kuleszka, ostroł., Miastkowo, C 6
- Kuleszki, *Kuleszki Duże*, nur., Andrzejów, D 7
- Kuleszki-Nienatły zob. Nienatły-Kuleszki

- Kuleszkowe zob. Budziszewo  
 Kulewki zob. Klewki  
 Kuligi zob. Janczewo Wielkie, Mieszki-Kuligi  
 Kuligowo (Kulikowo, Popowo), *Kuligów*, kam., Barceice, E 5  
 Kuligowo zob. Janczewo Wielkie  
 Kuliska zob. Strzeszewo-Kuliska  
 Kulki zob. Milewo-Kulki  
 Kułaki zob. Kołaki  
 Kumelsko (Kumielsk), *Kumelsk*, kol., Lachowo, B 7  
 Kunie, *Konie*, tarcz., Jeziora Mł., H 4  
 Kuniewo zob. Koniewo  
 Kunino, *Kunin-Zamek*, nur., Nur, E 8  
 Kunino, *Kunin*, ostr., Goworowo, D 6  
 Kunino-Zawodzie (Zawodź), *Zaorze*, ostr., Goworowo, D 6  
 Kunki, szreń., Szreńsko, D 3  
 Kunki zob. Reszki-Kunki  
 Kupiski, *Kupiski Stare*, łomż., Łomża, k., C 7  
 Kupisze, *Kupise*, wysz., Zakrzewo, d., F 3  
 Kurabka zob. Korabka  
 Kurbasinek Kośniński zob. Wólka Kośnińska  
 Kurbasino Głuchowskie+ (Korbasiino), tarcz., Worowo, H 5  
 Kurczowa Wieś (Korczoza W.), grodz., Jasieniec, H 5  
 Kurdwanowo, *Kurdwanów*, soch., Kozłowo Bp., G 3  
 Kurejewka, was., Grajewo albo Wąsosz, A 8  
 Kurejwa (Dubsko, Kurejwy), was., Grajewo albo Wąsosz, A 8  
 Kurki, was., Niedźwiadna, A 7  
 Kurki zob. Czelustki-Kurki, Łuby-Kurki, Świercze, Tańsk-Kurki  
 Kurki-Rożyńsko, *Kurki*, was., Grajewo, A 8  
 Kurkowo, was., Romany, B 7  
 Kurowo, przasn., Krasne, D 5  
 Kurowo, siepr., Kurowo, D 2  
 Kurowo-Pianki (Kurówko), *Kurówko*, siepr., Kurowo, D 2  
 Kurowstok zob. Rudki  
 Kurówka, kam., Postoliska, k., F 6  
 Kurówko zob. Kurowo-Pianki, Mosaki-Łączka  
 Kurpie, ostroł., Troszyno, C 6  
 Kurpięta zob. Zdbiki-Karpie  
 Kury, soch., Leszno, F 4  
 Kurzątko zob. Boruty-Kurzątki, Olki-Kurzątki, Rawy-Kurzątki  
 Kurzątki + = K. Mierki\* (Mierki-Dzierzbia), K. Strachomiry\* (K. Byczki), kol., Romany, B 7  
 Kurzątki = K. Adwańce\* (Kownaty-Adwańce, Kurzątkowo-Habdance), K. Brodzice\*, K. Gęby\*, sąch., Płońsko, E 4  
 Kurzątki zob. Boruty-Kurzątki, Kuczyno, Michny-Kurzątki, Olki-Kurzątki, Rawy-Kurzątki, Stasie-Kurzątki, Tafiły-Kurzątki  
 Kurzątki-Dzierzbia zob. Kuczyno  
 Kurzątkowo zob. Rawy-Kurzątki  
 Kurzątkowo-Habdance zob. Kurzątki  
 Kurzemajki zob. Pokrzywnica-Majki  
 Kurzeszyn, raw., Kurzeszyn, d., H 3  
 Kurzeszyn Mały, *Kurzeszynek*, raw., Kurzeszyn, k., H 3  
 Kurzyna zob. Bystre Kurzyny  
 Kurzyno zob. Chrzanowo Borowe  
 Kurzyny zob. Bystre Kurzyny, Modzele-Raki, Ślubowo-Kurzyny  
 Kusie-Łasiwity, *Łasiwity*, roż., Rożan, D 6  
 Kuski zob. Koski  
 Kuskowo-Bogusędy zob. Koskovo-Bogusędy  
 Kuskowo-Broniszewice zob. Koskovo-Bronisze  
 Kuskowo-Bzury zob. Koskovo-Bzury  
 Kuskowo-Dzierzno zob. Koskovo-Dzierzno  
 Kuskowo-Glinki zob. Koskovo-Gniłki  
 Kuskowo Kmiece zob. Koskovo-Grabia  
 Kuskowo-Stradzewo zob. Koskovo-Stradzewo, Koskovo-Trojany  
 Kusny zob. Pomianowo-Kusny  
 Kustaki zob. Zareby-Sasiny  
 Kusy, grodz., Lewiczyn, H 5  
 Kutaski zob. Gąsiorowo  
 Kutno, miasto, gost., Kutno, G 2  
 Kutylowo I, II, III = K. Bliźsze\*, K. Dalsze\*, K. Średnie\*, *Złotki Stara Wieś*, *Złotki-Przeczki*, *Złotki-Pułaphki*, nur., Nur, D 8  
 Kutylowo-Bródki zob. Kutylowo-Stromiany  
 Kutylowo Dalsze zob. Kutylowo I, II, III  
 Kutylowo-Perysie, nur., Nur, D 8  
 Kutylowo-Skupie (K. Wielkie?), nur., Nur, D 8  
 Kutylowo-Stromiany\*, *Kutylowo-Bródki*, nur., Nur, E 8  
 Kutylowo Średnie zob. Kutylowo I, II, III  
 Kutylowo Wielkie zob. Kutylowo-Skupie  
 Kuznocino, *Kuznocin*, gąb., Sochaczew, G 3  
 Kuźma-Cieciersko zob. Cieciersko  
 Kuźmy zob. Koziny  
 Kwaczoly zob. Białe Kwaczoly  
 Kwarty zob. Milewo-Szwejki  
 Kwasięborzyno Obrybne, Kwasięborzyno Obrypnie zob. Kwasięborzyno Wielkie  
 Kwasięborzyno-Sojki (K. Małe), *Kwasięborzyno-Sujki*, rac., Gralewo, D 3  
 Kwasięborzyno Wielkie (K. Obrypnie), *Kwasięborzyno Obrybne*, rac., Gralewo, E 3  
 Kwasowiec, raw., Żelazna, H 3  
 Kwasy zob. Kołaki-Kwasy  
 Kwaśnianka (Wola Kwaśna), liw., Niwiska, F 7  
 Kwaśnianka, liw., Pniewnik, F 6  
 Kwiatkowo (Lify Kwiatkowskie), przasn., Krzynowłoga Wlk., C 5  
 Kwiryńów zob. Popowino  
 Lachowiec, płoń., Drozdowo, E 3  
 Lachowo, kol., Lachowo, B 7  
 Ladwy zob. Karniewo-Malechy  
 Laliny zob. Jaliny  
 Las (Lasek), *Leśniki*, war., Konary, d., H 5  
 Las zob. Czarnolas, Dobra Wola, Kalinówka-Bystry, Łaś, Mokry Las, Tomków Las, Wielgolasy, Wielki Las  
 Lasanin (Lasenin, Lasonin), *Lasomin*, garw., Sienica, G 6  
 Lasek zob. Las  
 Lasek Całowański, *Lasek*, czer., Karczewie albo Radwankowo, G 6  
 Lasenin zob. Lasanin  
 Laski\*\*, biał., Biała  
 Laski, *Laski Stare*, kam., Kamionolas, E 6  
 Laski, mak., Szelków, D 5  
 Laski (Laszczki), ostr., Czerwino D 6  
 Laski, *Święte Laski*, raw., Maków, d., H 3  
 Laski, war., Warka, H 5  
 Laski zob. Murawy-Laski  
 Laski Stare zob. Laski  
 Laskowa Wola zob. Wola Laskowa  
 Laskowiec, ostroł., Rzekuń, C 6  
 Laskowiec-Jabłoń zob. Laskowo  
 Laskowiec Nowy zob. Faski-Ry-kacze  
 Laskowo = L. Jabłoń\* (Laskowiec J.), L. Sierzputy\*, *Laskowiec Stary*, zambr., Zambrowo, D 7  
 Laskowo-Chroście zob. Laskowo-Kozły  
 Laskowo-Chrościele, kam., Dąbrówka Str., F 6  
 Laskowo Głuche (L. Głuchy, L. Głuchowo), *Głuchy*, kam., Dąbrówka Stara, F 6



- Laskowo-Jabłoń zob. Laskowo  
Laskowo-Jakuszewo (L. Jakusy), *Jakuszewo-Janowo*, kam., Dąbrówka Str., F 6  
Laskowo-Karpino, *Karpin*, kam., Dąbrówka Str., F 5  
Laskowo-Kozły (L. Chroślice?), *Kozły*, kam., Dąbrówka Str., F 6  
Laskowo-Sierzputy zob. Laskowo  
Laskowo-Trojany (L. Trojanowo), *Trojany*, kam., Dąbrówka Str., F 6  
Laskowo-Wszebory, *Wszebory*, kam., Dąbrówka Str., F 6  
Laskowo-Zaścienie, *Zaścienie*, kam., Dąbrówka Str., F 6  
Lasocino, *Lasocin*, wysz., Orszymowo, F 3  
Lasomin, Lasonin zob. Lasanin  
Lasota zob. Kraska  
Laszczki, warsz., Raszyniec, G 5  
Laszczki zob. Łaski  
Latorzewo *Latorzew*, warsz., Babice, G 5  
Latonice, nowom., Nowe Miasto, k., E 4  
Lato-wicz, miasto, garw., Lato-wicz, k., G 6  
Łążeńice zob. Leżeńice  
Lechanice zob. Lichanice  
Legarda zob. Mysłownia  
Lekarcice (Lekarty), grodz., Goszczyn, I 5  
Lekowiec, niedzb., Lekowo, D 4  
Lekowo, niedzb., Lekowo, d./s., D 4  
Leksyn zob. Nieksyno  
Leldwy zob. Karniewo-Malechy  
Lelewo, nowom., Ciekosyno, E 4  
Lelice, blsk., Będziszów, E 2  
Lelitki zob. Smoleń-Suwino  
Lenartowo zob. Lenarty-Milan  
Lenarty zob. Bogusławczewice-Imki, Przeździecko-Lenarty  
Lenarty-Milan\* (Dobki-Lenartowo), ostroł., Czerwino, D 6  
Lenki zob. Rutki-Lenki, Zalesie-Lenki  
Leonardy zob. Mogilnica-Leonardy, Peplowo Nagórne  
Leopoldowo zob. Wólka  
Lesiewo (Lesidów, Lisiewo), *Wólka Lesiewska* – część, biał., Biała, H 4  
Lesna (Lesno, Leszna), *Lisna*, biał., Jaruzel, H 4  
Leszcze zob. Ślasy-Leszcze  
Leszczno zob. Leszno  
Leszczydół, *Leszczydół Stary*, kam., Wyszkowo, d., E 6  
Leszczyn zob. Cierpigórz  
Leszczyno Kmiece, *Leszczyno Księżę*, blsk., Bielsko, E 3  
Leszczyno Szlacheckie, blsk., Zagroba, E 3  
Leszczyny, *Leszczyny Stare*, garw., Garwolin, k., H 6  
Leszczyny, raw., Jeźów, H 3  
Leszczyny Stare zob. Leszczyny  
Leszna zob. Lesna  
Leszno = L. Falki\* (Leszczno), L. Szalonki\* (Salonki), przasn., Przasnysz, k./s., D 5  
Leszno (Leszczno), soch., Leszno, F 4  
Lesznowola zob. Leśna Wola  
Leśna Góra, *Leśnogóra*, liw., Gręb-kowo, d., F 7  
Leśna Wola, (Leśny Młyn), *Lesznowola*, tarcz., Worowo, H 5  
Leśna Wola, *Lesznowola*, warsz., Piaseczno, k., G 5  
Leśnica zob. Dobrochy-Szeligi  
Leśniewice-Antonice\*, *Budy Leśniewskie*, gost., Gostynin, F 2  
Leśniewice Małe, (L. Gawronki), *Leśniewice Nowe*, gost., Gostynin, F 2  
Leśniewice Wielkie, *Leśniewice Duże*, gost., Gostynin, F 2  
Leśniewo = L. Karniewo\*, L. Młodzianowo\*, ciech. albo przasn., Karniewo, D 5  
Leśniewo, *Leśniewo Wielkie*, mław., Janowiec Kośc., B 4  
Leśniewo, nur., Andrzejów, D 7  
Leśniewo zob. Podłatki-Leśniewo  
Leśniewo Dolne zob. Leśniewo Nadolne  
Leśniewo Górne zob. Leśniewo Nagórne  
Leśniewo-Karniewo zob. Leśniewo  
Leśniewo-Młodzianowo zob. Leśniewo  
Leśniewo Nadolne, *Leśniewo Dolne*, przasn., Łysakowo, D 4  
Leśniewo Nagórne (L. Górne), *Leśniewo Górne*, przasn., Łysakowo, D 4  
Leśniewo Proszkowskie zob. Leśniewo Wołowe  
Leśniewo Wielkie zob. Leśniewo  
Leśniewo Wołowe = L. Proszkowskie\*, L. Wołowe (L. Włodki, L. Wołowo), *Włodki*, przasn., Łysakowo, D 4  
Leśniewo-Zaręby zob. Zaręby Leśne  
Leśniki, *Królewski Las*, czer., Czersk, k., H 5  
Leśniki zob. Janowiec-Leśniki, Las, Roguszyno-Leśniki, Żerań-Leśniki  
Leśnogóra zob. Leśna Góra  
Leśny Młyn zob. Leśna Wola  
Lewice\*, *Ostaszewo-Lejce*, nowom., Szyszki, k., E 4  
Lewiczyn, grodz., Lewiczyn, H 5  
Lewiczyno (Lewiczyn), *Lewiczyn*, szreń., Podkrojewo Kośc., C 3  
Lewin, biał., Lewin, I 4  
Lewino (Liwino), *Liwin*, wysz., Orszymowo, E 3  
Lewiski zob. Gnaty-Lewiski  
Leżeńice (Łążeńice), war., Głowaczewo, I 5  
Lgniąca zob. Głniąca  
Liberadz zob. Luboradz  
Lichanice, *Lechanice*, war., Wrociszewo, I 5  
Lidzbark, miasto, woj. chełm., Lidzbark., B 2  
Lify zob. Czarzaste-Lify  
Lify Kwiatkowskie zob. Kwiatkowsko  
Linino, *Linin*, czer., Czersk, d., H 5  
Lipa, ciech., Koziczyno Mł., D 4  
Lipa, mak., Pułtowski, d., D 5  
Lipa, *Gumowo-Dobki* – część, nur., Czyżewo Kośc., D 7  
Lipa, przasn., Przasnysz, k., C 5  
Lipa, rac., Krajkowo, D 3  
Lipa, war., Głowaczewo, I 5  
Lipa zob. Drewnowo  
Lipce, *Lipce Stara Wieś*, raw., Lipce, d., H 3  
Lipianka, ostroł., Goworowo, d., D 6  
Lipie (Lipki?) gost., Łanięta, F 1  
Lipie, grodz., Będów, H 4  
Lipie, raw., Krzemienica, I 3  
Lipie zob. Przyłuski-Lipie  
Lipie Potrzykowskie zob. Chude Lipie  
Lipieńskie (Lipińskie), *Lipińskie*, gąb., Gąbin, k., F 2  
Lipino zob. Załuski-Lipnowo  
Lipinki zob. Lipniki  
Lipiny, garw., Żeliszewo, G 7  
Lipiny, kam., Niegowo, F 6  
Lipiny, warsz., Kobyłka, F 5  
Lipiny Nowe zob. Wagan  
Lipińskie zob. Lipieńskie, Lipniki-Domastochy  
Lipka, warsz., Klembowo, F 6  
Lipki zob. Kęse Panki, Lipie  
Lipków zob. Lubkowo, Lupkowo  
Lipna, biał., Lubania, I 4  
Lipniaki, *Lipniak*, liw., Niwiska, G 7  
Lipnica, *Lipnice*, gąb., Kocierzewo, d., G 3  
Lipnik zob. Lipniki  
Lipniki, *Lipniki Stare*, nowom. albo ser., Przewodowo, d., E 5  
Lipniki (Lipinki), siepr., Rościszewo, D 2  
Lipniki = L. Kosińskie\*, L. Niedźwiedzkie\*, *Lipnik*, wąs., Wąsosz, A 7  
Lipniki zob. Mamino-Lipniki  
Lipniki-Domastochy, *Lipińskie*, wąs., Białaszewo, A 8  
Lipniki Kosińskie zob. Lipniki  
Lipniki-Modzele (M. Wądołowo), *Modzele*, wąs., Białaszewo, A 8



- Lipniki Niedźwiedzkie zob. Lipniki
- Lipniki Stare zob. Lipniki
- Lipno zob. Pęse-Lipno, Ślasy-Lipno
- Lipnowo zob. Załuski-Lipnowo
- Lipowiec, przasn., Krzynowłoga Wlk., C 5
- Lipowiec zob. Ojrzenie-Lipowiec, Sidlino
- Lipowiec Kościelny, szreń., Lipowiec Kośc., C 3
- Lipowiec Podborny (L. Sergały), szreń., Lipowiec Kośc., C 3
- Lipówek (Lipówka), *Lipówki*, garw., Parysewo, k., H 6
- Lipskie (L. Przydanowo), *Brułino Lipskie*, nur., Czyżewo Kośc., D 7
- Lisagóra, *Lisiogóra*, przasn., Krasne, D 5
- Lisewo zob. Lisowo
- Lisewo Duże zob. Lisowo Wielkie
- Lisewo Małe zob. Lisowo Małe
- Lisice, siepr., Kurowo, D 2
- Lisice, soch., Pawłowice, G 4
- Lisiewice zob. Lisowice
- Lisiewo zob. Lesiewo
- Lisiogóra zob. Lisagóra
- Liska zob. Kozłowo-Liska
- Liski zob. Borkowo-Boksy
- Liskowice zob. Łyskowice
- Liskowo zob. Mosaki-Liskowo
- Lisna zob. Lesna
- Lisowa Wola, *Lisowola*, mszczon., Jaruzel, H 3
- Lisowice, raw., Brzeziny, H 2
- Lisowice, *Lisiewice*, soch., Chroślin, d., G 2
- Lisowo, *Lisewo*, sąch., Juniec, E 4
- Lisowo zob. Łysakowo
- Lisowo-Kaczor zob. Lisówek Mały
- Lisowo Małe, *Lisewo Małe*, blsk., Gozdowo, E 2
- Lisowo Nagórne, *Lisów*, grodz., Grodziec, H 5
- Lisowo-Stryjec, *Lisów*, grodz., Przybyszewo, I 5
- Lisowo Wielkie, *Lisewo Duże*, blsk., Gozdowo, E 2
- Lisowo-Wyszoty, *Wyszoty*, grodz., Przybyszewo, I 5
- Lisowola zob. Lisowa Wola
- Lisów zob. Lisowo Nagórne, Lisowo-Stryjec
- Lisówek Mały (Lisowo-Kaczor), *Lisówek*, grodz., Grodziec, H 5
- Lisy, radz., Romany, B 7
- Lisy, warsz., Powsino, G 5
- Lisy zob. Kozńwiewo Łyse
- Liszyno (Luszyno) płck., Słupno, F 2
- Litwa zob. Szczuki-Litwa
- Litwinowa Wola zob. Sucha Wielka
- Liw Nowy, *Liw* – część, miasto, liw., Liw Str., k., F 7
- Liw Stary, *Liw* – część, miasto, liw., Liw Str., k., F 7
- Liwiec, garw., Kuflewo, G 6
- Liwin, Liwino zob. Lewino
- Lizaki zob. Górki-Bacзки
- Lniesno (Lnisno), *Lnisno*, raw., Janisławice, d., H 5
- Lubania, biał., Lubania, I 4
- Luberadz, Luberadzyk zob. Luboradz Mały, Luboradz Wielki
- Lubianków zob. Lubionków
- Lubica (Lubice), *Lubice*, garw., Kołybiel, k., G 6
- Lubice zob. Kraśniewo-Lubice
- Lubiejewo zob. Lubiewo
- Lubiejewo Stare zob. Lubiewo
- Lubiejów zob. Lubiewo
- Lubiel, *Lubiel Stary*, kam., Lubiel, D 6
- Lubielska Ruda zob. Ruda
- Lubielska Wola zob. Wólka Lubielska
- Lubieniek zob. Lubień
- Lubienków zob. Lubionków
- Lubień (Lubin), *Lubieniek*, gost., Trębki, F 2
- Lubień, miasto, *Lubień Kujawski*, woj. brz.-kuj., Lubień, F 1
- Lubieszka zob. Grzebichy
- Lubiewo, *Lubiejewo*, blsk., Zagroba, d., E 3
- Lubiewo, *Lubiejów*, gąb., Sochaczew, G 3
- Lubiewo, *Lubiejewo Stare*, ostr., Ostrowia, D 7
- Lubiewo zob. Romoty
- Lubikowo, *Lubików*, gąb., Luszyn, F 2
- Lubin zob. Lubień
- Lubionków (Lubianków, Lubienków), *Lubianków*, raw., Dmosin, H 2
- Lubisza zob. Grzebichy
- Lubkowo = Lubkowo, Zoznowo \*, *Lipków*, czer., Góra, H 5
- Lubochnia, woj. łęcz., Lubochnia, I 3
- Lubomin, garw. albo warsz., Stanisławów, k., F 6
- Lubomino, *Lubomin*, nowom., Nosilsko, E 4
- Luboradz = Kozigrząd \*, Luboradz \* (L. Krzywki), L. Podborny \*, L. Wielki \*, *Liberadz*, szreń., Szreńsko, D 3
- Luboradz Mały, *Luberadzyk*, niedzb., Małużyno, E 4
- Luboradz Wielki, *Luberadz*, niedzb., Małużyno, D 4
- Lubotyń, *Lubotyń Stary*, łomż., Lubotyń, d., D 7
- Lubowidz, miasto, szreń., Lubowidz, C 3
- Lubowidza, raw., Dmosin, H 2
- Luby zob. Godlewo-Luby
- Lucień zob. Luciński
- Lucin, *Lucień*, gost., Gostynin, k., F 2
- Luciński, *Lucień* – część, młyn, gost., Gostynin, k., F 2
- Ludwinów zob. Wólka Śląska
- Lunie zob. Koleczyno
- Lupkowo, *Lipków*, warsz., Babice, F 4
- Lupusy zob. Sienica-Lupusy
- Luszewo = Luszewo, Wola Wesłowa \*, niedzb., Głinojecko, D 3
- Luszewo, szreń., Radzanów, D 3
- Luszyn (Luszyno), gąb., Luszyn, F 2
- Luszyno zob. Liszyno
- Lutkówka (Lutkowa Wola), tarcz., Lutkówka, H 4
- Lutobory, biał., Biała, I 4
- Lutobrok (L. Begietków), kam., Pniewo, d., E 5
- Lutocino (Lutocin), *Lutocin*, siepr., Lutocino, D 2
- Lutomierzyn-Króle zob. Króle
- Lutomierzyno, *Lutomierzyn*, płoń., Gralewo, E 3
- Lutostań, zambr., Puchały, C 7
- Lutostań zob. Guty-Lutostań, Koniecki-Rostuszewo, Koty-Lutostań
- Łabędy zob. Młodynino-Łabędy, Ojrzenie
- Łabna, *Kolno* – część, kol., Kolno, m., B 7
- Łabna zob. Tyszki-Łabna
- Łachany, nowom., Nosilsko, E 4
- Łachy, *Łachy Nowe*, roż., Lubiel, D 6
- Łady zob. Łady-Gramnice, Kałęczy-no-Łady, Łady-Krajęczyno
- Łady Borowe, zambr., Puchały, C 7
- Łady-Gramnice, *Łady*, warsz., Raszyniec, G 5
- Łady-Krajęczyno (Kęse-Krajęczyno, Zalesie-Łady), nowom., Gzy, E 5
- Łady-Mancz, *Łady-Mans*, ostroł., Czerwino, D 6
- Łady Polne, zambr., Puchały, C 7
- Łady-Załuski, *Załuski*, ostroł., Czerwino, D 6
- Ładzyno, *Ładzyń*, garw. albo warsz., Stanisławów, k., G 6
- Łagiewniki, płck., Słupno, F 3
- Łągów, soch., Pezonów, d., G 3
- Łagunki zob. Łaguny-Piotrkowięta
- Łaguny = Łaguny, Sarnowo-Pęczki \* (Pęczki-Ziarno), ciech., Zielona, D 4
- Łaguny-Piotrkowięta \*, *Łagunki*, ciech., Zielona, D 4

- Łaguszów (Łaguzów), *Łaguszew*, gąb., Łowicz NMP, d., G 3
- Łajski zob. Łaziska
- Łajszewo-Staropole (Łaiszczewo Małe, Łajszewo), *Staropol*, mszczon., Jaruzel, H 4
- Łajszewo-Węgrzyn (Łaiszczewo Wielkie), *Łajszewo*, mszczon., Jaruzel, H 4
- Łampice zob. Łempice
- Łanięta (Łanięty), gost., Łanięta, F 1
- Łanięta (Łanięty), przasn., Krzynowłoga Mł., C 4
- Łasice = Ł. Dominiki\* (Ł. Małe), Ł. Kąciki\* (Ł. Wielkie), soch., Brochowo Wlk., F 3
- Łasice-Rusiny zob. Rusiny
- Łasie zob. Łaś
- Łasieczniki (Łasieczniki), soch., Bolemów, G 3
- Łasiwity, Łasiwity zob. Kusie-Łasiwity
- Łaskarze zob. Dobrołęka-Łaskarze, Nożewo-Łaskarze
- Łaskarczów (Łaskarzewo), *Łaskarzew*, woj. sandom., Łaskarczów, H 6
- Łaszewo-Wietrznik zob. Łęszewo
- Łaś (Łasie, Łazy), roz., Szelków, k., D 5
- Łaś-Toczyłowo (Las), zambr., Zawady, C 8
- Ławki zob. Żmijewo-Szawły
- Ławnino\*\*, kam., Klembowo
- Ławsk zob. Szymany Mały Ławsk
- Ławsko, *Ławsk*, wąs., Wąsosz, B 7
- Ławy, ostroł., Rzekuń, C 6
- Łazęki\*\*, soch., Sochaczew
- Łazęki, wysz., Żukowo Wlk., F 3
- Łaziska, garw., Jakubowo, G 6
- Łaziska+, gost., Trębki, F 2
- Łaziska, *Łajski*, warsz., Wieliszewo, d., F 5
- Łaziska zob. Wola Łaziska
- Łazowe zob. Malinowo-Łazowe
- Łazowo zob. Chabowo-Łazowo
- Łazy, bł., Nadarzyn, k., G 5
- Łazy, *Łazy Stare*, kam., Kamieniec, E 6
- Łazy, przasn., Podosie, C 5
- Łazy, soch., Zawady, F 4
- Łazy\*, *Warszawa-Zamość*, warsz., Powsino, G 5
- Łazy zob. Beldyki-Łazy, Łaś, Podkrojewo-Łazy
- Łazy Stare zob. Łazy
- Łaźnia, gąb., Kamion, F 3
- Łaźniewo = Łaźniewo, Łoje\* (Rokitki-Łoje), Mostki\*, *Łaźniew*, bł., Rokitno-ś. Jakub, C 4
- Łaźniewo zob. Witki-Łaźniewo
- Łącko (Łąck), *Łąck*, gąb., Gąbin, d., F 2
- Łączka, liw., Wodynie, G 7
- Łączka zob. Mosaki-Łączka, Zielona
- Łączyno Nowe (Łątki), przasn., Dzierzgowo, C 4
- Łączyno Stare (Ł. Stara Wieś, Ł. Wielkie, Łątki-Pobodze), przasn., Dzierzgowo, C 4
- Łączyno zob. Łączyno
- Łąg, *Łęg*, czer., Cieciszewo, G 5
- Łąka zob. Chłopia Łąka, Dołęgi, Gać Sokola Łąka, Gosie Sokola Łąka, Jałbrzyki, Januszew, Jarzębia Łąka, Kobyla Łąka, Milewo Sokola Łąka, Ostrołęka, Stpice-Chojnowo, Straszowa Łąka, Wielgołęka, Wiowa Łąka, Wojsławy Wielkie, Wyrzyki Sokola Łąka, Zimna Woda
- Łąkawa zob. Łukawa
- Łąkawica, *Łękawica Stara*, war., Magnuszewo, I 5
- Łąkawica zob. Łękawica
- Łąki zob. Łęki, Suche Łąki
- Łąkoszyno, *Łąkoszyn*, woj. łącz., Łąkoszyno, G 2
- Łączyno (Łączyno), *Łączyn Włosciański*, ostroł., Kleczkowo, k., C 6
- Łątki zob. Łączyno Nowe
- Łątki-Pobodze zob. Łączyno Stare
- Łątowo zob. Łętowo
- Łążek, szreń., Sarnowo, C 3
- Łążek Celejewski zob. Celejewo
- Łbiska, czer. Jazgarzewo, G 5
- Łbowo, zakr., Kamienica Kośc., F 4
- Łębki, niedzb., Niedzborz, D 4
- Łębki Duże zob. Łębki Wielkie
- Łębki Janusze = Ł. Janusze, Ł. Małe\* (Łupki Małe), *Łębki-Janusy*, ciech., Kraszowo Kośc., D 4
- Łębki-Kryspy, *Łębki-Kryszpy*, ciech., Kraszowo Kośc., D 4
- Łębki Małe, wąs., Grabowo, B 7
- Łębki Wielkie, ciech., Kraszowo Kośc., D 4
- Łębki Wielkie, *Łębki Duże*, wąs., Grabowo, A 7
- Łempice (Łampice), wąs., Wąsosz, A 7
- Łempice Małe, *Łepice* — część, nowom. albo ser., Koprzywnica albo Winnica, E 5
- Łempice Wielkie, *Łepice* — część, nowom. albo ser., Winnica, E 5
- Łempino Małe, *Łepinek*, rac., Raciąż, D 3
- Łempino Wielkie, *Łepin*, rac., Raciąż, D 3
- Łepkowo+, soch., Pawłowice, G 4
- Łęczeszycze, grodz., Łęczeszycze, H 4
- Łęczycza, miasto, woj. łącz., Łęczycza, G 1
- Łęg (Ł. Brzozowski), *Brzozowo-Łęg*, przasn., Dzierzgowo, C 4
- Łęg = Ł. Kleszcze\*. Ł. Wielki\* (Ł. Nowy), mław., Grzebsk, C 4
- Łęg zob. Łąg, Ostrów Suchy
- Łęg Kasztelański zob. Mlice-Grabia
- Łęg Mały, *Łęzek Szlachecki*, blsk., Łęg Wlk., E 3
- Łęg Nowy zob. Łęg
- Łęg Wielki, *Łęg Kościelny*, blsk., Łęg Wlk., d./s., E 3
- Łęg Wielki zob. Łęg
- Łęgonice, biał., Łęgonice, d., I 4
- Łęgonice, miasto, woj. sandom., Łęgonice, I 4
- Łęgowo, *Strzeszewo*, niedzb., Dzierżkowo, D 4
- Łęka, warsz., Pustelnik, F 6
- Łęka zob. Białąłęka, Łęki, Wielgołęka
- Łękawica (Łąkawica), garw., Sienica, G 6
- Łękawica Stara zob. Łąkawica
- Łęki (Łąki), ciech., Pałuki, D 4
- Łęki (Łęka), liw., Wodynie, G 7
- Łękowo, wąs., Grajewo, A 8
- Łępice zob. Łempice Małe, Łempice Wielkie
- Łępin zob. Łempino Wielkie
- Łępinek zob. Łempino Małe
- Łęszewo, *Łaszewo-Wietrznik*, rac., Grodzanowo Kośc., D 3
- Łęszewska Wola, *Wola Łaszewska*, rac., Uniecko, D 3
- Łętownica, nur., Andrzejów, d., D 7
- Łętownica zob. Czartosze-Łętownica, Sasiny-Łętownica, Zagroby-Łętownica
- Łętowo (Łątowo), *Łętów*, garw., Garwolin, H 6
- Łętowo, wysz., Łętowo, d., E 3
- Łętowo-Dąb, zambr., Kołaki Str., C 8
- Łętowo-Dmochy zob. Przydanowo
- Łętowo-Godlewo zob. Przydanowo
- Łętowo-Kalinowo zob. Przydanowo
- Łętowo Małe zob. Przydanowo
- Łętowo Wielkie zob. Przydanowo
- Łętów zob. Łętowo
- Łężek\*\*, gost., Solec albo Sokółwo
- Łężek Szlachecki zob. Łęg Mały
- Łochowo, *Łochów*, kam., Kamionolas, F 6
- Łochów Wielki, *Łochów*, raw., Żelichnin Mn., I 3
- Łochówek, raw., Żelichnin Mn., I 3
- Łodwigowo+, soch., Sochaczew, G 4
- Łodwigowo zob. Czarnowo, Załuski
- Łodwigówlas-Niedźwieckie, *Niedźwieckie*, wąs., Wąsosz, A 8
- Łoje, przasn., Krzynowłoga Mł., C 4

- Łoje zob. Łaźniewo, Łojewo, Wyrzyki-Łoje
- Łoje a Wissa, *Łoje-Awissa*, radz., Przytuły, B 8
- Łoje-Gręzka, radz., Przytuły, B 8
- Łoje-Kowalewo \*, radz., Przytuły, B 8
- Łojew zob. Łojewo
- Łojewek zob. Łojewo
- Łojewo, *Łojew*, kam., Kamionolas, E 6
- Łojewo (Łoje), *Łojki*, radz., Białaszewo, A 8
- Łojewo, *Łojewek*, wis., Dobrzyjałowo, B 7
- Łojki zob. Łojewo
- Łokatowa Wola zob. Smiłowa Wola
- Łomia, szreń. Podkrojewo Kośc., C 4
- Łomianki zob. Łomny Małe
- Łomna zob. Łomny Wielkie
- Łomnica, garw., Seroczyno, G 7
- Łomny Małe, *Łomianki*, warsz., Kiełpino, F 5
- Łomny Wielkie, *Łomna*, warsz., Łomny Wlk., d., F 4
- Łomża, miasto, łomż., Łomża, k., C 7
- Łomża Stara zob. Stara Łomża
- Łomżyca, łomż., Łomża, k./d, C 7
- Łomżyca zob. Konopki Wierzch Łomżyca
- Łoniewo zob. Łuniewo
- Łopacianka zob. Wola-Łopacianka
- Łopacino, *Łopacin*, ciech., Łopacino, E 4
- Łopatki, *Zdziar-Łopatki*, płoń., Góra Kośc., E 3
- Łopianka zob. Smolnica
- Łopienite zob. Ślasy-Łopienite
- Łopuchy zob. Mroczki-Łopuchy
- Łosewo zob. Łosowo
- Łosia Wólka zob. Wola-Jałowcy
- Łosie, warsz., Radzymino, F 5
- Łosie zob. Milewo-Łosie
- Łosie-Dołegi, *Łosie*, zambr., Zambrowo, D 7
- Łosiewo zob. Łosowo
- Łosino (Łosiny), *Łosinno*, kam., Pniewo, E 6
- Łosino-Wypychy zob., Wypychy
- Łosiny zob. Łosino
- Łosiowo-Supiastany, *Łosiowo*, wąs., Białaszewo, A 8
- Łosowo, *Łosiewo*, kol., Płocko, B 7
- Łosowo, *Łosiewo*, ser., Koprzywnica, E 5
- Łuszczewo zob. Łuszczewo
- Łoś = Łoś, Wola Łoska \*, czer., Jazgarzewo, H 5
- Łoś zob. Łukowe-Łoś, Winnica Mała, Wola Wronowska, Wólka Łosiów
- Łowczewo zob. Filipki-Łowczewo, Łuszczewo, Łuszczewo Większe
- Łowicz, miasto, soch., Łowicz NMP i Łowicz ś. Duchy, d., G 3
- Łozino zob. Ślasy-Łozino
- Łubiane, wąs., Grabowo, B 7
- Łubianka zob. Żebry-Łubianka
- Łubiec, soch., Leszno, F 4
- Łubienica, nowom., albo ser., Pułtowski, d., E 5
- Łubki, wysz., Łubki, E 3
- Łubki zob. Umienino-Łubki
- Łubna, czer., Cieciszewo, G 5
- Łubnica-Krusze, *Łubnice-Krusze*, zambr., Kołaki Str., C 7
- Łuby zob. Łuby-Kowalewo
- Łuby-Kiertany, łomż., Miastkowo, C 7
- Łuby-Kowalewo, *Łuby*, kol., Piątница, C 7
- Łuby-Kurki = Ł. Kurki, Ł. Stare \*, łomż., Miastkowo, C 7
- Łuczki \*, *Małaszek*, kam., Długosiodło, d., D 6
- Łucznicza, garw., Osiecko, k., H 6
- Ług zob. Kobyli Ług, Wielki Ług
- Ługi, szreń., Szreńsko, C 3
- Ługowa Wola zob. Wielki Ług
- Ługowice, biał., Michałowice, I 4
- Łukawa (Łakawa), war., Głowaczewo, I 5
- Łukie-Kruszewiec zob. Kruszewo
- Łukaszyno-Borki, płck., Borzewo, E 2
- Łukoszyno-Byki, płck., Borzewo, E 2
- Łukoszyno Wielkie = Łukoszynko \* (Ł. Byliny), Łukoszyno Wielkie, *Łukoszyno*, płck., Bądkowo Kośc., E 2
- Łukowe-Łoś (Łukowo), *Łukowo*, ciech. albo przasn., Karniewo, D 5
- Łukowiec, czer., Radwankowo, G 5
- Łukowiec, garw., Parysewo, H 6
- Łukowiec, garw., Żeliszewo, G 7
- Łukowiec zob. Żeliszewo
- Łukowo zob. Łukowe-Łoś
- Łuniewo, *Łoniewo*, płck., Woźniki, E 3
- Łupia, *Arkadia*, soch., Bednary, d., G 3
- Łupki Małe zob. Łebki-Janusze
- Łuszczanów zob. Włoszczanowo
- Łuszczew zob. Łuszczewo Większe
- Łuszczewek Stary zob. Łuszczewo Mniejsze
- Łuszczewo (Łuszczewo, Łowczewo), ciech., Nowe Miasto, E 4
- Łuszczewo Mniejsze, (Ł. Skuzy), *Łuszczewek Stary*, soch., Leszno, G 4
- Łuszczewo Większe, (Łowczewo) *Łuszczew*, soch., Leszno, G 4
- Łuszczki zob. Godlewo-Luby
- Łychowo, *Łychów*, grodz., Jasieniec, H 5
- Łychowska Wola zob. Wola Łychowska
- Łychów zob. Łychowo
- Łyczewo, rac., Uniecko, D 3
- Łyczki, *Chróścice-Łyczki*, ciech., Suńsk, D 4
- Łyczki-Pogąsty, *Pogąsty*, ciech., Suńsk, D 4
- Łyczkowo zob. Mosaki-Liskowo
- Łyczyno (Tyczyno), *Łyczyn*, czer., Cieciszewo, G 5
- Łydynie zob. Czochanie-Łydynie
- Łynki zob. Maliszewo-Łynki
- Łysakowo, blsk., Będziszów, E 2
- Łysakowo (Lisowo?), przasn., Łysakowo, C 4
- Łyskowiec (Liskowiec), *Łyszkowice*, soch., Peczonów, d., H 3
- Łysobyki, warsz., Klembowo, F 6
- Łyszczewo zob. Czarnowo-Dąb
- Łyszkwice zob. Łyskowiec
- Machcino Konarskie, *Machcino* płck., Proboszczowice, E 2
- Machcino-Żabowo, *Machcinko*, płck., Proboszczowice E 2
- Machnatka (Machmatka) grodz., Będów, H 4
- Maciejewice zob. Kownaty Maciejewice
- Maciejowice zob. Bartuły, Kownaty-Maciejewice
- Maciejowięta zob. Bartuły
- Maciejowo zob. Dębsko Brakowane
- Macierzysz-Chrzanowo, *Warszawa-Chrzanów*, warsz., Babice, G 5
- Macierzysz-Szeligi, *Warszawa-Szeligi*, warsz., Babice, G 5
- Macierzysz Wielki, *Macierzysz*, warsz., Babice, G 5
- Maćkowięta zob. Jabłonowo-Maćkowięta, Rutki-Marszowice
- Magi zob. Chrościce-Magi
- Magierowa Wola, war., Ostrołęka, H 5
- Magnuszewo = Magnuszewo (Magnuszowo), miasto, Magnuszewo \*, wieś, *Magnuszew*, war., Magnuszewo, H 6
- Magnuszewo-Kotowo, *Magnuszew Mały*, mak., Szekłów, D 5
- Magnuszewo Stare, *Magnuszew Duży*, mak., Szekłów, D 5
- Maje, *Brzozowo-Maje*, przasn., Dzierzgowo, C 4
- Majki zob. Pokrzywnica-Majki
- Majki Duże zob. Mojkowo Wielkie
- Majki Małe zob. Mojkowo Małe
- Majki-Tykiewki, roż., Gąsowo, C 5
- Majki-Zagroby zob. Pokrzywnica-Majki

- Majno zob. Słubice-Majno  
 Makomaze (Mąkomasze), *Makomazy*, siepr., Jeżewo, D 3  
 Makowe zob. Makowo Bure  
 Makowica, mak., Maków, k., D 5  
 Makowiec, liw., Dobrze Str., F 6  
 Makowo Bure (Kamionki, Makowe), *Makowskie*, wis., Burzyno, B 8  
 Maków, *Maków Mazowiecki*, miasto, mak., Maków, k., D 5  
 Maków, raw., Maków, d., H 3  
 Malalarze zob. Tymianka-Moderki  
 Malanowo zob. Brochówek  
 Malechy zob. Karniewo-Malechy  
 Malenie zob. Malinie  
 Malesze zob. Maliszewo-Łynki  
 Maleszewo I (Maliszewo), *Maliszewo*, blsk., Biskupice, E 3  
 Maleszewo II (Maliszewo), *Maliszewko*, blsk., Biskupice, E 3  
 Maleszewo zob. Biała Dąbrowa  
 Malewo, rac., Koziębudy Wlk., D 3  
 Malichy zob. Reguły-Malichy  
 Malina, gost., Kutno, G 2  
 Malinie, *Malenie*, wysz., Daniszewo, E 3  
 Malinie zob. Cywino-Malinie  
 Malinowo, *Malinowo Stare*, ostr., Jelonki, D 6  
 Malinowo Łazowe zob. Rudno Kmiece  
 Malinowo-Skrody zob. Rudno Kmiece  
 Malisze zob. Koleczno  
 Maliszewko zob. Maleszewo II  
 Maliszewo zob. Biała Dąbrowa  
 Maleszewo I, II,  
 Maliszewo-Łynki (Malesze), zambr., Zawady, C 8  
 Maliszewo-Porkusy, *Maliszewo Perkusy*, zambr., Zawady, C 8  
 Malyszyno zob. Małyszyno  
 Malonki zob. Milewo-Malonki  
 Malonki-Zwierzewo zob. Milewo-Malonki  
 Malsewo zob. Biała Dąbrowa  
 Małużyno, *Małużyn*, niedzb., Małużyno, E 4  
 Mała Wieś, raw. albo biał., Sierchowcy, I 3  
 Mała Wieś (Głusko Mniejsze), soch., Głusko, k., F 4  
 Mała Wieś, wysz., Orszymowo, F 3  
 Mała Wieś zob. Belsko Małe, Bramki Małe, Koziębudy Małe, Siersnie Małe, Wysoka Mała  
 Mała Wola zob. Wola Mała Czerniewska  
 Małachowo, wis., Wizna, C 8  
 Małachowo zob. Małochowo  
 Małaszek zob. Łuczki  
 Maława, płoń., Baboszewo, E 3  
 Małe Stoki zob. Mieczki  
 Małecz, woj. łęcz., Małecz, I 3  
 Małki zob. Bėdyki-Małki, Bėdyki-Wylazły  
 Małkinia, *Małkinia Górna*, nur., Brok, d., E 7  
 Małkowo, *Małków*, warsz., Pułstelnik, F 6  
 Małochowo × 2, *Małachowo*, blsk., Rogotworsk, E 3  
 Małocice, warsz., Łomny Wlk., F 4  
 Małocino (Małocin), *Małocin*, szeń., Szeńsko, d., C 3  
 Małokłęki, *Małokłęski*, zakr., Juniec, E 4  
 Małolesie, *Mały Las*, szeń., Lubowidz albo Zielona, C 3  
 Małoszewo, płck., Miszewo Garwaskie, E 3  
 Małowidz zob. Miłowidz  
 Małszyce (Małszyce), gąb., Łowicz NMP, d., G 3  
 Mały Brok zob. Brajciszewo-Mały Brok, Goski-Mały Brok, Skarżyno-Mały Brok  
 Mały Las zob. Małolesie  
 Mały Ławsk zob. Szymany  
 Mały Płock zob. Płocko  
 Małystok zob. Gosie-Otole  
 Małyszyno\* (Małyszyno), wysz., Gumino, E 3  
 Mamełki zob. Mamino Chełchy Salki  
 Mamino-Chełchy-Chojnowo, *Chojnowek*, roż., Gąsowo, C 5  
 Mamino-Chełchy-Salki = M. Chełchy Mamełki\*, M. Chełchy Salki, *Chełchy-Falki*, roż., Gąsowo, C 6  
 Mamino-Chełchy-Wszebory, *Chełchy-Sebory*, roż., Gąsowo, C 6  
 Mamino-Jarzyły (Glinki-Jarzyły, Jerzyły) *Jarzyły* roż., Gąsowo, C 5  
 Mamino-Lipniki, *Mamino* – część roż., Gąsowo, C 5  
 Mamino Średnie (M. Średnie), *Mamino* – część, roż., Gąsowo, C 5  
 MaminoWyszki, *Mamino* – część, roż., Gąsowo, C 5  
 Mamki zob. Targowska Ruda  
 Mancz zob. Buczyno-Mancz, Łady-Mancz, Zaorze-Mancz, Żmijewo-Mancz  
 Many, tarcz., Tarczyn, H 4  
 Mańkowo, blsk., Słupia, D 3  
 Marchaty zob. Markwaty  
 Marchwiaty zob. Markwaty  
 Marcinki zob. Krajewo, Rokitnica Wielka, Strzałki-Marcinki  
 Marcinkowice zob. Rokitnica Wielka  
 Marciny zob. Szczuki-Marciny  
 Marcisze zob. Borze-Marcisze, Konarzewo-Marcisze, Olszewo-Marcisze, Żebry-Marcisze  
 Marezki zob. Cibory-Marki  
 Marianów zob. Starpiączka  
 Mariańskie Porzece zob. Goźlino Nagórne  
 Marki, warsz., Kamion, k., F 5  
 Marki zob. Bystre Kurzyny, Chrzanowe Marki, Cibory-Marki, Czyżewo-Marki, Gogole, Krzyżewo-Marki, Marki-Płozy, Sierputy-Marki, Strzemieczna-Wiosny, Żabokliki Wielkie  
 Marki-Płozy, *Marki*, wąs., Grabowo, A 7  
 Markowo = Markowo, Wola Markowska\*, *Marków*, mszczon., Mszczonów, H 4  
 Markwaty (Marchwiaty), *Marchaty*, biał., Biała, H 4  
 Markwaty zob. Umiećcino-Markwaty  
 Marszewa (Marszewo), *Sokolniki Nowe*, płoń., Baboszewo, E 3  
 Marszewnica, szeń., Dłotów, C 3  
 Marszowice zob. Rutki-Marszowice  
 Marule zob. Sosnkowo I, II  
 Marusze = Marusze\*, Marusze Wielkie\*, *Marusy*, ciech., Suńsk, D 4  
 Maruszyno zob. Sikory-Maruszyno  
 Masaki zob. Drozdowo  
 Masłki, *Masłki*, gąb., Złakowo Cerkiewne, d., G 3  
 Maszewo, płck., Brwilino, k., E 2  
 Maszna zob. Meszna  
 Matałki (Matały), *Matały*, kam., Kamionolas, E 7  
 Matusowa Wola\*, *Odrana Wola*, bł., Grodzisko, G 4  
 Mazane zob. Trętowo-Mazane  
 Mazanki zob. Czestulki-Mikuły  
 Mazany zob. Trętowo-Mazane  
 Mazewko zob. Mazowo Babie  
 Mazewo (Mazowo) wąs., Niedźwiadna, A 7  
 Mazewo Dworskie zob. Mazowo Wielkie  
 Mazewo Małe\*, wąs., Niedźwiadna, A 7  
 Mazowo zob. Mazewo  
 Mazowo Babie (M. Małe), *Mazewko*, nowom., Nosilsko, E 4  
 Mazowo Wielkie = M. Tobiaszowe\*, M. Wielkie, *Mazewo Dworskie*, nowom., Nosilsko, E 4  
 Mazy zob. Godlewo-Mierniki, Chrościece-Magi  
 Mączewo = M. Małe\* (M. Popki), M. Wielkie\*, rac., Unierzyż Kość, D 3  
 Mąkolino, *Mąkolin*, płck. i wysz., Łętowo, d., E 3  
 Mąkomasze, zob. Makomaze  
 Mątewica, łomż., Nowogród, k., C 7  
 Mchowiec (Mehówko), *Mehówko*, przasn., Przasnysz, C 5

Mchowo Wielkie (Muchowo), *Mchowo*, przasn., Węgra, C 5  
 Mchówko zob. Mchowiec  
 Mciszki zob. Kropy-Mścichy  
 Mdzewo Małe, *Mdzewko*, szreń., Dąbrowa, D 3  
 Mdzewo Stare, *Mdzewo*, szreń., Dąbrowa, D 3  
 Medzie zob. Rapaty-Górki  
 Meszna (Maszna), *Maszna*, soch., Pawłowice, G 4  
 Meszne\*\*, gost., Solec  
 Męcikał zob. Ojrzenie  
 Męczeninek zob. Męczynino Małe  
 Męczenino zob. Męczynino Średnie, Męczynino Wielkie  
 Męczki-Sulkowo, *Męczki*, wis., Wizna, C 8  
 Męczynino Małe, *Męczeninek*, plck., Zagroba, E 3  
 Męczynino Średnie (M. Dorsz), *Męczynino*, plck., Zagroba, E 3  
 Męczynino Wielkie, *Męczynino*, plck., Zagroba, E 2  
 Mędale zob. Kleniewo  
 Mędowo (Ostrowia), *Nowa Wieś*, warsz., Kobyłka, F 5  
 Mętnowo+, kam., Niegowo albo Postoliska, k., F 6  
 Mężenin zob. Mężenino-Skuzły, Mężenino-Wierzch Olszanka  
 Mężenino = Mężenino, M. Zamboki\* (M. Zębogi), *Mężenino-Kłoski*, ciech., Ciemnowko Kośc., D 4  
 Mężenino-Skuzły, *Mężenin*, łomż., Smlodowo, C 7  
 Mężenino-Węglowice zob. Węglowice  
 Mężenino-Wierzch Olszanka M. Nowe\*, = M. Stare\*, *Mężenin*, zambr., Rudki, C 8  
 Mężyki zob. Pęszyno Prądne  
 Mianowo+ (Mianówko), nur., Zuzola, D 7  
 Mianowo, szreń., Kuczbork, C 3  
 Mianowo zob. Janowo, Krzeczko-Mianówko  
 Mianówko zob. Krzeczko-Mianówko, Mianowo  
 Miarniki zob. Godlewo-Mierniki  
 Miastkowo, łomż., Miastkowo, k., C 6  
 Miastkowo Małe, *Miastków Stary*, garw., Miastkowo Wlk., H 6  
 Miastkowo Wielkie, *Miastków Kościelny*, garw., Miastkowo Wlk., H 6  
 Miączyno, *Miączyn Mały*, szreń., Szreńsko, D 3  
 Miączyno = Miączyno, Straszy-no\*, *Miączyn*, zakr., Miączyno Mł., F 4  
 Miączyno Małe, *Miączynek*, zakr., Miączyno Małe, F 4  
 Miączyno Wielkie, *Miączyn Duży*, szreń., Szreńsko, D 3  
 Miąsże, *Duczki*, warsz., Kobyłka, F 5  
 Miąsże, *Miąse*, warsz., Klembowo, F 6  
 Michałki zob. Dąbrowa-Michałki, Pomaski-Sikuty, Smoleń-Jakusze, Stępna-Michałki  
 Michałowice, biał., Chojnata Mniszka, H 4  
 Michałowice, biał., Michałowice, I 4  
 Michałowice, warsz., Raszyniec, G 5  
 Michałowice zob. Buńkowo-Środy, Rostki-Michałowice  
 Michałowo, *Michałowo Wielkie*, nur., Czyżewo Kośc., D 7  
 Michałowo, *Michałów*, warsz., Okuniew, F 6  
 Michałowo Małe (Nagórne Michałowo), *Michałów Górny*, war., Wrociszewo, I 5  
 Michałowo Wielkie (M. Nadolne), *Michałów Dolny*, war., Wrociszewo, I 5  
 Michałowo Wielkie zob. Michałowo  
 Michałowo-Wróble zob. Wróble  
 Michałów zob. Michałowo  
 Michałów Dolny zob. Michałowo Wielkie  
 Michałów Górny zob. Michałowo Małe  
 Michały zob. Gołębiówka, Grędy-Michały, Pomaski-Sikuty, Smoleń-Jakusze  
 Michnice zob. Muchnice Stare  
 Michny zob. Pianowo-Dączki  
 Michny-Kurzątki, *Michny*, kol., Romany, B 7  
 Michowice zob. Mnichowice  
 Michowo zob. Mnichowo  
 Michrowo Małe, *Michrówek*, tarcz., Rembiertowo, H 4  
 Michrowo Wielkie, *Michrów*, tarcz., Rembiertowo, H 4  
 Miechowice zob. Mnichowice  
 Miechowo zob. Goślice-Miechowo  
 Miecikowo zob. Niecikowo  
 Mieczek zob. Krajkowo  
 Mieczki = M. Pawłowskie\*, M. Środki\*, M. Szczepanowskie\*, *Mieczki Czarne*, radz., Przytuły, B 7  
 Mieczki, *Niecki*, warsz., Pęcice, G 5  
 Mieczki, (Małe Stoki), zambr., Puchały, C 7  
 Mieczki zob. Kołaki-Budzino, Pomorzany-Mieczki  
 Mieczki-Abramy zob. Jabramy  
 Mieczki Czarne zob. Mieczki  
 Mieczki Pawłowskie zob. Mieczki  
 Mieczki-Pozimak, *Mieczki-Pozimaki*, ostroł., Piski, C 7  
 Mieczki Suche, *Mieczki-Sucholaszczki*, radz., Romany, B 7  
 Mieczki Szczepanowskie zob. Mieczki  
 Mieczki-Środki zob. Mieczki  
 Mieczki-Wierzch Kubra zob. Mieczki  
 Mieczko zob. Pomorzyny-Mieczki  
 Miecznikowo-Cygany zob. Miecznikowo-Pierdonie  
 Miecznikowo-Gołębie, mław., Janowiec Kośc., B 4  
 Miecznikowo-Kołaki zob. Kołaki  
 Miecznikowo-Pierdonie\* (Cygany), *Miecznikowo Cygany*, mław., Janowiec Kośc., B 4  
 Miecznikowo-Siwe (M. Żywe), mław., Janowiec Kośc., B 4  
 Miecznikowo-Sowy, mław., Janowiec Kośc., B 4  
 Miecznikowo Żywe zob. Miecznikowo-Siwe  
 Mieczysławów zob. Kabajka  
 Miedniewice, *Miedniewice Stare*, raw., Skwierniewice, d., H 3  
 Miedniewice, soch., Wiskitki Kośc., G 3  
 Miedniewska Wola zob. Wola Miedniewska  
 Miednik, kam., Stoczek, E 7  
 Miedzechowo = M. Małe\*, M. Wielkie\*, *Miedzechów*, war., Jasioniec, H 5  
 Miedzeszyn, *Warszawa-Miedzeszyn*, warsz., Zyrzno, d., G 5  
 Miedzino zob. Brzostowo  
 Miedzna, miasto, woj. podl., Miedzna, E 7  
 Miedzwe (Miedzne), *Mierzno*, raw., Budziszewice, k., I 3  
 Miedźwiada Zastępna zob. Niedźwiada  
 Miemczewo zob. Niemczewo  
 Miemierze zob. Niemierze-Mierzcino  
 Miemierzyczna zob. Boguty I, II  
 Mienia (Wola Piasecka), garw., Ceglówo, d., G 6  
 Mieńsko zob. Mińsko  
 Mierki zob. Kurzątki  
 Mierki-Dzierzbia zob. Kurzątki  
 Miernik zob. Grochy-Sasiny-Miernik  
 Mierniki zob. Godlewo-Mierniki, Konarzewo-Mierniki  
 Mierucie zob. Mirucie  
 Mierzanowo (Mirzanowo), przasn., Łysakowo, C 4  
 Mierzejewo-Borowce, *Borowce*, ostroł., Troszyno, D 6  
 Mierzejewo-Bryszki+, ostroł., Troszyno, D 6  
 Mierzejewo-Drwęca, *Drwęcz*, ostroł., Rzekuń, C 6

- Mierzejewo-Janki I, *Janki Stare*, ostroł., Czerwino, C 6
- Mierzejewo-Janki II, *Janki Młode*, ostroł., Czerwino, D 6
- Mierzejewo-Jarnuły (Jarnoły), *Jarnuły*, ostroł., Troszyno, D 6
- Mierzejewo-Repki, ostroł., Troszyno, D 6
- Mierzejewo-Stare zob. Mierzejewo Zapieczne
- Mierzejewo-Tomasze = M. Tomasz, M. Wypychy\*, *Tomasze*, ostroł. Czerwino, D 6
- Mierzejewo-Wiączyki, *Jancyki*, ostroł., Czerwino, D 6
- Mierzejewo-Wielgouchy, *Wielgouchy*, ostroł., Czerwino, D 6
- Mierzejewo-Wojsze, *Wojsze*, ostroł., Czerwino, D 6
- Mierzejewo-Wypychy zob. Mierzejewo-Tomasze
- Mierzejewo-Zapieczne (M. Stare), *Zapieczne*, ostroł., Troszyno, C 6
- Mierzeniec zob. Mierzyniec
- Mierzęcino (Mirzęcino), *Mierzęcin*, kam., Pniewo, E 5
- Mierzęcino zob. Niemierze-Mierzęcino, Rostki-Mierzęcino
- Mierzno zob. Miedzwno
- Mierzyniec, *Mierzeniec*, nowom., Gzy, D 5
- Miesiołki, kol., Romany, B 7
- Mieszczęta zob. Glinice-Mieszczęta
- Mieszczak, młyn, siepr., Siepre, D 2
- Mieszki = M. Pernaki\*, M. Satki\*, *Mieszki-Atle*, ciech., Ciechanów, D 4
- Mieszki zob. Grochy-Mieszki, Nieski
- Mieszki I, II = M. Bartkowe\* (M. Małe? M. Wieśniany), M. Mroczyki\*, *Mieszki-Leśniki*, *Mieszki-Mrogi*, nowom. albo ser., Winnica, E 5
- Mieszki Atle zob. Mieszki
- Mieszki-Barduny, *Mieszki-Bardony*, ciech., Ciechanów, D 4
- Mieszki-Bursy, nowom. albo ser., Winnica, E 5
- Mieszki-Kuligi, nowom. albo ser., Winnica, E 5
- Mieszki-Leśniki zob. Mieszki I, II
- Mieszki Małe zob. Mieszki I, II
- Mieszki-Mogi zob. Mieszki I, II
- Mieszki-Mroczyki zob. Mieszki I, II
- Mieszki-Pernaki zob. Mieszki
- Mieszki-Przybyły zob. Mieszki Wielkie
- Mieszki-Ruski (M. Ruskie), *Mieszki Różki*, ciech., Ciechanów, D 4
- Mieszki Satki zob. Mieszki
- Mieszki-Sokołowo, Mieszki-Sokołówko zob. Sokołowo
- Mieszki Wielkie, ciech., Ciechanów, D 4
- Mieszki Wielkie\*, *Mieszki-Przybyły*, nowom. albo ser., Winnica, E 5
- Mieszki-Wieśniany zob. Mieszki I, II
- Mieszki-Zawady, nowom., albo ser., Winnica, E 5
- Mieźdrzakowo zob. Niedrzakowo
- Mięczewo zob. Niemczewo
- Mięczyzno zob. Miączyno
- Międzyborze zob. Niedźborz
- Międzylesie (Międzyleś), *Między-leś*, przasn., Dzierzgowo, C 4
- Międzylesie, *Między-leś*, warsz., Klembowo, F 6
- Międzylesie zob. Ulatowo-Międzylesie
- Miękoszyno, *Miękoszyn*, nowom. albo ser., Pomnichowo, d., E 4
- Mięsy, grodz., Jasieniec, H 5
- Miętne, garw., Garwolin, k., H 6
- Miętusewo, wąs., Wąsosz, A 7
- Migaczowie zob. Pomorzany
- Migdały zob. Rybitwy-Zamoście
- Migdy zob. Bieńki-Bucice
- Mijakowo, płck., Święciniec, E 3
- Mijakowo zob. Kośnino
- Mikanów, garw., Mińsko, G 6
- Mikany-Wola\* (Wólka), łomż., Szczepankowo, C 7
- Miklasz zob. Starże
- Miklasze zob. Bobino-Zdziechy
- Mikły zob. Bojanowo Chrapuńskie, Zmijewo-Mikły
- Mikołajew Stary zob. Mikołajewo
- Mikołajewko zob. Mrokowo-Mikołajewo
- Mikołajewo (Mikołajowo), *Mikołajew Stary*, soch., Sochaczew, G 3
- Mikołajewo zob. Mrokowo-Mikołajewo
- Mikołajowice zob. Gągolino
- Mikołajowo zob. Mikołajewo
- Mikołajówka zob. Żukówka
- Mikoszewice zob. Sąhocino-Sucharady
- Mikówiec zob. Milkowlas
- Mikówka zob. Minkówka
- Mikucino zob. Świdry-Dobrzyca-Mikucino
- Mikulin, raw., Jeźów, d., H 3
- Mikuły, raw., Lipce, H 3
- Mikuły zob. Czelustki-Mikuły
- Mikuty, radz., Słucz, B 7
- Milan zob. Dąbek-Milan, Dobki-Milan, Filochy-Milan, Gumki-Milan, Lenarty-Milan, Żochy-Milan
- Milanowo, *Warszawa-Wilanów*, warsz., Milanowo, G 5
- Milanowo-Rabsztyn (M. Raptynie), *Milanówek*, bł., Żukowo, G 4
- Milanówko zob. Fałęcinek-Milanówko
- Milew zob. Kałuszyno-Milewo
- Milewko, *Milewek*, łomż., Smlodowo, C 7
- Milewko zob. Milewo-Sapaki
- Milewo, sąch., Wierzbowiec, E 4
- Milewo, wąs., Niedźwiadna, A 7
- Milewo, wąs., Wąsosz, A 8
- Milewo zob. Gałazki-Milewo, Kałuszyno-Milewo, Milewo-Sokola Łąka, Milewo Wielkie
- Milewo-Bagnienica zob. Grabowo-Trojany
- Milewo-Bolesty = M. Bolesty, M. Janowiec\*, *Konarzewo-Bolesty*, ciech., Gołymino Kośc., D 5
- Milewo-Brzegędy zob. Milewo-Mrzegędy
- Milewo-Byki+ (Milewo-Stare Byki), ciech. albo przasn., Krasne, D 5
- Milewo-Bylice, ciech. albo przasn., Krasne, D 5
- Milewo-Dębki, ciech., Zielona, D 5
- Milewo-Gagalki zob. Milewo-Kulki
- Milewo-Gawary zob. Milewo-Skubiele
- Milewo-Janowiec zob. Milewo-Bolesty
- Milewo-Kulki = M. Kulki (M. Gagalki? M. Kukle?), M. Leśne\*, ciech. albo przasn., Krasne, D 5
- Milewo-Kwarty zob. Milewo-Szwejki
- Milewo Leśne zob. Milewo-Kulki
- Milewo-Łosie, ostroł., Piski, C 6
- Milewo-Malonki (Malonki-Zwierzewo), ciech. albo przasn., Karniewo, D 5
- Milewo-Mrozy zob. Milewo-Roszczyzny
- Milewo-Mrzegędy = M. Mrzegędy, M. Nadolne\*, *Milewo-Brzegędy*, ciech. albo przasn., Krasne, D 5
- Milewo-Nowa Wieś zob. Nowa Wieś
- Milewo-Płaczkki+, ciech. albo przasn., Krasne, D 5
- Milewo-Pogorzal zob. Milewo-Tabuły
- Milewo-Rączki (M. Rączka), ciech., Zielona, D 5
- Milewo-Roszczyzny = M. Mrozy\* (Mrozowo-Milewo), M. Roszczyzny, M. Wolmiry\*, *Milewo-Ruszczyzny*, ciech. albo przasn., Krasne, D 5
- Milewo-Sapaki (Milewko), *Milewko*, rac., Koziębudy Wlk., D 3
- Milewo-Skubiele\* (Gawar?), *Milewo-Gawary*, ciech. albo przasn., Krasne, D 5
- Milewo-Skusze zob. Milewo-Szwejki
- Milewo-Sokola Łąka, *Milewo*, łomż., Puchały, C 7

- Milewo Stare Byki zob. Milewo-Byki
- Milewo-Szwejki = M. Kwarty\*, M. Szwejki (M. Skusze), ciech. albo przasn., Krasne, D 5
- Milewo-Tabuły = M. Pogorzal\*, M. Tabuły, ciech. i przasn., Krasne, D 5
- Milewo-Tosie, ostroł., Piski, D 7
- Milewo-Trojany zob. Grabowo-Trojany,
- Milewo Wielkie, ostroł., Piski, C 7
- Milewo Wielkie, *Milewo*, rac., Koziębudy Wlk., D 3
- Milewo -Wierzchonie zob. Korytki-Wierzchonie
- Milewo-Wolmiry zob. Milewo-Roszczyń
- Milewo-Wypychy = Korytki\*, M. Wypychy (Korytki W.), ciech. albo przasn., Karniewo, D 5
- Milęcino, *Milęcin*, bł., Żukowo, G 4
- Milkowlas (Wielkowlas), *Mikó-wiec*, czer., Góra, H 5
- Miliszewo zob. Kałuszyno-Milewo
- Milowa Góra zob. Cibory-Chrzczonek
- Miłaki zob. Witkowo-Miłaki
- Miłki zob. Czelustki-Miłki
- Miłobędzino, *Miłobędzin*, siepr., Sieprc, D 2
- Miłochnewice, raw., Głuchów, d., H 3
- Miłocięta zob. Gadomic-Miłocięta
- Miłodroź, *Miłodroź*, płck., Proboszczewice, E 2
- Miłony zob. Miłuny
- Miłosina zob. Miłosna
- Miłoszewiec Stary\*, *Miłoszewiec-Ostafieje*, przasn., Czernice, D 4
- Miłoszewiec-Toki (Tłoki), przasn., Czernice, D 4
- Miłoszewiec Wielki = M. Mały\*, M. Wielki, *Miłoszewiec Kmiec*, przasn., Czernice, C 4
- Miłośna (Miłosina, Miłoszyno), *Miłosna Stara*, warsz., Żyrzno albo Kobyłka, G 5
- Miłotki, szreń., Szreńsko, C 3
- Miłotki zob. Czelustki-Miłki
- Miłowidz (M. Królewska), *Małowidz*, przasn., Chorzele, k., C 5
- Miłuny, *Miłony*, roż., Rożan, D 6
- Mingosy (Chojeczno, Mingoszczoły), liw., Oleksin, G 7
- Minkówka, *Mikówka*, war., Jasiona, I 5
- Minoty zob. Gadomic-Miłocięta
- Minuty zob. Zambrzyca-Króle
- Mińsk Mazowiecki zob. Mińsko, Sandomierz
- Mińsko (Mieńsko), *Mińsk Mazowiecki* — część, miasto, garw., Mińsko, G 6
- Miodusy, *Miodusy* — część, blsk., Będziszów, E 2
- Miodusy zob. Sypniewo
- Mirosław, płck., Jemielnica, E 2
- Mirosze zob. Długoleka-Mirosze
- Mirowice zob. Mirowska Wola
- Mirowice, *Mirowice kolonia*, tarcz., Worowo, H 5
- Mirowska Wola, *Mirowice*, tarcz., Worowo, H 5
- Mirucie, *Mierucie*, wąs., Grajewo, A 8
- Mirzanowo zob. Mierzanowo
- Misie zob. Romany Górskie
- Miski\* (Myszki), radz., Radziłowo, B 8
- Mistów zob. Nistowe
- Mistrzowice (Mistrzewice), *Mistrzowice*, gąb., Mistrzowice, d., F 3
- Misze zob. Romany Górskie
- Miszewko Garwackie zob. Miszewo Garwackie
- Miszewko Gomułkowe zob. Miszewo-Stefany
- Miszewko Strzałkowskie zob. Miszewo Strzałkowskie
- Miszewko-Stefany zob. Miszewo-Stefany
- Miszewo zob. Mniszewo Średnie, Mniszewo Wielkie
- Miszewo-Czernie zob. Mniszewo Małe
- Miszewo-Czchanowo (M. Stany, Mniszewo Cz.), *Stanowo Dolne*, płck., Bodzanowo, F 3
- Miszewo Garwackie (M. Wiskie, Mniszewko), *Miszewko Garwackie*, płck., Miszewo Garwackie, E 3
- Miszewo Murowane, *Miszewo Murowane* — część, płck., Miszewo Murowane, F 3
- Miszewo Murowane zob. Klaczkowo
- Miszewo-Stany zob. Miszewo-Czchanowo
- Miszewo-Stefany (Miszewko Gomułkowe), *Miszewko-Stefany*, płck., Miszewo Strzałkowskie, E 3
- Miszewo Strzałkowskie (M. Śledziowe), *Miszewko Strzałkowskie*, płck., Miszewo Strzałkowskie, E 3
- Miszewo Wiskie zob. Miszewo Garwackie
- Misztale zob. Białe Misztale
- Mizary zob. Mizery
- Mizeria, *Mizerka Stara*, soch., Kozłowo Bp., G 3
- Mizery, *Mizary*, garw., Stoczek, d., H 7
- Mładz, czer., Karczewie, G 5
- Mlekitki\*\*, grodz., Worowo
- Młęcianka, *Wólka Młęcka*, warsz., Wiśniewo, F 6
- Młęcin, warsz., Wiśniewo, F 6
- Młice-Arnoldy (Jarnuty), blsk., Łęg Wlk., E 3
- Młice-Grabia (Grabie), *Łęg Kasztelański*, blsk., Łęg Wlk., E 3
- Młice-Kostyry (M. Kostery), *Młice-Kostery*, blsk., Łęg Wlk., E 3
- Mława, miasto, mław., Mława, k., C 4
- Mławka, mław., Mława, k., C 4
- Młochowo, *Młochów*, tarcz., Tarczyn, G 4
- Młochówko (Stara Wieś), *Rozalin*, bł., Nadarzyn, G 4
- Młociny, *Warszawa-Młociny* warsz., Wawrzyszewo, k., F 5
- Młock (Młocko), niedzb., Malużynno, D 4
- Młodochowo, rac., Rogotworsk, d., E 3
- Młodymino-Łabędy zob. Młodymino-Łabędy
- Młodynin Wielki zob. Młodynin Wielkie
- Młodynino zob. Młodynino
- Młodynino-Jeże, (Jeże), *Jeże*, mław., Stopsko, C 4
- Młodynino-Łabędy (Młodymino Ł.), *Żmijewo-Łabędy*, mław., Stopsko, C 4
- Młodynino-Trzpioly, *Trzpioly*, mław., Stopsko, C 4
- Młodynino Wielkie, *Młodynin Wielki*, mław., Stopsko, C 4
- Młodzianowo\*\*, przasn., Chorzele Młodzianowo x 2, mak., Węgrzynowo, D 5
- Młodzianowo zob. Góry, Janikowo-Młodzianowo, Leśniewo, Okurowo-Młodzianowo
- Młodzieszyn, gąb., Młodzieszyn, k., F 3
- Młodynino (Młodynino, Młodziń), *Młodziń*, siepr., Biezuń, C 3
- Młosoły (Dąbrówka-Musoły), *Musoły*, bł., Grodzisko, G 4
- Młotkowo, siepr., Jezewo, D 2
- Młodziń zob. Młodynino
- Młynarz, młyn, siepr., Rościszewo, D 2
- Młynarze, roż., Sieluń, D 6
- Młynska Wieś zob. Kaski Młynska Wieś
- Młyńskie+, mław., Janowiec Kośc., B 4
- Młyńskie zob. Goszczyce Młyńskie
- Mnich, gost., Mnich, F 2
- Mnichowice, *Miechowice*, biał., Mogilnica, d., I 4
- Mnichowice (Michowice), *Michowice*, gąb., Troszyno, d., F 3



- Mnichowice, *Michowice*, raw., Wy-sokienice, d., H 3  
 Mniehowo (Michowo), *Michowo*, sąch., Płońsko, E 4  
 Mniska Wieś zob. Chojnata Mniska  
 Mniszek, młyn, gost., Trębki, F 2  
 Mniszew zob. Mniszewo  
 Mniszewko zob. Miszewo Garwa-skie, Mniszewo Małe  
 Mniszewo (Mniszów), *Mniszew*, war., Mniszewo, H 5  
 Mniszewo zob. Miszewo-Czstanowo  
 Mniszewo Małe (Mniszewko), *Mi-szewo-Czernie*, ciech., Nowe Mia-sto, E 4  
 Mniszewo Średnie, *Miszewo* — część, nowom., Nowe Miasto, E 4  
 Mniszewo Wielkie, *Miszewo* — część, nowom., Nowe Miasto, E 4  
 Mniszów zob. Mniszewo  
 Mocarze Budne, wis., Burzyno, B 8  
 Mocarze-Dziubiele = M. Dziubie-le, M. Samełki\* (M. Zabłotne), M. Trojanki\*, wis., Burzyno, B 8  
 Mocarze Stare, *Bartki-Mocarze*, wis., Burzyno, B 8  
 Mochowo, siepr., Mochowo, D 2  
 Mochy, zakr., Smoszewo, F 4  
 Moczydła, garw., Jakubowo, G 6  
 Moczydła, *Warszawa-Moczydło*, warsz., Służewo, G 5  
 Moczydła zob. Rytomoczydła, Ty-mianka-Szklarze  
 Moczydło zob. Moczydła  
 Moczydłowo, *Moczydłów*, czer., Góra, GH 5  
 Modelka zob. Modła Mała  
 Moderki zob. Tymianka-Moderki  
 Modlin zob. Moglno  
 Modlna zob. Modła  
 Modła, *Helenów*, gost., Suserz, F 2  
 Modła, mław., Podkrojewo Kośc., k., C 4  
 Modła (Modlna), raw., Słupia, d., H 3  
 Modła Mała, *Modelka*, niedzb., Lekowo, D 4  
 Modła Wielka, *Modła Włociańska*, niedzb., Lekowo, D 4  
 Modrzewie, *Modrzewek*, raw., Bu-dziszewice, I 3  
 Modrzyno Dzięgielewskie zob. Dzięgielewo  
 Modzele, roz., Sieluń, D 6  
 Modzele zob. Dąbrowa-Modzele, Górki-Modzele, Lipniki-Modzele, Modzele-Bielino, Tymianka-Moderki, Wyrzyki-Sokola Łąka  
 Modzele-Bartłomieje zob. Modzele-Wiktory  
 Modzele-Bartoldy zob. Modzele-Wiktory  
 Modzele-Białokozy, *Cichawy* — część, ciech., Klukowo, E 4  
 Modzele-Bielino, *Modzele*, wąs., Wąsosz, B 7  
 Modzele Bielne, ciech. albo no-wom., Klukowo, E 4  
 Modzele-Cichawy, *Cichawy* — część, ciech., Klukowo, E 4  
 Modzele-Gałązki zob. Jurzyno-Gałązki  
 Modzele-Górki (Modzelewo), zakr., Rudki, C 8  
 Modzele-Koczany zob. Modzele-Raki  
 Modzele-Kubice (M. Kuby), ciech., Klukowo, E 4  
 Modzele-Kurzyny zob. Modzele-Raki  
 Modzele-Pisarki zob. Modzele-Wiktory  
 Modzele-Raki = M. Kurzyny\* (M. Koczany), M. Raki, ciech., Klukowo albo Nowe Miasto, E 4  
 Modzele-Skudosze, łomż., Pucha-ły, C 7  
 Modzele Stare, łomż., Puchały, C 7  
 Modzele-Wądołowo zob. Lipniki-Modzele  
 Modzele-Wiktory = M. Pisarki\*, M. -Wiktory (M. Bartoldy), *Modzele-Bartłomieje*, ciech., No-we Miasto, E 4  
 Modzele-Wypychy, łomż., Pucha-ły, C 7  
 Modzele-Zakliczewo zob. Zaklicze-wo Wielkie  
 Modzele-Żelazy (M. Żelazowice), ciech., Klukowo, E 4  
 Modzelewo zob. Modzele-Górki  
 Mogielnica zob. Mogilnica, Mogil-nica-Biedrzych, Mogilnica-Pro-chenki, Mogilnica-Prusy, Mo-gilnica-Ubysz  
 Mogielniczka zob. Mogilnica-Leo-nardy  
 Mogilnica (Mogielnica), *Mogielni-ca*, miasto, biał., Mogilnica, d., I 4  
 Mogilnica-Biedrzych, *Mogielni-ca* — część, blsk., Łęg Wlk., E 3  
 Mogilnica-Leonardy, *Mogielnicz-ka*, blsk., Łęg Wlk., E 3  
 Mogilnica-Prochenki, *Mogielni-ca* — część, blsk., Łęg Wlk., E 3  
 Mogilnica-Prusy, *Mogielnica* — część, blsk., Łęg Wlk., E 3  
 Mogilnica-Ubysz, *Mogielnica* — część, blsk., Łęg Wlk., E 3  
 Moglno, *Modlin*, zakr., Pomnicho-wo, k., E 4  
 Mojki zob. Pokrzywnica-Majki  
 Mojkowo Małe, *Majki Małe*, blsk., Słupia, D 3  
 Mojkowo Wielkie, *Majki Duże* blsk., Słupia, D 3  
 Mojnowo, siepr., Lutocino, D 2  
 Mojżesz (Mojszy), *Moździerz*, młyn, gost., Radziwie, d., E 2  
 Mokobody, miasto, woj. podl., Mokobody, E 7  
 Mokotowo, *Warszawa-Mokotów*, warsz., Solec, k., G 5  
 Mokra, *Mokra Lewa* i *Mokra Pra-wa*, raw., Skwierniewice, d., H 3  
 Mokra Wieś (Mokra Dąbrowa, Mokra Wola?), kam., Postoli-ska, F 6  
 Mokre, warsz., Radzymino, F 5  
 Mokry Las, ostr., Wąsowo, D 6  
 Mokrzak, blsk., Łęg Wlk., E 3  
 Moksice, *Mokrzyce Dworskie*, no-wom. albo ser., Ciekosyno, E 4  
 Monety zob. Konopki-Monety  
 Mońki, Mońki-Walochy zob. Wa-lochy-Mońki  
 Morawa zob. Murawa, Murawskie I, II  
 Morawka zob. Murawa -Kmieca  
 Morawskie zob. Murawa, Muraw-skie I, II  
 Morawy zob. Murawy  
 Morawy-Kafasy zob. Murawy I, II  
 Morawy-Kalisie, Morawy-Kalisze zob. Murawy-Kalisze  
 Morawy-Kopcie zob. Murawy I, II  
 Morawy-Laski zob. Murawy-Laski  
 Morawy-Rudno zob. Murawy Wielkie  
 Morawy-Słiwki zob. Murawy-Słiwki  
 Morawy-Wicherki zob. Murawy-Wicherki  
 Morawy Wielkie zob. Murawy Wielkie  
 Mordy, miasto, woj. podl., Mordy, G 8  
 Morgi zob. Kołaki-Morgi, Pieści-rog-Morgi  
 Mory (Obrąb-Smolki), ser., Dzier-żeninno, E 5  
 Mory, warsz., Babice, G 5  
 Morzyczyno, *Morzyczyn Włociań-ski*, kam., Sadowne, k., E 7  
 Morzyno zob. Zawady-Morzyno  
 Mosaki-Gać (Obrębiec-Gacz), *Mo-saki-Godacze*, przasn., Krasne, D 5  
 Mosaki-Iłowo, *Mosaki-Iłowko*, przasn., Krasne, D 5  
 Mosaki-Księżde zob. Mosaki-Łą-czka  
 Mosaki-Liskowo zob. Mosaki-Lyszczkowo  
 Mosaki-Łączka = M. Księżde\*, M. Łączka (Obrębiec-Łączka), M. Skuczki\*, *Kurówko*, przasn., Krasne, D 5  
 Mosaki-Lyszczkowo (Mosaki-Lisko-wo), *Mosaki-Lyżkowo*, przasn., Krasne, D 5



- Mosaki-Rukle (Obębniec R.), przasn., Krasne, D 5
- Mosaki-Skuczki zob. Mosaki-Łączka
- Mosaki-Stara Wieś, przasn., Krasne, D 5
- Mostki (Mosty), *Mostki Nowe*, soch., Sochaczew, G 3
- Mostki zob. Łażniewo
- Mostki Nowe zob. Mostki
- Mostkówka (Mostówka), *Mostówka*, kam., Niegowo, E 6
- Mostowe zob. Krajewo Mostowe
- Mostowo, szreń., Szreńsko, C 3
- Mostówka zob. Mostkówka
- Mosty zob. Mostki
- Moszczona zob. Połcie-Moszczona, Rabiany-Moszczona
- Moszny, *Moszna*, bł., Rokitno-ś. Wojciech, G 4
- Moszyno, *Moszyn*, nowom. albo ser., Pułtowsk, d., E 5
- Mościska (Wrzeczono?) kam., Niegowo, F 6
- Mościska, siepr., Skrwino?, C 2
- Mościce, *Mościska*, raw., Jeżów, H 3
- Mościska, warsz., Babice, F 5
- Mościska zob. Mościce
- Moździerz zob. Mojżesz
- Możdzenie zob. Grędy-Możdzenie
- Mroczi zob. Borkowo-Fałęty, Kaki-Mroczi, Mieszki I, II, Mroczi-Kamiennystok, Polikowo-Mroczi, Przeździecko-Mroczi, Smoleń-Jakusze, Somań-Pastwa, Wity-Kałużyno
- Mroczi Bliższe = M. Bliższe (M. Rębisze, Rębiszewo), M. Pegry\*, *Mroczi-Rębiszewo*, roż., Rożan, D 6
- Mroczi Dalsze, *Mroczi-Kawki* roż., Rożan, D 6
- Mroczi-Kamiennystok, *Mroczi*, radz., Przytuły, B 7
- Mroczi-Kawki zob. Mroczi Dalsze
- Mroczi-Klekty, liw., Kałużyno, G 6
- Mroczi-Łopuchy, liw., Kałużyno, G 7
- Mroczi-Pegry zob. Mroczi Bliższe
- Mroczi-Rębisze zob. Mroczi Bliższe
- Mroczi-Rębiszewo zob. Mroczi Bliższe
- Mroczi-Stylągi (M. Stelągi), ostr., Somowo, D 7
- Mroczkowa Wola, *Henryków*, tarcz., Jazgarzewo albo Tarczyn, H 5
- Mroczkowice, raw. albo biał., Sierzchowy, I 4
- Mroga, *Mroga Dolna*, raw., Brzezi-ny, H 3
- Mrokowo, *Mroków* — część, tarcz., Tarczyn, G 5
- Mrokowo-Mikołajewo = Mikołajewko\* (Wólka Mrokowska), Mrokowo-Mikołajewo\* (Mrokówko-Mikołajewo), *Mroków* — część, bł., Nadarzyn, G 5
- Mrokowska Wola, tarcz., Tarczyn, G 5
- Mrowiska, *Rowiska*, raw., Żelazna, H 3
- Mrozowa Wola zob. Ugoszcza
- Mrozowo-Milewo zob. Milewo-Roszczyny
- Mrozy, roż., Rożan, D 5
- Mrozy zob. Milewo-Roszczyny
- Mrówki zob. Nielawice-Mrówki
- Mrzegędy zob. Tyszki
- Mszadła (Mszadlna, Mszadł), raw., Lipce, d., H 3
- Mszczonów, miasto, mszczon., Mszczonów, k., H 4
- Mścichiszki zob. Kropy-Mścichy
- Mścichy (M. Wierzch Jedłówka), radz., Radziłowo, B 8
- Mścichy zob. Kropy-Mścichy
- Mścichy-Brzozowo, *Brzozowo*, radz. albo wąs., Białaszewo, A 8
- Mścichy-Wierzch Jedłówka zob. Mścichy
- Mściski zob. Badowo-Mściski, Żaboklik-Mściski
- Mściszew+, gąb., Gąbin?, F 2
- Mściwuje-Puzystok, *Mściwuje*, kol., Płocko, B 7
- Muchnice Stare (Michnice, Michnowo), *Muchnice*, gost., Strzelce, F 2
- Muchnowo, *Muchnow*, gost., Mnich, k., F 2
- Muchowo zob. Mehowo Wielkie
- Murawa (Morawa), *Murawskie Nadbuże*, nur., Nur, E 8
- Murawa Kmieca = M. Kmieca, Murawy-Czarnoty\*, Murawy-Gąsiorki\*, *Morawka*, ciech., Ciemniewko Kośc., D 4
- Murawskie I, II = Murawskie\* (Morawskie, Morawa), Zielonygrąd\*, *Murawskie-Czachy*, *Murawskie-Miazgi*, nur., Czyżewo Kośc., D 8
- Murawskie Nadbużne zob. Murawa
- Murawy (Morawy), kol., Dobrzyjałowo, B 7
- Murawy I, II = M. Gębice\*, M. Gryze\*, M. Przewłoczki\* (M. Jadamki?), M. Tworki\*, M. Ziębły\* (Murawy-Ziemły), *Morawy-Kafasy*, *Morawy-Kopcie*, ciech., Ciemniewko Kośc., D 4
- Murawy-Bachy+, ciech., Ciemniewko Kośc., D 4
- Murawy-Czarnoty zob. Murawa Kmieca
- Murawy-Gąsiorki zob. Murawa Kmieca
- Murawy-Gębice zob. Murawy I, II
- Murawy-Gryze zob. Murawy I, II
- Murawy-Jadamki zob. Murawy I, II
- Murawy-Kalisze (Morawy-Kalisie), *Morawy-Kalisze*, przasn., Krzynowłoga Mł., C 4
- Murawy-Laski, *Morawy-Laski*, ciech., Ciemniewko Kośc., D 4
- Murawy-Przewłoczki zob. Murawy I, II
- Murawy-Śliwki (Morawy Śliwki), *Morawy-Śliwki*, przasn., Krzynowłoga Mł., C 4
- Murawy-Tworki zob. Murawy I, II
- Murawy-Wawry zob. Murawy Wielkie
- Murawy-Wicherki, *Morawy-Wicherki*, ciech., Ciemniewko Kośc., D 4
- Murawy Wielkie = M. Wawry\* (Rudno-Morawy), M. Wielkie (Morawy Wielkie) *Morawy Wielkie*, przasn., Krzynowłoga Wlk., C 4
- Murawy-Ziemły, Murawy-Ziębły zob. Murawy I, II
- Murkowo, wysz., Orszymowo, d., F 3
- Musowały, Musuły zob. Młosowały
- Mużgi zob. Dobrzyca-Jaszczorki
- Mysłaków, soch., Bednary, d., G 3
- Mysłkowice zob. Mysłkowice
- Mysłkowiec-Gniewosy\* (M. Gniewosz, Mysłkowice, Mysłkowiec), *Mysłkowiec-Szczuczyn*, kam., Pniewo, E 5
- Mysłkowiec Stary, *Mysłkowiec Stary*, kam., Pniewo, E 5
- Mysłkowiec-Wypychy zob. Wypychy
- Mysłogoszcz zob. Wola Rososka
- Mysłownia, *Legarda*, gost., Gostynin, k., F 2
- Mysłkowice (Mysłkowice), soch., Chroślin, d., G 2
- Mysłkowiec Stary zob. Mysłkowiec Stary
- Mysłkowiec-Szczuczyn zob. Mysłkowiec-Gniewosy
- Mysłkowo-Bzury, *Mysłkowo*, płoń., Baboszewo, E 3
- Mysłkowo-Grzymki, płoń., Baboszewo, E 3
- Mysłkowo-Pobodzany (Mysłkowo Pobożany), *Mysłkowo-Pobodze*, płoń., Baboszewo, E 3
- Myszadła, liw. albo kam., Jadowo, k., F 6
- Myszczyno, *Myszczyn*, bł., Borzęcin, G 4
- Myszewo zob. Żółtowo-Myszewo
- Myszewo-Myszki zob. Żółtowo-Myszki

- Myszewo-Przasnki zob. Żółtowo-Myszki
- Myszewo-Zafosty zob. Żółtowo-Żuki
- Myszki zob. Miski, Żółtowo-Myszki
- Myszkwowiec zob. Myszkowiec-Gniewosy
- Myszkowiec zob. Myszkowiec-Gniewosy
- Myszyno†, rac., Koziebrody Wlk., D 3
- Myślachowice zob. Bieliny
- Myślilibory, nur., Nur, E 8
- Myślin-Dźwierzno zob. Dźwierzno
- Myślino Koczowe (M. Koczowo), *Myślin-Kocewo*, szreń., Chamsk, D 3
- Myślino Wielkie (M. Wątróbki), *Myślin-Wątróbki*, szreń., Chamsk, D 3
- Naborowiec, zakr., Kamienica Kość, F 4
- Naborowo, zakr., Kamienice Kość., F 4
- Nabrzezie zob. Nabrzeże
- Nabrzeże = Borowie\* (Borowe), Nabrzeże (Nabrzezie), *Nabrzeż*, czer., Karczewie, G 5
- Nacpolsk zob. Nocpalsk Mały, Nocpalsk Wielki
- Nadarzyn, miasto, bł., Nadarzyn, G 4
- Nadborowo zob. Brzostowo-Nadbory
- Nadbory zob. Brzostowo-Nadbory, Tyszki-Nadbory
- Nadbrzeż zob. Nabrzeże
- Nadkole, kam., Kamieniec, k., E 6
- Nadma, warsz., Kobyłka, k., F 5
- Nadolna, raw., Dmosin, H 3
- Nadołki, *Nadułki* – część, wysz., Daniszewo, E 3
- Nadratowo (Nadratów), *Nadrato*-*wo Stare*, szreń., Szreńsko, C 3
- Nadułki zob. Głazowo, Nadołki
- Nagawki zob. Nogawki
- Nagoszewo, kam., Brok, d., D 6
- Nagórczyno zob. Kownaty
- Nagórka zob. Krzeczkowo-Nagórki
- Nagórki zob. Chodakowo Nagórne, Drożęcino-Nagórki, Krzeczkowo-Nagórki, Zamoście
- Nagórki Dobrskie, rac., Rogotworsk, E 3
- Nagórki-Burnak\*, *Nagórki-Olszyny*, rac., Drobnin albo Rogotworsk, E 3
- Nagórki-Jabłoń, zambr., Zambrowo, D 7
- Nagórki-Judyce (N. Klicze), rac., Rogotworsk, E 3
- Nagórki-Olszyny zob. Nagórki-Burnak
- Nagórna Wieś, *Górna Wieś*, bł., Błonie, d., G 4
- Nagórne zob. Peplowo
- Nagórne Michałowo zob. Michałowo Małe
- Nakły zob. Kruki-Nakły
- Nakły-Drężewo, *Nakły*, ostroł., Ostrołęka, C 6
- Nakwasino, *Nakwasin*, wysz., Orszymowo, F 3
- Nałęcz zob. Kałęcz
- Nałęcz, przasn., Przasnysz, D 4
- Napierki Butne (Budne), *Napiórki Butne*, roż., Rożan, D 6
- Napierki Ciężkie, *Napiórki Ciężkie*, roż., Rożan, D 6
- Napierki-Gardziałki (M. Gardziele), *Napiórki-Gardziolki*, roż., Rożan, D 6
- Napierki-Kmotry, *Napiórki-Kmotry*, roż., Rożan, D 6
- Napierki Ładne, *Napiórki Ładne*, roż., Rożan, D 6
- Napiórki Butne zob. Napierki Butne
- Napiórki Ciężkie zob. Napierki Ciężkie
- Napiórki-Gardziolki zob. Napierki-Gardziałki
- Napiórki-Kmotry zob. Napierki-Kmotry
- Napiórki Ładne zob. Napierki Ładne
- Naropna, raw., Żelichnin Mn., I 3
- Naroszezki zob. Chojny-Naroszezki
- Nartołty, Nartuły zob. Rosochate-Świącienica
- Narty, biał., Biała, H 4
- Narty\*, warsz., Milanowo albo Powsino, G 5
- Naruszowo (Naruszewo), *Naruszewo*, sąch., Naruszowo, d., E 4
- Nasielsk zob. Nosilsko
- Nasierowo-Dziurawiniec (N. Durawe, N. Średnie, N. Wielkie Kanonice), *Nasierowo-Dziurawiniec*, ciech., Ciemnewko Kość., D 4
- Nasierowo Górne, ciech., Ciemnewko Kość., D 4
- Nasierowo Nadolne (N. Dolne), *Nasierowo Dolne*, ciech., Ciemnewko Kość., D 4
- Nawiry, Nawiry zob. Budzyno-Nawiry
- Nibork, miasto, *Nidzica*, Prusy Ks., Nibork, B 4
- Niegóra, szreń., Kuczbork, C 3
- Nick Kościelny = N. Kościelny (Niek Kościelne), N. Sasiny\*, Niek Sasiny, Zaborki?, *Nick*, szreń., Nick Kość., C 3
- Niek-Wylazłowo, *Wylazłowo*, szreń., Nick Kość., C 3
- Nidzica zob. Nibork
- Nieboczęc zob. Strękowo-Góra
- Nieborów, soch., Nieborów, G 3
- Nieborzyno, *Nieborzyn*, ciech., Koziczyno Mł., D 4
- Nieborzyno, *Nieborzyn*, sąch., Radzikowo, F 3
- Niebrzydy, radz., Słucz, B 7
- Niechłanino, *Niechłanin*, szreń., Niechłanino, C 3
- Niechnobrza (Niechnobrz), *Niechnabrz*, liw., Oleksin albo Niwiska, G 7
- Niechodzino, *Niechodzin*, niedzb., Ciechanów, D 4
- Niechronka (Jachronka), *Jachronka*, ser., Zgierz, F 5
- Nieciecza, *Nieciecz*, garw., Wilka?, k., H 5
- Niecieplin, garw., Garwolin, k., H 6
- Nieciki-Kamionystok, *Nieciki*, wąs., Słucz, B 7
- Nieciki-Skarzyno = N. Drugie\*, N. Skarzyno (N. Skarzynko), *Skarzynek*, ciech., Kraszowo Kość., D 4
- Niecikowo (Miecikowo), *Niecko*-*wo*, wąs., Wąsosz, A 8
- Niecki zob. Mieczki, Pomorzany-Mieczki
- Nieckowo zob. Niecikowo
- Niedabyl = N. Dziwisze\*, N. Ruski\*, war., Stromiec, I 5
- Niedabyl Stary, *Stara Wieś*, war., Stromiec, I 5
- Niedarzyn (Niedarzyno), płoń., Drozdowo, E 3
- Niedróż Młody, rac., Koziebrody Wlk., D 3
- Niedróż Stary, rac., Koziebrody Wlk., D 3
- Niedrzakowo (Miedrzakowko), *Niedrzaków*, gost., Strzelec, k., F 2
- Niedrzewie (Niedrzewie), *Niedrzew*, gost., Strzelec, k., F 2
- Niedzborz (Międzyborze do 1505 r. wieś Pokrytki), *Niedzbórz*, miasto, niedzb., Niedzborz, D 4
- Niedziałka, *Niedziałka Stara*, garw., Mińsko, G 6
- Niedziałki, szreń., Lipowiec Kość., C 3
- Niedzieliski (Niedzieliska, Niedzieliszyno), *Niedzieliska*, gąb., Jamno, F 3
- Niedźwiada (Miedźwiada Zastępna), *Niedźwiada-Stara Wieś*, gąb., Łowicz NMP, d., G 3
- Niedźwiadna (Niedźwiada), wąs., Niedźwiadna, A 7

- Niedźwieck+, łomż., Smlodowo, C 7
- Niedźwieckie zob. Łodwigówlas-Niedźwieckie
- Niedźwiedzi Kierz, Żelków – część, liw., Niwiska, G 7
- Niedźwiedzica\*\* (Wola Niedźwiedzica, Wólka Niedźwiedzka), kam., Długosiodło albo Lubiel Niedźwiedzica zob. Bobino-Niedźwiedzica
- Niegłos, *Niegłosy*, płck., Płocko, d., E 2
- Niegocino (Niegocin), Niegocin, szreń., Lipowiec Kośc., C 3
- Niegowiec, młyn, nur., Złotoria?, d., D 7
- Niegowo, *Niegów*, kam., Niegowo, E 6
- Nieksyno, *Leksyn*, płck., Łętowo, E 3
- Nielawice = Bolesćino Małe, Bolesćino Wielkie, Nielawice, wis., Wizna, C 7
- Nielawice-Mrówki, *Mrówki* wis., Wizna, C 7
- Niemczewo (Miemczewo, Mięczewo), rac., Drobnin, E 3
- Niemglowy (Niemyglowy, Niemyglowy), biał., Cielądz, I 4
- Niemierowice zob. Niemirowice
- Niemiry, *Niemiry*, kam., Brańsk, d., E 6
- Niemiry zob. Niemierze-Mierzęcino
- Niemierza zob. Sieromino I, II
- Niemierze zob. Strzemieczna-Niemierze
- Niemierze-Mierzęcino (Niemiry, Miemierze), *Niemiry*, nur., Zaręby Kośc., D 7
- Niemierzęta zob. Załuże-Niemierzycze
- Niemierzycze zob. Sąhocino-Niemierzycze, Załuże-Niemierzycze
- Niemierzyna zob. Boguty I, II
- Niemirowice (Niemierowice), biał., Biała, H 4
- Niemiry zob. Niemiry, Niemierze-Mierzęcino
- Niemojewice, war., Warka, k., H 5
- Niemydlowy, Niemyglowy zob. Niemyglowy
- Nienały-Kuleszki (N. Borowe), *Kuleszki-Nienały*, nur., Andrzejów, D 7
- Nienały-Niewstępowo, *Nienały-Niestępowo*, nur., Zaręby Kośc., D 7
- Nienały-Szymany, nur., Zaręby Kośc., D 7
- Niepiekły, *Niepiekła*, zakr., Kroczewo, E 4
- Nieponiej-Wólka\*, *Wólka Kobyla*, liw., Niwiska, G 7
- Nieporęty, warsz., Wieliszewo, k., F 5
- Nieradowo, ciech., Pałuki, D 5
- Nieradowo, mław., Szydłowo Kośc., C 4
- Niesadne (Niesadna), *Niesadna*, garw., Parysewo, k., H 6
- Niesiebėdy-Gorąca, *Gorąca*, ciech., Zielona, D 5
- Niesiebėdy-Stara Wieś = N. Stara Wieś\* (Niesiebėdy-Stara Wieś, N. Stare), N. Szroty\*, *Niesiebėdy*, ciech., Zielona, D 5
- Niesiołowo zob. Niesułow
- Nieski\*, *Słaszy-Mieszki*, zambr., Rudki, C 8
- Nieskorze zob. Niewskurze
- Nieskórz-Stara Wieś zob. Niewskurze
- Niesłuchowo, płck., Miszewo Murowane, d., F 3
- Niesłuchowo, Niesłuchy zob. Wyszczele-Niesłuchy
- Niesnaska zob. Płatkowo
- Niespusza, gąb., Żłakowo Cerkiewne, d., G 3
- Niestępowo, ser., Koprzywnica, E 5
- Niestoimie (Niestomy, Niestoim, Niestojemie), *Niestum*, ciech., Ciecchanów, D 4
- Niesułow, przasn., Siedlec, C 5
- Niesułow, *Niesiołowo*, rac., Raciąż, D 3
- Niewiadów, raw., Małecz, I 3
- Niewikł = Niewikł (Niewikle), sąch., par. Płońsko, Niewikł Mała\*, sąch. albo ciech., par. Gromadzino albo Płońsko, *Niewikła*, E 4
- Niewodowo = Dzierżanowo\*, Niewodowo, wis., Drozdowo, C 7
- Niewskurze (Nieskorze), *Nieskórz-Stara Wieś*, nur., Złotoria, d., D 7
- Niewstępowo zob. Nienały-Niewstępowo
- Nieźdrzewie zob. Nieźdrzewie
- Nieznachy = Nieznachy (Piasek?, Długi Ostrów?), Wituski\*, *Kępa Antonińska*, gąb., Zakrzewo, F 3
- Nieznaska zob. Niesnaska
- Nieździno × 3 (w XVII w. N. Ciołkowo, N. Jeżowskie, N. Sędzie), *Nieździno* – część, wysz., Orszymowo, F 3
- Nieździno-Perki, *Perki*, wysz., Orszymowo, F 3
- Ninoty zob. Gadomiec-Miłocięta, Zambrzyca-Króle
- Niskie, bł., Błonie, d., G 4
- Niskie, *Niskie Wielkie*, przasn., Krzynowłoga Wlk., B 5
- Niskie Bobry zob. Romany-Bobry
- Nistowe, *Mistów*, garw., Mińsko, G 6
- Niszczycze, blsk., Bielsko, E 2
- Niwa, wysz., Gumino, E 3
- Niwa zob. Czerwona Niwa, Stępnia
- Niwiska, *Niwiski*, liw., Niwiska, G 7
- Niwiska zob. Wyłazy
- Niwkowo, wis., Wizna, k., C 8
- Niwna, raw., Kurzeszyn, H 3
- Niździn zob. Duplice, Nieździno
- Noepalsk Mały (Nospalsko), *Nacpolsk* – część, sąch., Żukowo Wlk., E 3
- Noepalsk Wielki, *Nacpolsk* – część, sąch., Żukowo Wlk., E 3
- Nogawki, ostroł., Goworowo, D 6
- Nogawki, *Nagawki*, raw., Dmosin, H 2
- Nogietki zob. Umienino-Nogietki
- Noiszewo (Nosiszewo, Nowiszewo), *Noiszew*, liw., Pniewnik, F 6
- Nory zob. Rudki-Nory
- Nosarzewo I, II = N. Małe\*, N. Wielkie\* (N. Stare), *Nosarzewo Borowe*, *Nosarzewo Polne*, mław., Szydłowo Kośc., C 4
- Nosilsko (Nosielsk), *Nasielsk*, miasto, nowom. albo ser., Nosilsko, d., E 4
- Noskowice zob. Karwosiek-Noskowice
- Noskowo Małe (N. Bliższe), *Noskowo* – część, zakr., Kamienica Kośc., F 4
- Noskowo Wielkie (N. Dalsze), *Noskowo* – część, zakr., Kamienica Kośc., F 4
- Nospalsko zob. Noepalsk Mały
- Nosy, *Nosy-Poniatki*, tarcz., Lutkówka, H 4
- Nosy, tarcz., Tarczyn, H 4
- Nowa Dąbrowa zob. Dąbrowa-Nowa Wieś
- Nowa Ruda, *Ruda*, raw., Skwiernievice, d., H 3
- Nowa Wieś, blsk., Drobnin, D 3
- Nowa Wieś, *Wyrzyki Nowe*, łomż., Puchały, C 7
- Nowa Wieś (N. W. Grzebskie) *Nowa Wieś Wlk.*, mław., Grzebsk, C 4
- Nowa Wieś, *Nowa Wieś Dmochy*, mław., Janowiec Kośc., B 4
- Nowa Wieś, *Nowa Wieś Mała*, mław., Mława, k., C 4
- Nowa Wieś, nowom. albo ser., Nosilsko, d., E 4
- Nowa Wieś, ostroł., Rzekuń, C 6
- Nowa Wieś, *Milewo-Nowa Wieś*, przasn. albo ciech., Krasne, D 5
- Nowa Wieś, rac., Grodzanowo Kośc., D 3

- Nowa Wieś, = Nowa Wieś, Płaczkowo\* roz., Nowa Wieś, C 6
- Nowa Wieś, (Chelmno), soch., Wiskitki Kośc., G 3
- Nowa Wieś, war., Boglewice, H 5
- Nowa Wieś, wysz., Daniszewo, E 3
- Nowa Wieś zob. Dąbrowa-Nowa Wieś, Duczymino-Nowa Wieś, Grabowo, Grabowo Nowe, Mędowo, Nowa Wola, Nowe Osówno, Ochenki-Nowa Wieś, Ojzrenie, Podbiele Małe, Przykuty, Sarnowo-Nowa Wieś, Seroczyno-Wola, Sowa Wola, Tymianka-Nowa Wieś, Wyszemierze-Nowa Wieś, Zakrzewo Nowe, Zalesie-Nowa Wieś
- Nowa Wieś Czyżewo zob. Czyżewo Nowe
- Nowa Wieś Dmochy zob. Nowa Wieś
- Nowa Wieś Grzebskie zob. Nowa Wieś
- Nowa Wieś Mała zob. Nowa Wieś
- Nowa Wieś Ołdakowska, *Oldaki*, ostroł., Rzekuń, C 6
- Nowa Wieś Wielka zob. Nowa Wieś
- Nowa Wola, *Wólka Smolana*, soch., Brochowo Wlk., F 3
- Nowa Wola, war., Głowaczewo, I 5
- Nowa Wola (Nowa Wieś), warsz., Piaseczno, k., G 5
- Nowa Wólka zob. Borówka
- Nowaki, raw., Maków, d., H 3
- Nowaki-Broszkowo, *Nowaki*, liw., Niwiska, G 7
- Nowe Dobre zob. Dobre Nowe
- Nowe Lipiny zob. Wagan
- Nowe Miasto, *Nowe Miasto nad Pilicą*, miasto, biał., Nowe Miasto, I 4
- Nowe Miasto, miasto, nowom., Nowe Miasto, k., E 4
- Nowe Miasto zob. Warszawa Nowa
- Nowe Miasto nad Pilicą zob. Nowe Miasto
- Nowe Osówno (Nowa Wieś, Osowieńska Wola), *Nowa Wieś*, liw., Pniewnik albo Czerwonka, F 6
- Nowiny zob. Szczepanki-Nowiny
- Nowiny Żbiki zob. Zdbiki-Stara Wieś
- Nowiszewo zob. Noiszewo
- Nowodwór (Nowy Dwór), *Nowy Dwór*, miasto, warsz., Okunino, F 4
- Nowogród, miasto, łomż., Nowogród, k., C 7
- Nowy Dwór zob. Nowodwór, Po-dole
- Nożewo zob. Nożewo-Łaskarze
- Nożewo-Bobino zob. Bobino-Niedźwiedzica
- Nożewo-Dobrołęka\*, *Dobrołęka-Maćki*, roz., Ostrołęka, C 6
- Nożewo-Kordowo, *Kordowo*, roz., Ostrołęka, C 6
- Nożewo-Łaskarze, *Nożewo*, roz., Ostrołęka, C 6
- Nożewo-Niedźwiedzica zob. Bobino-Niedźwiedzica
- Nur, miasto, nur., Nur, k., E 7
- Nużewo Małe, *Nużewko*, ciech., Ciechanów, D 4
- Nużewo Wielkie, *Nużewo*, ciech., Ciechanów, D 4
- Obidzino zob. Kołaki-Budzino, Świąszki-Obidzino
- Obidzino-Adamy (Jadamy), *Obiedzino*, kol., Lachowo, B 7
- Obidzino-Bambugi, Obidzino-Banbugi, Obidzino-Bandugi zob. Obidzino-Suwały
- Obidzino Górne zob. Obidzino Nagórne
- Obidzino-Grzybiki, Obidzino-Grzybki, Obidzino-Grzyby zob. Obidzino-Suwały
- Obidzino Nagórne = O. Nagórne (O. Górne), O. Szostaki\* (O. Świecilichy?), *Obiedzino Górne* ciech., Pałuki, D 4
- Obidzino-Suwały = O. Banbugi\* (O. Bambugi, O. Bandugi), O. Grzybiki\* (O. Grzybki, O. Grzyby), O. Suwały (O. Simaki?), *Obiedzino-Suwały*, ciech., Pałuki, D 5
- Obidzino-Szostaki zob. Obidzino Nagórne
- Obidzino Wielkie Jaski, *Jask*, kol., Lachowo, B 7
- Obiecanowo, mak., Maków, D 5
- Obiedzino zob. Obidzino-Adamy
- Obiedzino Górne zob. Obidzino Nagórne
- Obiedzino-Suwały zob. Obidzino-Suwały
- Obiedzino-Świecilichy zob. Obidzino Nagórne
- Obiesy zob. Bieniewice
- Oble (O. Gajowniczy, Zalesie, Zabiesie), kam., Jadowo, k., F 6
- Obląki zob. Karwowo-Obląki
- Obludzino, *Obludzin*, mak., Węgrzynowo, D 5
- Oborki (Obory), *Obory*, gąb., Hów, F 3
- Oborula\*, *Kocerańska Wólka*, tarcz., Rembierkowo, H 4
- Obory zob. Oborki
- Obory Małe (O. Oborskie), *Obory* — część, czer., Cieciszewo, G 5
- Obory Wielkie (O. Wyszogrodz-
- kie), *Obory* — część, czer., Cieciszewo, G 5
- Obrąb, czer., Sobikowo, H 5
- Obrąb, *Obręb*, garw., Parysewo, H 6
- Obrąb, kam., Niegowo, F 6
- Obrąb, przasn., Węgra, C 4
- Obrąb, sach., Sączocin, E 4
- Obrąb, *Obręb*, siepr., Lutocino, D 3
- Obrąb-Goski (Obrębskie Goski), *Obrębskie Goski*, nur., Rosochate Kośc., D 7
- Obrąb Mały, *Obręb Mały*, płck., Borzewo, E 2
- Obrąb Mały zob. Obrąbek
- Obrąb-Smolki zob. Mory
- Obrąb Wielki, *Obręb Wielki*, płck., Borzewo, E 2
- Obrąb Wielki, *Obręb Wielki*, ser., Dzierżeninino, E 5
- Obrąbek (Obrąb Mały), *Obrębek*, ser., Dzierżeninino, E 5
- Obręb zob. Obrąb
- Obręb Mały zob. Obrąb Mały
- Obręb Wielki zob. Obrąb Wielki
- Obrębek zob. Obrąbek
- Obrębiec (O. Mały), przasn., Węgra, C 4
- Obrębiec-Gacz zob. Mosaki-Gać
- Obrębiec-Łączka zob. Mosaki-Łączka
- Obrębiec Mały zob. Obrębiec
- Obrębiec-Rukle zob. Mosaki-Rukle
- Obrębskie Goski zob. Obrąb-Goski
- Obryckie zob. Obrytki
- Obrypnie zob. Kwasięborzyno Wielkie
- Obryte, kam., Obryte, d., E 5
- Obryte, nur., Nur, E 8
- Obryte zob. Obrytki-Rostuszewo
- Obrytki (Obryckie, Obryte), radz., Romany, B 7
- Obrytki-Rostuszewo, (Rostuszewo-Obryte) *Obrytki*, wąż., Wąsosz, A 7
- Ochenki-Nowa Wieś, *Ochenki Nowe*, roz., Sieluń, D 6
- Ochenki-Stara Wieś, *Ochenki Stare*, roz., Sieluń, D 6
- Ochniowo-Ujazdowo zob. Ujazdowo I, II
- Oczaswały (O. Długoszewo, Oczaswały), *Piekietko*, grodz., Lewiczyn, H 5
- Oczaswały Wielkie (O. Styla), *Oczaswały*, grodz., Lewiczyn, H 5
- Oczki zob. Karwowo-Wszebory
- Oczoswały zob. Oczaswały
- Oczoswały-Styla zob. Oczaswały Wielkie
- Odmy zob. Długoleka-Odmy
- Odnoga\*\*, siepr?, Rościszewo
- Odolany, *Warszawa-Odolany*, warsz., Wielka Wola, d., G 5
- Odrana Wola zob. Matusowa Wola

- Odrzywół, *Odrzywolek*, grodz., Grodziec, H 4
- Odrzywół, miasto, woj. sandom., Odrzywół, I 4
- Odrzywół, soch., Błonie, G 4
- Ogigiel, *Ogidel*, młyn, mszczon, Grodzisko?, k., G 4
- Ogłeda, *Ogłeda Szlachecka*, przasn., Przasnysz, C 5
- Ogony, roż., Sieluń, D 6
- Ogorzelice, płck., Proboszczowice, E 2
- Ogrodzenie (Ogrodzienice), *Ogrodzienice*, grodz., Jasieniec, H 5
- Ogrodzona Łąka zob. Połazie-Ogrodzona Łąka
- Ogródek, liw., Grębkowo, F 7
- Ojrzanowo, *Ojrzanów*, tarcz., Żelechów, G 4
- Ojrzenie = O. Łabędy\*, O. Nowa Wieś\*, O. Wielkie Męcikał\*, *Ojrzeń*, ciech., Kraszowo Kośc., D 4
- Ojrzenie-Grabowiec, *Grabowiec*, ciech., Kraszowo Kośc., D 4
- Ojrzenie-Lipowiec, *Lipowiec*, ciech., Kraszowo Kośc., D 4
- Ojrzenie-Łabędy zob. Ojrzenie
- Ojrzenie-Nowa Wieś zob. Ojrzenie
- Ojrzenie-Trzpioly, *Trzpioly*, ciech., Kraszowo Kośc., D 4
- Ojrzenie Wielkie Męcikał zob. Ojrzenie
- Ojrzenie-Wojtkowa Wieś (O. Wojtkowe), *Wojtkowa Wieś*, ciech., Kraszowo Kośc., D 4
- Ojrzeń zob. Ojrzenie
- Okęcie, *Warszawa-Okęcie*, warsz., Służewo, G 5
- Okół (Dybla-Stary Okół), wąs., Białaszewo, A 8
- Okrasino, *Okrasin*, radz., Radziłowo, k., B 8
- Okreglica (Okraglica), *Siekluki* – część, war., Błotnica, I 5
- Okrzeszyn, warsz., Powsino, k., G 5
- Okunie zob. Targonie, Tymianka-Okunie
- Okuniew (Długa Wola), miasto, warsz., Okuniew, F 5
- Okunino, *Okunin*, warsz., Okunino, F 4
- Okuń zob. Długa Okuń
- Okuńska Wola zob. Wola Okuńska
- Okurowo-Brzozowo, *Brzozowo*, kol., Lachowo, B 7
- Okurowo-Młodzianowo, *Okurowo*, kol., Lachowo, B 7
- Olbracheice = Bieńki O\*, Olbracheice, ser. albo nowom., Pułtowski, E 5
- Olchówka zob. Komorowo
- Olcuchy zob. Kołaki-Budzino
- Oleksanka, *Oleksianka*, garw., Latowicz, k., G 7
- Olekse zob. Strzemieczna-Aleksice
- Oleksianka zob. Oleksanka
- Oleksin, liw., Oleksin, G 7
- Oleksino, *Oleksin*, garw., Kołybiel, G 6
- Oleśnica (Olsenica), garw., Wodynie, G 7
- Oleśnik, biał., Błędów, H 4
- Olki zob. Brunaki-Olki, Załuże
- Olki-Kurzątki (O. Kurzątko), *Olki*, roż., Gąsowo, C 5
- Olsenica zob. Oleśnica
- Olsza zob. Olsze
- Olszak, młyn, nowom. albo ser., Pułtowski, d., E 5
- Olszamowice zob. Karwowo-Obłąki
- Olszamowo, *Olszanowo*, płck., Bodzanowo, d., F 3
- Olszamowo zob. Karwowo-Obłąki
- Olszamy, *Olszany* – część, grodz., Jasieniec, H 5
- Olszamy-Oprzątki, *Olszany*, grodz., Goszczyn, I 5
- Olszanka, kam., Wyszkowo, E 6
- Olszanka zob. Mężenino-Wierzch
- Olszanka, Ożary-Olszanka, Trzaski-Olszanka, Zatorska Wola
- Olszanowo zob. Olszamowo
- Olszany zob. Olszamy, Olszamy-Oprzątki, Pitalewo
- Olsze, *Olsza*, raw., Jeźów, H 3
- Olszewiec, przasn., Węgra, C 4
- Olszewice zob. Kałuszyno-Olszewice
- Olszewie zob. Kałuszyno-Olszewice
- Olszewka zob. Olszowa Struga
- Olszewko zob. Olszewo Kuczborskie
- Olszewnica, *Olszewnica Stara*, warsz., Chotomów?, F 5
- Olszewnica zob. Kałuszyno-Olszewice
- Olszewnica Stara zob. Olszewnica
- Olszewo, łomż., Smlodowo, C 7
- Olszewo zob. Janczewo Wielkie
- Olszewo Godlewo Wronie, Olszewo Chamskie
- Olszewo-Barycze zob. Olszewo-Chlebowo
- Olszewo-Bołaki, mław., Żmijewo Kośc., C 4
- Olszewo-Borki zob. Olszewo-Dreżewo
- Olszewo-Borzymy, mław., Żmijewo Kośc., C 4
- Olszewo-Bronisze zob. Olszewo-Chlebowo
- Olszewo Chamskie, *Olszewo*, szreń., Chamsk, C 3
- Olszewo-Chlebowo = O. Chlebowo (O. Barycze, O. Bronisze, O. Wolmiry), O. Żebry\*, mław., Żmijewo Kośc., C 4
- Olszewo-Dreżewo\*, *Olszewo-Borki*, ostrol., Ostrołęka, C 6
- Olszewo-Góry = O. Góry, O. Seroki\*, *Olszewo-Góra*, radz., Romany, B 7
- Olszewo-Grzymki, mław., Żmijewo Kośc., C 4
- Olszewo-Korzybie, Mław., Żmijewo Kośc., C 4
- Olszewo Kuczborskie, *Olszewko*, szreń., Kuczbork, C 3
- Olszewo Małe, wis., Dobrzyjałowo, B 7
- Olszewo-Marcisze, mław., Żmijewo Kośc., C 4
- Olszewy-Olmiry zob. Olszewo-Chlebowo
- Olszewo-Piaski\*, mław., Żmijewo Kośc., C 4
- Olszewo-Przyborowo, zambr., Rudki, C 8
- Olszewo-Reszki, mław., Żmijewo Kośc., C 4
- Olszewo-Seroki zob. Olszewo-Góry
- Olszewo-Stęcel, mław., Żmijewo Kośc., C 4
- Olszewo-Tosie (O. Tosze), mław., Żmijewo Kośc., C 4
- Olszewo-Wolmiry zob. Olszewo-Chlebowo
- Olszewo-Żebry zob. Olszewo-Chlebowo
- Olszowa Struga (Olszewka), *Olszewka*, ciech., Ciemnowko Kośc., D 4
- Olszowa Wola zob. Wola Żelezińska
- Olszówka zob. Ruda Olszowska
- Olszyce, *Olszyc*, garw., Wodynie, G 7
- Olszyny, *Olszyny Stare*, zakr., Krysk, d., E 4
- Olszyny-Słubica = Bagno\*, Olszyny S., *Olszyny*, wis., Drozdowo, C 7
- Olszyny Stare zob. Olszyny
- Ołtowo zob. Ołtowo
- Ołdaki (Hołdaki), *Grodzick-Ołdaki*, nur., Andrzejów, D 7
- Ołdaki = O. Królowo\*, O. Średnie\*, O. Wielkie\*, nowom., Gzy, E 5
- Ołdaki zob. Gośniewice-Oldaki, Nowa Wieś Ołdakowska
- Ołdaki-Królowo zob. Ołdaki
- Ołdaki Magna Brok (Ołdaki a Magna Brok), nur., Czyżewo Kośc., D 7
- Ołdaki-Połomia (Hołdaki P.), *Ołdaki-Polonia*, nur., Andrzejów, D 7
- Ołdaki Średnie zob. Ołdaki
- Ołdaki Wielkie zob. Ołdaki
- Ołowie × 2 (Ołowskie), *Ołowskie*, nur., Nur, E 8
- Ołtarze-Gulacze (Hołtarze, Ołta-

- rzewo G.), *Ołtarze-Gulacze*, nur., Nur, E 7
- Ołtarzewo, *Ołtarzew*, bł., Żbików, G 4
- Ołtarzewo zob. Ołtarze-Gulacze
- Omieciny, *Omieciny*, zakr., Juniec, E 4
- Omiętki, Omiotki, Omioty zob. Tańsk-Omiotki
- Omulew, *Ostrołęka* – część, młyn, ostroł., *Ostrołęka*, k., C 6
- Ondy-Czarnowo, *Undy-Czarnowo*, zambr., Kołaki Str., C 8
- Opacz, czer., Cieciszewo, G 5
- Opacz Mała, warsz., Raszyniec, G 5
- Opacz Wielka, *Warszawa-Opacz Wielka*, warsz., G 5 Raszyniec
- Opatowiec, blsk., Starożreby, d., E 3
- Opaty zob. Przeździecko-Grzymki
- Opechały zob. Koleczyno
- Opechowo = Głodowo Nowe\*, Opechowo, ostroł., Kleczkowo, C 6
- Opiechy zob. Jabłonowo-Opiechy, Waśniewo-Opiechy
- Opiłki Płoskie zob. Płoskie Piotrowięta
- Opinogóra Gołyńska, *Opinogóra Dolna*, ciech., Pałuki, D 4
- Opinogóra Wielka (O. Wielka Królewska), *Opinogóra Górna*, ciech., Pałuki, k., D 4
- Opipy, *Opypy*, bł., Brwinowo, k., Opipy zob. Szczuki Małe [G 4
- Opole, *Opole Stare*, liw., Niwiska, G 7
- Oporów, miasto, woj. łącz., Oporów, F 2
- Opoźdźewo, *Opoźdźew* war., Wrocławszewo, H 5
- Oprzałki zob. Olszamy-Oprzałki
- Opypy zob. Opipy
- Orciechów zob. Arciechowo
- Orla Góra, biał., Biała, d., H 4
- Orle zob. Gutowo Orle
- Orlikowo, wis., Jedwabne, B 7
- Orło zob. Orzeł
- Orłów, miasto, woj. łącz., Orłów, G 2
- Orły, ciech., Suńsk, D 4
- Orły, *Orły-Cesin*, soch., Sochaczew, F 3
- Orły, *Ożarów* – część, warsz., Babice, G 4
- Orły-Cesin zob. Orły
- Orszymowo, wysz., Orszymowo, k., F 3
- Oryszewo zob. Orzyszów
- Orzechowo, *Orzechów Stary*, liw., Czerwonka, F 7
- Orzechowo, nowom. albo ser., Pomnichowo, d., F 5
- Orzeł\*, *Orło*, nur., Złotoria, d., E 7
- Orzełek (Orzeł), kam., Sadowne, d., E 7
- Orzełki zob. Cywino-Orzełki
- Orzeszki\*, płoń., Drozdowo, D 3
- Orzeszki zob. Chmieleń
- Orzyc, mak., Szelków, D 5
- Orzyszów (Orzyszewo), *Oryszew*, soch., Wiskitki Kośc., G 4
- Osecki zob. Długoleka-Osecki
- Oseka, liw., Jadowo albo Pniewnik, F 6
- Osiecko, *Osieck*, miasto, garw., Osiecko, k., H 6
- Osieczek, tarcz., Jeziora Mł., H 4
- Osieczek zob. Osiek
- Osiek, bł., Błonie, k., G 4
- Osiek, gąb., Kocierzewo, d., G 3
- Osiek, *Osieczek*, sąch., Naruszowo, E 3
- Osiek, wysz., Kobylniki, F 3
- Osiek, wysz., Pilchowo, E 3
- Osiek, zakr., Juniec, E 4
- Osiek zob. Pniewo
- Osiek Dolny zob. Osiek Mały
- Osiek Górny zob. Osiek Stary
- Osiek Mały, *Osiek Dolny*, nowom., Gołymino Kośc., D 5
- Osiek Piaseczny, rac., Koziebrody Wlk., D 3
- Osiek Stary, *Osiek Górny*, nowom., Gołymino Kośc., D 5
- Osiek-Szymanowięta zob. Osiek-Włostybory
- Osiek Wielki, rac., Zawidz Kośc., D 3
- Osiek-Włostybory (O. Włościbory, O. Włościbory, O. Szymanowięta), rac., Koziebrody Wlk., D 3
- Osiek-Wólka zob. Wola
- Osiemborowo, *Osiemborów*, war., Magnuszewo, H 5
- Osiny, garw., Mińsko, G 7
- Osiny, gąb., Kiernoza, G 3
- Osiny, gost., Gostynin, F 2
- Osiny, raw., Dmosin, H 2
- Osiny, war., Boglewice, H 5
- Oskoblok zob. Smoleń-Daćbogi
- Osmolin, miasto, gąb., Osmolin, k., F 3
- Osmolino, *Osmolinek*, wysz., Bodzanowo, d., F 3
- Osmolska Wieś, *Osmólsk*, gąb., Osmolin, k., F 3
- Osobne zob. Czaplice Osobne
- Ososki zob. Długoleka-Osecki
- Osowa Wola\*\* (O. Wólka, Turki), tarcz., Lutówka
- Osowiec, wąs., Białaszewo, A 8
- Osowiec, mszczon., Grodzisko, G 4
- Osowiec zob. Ossowo
- Osowiec Kmiecny zob. Osowiec Wielki
- Osowiec Mały, *Osowiec Szlachecki*, przasn., Przasnysz, C 5
- Osowiec Wielki, *Osowiec Kmiecny*, przasn., Przasnysz, C 5
- Osowieńska Wola zob. Nowe Osówno
- Osowo\*, czer., Jazgarzewo, G 5
- Osówka, szreń., Lubowidz albo Zielona, C 3
- Osówno Stare, *Osówno*, liw., Czerwonka, F 6
- Osówno zob. Nowe Osówno
- Ossa, biał., Biała, H 4
- Ossowice, biał., Cielądz, I 4
- Ossowiec zob. Ossowo
- Ossowo, *Ossów*, warsz., Okuniew albo Kobyłka, F 5
- Ossowo (Ossowiec), *Ossowiec*, zambr., Zambrowo, D 7
- Ossuty zob. Witosławice
- Ostasze zob. Sulki-Ostasze
- Ostasze-Połomia\*, *Ostaszki*, liw., Pniewnik, F 6
- Ostasze-Włoski zob. Ostaszewo-Włoski
- Ostaszewo zob. Begno-Ostaszewo
- Ostaszewo-Czernie (O. Czernie, O. Czernie, Wola-Ostaszewo, Wola Ostaszewska), ciech., Szyszki, D 4
- Ostaszewo-Lejce zob. Lewice
- Ostaszewo-Panki, *Ostaszewo-Pańki*, ciech., Szyszki, E 4
- Ostaszewo Wielkie, ciech., Szyszki, D 4
- Ostaszewo-Włoski (O. Włosty, Ostasze-Włoski), *Ostaszewo-Włuski*, ciech., Szyszki, E 4
- Ostaszewo-Wola zob. Ostasze-Czernie
- Ostaszki zob. Ostasze-Połomia
- Ostra Łąka zob. Ostrołęka
- Ostrałąka (Ostrołęka), *Ostrołęka*, raw., Głowno, H 2
- Ostre Koło, *Ostrykół*, kam., Długosiodło, D 6
- Ostrołęka, miasto, ostroł., Ostrołęka, k., C 6
- Ostrołęka = Ostrołęka (Ostra Łąka), Stara Ostrołęka (Wieska Ostrołęka, Wólka Ostrołęcka), war., Ostrołęka, H 5
- Ostrołęka zob. Omulew, Ostrałąka
- Ostrowce = O. Małe (Kopciowizna, O. Kopeć), O. Wielkie, gąb., Brzozów, F 3
- Ostrowe Dyle zob. Ostrowy-Dyle
- Ostrowe Kokacze zob. Ostrowy-Kokacze
- Ostrowe Kopcice zob. Ostrowy-Kopcice
- Ostrowe Przedbory zob. Ostrowy-Przedbory
- Ostrowe Zbrochy zob. Zbrochy
- Ostrowia, *Ostrów Mazowiecka*, miasto, ostr., Ostrowia, k., D 7
- Ostrowia zob. Mendowo
- Ostrowie zob. Ostrowy-Dyle
- Ostrowiec, czer., Karczewie, G 5

- Ostrowy (Ostrowy-Gędora, Ostrowy, Płaskie), kam., Wysz-kowo, E 6
- Ostrowy, *Żebry-Ostrowy*, roz., Ostrolęka, C 6
- Ostrowy, siepr., Jeżewo, d., D 3
- Ostrowy, siepr., Kurowo, D 2
- Ostrowy-Dyle (Ostrowie), *Ostrowe Dyle*, przasn., Krzynowłoga Mł., C 4
- Ostrowy-Gędora zob. Ostrowy
- Ostrowy-Kokacze (O. Kakacze) *Ostrowe Kokacze*, przasn., Krzynowłoga Mł., C 4
- Ostrowy-Kopcie (Ostrowe Kopcie), przasn., Krzynowłoga Mł., C 5
- Ostrowy-Przedbory, *Ostrowe Przedbory*, przasn., Krzynowłoga Mł., C 5
- Ostrożna (Ostrożna), nur., Somowo, d., D 7
- Ostrów, *Ostrówek*, czer., Góra, H 5
- Ostrów, czer., Karczewie, G 6
- Ostrów\*\*, liw., Kałuszyno
- Ostrów, siepr., Rościszewo, D 2
- Ostrów, szreń., Szreńsko, C 3
- Ostrów (Łęg), *Półko*, war., Konary, d., H 5
- Ostrów, war., Magnuszewo, I 5
- Ostrów\*, wąs., Grabowo, B 7
- Ostrów zob. Kołaki-Gunie-Ostrów, Ostrowy, Ostrów, Ostrówek-Kamirów, Rostki
- Ostrów Długi zob. Nieznachy
- Ostrów-Kamirów zob. Ostrówek-Kamirów
- Ostrów Mazowiecka zob. Ostrowia
- Ostrów Zbąski+, szreń., Zgliczyno, D 3
- Ostrówek, liw., Niwiska, G 7
- Ostrówek zob. Ostrów
- Ostrówek-Kamirów (Ostrów-Kamirów), *Ostrów*, soch., Łowicz-ś. Duchą, d., G 3
- Ostrybór, garw., Wilka, H 6
- Ostrykół zob. Ostre Koło
- Ostrzkowo Małe, *Ostrzykowo* — część, wysz., Łubki, E 3
- Ostrzkowo Wielkie, *Ostrzykowo* — część, wysz., Łubki, E 3
- Ostrzyniewo zob. Świercze-Ostrzyniewo
- Osuchowa zob. Osuchowo
- Osuchowo, *Osuchów*, grodz., Przybyszewo, d., I 4
- Osuchowo (Osuchowa, Wola Osuchowa), kam., Długosiodło, d., E 6
- Osuchowo, *Osuchów*, mszczon., Osuchowo, H 4
- Oszezerze zob. Polikowo-Oszezerze
- Ościłowo, niedzb., Sulerzyż, d., D 4
- Ośnica, mak., Karniewo, D 5
- Ośnica, płek., Jemielnica, E 2
- Ośnik (Uśnik), *Uśnik*, łomż., Szczepankowo, d., C 7
- Ośniki zob. Uśniaki
- Otałaż Mała, *Otałażka*, biał., Mogilnica, d., I 4
- Otałaż Wielka, *Otałaż*, biał., Mogilnica, d., I 4
- Otoczna, *Otocznia Stara*, mław., Wyszyny, C 4
- Otole zob. Gosie-Otole
- Otolinko+ (Otolino Kapitulne), płek., Jemielnica, d., E 2
- Otolino, płek., Jemielnica, E 2
- Otrębusze, *Otrębusy*, bł., Brwinowo, G 4
- Otrokowie zob. Zbyszyno
- Otwocko I, II = O. Całowańskie, O. Duckie, O. Zbroszek, *Otwock Wielki*, *Otwock Mały*, czer., Karczewie, G 5
- Oziemkówka zob. Ozimkowa Wola
- Ozimiech (Ozimiecz), *Ożumiech*, przasn., Dzierzgowo, C 4
- Ozimkowa Wola (Oziemkówka), *Oziemkówka*, garw., Miastkowo Wlk., H 6
- Ozorów, liw., Wodynie, G 7
- Ożarki-Olszanka zob. Ożary-Olszanka
- Ożarowo, *Ożarów* — część, warsz., Żbików, k., G 4
- Ożarów zob. Orły, Ożarowo
- Ożary-Olszanka, *Ożarki-Olszanka*, zambr., Rudki, C 8
- Ożary-Stara Wieś = O. Jakubowizna\*, O. Zambrzyca\*, *Ożary Wielkie*, zambr., Rudki, C 8
- Ożumiech zob. Ozimiech
- Pabierowice (Pabirowice), grodz., Jasieniec, H 5
- Pacowo, *Pacew*, grodz., Przybyszewo, k., I 5
- Pacha zob. Dzbynino Pyszna Pacha
- Pachelki zob. Konarzewo-Gołębki
- Pachoły zob. Tymianka-Pachoły
- Pachory zob. Turowo-Pachury
- Pachowice zob. Pachy
- Pachratka zob. Pęczratka
- Pachuczyno (Pachutki), *Pachuczyn*, kol., Kolno, B 7
- Pachun, Pachury zob. Turowo-Pachury
- Pachutki zob. Pachuczyno
- Pachy = Pachowice\*, Pachy, biał., Biała, H 4
- Paciorek zob. Gradowo-Dziubino
- Pacyna (Pacyńska Wieś?), miasto, gąb., Pacyna, F 2
- Paczoski\*, zambr., Zambrowo, D 7
- Paczoski zob. Zalesie-Paczoski
- Paduchy zob. Krajewo Stare, Porzece Gajowe
- Pajewko Małe zob. Pajewo-Szwelice
- Pajewko Wielkie zob. Pajewo Wielkie
- Pajewo-Cety, *Pajewo-Cyty*, ciech., Pałuki, D 4
- Pajewo Jedytów zob. Kobylino-Jedyty
- Pajewo-Rżyski (P. Rzyeczki, Rzyszczyki), ciech., Pałuki, D 4
- Pajewo-Szwelice (P. Szwelica, P. Swielicze, Pajewko Małe?), ciech., Pałuki, D 4
- Pajewo Wielkie (Pajewko Wielkie), ciech., Pałuki, D 4
- Pajki zob. Krajewo-Pajki
- Pakącze zob. Dąbrówka
- Pakoszewo zob. Gzy
- Palczew zob. Bońkowa Wieś
- Palczewo (Palczowa), *Palczew* — część, war., Wrociszewo, I 5
- Paleniec zob. Poleniec
- Paliszyno zob. Wola Pieczyńska
- Paluchy zob. Godacze Wielkie
- Pałapus, *Pałapus Włociański*, ostr., Ostrowia, D 7
- Pałuki, ciech., Pałuki, D 4
- Pamiętna, raw., Skwierniewice, d., H 3
- Panki zob. Kęse-Panki, Kłodno, Ostaszewo-Panki, Smosarz-Pianki, Świerze-Panki
- Paplin, biał., Jaruzel, H 4
- Paproć Mała zob. Paprotna
- Paprotna (Paprotnia), *Paprotnia*, biał., Sadowice, I 4
- Paprotna\* *Paproć Mała*, nur., Złotonia, d., D 7
- Paprotna, *Paprotnia Stara*, soch., Pawłowice, G 4
- Paprotna, *Paprotnia*, war., Głowaczewo, I 5
- Paprotna zob. Drewnowo-Dmochy, Jeziorka-Paprotna, Pieńki-Paprotna
- Paprotnia zob. Paprotna
- Paprotnia Stara zob. Paprotna
- Parczew, Parczów zob. Rosocha
- Parkoczewo, wysz., Bodzanowo, d., F 3
- Parkosze zob. Skarżyno
- Parlino, *Parlin*, wysz., Czerwieńsko, d., F 3
- Parule, *Parole*, tarcz., Tarczyn, G 4
- Parulice, *Parolice*, raw. albo biał., Sierzechowy, I 3
- Parysewo (Parysów, do 1538 Sieczcza wieś), *Parysów*, miasto, garw., Parysewo, H 6
- Parzeń zob. Parzym
- Parzniewo Małe, *Helenów*, bł., Żbików, G 4



- Parzniewo Wielkie, *Parzniew*, bł., Żbików, G 4
- Parzym, *Parzeń*, płck., Sikorz, d., E 2
- Parzymięsy zob. Tymianka-Okunie
- Pasek†, młyn, gost., Trębki albo Suserz?, F 2
- Pasichy zob. Grędy-Pasichy
- Paski = P. Szalone, Starze-Paski, *Paski*, soch., Pawłowice, G 4
- Pastwa zob. Somań-Pastwa
- Paszewo zob. Pęszewo-Kawałki
- Paszne zob. Prace Paszne
- Patkowo zob. Pętkowo-Wielkie
- Patok zob. Kaluszyno-Patok
- Patoki, gąb., Kapina, d., G 3
- Patory zob. Truszki-Patory
- Pawelki zob. Karwowo-Pawelki, Szczepkowo-Drozdzy, Szczuki-Piotry
- Pawlaki zob. Witkowo-Pawlaki
- Pawłowice, soch., Pawłowice, G 4
- Pawłowice zob. Brzumino-Pawłowice, Kownaty-Maciejewięta
- Pawłowięta zob. Kołaki-Kwasy
- Pawłowo, niedzb., Lekowo, D 4
- Pawłowo, *Pawłowo Kościelne*, przasn., Pawłowo, C 4
- Pawłowo Grabowskie\*\*, war., Grabowo
- Pawłówko, przasn., Pawłowo, C 4
- Pąchary zob. Pęchery
- Pąclaw zob. Pęcław
- Pączew zob. Pomiczów
- Pączki zob. Poniaty Wielkie
- Pączkowo, szreń., Szreńsko, D 3
- Pąkaty zob. Dąbrówka
- Pąki zob. Żmijewo-Pąki
- Pątki, *Pianowo Pątki* — część, nowom., Nosilsko albo Winnica, E 4
- Pątki, siepr., Lubowidz, C 2
- Pątki zob. Pianowo-Pątki
- Pczonów, *Pszczonów*, soch., Pczonów, d., H 3
- Pecyna, *Pecyna Stara*, kam., Długosiodło, d., D 6
- Pegry zob. Mroczyki Bliższe
- Pelcowizna zob. Załęże
- Pełczanka (Pełczena Wola), garw., Cegłowo, d., G 6
- Pełczyna Wola, *Wola Cyrusowa*, raw., Kołacin Mł., H 2
- Pełczyno\*, wąs., Niedźwiadna, A 7
- Pełki zob. Wieluń-Pełki
- Pełze, Pełzy zob. Trętowo-Pełzy
- Penza, kol., Piątńnica, C 7
- Peplowo zob. Peplowo Nagórne, Peplowo Pacierzowe
- Peplowo-Leonardy zob. Peplowo Nagórne
- Peplowo Małe, *Peplówek*, mław., Kuklino, C 4
- Peplowo Nagórne = P. Leonardy\* (P. Lenarty), P. Nagórne (P. Zapaly), *Peplowo* — część, płck., Święciniec, E 3
- Peplowo Pacierzowe, *Peplowo* — część, płck., Święciniec, E 3
- Peplowo Wielkie, mław., Kuklino, C 4
- Peplowo-Wylazłowo, *Wylazłowo*, płck., Święciniec, E 3
- Peplowo-Zapaly zob. Peplowo Nagórne
- Peplówek zob. Peplowo Małe
- Perki zob. Nieździno-Perki
- Pernaki zob. Mieszki
- Perose zob. Sadykierz Żebry-Perose
- Perysie zob. Kutylowo-Perysie
- Perzanki (Perzanowo), *Perzanki-Borek*, przasn., Siedlec, C 5
- Perzanowo, roż., Szelków albo Rożan k./s., D 5
- Perzanowo zob. Perzanki
- Petrykozy zob. Potrykozy
- Pęchcino, *Pęhcin*, niedzb., Ciechanów, d., D 4
- Pęchery (Pąchary), czer., Jazgarzewo, G 5
- Pęcherze zob. Tańsk-Pęcherze
- Pęcherze-Grzymki zob. Tańsk-Grzymki
- Pęcherze-Kiernozki zob. Tańsk-Kiernozki
- Pęcherze-Kurki zob. Tańsk-Kurki
- Pęcherze-Przedbory zob. Tańsk-Przedbory
- Pęcherze-Wasiły zob. Tańsk-Wasiły
- Pęchratka (Pachratka), *Pęchratka Polska*, nur., Somowo, d., D 7
- Pęcice = Pęcice, Salino P.\*, warsz., Pęcice, G 5
- Pęcław (Pąclaw), czer., Czersk, H 5
- Pęczki zob. Kownaty-Maciejewice, Łaguny
- Pęczki-Barańce, *Barańce*, ciech., Zielona, D 4
- Pęczki-Kozłowo (Kozłowo-Ślasy), ciech., Zielona, D 4
- Pęczki-Ziarno zob. Łaguny
- Pękale zob. Wyrzyki-Pękale
- Pękoszewo (Pękoszów), *Pękoszew*, mszczon., Jaruzel, H 4
- Pękowo, nowom. albo ser., Przewodowo, d., E 5
- Pełpowo zob. Żółtowo-Żuki
- Pęse-Lipno, *Pęsy-Lipno*, zambr., Puchały, C 7
- Pęse-Lipno, *Pęsy-Lipno*, zambr., Rudki, C 8
- Pęse Małe, *Pęsy Małe*, rac., Drozdowo, D 3
- Pęse Wielkie, *Pęsy Duże*, rac., Drozdowo, D 3
- Pęse-Zaborowo zob. Zaborowo
- Pęszewo-Kawałki = P. Kawałki (Paszewo), P. Sasiny\*, *Grabniak*, nur., Czyżewo Kośc., D 7
- Pęszyno = P. Skłoty\* (P. Brasie), P. Sobki\*, *Pęszyno Duże* — część, blsk., Proboszczowice, E 2
- Pęszyno-Bronięcice, *Pęszyno Duże* — część, blsk., Proboszczowice, E 2
- Pęszyno Prądne\*, (P. Mężyki), *Pęszyno Małe*, blsk., Proboszczowice, E 2
- Pętkowo Wielkie (Patkowo), nur., Zuzola, E 7
- Pętkowo-Wymiary = P. Małe\*, P. Wymiary, *Pętkowo-Wymiario*, nur., Zuzola, E 7
- Pianica zob. Pienice
- Pianka zob. Smosarz-Pianki
- Pianki, siepr., Rościszewo, D 2
- Pianki zob. Kurowo-Pianki, Smosarz-Pianki, Smoszewo, Żmijewo-Pąki
- Pianowo-Bargły, nowom., Nosilsko, E 4
- Pianowo-Daczki = P. Daczki, P. Michny\*, nowom., Nosilsko, E 4
- Pianowo-Pątki (Pianowo-Stoszki), *Pianowo-Pątki* — część nowom., Nosilsko, E 4
- Piasecka Wieś, *Piaseczno — Wola Piasecka*, warsz., Piaseczno, k., G 5
- Piaseczna Wola, *Piasecznica Nowa*, soch., Sochaczew, G 4
- Piaseczna Wólka zob. Wola Piaseczna
- Piasecznica Nowa zob. Piaseczna Wola
- Piaseczno, *Piaseczno* — część, miasto, warsz., Piaseczno, k., G 5
- Piaseczno, war., Warka, k., H 5
- Piaseczno zob. Rogienice Piaseczne, Wola Piaseczna
- Piaseczno Stare (Stara Wieś), *Piaseczno*, garw., Kiczki, d., G 6
- Piaseczno-Wola Piasecka zob. Piasecka Wieś
- Piasek zob. Nieznachy
- Piaski, kam., Jadowo, F 6
- Piaski, soch., Głusko, d., F 4
- Piaski, soch., Nieborów, G 3
- Piaski zob. Olszewo-Piaski
- Piaski-Zarzecze zob. Zarzecze
- Piastowo, siepr., Siepre, D 2
- Piastów zob. Krajewo-Pajki
- Piawica zob. Piewica
- Piączyn zob. Pińczyno
- Piączyniec zob. Ramułtowo
- Piączyno, blsk., Bielsko, E 2
- Piątek, miasto, woj. łęcz., Piątek, G 2
- Piątki zob. Chojecznio-Piętki, Smoleń-Suwino, Wileze Pięty



- Piątnica, kol., Piątnica, k., C 7  
 Piezki zob. Krzywki-Piezki  
 Piezkowo\*, *Czarnówek*, was., Niedźwiadna, A 7  
 Piec zob. Chełpy Kasprów Piec  
 Piecuchowie zob. Glinice Małe  
 Pieczonka zob. Wólka Pieczącina  
 Pieczonki zob. Białe Pieczonki  
 Pieczyska, grodz., Pieczyska, H 5  
 Pieczyska = Pieczyska, Wola Waliski\*, kam., Klembowo albo Niegowo, F 5  
 Pieczyska zob. Chełpy Kasprów Piec, Wola Pieczyska  
 Pieczyska Małe, *Pieczyska Łowickie*, gąb., Hów, F 3  
 Pieczyska Wielkie, *Pieczyska Iłowskie*, gąb., Hów, F 3  
 Piegawki zob. Zaliwie-Piegawki  
 Piegłowo, mław., Żmijewo Kośc., C 4  
 Piekarty zob. Pikarty  
 Piekary, mszczon., Mszczonów, H 4  
 Piekielek+ (Sołtan?), młyn, gost., Sokołowo?, F 2  
 Piekieleko zob. Oczasały  
 Piekieleki, *Piekieleko*, szreń., Ku-klino, C 4  
 Piekut zob. Wola Piekut  
 Piekuty zob. Drozdowo  
 Pielaszkowo = P. Mniejsze\*, P. Większe\*, *Pielaszków*, bł., Borzęcin, G 4  
 Pielaszków, *Pielaszków*, soch., Łowicz-ś.Ducha, d., G 3  
 Pieliesz zob. Dobrosielice-Pieliesz  
 Pielieszewnia zob. Chomętowo-Zalesie  
 Pieniady zob. Bieniady  
 Pieniążek zob. Rydzewo-Pieniążek, Zalesie-Pieniążek  
 Pieniążki, radz., Białaszewo, A 8  
 Pieniążki zob. Zalesie-Pieniążek  
 Pienice (Pianica, Pijenica), przasn., Siedlec, C 5  
 Pienice-Wola zob. Wola Pienicka  
 Pieńczyno zob. Pińczyno  
 Pieńki zob. Białe Pieńki  
 Pieńki Borowe, wis., Dobrzyjałowo, B 7  
 Pieńki-Grodzisko = P. Bylino\*  
 P. Grodzisko (P. Gręzka), radz., Przytuły, B 8  
 Pieńki-Kownaty (P. Kownatki), *Pieńki Wielkie*, nur., Andrzejów, D 7  
 Pieńki-Paprotna\*, *Pieńki-Żaki*, nur., Andrzejów, D 7  
 Pieńki-Sobótki, nur., Andrzejów, D 7  
 Pieńki Wielkie zob. Pieńki-Kownaty  
 Pieńki-Żaki zob. Pieńki-Paprotna  
 Pieńków zob. Wieska  
 Pierczyno zob. Boryszowo-Pierczyno  
 Pierdonie zob. Miecznikowo-Pierdonie  
 Pieróg zob. Piróg-Broszkowo  
 Pieryszew zob. Pirzyszewo  
 Pierzchały zob. Przeździecko-Pierzchały  
 Pierzchały-Błażeje, przasn., Węgra, C 4  
 Pierzchały-Stara Wieś = P. Gębice\* (P. Małe), P. Stara Wieś (P. Wielkie?), przasn., Węgra, C 4  
 Pieski zob. Szczepanki-Pieski  
 Pieścidła, zakr., Grodziec, F 4  
 Pierścirogi, nowom. albo ser., Nosilsko, E 4  
 Pierścirogi-Morgi, *Morgi*, nowom., Nosilsko, E 4  
 Pietrusy, (Pitruszowo) *Kobylaki-Pietrusy*, przasn., Przasnysz, C 5  
 Pietrzyk, siepr., Skrwinos, C 2  
 Piewica (Piawica, Plewica, Wola Gostkowska), *Plewica*, kam., Lubiel, D 6  
 Piętki zob. Chojeczo-Piętki  
 Pięty zob. Chojeczo-Piętki  
 Pięty zob. Wilcze Pięty  
 Pięłówka - Połazie - Rąbież zob. Połazie-Rąbież  
 Pijenica zob. Pienice  
 Pikarty, *Piekarty*, grodz., Goszczyn, I 5  
 Pilaszków zob. Pielaszkowo, Pielaszków  
 Pilchowo (Pilichowo), *Pilichowo*, wysz., Pilchowo, E 3  
 Pilchówko, *Pilichówko*, wysz., Pilchowo, E 3  
 Pilchtowo zob. Pilitowo  
 Pilchy\*\*, przasn., Węgra  
 Pileza (Pilica), *Pilica*, war., Ostrołęka, H 5  
 Pilichowo zob. Pilchowo  
 Pilichówko zob. Pilchówko  
 Piliki zob. Zabiele-Piliki  
 Pilitowo (Pilchtowo, Piltowo Wielkie), sach., Płońsko, E 4  
 Piłaty zob. Czaplice-Piłaty  
 Pińczyno x 2 (Pieńczyno), *Pięczyn*, wysz., Daniszewo, E 3  
 Piorunowo, *Piorunów*, soch., Błonie, G 4  
 Piotrasze zob. Brunaki-Piotrasze, Sienica-Piotrasze  
 Piotraszewo zob. Brunaki-Piotrasze  
 Piotrkowice, tarcz., Lutkówka, H 4  
 Piotrkowięta zob. Łaguny-Piotrkowięta, Płskie-Piotrkowięta  
 Piotrkowo, mław., Janowiec Kośc., B 4  
 Piotrkowo Małe, *Piotrkówek Mały*, warsz., Babice, G 4  
 Piotrkowo Wielkie, *Piotrkówek Wielki*, warsz., Babice, G 5  
 Piotrków, *Piotrkówek*, gąb., Piotrków, F 3  
 Piotrkówek Mały zob. Piotrkowo Małe  
 Piotrkówek Wielki zob. Piotrkowo Wielkie  
 Piotrowa Wólka\* (Piotrowa Wola, Piotrkówko), *Wólka Śubowska*, kam., Niegowo, E 6  
 Piotrowice, czer., Radwankowo, G 5  
 Piotrowice (Polikowo-Piotrowice), liw., Grębkowo, F 7  
 Piotrowice = P. Polachy\*, P. Przybki\*, P. Stok\* (P. Stoki), soch., Chroślin, G 2  
 Piotrowice zob. Czyżewo-Marki, Rostki-Mierzęcino, Sikory-Piotrowice  
 Piotrowice Przedławska Wieś, *Przesławice*, soch., Chroślin, G 2  
 Piotrowice Wojewodza Wieś, *Wojewodza*, soch., Chroślin, G 2  
 Piotrowięta zob. Grabowo-Piotrowięta, Płskie Piotrowięta, Skłody-Piotrowięta  
 Piotrowo (Piotrów), gost., Białotarczek, F 1  
 Piotrowo zob. Ratowo-Piotrowo, Tyszki-Piotrowo  
 Piotrów zob. Piotrowo  
 Piotry zob. Szczuki-Piotry  
 Piróg-Broszkowo, *Pieróg*, liw., Niwiska, G 7  
 Pirzyszewo (Pirszewo, Pieryszewo), *Pieryszew*, gost., Trębki, d., F 2  
 Pisarki zob. Modzele-Wiktory  
 Pisarskie zob. Bońkowa Wieś  
 Piski, ostroł., Piski, C 6  
 Piskocino zob. Pluskocino  
 Piskorka (*Piszczurka*), grodz., Prażmowo, H 5  
 Piskorki zob. Kamieńczyk-Piskorki  
 Piskornia, *Piskornia Duża*, ser., Koprzywnica, E 5  
 Piszaki zob. Borze-Strumiany  
 Pisz zob. Jańsbork  
 Pieszczurka zob. Piskorka  
 Pitalewo (Wieska), *Olszany* – część, grodz., Jasieniec, H 5  
 Pitruszowo zob. Pietrusy  
 Piwonino, *Piwonin*, czer., Radwankowo, H 5  
 Pizdaki zob. Klukowo  
 Placencja zob. Placzków  
 Plebanki zob. Krawce-Plebanki  
 Plecewice, soch., Brochowo Wlk., k., F 3  
 Plewica zob. Piewica  
 Plewino zob. Czarnowo-Plewino  
 Plewki (Wola-Plewki), kam., Długosiodło, d., D 6

- Plewki zob. Zambrzyca-Plewki  
Plewniak zob. Czarnowo-Plewino  
Pluchny zob. Sienica I, II  
Pluskocino (Piskocino), *Pluskocin*,  
wysz., Skołatowo, d., E 3  
Pluty-Rogowo, radz., Przytuły,  
B 8  
Płachta, warsz., Więzowno, G 5  
Płaciszewo zob. Płaciszewo Wiel-  
kie  
Płaciszewo Małe, *Płaciszewko*,  
niedzb., Malużyno albo Dziek-  
tarzewo, D 4  
Płaciszewo Wielkie, *Płaciszewo*,  
niedzb., Malużyno, D 4  
Płaczewo zob. Płaczów  
Płaczki zob. Milewo-Płaczki  
Płaczkowo zob. Nowa Wieś  
Płaczów (Płaczewo), *Placencja*,  
soch., Łowicz NMP, d., G 3  
Płaski, tarcz., Lutkówka, H 4  
Płaskie zob. Ostrowy  
Płaskocino, *Płaskocin*, gąb., Kapi-  
na, d., G 3  
Płatkownica, kam., Sadowne albo  
Brok, k., E 6  
Płatkowo = Niesnaska\* (Wola  
Nieszaska), Płatkowo (Płatko-  
wie), kam., Niegowo, E 6  
Pławy = Krakowiany Małe\*,  
Pławy, tarcz., Tarczyn, G 4  
Płocąchowo, *Płocochowo*, nowom.,  
albo ser., Pułtowski, d., E 5  
Płochocino, *Płochocin*, bł., Ro-  
kitno-ś. Wojciech, G 4  
Płociczno, siepr., Lubowidz, C 2  
Płock zob. Brzeźnica  
Płocko, *Maly Płock*, kol., Płocko,  
k., B 7  
Płocko (Płock), *Płock*, miasto,  
płk., Płocko, k., E 2  
Płocochowo zob. Płocąchowo  
Płodownica\*\*, przasn., Chorzele  
Płody (Płudy), *Płudy*, kam., Bar-  
cice, d., E 5  
Płomieniec, garw., Żeliszewo, G 7  
Płona\*\*, szreń. albo rac., Zbliczy-  
no  
Płona Mała, *Płonna Szlachecka*,  
płoń., Żochowo Kośc., E 3  
Płona Wielka, *Płonna Pańska*,  
płoń., Żochowo Kośc., E 3  
Płoniawy, przasn., Podosie, D 5  
Płońsko, *Płońsk*, miasto, płoń.,  
Płońsko, k., E 4  
Płoskie-Buksy, *Bugzy Płoskie*,  
przasn., Duczymino Kośc., B 4  
Płoskie-Dzierżki zob. Płoskie-  
Święchy  
Płoskie-Piotrowięta (P. Nowe, P.  
Piotrowięta, P. Serwatki?),  
*Opilki-Płoskie*, przasn., Janowo,  
C 4  
Płoskie Stare (Stara Wieś Płoskie)  
*Stara Wieś*, przasn., Janowo,  
B 4  
Płoskie Święchy (Dzierżki Ś.,  
Płoskie-Dzierżki), *Święchy Płos-  
kie*, przasn., Janowo, B 4  
Płoskie-Zajęczki+, przasn., Duczy-  
mino Kośc., B 4  
Płozy zob. Marki-Płozy  
Płudy zob. Płody  
Płyćwia (Płyćwa), raw., Godzia-  
nów, d., H 3  
Pniewnik, liw., Pniewnik, F 6  
Pniewo, kam., Pniewo, d., E 5  
Pniewo, łomż., Puchały, C 7  
Pniewo, nowom. albo ser., Nosil-  
sko, E 5  
Pniewo (Osiek-Pniewy), rac., Ko-  
ziebrody Wlk., D 3  
Pniewo-Cierzuchy, *Pniewo-Czeru-  
chy*, niedzb., Lekowo, D 4  
Pniewo Wielkie, niedzb., Lekowo,  
D 4  
Pniewy zob. Pniewo  
Pniowy, *Pniowy*, tarcz., Jeziora,  
H 4  
Pobelkowo, *Pobyłkowo Duże*, ser.,  
Dzierżenino, d., E 5  
Pobiedna (Pobiednia), biał., No-  
we Miasto, I 4  
Pobodz zob. Zgliczyno-Pobodze  
Pobodzany zob. Mystkowo-Pobo-  
dzany  
Pobodze zob. Łączyno Stare, Star-  
czewo-Pobodze, Tańsk-Pobo-  
dze, Zgliczyno-Pobodze  
Poborz, gost., Trębki, F 2  
Pobozany zob. Mystkowo-Pobo-  
dzany  
Pobroszewo zob. Proszewo  
Pobyłkowo Duże zob. Pobelkowo  
Pocermينو (Pocierzmino, Poczyr-  
mino), *Poczernin*, sach., Krysk,  
E 4  
Poczynki zob. Chomętowo-Zalesie  
Poczyrmino zob. Poczermينو  
Podbiele Małe (P. Nowa Wieś,  
P. Nowe), *Podbieleko*, ostr., Lu-  
botyń, D 7  
Podbiele Wielkie (P. Stare), *Pod-  
biele*, ostr., Lubotyń, D 7  
Podbiełko zob. Podbiele Małe  
Podborne zob. Kowalewo Pod-  
borne  
Podezachy-Remki = P. Remki  
(P. Ramki), P. Żuczki\*, *Remki*,  
gąb., Pacyna, F 2  
Podezachy Wielkie, *Podczachy*,  
gąb., Pacyna, F 2  
Poddenki zob. Guty-Poddenki  
Podgórne zob. Kowalewo Pod-  
borne  
Podgórze, łomż., Łomża, k.,  
C 7  
Podgórze = P. Małe\*, P.  
Wielkie\*, *Podgórze-Gazdy*, nur.,  
Zuzola, E 7  
Podgórze, wysz., Zakrzewo, d.,  
F 3  
Podgórze zob. Wola Goławska  
Podgórzno (Grzeja, Wola Ru-  
dzieńska), garw., Kołybiel, G 6  
Podgórzyce, war., Konary, d., H 5  
Podkonice zob. Koleczyno-Jawny  
Podkonice Małe zob. Wola Pod-  
końska  
Podkonice Większe, *Podkonice Du-  
że*, raw., Krzemienica, I 3  
Podkrajewo zob. Podkrojewo  
Wielkie  
Podkrojewo-Konradziec zob. Pod-  
krojewo-Korbaniec  
Podkrojewo Kościelne, *Wojnow-  
ka* – część, szreń., Podkrojewo  
Kośc., C 3  
Podkrojewo-Korbaniec (Korbo-  
niec), *Korboniec*, szreń., Pod-  
krojewo Kośc., C 3  
Podkrojewo-Łazy, *Łazy*, szreń.,  
Podkrojewo Kośc., C 3  
Podkrojewo Wielkie, *Podkrajewo*,  
szreń., Podkrojewo Kośc., C 3  
Podkrojewo Wojnowe (P. Wojno-  
wo), *Wojnowka* – część, szreń.,  
Podkrojewo Kośc., C 3  
Podleek-Sierakowo zob. Sieraków-  
ko  
Podlecko × 2, *Podleek*, wysz., Łęto-  
wo, E 3  
Podlesie, biał., Biała, H 4  
Podlesie zob. Porady Podleśne,  
Widowo  
Podłatki-Leśniewo, *Podłatki Wiel-  
kie*, zambr., Kołaki Str., C 7  
Podłęże Brzeskie zob. Wólka  
Brzeska  
Podmarszczyno, *Podmarszczyn*,  
wysz., Daniszewo, d., E 3  
Podole (Nowy Dwór, Zalesie),  
*Nowy Dwór*, raw., Stara Rawa,  
k., H 3  
Podole, *Podole Nowe*, war., Mni-  
szewo, H 5  
Podole zob. Wólka Kościńska  
Podole Nowe zob. Podole  
Podolszyce, płk., Jemielnica, d.,  
E 2  
Podolszynie-Dukaty, *Podolszyn*,  
warsz., Raszyniec, G 5  
Podosie, łomż., Miastkowo, C 7  
Podosie, *Podoś Stary*, przasn., Po-  
dosie, D 5  
Podrudzie, garw., Mińsko, G 6  
Podsadki zob. Zakliczewo Wielkie  
Podsędkowice (Podsądkowice),  
bial., Biała, H 4  
Podskarbie Małe (P. Szlacheckie),  
*Tadziniek*, biał., Cielądz, H 4  
Podskarbie Więsze (P. Królew-  
skie, P. Wielkie), *Podskarbie  
Królewskie*, biał., Cielądz, k., I 4  
Podsusze, liw., Grębkowo, d., F 7  
Podworze zob. Przedpełcz-  
-Kościółki  
Pogąsty zob. Łyczki-Pogąsty

- Pogorzal, czer., Karczewie, G 6  
 Pogorzal, garw., Osiecko, k., H 6  
 Pogorzal (P. Cieciszewska), garw., Sienica, G 6  
 Pogorzal (P. Wielka), mław., Wiecznia, C 4  
 Pogorzal zob. Brolino-Pogorzal, Chmiele-Pogorzal, Grochy-Pogorzal, Milewo-Tabuły, Ulatowo-Pogorzal  
 Pogorzal Cieciszewska zob. Pogorzal  
 Pogorzal Wielka zob. Pogorzal  
 Pogorzelec (Pogorzeli), kam., Kamieniec, E 6  
 Pogorzelec, ser., Dzierżenino, E 5  
 Pogorzelec zob. Komorowo  
 Pogorzeli zob. Pogorzelec  
 Pogroszew zob. Wieska Pogroszewska  
 Pogroszewo-Koprki = Czajki-Łobyłka\*, Czajki Małe\*, Czajki Wielkie\*, Kobyłka Białe\* (Białice-Kobyłka), Pogroszewo-Koprki, Sokółki\* (Zdbikowo-Sokółki), Koprki, bł., Żbików, G 4  
 Pogroszewo Wielkie, Pogroszew, bł., Żbików, G 4  
 Pokojewo, ciech., Pałuki, D 4  
 Pokora zob. Pokrzywnica-Arnoldy  
 Pokrzywna, raw., Kurzeszyn, H 3  
 Pokrzywna = Brancyce\* (Ślepa Wola), Pokrzywna, war., Stromeć, I 5  
 Pokrzywnica zob. Koprzywnica  
 Pokrzywnica-Arnoldy\* (Koprzywnica, P. Pokora), Pokrzywnica Wielka, mław., Janowiec Kośc., B 4  
 Pokrzywnica-Kucze (Koprzywnica), Pokrzywnica-Kuce, mław., Janowiec Kośc., B 4  
 Pokrzywnica-Majki (Kurzemajki, P. Mojki), Majki-Zagrody, mław., Janowiec Kośc., B 4  
 Polachy zob. Piotrowice  
 Polaki zob. Chojeczo-Polaki  
 Pole zob. Sokołowo-Księżę Pole  
 Poleniec (Polemiec), Paleniec, raw., Głowno, H 2  
 Polewna Wola (Polewnia, Pulewna), Wola Polewna, kam., Lubiel, E 6  
 Polichno zob. Polikno-Warpeś  
 Polik, siepr., Rościszewo, D 2  
 Polikno-Warpeś+ (Polichno), grodz., Jasieniec, H 5  
 Polikno Wielkie zob. Polikowo Wielkie  
 Polikowo, Warszawa-Żoliborz – część, warsz., Warszawa Nowa, k., F 5  
 Polikowo-Dańbogi, Polków-Dańbogi, liw., Liw Str., F 7  
 Polikowo-Mroczi, Polków-Sagały część, liw., Grębkowo, F 7  
 Polikowo-Oszczyrze, Oszczyrze, liw., Liw Str., F 7  
 Polikowo-Piotrowice zob. Piotrowice  
 Polikowo Wielkie (P. Sagały, Polikno Wielkie), Polków-Sagały – część, liw., Grębkowo, F 7  
 Polikowo-Wyrzyki\*, Polków-Pobratymy, liw., Liw Str., F 7  
 Polikowo-Zalesie zob. Zalesie  
 Polkowo, Karwowo-Polki, radz., Jedwabne, B 7  
 Polków-Dańbogi zob. Polikowo-Dańbogi  
 Polków-Pobratymy zob. Polikowo-Wyrzyki  
 Polków-Sagały zob. Polikowo-Mroczi, Polikowo Wielkie, Zalesie  
 Poluby zob. Smoleń-Poluby  
 Połazie, liw., Pniewnik, F 6  
 Połazie, Połazie – część, nur., Zuzola, E 7  
 Połazie zob. Świerze I, II  
 Połazie-Ogrodzona Łąka, Połazie, liw., Liw Str., F 7  
 Połazie-Rąbież (Pigłówka-Połazie R.), Rąbież, liw., Liw Str., F 7  
 Połazie-Wielątka zob. Wielątka  
 Połcie Młode zob. Połcie Mszczona II  
 Połcie-Moszczona I, Połcie Stare, mław., Janowiec Kośc., B 4  
 Połcie-Moszczona II, Połcie Młode, mław., Janowiec Kośc., B 4  
 Połcie Stare zob. Połcie-Moszczona I  
 Połomia, Połoń, przasn., Chorzele, k., C 5  
 Połomia-Grzymały zob. Grzymały-Połomia, Konopki-Jabłoń, Oldaki-Połomia, Ostasze-Połomia, Załęże  
 Połoń zob. Połomia  
 Połtusk zob. Pułtów  
 Pomaski-Jańbrzyki\*, mak., Szwelece, D 5  
 Pomaski-Sikuty = P. Michały\* (Michałki), P. Sikuty, mak., Szwelece, D 5  
 Pomaski Wielkie, mak., Szwelece, D 5  
 Pomaski-Zelki zob. Zelki Dąbrowne  
 Pomian, ostroł., Rzekuń, k., C 6  
 Pomianowo-Borzewuje, Pomianowo-Borzewojki, wysz., Skołatowo, E 3  
 Pomianowo-Kusny, Pomianowo-Kusny, wysz., Skołatowo, E 3  
 Pomianowo-Wyszki, Pomianowo-Wyżgi, wysz., Skołatowo, E 3  
 Pomiany zob. Porzecze-Pomiany  
 Pomiczów (Pomiczew), Pączew, biał., Michałowice, I 4  
 Pomnichowo, Pomiechowo, zakr., Pomnichowo, d., F 4  
 Pomocna, Rybaki – część, gąb., Zakrzewo, d., F 3  
 Pomorzany = P. Migaczowe\* (P. Migaczowie), P. Strumieńskie\*, Pomorzanki, gost., Sokołowo, F 1  
 Pomorzany zob. Pomorzany Wielkie  
 Pomorzany Bydłne (P. Belne), Belno, gost., Sokołowo, F 1  
 Pomorzany-Mieczki (P. Mieczko), Niecki, gost., Sokołowo, F 1  
 Pomorzany Migaczowe zob. Pomorzany  
 Pomorzany Strumieńskie zob. Pomorzany  
 Pomorzany Wielkie, Pomorzany, gost., Sokołowo, F 1  
 Pomorze, ciech., Ciechanów, k., D 4  
 Pomorze zob. Szymaki  
 Poniatowo, miasto, szreń., Chamsko, C 3  
 Poniaty-Cibory (Poniatowice), nowom. albo ser., Winnica, E 5  
 Poniaty de Magno Campo zob. Poniaty Wielkie  
 Poniaty-Duchniki zob. Poniaty Wielkie  
 Poniaty-Jarnuły zob. Poniaty Wielkie  
 Poniaty-Kamiona, Poniaty-Kamionna, nowom. albo ser., Winnica, E 5  
 Poniaty-Kęczki, nowom. albo ser., Winnica, E 5  
 Poniaty Wielkie = P. Duchniki\*, P. Jarnuły\*, P. de Magno Campo\*, P. Pączki\*, P. Wielkie, nowom. albo ser., Winnica, E 5  
 Ponięcin, Ponięczyn zob. Granice  
 Ponikiew zob. Zawady-Ponikiew  
 Ponikiew Mała, Ponikiew Mała – część, ostr., Goworowo, D 6  
 Ponikiew Wielka, Ponikiew Duża, ostr., Goworowo, D 6  
 Ponikiew Wielka (Ponikiewo, Ponikiewy), roz., Rożan, D 5  
 Ponikiewka zob. Załęże-Ponikiewka  
 Ponikłystok zob. Górki-Ponikłystok, Kossaki-Ponikłystok  
 Popiardowo\*, Potrzasków, gost., Suserz, F 2  
 Popiardowo zob. Święcice-Popiardowo  
 Popiele, tarcz., Lutkówka, H 4  
 Popielowo zob. Popowo  
 Popielżyńno Małe (P. Bliższe?),

- Popielżyn Górny*, zakr., Juniec, E 4
- Popielżyno Wielkie (P. Dalsze), *Popielżyn Dolny*, zakr., Juniec, E 4
- Popielżyno-Zawady, *Popielżyn-Zawady*, zakr., Juniec, E 4
- Popień Wielki = P. Mały\*, P. Wielki, *Popień* raw., Jezów, H 3
- Popki zob. Mączewo
- Popki-Białesuknie, *Popki*, kol., Plocko, B 7
- Poplacin (Popłacin), *Poplacin*, gost., Radziwie, d., E 2
- Popławy, kam., Pułtowski, d., E 5
- Popowice, biał., Mogilnica, d., I 4
- Popowino\* (Popowin), *Kwirynów* gost., Gostynin, d. F 2
- Popowo, *Popów*, gąb., Łowicz NMP, d., G 3
- Popowo, *Popowo Kościelne*, kam., Barce, E 5
- Popowo, *Popielowo*, liw., Liw Str., k., F 7
- Popowo, *Popowo Borowe*, nowom. albo ser., Nosilsko, E 5
- Popowo zob. Kuligowo
- Popowo-Pruskiestany, wąs., Grajewo, A 8
- Popowo-Wielęcino zob. Wielęcino
- Popów zob. Popowo
- Popówka, *Popówek*, bł., Brwinowo, d., G 4
- Porady Podleśne (P. Małe, P. Podlesie), *Bronisławów*, biał., Biała, H 4
- Porady Stare (P. Wielgie), *Porady Górne*, biał., Biała, H 4
- Poręba, *Poręba Średnia*, kam., Brańsk, d., E 6
- Porkusy zob. Maliszewo-Porkusy
- Poryte, kol., Poryte, B 7
- Poryte, *Poryte-Jabłoń*, zambr., Zambrowo, C 7
- Porządzie, *Porządzie Stara Wieś*, kam., Wyszkowo, d., E 6
- Porzeczce Gajowe+ = P. Gajowe, P. Paduchy\* (Paduch), przasn., Grudowsko, C 4
- Porzeczce-Pomiany, *Purzyce-Pomiany*, przasn., Grudowsko, C 4
- Porzeczce-Rozwory, *Purzyce-Rozwory*, przasn., Grudowsko, C 4
- Porzeczce-Trojany, *Purzyce-Trojany*, przasn., Grudowsko, C 4
- Porzewnica, garw., Żeliszewo, G 7
- Porzowo, nowom. albo ser., Przewodowo, d., D 5
- Porzucewo zob. Włochy
- Poschła, *Poschła*, garw., Parysewo, H 6
- Posiadały, garw., Kiczki, d., G 6
- Postoliska, kam., Postoliska, F 6
- Postrugały Borowy zob. Borowe Nowe
- Postruże Duże zob. Postruże Wielkie
- Postruże Małe, sąch., Krysk, E 4
- Postruże Wielkie, *Postruże Duże*, sąch., Krysk, E 4
- Poszepta, Poszepty zob. Bobrowo
- Poświętne, płoń., Płońsko, d., E 4
- Poświętne, roz., Gąsowo, d., D 5
- Poświętne zob. Cygowo
- Postery Wielkie zob. Grąbczewo-Potyry
- Potrykowska Wola zob. Potrykozy
- Potrykozy, *Petrykozy*, blsk., Słupia, D 3
- Potrykozy, *Petrykozy*, szreń., Niechłanino, C 3
- Potrykozy = Potrykozy, Wola Potrykowska\*, *Petrykozy*, tarcz., Lutkówka, H 4
- Potrzaskow zob. Popiardowo
- Potulce zob. Klukowo
- Potury zob. Klicze Małe
- Potycz, czer., Czersk, H 5
- Potyry zob. Grąbczewo-Potyry
- Powązki, mszczon., Mszczonów, H 4
- Powązki, soch., Kapinos, F 4
- Powązki, *Warszawa-Powązki*, warsz., Wawrzyszewo, k., F 5
- Powielino, *Powielin*, ser., Serociec, d., E 5
- Powije zob. Romany-Złotokierz
- Powije-Wszebory zob. Romany-Wszebory
- Powsin zob. Powsino
- Powsinek, *Warszawa-Powsinek*, warsz., Milanowo, G 5
- Powsino, płck., Trzepowo, k./d., E 2
- Powsino, *Warszawa-Powsin*, warsz., Powsino, G 5
- Pozarzyn zob. Pożarzyno
- Pozimak zob. Mieczki-Pozimak
- Pozdnowo zob. Poznowo
- Poznańska Wola zob. Stoczek
- Poznowo (Pozdnowo, Puznów), *Puznów Stary*, garw., Garwolin, k., H 6
- Pożarzyno, *Pozarzyn*, wysz., Rębowo, F 3
- Pólko zob. Ostrów
- Prabuty (Wola-Prawity), ostr., Goworowo, D 6
- Prace Paszne (Prace Wiekie), *Prace Duże*, tarcz., Tarczyn, H 5
- Prace Sędzicowe, *Prace Małe*, tarcz., Tarczyn, H 5
- Pracka Wola zob. Wola Pracka
- Pracka Wólka zob. Wola Pracka
- Praga, *Warszawa-Praga* — część, warsz., Kamion, F 5
- Praga zob. Sąchocino-Praga,
- Prasnki zob. Żółtowo-Myszki
- Prawda (Drwika, Drwiska Wola), *Prawda Stara*, garw., Stoczek, d., H 7
- Prawda zob. Szczawinek
- Prawda Stara zob. Prawda
- Prażmowo, *Prażmów*, grodz., Prażmowo, H 5
- Prażmowska Wólka zob. Wola Prażmowska
- Prądne zob. Pęszyno Prądne
- Prądnik (Promnik), *Promnik*, biał., Żdżar, I 4
- Prądnik zob. Sędziwuje-Prądnik, Wądołki Borowe, Wądołki-Buczki
- Proboszczewice zob. Proboszczowice
- Proboszczowa Wola zob. Wola Proboszczowa
- Proboszczowice = P. Małe\*, P. Wielkie\*, *Proboszczewice*, płck., Proboszczowice, d., E 2
- Proboszczowice, *Proboszczewice*, zakr., Wrońska, d., E 4
- Prochenki zob. Mogilnica-Prochenki
- Proczynie\*\*, płck., Miszewo Murwane
- Promna = P. Mała (Prumna), P. Wielka, grodz., Promna, I 5
- Promnik zob. Prądnik
- Prosenica, ostr., Ostrowia, D 7
- Prosimiery, Prosimiry zob. Strzajewo I, II
- Prosty zob. Damięty-Prosty
- Proszewa Wola zob. Wólka Proszewska
- Proszewo (Pobroszewo?), *Proszew*, liw., Niwiska, F 7
- Pruski-Jabłoń, *Pruski-Jabłoń* zambr., Zambrowo, D 7
- Pruski-Zalesie, *Pruski Wielkie*, zambr., Puchały, C 7
- Pruszkowo (Pruszkowo), szreń., Szreńsko, C 3
- Pruszkowo zob. Pruszkowo
- Protowa Wola\*\*, nur., d.
- Prumna zob. Promna
- Prusinowice, nowom., Klukowo, E 4
- Pruski zob. Kosmy-Pruski
- Pruskiestany zob. Popowo-Pruskiestany
- Prusocino Strzegowskie, *Prusocin*, szreń., Strzegowo, D 3
- Prusy, raw., Wysokienice, H 3
- Prusy, *Pruski*, roz., Rożan, D 6
- Prusy, soch., Zawady, G 4
- Prusy zob. Czarzaste Wielkie, Gutkowo-Fije, Kosmy-Pruski, Mogilnica-Prusy, Rudowo-Prusy, Sulewo-Prusy, Wierzuchowo-Prusy
- Pruszczyno, *Pruszczyn*, wysz., Orszymowo, F 3
- Pruski zob. Pruski

- Pruski-Jabłoń zob. Proszki-Jabłoń
- Pruski Wielkie zob. Proszki-Zalesie
- Pruszkowo = P. Małe Nadolne\*, P. Wielkie Nagórne\* (Proszkovo), sąch. albo ciech., Królewko, E 4
- Pruszkowo, *Pruszków*, warsz., Pęcice, G 4
- Pruszkowo zob. Proszkowo
- Pruszkowo Małe Nadolne zob. Pruszkowo
- Pruszkowo Wielkie Nagórne zob. Pruszkowo
- Pruszków zob. Pruszkowo
- Pryki-Witnica\*, *Choromany-Witnice* — część, ostroł., Piski, D 7
- Przasnki zob. Damięty-Przasnki
- Przasnysz, miasto, przasn., Przasnysz, k., C 5
- Przążewo (Przążewko), ciech., Ciechanów, k., D 4
- Przeborowo zob. Przyborowie
- Przechód (Przychód), *Przychód*, szeń., Szreńsko, C 3
- Przechy zob. Borze-Przechy
- Przeciszewo, blsk., Zagroba, E 3
- Przeclaw (Przeclaw), raw., Brzeziny, H 2
- Przeclawice (Przesławice), grodz., Jeziora Mł., H 4
- Przeclawice, *Przesławice*, wysz., Kamion, k., F 3
- Przeclawska Wieś zob. Piotrowice-Przeclawska Wieś
- Przeczeki, ostroł., Troszyno, D 6
- Przeczeki zob. Godacze-Przeczeki, Skarżyno, Tymianka-Wachnie
- Przeczeki-Dmochy zob. Dmochy-Przeczekowo
- Przeczekowo zob. Dmochy-Przeczekowo
- Przedborowie zob. Przyborowie
- Przedborowo zob. Słubica-Przedbory
- Przedbory zob. Gądomiec-Zawisze, Ostrowy-Przedbory, Tańsk-Przedbory
- Przedborz, *Przedbórz*, blsk., Rogoźworsk, E 3
- Przedborze zob. Tańsk-Przedbory
- Przedbórz zob. Przedborz [ry]
- Przedpełce-Kielbasy zob. Przedpełce-Kielbasy
- Przedpełce-Kościółki zob. Przedpełce-Kościółki
- Przedpełce-Witkowie zob. Przedpełce-Wojtkowice
- Przedpełce-Włosty zob. Przedpełce-Włosty
- Przedpełce-Kielbasy, *Przedpełce-Kielbasy*, blsk., Woźniki, E 3
- Przedpełce-Kościółki (P. Podwozrze), *Przedpełce-Kościółki*, blsk., Woźniki, E 3
- Przedpełce-Wojtkowice (P. Szczygły), *Przedpełce-Witkowie*, blsk., Woźniki, E 3
- Przedpełce-Włosty, *Przedpełce-Włosty*, blsk., Woźniki, E 3
- Przedwojewództo zob. Kołaki-Kwasysy
- Przedwojewe = P. Goski\* (P. Goski), P. Sona\*, ciech., Ciechanów, D 4
- Przedwojewe Jałowe, *Jałowa Wieś*, ciech., Ciechanów, D 4
- Przedworzyce, *Przydworzyce*, war., Magnuszewo, I 6
- Przejma\*, *Przyjmy*, gromada Poręba Kocęby albo *Przyjmy*, gromada Brańszczyk, młyn, kam., Długosiodło albo Brańsk, d., E 6
- Przekory\*\*, czer., Chynowo
- Przekory, *Przykory*, garw., Miastkowo Wlk., H 6
- Przekory (Wanaty), *Wanaty*, garw., Łaskarzewo, k., H 6
- Przekory (Przekorzy, Przykory), *Przykory*, kam., Postoliska, F 6
- Przelot (Przylot), *Przylot*, war., Konary, d., H 5
- Przełek (Przylęk), *Przylęk Duży*, raw., Jeźów, d., H 3
- Przełom (Przylom), *Przylom*, grodz., Jasieniec, H 5
- Przełuski-Lipie zob. Przyluski-Lipie
- Przemiarowo, mak., Pułtowski, d., D 5
- Przemysłów zob. Wola Howska
- Przepitki (Przepitka), sąch. albo ciech., Królewko, E 4
- Przeradowo, mak., Zamska, D 5
- Przeradz Mały, siepr., Lutocino, C 2
- Przeradz Wielki, siepr., Lutocino, C 2
- Przerowa (Przerowy), *Przyrowa*, ciech., Malużyno, D 4
- Przerwa zob. Rączka
- Przesławice zob. Piotrowice-Przeclawska Wieś, Przeclawice
- Przespa (Przyspa), *Przyspa*, szeń., Kuczbork, C 3
- Przestrzelce zob. Kucze-Przestrzele
- Przestrzele (Przestrzelce), wis., Jedwabne, B 8
- Przestrzele zob. Kucze-Przestrzele
- Prześniska, roz., Gąsowo, C 6
- Przetoka, *Przytoka*, garw., Jakubowo, G 6
- Przetycz, kam., Długosiodło, E 6
- Przewłoczki zob. Murawy I, II
- Przewodowice, raw., Kurzeszyn, H 3
- Przewodowo, nowom. albo ser., Przewodowo, d., E 5
- Przewóz zob. Kozłów
- Przedzomy zob. Wiązownica
- Przezgacie zob. Bieńki-Ziarno
- Przezorz zob. Przyórz
- Przeździecko-Drogoszewo zob. Przeździecko-Jachy
- Przeździecko-Dworaki, nur., Andrzejów, D 7
- Przeździecko-Grzymki = P. Grzymki, P. Opaty\*, nur., Andrzejów, D 7
- Przeździecko-Jachy = P. Jachy (P. Jachim), P. Krusze\* (P. Kruszewo, P. Kownaty?), nur., Andrzejów, D 7
- Przeździecko-Jachy, *Przeździecko-Drogoszewo*, zambr., Andrzejów, D 7
- Przeździecko-Kownaty zob. Przeździecko-Jachy
- Przeździecko-Krusze zob. Przeździecko-Jachy
- Przeździecko-Lenarty, nur., Andrzejów, D 7
- Przeździecko-Mroczi, zambr., Andrzejów, D 7
- Przeździecko-Opaty zob. Przeździecko-Grzymki
- Przeździecko-Pierzechały, nur., Andrzejów, D 7
- Przeclaw zob. Przeclaw
- Przesławice zob. Przeclawice
- Przybki zob. Kocięcino-Tworki, Piotrowice
- Przybojewe = Przybojewe, P. Jasionki\*, siepr., Mochowo, E 2
- Przybojewe zob. Przybujewo
- Przyborowice I (Przyborowo), *Przyborowice Dolne*, zakr., Wrońska, E 4
- Przyborowice II (w XVIII w. P. Radwany), *Przyborowice Górne*, zakr., Wrońska, E 4
- Przyborowice Małe zob. Jędrychy
- Przyborowice Wielkie (Przyborowo), *Przyborowo*, wąż., Grabowo, A 7
- Przyborowie (Przedborowie, Przeborowo), ostr., Jelonki, D 6
- Przyborowo zob. Olszewo-Przyborowo, Przyborowice, Przyborowice Wielkie
- Przyborów zob. Słubice-Przedbory
- Przybujewo, *Przybojewe*, zakr., Grodziec, F 4
- Przybyszewo (Przybyszów), *Przybyszew* — część, miasto, grodz., Przybyszewo, d., I 5
- Przybyszkowice (Przybyszewice, Przybyszewo), *Przybyszew* — część, grodz., Przybyszewo, d., I 5
- Przybyszyce, raw., Jeźów, d., H 3
- Przychód zob. Przechód
- Przydanowo\*\*, garw., Sienica
- Przydanowo = Drewnowo P.,

- Konarze P., nur., Nur, Łętowo-Dmochy\* (Łętowo Wielkie), Łętowo-Godlewo\* (Łętowo Małe), Łętowo-Kalinowo\*, nur., Czyżewo Kośc., *Drewnowo-Konarze*, nur., Czyżewo Kośc. i Nur, E 8
- Przydanowo zob. Lipskie
- Przydworzyce zob. Przedworzyce
- Przyjmy zob. Przejma
- Przykory zob. Przekory
- Przykuty\* (P. Nowa Wieś), przasn., Siedlec, C 5
- Przylot zob. Przelot
- Przyłęk, Przyłęk Duży zob. Przełęk
- Przyłom zob. Przelom
- Przyłuski-Lipie+ (Przełuski L.), biał., Biała, I 4
- Przyłuski-Stara Wieś = P. Str. Wieś, P. Toski\*, *Stara Wieś*, biał., Biała, H 4
- Przyłuski Wielkie (P. Kulesze?), *Przyłuski*, biał., Biała, I 4
- Przyłuski-Wieśniany, *Przyłuski*, biał., Biała, H 4
- Przypki, tarcz., Tarczyn, d., G 4
- Przypkowska Wola zob. Wola Proboszczowa
- Przyrowa zob. Przerowa
- Przysowy, przasn., Chorzele albo Krzynowłoga Wlk., C 5
- Przyspa zob. Przespa
- Przystanie-Ruda, *Przystań*, roż., Nowa Wieś, k., C 6
- Przytoka zob. Przetoka
- Przytuły, przasn., Siedlec, C 5
- Przytuły (Kielczewo), radz., Przytuły, k., B 7
- Przytuły zob. Wólka-Przytuły
- Przytuły Stare zob. Wola Lasowska
- Przywilecze = Przywilecze, Sepolino\* (Sempelino), *Przywilecz*, przasn., Łysakowo, C 4
- Przywory Małe zob. Bębnek
- Przywórz (Przeorz), gost., Trębki, F 2
- Psary, biał., Jaruzel, H 3
- Psary, blsk., Łęg Wielki, E 3
- Psary, kam., Obryte, d., E 5
- Psary zob. Góra
- Psornowo zob. Purnowo
- Pstrągi, *Pstrągi Wielkie*, zambr., Zambrowo, C 7
- Pstrągowo\* (Pstrągi), *Wąsosz* – część, wąs., Wąsosz, A 7
- Psucino, *Psucin*, nowom. albo ser., Pomnichowo, E 4
- Purnowo\*, (Psornowo, Pściurnów), *Rozlazłów* – część, gąb., Sochaczew, G 3
- Pszczele zob. Rzeszotary-Pszczele
- Pszezonów zob. Pczonów
- Pszczółki-Czubaki, przasn., Grudowsko, C 4
- Pszczółki-Dziarnowo zob. Wiśniewo-Dziarnowo
- Pszczółki-Golanki+ = P. Golanki, P. Gołębki\*, przasn., Grudowsko, C 4
- Pszczółki Górne zob. Pszczółki-Stępny
- Pszczółki-Sierszenie zob. Pszczółki-Szerszenie
- Pszczółki-Stępny\* (P. Stępnie), *Pszczółki Górne*, przasn., Grudowsko, C 4
- Pszczółki-Szerszenie (P. Sierszenie), przasn., Grudowsko, C 4
- Pszonka (Pszonki), garw., Parysewo, H 6
- Pściurnów zob. Purnowo
- Ptak, *Ptaki*, młyn., garw., Sienica, k., G 6
- Ptaki, młyn, kol., Kolno, k., B 6
- Ptaki zob. Kołaki-Kwasy
- Ptaszki zob. Gumowo-Ptaszki
- Puchały, łomż., Puchały, C 7
- Puchały zob. Czarnowo
- Puchały-Rędziny = P. Rędziny, Rędziny\*, Woszczałki R\*, *Puchały*, warsz., Raszyniec, G 5
- Puchowki zob. Borzewo-Puchowki
- Pukarzewo, *Kukarzewo*, nowom. albo ser., Nosilsko, E 5
- Pukinin, raw., Rawa, k., H 3
- Pulewna zob. Polewna Wola
- Pułazie zob. Połazie, Świerze I, II, Wygonowo
- Pułtowsk (Poltusk), *Pułtusk*, miasto nowom. albo ser., Pułtowsk, d., E 5
- Purzyce-Pomiany zob. Porzecze-Pomiany
- Purzyce-Rozwory zob. Porzecze-Rozwory
- Purzyce-Trojany zob. Porzecze-Trojany
- Pustelnik (Czarna Wola), warsz., Pustelnik, F 6
- Puznowska Wola zob. Wola Poznowska
- Puznów zob. Poznowo
- Puznów Stary zob. Poznowo
- Puznówka zob. Wola Poznowska
- Puzystok zob. Mściwuje-Puzystok
- Pyszna Pacha zob. Dzbynino-Pyszna Pacha
- Pyziółki-Brodowo\*, wis., Jedwabne, B 8
- Rabiany-Moszczona (Rambiany), *Rabiany*, liw., Korytnica, F 6
- Rabiej (Gašno), *Gašno*, młyn, gost., Gostynin, k., F 2
- Rabsztyn zob. Milanowo-Rabsztyn
- Rachocino, *Rachocin*, rac., Unieko, D 3
- Rachocino, *Rachocin*, siepr., Sieprc, D 2
- Rachwały zob. Karniewo-Rafaly
- Raciąż, miasto, rac., Raciąż, d., D 3
- Raciborowo = Raciborowo\*, R. Wielkie, *Raciborów*, gost., Głogowiec, F 2
- Raciborówko (Wola Raciborowska), *Wola Raciborowska*, gost., Głogowiec, F 2
- Racibory (Dobroniewo), *Racibory-Jurgi* – część, radz., Przytuły, B 8
- Racibory zob. Brzumino-Racibory, Gardlino-Racibory
- Racibory-Jurgi zob. Jurgi-Racibory
- Raczewo zob. Reczewo
- Raczul (Reczul), *Reczul*, raw., Janisławice, d., H 3
- Raczyce zob. Reczyce
- Raczyno (Reczyno), *Reczyn*, wysz., Bodzanowo, d., F 3
- Raczyny, siepr., Lubowidz, C 2
- Radlin (Redlino), *Redlin*, war., Wyszemierzyce, I 5
- Radgoszcz, łomż., Kleczkowo, C 7
- Radonice, bł., Błonie, G 4
- Radonie, bł., Grodzisko, G 4
- Radoszyna (Radoszyno), liw., Pniewnik, F 6
- Raducz, biał., Babsko, H 3
- Radwanka (Redwanka), raw., Żelichnin Mn., I 3
- Radwankowo, *Radwanków Królewski i Radwanków Szlachecki*, czer., Radwankowo, k., H 5
- Radwany zob. Przyborowe II
- Radwany-Zaorze zob. Redwany-Zaorze
- Radzanowo (Radzanów), *Radzanowo Stare*, pck., Radzanowo, E 3
- Radzanów (Radzonów), miasto, rac., Radzanów, D 3
- Radzeń zob. Redziny
- Radziejewice, *Radziejowice*, mszczon., Mszczonów, G 4
- Radziejewo-Bedy (Radzieje, Radziejewa Wieś), *Radzieje-Bedy*, ciech., Pałuki, D 4
- Radziejewo-Stare Wity, *Radzieje-Wity*, ciech., Pałuki, D 4
- Radziejowice zob. Radziejewice
- Radzikowo, *Radzików*, bł., Rokitno-ś. Jakub, G 4
- Radzikowo, zakr., Radzikowo, k., F 4
- Radzików zob. Radzikowo
- Radziłowo, *Radziłów*, miasto, radz., Radziłowo, k., B 8
- Radziminek (Radzimino Małe), *Radzyminek*, sach., Radzimino Wlk., E 4
- Radzimino = R. Sona\*, R. Wiel-

- kie\*, *Radzymin*, ciech., Ciechanów, D 4
- Radzimino-Kozdroje (Kozdry), *Kozdroje*, ciech., Lekowo, D 4
- Radzimino Małe zob. Radziminiek
- Radzimino-Sona zob. Radzimino
- Radzimino Wielkie (Radzimin), *Radzymin*, sąch., Radzimino Wlk., E 4
- Radzimino Wielkie zob. Radzimino
- Radzimino-Włosty, *Włosty*, ciech., Lekowo, D 4
- Radzimowice, szreni., Uniecko, D 3
- Radziszew, *Rajszew*, warsz., Chotomów, d., F 5
- Radziwie, gost., Radziwie, d., E 2
- Radzonów zob. Radzanów
- Radzymieńska Wólka, *Wólka Radzymińska*, warsz., Radzymino, F 5
- Radzymin zob. Radzimino, Radzimino Wielkie
- Radzymino, *Radzymin* — część, miasto, warsz., Radzymino, F 5
- Radzymino (Radzymin-Przedmieście, Radzymińska Wieś), *Radzymin* — część, warsz., Radzymino, F 5
- Radzyńskie (Rędzińskie), *Redzyńskie*, garw., Latowicz, k., H 6
- Radzyń zob. Redzyń
- Rafały zob. Glinki-Rafały, Karniewo-Rafały
- Rafały-Glinki zob. Glinki-Rafały
- Rajgród, miasto, woj. podl., Rajgród, A 7
- Rajszew zob. Radziszew
- Raki, przasn., Siedlec, C 5
- Raki zob. Modzele-Raki
- Rakowe Łąki zob. Załęże
- Rakowice (Rękowice), *Rękowice*, war., Mniszewo, H 5
- Rakowiec, liw., Dobrze Stare, F 6
- Rakowiec (R. Kościeszka), *Warszawa-Rakowiec*, warsz., Służewo, G 5
- Rakowo, *Rakowo Stare*, kol., Płocko, B 7
- Rakowo, płoń., Skolatowo, E 3
- Rakowo (R. Kiejstutów Bród), wąs., Wąsosz, A 7
- Rakowo, wysz., Zakrzewo, F 3
- Rakowo-Boginie, wis., Drozdowo, C 7
- Rakowo-Czachy, wis., Drozdowo, C 7
- Rakowo Stare zob. Chmielewo, Rakowo
- Rakowo Wielkie, *Warszawa-Raków*, warsz., Służewo, G 5
- Rakowo-Zalesie zob. Zalesie
- Raków zob. Rakowo Wielkie
- Rambiany zob. Rabiany
- Ramoty zob. Romoty
- Ramoty-Lubiejewo zob. Romoty
- Ramułtowo Kosińskie, *Ramułtowo*, płek., Święciniec, E 3
- Ramułtowo Seliskie, R. Pięcyniec\* = R. Seliskie, *Ramułtówko*, płek., Święciniec, E 3
- Ramutowo zob. Ramułtowo Kosińskie
- Ramułtówko zob. Ramułtowo Seliskie
- Rańcza zob. Wola Rańcza
- Rapaty\*\*, ciech., Ciemnowko Kośc.,
- Rapaty-Czachy zob. Rapaty-Żachy
- Rapaty-Górki (G. Medzie), przasn., Krzynowłoga Wlk., B 4
- Rapaty-Sulimy, przasn., Krzynowłoga Wlk., C 4
- Rapaty-Żachy = R. Święchowice\* R. Żachy (R. Czachy), przasn., Krzynowłoga Wlk., B 4
- Raszewo × 2, wysz., Kobylniki, Raszewo zob. Reszewo F 3
- Raszný zob. Rażny
- Rasztowo, *Rasztów*, kam., Klembowo, F 5
- Raszyn zob. Górki
- Raszyniec, *Raszyn*, warsz., Raszyniec, d., G 5
- Raśny zob. Rażny
- Rataje, gost., Gostynin, k., F 2
- Ratniewicz zob. Retniewicz
- Ratowo, *Ratowo Stare*, łomż., Smlodowo, C 7
- Ratowo, szreni., Radzanów, D 3
- Ratowo-Piotrowo, łomż., Smlodowo, C 7
- Ratowo Stare zob. Ratowo
- Rawa, *Rawa Mazowiecka* — część, miasto, raw., Rawa, k., H 3
- Rawa zob. Stara Rawa
- Rawa Mazowiecka zob. Wola Zamkowa
- Rawica Mała, *Rewica Królewska*, raw., Budziszewice, k., I 3
- Rawica Wielka (R. Rogowska) *Rewica Szlachecka*, raw., Jezów, I 3
- Rawki zob. Głazowo-Rawki, Głazowo-Rębiele-Rawki
- Rawki-Marki zob. Strzemieczna-Wiosny
- Rawy, *Rawy-Gaczkowo*, nur., Zaręby Kośc., D 7
- Rawy-Kurzątki (Kurzątka, Kurzątkowo), *Rawy-Kurzątki* — część, roż., Gąsowo, E 5
- Rawy-Kurzątki zob. Stasie-Kurzątki
- Raźny (Raszný, Raśny), *Raźny Stare*, kam., Sadowne, d., E 6
- Rąbież, *Rąbierz*, przasn., Grudowsko, k., C 4
- Rąbież zob. Połazie-Rąbież
- Rąbkowo zob. Rębkowo
- Rączka, *Przerwa*, młyn, gost., Gostynin, k., F 2
- Rączka, Rączki zob. Milewo-Rączki
- Rądza zob. Rządza
- Rądzińskie zob. Radzyńskie
- Rąkaciec zob. Rękaciec
- Rąkaciec, wysz., Orszymowo, E 3
- Rchutowo (Rchułtowo), *Archutowo*, wysz., Łętowo, E 3
- Rciechowo zob. Arciechowo
- Rcieszewo zob. Arciszewo
- Rcyliń, *Arcelein*, płoń., Baboszewo, E 3
- Rdułtowo (Rudułtowo), *Rdułtów*, gost., Jemieliń, F 2
- Rdułtowo = Chawłozý\*, Rdułtowo, *Archutówko*, wysz., Bodzanowo, E 3
- Rdułtów zob. Rdułtowo
- Rdzaki zob. Krajewice-Robaki
- Rechty zob. Siemiątkowo-Rechty, Umiecinno-Rzytki
- Reczewo (Raczewo), blsk., Będziśław, d., E 2
- Rechty zob. Siemiątkowo-Rechty
- Reczul zob. Raczul
- Reczyce (Raczyce, Retszyce), soch., Domaniewice, d., G 3
- Reczyn, Reczyno zob. Raczyno
- Redlin, Redlino zob. Radlin
- Redwanka zob. Radwanka
- Redwany-Zaorze, *Radwany-Zaorze*, łomż., Somowo, D 7
- Redzyń × 2 (Radzeń, Radzyń), *Redzeń Stary*, raw., Budziszewice, k., I 3
- Redzyńskie zob. Radzyńskie
- Regimin zob. Roginino
- Regnów, biał., Regnów, k./d., I 4
- Regny, raw., Budziszewice, k., I 3
- Reguły-Kuchy, warsz., Raszyniec, G 5
- Reguły-Malichy, warsz., Raszyniec, G 5
- Reguły Wielkie = R. Książki\*, R. Wielkie (R. Stare), *Reguły* — część, warsz., Raszyniec, G 5
- Reguły-Zalesie, *Reguły* — część, warsz., Raszyniec, G 5
- Regut, garw., Osiecko, k., G 6
- Relsko Małe (Rylsko Małe), *Rylsk Mały*, biał., Cieladź, I 4
- Relsko Wielkie (Rylsko Wielkie), *Rylsk Duży*, biał., Biała, I 4
- Rembertów zob. Rembiertowo
- Rembielino Małe (Wola Rembielińska), *Rembielinek*, przasn., Krzynowłoga Wlk., C 5
- Rembielino Wielkie = Rembielino Wielkie (Bagienica Rembielino), Ruda\*, *Rembielin*, przasn., Krzynowłoga Wlk., C 5
- Rembiertowo, *Rembertów*, tarcz., Rembiertowo, H 5
- Rembowo = Rembiszewo\* (Rem-



- biszewko), Rembowo, *Zem-brzus-Rembowo*, przasn., Janowo, B 4
- Rembowo-Filipy (Filipiska), *Filipy*, przasn., Krasne, D 5
- Rembowo-Sławki zob. Sławki
- Rembów Rządowy zob. Rębowo
- Remki zob. Podezachy-Remki
- Rempin zob. Rępino
- Repki zob. Mierzejewo-Repki
- Reszowo (Raszewo), *Walenty-nów* – część, gost., Kutno, G 1
- Reszka zob. Węgrzynowo
- Reszki zob. Olszewo-Reszki, Zbyszno-Reszki
- Reszki-Boleścięta, *Reszki*, gąb., Gąbin, F 2
- Reszki-Gorzewo, *Gorzewo*, gąb., Gąbin, F 2
- Reszki-Kunki, *Kunki*, gąb., Gąbin, F 2
- Reszki-Smołęta, *Smołęta*, gąb., Gąbin, F 2
- Retki (R. Zastępna), gąb., Złakowo Cerkiewne, d., G 3
- Retkowo, *Retków*, warsz., Stanisławów albo Cygowo, F 6
- Retniewiec (Ratniewiec), *Retniewiec*, raw., Lipce, d., H 3
- Retszyce zob. Reczyce
- Rewica Królewska zob. Rawica Mała
- Rewica Szlachecka zob. Rawica Wielka
- Rębiele zob. Głazowo-Rębiele-Rawki
- Rębisze, ostroł., Goworowo, d., D 6
- Rębisze zob. Mroczi Bliższe
- Rębisze-Zegadły zob. Rębiszewo-Zegadły
- Rębiszewo\*, płoń., Płońsko, E 3
- Rębiszewo zob. Mroczi Bliższe
- Rębiszewo-Studzianki, zambr., Kołaki Str., D 8
- Rębiszewo-Zegadły (Rębisze-Zegadły), *Rębiszewo-Zegadły*, zambr., Kołaki Str., D 8
- Rębkowo, *Rębków Stary*, garw., Garwolin., k., H 6
- Rębkowo × 2, nowom. albo ser., Winnica, E 5
- Rębowo, *Rembow Rządowy*, gost., Białotarczek, d., F 1
- Rębowo, wysz., Rębowo, k., F 3
- Rębowo Wielkie (Rębowo-Jaczi), *Rębowo*, ciech., Pałuki, D 4
- Rębówko (Rębowo Małe), ciech., Pałuki, D 4
- Ręczaje, *Ręczaje Nowe*, warsz., Cygowo, F 6
- Rędziny zob. Puchały-Rędziny
- Rękaciec, *Rękawiec*, raw., Budziszewice, I 3
- Rękawczyno, *Rękawczyn*, blsk., Gozdowo, E 2
- Rękawica+, garw., Parysewo, H 6
- Rękawiec zob. Rękaciec
- Rękawki (Rękawka), gąb., Tro-szyno, F 3
- Rękowice zob. Rakowice
- Rępino, *Rempin*, blsk., Gozdowo, E 2
- Robak zob. Duchny Wieluń Zagajne
- Robaki zob. Krajewice-Robaki
- Rochale Mniejsze, *Rochaliki*, soch., Leszno, G 4
- Rochale Większe, *Rochale Wielkie*, soch., Leszno, G 4
- Rochna zob. Bądkowo-Rochna
- Rochnia (Rocheń), szreń., Szreńsko, C 3
- Rocławowice (Rosławowice), *Rocławowice*, biał., Biała, I 4
- Rodzonki zob. Dmochy-Rodzonki
- Rogacze zob. Janczewo-Rogacze
- Rogale+, roż., Gąsowo, D 5
- Rogale zob. Charzyny-Rogale
- Rogale Małe\*, kol., Romany, B 7
- Rogale Wielkie (R. Dzierzbia), *Rogale*, kol., Romany, B 7
- Rogatkowo, *Woźniki-Kraszyn*, sąch., Krysk, d., E 4
- Rogienice, *Rogienice Wielkie*, kol., Płocko, B 7
- Rogienice zob. Roginice
- Rogienice Piaseczne (Piaseczno), kol., Płocko, B 7
- Rogienice Wielkie zob. Rogienice
- Rogienice-Wypychy, kol., Płocko, B 7
- Rogieniczki zob. Roginice-Weszki
- Rogimino zob. Roginino
- Roginice (R. Grębeckie), *Roginice*, blsk., Będziszaw, D 2
- Roginice-Weszki, *Rogieniczki*, blsk., Będziszaw, D 2
- Roginino (Rogimino), *Regimin*, ciech., Lekowo, d., D 4
- Rogotworsk, (Rogotworsko), rac., Rogotworsk, d., E 3
- Rogowiec, raw., Kurzeszyn, H 3
- Rogowo, *Rogowo Stare*, ostr., Czerwino, D 7
- Rogowo, przasn., Podosie, C 5
- Rogowo, wysz., Żochowo Kośc., d., E 3
- Rogowo, wysz., Łętowo, d., E 3
- Rogowo zob. Pluty-Rogowo
- Rogowo Stare zob. Rogowo
- Rogozinko zob. Rogozino-Kalesz
- Rogozino, płck., Jemielnica, d., E 2
- Rogozino-Kalesz, *Rogozinko*, płck., Jemielnica, E 2
- Rogoźnica\*\*, garw., Żeliszewo
- Rogoźno, soch., Domaniewice, d., G 2
- Rogoźowo Małe, *Rogoźówek*, gost., Gostynin, F 2
- Rogoźowo Wielkie (Rogoźewo Wielkie), *Rogoźew*, gost., Gostynin, F 2
- Rogów, raw., Jeżów, H 3
- Roguszyn zob. Roguszyno
- Roguszyn zob. Roguszyno Stare
- Roguszyn-Dzierzki zob. Roguszyno Nowe
- Roguszyno, *Roguszyn*, zakr., Miączyno Mł., F 4
- Roguszyno-Decie-Kąty, *Decie*, liw., Pniewnik, F 7
- Roguszyno-Leśniki, *Leśniki*, liw., Pniewnik, F 6
- Roguszyno Nowe\*, *Roguszyn-Dzierzki*, liw., Pniewnik, F 7
- Roguszyno Stare, *Roguszyn*, liw., Pniewnik, F 7
- Roguszyno-Wypychy, *Wypychy*, liw., Czerwinka, F 7
- Rokicie, z. dobrz., Rokicie, E 2
- Rokitki-Łoje zob. Łażniewo
- Rokitnica-Jankowice, *Jankowice*, biał., Żdżar, I 4
- Rokitnica Wielka = R. Bogufały\*, R. Marcinki\* (Marcinkowice), R. Mileska\*, R. Wielka, R. Zarzecze\*, *Rokitnica*, biał., Żdżar, I 4
- Rokitno (R. Dolne, R. Górne), bł., Rokitno-ś. Jakub, ś. Wojciech, d., G 4
- Rokotowo, *Rokotów*, soch., Białynin, G 3
- Romanowo, przasn., Węgrzynowo, D 5
- Romany, radz., Romany, B 7
- Romany zob. Zaręby I, II, III
- Romany-Bobry (Niskie Bobry), *Bobry Niskie Małe*, przasn., Krzynowłoga Wlk., B 5
- Romany Bystre zob. Zalesie
- Romany-Fuszki zob. Romany-Złotokierz
- Romany-Gąszczyno+, was., Niedźwiadna, A 7
- Romany Górskie = R. Górskie, R. Misze\* (R. Misie), przasn., Krzynowłoga Mł., C 5
- Romany-Janki (R. Janiki, Karceze-Janki), przasn., Krzynowłoga Wlk., C 5
- Romany-Janowięta, przasn., Krzynowłoga Mł., C 5
- Romany-Karceze, przasn., Krzynowłoga Wlk., C 5
- Romany-Kosiorcki+, przasn., Krzynowłoga Mł., C 5
- Romany-Misie, Romany-Misze zob. Romany Górskie
- Romany-Powije zob. Romany-Złotokierz
- Romany-Sebory zob. Romany-Wszebory
- Romany-Sędzięta (Bobry), przasn., Krzynowłoga Wlk., C 5
- Romany-Skierki (R. Skorki),



- Skierkowizna*, przasn., Krzynowłoga Wlk., C 5
- Romany-Wszebory (Powije W., Romany-Sebory), przasn., Krzynowłoga Mł., C 5
- Romany-Zalesie zob. Zalesie
- Romany-Złotokierz = R. Powije\* (Susowo?), R. Zdieszki\* (R. Złotokierz\*, *Romany-Fuszki*, przasn., Krzynowłoga Mł., C 5
- Romatowo, siepr., Kurowo, D 2
- Romoka, *Rumoka*, niedzb., Sulerzyż, D 4
- Romoka, *Rumoka*, szreń., Lipowiec Kośc., C 3
- Romoty = Lubiewo, Romoty (Ramoty), *Ramoty-Lubiejewo*, radz., Romany, B 7
- Ropele × 2 (Ropyle) ciech., Ciechanów, C 4
- Ropyle zob. Dramino-Ropyle, Goszczyno, Ropele
- Rory zob. Kraszowo-Rory
- Rosławowice zob. Rocławowice
- Rosocha = Parczów\* (Parzew), Rosocha, pial., Nowe Miasto, I 4
- Rosocha, raw., Kurzeszyn, H 3
- Rosochate, wąs., Romany, B 7
- Rosochate zob. Krzeczkowo-Rosochate
- Rosochate Kościelne (R. Stare), nur., Rosochate Kośc., D 8
- Rosochate-Nartolty zob. Rosochate-Świącienica
- Rosochate-Nartuły zob. Rosochate-Świącienica
- Rosochate Stare zob. Rosochate Kościelne
- Rosochate-Świącienica\* (R. Nartolty, R. Nartuły), *Rosochate Nartolty*, nur., Rosochate Kośc., D 8
- Rosochate-Zalesie., nur., Rosochate Kośc., D 8
- Rosochowo = R. Małe\*, R. Wielkie\*, *Rosochów*, grodz., Worowo, H 4
- Rosolów zob. Zawady
- Rososz, garw., Cegłowo, d., G 6
- Rososz (Rososza), liw., Niwiska, G 7
- Rososz, ostr., Wąsowó, D 6
- Rososz zob. Wólka-Rososz
- Rososza, *Rozoga*, ostroł., Ostrolęka, k., B 6
- Rososza zob. Rososz
- Rososza Mała, *Rososzka*, czer., Sobikowo, H 5
- Rososza Wielka, *Rososza*, czer., Sobikowo, H 5
- Rososzka zob. Rososza Mała
- Rostki = R. Borowo, R. Świdrów Ostrów, R. Wielkie, Kol., Romany, B 7
- Rostki zob. Rostki-Suchodół
- Rostki-Boguszki, *Boguszki*, wis., Wizna, B 8
- Rostki Borowe zob. Rostki
- Rostki-Budziszywo (R. Budziszywo, R. Wielkie, Budziszywo-Wypychy?), *Rostki Wielkie*, nur., Zuzola, E 7
- Rostki-Daćbogi zob. Rostki-Michałowice
- Rostki-Duże zob. Rostki Wielkie
- Rostki-Howo, *Rostki Duże*, wis., Jedwabne, B 7
- Rostki-Jarnoły (Jarnuły), *Jarnuły*, wis., Wizna, B 8
- Rostki-Kaptury, mak., Szelków, D 5
- Rostki-Kotowo-Dąbrowa, *Kotowo-Plac*, wis., Jedwabne, B 7
- Rostki Małe, nowom., Nowe Miasto, E 4
- Rostki-Michałowice\*, *Rostki-Daćbogi*, nur., Zuzola, E 7
- Rostki-Mierzęcino (R. Piotrowice, R. Średnie?), *Rostki-Piotrowice*, nur., Zuzola, E 7
- Rostki Strużne, mak., Szelków, D 5
- Rostki-Suchodół, *Rostki*, ostroł., Czerwino, D 6
- Rostki Średnie zob. Rostki-Mierzęcino
- Rostki-Świdrów-Ostrów zob. Rostki
- Rostki Wielkie, *Rostki Duże*, nowom., Nowe Miasto, E 4
- Rostki Wielkie zob. Rostki, Rostki-Budziszywo
- Rostkowice, wysz., Kobylniki, F 3
- Rostkowo, płoń., Góra Kośc., F 3
- Rostkowo, przasn., Przasnysz i Węgra, C 4
- Rostkowo zob. Roszkowo
- Rostuszewo zob. Koniecki-Rostuszewo, Obrytki-Rostuszewo
- Rostuszewo-Obryte zob. Obrytki-Rostuszewo
- Rosy, garw., Stoczek, k., G 7
- Roszczep, kam., Klembowo, F 5
- Roszczep-Wólka zob. Wola Raszewska
- Roszczyny zob. Milewo-Roszczyny
- Roszki × 2, *Ruszki*, gąb., Rybno, F 3
- Roszki zob. Świącice-Popiardowo
- Roszkowa Wola zob. Wola Roszkowa
- Roszkowo (Rostkowo, Ruszkowo), *Ruszkowo*, ciech., Gołymino Kośc., D 5
- Roszkowo, *Ruszków*, gost., Solec, F 2
- Roszkowo, *Ruszkowo*, nowom. albo ser., Ciekosyno, E 4
- Roszkowo Małe, *Ruszkówek*, nowom. albo ser., Ciekosyno, E 4
- Rościszewo, siepr., Rościszewo, D 2
- Rowiska, *Rowiska* — część, liw., Korytnica, F 6
- Rowiska zob. Kęse-Kownaty
- Rowiska zob. Mrowiska
- Rozalin zob. Mlochówko
- Rozdziały (Rozdziałowo), kam., Zambska, D 5
- Rozlazłowo, *Rozlazłów* — część, gąb., Sochaczew, k./s., G 3
- Rozlazłów zob. Purnowo
- Roznieszewo, *Roznieszew*, war., Roznieszewo, H 5
- Rozoga zob. Rososza
- Rozpądy zob. Karwosiek-Rozpądy
- Rozważyno, *Rozwozin*, siepr., Lubowidz, C 2
- Rozwory, ostroł., Miastkowo, C 6
- Rozwory zob. Porzece-Rozwory
- Rozworzyn, raw., Brzeziny, d., H 2
- Rozwozin zob. Rozważyno
- Rożan, *Różan*, miasto, roż., Rożan, k., D 6
- Rożanica zob. Rzechowo-Rożanica, Zalesie-Rożanica, Załuże
- Rożyńsko zob. Chojnowo-Rożyńsko, Kurki-Rożyńsko
- Rożyńsko-Cyprki, *Cyprki*, wąs., Grajewo, A 8
- Rożyńsko-Flesze, *Flesze*, wąs., Grajewo, A 8
- Rożyńsko-Konopczyno\*, wąs., Grajewo, A 7
- Równne, kam., Jadowo albo Postoliska, F 6
- Róża, *Róża Stara*, garw., Stoczek, k., H 7
- Różan zob. Rożan
- Różce, grodz., Worowo, H 4
- Różyce, gąb., Kocierzewo, d., G 3
- Rszymy, Rszyny zob. Rzeczeki Wielkie Rszymy
- Rubieszce zob. Boguty-Rubieszce Zuzalka
- Ruchna, raw., Głowno, H 2
- Ruda, *Ruda Talubska*, garw., Garwolin, H 6
- Ruda, *Rudka*, garw., Kuflewo, G 7
- Ruda, kuźnica, garw., Stoczek, k., H 7
- Ruda, kuźnica?, garw., Mińsko, G 6
- Ruda, *Barania Ruda*, kuźnica, garw., Żeliszewo, G 7
- Ruda, młyn, gost., Gostynin, k., E 2
- Ruda (Lubielska Ruda), kam., Lubiel, D 6
- Ruda, *Starowola* — część, kuźnica, liw. albo kam., Jadowo, k., F 6
- Ruda, *Hamernia*, mszczon., Mszczonów, G 4

- Ruda, przasn., Dzierzgowo, C 4  
 Ruda, *Sierakowo* — część, folwark, przasn., Przasnysz, k., C 5  
 Ruda (Ruda-Górzyste), siepr., Zieluń albo Dłotów, C 3  
 Ruda, *Żyrardów* — część, soch., Wiskitki Kośc., k., G 4  
 Ruda (Górzyste), młyn, szreń., Kuklino, k., C 3  
 Ruda, tarcz., Tarczyn, d., H 5  
 Ruda, wąs., Białaszewo, k., A 8  
 Ruda zob. Nowa Ruda, Przystanie-Ruda, Rembielino Wielkie, Ruda Łoska, Skroda-Ruda, Targowska Ruda, Wilecza Ruda,  
 Ruda-Jagielka zob. Choszcze  
 Ruda Łoska, *Ruda*, warsz., Radzymino, F 5  
 Ruda Olszowska, *Olszówka*, kuźnica, ostroł., Ostrołęka, k., C 6  
 Ruda-Skroda zob. Skroda-Ruda  
 Ruda Talubska zob. Ruda  
 Ruda Tarnowska, garw., Tarnowo, H 6  
 Ruda Wesłowa (Wólka?), *Wyszel*, roz., Ostrołęka, k., C 6  
 Rudawica, war., Wrociszewo, I 5  
 Rudka zob. Ruda  
 Rudki, biał., Żdżar, I 4  
 Rudki\*\*, liw., Czerwonka  
 Rudki (Rutki, Rutkowo, Rutki-Kurowstok), *Rutki*, zambr., Rudki, C 8  
 Rudki zob. Rykały  
 Rudki-Nory, *Rutkowskie*, wis., Burzyno, B 8  
 Rudki-Zaborowo, *Rutki*, wis., Wizna, C 8  
 Rudkowo zob. Kukiołki  
 Rudniczek zob. Rudnik  
 Rudnik, garw., Cegłowo, d., G 6  
 Rudnik, garw., Miastkowo Wlk., H 6  
 Rudnik, garw., Osiecko, k., H 6  
 Rudnik, *Rudnik Duży*, garw., Seroczyno, k., H 7  
 Rudnik, *Rudniczek*, raw., Dmosin, H 2  
 Rudnik Duży zob. Rudnik  
 Rudniki-Stradniki zob. Zbrochy  
 Rudno (R. Mińskie), garw., Kołybiel, G 6  
 Rudno = R. Bystre\* (R. Boro-we?), R. Czachy Stare\* (R. Jeziorne?), R. Janowięta\*, *Rudno Jeziorowe*, przasn., Krzynowłoga Mł., C 4  
 Rudno zob. Rudno Stare  
 Rudno Adamowe zob. Rudno Kmiecie  
 Rudno Borowe zob. Rudno  
 Rudno Bystre zob. Rudno  
 Rudno-Czachy Stare zob. Rudno  
 Rudno Jadamowe zob. Rudno Kmiecie  
 Rudno-Janowięta zob. Rudno  
 Rudno Jeziorne, Rudno Jeziorowe zob. Rudno  
 Rudno Kmiecie = Malinowo Łazowe\*, Malinowo-Skrody\*, R. Kmiecie, (R. Adamowe, R. Jadamowe, R. Kmiecie), przasn., Krzynowłoga Mł., C 4  
 Rudno-Kosiły (R. Koszyki), przasn., Krzynowłoga Mł., C 4  
 Rudno Mińskie zob. Rudno  
 Rudno-Morawy zob. Murawy Wielkie  
 Rudno Rudzieńskie zob. Rudzienko  
 Rudno Stare (Rudno Wielkie), *Rudno*, liw., Wiśniewo albo Dobre Str., F 6  
 Rudno-Stradniki zob. Zbrochy  
 Rudno Wielkie zob. Rudno Stare  
 Rudowo-Brody = R. Brody, R. Cztanowe\* (R. Cztany), blsk., Bielsko, D 3  
 Rudowo-Prusy, *Rudówko*, blsk., Bielsko, D 3  
 Rudułowto zob. Rdułowto  
 Rudzieckie (Rusbacze?), *Ruziesk*, przasn., Siedlec, C 5  
 Rudzienko (Rudno Rudzieńskie), garw., Kołybiel, G 6  
 Rudzienko, liw., Wiśniewo albo Dobre Str., F 6  
 Rugały, Rukały zob. Grzybowo-Rukały  
 Rukle zob. Mosaki-Rukle  
 Rumoka zob. Romoka  
 Runowo, (Runowska Wola), *Runów*, tarcz., Jazgarzewo, d., G 5  
 Rupino, *Rupin*, kol., Kolno, B 7  
 Rupino, *Rupin*, roz., Sieluń, D 6  
 Rusbacze zob. Rudzieckie  
 Rusiec, bł., Nadarzyn, G 4  
 Rusiny (Łasice-Rusiny, Rusinki), *Hilarów*, soch., Brochowo Wlk., F 3  
 Rusiny zob. Żochówko  
 Ruska Wola (Ruska Wieś), *Huta Kuflewska*, garw., Kuflewo, G 6  
 Ruski\*\*, szreń., Szreńsko  
 Ruski zob. Mieszki-Ruski, Niedabył  
 Ruskoleka I, II (Ruskoleki, Ruskie Łąki), *Ruskoleka Stara*, *Ruskoleka-Folwark*, nur., Andrzejów, d., D 7  
 Ruszki zob. Roszki  
 Ruszkowo zob. Roszkowo  
 Ruszków zob. Roszkowo  
 Ruszkówek zob. Roszkowo Małe  
 Ruszna\*\* (Ruszne), liw., Kałuszyno  
 Ruś zob. Czyżewo-Ruś, Wierciszewo-Ruś  
 Rutki zob. Chełchy-Rutki, Kuołki, Rudki, Rudki-Zaborowo, Umiecinno-Rzytki  
 Rutki-Bagny = R. Bagny, R. Zamostne\*, *Rutki-Begnny*, niedzb., Ciechanów, D 4  
 Rutki-Borki, niedzb., Sulerzyż, D 4  
 Rutki-Borzymy (R. Borzymowice), niedzb., Ciechanów, D 4  
 Rutki-Bronisze zob. Rutki-Korytki-Kamionki  
 Rutki-Buncze zob. Rutki-Korytki-Kamionki  
 Rutki-Bunice zob. Rutki-Korytki-Kamionki  
 Rutki Gajewskie zob. Rutki-Kru-Rutki-Gąski zob. Gąski [py  
 Rutki-Głowice, niedzb., Ciechanów, D 4  
 Rutki-Korytki-Kamionki = R. Bunice\* (R. Buncze, R. Piaseczna?), R. Korytki Kamionki\*, *Rutki-Bronisze*, niedzb., Sulerzyż i Ciechanów, D 4  
 Rutki-Krupy (R. Gajewskie?), niedzb., Ciechanów, D 4  
 Rutki-Kurowstok zob. Rudki  
 Rutki-Lenki, niedzb., Ciechanów, D 4  
 Rutki-Marszowice (R. Maćkowie-ta?), niedzb., Ciechanów, D 4  
 Rutki-Piaseczna zob. Rutki-Korytki-Kamionki  
 Rutki-Szczepanki, niedzb., Ciechanów, D 4  
 Rutki Zamostne zob. Rutki-Bagny  
 Rutkowo zob. Chełchy-Rutki, Rutki  
 Rutkowskie zob. Rudki-Nory  
 Ruziesk zob. Rudzieckie  
 Rybaki zob. Pomocna, Strugały  
 Rybie, gąb, Gąbin, F 2  
 Rybie, warsz., Raszyniec, G 5  
 Rybienko zob. Rybno-Gędora  
 Rybitwia, *Rybitwa*, soch., Głusko, k. F 4,  
 Rybitwy-Kokoszki, płoń., Dziektarzewo, D 3  
 Rybitwy-Zamoście = R. Migdały\*, R. Zamoście (R. Zamostne), płoń., Dziektarzewo, D 3  
 Rybno, gąb., Rybno, G 3  
 Rybno, łomż., Puchały, C 7  
 Rybno zob. Koty, Krajewo-Białabiel  
 Rybno-Gędora\*, *Rybienko*, kam., Wyszkowo, E 6  
 Rybno Stare (R. Wielkie, R. Włoch?), *Rybno*, kam., Wyszkowo, F 6  
 Rybusy zob. Słoneczewo-Rybusy  
 Rycharcice-Drozdzy, *Rycharcice* — część, blsk., Będziszów, E 2  
 Rycharcice-Gnaty = R. Filipowe\* (R. Filipowice), R. Gnaty, blsk., Gozdowo, E 2

- Rycharcice Wielkie = R. Wielkie, Seroki\*, blsk., Będziszów, E 2
- Rychliki, wysz., Zakrzewo, d., F 3
- Rychty zob. Umięcino-Rzytki
- Rycica zob. Ryczycza
- Rycice (Rzeciska), przasn., Krzynowłoga Wlk., C 5
- Ryciorek zob. Ryczołek
- Ryciorki zob. Kamieńczyk-Ryciorki
- Ryczki zob. Brzumino-Ryczki
- Ryczołek (Ryciorek), *Ryczołek*, liw., Kałuszyno, G 6
- Ryczorek zob. Kamieńczyk-Ryciorki
- Ryczołek zob. Ryczołek
- Ryczycza (Rycica), liw., Oleksin, G 7
- Ryczyska, garw., Zwola, H 7
- Ryczywół, miasto, woj. sandom., Ryczywół, I 6
- Rydzewo, *Rydzewo Świąszki* – część, kol., Lachowo, B 7
- Rydzewo, niedzb., Sulerzyż, D 4
- Rydzewo, ostroł., Miastkowo, C 6
- Rydzewo, *Rydzewo Szlacheckie*, radz., Słucz, B 8
- Rydzewo-Gozdy zob. Gozdy
- Rydzewo-Pieniążek, radz., Słucz, B 8
- Rydzewo Szlacheckie zob. Rydzewo
- Rydzewo-Świąszki zob. Rydzewo
- Rydzyminek zob. Radzyminek
- Rydzyno, *Rydzyn Szlachecki*, rac., Uniecko, D 3
- Rydzyno zob. Rzezino
- Rykacze zob. Faski-Rykacze
- Rykacze-Sulkówstok, *Rykacze*, zambr., Zambrowo, D 7
- Rykaczewko zob. Rykaczewo Zapłotne
- Rykaczewo Wielkie, *Rykaczewo*, niedzb., Ciechanów, D 4
- Rykaczewo Zapłotne, *Rykaczewko*, niedzb., Ciechanów, D 4
- Rykały = Rudki\*, Rykały, grodz., Przybyszewo, I 4
- Ryki, *Ryki-Borkowo*, przasn., Janowo, B 4
- Rykotowskie zob. Dębsko Brakowane
- Rykowo, *Ryków*, gost., Kutno, F 1
- Rylsk Duży zob. Relsko Wielkie
- Rylsk Mały zob. Relsko Małe
- Rylsko Małe zob. Relsko Małe
- Rylsko Wielkie zob. Relsko Wielkie
- Rynek, ostr., Jelonki, D 6
- Rynek zob. Czarnomino-Rynek
- Rynia, kam. albo liw., Dobre Str., k., F 6
- Rynia, warsz., Radzymino, F 5
- Rynki zob. Czarnomino-Rynek
- Rynoły, ostr., Somowo, D 7
- Rynowo, siepr., Lubowidz?, C 2
- Rysie, garw., Mińsko, k., G 6
- Rysiewo zob. Godlewo Wielkie, Wypychy-Rysiewo
- Rysiewo\* × 2, *Zgleczewo Szlacheckie*, nur., Zuzola, E 7
- Rysiewo-Zakrzewo zob. Zakrzewo
- Ryszki+, młyn, liw., Liw Str., k., F 7
- Ryszki, war., Boglewice, H 5
- Rytomoczydła (Ryte Modzydła), war., Boglewice, H 5
- Rzachta (Rzakta, Rzatka), garw., Glinianka, G 6
- Rzańce, *Żońce*, kam., Długosiodło, d., D 6
- Rzatka zob. Rzachta
- Rzączyce, *Rzeszyce*, soch., Brochowo Wlk., F 4
- Rządków zob. Rzędków
- Rządza (Rądza), warsz., Stanisławów, k., F 6
- Rządza (Rądza), garw., Jakubowo, k., G 6
- Rzańnik, kam., Obryte, d., E 6
- Rzańnik, łomż., Lubotyń, d., D 7
- Rzańnik, *Rzańnik Szlachecki*, ostr., Wąsowo, D 6
- Rzechowo-Gać, roż., Gąsowo, D 5
- Rzechowo-Kałęczyno, *Kałęczyn*, roż., Gąsowo, D 5
- Rzechowo-Rożanica (Rzechówko), *Rzechówek*, roż., Gąsowo, D 5
- Rzechowo Wielkie, roż., Gąsowo, D 5
- Rzeciska zob. Rycice
- Rzeczki zob. Konarzewo-Rzeczki, Umięcino-Rzytki
- Rzeczki-Gąski (Rzeczkowo G.), ciech., Ciechanów, D 4
- Rzeczki Wielkie Rszymy (Rz. Rszyny, Rzeczkowo-Rszyny), *Rzeczki-Orszymy*, ciech., Ciechanów, D 4
- Rzeczki-Wólki (Rzeczkowo W.), ciech., Ciechanów, D 4
- Rzeczkowo zob. Konarzewo-Rzeczki
- Rzeczkowo-Gąski zob. Rzeczki-Gąski
- Rzeczkowo-Rszyny zob. Rzeczki-Rszymy
- Rzeczkowo-Wólki zob. Rzeczki-Wólki
- Rzeczów, biał., Biała, d., H 4
- Rzeczyca\*, *Kępa Radwankowska*, czer., Radwankowo, H 5
- Rzeczyca, woj. łącz., Rzeczyca, I 3
- Rzekuń, ostroł., Rzekuń, C 6
- Rzemienie zob. Stryjewo I, II
- Rzepki Wielkie zob. Kownaty-Maciejewice
- Rzeszotary-Fały, *Rzeszotary-Chwały*, siepr., Rościszewo, D 2
- Rzeszotary-Gotarty, siepr., Rościszewo, D 2
- Rzeszotary-Pszczele (Rz. Wszczele), siepr., Rościszewo, D 2
- Rzeszotary-Stara Wieś, siepr., Rościszewo, D 2
- Rzewin zob. Rzewnino
- Rzewnie zob. Rzwień
- Rzewnino (Rzewnin), *Rzewin*, płoń., Baboszewo, E 3
- Rzewno zob. Chrzczony-Rzwień
- Rzezino, *Rydzyno*, płck., Jemielnica, d., F 2
- Rzębiczyki, *Rzębiki*, zambr., Kolański Str., D 8
- Rzędków, *Rzędków Stary* część, raw., Żelazna, H 3
- Rzędków Stary zob. Wola Rzędkowska
- Rzęgnowo, przasn., Pawłowo, C 4
- Rzęszyce zob. Rzączyce
- Rzężawy = Guzy\*, Rzężawy, siepr., Lubowidz, C 3
- Rzwień (Rzewno), *Rzewnie*, roż., Rożan, D 6
- Rzwień zob. Boruty-Rzwień, Chrzczony-Rzwień, Słowiki-Rzwień
- Rzy, ciech. albo sąch., Sąhocin, k., E 4
- Rzyczki zob. Pajewo-Rżyski
- Rzymiec, biał., Biała, I 4
- Rzyszczyki zob. Pajewo-Rżyski
- Rzytki zob. Umięcino-Rzytki
- Rzytowo, *Żytowo*, siepr., Jezewo, D 2
- Rzyno zob. Zyrzno
- Rżaniec (Rżany-Kąt, Rżaniec-Wola) roż., Nowa Wieś, k., G 5
- Rżyska (R. Dybowskie), warsz., Radzymino, F 5
- Rżyska zob. Bońkowa-Wieś
- Rżyski zob. Pajewo-Rżyski
- Rżyskowa Wieś zob. Bońkowa-Wieś
- Sacin, biał., Nowe Miasto, I 4
- Sadków Szlachecki zob. Sądkowo
- Sadkowice, biał., Sadkowice, I 4
- Sadkowo-Chrzypty, płoń., Skołatowo, E 3
- Sadkowo Maior, *Sadkowo-Major*, płoń., Skołatowo, E 3
- Sadkowo-Żury, płoń., Skołatowo, E 3
- Sadłowo (S. Wola), szreń., Chamsk, D 3
- Sadły zob. Dmochy-Sadły
- Sadowne (Sadowno), kam., Sadowne, d., E 7
- Sadowo, gąb., Brzozów, F 3
- Sadowo, szreń., Zielona, C 3

- Sady zob. Bądkowo-Rochna, Brunowo-Sady
- Sadykierz, kam., Obryte, d., E 5
- Sadykierz (S. Perose), *Sadykierz Szlachecki*, roz., Sieluń, D 6
- Sagały zob. Polikowo Wielkie
- Saksary zob. Kawieczyno-Saksary
- Salino-Pęcice zob. Pęcice
- Salki zob. Mamino Chełchy Salki
- Salonki zob. Brunowo-Salonki, Leszno
- Salki, gost., Solec, F 2
- Sałkowo (S. Wesel), rac., Gralewo, D 3
- Sambory (Senbory, Bukowiec), wis., Wizna, C 8
- Samborze (Sąborza), *Samborz*, biał., Żdźzar, I 4
- Sambórz zob. Szymborz
- Samełki zob. Mocarze-Dziubiele
- Samce, raw., Skwierniewice, d., H 3
- Samogoszcza zob. Sanogoszcza
- Sampol zob. Cieciersko
- Sanborz zob. Samborza
- Sanie-Dąb, zambr., Kołaki Str., D 8
- Sanki, grodz., Przybyszewo, I 5
- Sanniki, gąb., Sanniki, k., F 3
- Sanogoszcza (Samogoszcza), *Sanogoszcz*, raw., Krzemienica, d., I 3
- Sapa<sup>+</sup>, młyn, gost., Radziwie, d., E 2
- Sapaki zob. Milewo-Sapaki
- Sapaki zob. Truszki-Trzciana
- Sarbiewo (Sarblewo), sąch., Sarbiewo, E 4
- Sarbsko, *Szapsk*, rac., Gralewo, E 3
- Sarnowa Góra, ciech., Suńsk, k., D 4
- Sarnowo, szreń., Sarnowo, C 3
- Sarnowo × 5, *Sarnowo* – część, wysz., Skołatowo, E 3
- Sarnowo zob. Żabino
- Sarnowo-Nowa Wieś (Nowa Wieś), *Nowa Wieś*, szreń., Sarnowo, C 3
- Sarnowo-Pęczki zob. Łaguny
- Sarzyn zob. Szarzyno
- Sasiny zob. Grochy-Sasiny-Miernik, Nick Kościelny, Pęszewo-Kawałki, Sasiny-Łętownica, Zaręby-Sasiny
- Sasiny-Dąbki-Skupie = S. Dąbki-Skupie\*, S. Krolkowa\*, *Dąbki-Łętownica*, zambr., Zambrowo, D 7
- Sasiny-Łętownica, *Sasiny*, zambr., Zambrowo, D 7
- Satki zob. Mieszki
- Sawały, Sawały Dolne, Sawały Górne zob. Chrostowo-Sawały
- Sąborza zob. Samborza
- Sąhocin, *Sochocin*, miasto, sąch., Sąhocin, k., E 4
- Sąhocino-Czyżewo, *Sochocino-Czyżewo*, wysz., Blichowo, E 3
- Sąhocino-Niemierzyce\*, *Jasień*, wysz., Blichowo, E 3
- Sąhocino-Mikoszewice zob. Sąhocino-Suchardy
- Sąhocino-Praga, *Sochocino-Praga*, wysz., Blichowo, E 3
- Sąhocino-Suchardy, (S. Mikoszewice), *Sochocino-Suchardy*, wysz., Blichowo, E 3
- Sąhora zob. Sohora
- Sądkowo, *Sadków Szlachecki*, grodz., Worowo, H 4
- Sątki zob. Siemiątkowo-Dziety
- Sątrząska (Sumtraszka), przasn., Przasnysz, C 5
- Schabajewo zob. Skabajewo
- Sebastianowo, Sebastianowo zob. Stoczek
- Sebranka zob. Wygnanka
- Secemino Małe, *Secyminek*, soch., Głusko, F 4
- Secemino Wielkie, *Secymin Polski*, soch., Głusko, F 4
- Sejkowice zob. Sowikowice
- Sekuły zob. Tańsk-Jedwosze
- Seligów zob. Szeligów
- Sempelino zob. Przywilcze
- Sempochowa zob. Sepochowo
- Senbory zob. Sambory
- Sendomierz, *Mińsk Mazowiecki* – część, miasto, garw., Mińsko, G 6
- Sergały zob. Lipowiec Podborny
- Serniki zob. Sierniki
- Serock zob. Serociec
- Serocka Wola zob. Seroczyn-Wola
- Serociec (Szereczec, Syroczec), *Serock*, miasto, ser., Serociec, k., E 5
- Seroczyn zob. Strękowo
- Seroczyn, *Seroczyn* – część, garw. Seroczyn, G 7
- Seroczyn (Syroczyn), *Seroczyn* – część, miasto, garw., Seroczyn, G 7
- Seroczyn, *Seroczyn*, ostr., Jelonki, D 6
- Seroczyn-Wola (Nowa Wieś, Serocka Wola, Wólka), *Wólka Seroczyńska*, ostr., Jelonki, D 7
- Seroczyn-Zalesie zob. Zalesie
- Seroki, siepr., Lutocino, D 2
- Seroki (Syroki), soch., Pawłowice, G 4
- Seroki zob. Karwosiek Dłużniewski, Konopki-Białystok, Olszewo-Góry, Rycharcice
- Serwatki zob. Kawieczyno-Serwatki, Płoskie Piotrowięta, Żeromino-Serwatki
- Setropie (Szetropie), blsk., Rogotworsk, E 3
- Sędek zob. Dąbrowsk-Sędek
- Sędki zob. Gogole-Steczki, Goślice, Kruszenica-Sędki
- Sędzie zob. Nieździno
- Sędzięta zob. Romany-Sędzięta, Zależę-Sędzięta
- Sędzimiry zob. Stonczewo-Sędzimiry
- Sędziwuje-Prądnik, *Sędziwuje*, zambr., Zambrowo, D 7
- Sękocin, warsz., Pęcice, k., G 5
- Sękowo, płck., Proboszczowice, E 2
- Sęplino, *Szemplino Wielkie*, przasn., Janowo, B 4
- Sęplino zob. Przywilcze
- Sęplino Czarne, *Szemplino Czarne*, przasn., Janowo, B 4
- Sęplino-Krzyżewo<sup>+</sup>, przasn., Janowo, B 4
- Sepochowo (Sempochowa, Sopachowo), *Sepochów*, garw., Kołybiel, G 6
- Siana (Sianna, Sienna), *Sionna*, liw., Oleksin, G 7
- Siasty, *Szasty*, wysz., Daniszewo, E 3
- Sidlino (S. Lipowiec?), *Siedlin*, sąch., Płońsko, d., E 4
- Sieburczyn zob. Świeborczyń
- Sieciechowo, *Sieciechów*, gost., Kutno, G 2
- Sieczcza zob. Parysewo
- Siedlca (Siedlec, Siedlce), *Warszawa-Sielec*, warsz., Solec, d., G 5
- Siedlce zob. Sielce
- Siedlec, *Sielec*, grodz., Goszczyn, I 4
- Siedlec (Sielec), *Sielec*, ostr., Ostrowia, D 6
- Siedlec, *Sielec*, wysz., Czerwieńsko, d., F 4
- Siedlec (Sielec), *Krasnosielec*, przasn., Siedlec, C 5
- Siedlec zob. Siedlca, Sielce
- Siedlin zob. Sidlino
- Siedliska zob. Czyżewo-Siedliska, Świerze I, II
- Siedliska, siepr., Biezuń, D 3
- Siedzewo (Siedziewo, Siedzowo), *Siedzów*, czer., Radwankowo, H 5
- Siekierki zob. Czarnowo
- Siekluki, wysz., Skołatowo, E 3
- Siekluki, *Siekluki* – część, war., Błotnica, I 5
- Siekluki zob. Okręglica
- Sielce (Siedlec), *Sielce Stary*, mak., Zambska, D 5
- Sielce zob. Siedlec
- Sielce (Siedlce), gąb., Jamno, k., F 3
- Sielce zob. Siedlca

- Sielec zob. Siedlec  
 Sielice zob. Silice  
 Sieluń, roz., Sieluń, d., D 6  
 Siemcichy, siepr., Lutocino albo Lubowidz, C 2  
 Siemianie, *Siemienie*, blsk., Łęg Wlk., d., E 3  
 Siemianowo, *Siemianów*, gost., Głogowiec, F 1  
 Siemiątkowo-Dziety (S. Sątki), *Siemiątkowo-Ziemiany*, rac., Grodzanowo Kośc., D 3  
 Siemiątkowo Kowalowe\*, *Siemiątkowo Rogalne*, rac., Grodzanowo Kośc., D 3  
 Siemiątkowo Koziebrodzkie, rac., Grodzanowo Kośc., D 3  
 Siemiątkowo-Rechty (S. Reczty), rac., Grodzanowo Kośc., D 3  
 Siemiątkowo Rogalne zob. Siemiątkowo Kowalowe  
 Siemiątkowo-Sątki zob. Siemiątkowo-Dziety  
 Siemiątkowo-Ziemiany zob. Siemiątkowo-Dziety  
 Siemienie zob. Siemianie  
 Siemień, *Siemień Nadrzeczny*, łomż., Łomża, k., C 7  
 Siemki zob. Druchowo-Siemki  
 Sienica (Siennica), *Siennica*, miasto, garw., Sienica, G 6  
 Sienica, *Siennica*, nowom. albo ser., Nosilsko, E 4  
 Sienica zob. Dąbrowa-Sienica  
 Sienica I, II = S, Trojany\*, S. Wielka\* (S. Pluchny?), *Sienica-Lukasze*, *Siennica-Szymanki*, nur., Czyżewo Kośc., D 8  
 Sienica-Daćbogi, *Siennica-Daćbogi*, nur., Czyżewo Kośc., D 8  
 Sienica-Dmochy\*, *Siennica-Puziki*, nur., Czyżewo Kośc., D 8  
 Sienica-Giże, *Siennica-Giże*, nur., Rosochate Kośc., D 8  
 Sienica-Godlewo\*, *Godlewo-Piętaki*, nur., Czyżewo Kośc., D 8  
 Sienica-Klawy (S. Klawięta), *Siennica-Klawy*, nur., Czyżewo Kośc., D 8  
 Sienica-Lupusy, *Siennica-Lipusy*, nur., Czyżewo Kośc., D 8  
 Sienica-Michałki zob. Dąbrowa-Michałki  
 Sienica-Piotrasze, *Siennica-Piotrasze*, nur., Czyżewo Kośc., D 8  
 Sienica-Pluchny zob. Sienica I II  
 Sienica-Święchy, *Siennica-Święchy*, nur., Czyżewo Kośc., D 8  
 Sienica Stara (Siennica Stara, Wola Stara), *Stara Siennica*, garw., Sienica, G 6  
 Sienica-Trojany zob. Sienica I, II  
 Sienica Wielka zob. Sienica I, II  
 Sienice\*\*, mław., Wyszyń  
 Sienice, *Siennickie*, wąs., Białasze-wo, A 8  
 Sienna zob. Siana  
 Sienna Łąka (Sinałąka), *Sinoleka*, liw., Grębkowo, G 7  
 Siennica zob. Sienica  
 Siennica-Daćbogi zob. Sienica-Daćbogi  
 Siennica-Giże zob. Sienica-Giże  
 Siennica-Klawy zob. Sienica-Klawy  
 Siennica-Lipusy zob. Sienica-Lupusy  
 Siennica-Lukasze zob. Sienica I, II  
 Siennica-Piotrasze zob. Sienica-Piotrasze  
 Siennica-Puziki zob. Sienica-Dmochy  
 Siennica Stara zob. Sienica Stara  
 Siennica-Szymanki zob. Sienica I, II  
 Siennica-Święchy zob. Sienica-Święchy  
 Siepielaki zob. Umęcino-Siepielaki  
 Siepre, *Sierpe*, miasto, siepr., Siepre, D 2  
 Sierakowice (Sirakowice), raw., Skwierniewice, d., G 3  
 Sierakowo (Sirakowo), *Sierakowo* – część, przasn., Przasnysz, C 5  
 Sierakowo (Sirakowo), rac., Raciąż, D 3  
 Sierakowo zob. Ruda  
 Sierakowo Nowe, *Sieraków*, gost., Strzelce, F 2  
 Sierakowo-Techman (Sirakowo T., S. Stare), *Techmany*, gost., Gostynin, F 2  
 Sieraków zob. Gosławice, Sierakowo Nowe, Sierochowo  
 Sierakówko, *Podleek-Sierakowo*, wysz., Łętowo, E 3  
 Sierniki (Serniki, Sierzniki, Syrniki), *Sierzniki*, gąb., Łowicz NMP, d., G 3  
 Sierochowo, *Sieraków*, gost., Kutno, G 2  
 Siromino I, II = S. Bernarda\*, (Siromino, Ziromino, Z. Niemierza), S. Dzierżysława\* (S. Dzierżek), S. Garbacz\*, *Szeromin*, *Szerominek*, płoń., Płońsko, E 3  
 Sierpe zob. Siepre  
 Sierszchowo zob. Sierzchowo  
 Sierszenie zob. Pszczółki-Szerszenie  
 Sierśnie Małe = S. Małe (Mała Wieś), S. Wielkie\*, *Mała Wieś*, garw., Kuflewo, G 6  
 Sierzchowo (Sierszchowo), *Sierzchów*, czer., Sobikowo, H 5  
 Sierzchowy (Sierzchowy), raw. albo biał., Sierzchowy, I 3  
 Sierzchów, soch., Bednary, d., G 3  
 Sierzchów zob. Sierzchowo  
 Sierzniki zob. Sierniki  
 Sierzputowo zob. Sierzputy Młode  
 Sierzputy zob. Brajcziszewo Mały Brok, Laskowo  
 Sierzputy-Marki = S. Krteki\*, S. Marki, łomż., Smlodowo, C 7  
 Sierzputy Młode (Sierzputowo), łomż., Szczepankowo, C 7  
 Sierzputy Stare, łomż., Szczepankowo, C 7  
 Sierzputy Zagajne = S. Stare\*, S. Zagajne, łomż., Smlodowo, C 7  
 Sierzniki zob. Sierniki  
 Siestrzanki zob. Brzostowo-Siestrzanki, Czarnowo  
 Siestrzenia, *Siestrzeń*, bł., Brwinowo, G 4  
 Siewnica zob. Szewnica  
 Sikory zob. Turówko  
 Sikory-Bogustawy, *Sikory-Bogustawice*, rac., Uniecko, D 3  
 Sikory-Maruszyno\*, *Sikory-Żelazki*, rac., Uniecko, D 3  
 Sikory-Piotrowice, rac., Uniecko, D 3  
 Sikorz, *Sikórz*, płck., Sikorz, E 2  
 Sikuty, grodz., Jasieniec, H 5  
 Sikuty zob. Fałęcino, Pomaski-Sikuty  
 Silice, *Sielice*, soch., Sochaczew, G 3  
 Siłki zob. Świercze-Siłki  
 Simaki zob. Obidzino-Suwały  
 Sinałąka zob. Sienna Łąka  
 Sinogóra zob. Świniagóra  
 Sinoleka zob. Sienna Łąka  
 Siodło, garw., Sienica, G 6  
 Sionna zob. Siana  
 Sirakowice zob. Sierakowice  
 Sirakowo zob. Sierakowo  
 Sirakowo Stare, Sirakowo-Techman zob. Sierakowo-Techman  
 Sierzchów zob. Sierzchów  
 Siromino zob. Siromino I, II  
 Sierzchowy zob. Sierzchowy  
 Sisice zob. Szyszyce  
 Sitno (Sitne), *Sitne*, kam., Jądowo, k., F 6  
 Sitno, kam., Wyszkowo, E 6  
 Siwa Wola, *Siwianka*, garw., Glińianka, G 6  
 Siwek, *Siwki*, młyn, warsz., Kamion, k., F 5  
 Siwianka zob. Siwa Wola  
 Siwki, wąs., Romany, B 7  
 Siwki zob. Grabowo-Siwki, Siwek  
 Siwów zob. Zamoście I  
 Skabajewo, *Schabajewo*, siepr., Jezewo, D 2  
 Skaje zob. Szczuki-Marciny  
 Skaratki, soch., Domaniewice, d., G 2

- Skarbkowa zob. Kłopczynek Mały
- Skarbnik zob. Sokolowo
- Skarbnikowa Wieś zob. Kłopczynek Mały
- Skarboszewo, sąch., Naruszewo, E 3
- Skarnikowa Wieś zob. Kłopczynek Mały
- Skarszyno, *Skarszyn*, wysz., Żukowo Wlk., E 3
- Skarszyn zob. Skarżyno
- Skarszyn Stary zob. Skarszyno
- Skarzynek, Skarzynko, Skarszyno zob. Nieciki-Skarżyno
- Skarszyno, *Skarszyn*, liw., Czerwinka, F 7
- Skarszyno, *Skarszyn Stary*, nur., Rosochate Kośc., D 7
- Skarszyno, *Skarszyn*, ostr., Czerwino, D 6
- Skarszyno-Chrośnica zob. Chrośnice
- Skarszyno-Goski, *Goski-Pelki*, nur., Rosochate Kośc., D 7
- Skarżyce, nowom. albo ser., Winnica, d., E 5
- Skarżyn zob. Skarszyno
- Skarżyno = S. Cibory\* (S. Stybory), S. Parkosze\*, S. Przeczki\*, *Skarszyn*, sąch., Radzimino Wlk., E 4
- Skarżyno Mały Brok, *Skarszyn Nowy*, zambr., Rosochate Kośc., D 7
- Skarżyno-Wąsosze, *Wąsosz* — część, wąs., Wąsosz, A 7
- Skaszewo = S. Małe\*, S. Wielkie\*, *Skaszewo Włociańskie*, nowom., Szyszki, E 5
- Skibniew, Skibniewo zob. Skubniewo
- Skiejtowstok zob. Bzury
- Skierdy, warsz., Okunino, F 4
- Skierdy zob. Gadnowo-Skierdy
- Skierki, przasn., Przasnysz, D 4
- Skierki zob. Romany-Skierki, Zdbiki-Kierzki
- Skierkowizna zob. Romany-Skierki
- Skierniewice zob. Dąbski Młyn, Skwierniewice
- Skłody (Kłody), *Skłudy*, kam., Obryte, d., E 5
- Skłody = S. Małe\*, S. Wielkie\* (S. Wielkie Brok), *Skłody-Stachy*, nur., Zaręby Kośc., D 7
- Skłody-Piotrowięta, *Skłody-Piotrowice*, nur., Zaręby Kośc., D 7
- Skłody Średnie, nur., Zaręby Kośc., D 7
- Skłody Wielkie Brok zob. Skłody
- Skłoty zob. Pęszyno
- Skłudy zob. Skłody
- Skoczki zob. Tańsk-Wasiły
- Skoczki-Filipy zob. Tańsk-Omiotki
- Skoczkowo = Budkowo Grabowskie\*, S. Małe\*, S. Wielkie\*, siepr., Zawidz Kośc. albo Jeżewo, D 2
- Skoczylody, raw., Wysokienice, d., H 3
- Skoki, młyn, gost., Trębki, F 2
- Skolimowo, *Skolimów*, warsz., Piasieczno, G 5
- Skolałowo, wysz., Skolałowo, d., E 3
- Skorcz, *Skórzec*, liw., Niwiska, G 7
- Skorcza (Skurcza), *Skurcza*, garw., Wilka, H 6
- Skorek zob. Zdzieborz-Skorek
- Skorki zob. Romany-Skierki, Zaręby-Skorki, Zdzieborz-Skorek
- Skorkowo zob. Zdzieborz-Skorek
- Skorosze (Skoroszewo) warsz., Raszyniec, G 5
- Skorosze Małe (Korzyślewo), *Skoroszki*, nowom. albo ser., Winnica, E 5
- Skorosze Wielkie, *Skorosze*, nowom. albo ser., Winnica, E 5
- Skoroszewo zob. Skorosze
- Skorszki zob. Skorosze Małe
- Skorowo zob. Skurowo
- Skorupki zob. Grabowo-Skorupki, Kowalewo-Skorupki
- Skorupy zob. Grabowo-Skorupki
- Skotniki, soch., Sochaczew, G 3
- Skotniki, *Kuchary-Skotniki* — część, zakr., Grodziec, F 4
- Skowera\*\*, war., Konary
- Skowroda, gąb., Kocierzewo, d., G 3
- Skóry zob. Warzyno-Skóry
- Skórzec zob. Skorez
- Skórzewo, *Skórzewa*, gost., Mnich, k., F 2
- Skórznice, nowom. albo ser., Przewodowo, d., E 5
- Skrobodzino (Skrobocino), *Skrobocin*, ciech., Suńsk, D 4
- Skroda, *Skroda*, liw., Oleksin, G 7
- Skroda zob. Bagienice Wierzech
- Skroda
- Skroda Mała Dobki, *Skroda Mała*, kol., Grabowo, B 7
- Skroda-Ruda, *Ruda-Skroda*, kol., Płocko, B 7
- Skroda Wielka, kol., Grabowo, B 7
- Skrody zob. Rudno Kmiece, Szczepkowo-Skrody
- Skruda zob. Skroda, Studzianki
- Skrwino (Strkwino), *Skrwilno*, z. dobrz., Skrwino, C 2
- Skrzany, gost., Trębki, k., F 2
- Skrzelewo zob. Krzelewo
- Skrzeszewo zob. Skrzyszewo
- Skrzynki, sąch., Radzimino Wlk., E 4
- Skrzynki zob. Walochoy Ciepłystok
- Skrzynki Ciepłystoki zob. Walochoy Ciepłystok
- Skrzyszewo, *Skrzeszew*, warsz., Wieliszewo, d., F 5
- Skubianka, ser., Zgierz, F 5
- Skubiele zob. Milewo-Skubiele
- Skubniewo+, liw., Grębkowo, F 7
- Skuczki zob. Mosaki-Łączka
- Skudosze zob. Modzele-Skudosze
- Skuły, tarcz., Skuły, H 4
- Skupie\*\*, warsz., Raszyniec
- Skupie zob. Kutylowo-Skupie, Sasin-Dąbki-Skupie, Wągliny
- Skurcza zob. Skoreza
- Skurowo (Skorowo), *Skurów*, grodz., Lewiczyn, H 5
- Skurze zob. Konarzewo-Skuże
- Skusze zob. Konarzewo-Skuże, Milewo-Szwejk
- Skuszewo, *Skuszew*, kam., Wyszkowo, k., E 6
- Skuzły zob. Mężenino-Skuzły
- Skuże zob. Czaplice-Dobki, Konarzewo-Skuże
- Skwarsna Wola (Skwarna W., Skwarsne, Skwarzyńska Wola), *Skwarne*, garw., Kiczki albo Ceglówo, d., G 6
- Skwary = S. Falki\*, S. Jasionki\*, sąch., Naruszowo, E 4
- Skwary Dąbrowne (Boguty Dąbrowne), *Skwary Dąbrowne*, sąch., Naruszowo, E 4
- Skwary-Troski (S. Traski), sąch., Naruszowo, E 3
- Skwarzyńska Wola zob. Skwarsna Wola
- Skwierniewice (Skwirniewice), *Skierniewice* — część, miasto, raw., Skwierniewice, d., H 3
- Skwierniewice, *Skierniewice* — część, raw., Skierniewice, d., H 3
- Słabomierz zob. Sławomierz
- Słankowo zob. Słonkowo
- Sławe (Sławiec), *Sławiec*, łomż., Nowogród, C 7
- Sławęcino, *Sławęcín*, szreń., Zgliczyno, D 3
- Sławęcino (S. Krasowskie), *Kraszewo-Sławęcín*, rac., Raciąż, D 3
- Sławiec zob. Sławce
- Sławki (Rembowo-Sławki?), przasn., Siedlec, C 5
- Sławki zob. Chmieleń, Konarzewo-Sławki, Żebry, Żebry-Sławki
- Sławkowo, roz., Gąsowo, d., D 5
- Sławkowo, szreń., Szreńsko, D 3
- Sławogóra, *Sławogóra Stara*, mław., Szydłowo Kośc., D 4
- Sławogóra, *Ulatowo-Sławogóra*, przasn., Chorzele albo Krzynowłoga Wlk., C 5

- Sławomierz, *Słabomierz*, mszczon., Mszczonów, G 4
- Słęczyno, *Słomczyn*, czer., Cieciewo, G 5
- Słęczyno, *Słomczyn*, grodz., Grodziec, H 5
- Słówinno, *Słotwin*, zakr., Krysk, d., E 4
- Słojki zob. Słowiki-Rzwień
- Słomczyn zob. Słęczyno
- Słomian Babski zob. Baby Większe
- Słomianka (Somianka), *Somianka*, kam., Barcice, d., E 5
- Słomin, warsz., Pęcice, k., G 5
- Słomino, *Słomin*, wysz., Żukowo Wlk., F 3
- Słomkowo zob. Słonkowo
- Słomków zob. Słonkowo, Słonków
- Słomy (Słumy), *Zakrzewo-Słomy*, nur., Zuzola, E 7
- Słonawa (Słunawa), grodz., Prażmowo, H 5
- Słonawa Mała, *Słonawka*, grodz., Prażmowo, H 5
- Słonzewo-Dziki\*, nowom., Szyszki, E 4
- Słonzewo-Gotardy, *Gotardy*, nowom., Szyszki, E 4
- Słonzewo-Kościeszce, *Kościeszce*, nowom., Szyszki, E 4
- Słonzewo-Rybusy, *Słonzewo* — część, nowom., Szyszki, E 4
- Słonzewo-Sędzimiry, *Słonzewo* — część, nowom., Szyszki, E 4
- Słonzewo-Śmiotanki, *Śmiotanki*, nowom., Szyszki, E 4
- Słoniawy, mak., k., Maków, D 5
- Słonkowo (Słankowo, Słunkowo), *Słomków*, gąb., Pacyna, F 2
- Słonkowo, *Słomkowo*, wysz., Starożreby, E 3
- Słonków, *Słomków*, raw., Maków, d., H 3
- Słopsk (Słupsko), kam., Niegowo albo Klembowo, E 6
- Słostowo, *Słustowo*, nowom., Nosilsko, E 4
- Słoszewo, sąch., Sarbiewo, E 4
- Słoszewy zob. Szreńsko
- Słotwin zob. Słówinno
- Słowiki-Rzwień, *Słojki*, mak., Szelków, D 5
- Słubica, *Słubica Stara*, tarcz., Skuły, G 4
- Słubica zob. Olszyny-Słubica
- Słubice-Majno (S. Majno Wielkie), *Słubice*, gąb., Jamno, F 3
- Słubice-Przedbory (Przedborowo), *Przyborów*, gąb., Jamno, F 3
- Słuchocin, liw., Grębkowo, G 7
- Słucz, radz., Słucz, B 8
- Słumy zob. Słomy
- Słunawa zob. Słonawa
- Słuchocin, liw., Grębkowo, G 7
- Słup, gost., Suserz, F 2
- Słup (Słupy, Wola Zuzolska), nur., Zuzola, d., D 7
- Słup zob. Chudzyno Małe, Słupia
- Słupca × 2, *Słupca* — część, wysz., Łubki, E 3
- Słupca Mała, *Słupca* — część, wysz., Łubki, E 3
- Słupce zob. Świejki-Słupce-Tomasek, Świejki Wielgie
- Słupce-Tomasek zob. Świejki-Słupce-Tomasek
- Słupia, blsk., Słupia, d., D 3
- Słupia (Słup, Słupy), raw., Słupia, d., H 3
- Słupno, płek., Słupno, d., E 3
- Słupno, warsz., Kobyłka?, k., F 5
- Słupno-Krzelewo zob. Krzelewo
- Słupsko zob. Słopsk
- Słupy zob. Słup, Słupia
- Słustowo zob. Słostowo
- Służewiec, *Warszawa-Służewiec*, warsz., Służewo, G 5
- Służewo, warsz., *Warszawa-Służew*, Służewo, G 5
- Smarzewo zob. Smarzewo
- Smarzewo zob. Smarzewo Szlacheckie
- Smarzewo-Olgowo zob. Smarzewo-Judyce
- Smarzewo, *Smarzewo*, sąch., Sarbiewo, E 4
- Smarzewo-Judyce (S. Kmiece), *Smarzewo-Olgowo*, blsk., Zagroba, E 3
- Smarzewo Szlacheckie (w XVIII w. S. Włosty), *Smarzewo*, blsk., Zagroba, E 3
- Smazały zob. Żórawino
- Smeja zob. Strzeszewo-Grzywacze
- Smiłowa Wola (Łokatowa Wola), *Wola Łokatowa*, raw., Jeźów, H 3
- Smiłowo, *Smiłowo*, blsk., Będziśław, d., E 2
- Smiłowo zob. Żyłowo
- Smlodowo, *Śniadowo*, łomż., Smlodowo, C 7
- Smlodowo, *Śniadowo*, zakr., Ciek-syno, E 4
- Smogorzewo = S. Kasprowice\* (Kasprowo), S. Małe\*, *Smogorzewo Kościelne*, ser., Smogorzewo, E 5
- Smogorzewo zob. Strzemieczna-Smogorzewo
- Smogorzewo Wielkie, *Smogorzewo Włociańskie*, ser., Smogorzewo, E 5
- Smolany-Żardawy = Smolany\*, S. Żardawy (S. Żardany), mław., Janowiec Kośc., B 4
- Smolechowo, nowom., Klukowo, E 4
- Smolechy, nur., Złotoria, d., D 7
- Smoleń-Borkowo zob. Smoleń-Poluby
- Smoleń-Breczki zob. Smoleń-Jakusze
- Smoleń-Brzęczki zob. Smoleń-Jakusze
- Smoleń-Daćbogi = S. Daćbogi, S. Oskobłok\*, (S. Wytrykusze?), przasn., Węgra, C 4
- Smoleń-Górki zob. Smoleń-Poluby
- Smoleń-Jakusze = S. Jakusze\* (S. Breczki?), S. Michały\* (S. Michałki, S. Mroczyki?), *Smoleń-Brzęczki*, przasn., Węgra, C 4
- Smoleń-Lelitki zob. Smoleń-Suwino
- Smoleń-Oskobłok zob. Smoleń-Daćbogi
- Smoleń-Piątki zob. Smoleń-Suwino
- Smoleń-Poluby = S. Górki\* (Górskie-Smoleń), S. Poluby (S. Borkowo?), przasn., Węgra, C 4
- Smoleń-Suwino = S. Lelitki\* (S. Piątki?), S. Suwino (S. Sowi-no), przasn., Węgra, C 5
- Smoleń-Ślizie zob. Kijewice
- Smoleń-Trzcianka = S. Trzcianka (S. Treianki), S. Tworki\*, przasn., Węgra, C 4
- Smoleń-Wytrykusze zob. Smoleń-Daćbogi
- Smolewo, nur., Zuzola, d., E 7
- Smoleża zob. Reszki-Smoleża
- Smolichowo\* (Smoly), *Utrata*, bl., Rokitno-ś. Jakub, G 4
- Smolino, blsk., Bielsko?, E 3
- Smolki zob. Mory
- Smolna zob. Zgliczyno Smolne
- Smolnica (Łopianka), *Łopianka*, kam., Kamionolas, E 6
- Smolikowo zob. Białaszewo
- Smolska, *Smulska*, zakr., Wrona, E 4
- Smoly, zakr., Kroczewo, F 4
- Smoly zob. Smolichowo
- Smoniewice (S. Wilskie, S. Zawiszowe), *Szymoniewice Małe*, garw., Wilka, H 5
- Smoniewice Biskupie, *Szymoniewice Duże*, garw., Wilka, d., H 5
- Smosarz-Chruściele (S. Chrościele), *Chruściele*, ciech., Pałuki, D 4
- Smosarz-Dobki, ciech., Pałuki, D 4
- Smosarz-Pianki = S. Pianki (S. Panki, Pianka), S. Wielki\*, ciech., Pałuki, D 4
- Smoszewo (S. Pianki), siepr., Kurowo, D 2
- Smoszewo, zakr., Smoszewo, F 4
- Smólnia zob. Zgliczyno Smolne
- Smrocko (Smrock), *Smrock*, mak., Szelków albo Maków, k., D 5
- Smugorzewo zob. Strzemieczna-Smogorzewo



- Smulska zob. Smolska
- Sobanice I (w XVII w. Sobanice Grn.), *Sobanice* – część, wysz., Żukowo Wielkie, F 3
- Sobanice II (w XVII w. Sobanice Dln.), *Sobanice* – część, wysz., Żukowo Wielkie, F 3
- Sobeczyno zob. Tańsk-Omiotki
- Sobieklęczysz zob. Sowoklęczysz
- Sobiekursko, *Sobiekursk*, czer., Radwankowo, G 5
- Sobienie Biskupie zob. Sobinie Biskupie
- Sobienie Kielczewskie zob. Sobinie Wilkie
- Sobienie Szlacheckie zob. Sobinie Ciołkowe
- Sobieszczki, *Sobieski*, zakr., Królewko, k., E 4
- Sobikowo, *Sobików*, czer., Sobikowo, H 5
- Sobinie Biskupie, *Sobienie Biskupie*, czer., Radwankowo, d., H 5
- Sobinie Ciołkowe\* (S. Giżyckie), *Sobienie Szlacheckie*, czer., Radwankowo, H 5
- Sobinie Wilkie\*, *Sobienie Kielczewskie*, czer., Radwankowo, H 5
- Sobki zob. Bądkowo-Rochna, Pęszyno, Żebry
- Sobocin, rac., Uniecko, d., D 3
- Soboklęczysz zob. Sowoklęsk, Sowoklęczysz
- Sobole, zakr., Kroczewo, E 4
- Sobota, miasto, woj. łącz., Sobota, G 2
- Sobótki zob. Pieńki-Sobótki
- Socha<sup>+</sup>, młyn, gost., Radziwie, d., E 2
- Sochaczew (Sochaczów), miasto, soch., Sochaczew, k., G 3
- Sochocin, Sochocino zob. Sąchocino
- Sochocino-Czyżewo zob. Sąchocino-Czyżewo
- Sochora<sup>+</sup> (Sąchora, Suchora), młyn, gost., Gostynin, k., F 2
- Soczewka, młyn, gost., Radziwie, d., E 2
- Soćki, garw., Stoczek, k., G 7
- Soje, mak., Maków, D 5
- Sojki zob. Kołaki-Budzino, Kwasięborzyno-Sojki
- Sojkowice zob. Sowikowice
- Sokola Łąka zob. Gać Sokola Łąka, Gosie Sokola Łąka, Milewo Sokola Łąka, Wyrzyki Sokola Łąka
- Sokole, *Sokule*, soch., Wiskitki Kośc., k., G 4
- Sokole, *Sokule*, warsz., Stanisławów, k., G 6
- Sokolnik, garw., Kuflewo, G 6
- Sokolniki (Sokoły), blsk., Rogo-tworsk, E 3
- Sokolniki, płoń., Baboszewo, E 3
- Sokolniki Nowe zob. Marszewa
- Sokołek zob. Sokółka
- Sokołowo = Mieszki-Sokołowo\*, (M. Sokołówko), Sokołowo\* (S. Drugie, S. Skarbnik, Sokołówko, Sokołowsko), *Sokolówek*, ciech., Ciechanów, D 4
- Sokołowo, *Sokolów*, gost., Kiernozja, G 3
- Sokołowo, *Sokolów*, gąb., Sokołowo, F 2
- Sokołowo, *Sokołowo Włociańskie*, kam., Zamska, D 5
- Sokołowo, ostr., Czerwino, D 6
- Sokołowo, przasn., Grudowsko, C 4
- Sokołowo, *Sokolów*, soch., Bole-mów, G 3
- Sokołowo, *Sokolówek*, warsz., Serociec, d., F 5
- Sokołowo = S. Chrościele\*, S. Wielkie\*, S. Zaścienie\*, *Sokolów*, warsz., Pęcice, G 5
- Sokołowo zob. Janki-Sokołowo
- Sokołowo-Chrościele zob. Sokołowo
- Sokołowo Drugie zob. Sokołowo
- Sokołowo-Księżę Pole, *Księżepole*, ostroł., Piski, D 7
- Sokołowo Małe-Wypędy (Wypędkki), *Wypędy*, warsz., Pęcice, G 5
- Sokołowo-Skarbnik zob. Sokołowo
- Sokołowo Wielkie zob. Sokołowo
- Sokołowo Włociańskie zob. Sokołowo
- Sokołowo-Zaścienie zob. Sokołowo
- Sokołowsko zob. Sokołowo
- Sokolów, *Sokolów Podlaski*, miasto, woj. podl., Sokółów, E 7
- Sokolów zob. Sokołowo
- Sokolówek zob. Sokołowo
- Sokolówko zob. Sokołowo
- Sokoły, kol., Romany, B 7
- Sokoły zob. Sokolniki
- Sokoły-Gotkowo, *Sokoły*, wąż., Wąsosz, A 7
- Sokółka (Sokołek), kam., Sadowne, d., E 7
- Sokółki zob. Pogroszewo-Koprki
- Sokule zob. Sokole
- Solec, gost., Solec, F 2
- Solec (Sulec), *Warszawa-Solec*, warsz., Solec, m., G 5
- Solipsy *Warszawa-Solipse*, warsz., Służewo, G 5
- Sołki, *Wale* – część, raw., Krzemienica, I 3
- Soldany zob. Szczepkowo-Soldany
- Soltan zob. Piekielek
- Somaniewie\*\* (Somanczewie, Sumaniewie), nur., Czyżewo Kośc.
- Somań-Bakalary (S. Gutowski), *Szumanie-Bakalary*, siepr., Jezewo, D 3
- Somań-Gośliny, *Szumanie-Gośliny*, siepr., Jezewo, D 3
- Somań Gutowski zob. Somań-Bakalary
- Somań Kępski (S. Pustoly), *Szumanie-Pustoly*, siepr., Jezewo, D 3
- Somań-Pastwa\* (S. Mroczi), *Szumanie-Pióry*, siepr., Jezewo, D 3
- Somianka zob. Słomianka
- Somowo, *Szumowo*, łomż., Somowo, D 7
- Sona zob. Przedwojewo, Radzimin
- Sońsk, Sońsko zob. Suńsk
- Sopąchowo zob. Sępochowo
- Sopiolaki zob. Umięcino-Siępielaki
- Sowino zob. Smoleń-Suwino
- Sosenkowo zob. Sosnkowo
- Sosnka\*\*, czer., Cieciszewo
- Sosnkowo I, II = S. Marule, S. Zastrużne, *Sosenkowo* – część, wysz., Żukowo Wlk., E 3
- Sosnkowo Górne, *Sosenkowo* – część, wysz., Żukowo Wlk., E 3
- Sosnowe (Sosnówka), liw., Oleksin, G 7
- Sosnowo, ciech., Pałuki, D 4
- Sosnówka zob. Sosnowe
- Sowia Wola (Borowa Wola, Nowa Wieś, Wola Wilkowska), soch., Głusko, k., F 4
- Sowikowice (Sejkowice, Sojkowice, Sowikowica), *Sejkowice*, gąb., Pacyna, F 2
- Sowino (Suwino), *Suwin*, kam., Pniewo, E 5
- Sowoklęsk (Sowoklęski, Sowoklęczysz), *Soboklęczysz*, ciech., Suńsk, E 4
- Sowoklęczysz (Sobieklęczysz), *Soboklęczysz*, zakr., Juniec, d., E 4
- Sowoklęczysz zob. Sowoklęsk
- Sójki, gost., Kutno, F 2
- Spądoszyno, *Spądoszyn*, ciech., Łopacino, E 4
- Spądowo = Spądowo, Spądoszyno\*, *Szpondowo*, sąch., Płońsko, E 4
- Spinki zob. Cibory-Spinki, Zaliwie-Spinki
- Srakowo (Strakowo, Szukowo?) *Strachów*, kam., Kamieniec, E 6
- Sramowo, *Sromów*, gąb., Kapina, d., G 3
- Srebrna (Srebrzno, Śrebrzna), nur., Somowo, d., D 7
- Srebrna, wysz., Żukowo Wlk., F 3
- Srebrna (Śrebrna), płck., Biała, E 2
- Srebrowo, wis., Wizna, C 7
- Srebrny Borek zob. Borek
- Śrebrzno zob. Srebrna
- Sromów zob. Sramowo



- Srzeńsko zob. Szreńsko  
 Stachlew, raw., Maków, d., G 3  
 Stamirowice = Stamirowice (Stamirowice), Wałachy\*, biał., Michałowice, I 4  
 Stanisławowicze, Stanisławowięta zob. Załuże  
 Stanisławów, miasto (do 1523 Cisek wieś), warsz., Stanisławów, k., F 6  
 Staniszwice = S. Tobiaszowe (Stanczewice), S. Większe, czer., Sobikowo, H 5  
 Stanowo Dolne zob. Miszewo-Czchanowo  
 Stany zob. Dąbrówka-Stany, Miszewo-Czchanowo, Popowo-Pruskiestany  
 Stara Gnojna zob. Gnojna  
 Stara Gręzka zob. Supy-Gręzka  
 Stara Kołybiel zob. Wola Kołybielska  
 Stara Łomża, *Łomża Stara*, łomż., Łomża, k., C 7  
 Stara Ostrołęka zob. Ostrołęka  
 Stara Rawa, raw., Stara Rawa, k., H 3  
 Stara Siennica zob. Sienica Stara  
 Stara Warka, war., Warka, k., H 5  
 Stara Wieś, gost., Kutno, G 2  
 Stara Wieś, bł., Nadarzyn, G 4  
 Stara Wieś zob. Belsko Stare, Biedrzyce-Stara Wieś, Bogusławczewice-Stara Wieś, Boguty-Stara Wieś, Chabowo-Stara Wieś, Gadnowo Stare, Gogole-Grabowo, Grabowo Stare, Granicznik, Grądy I, II, Grochy-Stara Wieś, Krajewo Stare, Krawce-Stara Wieś, Łączyno Stare, Młochówko, Mosaki-Stara Wieś, Niedabył Stary, Niesiebdy-Stara Wieś, Ochenki-Stara Wieś, Ożary-Stara Wieś, Piaseczno Stare, Pierzchały-Stara Wieś, Płoskie Stare, Przyłuski-Stara Wieś, Rzeszotary-Stara Wieś, Stępna-Stara Wieś, Strzałki-Stara Wieś, Szczepanki-Stara Wieś, Ulatowo-Borzuchy, Umiecinno-Stara Wieś, Wola Kołybielska, Wysocze-Stara Wieś, Wyszemierze-Stara Wieś, Zabiele-Stara Wieś, Załuski-Stara Wieś, Zdbiki-Stara Wieś, Żebry-Stara Wieś  
 Stara Wieś Płoskie zob. Płoskie Stare  
 Stara Wola, *Starowola*, garw., Parysewo, H 6  
 Stara Wola, zob. Wola Brzeska  
 Stara Żelazna zob. Żelazna  
 Starcz zob. Swaracz  
 Starczewo-Kanie zob. Starczewo-Wylazłowo  
 Starczewo-Pobodze = S. Małe\*, S. Pobodze, płoń., Skołatowo, E 3  
 Starczewo Wielkie, płoń., Skołatowo, E 3  
 Starczewo-Wylazłowo, *Starczewo-Kanie*, płoń., Skołatowo, E 3  
 Stare Boruchy zob. Ulatowo-Borzuchy  
 Stare Bródno zob. Bródno  
 Stare Górcze zob. Górcze  
 Stare Miasto zob. Warszawa Stara  
 Stare Kłudno zob. Kłudno  
 Stare Pole (Staropole), *Staropol*, gąb., Sanniki, k., F 3  
 Starki-Żbiki, Starkowie zob. Zdbiki Stara Wieś  
 Starogród, garw., Latowicz, k., G 6  
 Staroguby zob. Czteryguby  
 Staropol, Staropole zob. Łajszewo-Staropole, Stare Pole  
 Starościen Grąd zob. Brzózka  
 Starowola zob. Królowa Wola, Ruda, Stara Wola  
 Staroźreby (Staroźrzeby), blsk., Staroźreby, E 3  
 Staroźreby Nowe zob. Żydówka  
 Starpiączka (Starpiączna Wola, Wola Starpiąca), *Marianów*, soch., Białylin, G 4  
 Starusze zob. Kołaki-Kwasy  
 Stary Garwarz zob. Garwarz  
 Stary Koziel zob. Koziel  
 Stary Okół zob. Okół  
 Stary Sulejów zob. Sulewo  
 Starzyno, wysz., Zakrzewo, d., F 3  
 Starzyno zob. Gutowo-Starzyno  
 Starża, Starże-Paski zob. Paski  
 Stasiak zob. Bledzewo-Stasiak  
 Stasie, Stasiowięta zob. Tymianka-Stasie  
 Stasie-Kurzutki, *Rawy-Kurzutki* – część, roż., Gąsowo, C 5  
 Staški zob. Borze-Strumiany  
 Staw, gąb., Gąbin, F 2  
 Stawiane zob. Grędy Stawiane, Targonie  
 Stawiany zob. Targonie  
 Stawiczna Wola zob. Stawiska  
 Stawiska, *Stawiski*, kol., Poryte, B 7  
 Stawiska (Stawiczna Wola), liw., Grębkowo, F 7  
 Stawiszyno-Łaziska (S. Wyszorogi?), *Stawiszyn-Łaziska*, szeń., Zgliczyno, D 3  
 Stawiszyno-Zwalewo, *Stawiszyn-Zwalewo*, szeń., Zgliczyno, D 3  
 Stągiewka, Stągiewki zob. Boguty-Stągiewki  
 Steczki zob. Gogole-Steczki  
 Stefany zob. Miszewo-Stefany  
 Stelągi zob. Mroczeni-Stelągi  
 Sterygaby zob. Czteryguby  
 Stesiebna zob. Strzelnia  
 Stęcele zob. Olszewo-Stęcele  
 Stęcelewice, *Warszawa-Szczęśliwice*, warsz., Służewo, G 5  
 Stępna-Michałki, roż., Ostrołęka, C 6  
 Stępna Stara Wieś, *Stępna Stara*, roż., Ostrołęka, C 6  
 Stępnie zob. Pszczółki-Stępny  
 Stępnia (Wstępna Niwa), *Suchy Pień*, gąb., Gąbin, d., F 2  
 Stępny zob. Pszczółki-Stępny  
 Stępowo, *Stępów*, gąb., Złakowo Cerkiewne, F 2  
 Stępowaska Wola zob. Wola Stępowaska  
 Stoczek (Stoki), kam., Stoczek, E 7  
 Stoczek, garw., Wilka, k., H 6  
 Stoczek (Sebastianowo, Sebastianowo, do 1547 r. wsie: Poznańska Wola czyli Stoczek, Kawęczyn), *Stoczek Łukowski*, miasto, garw., Stoczek, d., H 7  
 Stoczek (Kałużyno-Stoczki), *Stoczek Sinołęcki*, liw., Kałużyno, G 7  
 Stodzewie, *Stodzew*, garw., Parysewo, G 6  
 Stojada, garw., Mińsko, G 6  
 Stojarty\*\*, warsz., Służewo  
 Stok, ostr., Ostrowia, D 6  
 Stok zob. Cedry-Złotyrostok, Chorzelsko-Sulkówstok, Gosie-Otole, Górki-Ponikłystok, Grozimy, Grzymały-Belczącystok, Konopki-Białystok, Konopki-Jałbrzykówstok, Kossaki Ciepłystok, Nadbielne, Kossaki-Ponikłystok, Koziki-Jałbrzykówstok, Mroczeni-Kamiennystok, Mściwuje-Puzystok, Nieciki-Kamionystok, Piotrowice, Rudki, Rykacze-Sulkówstok, Truszki-Kuże, Wałochy-Ciepłystok, Zabiele  
 Stoki zob. Mieczki, Piotrowice, Stoczek, Wałochy-Ciepłystok  
 Stokowo-Kłosa\* (Stokowo-Kozły), *Stokowo-Szerszenie*, nur., Czyżewo Kośc., D 8  
 Stokowo-Zielonygrąd\*, *Stokowo-Bučki*, nur., Czyżewo Kośc., D 8  
 Stokowo-Złotki, nur., Czyżewo Kośc., D 8  
 Stolniki, biał., Cielądz, I 4  
 Stolniki zob. Brołino-Stolniki  
 Stopino, *Stoptin*, siepr., Rościszewo, D 2  
 Stopsko (Stupsk, Stupsko), *Stupsk*, mław., Stopsko, C 4  
 Storzumy zob. Brołino-Storzumy  
 Stosie zob. Zielona  
 Stoszki zob. Pianowo-Pątki

- Stpice zob. Szeligi-Stpice.
- Stpice-Chojnowo = Chojnowo (Ch. Ciemnałaka), Stpice, *Szpice-Chojnowo*, nur., Nur, E 8
- Stpice-Szeligi, *Stpice* — część, nowom., Nosilsko, E 4
- Stpice Wielkie = Stpice Wielkie, Wąsy\*, *Stpice* — część, nowom., Nosilsko, E 4
- Strachocino, *Strachocin Stary*, mak., Zamska, D 5
- Strachomin, garw., Latowicz, k., G 7
- Strachomiry zob. Kurzątki
- Strachowo Małe, *Strachówko*, sąch., Płońsko, E 4
- Strachowo Wielkie, *Strachowo*, sąch., Płońsko, E 4
- Strachów zob. Srakowo
- Strachówka zob. Straszowa Łąka
- Srtachówko zob. Strachowo Małe
- Stradniki zob. Kulany, Zbrochy
- Stradzewo zob. Koskowo-Stradzewo
- Strakowo zob. Srakowo
- Straszewo zob. Żabowo
- Straszewy (Straszewo), *Straszewo*, szeń., Dłotów, C 3
- Straszowa Łąka\*, *Strachówka*, liw., Jadowo albo Pniewnik, F 6
- Straszyno zob. Miączyno
- Strękowo = Strękowo (Strąkowo), S. Seroczyn\*, nur., Nur, E 7
- Strękowo-Góra (Strękowo-Niebozczą), *Strękowa-Góra*, zambr., Zawady, C 8
- Strkwino zob. Skrwino
- Strobino zob. Strubino
- Strobów, raw., Żelazna, H 3
- Stromiany zob. Kutyłowo-Stromiany, Śledzie-Stromiany
- Stromiec (Strumiec), war., Stromiec, k., I 5
- Stromiecka Wola zob. Wola Stromiecka
- Stromiłowo, *Sulin-Strumiłowo*, zambr., Wizna albo Zawady, C 8
- Stroniawy (Stroniewo), ostroł., Goworowo, D 6
- Stroniawy zob. Śledzie-Stromiany
- Stroniewice, soch., Domaniewice, d., H 2
- Stroniewo zob. Stroniawy
- Stropuchowo, *Stropkowo*, siepr., Jeżewo, D 3
- Stróżewko (Stróżewo), plck., Jemielnica, d., E 2
- Stróżewo, *Strużewo*, zakr., Wronńska, E 4
- Stróżęcino, *Stróżęcın*, rac., Gralewo, E 3
- Strubice zob. Strubiny
- Strubino (Strobino), *Strubiny*, sąch., Płońsko, E 4
- Strubiny (Strubice), zakr., Zakroczym, F 4
- Strubiny zob. Strubino
- Struga zob. Olszowa Struga, Sucha Struga
- Strugały\*, *Rybaki* — część, gąb., Życko, F 3
- Strugi, soch., Białynin, G 4
- Strumiany zob. Borze-Strumiany
- Strumiec zob. Stromiec
- Strupiechowo, *Strupiechów*, grodz., Przybyszewo, I 5
- Strupiechowo, *Strupiechów*, liw., Czerwonka, F 7
- Strusino zob. Strusino
- Strusino, blsk., Będzislaw, E 7
- Strusino = S. Choromany\*, S. Dłoty\*, S. Kłodniki\*, S. Kmiecie\*, *Strusin*, ciech., Suńsk, D 4
- Struś zob. Żukowo-Struś
- Strużewo zob. Strożewo
- Stryjaki, Stryjaszki zob. Karwo-wo-Stryjaszki
- Stryjec zob. Lisowo-Stryjec
- Stryjewo I, II = S. Prosimiry\* (S. Prosimiery), S. Rzemienie\*, S. Stylagi\*, S. Wścieklice\*, *Stryjewo Małe*, *Stryjewo Wielkie*, przasn., Łysakowo, C/D 4
- Stryjki-Zareby zob. Zareby-Stryjki
- Stryków, biał., Michałowice, I 4
- Strzałki, gost., Gostynin, F 2
- Strzałki-Marcinki, *Strzałki*, biał., Żdżar, I 4
- Strzałki-Stara Wieś+, biał., Cielądz, I 4
- Strzałkowo, mław., Stopsko, D 4
- Strzebieszów, *Strzebieszew*, soch., Domaniewice, d., G 2
- Strzeboga zob. Strzyboga
- Strzegocin, nowom., Gąsiorowo, E 5
- Strzegoty zob. Bieńki-Strzekoty
- Strzegowo, rac., szeń., i Strzegowo, D 3
- Strzeguty, Strzekoty zob. Bieńki-Strzekoty
- Strzelce, gost., Strzelce, k., F 2
- Strzelców (Strzelczew), *Strzelczew*, gąb., Łowicz NMP, d., G 3
- Strzelnia (Strzelna, Stesiebna?) przasn., Grudowsko, C 4
- Strzemboszewice zob. Trzeboszewice
- Strzemeszna = S. Mała\*, S. Wielka\* (Trzemeszna), gąb., Trzszyno, F 2
- Strzemeszna zob. Trzemeszna
- Strzemieszna-Aleksice (Strzemieszno-Olekse), *Strzemieszne Oleksy*, roz., Sieluń, D 6
- Strzemieszna-Andrzyszowięta zob. Strzemieszna-Smogorzewo
- Strzemieszna-Franki zob. Strzemieszna-Smogorzewo
- Strzemieszna-Glinki zob. Strzemieszna-Smogorzewo
- Strzemieszna-Hieronimowa, *Strzemieszne Hieronimy*, roz., Sieluń, C 6
- Strzemieszna-Klusy\* (S. Kluse), *Strzemieszne Sędki*, roz., Sieluń C 6
- Strzemieszna-Niemierze+, roz., Sieluń D 6
- Strzemieszna-Rawki-Marki zob. Strzemieszna-Wiosny
- Strzemieszna-Smogorzewo (S. Glinki, S. Andrzyszowięta?, S. Franki?), *Smugorzewo*, roz., Sieluń, C 6
- Strzemieszna-Wiosny (S. Rawki Marki?), *Strzemieszne-Wiosny*, roz., Sieluń, D 6
- Strzemieszne-Hieronimy zob. Strzemieszna-Hieronimowa
- Strzemieszne-Oleksy zob. Strzemieszna-Aleksice
- Strzemieszne-Sędki zob. Strzemieszna-Klusy
- Strzemieszne-Wiosny zob. Strzemieszna-Wiosny
- Strzeniowa Wieś, *Strzeniówka*, bł., Nadarzyn, G 4
- Strzeszewo zob. Łęgowo, Trzeszewo
- Strzeszewo-Grzywacze = S. Grzywacze (S. Wielkie, Trzeszewo), S. Smeja\*, *Strzeszewo Wielkie*, płoń., Góra Kośc., E 3
- Strzeszewo-Kuliska, *Strzeszewo-Kuliski*, płoń., Góra Kośc., E 3
- Strzeszewo-Witoszewo, *Strzeszewo*, łomż., Smlodowo, D 7
- Strzeże, *Strzyże*, mszczon., Osuchowo, H 4
- Strzeże, *Strzyże*, ser., Dzierżeninno, d., E 5
- Strzeże zob. Chmielęń
- Strzeżewo (Strzeszewo), *Strzyżew*, soch., Brochowo Wlk., F 4
- Strzeżogi zob. Żmijewo I, II
- Strzeżowo Małe, *Strzembowo* — część, zakr., Grodziec, F 4
- Strzeżowo Wielkie, *Strzembowo* — część, zakr., Grodziec, E 4
- Strzyboga (Strzeboga), raw., Stara Rawa, H 3
- Strzykały zob. Wierzuchowo-Strzykuły
- Strzyże zob. Strzeże
- Strzyżew zob. Strzeszewo
- Studzianek zob. Studzionek
- Studzianka zob. Studzianki
- Studzianki (Studzionek), biał., Cielądz, I 4
- Studzianki, *Studzianka*, nowom. albo ser., Nosilsko, E 4
- Studzianki, raw., Czerniewice, I 3
- Studzianki (Studzianka), war., Głowaczewo, I 5

- Studzianki (Skruda), *Skruda*, warsz., Długa Kośc., d., G 6  
 Studzianki zob. Cholewy Małe Kołomyja, Rębiszewo-Studzianki  
 Studzieniec, gąb., Jamno, F 3  
 Studzieniec, siepr., Siepre, D 2  
 Studzieniec zob. Szczawinek  
 Studzionek, *Studzianek*, biał., Babsko, H 4  
 Studzionek zob. Studzianki  
 Stupsk, Stupsko zob. Stopsko  
 Styczki zob. Gogole-Steczki  
 Stylągi, ostroł., Czerwino, D 6  
 Stylągi zob. Mroczi-Stylągi, Stryjewo I, II  
 Stypulino zob. Boryszowo-Stypulino  
 Stypuły zob. Boryszowo-Stypulino  
 Sucha = Sucha, Suska Wola\* (Wólka), liw., Grębkowo, F 7  
 Sucha = S. Mała Falki\*, S. Wielka\*, *Sucha Stara*, soch., Kozłowo Bp., G 3  
 Sucha Struga, *Suchostruga*, tarcz., Tarczyn, H 4  
 Sucha-Turno zob. Turzno  
 Sucha Wielka = S. Mała\* (Litwinowa Wola, Wola Suska), S. Wielka, *Sucha*, war., Jasiona, I 5  
 Sucha Wola, *Suchowola*, garw., Zwola, H 7  
 Sucha Wola, war., Magnuszewo, I 6  
 Suchardy zob. Sąhocino-Sucharady  
 Sucheice, ostr., Goworowo, D 6  
 Suche, przasn., Podosie, C 5  
 Suche Łąki (Gołe Łąki), *Gołe Łąki*, garw., Parysewo, G 6  
 Suchocino, *Suchocin*, warsz., Okunino, F 4  
 Suchodębie, gost., Łanięta, F 1  
 Suchodół, gąb., Zakrzewo, d., F 3  
 Suchodół\*\* kam., Barceice  
 Suchodół, liw., Grębkowo, F 7  
 Suchodół, płk., Sikorz, d., E 2  
 Suchodół, tarcz., Tarczyn, H 4  
 Suchodół, *Swobodnia*, zakr., Zakroczym, k., F 4  
 Suchodół zob. Rostki-Suchodół, Wądołki-Suchodół  
 Sucholeg zob. Suchy Łęg  
 Suchora zob. Sochora  
 Suchostruga zob. Sucha Struga  
 Suchowizna zob. Suchy  
 Suchowola zob. Sucha Wola  
 Suchy, *Suchowizna*, młyn, warsz., Stanisławów, k., F 6  
 Suchy Łęg, *Sucholeg*, warsz., Stanisławów, F 6  
 Suchy Pień zob. Stępnia
- Suffeczyno (Suszczyn), *Sufeczyn*, garw., Kołybiel, G 6  
 Sukmanki zob. Janczewo-Sukmanki  
 Sulbiny, *Sulbiny Górne*, garw., Garwolin, H 6  
 Sulbory (Sulibory), *Szulbory*, wysz., Łubki, E 3  
 Sulborze Małe-Koty (Suliborze K., Sulibory), *Szulborze-Koty*, nur., Zuzola, D 7 *Szulborze Wielkie*, nur., Zuzola, D 7  
 Sule zob. Kowalewo-Sule  
 Sulec zob. Solec  
 Sulejewo (Sulewo), *Sulejówek*, warsz., Długa Kośc., G 5  
 Sulejewo, Sulejów zob. Sulewo  
 Sulejówek zob. Sulejewo  
 Suleńczyce, siepr., Jezewo, D 2  
 Sulerzyż, niedzb., Sulerzyż, D 4  
 Sulewo (Sulejewo, Stary Sulejów), *Sulejów*, kam., Jadowo, k., F 6  
 Sulewo zob. Kajmy, Sulejewo  
 Sulowo-Kownaty, was., Wąsosz, A 8  
 Sulewo-Prusy, was., Wąsosz, A 8  
 Sulewo-Zabiele\*, was., Białaszewo, A 8  
 Sulęcice zob. Czarnomino Kmiece  
 Sulęcino, *Sulecin Szlachecki*, ostr., Jelonki, D 7  
 Sulibory zob. Begno-Sulibory, Sulbory, Sulborze Małe-Koty  
 Suliborze zob. Sulborze Małe-Koty  
 Suliki zob. Sulki-Ostasze  
 Sulikowo-Barian (Bariany-Sulkowo), *Sulkowo-Bariany*, siepr., Mochowo, D 2  
 Sulikowo-Błony, *Sulkowo-Błony*, siepr., Mochowo, E 2  
 Sulikowo-Jasionki (Jasinki), *Sulkowo-Jasionki*, siepr., Mochowo, D 2  
 Sulikowo-Tyburki\*, *Sulkowo-Rzeczne*, siepr., Mochowo, D 2  
 Sulikowo-Żabiki zob. Żółtowo-Żabiki  
 Sulimierz Mały zob. Koziczyno-Sulmierz  
 Sulimierz Wielki zob. Sulmierz  
 Sulimy, młyn, kol., Grabowo, B 7  
 Sulimy zob. Dzierzgi, Rapaty-Sulimy  
 Sulin-Strumiłowo zob. Stromiłowo  
 Sulistryjewo (Sulistrzejewo, Sulistrzewo), *Czestoniew* – kolonia, grodz., Jasioniec, H 5  
 Suliszew (Suliszów), raw., Stara Rawa, H 3  
 Sulki, łomż., Szczepankowo, C 7  
 Sulki-Ostasze (Suliki), *Sulki*, liw., Czerwonka, F 7  
 Sulkowo zob. Męczi-Sulkowo, Sulnikowo
- Sulkówstok zob. Chorzele-Sulkówstok, Rykacze-Sulkówstok  
 Sulmierz = S. Mały\* (Sulmierzyk M., Sulmiry), S. Średni\*, S. Wielki\* (Sulmierz W.), *Sulmierz*, ciech., Koziczyno M., D 4  
 Sulnikowo, *Sulkowo*, nowom., Gąsiorowo, d., E 4  
 Sulnikowo, nowom., Gzy, d., E 5  
 Sułkowiec, ezer., Sobikowo, H 5  
 Sułkowo zob. Sulikowo-Barian  
 Sułkowo-Bariany zob. Sulikowo-Barian  
 Sułkowo-Błony zob. Sulikowo-Błony  
 Sułkowo Borowe, niedzb., Żeromino, D 4  
 Sułkowo-Jasionki zob. Sulikowo-Jasionki  
 Sułkowo Polne zob. Sulkowo Wielkie  
 Sułkowo Rieczne zob. Sulikowo-Tyburki  
 Sułkowo Wielkie, *Sulkowo Polne*, niedzb., Niedzborz, D 4  
 Sumaniewie zob. Somaniewie  
 Sumnice zob. Bieniewie  
 Sumpszk zob. Szumsk  
 Sumtraszka zob. Sątżaska  
 Suńsk (Sońsko), *Sońsk*, ciech., Suńsk, D 4  
 Suńsko zob. Szumsk  
 Supiestany zob. Łosiowo-Supiestany  
 Supy-Gręzka (Stara Gręzka, Szupy), *Supy*, radz., Przytuły, B 8  
 Surały, was., Grabowo, A 7  
 Suserz, gost., Suserz, F 2  
 Susk zob. Susko  
 Susk Stary zob. Susko Stare  
 Suska Wola zob. Sucha  
 Suski = Grodzisko\*, Suski, *Suski Stare*, ostr., Długosiodło albo Goworowo, D 6  
 Suski zob. Witosławice-Kłaki  
 Suski Stare zob. Suski  
 Susko, *Susk*, siepr., Golezino, D 2  
 Susko-Junochy, *Janochy*, ostroł., Rzekuń, C 6  
 Susko Stare, *Susk Stary*, ostroł., Rzekuń, C 6  
 Susowo zob. Romany-Złotokierz  
 Suszczyn zob. Suffeczyno  
 Sutek, biał., Cielądz, I 4  
 Sutki zob. Czyżewo-Sutki  
 Suwaki zob. Bojanowo-Suwaki  
 Suwały zob. Obidzino-Suwały  
 Suwin zob. Sowino  
 Suwino zob. Smoleń-Suwino, Sowino  
 Swajęcino, *Swojęcino*, siepr., Lutocino, C 3  
 Swaracz (Zaicz?), *Staracz*, siepr., Lutocino, C 2  
 Swarocino = S. Małe\*, S. Wiel-

- kie\*, *Szarocin Stary*, gąb., Rybno, G 3
- Swęchy zob. Konarzewo-Święchy
- Swielicze zob. Pajewo-Szwelice
- Swieliczyno, *Wąsosz* – część, wąs., Wąsosz, A 7
- Swobodnia zob. Suchodół
- Swobody zob. Krajewo-Korytki Swobody
- Swojęcino zob. Swajęcino
- Sybilaki, Sybilacy zob. Chojeczno-Sybilaki
- Sygi zob. Szygi
- Sylamy zob. Kawieczyno-Sylamy
- Symaki zob. Szymaki
- Sypień, soch., Nieborów, G 3
- Sypniewo, *Miodusy* – część, blsk., Będziszów, E 2
- Sypniewo, roż., Gąsowo, d., C 5
- Syrniki zob. Sierniki
- Syroczec zob. Serociec
- Syroczyn zob. Seroczyn
- Syroki zob. Seroki
- Szabły Młode, łomż., Smlodowo, C 7
- Szabły Stare, łomż., Smlodowo, C 7
- Szalkowo zob. Szeków
- Szalonki zob. Leszno
- Szamoty zob. Szwały-Bożeje
- Szamoty Małe, tarcz., Tarczyn, G 5
- Szamoty Wielkie, tarcz., Tarczyn, G 5
- Szapsk zob. Sarbsko
- Szarzyno, *Sarzyn*, wysz., Góra Kośc., E 3
- Szasty zob. Siasty
- Szatany zob. Krajewo-Białabiel
- Szawłowo, wysz., Daniszewo, E 3
- Szawły zob. Żmijewo-Szawły
- Szczaki, tarcz., Tarczyn, G 5
- Szczawin zob. Czarnowo-Szczawin, Szczawino
- Szczawin Borowy zob. Szczawino Borowe
- Szczawin Mały zob. Zabłocie
- Szczawin Stary zob. Szczawino Stare
- Szczawinek (Prawda), *Studzieniec*, folwark, mszczon., Mszczonów, k., H 4
- Szczawino, *Szczawin*, nowom., Nowe Miasto, E 4
- Szczawino Borowe = Sz. Borowe, Sz. Wielkie, *Szczawin Borowy*, gost., Suserz, F 2
- Szczawino Stare, *Szczawin Stary*, gost., Suserz, d., F 2
- Szczecin zob. Wszczecin
- Szczeglino, *Szczeglin Poduchowny*, roż., Gąsowo, d., D 5
- Szczepanek, warsz., Klembowo, F 6
- Szczepanki zob. Rutki-Szczepanki
- Szczepanki-Nowiny<sup>+</sup>, ciech., Koziczyno Mł., D 4
- Szczepanki-Pieski, *Szczepanki-Piechy*, ciech., Koziczyno Mł., D 4
- Szczepanki-Stara Wieś, ciech., Koziczyno Mł., D 4
- Szczepankowo, łomż., Szczepankowo, d., C 7
- Szczepankowo zob. Gnaty-Szczepankowo
- Szczepkowo, rac., Uniecko, D 3
- Szczepkowo Borowe (Sz. Borowice), mław., Janowiec Kośc. albo Grzebsk, B 4
- Szczepkowo-Drozdzy\* (Pawelki?), *Szczepkowo-Pawelki*, mław., Janowiec Kośc. albo Grzebsk, B 4
- Szczepkowo-Giewarty zob. Giewartowo
- Szczepkowo-Iwan (Iwany), *Szczepkowo-Iwany*, mław., Janowiec Kośc. albo Grzebsk, B 4
- Szczepkowo-Krajewo = Kawieczyno, Sz. Krajewo, *Krajewo-Kawęczyno*, mław., Janowiec Kośc. albo Grzebsk, B 4
- Szczepkowo-Kukielki zob. Kukielki
- Szczepkowo-Pawelki zob. Szczepkowo-Drozdzy
- Szczepkowo-Rutki zob. Kukielki
- Szczepkowo-Skrody = Sz. Skrody, Zakon\*, mław., Janowiec Kośc. albo Grzebsk, B 4
- Szczepkowo-Soldany = Soldany\*, Sz. Soldany, mław., Janowiec Kośc. albo Grzebsk, B 4
- Szczepkowo-Zalesie (Sz. Wielkie?), mław., Janowiec Kośc. albo Grzebsk, B 4
- Szczepowate zob. Giemzy
- Szczerbaki zob. Gnaty-Szczerbaki
- Szczeżewo zob. Ścieszewo
- Szczęsne zob. Ciborowa Wola
- Szczęśliwice zob. Stęlewiec
- Szczodruchy Nowe, Szczodruchy Stare, Szczodruchy-Zalesie zob. Zalesie-Szczodruchy
- Szczuczyn zob. Szczuki-Litwa, Szczuki-Piotry
- Szczuki, przasn., Krasne, D 5
- Szczuki\*, *Wółka*, wąs., Wąsosz, A 7
- Szczuki Duże zob. Szczuki Wielkie
- Szczuki-Falislawy, *Barany*, wąs., Wąsosz, A 7
- Szczuki-Litwa (Księża Wieś), *Szczuczyn* – część, wąs., Wąsosz, k., A 7
- Szczuki Małe = Sz. Małe, Sz. Opipy (Sz. Średnie?), biał., Biała, H 4
- Szczuki-Marciny, *Skaje*, wąs., Wąsosz, A 7
- Szczuki-Opipy zob. Szczuki Małe
- Szczuki-Piotry (Sz. Pawelki), *Szczuczyn* – część, wąs., Wąsosz, A 7
- Szczuki Średnie zob. Szczuki Małe
- Szczuki Wielgie, *Szczuki Duże*, biał., Biała, H 4
- Szczurowo\*\* (Szczurzyno), liw., Kałuszyno
- Szczurowo, *Szczurów*, liw., Pniewnik, F 7
- Szczurowo<sup>+</sup>, zakr., Grodziec, F 4
- Szczurzyno, *Szczurzyn*, ciech., Ciechanów, D 4
- Szczurzyno zob. Szczurowo
- Szczygły zob. Przedpełcz-Wojtkowice
- Szczypierno, *Szczypiorno*, zakr., Pomnichowo, F 4
- Szczytnik, garw., Jakubowo, G 6
- Szczytno, płek., Miszewo Strzałkowskie, E 3
- Szczytno, sąch., Krysk, E 4
- Szczytno, soch., Sochaczew, G 4
- Szczyty, war., Jasiona, I 5
- Szejki zob. Szyjki, Szyjki-Gręzka
- Szeligi, mszczon., Mszczonów, H 4
- Szeligi zob. Dobrochy-Szeligi, Gierwaty-Szeligi, Macierzysz-Szeligi, Stpice-Szeligi
- Szeligi-Leśnica zob. Dobrochy-Szeligi
- Szeligi Małe, płek., Słupno, E 3
- Szeligi-Stpice, *Gumowo-Dobki* – część, nur., Czyżewo Kośc., D 7
- Szeligi Wielkie, płek., Słupno, E 3
- Szeligów, *Seligów*, soch., Pczonów, d., G 3
- Szereków (Szalkowo), mak., Szereków, d., D 5
- Szembory zob. Kałuszyno-Szembory
- Szemplino Czarne zob. Sęplino Czarne
- Szemplino Wielkie zob. Sęplino
- Szeroczec zob. Serociec
- Szeromin, Szerominek zob. Sieromino I, II
- Szerszenie zob. Pszczółki-Szerszenie
- Szetropie zob. Setropie
- Szewce, blsk., Bielsko, d., E 3
- Szewkowo, *Górki-Szewkowo*, wis., Dobrzyjałowo, B 7
- Szewnica (Siewnica), kam., Jądowo, F 6
- Szkarłupy-Mancz zob. Żmijewo-Mancz
- Szklarze zob. Tymianka-Szklarze
- Szkwa, dworzec ostroł., Ostrołęka, k., C 6
- Szła (Śła), przasn., Przasnysz, k., C 5
- Szłasy zob. Śłasy-Gręzki
- Szłasy Bure zob. Śłasy
- Szłasy-Leszce zob. Śłasy-Leszce

- Szlasy-Lipno zob. Ślasy-Lipno  
 Szlasy-Łopienite zob. Ślasy-Łopienite  
 Szlasy-Łozino zob. Ślasy-Łozino  
 Szlasy-Mieszki zob. Nieski  
 Szlasy-Umiemy zob. Ślasy-Umiemy  
 Szlasy-Złotki zob. Ślasy-Złotki  
 Ślasy Żalne zob. Ślasy Żalne  
 Szopy, *Warszawa-Szopy Polskie*, warsz., Służewo, G 5  
 Szostaki, wis., Burzyno, B 8  
 Szostaki zob. Obidzino Nagórne, Żochy-Szostaki  
 Szpaki, przasn., Dzierzgowo, C 4  
 Szpaki zob. Umiastowo-Szpaki  
 Szpice-Chojnowo zob. Stpice-Chojnowo  
 Szpondowo zob. Spądowo  
 Szreńsko = Słoszewy\*, Sz. (Szreńsko, Sreńsko), miasto, *Szreńsk*, szreń., Szreńsko, C 3  
 Szronka (Śronka, Śrzonka), szreń., Sarnowo, C 3  
 Szroty zob. Niesiebedy-Stara Wieś  
 Szukowo zob. Srakowo  
 Szulbory zob. Sulibory  
 Sulborze-Koty zob. Sulborze Małe-Koty  
 Sulborze Wielkie zob. Sulborze Wielkie  
 Sulmierz zob. Sulmierz  
 Szumanie-Bakalary zob. Somań-Bakalary  
 Szumanie-Gośliny zob. Somań-Gośliny  
 Szumanie-Pióry zob. Somań-Pastwa  
 Szumanie-Pustoły zob. Somań Kępski  
 Szumlino, *Szumlin*, zakr., Juniec, d., E 4  
 Szumowa Wola zob. Żabikowo  
 Szumowo zob. Somowo  
 Szumsk (Suńsko), przasn., Dzierzgowo, C 4  
 Szupy zob. Supy  
 Szwaby-Bożeje (Wojszczyce), *Szamoty*, bł., Żbików, G 5  
 Szwarocin Stary zob. Swarocino  
 Szwejki zob. Milewo-Szwejki, Świejki Wielkie  
 Szwejki Małe zob. Świejki-Dachny  
 Szwejki Wielkie zob. Świejki Wielgie  
 Szwelica zob. Pajewo-Szwelice  
 Szwelice, mak., Szwelice d., D 5  
 Szwelice zob. Pajewo-Szwelice  
 Szydłowiecka Wieś zob. Wola Szydłowiecka  
 Szydłowo Kościelne, *Szydłowo*, mław., Szydłowo Kośc., C 4  
 Szydłowo Nowe (Sz. Małe), *Szydłówek*, mław., Szydłowo Kośc., C 4  
 Szygi (Sygi), róż., Rożan, D 6  
 Szyjki (Szejki), płoń., Głinojecko, D 3  
 Szyjki zob. Ilino-Gotardy  
 Szyjki-Gręzka (Szejki), *Szyjki*, radz., Przytuły, B 8  
 Szymaki = Pomorze\*, Szymaki (Symaki), sąch., Sarbiewo, E 4  
 Szymanowięta zob. Osiek-Włostybory  
 Szymanowo, *Szymanów*, soch., Wiskitki Kośc., G 4  
 Szymany zob. Nienalty-Szymany  
 Szymany-Mały Ławsk, *Szymany*, wąs., Słucz, B 7  
 Szymbory zob. Kałuszyno-Szymbory  
 Szymborz, *Sambórz*, płek., Święcieniec, E 3  
 Szymoniewice Duże zob. Smoniewice Biskupie  
 Szymoniewice Małe zob. Smoniewice  
 Szymony zob. Kałuszyno-Szymony  
 Szypułki, *Szypułki-Zagórze*, mław., Janowiec Kośc., B 4  
 Szyszka, *Żyrardów* — część, młyn, soch., Wiskitki Kośc., k, G 4  
 Szyszki, nowom., Szyszki, d., E 5  
 Szyszyce, *Sisice*, nowom. albo ser., Przewodowo, d., E 5  
 Ścieszewo (Szczeżewo), *Janikowo Ścieżowe*, sąch., Czerwieńsko, d., F 3  
 Śćklarze zob. Tymianka-Szklarze  
 Śła zob. Śla  
 Śladowo, *Śladów* — część, soch., Kamion, F 3  
 Śladów zob. Wola Śladowska  
 Ślasy, *Szlasy Bure*, przasn., Krasne, D 5  
 Ślasy\*\*, warsz., Raszyniec  
 Ślasy zob. Jurzyno, Pęczki-Kozłowo, Trętowo-Pelzy, Załęże Wielkie  
 Ślasy-Błonie zob. Kraski  
 Ślasy-Czachy, *Czachy*, radz., Przytuły, B 8  
 Ślasy-Gręzki = Kamięcino\*, Ślasy-Gręzki, *Szlasy*, radz., Przytuły, B 8  
 Ślasy-Jarosławy zob. Ślasy-Leszczce  
 Ślasy-Kiliszki zob. Kraski  
 Ślasy-Leszczce (Ś. Jarosławy), *Szlasy-Leszczce*, ciech., Zielona, D 5  
 Ślasy-Lipno, *Szlasy-Lipno*, zambr., Rudki, C 8  
 Ślasy-Łopienite, *Szlasy-Łopienite*, zambr., Rudki, C 8  
 Ślasy-Łozino × 2, *Szlasy-Łozino*, przasn., Węgrzynowo, D 5  
 Ślasy-Umiemy = Ś. Umiemy (Ś. Umiemy, Umiemy Wielkie),
- U. Gniłki\* (Umiemy-Zgniłki), *Szlasy-Umiemy*, ciech., Zielona, D 5  
 Ślasy-Złotki, *Szlasy-Złotki*, mak., Szwelice, D 5  
 Ślasy Żalne, *Szlasy Żalne*, ciech., Zielona, D 4  
 Ślązany zob. Ślężany  
 Śledzie (Śledziewo), zambr., Zabrowo, C 7  
 Śledzie zob. Goszczyno  
 Śledzie-Stromiany (Stroniawy), *Śledzie*, róż., Sieluń, D 6  
 Śledziewo zob. Śledzie  
 Ślepa Wola, *Ślepowola*, biał., Michałowice, I 4  
 Ślepa Wola zob. Pokrzywna  
 Ślepkowo, *Ślepkowo Szlacheckie*, płek., Woźniki, d./s., E 3  
 Ślepowola zob. Ślepa Wola  
 Ślepowrony = Ś. Małe\* (Ś. Kucze), Ś. Wielkie\*, sąch., Płońsko, E 4  
 Ślepowrony I, II, III = Ślepowrony\*, Ślepowrony\*, Ślepowrony Średnie\*, *Ślepowrony Nagórne*, *Ślepowrony-Bochny*, *Ślepowrony-Cempory*, nur., Nur, E 8  
 Ślepowrony zob. Bystre Kurzyny  
 Ślesice zob. Kamienice-Ślesice  
 Ślesice-Błonie zob. Kraski  
 Ślesice-Kiliszki zob. Kraski  
 Ślężany (Ślązany, Ślężiany), kam., Barcice albo Dąbrówka Str., E 5  
 Ślisice-Kiliszki zob. Kraski  
 Śliwki zob. Murawy-Śliwki  
 Śliwowo-Łopienite, zambr., Rudki, C 8  
 Ślizie zob. Czelustki-Kurki  
 Ślizie-Smoleń zob. Kijewice  
 Ślubowo, *Ślubów*, kam., Niegowo, E 6  
 Ślubowo, przasn., Krzynowłoga Wlk., C 4  
 Ślubowo = Ś. Małe\*, Ś. Wielkie\*, nowom., Klukowo, E 4  
 Ślubowo zob. Kałęczyno  
 Ślubowo-Kurzyny\*\*, ciech., Klukowo  
 Ślubowo Małe zob. Ślubowo  
 Ślubowo Wielkie zob. Ślubowo  
 Ślubów zob. Ślubowo  
 Śmiadkowo Nadolne, *Śniadków Dolny*, czer., Radwankowo, H 5  
 Śmiadkowo Nagórne, *Śniadków Górny*, czer., Radwankowo, H 5  
 Śmiarowo-Żarnowiec, *Śmiarowo*, kol., Płocko, B 7  
 Śmiećcino, *Śmiećcin*, ciech., Ciechanów, D 4  
 Śmiedzanowo, *Śniedzanowo*, siepr., Borkowo Kośc., D 2  
 Śmierdzigrochy zob. Grochy-Stara Wieś

- Śmietanki zob. Słoneczewo-Śmiotanki
- Śmiłowo zob. Śmiłowo
- Śmiotanki zob. Bieńki-Śmiotanki, Kruszenica-Sędki, Słoneczewo-Śmiotanki, Żórawino
- Śmiotanki-Migdy zob. Bieńki-Bucice
- Śmisze zob. Chojny-Śmisze
- Śniadków Dolny zob. Śmiadkowo Nadolne
- Śniadków Górny zob. Śmiadkowo Nagórne
- Śniadowo zob. Smlodowo
- Śniedzianowo zob. Śmiedzianowo
- Śniegocino, *Śniegocin*, blsk., Zagroba, E 3
- Śreńsko zob. Szreńsko
- Środki zob. Borowice, Mieczki
- Środy zob. Buńkowo-Środy
- Śronka zob. Szronka
- Śrzebrna zob. Srebrna
- Śzronka zob. Szronka
- Świącienica zob. Rosochate-Świącienica
- Świącino-Korzeniec zob. Świącienino
- Świątki zob. Janczewo-Świątki
- Świątki-Wertyce zob. Czochanie-Świątki
- Świder, garw., Zwola, H 7
- Świder I, II = Świder, Świder Warszawicki, *Świdry Wielkie*, *Świdry Małe*, czer., Karczewie, G 5
- Świdzarszczyzna, garw., Sienica, G 6
- Świdno = Koski\*, Świdno, bial., Michałowice, I 4
- Świdrygały zob. Wola Nowomieska
- Świdrowo zob. Boczki-Świdrowo
- Świdrów zob. Rostki
- Świdry Małe zob. Świder I, II
- Świdry a Wissa (Ś. Brycezy), *Świdry-Awissa*, wąs., Wąsosz, A 7
- Świdry-Dobrzyca-Mikucino, *Świdry-Dobrzyce*, wąs., Grabowo, B 7
- Świdry Dobrzyca Podlesne, *Świdry Podlesne*, wąs., Grabowo, B 7
- Świdry Stare zob. Tarchomin
- Świdry Wielkie zob. Świder I, II
- Świeboreczyno (Świebodeczyno), *Sieburczyn*, wis., Burzno, C 8
- Świejki-Dachny (Ś. Małe), *Szwejski Małe*, bial., Biała, H 4
- Świejki Małe = Ś. Błotne\*, Ś. Małe, *Szwejski* — część, ciech., Suńsk, D 4
- Świejki-Słupce zob. Świejki Wielgie
- Świejki-Słupce Tomasek, *Słupce*, bial., Biała, H 4
- Świejki Wielgie = Ś. Słupce, Ś. Wielgie, *Szwejski Wielkie*, bial., Biała, H 4
- Świejki Wielkie, *Szwejski* — część, ciech., Suńsk, D 4
- Świelichy zob. Obidzino Nagórne
- Świenie zob. Bogusławczewice-Świenie
- Świercz zob. Świerze
- Świercze = Ś. Bąbały\*, Ś. Kurki\*, Ś. Wielkie\*, *Świercze-Wochny*, nowom., Klukowo, E 4
- Świercze zob. Świerze I, II
- Świercze-Bąbały zob. Świercze
- Świercze-Koty, nowom., Klukowo, E 4
- Świercze-Kurki zob. Świerze
- Świercze-Ostrzyniewo, *Ostrzyniewo*, nowom., Klukowo, E 4
- Świercze-Siłki, *Świercze-Siłki*, nowom., Klukowo, E 4
- Świercze Wielkie zob. Świercze
- Świercze-Wochny zob. Świercze
- Świerczowie zob. Żdżar Mały
- Świerczyn zob. Świerczyno
- Świerczynek zob. Świerczyno Małe
- Świerczyno, *Świerczyn*, blsk., Drobnin, E 3
- Świerczyno Małe, *Świerczynek*, blsk., Drobnin, E 3
- Świerk (Świerki), czer., Karczewie, G 6
- Świerkocino, *Świerkocin*, siepr., Jeżewo, D 2
- Świerkowo, nowom., Nosilsko, E 4
- Świersk (Świrsko), *Ówiersk*, płoń., Drozdowo, E 3
- Świerż Pierwszy zob. Świerzysz
- Świerze (Świerze), *Świerze*, ostr., Lubotyń, D 7
- Świerze I, II = Ś. Połazie\* (Ś. Pułazie, Ś. Małe, Świercze), Ś. Siedliska\*, *Świerze-Tworki*, *Świerze Zielone*, nur., Andrzejów, D 7
- Świerze-Kiełcze (Ś. Kiełczowie), *Świerze-Kiełcze*, nur., Andrzejów, D 7
- Świerze-Leśne, *Świerze-Leśniewek*, nur., Andrzejów, D 7
- Świerze Małe zob. Świerze I, II
- Świerze-Panki, *Świerze-Panki*, nur., Andrzejów, D 7
- Świerze-Połazie zob. Świerze I, II
- Świerze-Pułazie zob. Świerze I, II
- Świerze-Siedliska zob. Świerze I, II
- Świerze Wielkie, *Świerze-Kończany*, nur., Andrzejów, D 7
- Świerż (Świerzysz-Zastępna), *Świerż Pierwszy*, gąb., Łowicz NMP, d., G 3
- Świerze-Kiełcze zob. Świerze-Kiełcze
- Świerze-Kończany zob. Świerze Wielkie
- Świerze-Leśniewek zob. Świerze Leśne
- Świerze-Panki zob. Świerze-Panki
- Świerze-Tworki zob. Świerze I, II
- Świerze Zielone zob. Świerze I, II
- Świeski zob. Tymianka-Stasie
- Świeszewko zob. Świeszewo Małe
- Świeszewo = Ś. Trzcianka\*, Ś. Wielkie\*, ser., Dzierżenin, E 5
- Świeszewo-Falkowice, *Świeszewo*, nowom., Nosilsko, E 4
- Świeszewo Małe, *Świeszewko*, nowom., Nosilsko, E 4
- Świąchowice zob. Rapaty-Żachy
- Świątki zob. Janczewo-Świątki, Konarzewo-Świątki, Płoskie Świątki, Siennica-Świątki
- Świątki Płoskie zob. Płoskie Świątki
- Świątki, bl., Rokitno — ś. Jakub, G 4
- Świątki-Popiardowo = Świątki\* (w XVII w. Ś. Kasze albo Ś. Roszki), Świątki-Popiardowo, *Świątki* — część, wysz., Orszymowo, F 3
- Świątki-Wróble = Ś. Jurga\*, Ś. Wróble, *Świątki* — część, wysz., Orszymowo, F 3
- Świątkiniec, *Świątkiniec*, plék., Świątkiniec, d., E 3
- Świątkienino (Świątko-Korzeniec), *Świątkin*, radz., Radziłowo, B 8
- Świątki zob. Głazowo-Świątki
- Świątki-Obidzino, *Rydzewo-Świątki* — część, kol., Lachowo, B 7
- Świątki, raw., Maków, d., H 3
- Świątki Laski zob. Laski
- Świątki zob. Czochanie-Świątki
- Świątkowa, *Świątków*, tarcz., Tarczyn, H 4
- Świątkowo, *Świątków Stary*, liw., Pniewnik, F 6
- Świątkowo-Cieśle zob. Cieśle
- Świątkowo-Trawy, *Trawy*, liw., Pniewnik, F 6
- Świątków zob. Świątkowa
- Świątków Stary zob. Świątkowo
- Świniary (Świniary), gąb., Życko, F 3
- Świniary zob. Świniary
- Świniagóra, *Sinogóra*, siepr., Lubowidz, C 2
- Świniarki\* (Świniary Małe), *Zalesie Świniarskie*, przasn., Krzynowłoga Wlk., C 5
- Świniary (Świniary, Świniary Wielkie), przasn., Krzynowłoga Wlk., C 5
- Świniary zob. Chabowo-Świniary
- Świniary Małe zob. Świniarki
- Świniary Wielkie zob. Świniary

- Świnice, mszczon., Mszczonów, H 4
- Świnice zob. Bogusławczewice-Świenice
- Świnikierz, *Świnikierz Dworski*, raw., Żelichnin Mn., I 3
- Świniotop (Świnotopia), kam., Kamieniec, E 6
- Świny, raw., Jeźów, H 3
- Świrsko zob. Świersk
- Tabądz, *Tabądz*, zambr., Zambrowo, C 7
- Tabądz-Kałęczyno, *Kałęczyn*, zambr., Zambrowo, C 7
- Tabądz zob. Tabądz
- Tabuły zob. Milewo-Tabuły
- Tadziniek zob. Podskarbiec Małe
- Tafiły-Kurzątki (T. Dzierzbia), *Tafiły*, kol., Romany, B 7
- Tajemnice zob. Bieniewice
- Taluba, garw., Łaskarzew, H 6
- Tańsk-Choraże, przasn., Dzierzgowo, C 4
- Tańsk-Dobrogosty = T. Dobrogosty, T. Gosie\* (T. Dziecioty?), przasn., Dzierzgowo, C 4
- Tańsk-Filipy zob. Tańsk-Omiotki
- Tańsk-Gosie zob. Tańsk-Dobrogosty
- Tańsk-Goszczyno zob. Tańsk-Kęsochy
- Tańsk-Gotarty zob. Tańsk-Jedwosze
- Tańsk-Grzymki (Pęcherze-Grzymki), przasn., Dzierzgowo, C 4
- Tańsk-Jedwosze+ = T. Jedwosze (Goszczyno J.), T. Sekuły\* (Goszczyno+ S., T. Gotarty?), przasn., Dzierzgowo, C 4
- Tańsk-Kęsochy = T. Goszczyno\* (G. Ziemki?), T. Kęsochy (T. Kęsocha), *Tańsk-Kęsocha*, przasn., Dzierzgowo, C 4
- Tańsk-Kiernozy (T. Kiernozki, Pęcherze-Kiernozki), przasn., Dzierzgowo, C 4
- Tańsk-Kurki (Pęcherze K.), przasn., Dzierzgowo, C 4
- Tańsk-Omiotki = T. Omiotki (T. Omiętki, T. Omioty), T. Sobczyno\* (T. Filipy), *Tańsk-Umiotki*, przasn., Dzierzgowo, C 4
- Tańsk-Pęcherze, przasn., Dzierzgowo, C 4
- Tańsk-Pobodze, przasn., Dzierzgowo, C 4
- Tańsk-Przedbory (Pęcherze, T. Przedborze), przasn., Dzierzgowo, C 4
- Tańsk-Sekuły zob. Tańsk-Jedwosze
- Tańsk-Skoczki zob. Tańsk-Wasiły
- Tańsk-Sobczyno zob. Tańsk-Omiotki
- Tańsk-Umiotki zob. Tańsk-Omiotki
- Tańsk-Wasiły = T. Skoczki\*, T. Wasily (Pęcherze W., T. Wasyle), *Wasiły Tańskie*, przasn., Dzierzgowo, C 4
- Tańsk-Wydrzywilk, przasn., Dzierzgowo, C 4
- Tarachy, wąs., Grajewo, A 7
- Tarały zob. Gołębiówka, Żebrzy-Tarały
- Taraskowo, wis., Wizna, C 7
- Tarchomin, *Warszawa-Tarchomin*, warsz., Tarchomin, F 5
- Tarchominiek = T. Średni\*, T. Świdzki\*, *Świdry Stare*, warsz., Tarchomin, F 5
- Tarczyn = Tarczany\* wieś, Tarczyn, miasto, tarcz., Tarczyn, d., H 5
- Targ zob. Wilczy Targ
- Targonie, ciech., Lekowo, D 4
- Targonie = T. Białe\*, T. Okunie\*, T. Stawiane\*, (Stawiany), *Targonie Wielkie*, zambr., Zawady, C 8
- Targonie-Cibory zob. Targonie-Wity
- Targonie-Krytuły, zambr., Zawady, C 8
- Targonie-Okunie zob. Targonie
- Targonie Stawiane zob. Targonie
- Targonie Wielkie zob. Targonie
- Targonie-Wity = T. Cibory\*, T. Wity, zambr., Zawady, C 8
- Targowe = T. Małe, T. Wielkie, *Warszawa-Targówek*, warsz., Kamion, F 5
- Targowska Ruda+ (Mamki), warsz., Kobyłka, F 5
- Targówka, garw., Mińsko, d., G 6
- Tarnowo, *Tarnów*, garw., Tarnowo, H 6
- Tarnowo\*\* (Tarnówko), liw., Pniewnik albo Czerwonka
- Tarnowo, łomż., Miastkowo, C 7
- Tarnowo-Gostki, zambr., Rosochate Kości, D 7
- Tarnów, Tarnówko zob. Tarnowo
- Tartak zob. Kałęczyn
- Tatary, *Ciechanów* — część, ciech., Ciechanów, k., D 4
- Tatary, czer., Czersk, k., H 5
- Tatmiły-Wypychy zob. Kęse-Wypychy
- Tasawy (Kęse T.), *Tasawy*, nowom., Gzy, E 5
- Tchórz = Tchórz, Tchórzyc\*, płek., Trzepowo i Czachcino, E 2
- Techman, Techmany zob. Sierakowo-Techman
- Tłocznicie (Tłoczenie, Tłocznicza), *Tłocznicie*, ciech. albo przasn., Karniewo, D 5
- Tłoki zob. Miłoszewiec-Toki
- Tłubice = T. Kozik\*, T. Ubyszowe\*, blsk., Będziszów, E 2
- Tłucznicie zob. Tłocznicie
- Tłuste, Tłustowo zob. Kłodno-Tłustowo
- Tłuściec, *Tłuszcz*, kam., Postoliska, k., F 6
- Tłuściec, *Tłuszcz*, roz., Szelków albo Rożan, D 5
- Tobolice zob. Kaczyno-Tobolice
- Toczyłowo zob. Łas-Toczyłowo
- Toczyska, garw., Stoczek, k., H 7
- Tokary, *Tokary-Rąbież*, gąb., Dobrzykowo, F 2
- Toki zob. Miłoszewiec-Toki
- Tomasze zob. Mierzejewo-Tomasze
- Tomeczyce, biał., Michałowice, I 4
- Tomiki Małe, *Tuniki Małe* — część, biał., Biała, H 4
- Tomiki Wielkie, *Tuniki Małe* — część, biał., Biała, H 4
- Tomków Las\*, *Warszawa-Las*, warsz., Wieszyno, G 5
- Topola zob. Wilkowo
- Topolno, gąb., Gąbin, k., F 2
- Topolowa (Topolowa Wieś), *Topolowa Stara*, soch., Sochaczew, G 4
- Topór, garw., Żeliszewo, G 7
- Tosie zob. Milewo-Tosie, Olszewo-Tosie
- Toski zob. Przyłuski-Stara Wieś
- Tosze zob. Olszewo-Tosie
- Trale zob. Gogole
- Transbór zob. Trębiczbór
- Traski zob. Skwary-Troski
- Trawy zob. Świętochowo-Trawy
- Trąbki, garw., Garwolin, H 6
- Trąbki zob. Trębki
- Treiana zob. Trzciana, Trzcianka
- Treianka zob. Trzcianka
- Treianki zob. Smoleń-Trzcianka
- Treiana zob. Trzciana
- Treieniec zob. Trzcieniec
- Treionka zob. Trzcianka
- Trębaczew, biał., Lubania, I 4
- Trębiczbór (T. Bobrowski), *Transbór*, garw., Latowicz, k., G 6
- Trębino Szlacheckie, *Trębino*, blsk., Zagroba, E 3
- Trębki (Trąbki), miasto, gost., Trębki, F 2
- Trębki Małe, *Trębki* — część, zakr., Smoszewo, F 4
- Trębki Wielkie, *Trębki* — część, zakr., Kroczewo, F 4
- Trębska Wieś, *Wola-Trębska Wieś*, gost., Trębki, F 2
- Trębski, młyn, gost., Trębki, F 2
- Trętowo Mazane (T. Mazany), *Trętowo-Mazanięta*, ciech., Pałuki, D 4
- Trętowo-Pełzy = T. Dobrogosty\* (T. Zaczki?), T. Pełzy (T. Pełze), T. Ślasy\*, T. Wielkie\*



- (T. Stare Jadamy?), ciech., Pałuki, D 4  
 Trłoga zob. Bagienice-Trłoga, Grabowo  
 Trnosy zob. Trynosy  
 Trnosze zob. Trynosy  
 Trojanki zob. Mocarze-Dziubiele  
 Trojanowo, *Trojanów*, soch., Sochaczew, G 3  
 Trojanowo zob. Laskowo-Trojany  
 Trojanów, garw., Kuflewo, G 7  
 Trojanów zob. Trojanowo  
 Trojany\*, ostroł., Czerwino, D 6  
 Trojany zob. Gadomiec-Trojany, Grabowo-Trojany, Kobyłino  
 Nadrzeczne, Karwowo-Trojany, Koskowo-Trojany, Laskowo-Trojany, Porzeczce-Trojany, Sienica I, II, Tyszki-Trojany, Żmijewo-Trojany  
 Troski zob. Skwary-Troski  
 Troszyno, *Troszyn*, ostroł., Troszyno, C 6  
 Troszyno (Troszyn), *Troszyn Polski*, płk., Troszyno, k., F 2  
 Truskawie (Wola Truskawska), *Truskaw*, bł., Borzęcin, d., F 4  
 Truszki = Truszki, T. Cibory\*, ciech., Ciechanów, D 4  
 Truszki, wis., Drozdowo, C 7  
 Truszki-Bystrystok zob. Truszki-Kucze  
 Truszki-Cibory zob. Truszki  
 Truszki-Kruki zob. Truszki Stare  
 Truszki-Kucze (T. Bystrystok), kol., Lachowo, A 7  
 Truszki-Patory, kol., Lachowo, A 7  
 Truszki-Sapki zob. Truszki-Trzecianka  
 Truszki Stare, *Truszki-Kruki*, łomż., Smlodowo, C 7  
 Truszki-Trzecianka (T. Sapki), *Truszki-Sapki*, łomż., Smlodowo, C 7  
 Truszki-Zalesie, kol., Lachowo, A 7  
 Trynisze-Koniewo, Trynisze-Kuniewo zob. Trynsze-Koniewo  
 Trynosy (Trnosy, Trnosze), ostr., Jelonki, D 6  
 Trynsze-Koniewo (Trynisze K.), *Trynisze-Kuniewo*, nur., Nur, E 8  
 Trzaski, ostroł., Kleczkowo, C 7  
 Trzaski = Grzymały\*, Trzaski, radz., Przytuły, B 8  
 Trzaski zob. Tyszki, Wieluń-Trzaski  
 Trzaski-Górowo, *Górowo-Trzaski*, mław., Janowiec Kośc., B 4  
 Trzaski-Olszanka\*, zambr., Rudki, C 8  
 Trzciana (Treciana, Treciana), *Trzecianna*, raw., Stara Rawa, H 3  
 Trzciana (Wólka Trzcianka), warsz., Radzymino, F 5  
 Trzcianka (Trecianka), ciech., Ciechanów, D 4  
 Trzcianka (Treciana, Trecianka, Trzciana), garw., Wilka, H 6  
 Trzcianka (Trecianka, Treciana), kam., Brańsk, d., E 6  
 Trzcianka (Trecionka), liw., Grębkowo, G 7  
 Trzcianka (Trecianka), mław., Wyszyny, C 4  
 Trzcianka (Trecianka), raw., Dmosin., H 3  
 Trzcianka zob. Gzowo Małe-Trzcianka, Świeszewo, Truszki-Trzcianka, Trzciana  
 Trzcieniec (Trecieniec), *Trzciniac*, garw., Wodynie, G 7  
 Trzcieniec (Trecieniec, Treinieć, Trścienieć), *Trzciniac*, rac., Radzanów, D 3  
 Trzebin (Trzebień), *Trzebień*, war., Magnuszewo, I 6  
 Trzeboszewice (Trzeboszowice), *Strzeboszewice*, raw., Brzeziny, H 2  
 Trzebucza, liw., Grębkowo, G 7  
 Trzebuń, płk., Proboszczowice, d., E 2  
 Trzeciak zob. Zdbiki-Gawronki  
 Trzelatkowo Małe *Trzylatków Mały*, grodz., Błędów, H 4  
 Trzelatkowo Wielkie, *Trzylatków Duży*, grodz., Błędów, H 4  
 Trzemeszna (Strzemeszna), *Strzemeszna*, raw., Krzemienica, I 3  
 Trzemeszna zob. Strzemeszna  
 Trzemieszka, liw., Niwiska albo Wodynie, G 7  
 Trzepowo, *Trzepowo Stare* — część, płk., Trzepowo, d., E 2  
 Trzepowo, ser., Dzierżenino, d., E 5  
 Trzepowo Stare zob. Bocheńcewo, Trzepowo  
 Trzeszewo, *Strzeszewo*, siepr., Biezuń, D 3  
 Trzeszewo zob. Strzeszewo  
 Trzpioły zob. Młodynino-Trzpioły, Ojrzenie-Trzpioły, Załęże Wielkie  
 Trzylatków Duży zob. Trzelatkowo Wielkie  
 Trzylatków Mały zob. Trzelatkowo Małe  
 Tuchlino, *Tuchlin*, kam., Brańsk, d., E 6  
 Tuł, *Tuł Stary*, warsz., Cygowo, F 6  
 Tułowice, soch., Brochowo Wlk., F 3  
 Tuniki Małe zob. Tomiki Małe, Tomiki Wielgie  
 Tupadły, rac., Drobnin, E 3  
 Turek, warsz., Wiśniewo, k., F 6  
 Turki zob. Kossaki-Turki, Osowa Wola  
 Turna, liw., Korytnica, F 7  
 Turobin, łomż., Lubotyń, d., D 7  
 Turobojce, *Turobowice*, biał., Biała, I 4  
 Turowa Wola zob. Wola Chojnacka  
 Turowice, grodz., Jasieniec, H 5  
 Turowo, przasn., Węgra, D 4  
 Turowo, *Turów*, warsz., Kobyłka, F 5  
 Turowo, wysz., Łętowo, E 3  
 Turowo-Pachury (T. Pachory, T. Pachun?), *Turowo-Pakury*, mław., Wieczfnia, C 4  
 Turowo-Sikory zob. Turówko  
 Turowo Wielkie, mław., Wieczfnia, C 4  
 Turowska Wólka zob. Wola Turowska  
 Turów zob. Turowo  
 Turówko (Turowo Sikory?), mław., Wieczfnia, C 4  
 Turza Łąka zob. Dołęgi, Jałbrzyki, Wojślawy Wielkie  
 Turza Mała, szreń., Lipowiec Kośc., C 3  
 Turza Wielka, szreń., Lipowiec Kośc., C 3  
 Turze (Turzee) warsz., Cygowo, F 6  
 Turzno, *Sucha-Turno*, war. Jasiona, I 5  
 Turzyno, *Turzyn*, kam., Brańsk, d., E 6  
 Turzyno Ślasy zob. Jurzyno  
 Twańogi, kam., Kamionolas, F 6  
 Tworek zob. Zalesie-Tworek  
 Tworki zob. Chrzanowo-Tworki, Kocięcino-Tworki, Murawy I, II, Smoleń-Trzecianka, Zalesie-Tworek  
 Tworkowo, *Tworki*, bł., Żbików, d., G 5  
 Tworzyjanki zob. Tworzyjany  
 Tworzyjany+, biał., Lewin, I 4  
 Tworzyjany (T. za Rogowem, Tworzyjanki), *Tworzyjanki*, raw., Brzeziny, H 2  
 Tyburki zob. Sulikowo-Tyburki  
 Tyczyno zob. Łyczyno  
 Tyczynogi, soch., Kozłowo Szlach., G 3  
 Tykiewki zob. Majki-Tykiewki  
 Tykocin, miasto, woj. podl., Tykocin, C 8  
 Tymianka zob. Cimianka, Wola-Tymianka  
 Tymianka-Adamy = T. Adamy (T. Jadamy, T. Goradły, T. Gorazdy), T. Wielka\*, nur., Nur, E 8  
 Tymianka-Bdele zob. Tymianka-Stasie  
 Tymianka-Bucie = T. Bucie (T.



- Buciuwie), T. Jakusze\* (T. Jakusie), nur., Nur, E 8
- Tymianka-Dębosze, nur., Nur, E 8
- Tymianka-Goradły, Tymianka-Gorazdy zob. Tymianka-Adamy
- Tymianka-Jadamy zob. Tymianka-Adamy
- Tymianka-Jakusie zob. Tymianka-Bucie
- Tymianka-Jamiołki zob. Tymianka-Moderki
- Tymianka-Jemiołki zob. Tymianka-Moderki
- Tymianka-Malalarze zob. Tymianka-Moderki
- Tymianka-Moczydła zob. Tymianka-Szklarze
- Tymianka-Moderki = T. Jamiołki\* (T. Jemiołki), T. Moderki (T. Modzele?, T. Malalarze?), nur., Nur, E 8
- Tymianka-Nowa Wieś\*, *Tymianka-Skóry*, nur., Nur, E 8
- Tymianka-Okunie+ (T. Parzymięsy), nur., Nur, E 8
- Tymianka-Pachoły, nur., Nur, E 8
- Tymianka-Parzymięsy zob. Tymianka-Okunie
- Tymianka-Przeczeki zob. Tymianka-Wachnie
- Tymianka-Skóry zob. Tymianka-Nowa Wieś
- Tymianka-Stasie = T. Stasie (T. Stasiowięta, T. Bdele?), T. Świeski\*, nur., Nur, E 8
- Tymianka-Szklarze+ = T. Moczydła\*, T. Szklarze (T. Śćklarze), nur., Nur, E 8
- Tymianka-Świeski zob. Tymianka-Stasie
- Tymianka-Wachnie+ (T. Przeczeki?), nur., Nur, E 8
- Tymianka-Wielka zob. Tymianka-Adamy
- Tyski zob. Tyszki Małe, Tyszki Wielkie
- Tyszki = T. Kożuszki\*, T. Mrzegędy, T. Trzaski, *Tyszki-Bregendy*, mław., Żmijewo Kośc., C 4
- Tyszki\*\*, rac., Uniecko
- Tyszki-Andrzejki, *Andrzejki*, łomż., Piski, D 7
- Tyszki-Bregendy zob. Tyszki
- Tyszki-Ciągaczki, łomż., Piski, D 7
- Tyszki-Dobrogosty, *Tyszki-Gostery*, łomż., Piski, D 7
- Tyszki-Gniazdowo zob. Gniazdowo Wielkie
- Tyszki-Gostery zob. Tyszki-Dobrogosty
- Tyszki-Kożuszki zob. Tyszki
- Tyszki-Łabna, *Tyszki-Łabno*, kol., Kolno, B 7
- Tyszki Małe, *Tyski* — część, płoń., Sarbiewo, E 3
- Tyszki-Mrzegędy zob. Tyszki
- Tyszki-Nadbory, *Nadbory*, łomż., Piski, D 7
- Tyszki-Piotrowo, łomż., Piski, D 7
- Tyszki-Trojany\*, *Tyszki-Pomian*, łomż., Piski, D 7
- Tyszki-Trzaski zob. Tyszki
- Tyszki-Wądołowo, kol., Lachowo, B 7
- Tyszki-Wielkie, *Tyski* — część, płoń., Sarbiewo, E 3
- Ubniewo, *Ugniewo*, ostr., Ostrowia, D 7
- Ubysz zob. Gierzyno, Mogilnica-Ubysz,
- Uchanie (Uchań), *Uchań Górny*, soch. albo raw., Lipce, d., H 3
- Uciąchy, biał., Biała, H 4
- Udrzyno (Udrzyn), *Udrzyn*, kam., Brańsk, d., E 6
- Ugniewo zob. Ubniewo
- Ugoszcza (Mrozowa Wola), *Mrozowa Wola*, kam., Sadowne, d., E 7
- Ujazd, miasto, woj. łącz., Ujazd, I 3
- Ujazdowo zob. Jazdowo
- Ujazdowo I, II = U. Ochniowo\*, U. Rydzewskie\*, *Ujazdowo*, *Ujazdówka*, niedzb., Ciechanów, D 4
- Ulaszewo zob. Uliaszewo
- Ulatowo-Adamy (Jadamowo, Ulotowo-Jadamy), przasn., Krzynowłoga Wlk., C 5
- Ulatowo-Borzuchy = U. Borzuchy (Ulotowo-Borzuchy, U. Stare Borzuchy?), U. Stara Wieś\*, *Ulatowo-Borzuchy*, przasn., Krzynowłoga Wlk., C 5
- Ulatowo-Czerniaki (Ulotowo-Czerniaki, U. Cierzniak), przasn., Krzynowłoga Wlk. albo Chorzele, C 5
- Ulatowo-Gać (Ulotowo-Gać), przasn., Krzynowłoga Wlk. albo Chorzele, C 5
- Ulatowo-Międzylesie (Ulotowo Międzylesie, U. Wilamy?), *Ulatowo-Zarośle*, przasn., Krzynowłoga Wlk. albo Chorzele, C 5
- Ulatowo-Niwka zob. Ulatowo-Ziemaki
- Ulatowo-Pogorzal (Ulotowo-Pogorzal), przasn., Chorzele albo Krzynowłoga Wlk., C 5
- Ulatowo-Słabogóra zob. Sławogóra
- Ulatowo-Zarośle zob. Ulatowo-Międzylesie
- Ulatowo-Ziemaki\*, *Ulatowo-Niwka*, przasn., Krzynowłoga Wlk. albo Chorzele, C 5
- Ulatowo-Żyły (Ulotowo-Żyły), przasn., Krzynowłoga Wlk. albo Chorzele, C 5
- Ule zob. Czarnowo
- Ulenieć zob. Uliniec
- Uliaszewo (Uliaszowo), *Ulaszewo*, pęk., Sikorz, d., E 2
- Uliaszowo zob. Czarnowo
- Uliniec, *Ulenieć*, grodz., Worowo, H 4
- Ulotowo-Borzuchy zob. Ulatowo-Borzuchy
- Ulotowo-Czerniaki zob. Ulatowo-Czerniaki
- Ulotowo-Gać zob. Ulatowo-Gać
- Ulotowo-Jadamy zob. Ulatowo-Adamy
- Ulotowo-Międzylesie zob. Ulatowo-Międzylesie
- Ulotowo-Pogorzal zob. Ulatowo-Pogorzal
- Ulotowo-Stara Wieś zob. Ulatowo-Borzuchy
- Ulotowo-Stare Borzuchy zob. Ulatowo-Borzuchy
- Ulotowo-Wilamy zob. Ulatowo-Międzylesie
- Ulotowo-Ziemaki zob. Ulatowo-Ziemaki
- Ulotowo-Żyły zob. Ulatowo-Żyły
- Ułtowo (Ołtowo), *Ułtowo*, blsk., Bielsko d., E 3
- Umiastowo = U. Granice\*, U. Klimunty\* (U. Klimontowo), *Umiastów*, bl., Borzęcin, G 4
- Umiastowo-Falki+, bl., Borzęcin, G 4
- Umiastowo-Kręcзки (U. Kręcзки), *Kręcзки*, bl., Borzęcin, G 4
- Umiastowo-Szpaki, *Kaputy*, bl., Borzęcin, G 4
- Umiastów zob. Umiastowo
- Umiemy, Umiemy Zgniłki zob. Ślasy Uniemy
- Umienino-Junoehy zob. Umienino-Nogietki
- Umienino-Łubki (Humienino Ł.), blsk., Proboszczowice, E 2
- Umienino-Nogietki (U. Junoehy), *Umienino-Nagietki*, blsk., Proboszczowice, E 2
- Umienino-Zągoty, *Zągoty*, blsk., Proboszczowice, E 2
- Umienino-Żelazki, blsk., Proboszczowice, E 2
- Umiećcino-Andrychy = U. Andrychy (Humiećcino, U. Andryki), U. Chromieć\* (U. Chrzczoney?), *Humiećcino-Andrychy*, przasn., Łysakowo, C 4
- Umiećcino-Ciężkie zob. Umiećcino-Markwaty
- Umiećcino-Cioski zob. Umiećcino-Markwaty
- Umiećcino-Dobek zob. Umiećcino-Koski

- Umięcino-Falki zob. Umięcino-Stara Wieś  
 Umięcino-Goski zob. Umięcino-Koski  
 Umięcino-Klary, *Humięcino-Klary*, przasn., Łysakowo, C 4  
 Umięcino-Koski = U. Dobek\*, U. Koski (U. Goski), *Humięcino-Koski*, przasn., Łysakowo, C 4  
 Umięcino-Markwaty+ = U. Ciężkie\* (U. Cioski), U. Markwaty, przasn., Łysakowo, C 4  
 Umięcino-Rzytki = U. Rychty\*, (Rechty, Rutki?), U. Rzytki (Rzczki?) *Humięcino-Retki*, przasn., Łysakowo, C 4  
 Umięcino-Siepielaki (U. Sopiola-ki), *Humięcino-Sepiaki*, przasn., Łysakowo, C 4  
 Umięcino-Stara Wieś = U. Falki\* (Chrzczoney F.), U. Stara Wieś (U. Stare), *Humięcino*, przasn., Łysakowo, C 4  
 Undy-Czarnowo zob. Ondy-Czarnowo  
 Uniecko, *Unieck*, rac., Uniecko, D 3  
 Uniejkowo zob. Unikowo I, II  
 Uniemy zob. Ślazy-Uniemy  
 Uniemy-Gniłki, Uniemy Wielkie zob. Ślazy-Uniemy  
 Unierzyż Kościelny = U. Kościelny, U. Mały\*, *Unierzyż*, rac., Unierzyż Kośc., D 3  
 Unieszki Gumowskie, *Unieszki Gumowskie*, szreń., Kuklino, C 4  
 Unieszki Zawadzkie (U. Suleńskie), *Unieszki Zawadzkie*, szreń., Kuklino, C 4  
 Unikowo I, II = U. Klemenso-we\*, U. Lekowskie\* (Uniejko-wo), *Unikowo*, *Unikówko*+, niedzb., Lekowo, D 4  
 Unino (Hunin), *Unin*, garw., Garwolin, k., H 6  
 Unieszki Gumowskie zob. Unieszki Gumowskie  
 Unieszki Zawadzkie zob. Unieszki Zawadzkie  
 Urbanki zob. Bedyki-Gosie  
 Urgacze = Urgacze (Biały Ka-mień), U. Jakubki, *Kamińskie*, wąs., Grabowo, B 7  
 Urzut, bł., Nadarzyn, G 4  
 Urzuty+, grodz., Mogilnica, I 4  
 Ustanowo (U. Kołybielskie, U. Skolimowskie, U. Stare), *Usta-nów*, czer., Jazgarzewo, G 5  
 Ustanówko (U. Dobieskie, Usta-nówek), *Ustanówek*, czer., Jaz-garzewo, H 5  
 Uścianek, *Uścianek Wielki*, nur., Zareby Kośc. i Zuzola, E 7  
 Uścianek-Dębianka zob. Dębian-ka-Uścianek  
 Uścienieć (Uścienieć), garw., Tar-nowo, H 5  
 Uśniaki (Ośniki), garw., Wilka, k., H 6  
 Uśnik zob. Ośnik  
 Utrata zob. Smolichowo  
 Uwieliny, grodz., Prażmowo, H 5  
 Wachnie zob. Tymianka-Wachnie  
 Wagan (Nowe Lipiny), kam., Nie-gowo, F 6  
 Wagi = Gnaty (Gnatowo), Wagi, *Wagi-Gnaty*, radz., Przytuły, B 8  
 Wagi zob. Drożęcino-Wagi  
 Wagi-Gnaty zob. Wagi  
 Wale, *Wale* – część, raw., Krze-mienica I 3  
 Wale zob. Solki  
 Walentowo, *Walendów*, bł., Na-darzyn G 5  
 Walentyno zob. Budzyno-Walen-dzięta  
 Walentynów zob. Gnojenko, Re-szewo  
 Walewice, soch., Bielawy, G 2  
 Waliska, garw., Kuflewo, G 6  
 Waliski zob. Pieczyńska  
 Waliszewo, *Waliszew*, gost., Su-serz, F 2  
 Walocho-Cieplystok\* = Skrzyn-ki\* (S. Ciepłystoki), Walocho-Cieplystok, zambr., Rudki, C 8  
 Walocho-Kałęczyno, *Kałęczyn-Walochoy*, zambr., Rudki, C 8  
 Walocho-Mońki, *Mońki-Walochoy*, zambr., Rudki, C 8  
 Wał., biał., Żdżar, I 4  
 Wałachy zob. Stamirowice  
 Wałowice I, II, III = W. Bra-neckie\*, W. Dobkowe\* (W. Że-lazo?) W. Pieczyńskie\* (W. Pięczyńskie), *Wałowice*, raw., Rawa, H 3  
 Wanaty zob. Przekory  
 Warchołów zob. Jesewa  
 Warchoły zob. Boguszyce-Warchoły, Klewki, Zareby-Warcho-ły  
 Wardaiki zob. Gutkowo-Fije  
 Warka, miasto, war., Warka, k., H 5  
 Warka zob. Stara Warka  
 Warpeś zob. Jasiona-Warpeś, Po-likno-Warpeś  
 Warpeśy zob. Jasiona-Warpeś  
 Warpy zob. Cywino Górne  
 Wawrzyn Kmiecny zob. Ważyno Tomaszowe  
 Warzyn-Skóry zob. Ważyno-Skó-ry  
 Warszawa Babice Stare zob. Ba-bice Stare  
 Warszawa-Białoleka zob. Biała Łeka  
 Warszawa-Błota zob. Błota  
 Warszawa-Borków zob. Borków  
 Warszawa-Chrzanów zob. Macie-rzysz-Chrzanowo  
 Warszawa-Czerniaków zob. Czer-niakowo  
 Warszawa-Dawidy zob. Gramni-ce-Dawidy  
 Warszawa-Dąbrówka zob. Dąb-rówka  
 Warszawa-Gosław zob. Gosław  
 Warszawa-Goleźdinów zob. Go-leźdinowo  
 Warszawa-Gorzkiecki zob. Korz-kiewki  
 Warszawa-Grochów zob. Grocho-wo  
 Warszawa-Groty zob. Wyczółki-Groty  
 Warszawa-Henryków zob. Dąb-rówki Wielkie  
 Warszawa-Imielin zob. Jemielinek  
 Warszawa-Jeziorki zob. Jeziorki  
 Warszawa-Kabaty zob. Kabaty  
 Warszawa-Kamionek zob. Ka-mion  
 Warszawa-Kawęczyn zob. Kawie-czyno  
 Warszawa-Kępa Zawadowska zob. Kępa Zawadowska  
 Warszawa-Kierszek zob. Kierszek  
 Warszawa-Łas zob. Tomków-Łas  
 Warszawa-Miedzeszyn zob. Mie-dzeszyn  
 Warszawa-Młociny zob. Młociny  
 Warszawa-Moczydło zob. Mo-czydła  
 Warszawa-Mokotów zob. Mokoto-wo  
 Warszawa Nowa (Warszowa No-wa), *Warszawa-Nowe Miasto*, miasto, warsz., Warszawa Nw., k., F 5  
 Warszawa-Odolany zob. Odolany  
 Warszawa-Okęcie zob. Okęcie  
 Warszawa Opacz Wielka zob. Opacz Wielka  
 Warszawa-Pelcowizna zob. Załę-że  
 Warszawa-Powązki zob. Powązki  
 Warszawa-Powsin zob. Powsino  
 Warszawa-Powsinek zob. Powsi-nek  
 Warszawa-Praga zob. Praga  
 Warszawa-Rakowiec zob. Rako-wiec  
 Warszawa-Raków zob. Rakowo Wielkie  
 Warszawa-Siekierki zob. Czarno-wo  
 Warszawa-Sielce zob. Siedlca  
 Warszawa-Służew zob. Służewo  
 Warszawa-Służewiec zob. Służe-wiec  
 Warszawa-Solec zob. Solec  
 Warszawa-Solipse zob. Solipsy

- Warszawa Stara (Warszowa Stara), *Warszawa-Stare Miasto*, Miasto, Warsz., Warszawa Str., k., F 5
- Warszawa Stare Bródno zob. Bródno
- Warszawa Stare Górcze zob. Górcze
- Warszawa Stare Miasto zob. Warszawa Stara
- Warszawa-Szczęśliwice zob. Stęclewice
- Warszawa-Szeligi zob. Macierzysz-Szeligi
- Warszawa-Szopy Polskie zob. Szopy
- Warszawa-Śródmieście zob. Jazdowo, Kałęczyn
- Warszawa-Tarchomin zob. Tarchomin
- Warszawa-Targówek zob. Targowe
- Warszawa-Wawrzyszew Stary zob. Wawrzyszewo
- Warszawa-Wierzbnio zob. Witki
- Warszawa-Wilanów zob. Milano-wo
- Warszawa-Włochy zob. Włochy
- Warszawa-Wola zob. Wielka Wola
- Warszawa-Wolica zob. Wolica
- Warszawa-Wólka zob. Wólka Zrzeńska
- Warszawa Wólka Węglowa zob. Borakowska Wólka
- Warszawa-Wyczółki zob. Wyczółki
- Warszawa-Wygłędów zob. Kościeszce-Wygłędowo
- Warszawa-Zamość zob. Łazy
- Warszawa-Zastów zob. Zastowo
- Warszawa-Zawady zob. Zawady
- Warszawa-Zbarz zob. Zbarz
- Warszawa-Zerzeń zob. Zyrzno
- Warszawa-Zerań zob. Żyrań
- Warszawa-Żoliborz zob. Folwarki, Polikowo
- Warszawice zob. Warszawice
- Warsze zob. Godlewo-Warsze
- Warszewice (Warszowice), *Warszawice*, czer., Radwankowo, H 5
- Warszewka, rac., Rogotworsk, d., E 3
- Warszowa Nowa, Warszowa Stara zob. Warszawa Nowa, Warszawa Stara
- Warszowice zob. Warszawice
- Wasiły, Wasiły Tańskie zob. Tańsk-Wasiły
- Wasiły-Zygny, przasn., Duczminno Kośc., B 4
- Wasyle zob. Tańsk-Wasiły
- Waśko<sup>+</sup>, młyn, kol., Kolno, k., B 6
- Waśniewo-Głuchy<sup>+</sup>, mław., Grzebsk, B 4
- Waśniewo-Goździe, *Waśniewo-*
- Gwoździe*, mław., Grzebsk, B 4
- Waśniewo-Grabowo, mław., Grzebsk albo Janowiec Kośc., B 4
- Waśniewo-Opiechy<sup>+</sup>, mław., Grzebsk, C 4
- Watkowo, *Watkowo Stare*, ciech., Gołymino Kośc., D 4
- Wawrowo, szreń., Dłotów, C 3
- Wawry zob. Murawy Wielkie
- Wawrzętki zob. Żukowo-Wawrzętki
- Wawrzki zob. Gnaty-Wawrzki
- Wawrzyńczewo zob. Glinianka
- Wawrzyszewo, *Wawrzyszew*, bł., Błonie, d., G 4
- Wawrzyszewo, *Warszawa-Wawrzyszew Stary*, warsz., Wawrzyszewo, F 5
- Ważyno zob. Cietrzewki-Ważyno, Czarnocino-Ważyno
- Ważyno-Skóry, *Warzyn-Skóry*, siepr., Goleszyno, D 2
- Ważyno Tomaszowe, *Warzyn Kmiecny*, siepr., Goleszyno, D 2
- Wądołki Borowe = W. Borowe, (W. Wierzech Prądnika – część), W. Kałęczyno\* (W. Bartki), W. Kopki\*, zambr., Zambrowo, D 7
- Wądołki-Buczki (W. Wierzech Prądnika – część), *Wądołki-Bućki*, zambr., Zambrowo, D 7
- Wądołki Stare, zambr., Zambrowo, D 7
- Wądołki-Suchodół<sup>+</sup>, ostroł., Czerwino, D 6
- Wądołki-Wierzech Prądnika zob. Wądołki Borowe, Wądołki-Buczki
- Wądołkowo zob. Koniecki-Wądołowo
- Wądołowo zob. Chlewiotki-Wądołowo Nowe, Chlewiotki-Wądołowo Stare, Koniecki-Wądołowo, Koziki-Wądołowo, Lipniki-Modzele, Tyszki-Wądołowo
- Wągliny (Skupie, Wągliny), *Skupie*, garw., Kiczki, d., G 6
- Wągodno, grodz., Prażmowo, H 5
- Wągry, raw., Jezów, H 3
- Wąsewo zob. Wąsowo
- Wąsosz, miasto, wąs., Wąsosz k., A 7
- Wąsosz zob. Pstragowo, Skarżyno-Wąsosz, Swieliczyno
- Wąsosz zob. Goski-Wąsosz, Wąsosz, *Wąsosz-Filipy*, liw., Czerwonka, F 7
- Wąsosz Chmielewski (Wąsosz-Chmielewo, Chmielewko, Chmielewo Małe), *Chmielewko-Wąsosz*, mław., Wieczfnia, C 4
- Wąsosz Wielkie, mław., Wieczfnia, C 4
- Wąsowo, *Wąsewo*, ostr., Wąsowo, D 6
- Wąsowo zob. Goski-Wąsosz
- Wąsówka, *Zeliszew Podkościelny*, liw., Niwiska albo Wodynie, G 7
- Wąsy, bł., Leszno, G 4
- Wąsy zob. Dobrożany, Stpice Wielkie
- Wązówka zob. Wężówka
- Wążyczyno zob. Wężyczyn
- Wdziemborz zob. Zdzięborz
- Wdziękoń-Jabłoń, *Wdziękoń Pierwszy*, zambr. Zambrowo, D 7
- Wdziękoń-Wronki\*, *Wdziękoń Drugi*, zambr., Zambrowo, D 7
- Wejsce, (Wescé, Wiesce), gąb., Kocierzewo, d., F 3
- Welcza\*\* (Welcze), soch., Pawłowice
- Wempily zob. Wępiły
- Weraki zob. Gadomiec-Wyraki
- Wesce zob. Wejsce
- Wesel zob. Sałkowo
- Wesłowa Wola zob. Luszewo
- Weszki zob. Roginice-Weszki
- Wędrogów zob. Bądrogów, Kowieszce
- Węglewice (Węglowice), *Mężenino-Węglowice*, ciech., Ciemniwoko Kośc., D 4
- Węgliny zob. Wągliny
- Węglowice zob. Węglewice
- Węgra, przasn., Węgra, C 4
- Węgrów, miasto, woj. podl., Węgrów, E 7
- Węgrzyn zob. Łajszewo-Węgrzyn
- Węgrzynowice, raw., Budziszewice, k./s., I 3
- Węgrzynowo = Węgrzynowo, Wola Węgrzynowska\*, przasn., Węgrzynowo, D 5
- Węgrzynowo, siepr., Goleszyno, d., D 2
- Węgrzynowo = W. Wielkie\* (W. Bartoły?), Węgrzynówko-Reszka\*, (Węgrzynówko Małe), Węgrzynówko-Głąby\*, wysz., Orszymowo, F 3
- Wępiły, *Wempily*, rac., Rogotworsk, E 3
- Wężowo (Więżowo), *Wężewo*, przasn., Bogate, k., D 5
- Wężówka (Wązówka), kam., Jądowo, F 6
- Wężyczyn (Wążyczyno), garw., Latowicz, k., G 6
- Wężyki zob. Chomętowo-Wypychy, Wyrzyki-Sokola Łąka
- Wiadrowo, szreń., Lubowidz, C 3
- Wiatrowiec, grodz., Jeziora Mł., H 4
- Wiąchny zob. Chelchy-Chabdзино

- Wiączemin, *Wiączemin Polski*, gąb., Troszyno, F 3
- Wiączyki zob. Mierzejewo-Wiączyki
- Wiązowna zob. Wiązowno
- Wiązownica (Przedzomy), wąs., Słucz, B 8
- Wiązownica zob. Zakrzewo
- Wiązowo (Więzów), *Wiązówka*, wysz., Rębkowo, k., F 3
- Wicherki zob. Murawy-Wicherki
- Wichnięta zob. Gadomiec-Wichnięta
- Wichorowo = W. Małe\*, W. Wielkie\*, sąch., Radzimino Wlk., E 4
- Wichradz, war., Warka, k., H 5
- Wicie\*\*, gąb., Iłów
- Wicie (Wojciechowa Wola), gąb., Kocierzewo, d., G 3
- Wicie, war., Mniszewo, H 5
- Wiciejowo, płck., Łętowo, d., E 3
- Wiciejowo zob. Wiechciewo
- Wiciejów (Wiciejowo), garw., Mińsko, G 6
- Widliska zob. Jagodne
- Widowo = W. Podlesie\*, W. Wielkie\*, *Widów*, grodz., Lewiczyn, H 5
- Wiechciewo (Wiciejowo), *Wiechciewo*, siepr., Jeżewo, D 2
- Wiechnowice, raw. albo biał., Sierzchowy, I 3
- Wiechny zob. Chelchy-Chabdzino
- Wieczfnia (Wieczfna), *Wieczfnia Kościelna*, mław., Wieczfnia, C 4
- Wieczfnia-Bąki zob. Bąki
- Wiejca, soch., Kapinos, k., F 4
- Wielądky zob. Wielątki
- Wielątki (Wielątka), *Wielątki-Folwark*, kam., Pniewo, d., E 5
- Wielątki (Połazie W.), *Wielądk*, liw., Korytnica, F 7
- Wielbark, miasto, Prusy Ks., Wielbark, B 5
- Wielebory, *Kalinówka-Wielebory*, zambr., Rudki, C 8
- Wielędroż zob. Wielędroż
- Wielenie zob. Duchny Wieluń Zagajne
- Wielęcino (Popowo-Wielęcino), *Wielęcino*, kam., Zatory, E 5
- Wielęgałka zob. Wielęgołka
- Wielgie (Wielkie), *Wielgie Zagrodniki*, kam., Stoczek, k., E 6
- Wielgilas zob. Wielki Las
- Wielgolas (Wielki Las), kam., Obryste, d., E 5
- Wielgolas zob. Dobra Wola, Tomków Las, Wielki Las
- Wielęgołka (Wielęgałka, Wielęgołka, Wielka Łąka), ciech., Gołymino Kośc., D 5
- Wielgouchy zob. Mierzejewo-Wielgouchy
- Wieliczna (Wola Wieliczna), kam., Stoczek, E 6
- Wielędroż (Wielędroż), *Wielędroż*, przasn., Bogate, D 5
- Wielinez zob. Zalesie
- Wieliszewo, *Wieliszew*, warsz., Wieliszewo, d., F 5
- Wielka Łąka zob. Wielęgołka
- Wielka Wola, *Warszawa-Wola*, warsz., Wielka Wola, k., G 5
- Wielka Wola zob. Wola Wielka Czerniewska
- Wielki Ług\*, *Ługowa Wola*, grodz., Promna, I 5
- Wielkie zob. Wielgie
- Wielki Las (Wielgilas), *Wielgolas*, garw., Latowicz, k., G 6
- Wielki Las zob. Dobra Wola, Wielgolas
- Wielęgołka zob. Wielęgołka
- Wielkowie zob. Konarzewo Wielkie
- Wielędroż zob. Wielędroż
- Wieluń zob. Duchny Wieluń Zagajne
- Wieluń-Pełki, szreń., Zgliczyno, D 3
- Wieluń-Wilewo zob. Wilewo
- Wieluń-Trzaski (Wilewo T.), *Trzaski*, szreń., Szreńsko, C 3
- Wieluń-Zalesie, szreń., Zgliczyno, D 3
- Wierciszewo, wis., Wizna, k., C 8
- Wierciszewo-Ruś, *Ruś*, wis., Wizna, C 8
- Wierciochy zob. Krajewo-Wierciochy
- Wiernoszówka\*\*, liw., Niwiska
- Wieruchów zob. Wieruchowo-Prusy, Wieruchowo Wielkie
- Wierzbieca, *Wierzbieca Pańska*, płoń., Skołatowo, E 3
- Wierzbieca, ser., Dzierżenino albo Serocieć, d., E 5
- Wierzbieca-Jaczi = W. Gowienki\*, W. Jaczi (W. Szlachecka), *Wierzbieca Szlachecka*, płoń., Skołatowo, E 3
- Wierzbie, gost., Kutno, F 2
- Wierzbie\*\*, raw., Jeżów
- Wierzбно (Wirzбно), liw., Wierzбно, F 7
- Wierzбно zob. Witki
- Wierzbowiec, *Wierzbowiec-Koliszewo*, sąch., Wierzbowiec, E 4
- Wierzbowo, ciech., Kozieczyno Mł., D 4
- Wierzbowo, łomż., Szczepankowo, C 7
- Wierzbowo zob. Kuchmistrzewo
- Wierzbowo-Zambrzyca, *Wierzbowo*, zambr., Zambrowo, D 7
- Wierzch-Białystok zob. Zabiele
- Wierzch-Jedłówka zob. Mściuchy
- Wierzch-Kubra zob. Karwowo Kubrzane
- Wierzch-Lasa zob. Żebry-Wierzch Lasa
- Wierzch-Łomżyca zob. Konopki-Wierzch Łomżyca
- Wierzch-Nagórczyna zob. Kownaty
- Wierzch-Prądnika zob. Wądołki Borowe, Wądołki-Buczki
- Wierzch-Skroda zob. Bagienice-Wierzch Skroda
- Wierzchonie zob. Korytki-Wierzchonie
- Wierzchowiny, *Wierzchowina*, grodz., Jasieniec, H 5
- Wierzchy (Wierzki), biał., Lewin, I 4
- Wierzchy, raw., Jeżów, H 3
- Wierzki zob. Wierzchy
- Wieruchowo-Prusy (W. Pruskie), *Wieruchów* — część, warsz., Babice, G 4
- Wieruchowo-Strzykuły (W. Małe), *Strzykuły*, warsz., Babice, G 4
- Wieruchowo Wielkie, *Wieruchów* — część, warsz., Babice, G 4
- Wiesce zob. Wejsce
- Wiesiołki zob. Dziektarzewo-Ogonowo
- Wiesiołów, raw., Dmosin, H 2
- Wieska (Wieś Kanonicza), *Pieńków*, warsz., Łomny Wlk., d., F 4
- Wieska zob. Pitalewo, Żelazowo
- Wieska Ostrołęcka zob. Ostrołęka
- Wieska Pogroszewska\*, *Pogroszew-kolonia*, bł., Żbików, Wieszczyce, gost., Strzelce, F 2
- Wieś Kanonicza zob. Wieska
- Wieśnianie zob. Kaki-Mroczi
- Wieśniany zob. Mieszki I, II, Przyłuski-Wieśniany, Załuże
- Wietrzychowo zob. Kołaki-Wietrzychowo
- Więżeśniat zob. Wycześniat
- Więzowno, *Wiązowna*, warsz., Wiązowno, G 5
- Więzowo zob. Wężowo
- Więzów zob. Wiązowo
- Wiksin zob. Wilksino
- Wiktory zob. Modzele-Bartoldy
- Wilamowice, wysz., Gumino, E 3
- Wilamowo zob. Wilanowo
- Wilamy, zakr., Wrona, E 4
- Wilamy zob. Ulatowo-Międzylesie
- Wilanowo, *Wilamowo*, radz., Romany, B 7
- Wilanów zob. Milanowo
- Wilchta zob. Wilkta
- Wilcza Góra-Choromany (W. Zaręby), *Zaręby-Choromany*, nur., Rosochate Kośc., D 7
- Wilcza Góra, *Wilczogóra*, grodz., Worowo, H 4

- Wilcza Góra, siepr., Borkowo Kościelny, d., D 2  
 Wilcza Ruda, *Wilczoruda*, grodz. i tarcz., Jeziora Mł., H 4  
 Wilcza Wola, *Wilczowola*, war., Magnuszewo, I 6  
 Wilcze Gęby (Wilczogęby), *Wilczogęby*, kam., Sadowne, d., E 6  
 Wilcze Pięty (W. Piątki), *Wilcze Piętki*, biał., Wilków, H 4  
 Wilcze Średnie = W. Skonieczne\*, W. Średnie, biał., Wilków, H 4  
 Wilczkowice, *Wilczkowice Dolne*, war., Magnuszewo, H 6  
 Wilczkowo, wysz., Wyszogród, k., F 3  
 Wilczoeh zob. Wola-Wilczoeh  
 Wilczogęby zob. Wilcze Gęby  
 Wilczogóra zob. Wilcza Góra  
 Wilczonek zob. Choječno-Wilczonek  
 Wilczoruda zob. Wilcza Ruda  
 Wilczotargi zob. Wilczy Targ  
 Wilczowola zob. Wilcza Wola  
 Wilczyńska, woj. sandom., Wilczyńska, H 7  
 Wilczy Targ (Wilczotargi), grodz., Lewiczyn, H 5  
 Wilewo, *Wieluń-Wilewo*, szreń., Zgliczyno, D 3  
 Wilewo-Trzaski zob. Wieluń-Trzaski  
 Wilga zob. Wilka  
 Wilk zob. Czarnowo-Wilk  
 Wilka, *Wilga*, miasto, garw., Wilka, H 6  
 Wilkanowo = Wilkanowo, Wilkanówko\*, wysz., Orszymowo, F 3  
 Wilkosewo (Wilkęsy, Wilkaszewo), radz., Przytuły, B 7  
 Wilkęsy, blsk., Łęg Wlk., E 3  
 Wilkowa Wieś zob. Czarnowo-Wilk  
 Wilkowice, raw., Kurzeszyn i Wyszokienice, H 3  
 Wilkowice, wysz., Czerwieńsko, d., F 4  
 Wilkowlas zob. Milkowlas  
 Wilkowo = W. Wielkie\*, W. Zalesne\*, ciech., Pałuki, D 4  
 Wilkowo = Topola\*, Wilkowo (Witkowo) siepr., Goleszyno albo Kurowo, D 2  
 Wilkowo, *Wilków Polski*, soch., Głusko, k., F 4  
 Wilkowuja zob. Wilkowyja  
 Wilkowuje (Wilkowyje), sąch., Czerwieńsko, F 4  
 Wilkowuje (Wilkowyje), wysz., Czerwieńsko, d., F 4  
 Wilkowyja (Wilkowuja), garw., Wilka, k., H 6  
 Wilkowyja, gost., Jemiellino, F 1  
 Wilkowyje zob. Wilkowuje  
 Wilków, biał., Wilków, H 4  
 Wilków Polski zob. Wilkowo  
 Wilksino, *Wiksini*, przasn., Grudowsko, C 4  
 Wilkta, *Wilchta*, garw., Parysewo, H 6  
 Winary, *Winiary*, płck., Płocko, k., E 2  
 Winary, *Winiary*, war., Warka, H 5  
 Wincenta zob. Wykowo II  
 Windyka zob. Grzybowo-Windyka  
 Winiary zob. Winary  
 Winnica, nowom. albo ser., Winnica, d., E 5  
 Winnica-Łoś (W. Łosowska, W. Mała — część), *Winniczka*, nowom. albo ser., Winnica, E 5  
 Winnica-Zbrożki (W. Zbrożkowa, W. Mała — część), *Zbrożki*, nowom. albo ser., Winnica, E 5  
 Winniczka zob. Winnica-Łoś  
 Wioska Kiernoska zob. Kiernoza Wieś  
 Wiosny zob. Strzemieczna-Wiosny  
 Wiowa Łąka zob. Januszewo  
 Wirymy zob. Załogi-Cibory  
 Wirzbno zob. Wierzbnio  
 Wiskitki Kościelne, *Wiskitki*-miasto, soch., Wiskitki Kościelny, k., G 4  
 Wiskitki Stare, soch., Wiskitki Kościelny, k., G 4  
 Wisówka, biał., Cielądz, I 4  
 Wisowate, kol., Grabowo, B 7  
 Wiśniew zob. Wiśniewo  
 Wiśniewo, kam., Długosiodło, d., D 6  
 Wiśniewo, szreń., Wyszyny, C 4  
 Wiśniewo, *Wiśniew*, warsz., Wiśniewo, k., F 6  
 Wiśniewo-Dąb, *Wiśniewo*, zambr., Zambrowo, C 7  
 Wiśniewo-Dziarnowo (Pszczołki Dz.), przasn., Grudowsko, C 4  
 Wiśniewo Stare, *Wiśniewo Wielkie*, ostroł., Piski, D 7  
 Wiśniewo-Vertice-Kołomyja, *Wiśniówek-Wiertycze*, zambr., Kołaki Str., C 8  
 Witaszyn, war., Jasiona, I 5  
 Witki, ser., Koprzywnica, E 5  
 Witki\* (Witkowice), *Warszawa-Wierzbnio*, warsz., Służewo, G 5  
 Witki zob. Gadomiec-Jebienki, Kozłowo-Witki, Witki-Łaźniewo  
 Witki-Kopytowo, zob. Kopytowo  
 Witki-Łaźniewo, *Witki*, bł., Rokitno-ś. Jakub, G 4  
 Witkowice zob. Witki  
 Witkowice = W. Małe\*, W. Wielkie\*, gąb., Brochowo Wlk., F 3  
 Witkowo, wis., Wizna, C 8  
 Witkowo zob. Chelchy-Rutki, Wilkowo  
 Witkowo-Mitaki, rac., Raciąż, D 3  
 Witkowo-Pawlaki, rac., Raciąż, D 3  
 Witnica zob. Gostki-Witnica, Choromany-Witnica, Pryki-Witnica  
 Witołty zob. Kaki-Mroccki  
 Witosławice = W. Długie\*, W. Ossuty\*, blsk., Biskupice, E 3  
 Witosławice-Kłaki (W. Suski), *Kłaki*, blsk., Biskupice, E 3  
 Witoszewo zob. Strzeszewo-Witoszewo  
 Witowice zob. Górki-Witowice  
 Witowo zob. Zgliczyno Witkowo  
 Witułty zob. Kaki-Mroccki  
 Witusza, *Witusza Włociańska*, gąb., Osmolin, F 3  
 Wity zob. Brodowo-Wity, Buńkowo-Wity, Chyliny-Wity, Cibory-Wity, Głazowo-Wity, Gutkowo-Wity, Kalinówka-Basie, Radziejewo-Wity, Targonie-Wity, Wity-Kałużyno, Załuże, Zgliczyno Witkowe  
 Wity-Kałużyno = Kałużyno-Mroccki\*, Wity-Kałużyno, *Wity*, liw., Kałużyno, G 6  
 Witynie, wis., Jedwabne, B 8  
 Witynie zob. Borawice-Witynie  
 Wizna, miasto, wis., Wizna, k., C 8  
 Wkra, niedzb., Głinojecko, D 3  
 Włoch zob. Rybno Stare  
 Włochy (Porzucewo), *Warszawa-Włochy*, warsz., Służewo, G 5  
 Włoczewo, płck., Proboszczowice, E 2  
 Włodki zob. Bystre Chrzany, Kraszowo-Włodki, Kruszenica-Włodki, Leśniewo Wołowe  
 Włodki-Brzeg Czetna, *Włodki*, kol., Płocko, B 7  
 Włodzimirowo zob. Brodowo-Wypychy  
 Włoski zob. Ostaszewo-Włoski, Żmijewo I, II  
 Włosty zob. Ostaszewo-Włoski, Przedpełcz-Włosty, Radzimino-Włosty, Smarzewo Szlacheckie, Żebry-Włosty, Żmijewo I, II  
 Włoszczanowo (Włoszczonowo), *Włoszczanów*, gost., Suserz, d., F 2  
 Włosciory zob. Osiek-Włostorybory  
 Włóki, wysz., Daniszewo, E 3  
 Wnuki zob. Grochowski-Kielki  
 Woda zob. Zimna Woda  
 Wodynie, miasto, garw., Wodynie, G 7  
 Wodziczna (Wodziczno), grodz., Mogilnica, I 4  
 Wodzinino *Wodzymin*, płck., Radzanowo, d., E 3

- Wejeiechowa Wola zob. Wicie  
 Wejeiechowięta zob. Bartuły  
 Wojcieszyno, *Wojcieszyn*, bł., Borzęcin, d., F 4  
 Wojewodza, Wojewodza Wieś zob. Piotrowice  
 Wojewodzino (Dybia W.), *Wojewodzino*, wąs., Grajewo, A 8  
 Wojnowo zob. Podkrojewo Wojnowe  
 Wojnówka zob. Podkrojewo Kościelne, Podkrojewo Wojnowe  
 Wojny, zakr., Kroczewo, E 4  
 Wojska zob. Wola Wojska  
 Wojsławie\* (Wojsław), liw., Niwiska, G 7  
 Wojsławy Małe+, wąs., Wąsosz, A 7  
 Wojsławy Wielkie (W. Turza Łąka), *Wojsławy*, wąs., Wąsosz, A 7  
 Wojszczyce, zakr., Kroczewo, F 4  
 Wojszczyce zob. Szwaby-Bożeje  
 Wojsze zob. Mierzejewo-Wojsze  
 Wojtkowa Wieś zob. Ojrzenie-Wojtkowa Wieś  
 Wojtkowice zob. Przedpełcz-Wojtkowice  
 Wojtkowo zob. Gradowo-Dziubino  
 Wola (Stara Kolybiel, Wola Koliubińska), *Stara Wieś*, garw., Kolybiel, G 6  
 Wola+, liw., Grębkowo, F 7  
 Wola (W. Mierzyńska, W. Osiecka), *Osiek-Wólka*, nowom., Golymino Kośc., D 5  
 Wola, *Wola Proszkowska*, szreń., Szreńsko, C 3  
 Wola I, II = Kobyła Wola\* (Wola-Gedeit), Wola Gęsia\*, (Wólka), *Wola Wysoka*, *Wola Niska*, gąb., Jamno, F 3  
 Wola zob. w pow. białskim — Ślepa Wola  
 w pow. błońskim — Borówka, Ciborowa Wola, Dzika Wola, Matusowa Wola  
 w pow. czerskim — Jastrząbia Wola  
 w pow. garwolińskim — Brzeska Wola, Cisie, Dobra Wola, Głonkowa Wola, Gniewań, Ozimkowa Wola, Pełczanka, Prawda, Ruska Wola, Siwa Wola, Skwarsna Wola, Stara Wola, Stoczek, Sucha Wola, Wola Brzeska, Wola Dębska, Wola Poznawska,  
 w pow. gąbińskim — Wicie, Wola I, II  
 w pow. grodzieckim — Długa Wola  
 w pow. kamienieckim — Karłow Wola, Mokra Wieś, Piotrowa Wólka, Polewna Wola, Ugoszcza, Wólka Lubiejska  
 w pow. liwskim — Chojeczno  
 Drozdowa Wola, Królowa Wola, Nowe Osówno, Stawiska, Sucha, Wola Proszewska  
 w pow. łomżyńskim — Dębowo, Mikany Wola  
 w pow. mszeczonskim — Kaczków, Lisowa Wola, Zatorska Wola  
 w pow. nurskim — Protowa Wola, Żabikowo  
 w pow. ostrołęckim — Gumki-Wola  
 w pow. ostrowskim — Sero-czyno-Wola  
 w pow. płockim — Wólka  
 w pow. rawskim — Borówko, Krosnowa Wola, Księża Wola, Pełczyna Wola, Smiłowa Wola  
 w pow. rożańskim — Rżaniec  
 w pow. sąhocim — Wola Czerwieńska  
 w pow. sochaczewskim — Bole-mowska Wieś, Borzymowa Wola, Bożowola, Dębówka, Jeżowa Wola, Nowa Wola, Piaseczna Wola, Sowiła Wola, Starpiączka, Żelazowa Wola  
 w pow. szreńskim — Boża Wola, Kliczewska Wola, Sadłowo  
 w pow. tarczyńskim — Chuda Wola, Leśna Wola, Lutkówka, Mirowska Wola, Mroczkowa Wola, Mroczkowska Wola, Osowa Wola, Runowo, Wola Bukowska  
 w pow. wareckim — Dębna Wola, Dębowa Wola, Grabna Wola, Magierowa Wola, Nowa Wola, Pokrzywna, Sucha, Sucha Wola, Wilcza Wola  
 w pow. warszawskim — Bora-kowska Wola, Kaleń, Leśna Wola, Nowa Wola, Okuniew, Pustelnik, Wielka Wola  
 Wola Babska, *Wólka Babska*, biał., Babsko, H 4  
 Wola Bartoszevska (Bartoszóvska), *Bartoszóvska*, raw., albo biał., Sierzchowy, I 3  
 Wola Bądkowska zob. Bądkowo  
 Wola Belska, *Wola Pogroszevska*, grodz., Łęczeszyce, H 4  
 Wola Bęszewo zob. Bosewo  
 Wola Biejowska = Wola Biej-kowska, Wólka Promieńska Ściborowa\* (W. Wysokińska?), *Biejowska Wola*, grodz., Prom-na, I 5  
 Wola Bielino zob. Bielino  
 Wola Bogacka zob. Bogate  
 Wola Boglewska, *Boglewska Wola*, war., Boglewice, H 5  
 Wola Boguska zob. Zawady  
 Wola Borakowska zob. Borakow-ska Wola  
 Wola Boska, *Boska Wola*, war., Stromiec, I 5  
 Wola Brachniowa zob. Dąbrówka Nosowa  
 Wola Branecka, war., Wrociszewo, I 5  
 Wola Brwilińska, *Wola Brwileń-ska*, gost., Radziwie, d., E 2  
 Wola Brzeska (Stara Wola), *Brzuskowola*, garw., Jastrząbie, H 6  
 Wola Brzeska, *Brzeska Wola*, war., Stromiec, I 5  
 Wola Brzeska zob. Wólka Brzeska  
 Wola Brzozowska (Zalesie), *Zalesie*, gąb., Brzozów, F 3  
 Wola Budzińska zob. Zawady  
 Wola Bukowa (Bukowska W.), *Bukówka Stara*, tarcz., Skuły, G 4  
 Wola Cędrowska zob. Cędrowice  
 Wola Chojnacka = W. Chojnacka, W. Koprzywieńska (W. Pokrzy-wieńska), *Wola Chojnata*, biał., Biała, H 4  
 Wola Chojnacka, *Turowa Wola*, biał., Chojnata, H 4  
 Wola Chojnata zob. Wola Choj-nacka  
 Wola Chrzczanka zob. Chrzczonka  
 Wola Chynowska (Chynowo), czer., Chynowo, H 5  
 Wola Cyganowa, Wola Cyganow-ska zob. Cygany  
 Wola Cychrowska, *Cychrowska Wola*, war., Warka, H 5  
 Wola Cyrusowa zob. Pełczyna Wola  
 Wola Czerwieńska (Wola Górna), *Wola*, sąch., Czerwieńsko, d., F 3  
 Wola Dańkowska, *Wólka Dań-kowska*, biał., Błędów, I 4  
 Wola Dębna, *Dębnowola*, grodz., Przybyszewo, d., I 4  
 Wola Dębska (Budzińska Wola), *Budziska*, garw., Łatowicz, H 6  
 Wola Dębska zob. Kobiernia  
 Wola Dłużewska, *Wólka Dłużew-ska*, garw., Sienica, G 6  
 Wola Dłużniewska zob. Wola Sarbiewska  
 Wola Drogońska\*, *Korytów* — część, mszecz., Mszczonów, H 4  
 Wola Drozdowska zob. Drozdów-ka  
 Wola Drzewiecka, raw., Lipce, d., H 3  
 Wola Ducka, *Ducka Wola*, war., Stromiec, I 5  
 Wola Ducka Długa, *Wola Ducka*, czer., Karczewie albo Glinianka, G 6

- Wola Fałęcka zob. Dębowa Wola  
Wola Gadnowska zob. Gadnowo Skierdy  
Wola Gaszczyńska zob. Wola Gruszczyńska  
Wola Gawartowa, *Gawartowa Wola*, soch., Zawady, G 4  
Wola Gąsecka zob. Gąsolino  
Wola-Gedeit zob. Wola I, II  
Wola Gęsia zob. Wola I, II  
Wola Głinojecka zob. Wola Żelazna  
Wola Głoskowska+, czer., Jazgarzewo, G 5  
Wola Głupia (Głupica), *Głupianka*, garw., Kołybiel, G 6  
Wola Gołińska zob. Gołędzinowo  
Wola Goławińska (W. Miączyńska), *Wólka Przybojewska*, zakr., Miączyńno Mł., F 4  
Wola Goławska (W. Goławińska, W. Podgórze), *Góra-Wólka*, nowom. albo ser., Pomnichowo, d., E 4  
Wola Gołkowska, tarcz., Jazgarzewo, G 5  
Wola Gołyńska (W. Gołyminska, Wólka Gołyńska), *Wola Gołyminska*, ciech., Gołymino Kośc., D 5  
Wola Gostkowska zob. Piewica  
Wola Gostomska (W. Nowa), *Wólka Gostomska*, biał., Nowe Miasto, I 4  
Wola Gościecka zob. Gościęczyce  
Wola Górna zob. Kuchary, Wola Czerwieńska  
Wola Górska zob. Góra  
Wola Grabowska, *Grabowska Wola* -kolonia, war., Grabowo, I 5  
Wola Grabska, grodz., Jeziora Mł., d., H 5  
Wola Grębiecka, *Wola Grąbiecka*, siepr., Jeżewo, D 2  
Wola Grębkowska zob. Grębkowo  
Wola Grodzka, *Grudzkowowola*, grodz., Grodziec, k., H 5  
Wola Gruszczyńska (Wola Gaszczyńska?), *Wólka Gruszczyńska*, war., Mniszewo albo Konary, H 6  
Wola Gulczewska zob. Gulczewo  
Wola Gumowska (W. Zakroczymska, Wólka), *Wólka Smoszevska*, zakr., Zakroczym, F 4  
Wola Iłowska = W. Iłowska (W. Żegocka), Żegocin\*, *Przemysłów*, gąb., Iłów, F 3  
Wola Jabłona zob. Jabłona  
Wola Jagielczyna, *Wólka Lipska*, raw., Krzemienica, I 3  
Wola Jałochy, *Łosia Wólka*, warsz., Łomny Wlk., F 4  
Wola Januszowa zob. Wola Łochowska  
Wola Jesewska zob. Jesewa  
Wola Jeżewska zob. Jeżewice  
Wola Jękowa, *Wolskie*, bł., Żbików, G 4  
Wola Jordanowska zob. Jordano-wice  
Wola Kamboraska\*\*, przasn.  
Wola Kanigowska, niedzb., Unie-rzyż Kośc. D 4  
Wola Kapinoska zob. Wólka Ka-pinoska  
Wola Karczewska, czer., Kar-czewie albo Glinianka, G 6  
Wola Kawiecka zob. Kawieczyn  
Wola Kiepińska, ser., Zgierz, E 5  
Wola Kikolska, *Wólka* — część, nowom. albo ser., Pomnichowo, E 4  
Wola Kisielska, garw., Stoczek, d., H 6  
Wola Kobylińno zob. Kobylińno  
Wola Kolibielska zob. Wola Koły-bielska  
Wola Kołaczki zob. Kołacz  
Wola Kołybielska (Stara Koły-biel, Wola Kolibielska), *Stara Wieś*, garw., Kołybiel, G 6  
Wola Komornicka zob. Komorniki  
Wola Konopińska\* (W. Kono-pińska), *Zagórze*, raw., Kurze-szyn, H 3  
Wola Koprzywieńska zob. Wola Chojnacka  
Wola Korycka, *Wola Korytnicka*, liw., Korytnica, k., F 6  
Wola Kozerska (Wola Krośnicza), *Kraśnicza Wola*, mszczon., Gro-dzisko, G 4  
Wola Kożuchowska (Wólka K.), war., Wyszemierzyce, I 5  
Wola Krakowieńska, *Wola Kra-kowińska*, tarcz., Tarczyn, G 4  
Wola Krasieńska+, przasn., Kras-ne, D 5  
Wola Krobowska, *Krobowska Wo-la*, grodz., Grodziec, H 5  
Wola Krogulska zob. Krogule  
Wola Krosnowska zob. Krosnowa Wola  
Wola Krośnicza zob. Wola Kozerska  
Wola Królewska zob. Wola Zam-kowa  
Wola Książeczka zob. Wola Pro-boszczowa  
Wola Księża zob. Wola Probosz-czowa  
Wola Księża, *Księżowola*, tarcz., Rembierkowo, H 5  
Wola Kunińska, *Wólka Kuniń-ska*, ostr., Goworowo, D 6  
Wola Kurdwanowska, *Wólka Kur-dybanowska*, biał., Błędów, H 4  
Wola Kwaśna zob. Kwaśnianka  
Wola Laskowska\*, *Przytuły Stare*, ostroł., Rzekuń, C 6  
Wola Lesiewska (W. Lisiewska), *Wólka Lesiewska* — część, biał., Biała, H 4  
Wola Lewicka, *Wola Lewiczyńska*, grodz., Lewiczyn, H 5  
Wola Lipieńska\*\* (W. Lipińska), biał., Mogilnica  
Wola Lisiewska zob. Wola Le-siewska  
Wola Lubiankowska (Wola Lu-bienkowska), soch., Domanie-wice, d., H 3  
Wola Lutkowa zob. Lutkówka  
Wola Łasicka (Wola Łasiecka), *Wólka Łasiecka*, soch., Nie-borów, G 3  
Wola Łaszewska zob. Łaszewska Wola  
Wola Łaziska, *Łaziska*, gąb., Jam-no, F 3  
Wola Łącka, gąb., Gąbin, d., F 2  
Wola Łęcieska (W. Wielka), *Wola Łęczeszyska*, grodz., Łęczyszysce, H 4  
Wola Łochowska (Wola Januszowa), *Wolica*, raw., Żelichnin Mn., I 3  
Wola Łochowska zob. Dziurdzio-łów  
Wola Łokotowa zob. Smiłowa Wola  
Wola Łopacianka, *Łopacianka*, garw., Jastrząbie, d., H 7  
Wola Łoska zob. Łoś  
Wola-Łoś zob. Wola Wronowska  
Wola Łuszczewska\*, *Wola Szcza-wińska*, nowom., Nowe Miasto, E 4  
Wola Łychowska, *Łychowska Wola*, grodz., Jasieniec, H 5  
Wola Magnuszewska (Wola Mag-nuszowska), war., Magnuszewo, H 6  
Wola Makowska zob. Wola Sta-chlewska  
Wola Mała, *Wólka Łęczeszyska*, grodz., Łęczyszysce, H 4  
Wola Mała Czerniewska, *Mała Wola*, raw., Czerniewice, I 3  
Wola Markowska zob. Markowo  
Wola Miastkowska, garw., Mia-stkowo Wlk., H 7  
Wola Miedniewska, soch., Wiskit-ki Kośc., k., G 3  
Wola Mienikowa zob. Głuchowo  
Wola Mierzanowska zob. Wola Szydłowska  
Wola Mierzyńska zob. Wola  
Wola Miączyńska zob. Wola Go-ławińska  
Wola Mładzka, *Wólka Mładzka*, czer., Karczewie, G 6  
Wola Młocka, niedzb., Malużyno, D 4  
Wola Mrokowska zob. Mrokowo Mikołajewo



- Wola Mysłkowska, *Wola Mysłkowska*, kam., Pniewo, E 5  
Wola Myszczyna\*\* (*Wólka Myska*), war., Wrociszewo  
Wola Naropińska (W. Naropińska), raw., Żelichnin Mn., I 3  
Wola Niedźwiedzia zob. Niedźwiedzica  
Wola Nieznaska zob. Piatkowo  
Wola Niska zob. Wola I, II  
Wola Nowa zob. Wola Gostomska, Wagnanka  
Wola Nowomieska (W. N. Świdrygałowska), *Świdrygały*, biał., Nowe Miasto, I 4  
Wola Okuńska, *Wólka Górska*, warsz., Okunino, F 4  
Wola Osiecka zob. Wola  
Wola Ostaszewo, Wola Ostaszewska zob. Ostaszewo-Czernie  
Wola Osuchowa zob. Osuchowo  
Wola Pacyńska zob. Wola Słonkowska  
Wola Palczewska (W. Palczowska), war., Wrociszewo, H 5  
Wola Pasikońska, soch., Kapinos, F 4  
Wola Pękoszewska, mszczon., Jaruzel i Chojnata Mniska, H 4  
Wola Piasecka zob. Mienia, Piasecka Wieś  
Wola Piaseczna (Piaseczno, Wola Piasecka), *Piaseczna Wólka*, kam., Długosiodło, d., D 6  
Wola Pieczyńska (Paliszyno), grodz., Pieczyńska, H 5  
Wola-Piekut, *Piekut*, czer., Chynowo, H 5  
Wola Pienicka (Pienice Wola), przasn., Siedlec, D 5  
Wola-Plewki zob. Plewki  
Wola Pobiedziska (W. Pobiedziska), biał., Nowe Miasto, I 4  
Wola Pobroszewska zob. Wola Proszewska  
Wola-Podgórze zob. Wola Goławska  
Wola Podkońska\*, *Podkonice Małe*, raw., Krzemienica, I 3  
Wola Pogroszewska zob. Wola Belska  
Wola Pokrzywieńska zob. Wola Chojnacka  
Wola Polewna zob. Polewna Wola  
Wola Ponikiewska\*, *Ponikiew Mała* – część, ostr., Wąsowo, D 6  
Wola Potrykowska zob. Potrykozy  
Wola Poznawska (Puznawska W.), *Puznówka*, garw., Parysewo, k., H 6  
Wola Pracka, *Wólka Pracka*, tarcz., Tarczyn, G 5  
Wola-Prawyty zob. Prabuty  
Wola Prażmowska (P. Wólka), grodz., Prażmowo, H 5  
Wola Proboszczowa (W. Książeczka, W. Książca), *Wola Przyprkowska*, tarcz., Tarczyn, d., G 5  
Wola Proszewska (Proszewa Wola, W. Pobroszewska), *Wólka Proszewska*, liw., Niwiska, F 7  
Wola Proszkowska zob. Wola  
Wola Przyprkowska zob. Wola Proboszczowa  
Wola Psucka\*, *Wólka* – część, nowom. albo ser., Pomnichowo, E 4  
Wola Raciborowska zob. Raciborówko  
Wola Radzanowska zob. Wólka  
Wola Rańcza (Bagno Rańczy, Wólka R.), ciech., Szyszki, D 4  
Wola Rasztowska (W. Rostkowska, Wólka-Roszczep?), kam., Klembowo, F 5  
Wola Rawska zob. Książca Wola  
Wola Rembielińska zob. Rembielino Małe  
Wola Rębkowska, garw., Garwolin, k., H 6  
Wola Rososka\*\* (Mysłogoszec), bl., Borzęcin, d.  
Wola Roszkowa, *Roszkowa Wola*, biał., Łęgonice, I 4  
Wola Rudzieńska zob. Podgórzno  
Wola Rydzewska (Wólka R.), *Wólka Rydzewska*, niedzb., Sulerzyż, D 4  
Wola Rzędkowska (W. Rządowska), *Rzędków Stary* – część, raw., Żelazna, H 3  
Wola Sarbiewska, *Wola Dłużniewska*, płoń., Sarbiewo, E 4  
Wola Serocka (W. Syrocka), garw., Seroczyno, G 7  
Wola Sienicka (W. Siennicka), *Wola Siennicka*, garw., Sienica, G 6  
Wola Słonkowska\* (W. Słankowska), *Wola Pacyńska*, gąb., Pacyna, F 2  
Wola Służewska zob. Wolica Służewska  
Wola Sobiekurska+, czer., Radwankowo, G 5  
Wola Stachlewska, *Wola Makowska*, raw., Maków, d., H 3  
Wola Stara zob. Sienica Stara  
Wola Starogrodzka, garw., Parysewo, k., G 6  
Wola Starpiąca zob. Starpiączka  
Wola Stępowaska, gąb., Złakowo Cerkiewne, F 2  
Wola Stroniecka (W. Strumiecka), *Stroniecka Wola*, war., Stronieć, k., I 5  
Wola Sufczyńska (W. Suszczyńska), *Wola Sufczyńska*, garw., Kołybiel, G 6  
Wola Suska zob. Sucha Wielka  
Wola Suszczyńska zob. Wola Sufczyńska  
Wola Syrocka zob. Wola Serocka  
Wola Szczawińska zob. Wola Łuszczewska  
Wola Szydłowiecka (Szydłowiecka Wieś), soch., Bolesów, k., G 3  
Wola Szydłowska (W. Mierzanowska) mlaw., Wyszyny, C 4  
Wola Śladowska, *Śladów* – część, soch., Kamion, F 3  
Wola Świdrygałowska zob. Wola Nowomieska  
Wola Tarnowska, *Wólka Tarnowska*, garw., Tarnowo, H 6  
Wola Trębska (W. Trąbska), gost., Trębki, F 2  
Wola-Trębska Wieś zob. Trębska Wieś  
Wola Truskawska zob. Truskawie  
Wola Turkowa\* (Wólka T.), *Jaroszkowa Wola*, grodz., Prażmowo, H 5  
Wola Turowska, *Turowska Wólka*, grodz., Grodziec, H 5  
Wola-Tymianka, *Tymianka*, liw., Niwiska, G 7  
Wola Uliniecka (Wolica U.), *Jurki* tarcz., Jeziora Mł., H 4  
Wola-Waliski zob. Pieczyńska  
Wola Wągradzka, grodz., Prażmowo, H 5  
Wola Wesłowa zob. Luszewo  
Wola Wesoła, *Żabia Wola*, tarcz., Żelechów, G 4  
Wola Węgrzynowska zob. Węgrzynowo  
Wola Wieliczna zob. Wieliczna  
Wola Wielka zob. Wola Łęcieska  
Wola Wielka Czerniewska, *Wielka Wola*, raw., Czerniewice, I 3  
Wola Wierzbowska, ciech., Koziczyno Mł., D 4  
Wola-Wilezoch, *Wilezoch*, kam., Postoliska?, F 6  
Wola Wilkowska+, biał., Wilków, H 4  
Wola Wilkowska zob. Sowa Wola  
Wola Wkrzeńska (W. Wskrzeńska), *Wólka Garwarska*, niedzb., Glinojeko, D 4  
Wola Wodyńska, *Wola Wodzyńska*, ciech. albo sąch., Sąchoćcin, E 4  
Wola Wodyńska, garw., Wodynie, G 7  
Wola Wojska, *Wojska*, raw., Kurzeszyn i Wysokienice, H 3  
Wola Worowska, *Worowska Wola*, grodz., Worowo, H 5  
Wola Wręcka (Wólka Wręcka), *Wólka Wręcka*, mszczon., Mszczonów, H 4



- Wola Wronowska\* (W. Łoś),  
*Wólka Łukowska*, ciech. albo  
przasn., Karniewo, D 5
- Wola Wskrzeńska zob. Wola  
Wkrzeńska
- Wola Wysoka, raw., Żelazna,  
H 3
- Wola Wysoka zob. Wola I, II
- Wola Zaborowska, *Wólka*, bł.,  
Zaborowo Wlk., F 4
- Wola Zakroczymska zob. Wola  
Gumowska
- Wola Zaleska (Wólka Zaleska),  
*Wólka Zaleska*, ser., Serociec,  
E 5
- Wola Żalubska zob. Wolica Ża-  
lubska
- Wola Załęska (Wólka Załęska),  
*Wólka Dworska*, czer., Góra, G 5
- Wola Zambrowska, zambr., Zam-  
browo, k., D 7
- Wola Zamkowa, *Rawa Mazowiec-  
ka* — część, raw., Rawa, k., H 3
- Wola Zawiszowa\* (Wólka), rac.,  
Krajkowo, D 3
- Wola Żąbkowa (W. Żąbkowska),  
*Żąbki*, warsz., Kamion, k., F 5
- Wola Zgierska zob. Zgierz
- Wola Zuzolska zob. Słup
- Wola Żabia zob. Wola Wesoła
- Wola Żegocka zob. Wola Howska
- Wola Żelazna (W. Żelazna, W.  
Glinojeczka), *Żeleźnia*, niedzb.,  
Glinojeczko, D 3
- Wola Żelezińska, *Olszowa Wola*,  
bial., Lubania, I 4
- Wola Żelazna zob. Wola Żelazna
- Wola Żółwińska zob. Żółwinie
- Wola Żukowska, *Wólka Żukow-  
ska*, liw., Niwiska, G 7
- Wola Żukówka zob. Żukówka
- Wolica, bł., Pęcice albo Nada-  
rzyn, G 5
- Wolica, bł., Rokitno — ś. Woj-  
ciech, G 4
- Wolica zob. Wola Łochowska,  
Wolica Służewska, Wolica Za-  
lubska
- Wolica Brachniowa zob. Wólka  
Brachniowa
- Wolica Służewska (Wola Służew-  
ska), *Warszawa-Wolica*, warsz.,  
Służewo, G 5
- Wolica Uliniecka zob. Wola Uli-  
niecka
- Wolica Załubska (Wola Z.) *Wolica*,  
warsz., Serociec, d., F 5
- Wolmiry zob. Milewo-Roszczyń,  
Olszewo-Chlebowo
- Wolskie zob. Wola Jękowa
- Wołomin zob. Wołunin
- Wołowa, płek., Blichowo, E 3
- Wołowo zob. Leśniewo Wołowe
- Wołuczka raw., Kurzeszyn, H 3
- Wołunin = Krępe, Wołunin, *Wo-  
łomin*, warsz., Kobyłka, F 5
- Wołyńce (Wołuńce), liw., Niwiska,  
G 7
- Woniecko, zambr., Wizna albo  
Zawady, C 8
- Worowice, wysz., Daniszewo,  
E 3
- Worowo, *Worów*, grodz., Worowo,  
d., H 5
- Worowska Wola zob. Wola Wo-  
rowska
- Woszczalki-Rędziny zob. Pucha-  
ły-Rędziny
- Woźniki, płek., Woźniki, E 3
- Woźniki, sąch., Radzimino Wlk.,  
E 4
- Woźniki-Kraszyn zob. Rogatkowo
- Wójtostwo zob. Grabowo-Wójt-  
ostwo
- Wójtzy (Zawady), liw. albo kam.,  
Jadowo, k., F 6
- Wólka, *Wólka Mińska*, garw.,  
Mińsko, G 6
- Wólka\*, *Leopoldowo*, łomż.,  
Szczepankowo, d., C 7
- Wólka = Wola\*, Wólka (Wola  
Radzanowska), płek., Radza-  
nowo, d., E 3
- Wólka zob. w pow. błońskim —  
Wola Zaborowska
- w pow. garwolińskim — Borów-  
ka
- w pow. gabińskim — Wola I, II
- w pow. kamienieckim — Gul-  
czewo, Piotrowa Wólka
- w pow. liwskim-Nieponiej-Wól-  
ka, Sucha
- w pow. łomżyńskim — Mikany-  
-Wola
- w pow. nowomiejskim albo se-  
rockim — Wola Kikolska,  
Wola Psucka
- w pow. ostrołęckim — Gumki-  
-Wólka
- w pow. ostrowskim — Seroczy-  
no-Wola
- w pow. raciąskim — Wola Za-  
wiszy
- w pow. radziłowskim — Brzo-  
zowa Wólka
- w pow. rożańskim — Ruda  
Wesłowa
- w pow. tarczyskim — Osowa  
Wola
- w pow. warszawskim — Bora-  
kowska Wólka, Duchnowo,  
Radzymieńska Wólka
- w pow. wąsoskim — Szczuki
- w pow. zakroczymskim — Wola  
Gumowska
- Wólka Babska zob. Wola Babska
- Wólka Borakowska zob. Bora-  
kowska Wola
- Wólka Brachniowa zob. Dąbrów-  
ka Nosowa
- Wólka Bralińska zob. Zgorzała
- Wólka Brzeska\* (Wola B.), *Pod-  
łęże Brzeskie*, czer., Cieciszewo,  
G 5
- Wólka Brzozokolowa (Brzozokol),  
*Wólka Brzozokalska*, mszczon.  
Mszczonów, G 4
- Wólka Brzozowska (Wólka Ło-  
siów), przasn., Dzierzgowo, C 4
- Wólka Całowańska zob. Całowanie
- Wólka-Chmieleni zob. Chmielonek
- Wólka Ciekseyńska zob. Cieksyno
- Wólka Czarnogłowska, liw., Wiś-  
niewo, F 6
- Wólka Czosnowska, warsz., Ka-  
zom Mł., F 4
- Wólka Dańkowska zob. Wola  
Dańkowska
- Wólka Dłużewska zob. Wola Dłuż-  
niewska
- Wólka Dworska zob. Wola Za-  
łęska
- Wólka Garwarska zob. Wola  
Wkrzeńska
- Wólka Głuchowska zob. Głuchowo
- Wólka Gołyńska zob. Wola Go-  
łyńska
- Wólka Gostomska zob. Wola Go-  
stomska
- Wólka Górska zob. Góry, Wola  
Okuńska
- Wólka Grochowa zob. Grochy
- Wólka Gruszczyńska zob. Wola  
Gruszczyńska
- Wólka Jaruzelska, *Wólka Jeru-  
zalska*, mszczon., Jaruzel, H 4
- Wólka Kałuska zob. Grozy
- Wólka Kapinoska (Wola Ka-  
pinoska), *Grabnik*, soch., Ka-  
pinos, F 4
- Wólka Kobyła zob. Nieponiej-  
-Wólka
- Wólka-Kobyłak, (Wólka Królew-  
ska), *Kobyłaki-Wólka*, przasn.,  
Przasnysz, k., C 5
- Wólka Kośnińska = Kurbasinek  
Kośniński\*, Wólka K., *Podole*,  
tarcz., Worowo, H 5
- Wólka Kozłowska, kam., Posto-  
liska, F 6
- Wólka Kożuchowska zob. Wola  
Kożuchowska
- Wólka Krosnowska zob. Krosno-  
wa Wola
- Wólka Królewska zob. Wólka-  
-Kobyłak
- Wólka Kunińska zob. Wola Ku-  
nińska
- Wólka Kurdybanowska zob. Wola  
Kurdwanowska
- Wólka Lesiewska zob. Lesiewo,  
Wola Lesiewska
- Wólka Lipska zob. Wola Ja-  
gieleczyna
- Wólka Lubielska (Lubielska Wo-  
la), kam., Lubiel, D 6
- Wólka Łanięcka, ciech., Pałuki,  
D 4

- Wólka Łasiecka zob. Wola Łasicka
- Wólka Łęczeszycza zob. Wola Mała
- Wólka Łosiów zob. Wólka Brzozowska
- Wólka Łukowska zob. Wola Wronowska
- Wólka Mińska zob. Wólka
- Wólka Mładzka zob. Wola Mładzka
- Wólka Młeczka zob. Młecianka
- Wólka Mrokowska zob. Mrokowo-Mikołajewo
- Wólka Myska zob. Wola Myszczyzna
- Wólka Niedźwiedzka zob. Niedźwiedzica
- Wólka Obrębska\*, czer., Sobikowo, H 5
- Wólka Ostrołęcka zob. Ostrołęka
- Wólka Piaseczna zob. Wólka-Przytuły
- Wólka Pieczęcina (Pieczonka), *Wólka Pieczęca*, warsz. albo kam., Stanisławów, k., F 6
- Wólka Poznańska, garw., Stoczek, d., H 7
- Wólka Pracka zob. Wola Pracka
- Wólka Promieńska Ściborowa zob. Wola Biejkowska
- Wólka Proszewska zob. Wola Proszewska
- Wólka Przybojewska zob. Wola Goławińska
- Wólka Przytuły, *Wólka Piaseczna*, wąs., Białaszewo, k., A 8
- Wólka Psary zob. Góra
- Wólka Radzyńska zob. Radzyńska Wólka
- Wólka Rańcza zob. Wola Rańcza
- Wólka Roszczep zob. Wola Rasztowska
- Wólka Rososz\*\* (W. Rudzińska), garw., Mińsko
- Wólka Rydzewska zob. Wola Rydzewska
- Wólka Seroczyńska zob. Seroczynno Wola
- Wólka Słopska, kam., Niegowo, E 6
- Wólka Smolana zob. Nowa Wola
- Wólka Smoszevska zob. Wola Gumowska
- Wólka Somieńska, *Wólka Somiankowska*, kam., Barcice, d., E 5
- Wólka Śląska\*, *Ludwinów*, kam., Dąbrówka Str., E 5
- Wólka Ślubowska zob. Piotrowa Wólka
- Wólka Tarnowska zob. Wola Tarnowska
- Wólka Trzcianka zob. Trzciana
- Wólka Turkowa zob. Wola Turkowa
- Wólka Uwielińska\*, *Krupia Wólka*, grodz., Prażmowo, H 5
- Wólka Węglowa zob. Borakowska Wola
- Wólka Wieżykowa zob. Wólka Wyrzykowa
- Wólka Wręcka zob. Wola Wręcka
- Wólka Wyrzykowa\* (W. Wieżykowa, Wyrzykowo), *Wólka Przekory*, kam., Pniewo albo Obryte, d., E 5
- Wólka Wysokińska zob. Wola Biejkowska
- Wólka Zakrzewska zob. Zakrzewo
- Wólka Zaleska zob. Wola Zaleska
- Wólka Załęska, tarcz., Rembier-towo, H 4
- Wólka Załęska zob. Wola Załęska
- Wólka Zatorska, kam., Zatory, E 5
- Wólka-Zawisichy\* (Zawiesijajca), *Dębe*, kam., Jadowo, k., E 6
- Wólka Zyrzyńska (W. Zerzeńska), *Warszawa-Wólka Zerzeńska*, warsz., Zyrzno, G 5
- Wólka-Żerdź zob. Żerdź
- Wólka Żukowska zob. Wola Żukowska
- Wólki zob. Rzeczeki-Wólki
- Wręcza, mszczon., Mszczonów, H 4
- Wrociszewo, *Wrociszew*, war., Wrociszewo, d., I 5
- Wrogocino, *Wrogocin*, blsk., Rogotworsk, d., E 3
- Wrona, *Wrona Stara*, zakr., Wrona, k., E 4
- Wronie, Wronie Małe zob. Godlewo-Wronie
- Wronino Małe (W. Bzury), *Wroninko*, wysz., Radzimino Wlk., E 3
- Wronino Wielkie (W. Zawiszów), *Wronino*, wysz., Gumino, E 3
- Wronka szreń., Nick Kośc., C 3
- Wronki zob. Wdziękoń-Wronki
- Wronowe (Wronowo Łosiowe), *Wronowo*, ciech. albo przasn., Karniewo, D 5
- Wronska, zakr., Wronska, E 4
- Wróble zob. Dąbrówka, Święcice-Wróble, Wróblewo
- Wróble-Jarciszewo (Arciszewo), *Wróble-Arciszewo*, zambr., Kołaki Str., D 7
- Wróblewko zob. Wróblewo
- Wróblewko zob. Wróblewo Małe
- Wróblewo (Wróble), *Michałowo-Wróble*, nur., Czyżewo Kośc., D 8
- Wróblewo, sąch., Radzimino Wlk., E 4
- Wróblewo (Wróblewko), siepr., Jezewo, D 2
- Wróblewo, szreń., Radzanów, D 3
- Wróblewo\*, warsz., Wawrzyszewo, k., F 5
- Wróblewo Małe (Wróblewko, Wróblewo Budne?), *Wróblewko*, ciech., Pałuki, D 4
- Wróblewo Wielkie, *Wróblewo*, ciech., Pałuki, D 4
- Wrząca, gost., Solec, F 2
- Wrzecione zob. Mościska
- Wrzeczko, soch., Domaniewice, d., G 3
- Września, siepr., Rościszewo, D 2
- Wrzosowo, *Wrzosów*, garw., Miastkowo Wlk. albo Garwolin albo Parysewo, H 6
- Wspinki zob. Zaliwie-Spinki
- Wstępna Niwa zob. Stępnia
- Wszczecin (Szczeciny, Wszacin, Wszczecin), *Szczecin*, raw., Dmosin, H 2
- Wszczele zob. Rzeszotary-Pszczele
- Wszebory, kol., Lachowo, B 7
- Wszebory zob. Chotkowo Wielkie, Karwowo-Wszebory, Mamino-Chelchy-Wszebory, Laskowo-Wszebory, Romany-Wszebory
- Wszeliwy, gąb., Brzozów, F 3
- Wszerecz, łomż., Szczepankowo, d., C 7
- Wścieklice, kol., Poryte, B 7
- Wścieklice zob. Stryjewo I, II
- Wujówka, kam., Jadowo, F 6
- Wyborów zob. Duplice Wielkie
- Wybranowo zob. Żebry-Wybranowo
- Wybrany zob. Gosie Wybrane Kołomyja
- Wychudz, *Wychódz*, zakr., Miączyno Mł., F 4
- Wycześniat (Więcześniat), *Wycześniak*, mszczon., Jaruzel, H 3
- Wyczółki, liw., Czerwonka, F 7
- Wyczółki, soch., Białynin, G 3
- Wyczółki (Wyczółkowo), *Warszawa-Wyczółki*, warsz., Służewo, G 5
- Wyczółki zob. Kaski-Wyczółki
- Wyczółki-Groty, *Warszawa-Groty*, warsz., Babice, G 5
- Wyczółkowo zob. Wyczółki
- Wydrzywik zob. Tańsk-Wydrzywik
- Wydźgi zob. Czartoria I, II
- Wyglądały, kam., Jadowo, k., F 6
- Wyględowo (Wyględówko), *Wyględówek*, liw., Wierzbno, F 6
- Wyględowo, Wyględów zob. Kościeszce-Wyględowo
- Wygnały zob. Załęże-Wygnały
- Wygnańka = Sebranka\*, *Wygnańka*, grodz., Jeziora Mł., H 4
- Wygnańka (Wola Nowa), soch., Bolemów, k., G 3

- Wygonowo, *Pułazie* – część, nur., Zuzola, E 7
- Wyki, *Dosin*, ser., Zgierz, F 5
- Wykno zob. Gromadzyno-Wykno
- Wykowo, płek., Słupno, k., F 3
- Wykowo I, *Wykowo*, kol., Lachowo, B 7
- Wykowo II, *Wincenta*, kol., Lachowo, B 7
- Wykowo Górskie, *Górskie*, kol., Lachowo, B 7
- Wylazki zob. Beldyki-Wylazły
- Wylazłowo zob. Dłotowo-Wylazłowo, Nick-Wylazłowo, Peplowo-Wylazłowo, Starczewo-Wylazłowo
- Wylazłów zob. Domaniewice
- Wylazły zob. Beldyki-Wylazły
- Wylezin, *Wylezin Stary*, biał., Chojnata Mniska, H 4
- Wylezin, *Wylezinek*, raw. albo biel., Sierzchowy, I 4
- Wylezin zob. Brzumino-Wylezino
- Wylezin Stary zob. Wylezin
- Wylezinek zob. Wylezin
- Wyłazy (W. Niwiska), liw., Niwiska, G 7
- Wyłazy zob. Dąbrówka-Wyłazy
- Wyłazy-Niwiska zob. Wyłazy
- Wyłudzin, *Wyłudzin*, wis., Dobrzyjałowo, C 7
- Wymiary zob. Pętkowo-Wymiary
- Wymyśle zob. Gniewanie
- Wypędk, Wypędy zob. Sokołowo Małe Wypędy
- Wypychy = Łosino W.\*, Mysikowiec W.\*, kam., Pniewo, E 5
- Wypychy zob. Brodowo-Wypychy, Brzozowo-Czary, Chomętowo-Wypychy, Chrzanowo-Wypychy, Jarlutę Małe, Jemielite-Wypychy, Kaczyno-Wypychy, Kęse-Wypychy, Kossaki-Cieplystok Nadbiełne, Milewo-Wypychy, Mierzejewo-Tomasze, Modzele-Wypychy, Rogienice-Wypychy, Roguszyno-Wypychy, Wyrzyki-Sokola Łąka, Zakrzewo-Wypychy, Załęże-Wypychy, Zambrzyca-Kapusty
- Wypychy-Rysiewo\*, *Zakrzewo-Zalesie*, nur., Zuzola, E 7
- Wyraki zob. Gądomiec-Wyraki
- Wyromy, Wyrumy zob. Załogi-Cibory
- Wyrwały zob. Kielbowo
- Wyrzyki, liw., Czerwonka, F 7
- Wyrzyki, wis., Drozdowo, C 7
- Wyrzyki zob. Polikowo-Wyrzyki
- Wyrzyki Duże zob. Wyrzyki Wielkie
- Wyrzyki-Gałązki zob. Wyrzyki-Pękale
- Wyrzyki-Gosie\*, *Wyrzyki Małe*, nowom., Klukowo, E 4
- Wyrzyki-Łoje\*, *Wyrzyki-Odoje*, nowom., Klukowo, E 4
- Wyrzyki Małe zob. Wyrzyki-Gosie
- Wyrzyki Nowe zob. Nowa Wieś
- Wyrzyki-Odoje zob. Wyrzyki-Łoje
- Wyrzyki-Pękale (W. Gałązki), nowom., Klukowo, E 4
- Wyrzyki-Sokola Łąka = W. Sokola Łąka (Wężyki), W. Wypychy Modzele\*, *Wyrzyki Stare*, łomż., Puchały, C 7
- Wyrzyki Wielkie = W. Wielkie, W. Wyszowie\*, *Wyrzyki Duże*, nowom., Klukowo, E 4
- Wyrzykowo zob. Wólka Wyrzykowa
- Wysiemierzyce zob. Wyszemie-rzyce
- Wyskocz zob. Będziemino
- Wysocarz zob. Chrostowo-Wysocarz
- Wysochowo zob. Wyszechowo
- Wysocki, nowom., Gzy, E 5
- Wysocze-Bartosze (W. Bartosy), *Wysocze-Bartosy*, ostr., Wąsowo, D 6
- Wysocze-Chojny, ostr., Wąsowo, D 6
- Wysocze-Stara Wieś (W. Stare), ostr., Wąsowo, D 6
- Wysoczyn, czer., Radwankowo, k., H 5
- Wysoczyno zob. Wysokinino
- Wysoka Mała (W. Zawiszowa), *Mała Wieś*, grodz., Przybyszewo, I 4
- Wysoka Wielka, *Wysoka*, grodz., Przybyszewo, I 5
- Wysokie, miasto, *Wysokie Mazowieckie*, woj. podl., Wysokie, D 8
- Wysokie Małe, kol., Dobrzyjałowo, B 7
- Wysokie Wielkie, kol., Dobrzyjałowo, B 7
- Wysokienice (Wysokinice), raw., Wysokienice, d., H 3
- Wysokinino+ (Wysoczyno, Wysokinino), grodz., Worowo, H 5
- Wyszczele ciech., Suńsk, D 4
- Wyszczele-Niesłuchy (W. Niesłuchowo), *Niesłuchy*, ciech., Suńsk, D 4
- Wyszechowo, *Wysochowo*, płoń., Grałewo, d., E 3
- Wyszegród zob. Wyszogród
- Wyszel zob. Ruda Wesłowa
- Wyszemierze-Nowa Wieś+ (Wyszemierze N. W.), ostr., Somowo, D 7
- Wyszemierze-Stara Wieś (W. Sta-
- re), *Wyszomierz Wielki*, ostr., Somowo, D 7
- Wyszemierzyce (Wysiemierzyce), *Wyszemierzyce*, miasto, war. albo grodz., Wyszemierzyce, d., I 4
- Wyszki zob. Gądomiec-Jebienki, Mamino-Wyszki, Pomianowo-Wyszki
- Wyszkowo, *Wyszków*, miasto, kam., Wyszkowo, d., E 6
- Wyszogród (Wyszegród), miasto, wysz., Wyszogród, k., F 3
- Wyszomierz Wielki zob. Wyszemierze-Stara Wieś
- Wyszorogi zob. Stawiszyno-Łazińska
- Wyszoty zob. Lisowo-Wyszoty
- Wyszowie zob. Wyrzyki Wielkie
- Wyszyna, płek., Sikorz, E 2
- Wyszyny, *Wyszyny Kościelne*, mław., Wyszyny, C 4
- Wytrykusze zob. Smoleń-Dańbogi
- Wzdroje (Zdroje), *Zdroje*, mław., Wyszyny, C 4
- Wzgórz\*\* (Zgórz), przasn., Krasne
- Zabiele, garw., Stoczek k., H 7
- Zabiele (Z. Wierzech Białystok) kol., Grabowo, B 7
- Zabiele, kol., Kolno, k., B 7
- Zabiele, ostroł., Rzekuń, C 6
- Zabiele zob. Chojeczno-Wilczonek, Sulewo-Zabiele
- Zabiele-Pikuły zob. Zabiele-Zielonygrąd
- Zabiele-Piliki (Z. Piliki Małe), *Piliki*, roż., Nowa Wieś, C 6
- Zabiele-Stara Wieś, *Zabiele Wielkie*, roż., Nowa Wieś, C 6
- Zabiele-Wierzech-Białystok zob. Zabiele
- Zabiele-Zielonygrąd, *Zabiele-Pikuły*, nur., Czyżewo Kośc., D 8
- Zabiesie zob. Oble
- Zabieski zob. Kaki-Mroczi
- Zabieżka (Zabieże) garw., Osiecko, k., G 6
- Zabłocie = Zabłocie\*, Zabłocie Bogułałowe\*, biał., Biała, I 4
- Zabłocie\*, *Szczawin Mały*, gost., Suserz, F 2
- Zabłocie, ser., Serociec, E 5
- Zabłotne zob. Mocarze-Dziubiele
- Zabłotnia, mszczon., Grodzisko, G 4
- Zaborki zob. Nick Kościelny
- Zaborowie Małe (Zaborowo), *Zaborówek*, grodz., Lewiczyn, d./s., H 5
- Zaborowie Wielkie, *Zaborów* grodz., Lewiczyn, H 5
- Zaborowo, kol., Poryte, B 7
- Zaborowo, mław., Grzębsk, B 4
- Zaborowo (Z. Pęse), rac., Drozdowo, E 3
- Zaborowo, wąs., Wąsosz, A 8

- Zaborowo, wysz., Gumino, E 3  
 Zaborowo zob. Rudki-Zaborowo, Zaborowie Małe  
 Zaborowo Nowe, *Zaborów Nowy*, gost., Sokołowo, F 2  
 Zaborowo-Peśe zob. Zaborowo  
 Zaborowo Stare, *Zaborów Stary*, gost., Sokołowo, F 2  
 Zaborowo Wielkie, *Zaborów*, bł., Zaborowo Wlk., F 4  
 Zaborów zob. Zaborowie Wielkie  
 Zaborów Nowy zob. Zaborowo Nowe  
 Zaborów Stary zob. Zaborowo Stare  
 Zaborówek zob. Zaborowie Małe  
 Zaborówko Małe, *Zaborówek*, bł., Leszno, F 4  
 Zabostowo Małe, *Zabostów Mały*, gąb., Łowicz NMP, d., G 3  
 Zabostowo Wielkie, *Zabostów Stary*, gąb., Kapina, d., G 3  
 Zabranice, *Zabraniec Stary*, warsz., Okuniew, F 6  
 Zabrody zob. Zabrodzy  
 Zabrodzie, *Zabrodzie Dworskie*, kam., Niegowo, k., E 6  
 Zabrodzie zob. Zabrodzy  
 Zabrodzie Dworskie zob. Zabrodzie  
 Zabrodzy (Zabrody, Zabrodzie), *Zabruzdy*, garw., Miastkowo Kośc., H 7  
 Zabruzdy zob. Zabrodzy  
 Zacieczki, wąż., Wąsosz, A 7  
 Zacieczki-Bėdyki zob. Bėdyki-Wylazły  
 Zacieczki-Małki zob. Bėdyki-Wylazły  
 Zacywilki, raw., Kołacin Mł., H 3  
 Zaczki zob. Trętowo-Pełzy  
 Zadunki zob. Cybulino-Zadunki  
 Zadworze\*\*, warsz., Okuniew  
 Zafosty zob. Żółtowo-Żuki  
 Zagajewo, sąch., Naruszowo, E 3  
 Zagawki (Zaganki), *Adelin*, kam., Niegowo, k., E 6  
 Zagnatowo zob. Kołaki Zagnatowo  
 Zagościńce-Gaczki, *Zagościńiec*, warsz., Kobyłka, F 5  
 Zagóry zob. Zagórzycze  
 Zagórze zob. Wola Konopieńska  
 Zagórzycze, *Zagóry*, raw., Krzemienica, I 4  
 Zagórzycze+, sąch., Radzikowo, F 4  
 Zagórzycze, *Jastrzębskie Zagórze*, soch., Łowicz-ś. Duchy, d., G 3  
 Zagroba (Zagroba Wielka), *Zagroba Kościelna*, blsk., Zagroba, E 3  
 Zagroba Mała (Zagrobka Mała), *Zagrobka*, blsk., Zagroba, E 3  
 Zagroby\* radz., Przytuły, B 8  
 Zagroby, war., Roznieszewo, H 5  
 Zagroby, warsz., Wieliszewo, F 5  
 Zagroby-Łętownica (Z. Wojciechowe), zambr., Zambrowo, D 7  
 Zagroby-Zakrzewo, zambr., Zambrowo, C 7  
 Zagrobka zob. Zagroba Mała  
 Zagwizdy, ciech., Nowe Miasto, E 4  
 Zagwizdy zob. Gadomiec-Zawisze  
 Zaicz zob. Swaracz  
 Zajęczki, zakr., Kroczewo, E 4  
 Zajęczki zob. Płoskie Zajęczki  
 Zajenklewo (Zanklewo), *Zanklewo*, wis., Wizna, k., C 8  
 Zajezerze, *Zażdzierz*, gost., Ciechomice, F 2  
 Zajki\*, wąż., Białaszewo, A 8  
 Zajrzew, raw., Żelazna, H 3  
 Zajrzew-Dąbrowa, *Zajrzew*, raw., Dmosin, H 2  
 Zakliczewo Wielkie = Modzele-Zakliczewo, Zakliczewo Wielkie (Z. Podsadki), mak., Maków, D 5  
 Zakobiel Mała, nowom., Cieksyno, E 4  
 Zakobiel Wielka, *Zakobiel Duża*, nowom., Cieksyno, E 4  
 Zakon zob. Szczepkowo-Skrody  
 Zakroczym, miasto, zakr., Zakroczym, k., F 4  
 Zakrzew = Koty\*, Zakrzew, biał., Biała, H 4  
 Zakrzew, Zakrzewek zob. Zakrzewo, Zakrzewo Ostrołęckie  
 Zakrzewko+, mław., Grzebsk, C 4  
 Zakrzewko zob. Zakrzewo  
 Zakrzewo, blsk., Bielsko, E 2  
 Zakrzewo+ = Zakrzewko\*, Zakrzewo, gródz., Worowo, H 5  
 Zakrzewo (Zakrzew), *Zakrzew*, liw., Pniewnik, F 6  
 Zakrzewo = Rysiewo Z.\*, Zakrzewo (Krzewo), *Zakrzewo Wielkie* albo *Zakrzewo-Kopijki*, nur., Zuzola, E 7  
 Zakrzewo = Wólka Zakrzewska\*, Zakrzewo\*, *Zakrzewek*, ostr., Jelonki, D 7  
 Zakrzewo, *Zakrzewko*, płck., Gozdowo, E 2  
 Zakrzewo, przasn., Maków, D 5  
 Zakrzewo (Zakrzew), *Zakrzew*, soch., Kozłowo Bp., G 3  
 Zakrzewo (Z. Wiązownica), wąż., Słucz, B 8  
 Zakrzewo = Z. Małe\*, Z. Wielkie\*, wysz., Zakrzewo, F 3  
 Zakrzewo zob. Zagroby-Zakrzewo  
 Zakrzewo-Froczyki, mław., Wieczfonia, C 4  
 Zakrzewo-Kopijki zob. Zakrzewo  
 Zakrzewo-Kosiarzewo zob. Kozarzewo  
 Zakrzewo Małe, przasn., Łysakowo, C 4  
 Zakrzewo Małe zob. Zakrzewo  
 Zakrzewo Nowe (Z. Nowa Wieś), zambr., Zambrowo, D 7  
 Zakrzewo Ostrołęckie (Zakrzewek), *Zakrzew*, war., Warka, H 5  
 Zakrzewo-Słomy zob. Słomy  
 Zakrzewo Stare, zambr., Zambrowo, D 7  
 Zakrzewo Stare zob. Zakrzewo Wielkie  
 Zakrzewo-Więzownica zob. Zakrzewo  
 Zakrzewo Wielkie, mław., Wieczfonia, C 4  
 Zakrzewo Wielkie (Z. Stare), przasn., Łysakowo, C 4  
 Zakrzewo Wielkie zob. Zakrzewo  
 Zakrzewo-Wypychy+, nur., Zuzola, E 7  
 Zakrzewo-Zalesie zob. Wypychy-Rysiewo  
 Zakulin, soch., Pozonów, d., H 3  
 Zalesie, biał., Cielądz, I 4  
 Zalesie\*\*, biał., Będziszów  
 Zalesie (Z. Chądzino), ciech. albo przasn., Karniewo, D 5  
 Zalesie (Z. Cieciszewskie), garw., Sienica, G 6  
 Zalesie, garw., Stanisławów, k., F 6  
 Zalesie, garw., Wilka, H 6  
 Zalesie (Z. Machnackie), gródz., Wilków, H 4  
 Zalesie (Z. Oborskie, Z. Sędziowe), gródz., Worowo, H 4  
 Zalesie\*\* (Zaleski), kam., Pniewo albo Zambska  
 Zalesie, *Bakowo-Zalesie*, kol., Płocko, B 7  
 Zalesie (Polikowo-Zalesie?), *Polków-Sagały* – część, liw., Gręb-kowo, F 7  
 Zalesie (Z. Seroczynno, Wielinez), ostr., Jelonki, B 7  
 Zalesie+, płck., Miszewo Murowane, F 3  
 Zalesie (Bystre Romany?), *Romany-Zalesie*, przasn., Krzynowłoga Mł., C 4  
 Zalesie (Z. Krasieńskie), przasn., Krasne, D 5  
 Zalesie, raw., Budziszewice, I 3  
 Zalesie, raw., Żelazna, H 3  
 Zalesie, siepr., Jeżewo, D 2  
 Zalesie, *Zalesie Borowe*, ser., Serociec, E 5  
 Zalesie, szreń., Niechłanino, C 3  
 Zalesie, tarz., Żelechów, G 4  
 Zalesie, wąż., Wąsosz, A 8  
 Zalesie zob. Brunowo-Zalesie, Chomętowo-Zalesie, Chrostowo-Zalesie, Dobrosielice-Zalesie, Gardlino-Zalesie, Gnojno Wielkie, Godacze-Przeczeki, Grzymały-Zalesie, Karwowo-Zalesie, Oble, Podole, Proszki-Za-

- lesie, Reguły-Zalesie, Rosochate-Zalesie, Szczepkowo-Zalesie, Truszkki-Zalesie, Wieluń-Zalesie, Wola Brzozowska, Zalesie-Kołaki, Zalesie-Rożanica, Załęże, Żmijewo I, II
- Zalesie Borowe zob. Zalesie, Zalesie-Paczoski
- Zalesie-Chądzino zob. Zalesie
- Zalesie Cieciszewskie zob. Zalesie
- Zalesie Florianowe zob. Zalesie-Tworek
- Zalesie-Golanki zob. Czaplice-Golanki
- Zalesie-Grzymały, nowom., Gzy, E 5
- Zalesie-Jaszczułty\*\* (Z. Jaszczółty), przasn.
- Zalesie-Jawory = Z. Jawory, Z. Klepacze, *Jawory-Klepacze*, zambr., Rudki, C 8
- Zalesie-Klepacze zob. Zalesie-Jawory
- Zalesie-Kołaki, *Zalesie*, przasn., Grudowsko, C 4
- Zalesie Krasinińskie zob. Zalesie
- Zalesie-Lenki, nowom., Przewodowo, E 5
- Zalesie-Lady zob. Lady-Krajęcyno
- Zalesie Machnackie zob. Zalesie
- Zalesie-Nowa Wieś, *Zalesie Nowe*, zambr., Rudki, C 8
- Zalesie Oborskie zob. Zalesie
- Zalesie-Paczoski = Z. Borowe\*, Z. Paczowski, *Zalesie-Pacowski*, nowom., Przewodowo, E 5
- Zalesie-Pieniążek, *Pieniążki*, radz., Romany, B 7
- Zalesie-Poczynki zob. Chomętowo-Zalesie
- Zalesie-Rożanica, *Zalesie*, roż., Gąsowo, D 5
- Zalesie-Seroczynno zob. Zalesie
- Zalesie Sędzicowe zob. Zalesie
- Zalesie Stare, nur., Rosochate Kościelne, D 8
- Zalesie Stare, zambr., Rudki, C 8
- Zalesie Stare zob. Chomętowo-Wypychy
- Zalesie-Szczodruchy = Z. Sz. Nowe\*, Z. Sz. Stare\*, *Szczodruchy-Zalesie*, zambr., Kołaki Str., D 8
- Zalesie Świniarskie zob. Świniarski
- Zalesie-Tworek (Z. Florianowe), *Tworki*, grodz., Jasieniec, H 5
- Zalesie-Wypychy zob. Chomętowo-Wypychy
- Zaleski zob. Zalesie
- Zaliwie-Piegawki, liw., Niwiska, F 7
- Zaliwie-Spinka (Wspinka), *Zaliwie-Spinka*, liw., Niwiska, F 7
- Załęże = Połomia, Rakowe Łęki\*, Załęże, *Zalesie*, liw., Korytnica, F 7
- Załęże\*, *Warszawa-Pelcowizna*, warsz., Kamion, F 5
- Załęże zob. Załęże Wielkie
- Załęże-Biernaty, roż., Rożan, D 6
- Załęże-Duchniki zob. Załęże-Józwy
- Załęże Duże zob. Załęże Wielkie
- Załęże-Eliasze zob. Załęże-Wygnali
- Załęże-Gartki, roż., Rożan, D 6
- Załęże-Józwy\* (Klekoty?), *Załęże-Duchniki*, roż., Rożan, D 6
- Załęże Małe, tarcz., Rembiertowo, H 4
- Załęże Małe zob. Załęże Wielkie
- Załęże-Ponikiewka, roż., Rożan, D 5
- Załęże Puste Krzepielanka zob. Załęże Wielkie
- Załęże-Sędzięta, roż., Rożan, D 6
- Załęże Wielkie = Z. Małe\* (Z. Trzpioły), Z. Puste Krzepielanka\* (Z. Ślasy), Z. Wielkie, *Załęże*, mław., Wieczfnia, C 4
- Załęże Wielkie, roż., Rożan, D 6
- Załęże Wielkie, *Załęże Duże*, tarcz., Rembiertowo, H 4
- Załęże-Wygnali\*, *Załęże-Eliasze*, roż., Rożan, D 6
- Załęże-Wypychy, roż., Rożan, D 6
- Załugi zob. Chotkowo-Załugi
- Załugi-Andrzejki (Z. Jędrzejki), *Załugi-Jędrzejki*, przasn., Czernice, D 4
- Załugi-Cibory = Z. Cibory, Z. Wirymy\* (Z. Wyrumy), przasn., Czernice, D 4
- Załączynno zob. Zołączynno
- Załużbice, *Załużbice Stare*, warsz., Serociec, d., F 5
- Załużski, biał., Błędów i Wilków, H 4
- Załużski (Z. Łodwigowo), wąs., Niedźwiadna, A 7
- Załużski, zakr., Kroczewo, E 4
- Załużski zob. Czyżewo-Ruś, Lady-Załużski
- Załużski-Lipnowo (Z. Lipino), *Załużski-Lipnowo*, nur., Andrzejów, D 7
- Załużski-Łodwigowo zob. Załużski
- Załużski-Stara Wieś\*, *Jabłonowo-Klaczce* nur., Andrzejów, D 7
- Załużskowo Wielkie = Z. Małe\*, Z. Wielkie, *Załużsków*, gąb., Hłów, F 3
- Załużzie zob. Załużzie
- Załużzie = Z. Abramowięta\* (Z. Jabramowięta); Z. Olki\*, Z. Stanisławowięta\* (Z. Stanisławowicze, Z. Żakowięta?), Z. Wieśniany\* (Z. Janowięta?), Z. Wity\* (Z. Jaczki?), *Załużie-Patory*, ciech., Pałuki, D 4
- Załużzie (Rożanica?, Załużzie), *Załużzie*, roż., Rożan, k., D 5
- Załużzie-Abramowięta zob. Załużzie
- Załużzie-Imbrzyki zob. Załużzie-Jabramowięta
- Załużzie-Jabramowięta zob. Załużzie
- Załużzie-Jaczki zob. Załużzie
- Załużzie-Jałużrzyki, *Załużie-Imbrzyki*, ciech., Pałuki, D 4
- Załużzie-Janowięta zob. Załużzie
- Załużzie-Niemierzyce (Z. Niemierzyca), ciech., Pałuki, D 4
- Załużzie-Olki zob. Załużzie
- Załużzie-Patory zob. Załużzie
- Załużzie-Stanisławowicze zob. Załużzie
- Załużzie-Stanisławowięta zob. Załużzie
- Załużzie-Wieśniany zob. Załużzie
- Załużzie-Wity zob. Załużzie
- Załużzie-Żakowięta zob. Załużzie
- Zamboki-Mężenino zob. Mężenino
- Zamborowie zob. Kałużzyno-Szymbory
- Zambrowo (Zębrów), *Zambrów*, miasto, zambr., Zambrowo, k., D 7
- Zambrzus zob. Zembrzus
- Zambrzyca zob. Ożary-Stara Wieś, Wierzbowo-Zambrzyca, Zembrzyce
- Zambrzyca-Kapusty = Z. Kapusty, Z. Wypychy\*, *Zambrzyce-Kapusty*, zambr., Rudki, C 8
- Zambrzyca-Króle = Z. Króle, Z. Ninoty (Z. Minuty), *Zambrzyce-Króle*, zambr., Rudki, C 8
- Zambrzyca Nowa, *Zambrzyce Nowe*, zambr., Rudki, C 8
- Zambrzyca-Plewki, *Zambrzyce-Plewki*, zambr., Rudki, C 8
- Zambrzyca Stara, *Zambrzyce Stare*, zambr., Rudki, C 8
- Zambrzyca-Wypychy zob. Zambryca-Kapusty
- Zambrzyce-Jankowo zob. Janikowo
- Zambrzyce-Kapusty zob. Zambryca-Kapusty
- Zambrzyce-Króle zob. Zambryca-Króle
- Zambrzyce Nowe zob. Zambryca Nowa
- Zambrzyce-Plewki zob. Zambryca-Plewki
- Zambrzyce Stare zob. Zambryca Stara
- Zambrzykowo zob. Ząbrzykowo
- Zambrzyków Stary zob. Ząbrzykowo
- Zambrzyniec Stary zob. Zembrzyniec
- Zambska (Zambsk, Ząbki, Ząbska), *Zambski Kościelne*, kam., Zambaska, d., D 5

- Zambski Zastrużne zob. Zastruże  
 Zamienie, garw., Mińsko, G 6  
 Zamłynie, raw., Jeżów, H 3  
 Zamostne zob. Rutki-Bagny, Rybitwy-Zamoście  
 Zamoście = Nagórki\*, Zamoście, Zamość, ostroł., Troszyno, C 6  
 Zamoście, Zamość, roz., Gąsowo, d., D 5  
 Zamoście, Zamość, siepr., Rościszewo, D 2  
 Zamoście zob. Rybitwy-Zamoście  
 Zamoście I, Siwów, grodz., Jasieniec, H 5  
 Zamoście II+, grodz., Jasieniec, H 5  
 Zamość zob. Łazy, Zamoście  
 Zanie-Leśnica, zambr., Kołaki Str., C 8  
 Zanklewo zob. Zajenkiewo  
 Zaorze (Z. Zwonek, Z. Mancz), ostroł., Czerwino, D 6  
 Zaorze zob. Kunino-Zawodzie, Redwany-Zaorze  
 Zapady, raw., Godzianów, d., H 3  
 Zapady zob. Peplowo  
 Zapieczne zob. Mierzejewo Zapieczne  
 Zarazy zob. Gnaty-Zarazy  
 Zardany zob. Smolany-Zardawy  
 Zarębino, Zarębin, wysz., Czerwieńsko, F 4  
 Zaręby, przasn., Węgrzynowo, D 5  
 Zaręby, przasn., Chorzele, B 5  
 Zaręby, tarcz., Żelechów, H 4  
 Zaręby zob. Buńkowo-Zaręby, Gołębiówka, Wilcza Góra-Choromany, Zaręby Wielkie  
 Zaręby I, II, III = Z. Goski\*, Z. Grabowo\*, Z. Romany\*, Zaręby Góry Leśne, Zaręby Świąchy, Zaręby Krztałki, nur., Rosochate Kość., D 7  
 Zaręby-Biendugi, Zaręby-Bindugi, nur., Rosochate Kość., D 7  
 Zaręby Bolędy, nur., Rosochate Kość., D 7  
 Zaręby-Borkowo zob. Zaręby Kościelne  
 Zaręby Ciemne zob. Ciemne Zaręby  
 Zaręby-Goski zob. Zaręby I, II, III  
 Zaręby Góry Leśne zob. Zaręby I, II, III  
 Zaręby-Grabowo zob. Zaręby I, II, III  
 Zaręby-Grzymały zob. Grzymały-Połomia  
 Zaręby-Jartuzie, Zaręby-Jartuzy, łomż., Sómowo, D 7  
 Zaręby Kościelne (Z. Borkowo?), nur., Zaręby Kość., D 7  
 Zaręby-Kramkowo (Z. Kramki), Zaręby-Kramki, nur., Rosochate Kość., D 7  
 Zaręby-Krztałki zob. Zaręby I, II, III  
 Zaręby-Kustaki zob. Zaręby-Sasiny  
 Zaręby Leśne (Leśniewo-Zaręby), nur., Zaręby Kość., E 7  
 Zaręby Małe, Zaręby — część, zakr., Kroczewo, E 4  
 Zaręby-Romany zob. Zaręby I, II, III  
 Zaręby-Sasiny = Z. Kustaki\*, Z. Sasiny, nur., Rosochate Kość., D 7  
 Zaręby-Skorki, Zaręby-Skórki, nur., Rosochate Kość., D 7  
 Zaręby-Stryjki, Stryjki-Zaręby, łomż., Sómowo, D 7  
 Zaręby-Świąchy zob. Zaręby I, II, III  
 Zaręby-Warchoły, nur., Rosochate Kość., D 7  
 Zaręby Wielkie, Zaręby — część, zakr., Kroczewo, E 4  
 Zaruzie, ostroł., Miastkowo, C 6  
 Zarzeczce, raw., Boguszyce Mł., d., I 3  
 Zarzeczce, Piaski-Zarzeczce, siepr., Jeżewo, D 2  
 Zarzeczce zob. Rokitnica Wielka  
 Zaskrodzie, kol., Poryte, B 7  
 Zasonie, nowom., Nowe Miasto, k., E 4  
 Zastępna zob. Niedźwiada, Retki, Świerzys  
 Zastocze\*\*, nowom.  
 Zastowo, Warszawa-Zastów, warsz., Zyrzno, G 5  
 Zastrugi zob. Kraśniewo-Zastrugi  
 Zastruże, Zambski Zastrużne, kam., Zambska, D 5  
 Zastruże, war., Wrociszewo, I 5  
 Zastrużne zob. Sosnkowo I, II  
 Zaszkowo, Zaszków, nur., Nur, k., E 8  
 Zaścienie zob. Laskowo-Zaścienie, Sokołowo-Zaścienie  
 Zator, mszczon., Jaruzel, k., H 4  
 Zatorska Wola, Olszanka, mszczon., Jaruzel, H 4  
 Zatory (Zator), kam., Zatory, E 5  
 Zawada, Zawadka, młyn, garw., Parysewo, G 6  
 Zawada, Zawady, młyn, mław., Mława, k., C 3  
 Zawadka zob. Zawada  
 Zawadki zob. Zawady  
 Zawady, garw., Garwolin, H 6  
 Zawady (Wola Budzińska), grodz., Drwalewo, H 5  
 Zawady, kam., Radzymino albo Dąbrówka Str. albo Klembowo, F 5  
 Zawady+, liw., Oleksin, G 7  
 Zawady, łomż., Kleczkowo, C 7  
 Zawady, mszczon., Chojnata Mniska, H 4  
 Zawady, przasn., Grudowsko, C 4  
 Zawady, Zawadki, przasn., Przyszynsz, C 5  
 Zawady, Zawady Dworskie, przasn., Podosie, D 5  
 Zawady (Wola Boguska?), raw., Boguszyce Mł., H 3  
 Zawady (Z. Dąbrowa), raw., Dmosin, H 2  
 Zawady, sąch., Płońsko, E 4  
 Zawady, soch., Zawady, G 4  
 Zawyady\*, Zawadki, szreń., Radzanów, D 3  
 Zawady, szreń., Lipowiec Kość., C 3  
 Zawady, Rosolów, tarcz., Jeziora Mł., H 4  
 Zawady, war., Wrociszewo, I 5  
 Zawady, Warszawa-Zawady, warsz., Milanowo, d., G 5  
 Zawady, zambr., Zawady, C 8  
 Zawady zob. Gościmino-Zawady, Grabowo-Zawady, Mieszki-Zawady, Popielżyno-Zawady, Wójty, Zawady-Morzyno  
 Zawady-Dąbrowa-zob. Zawady  
 Zawady Dworskie zob. Zawady  
 Zawady-Gołymino (Gołymino-Zawady), Komarzewo Zawady Dworskie, ciech., Gołymino Kość., D 5  
 Zawady-Morzyno\*, Zawady, liw., Liw Str., k., F 7  
 Zawady-Ponikiew, roz., Rożan, D 5  
 Zawady Stare zob. Gościmino-Zawady  
 Zawidz Kościelny, (Z. Wielki), siepr., Zawidz Kość., k./s., D 3  
 Zawidz Mały (Z. Karski, Zawidzek), siepr., Zawidz Kość., D 3  
 Zawidz-Zabowo, Zabowo, siepr., Zawidz Kość., D 3  
 Zawidzek zob. Zawidz Mały  
 Zawiesichy, Zawiesiuchy, warsz., Pustelnik, F 6  
 Zawiesijajca zob. Wólka-Zawiesichy  
 Zawiesiuchy zob. Zawiesichy  
 Zawisichy zob. Wólka Zawisichy  
 Zawisty = Z. Dziecioły\*, Z. Małe Średnie\*, Z. Wielkie Goski\*, nowom., Klukowo, E 4  
 Zawisty a Bug zob. Zawisty Nadbużne  
 Zawisty-Dworaki zob. Zawisty-Zużalka I, II, III  
 Zawisty-Dziecioły zob. Zawisty  
 Zawisty-Gostki zob. Zawisty  
 Zawisty-Koziany zob. Zawisty-Zużalka I, II, III  
 Zawisty-Króle zob. Zawisty-Zużalka I, II, III  
 Zawisty-Kruki zob. Zawisty Zużalka I, II, III

- Zawisty Małe Średnie zob. Zawisty
- Zawisty Nadbużne (Zawisty a Bug), nur., Zuzola, E 7
- Zawisty-Piotrowice zob. Zawisty-Zuzółka I, II, III
- Zawisty Średnie zob. Zawisty
- Zawisty Wielkie Gostki zob. Zawisty
- Zawisty-Zuzółka I, II, III (Z. Zuzółka), *Zawisty-Dworaki* albo *Zawisty-Piotrowice* albo *Zawisty-Koziary*, albo *Zawisty-Kruki*, albo *Zawisty-Króle*, albo *Zawisty-Wity*, nur., Nur, D 8
- Zawisze zob. Gadomiec-Zawisze
- Zawiszyno, *Zawiszyn*, liw. albo kam., Jadów, k., F 6
- Zawodna Wieś (Zawodne), *Zawodne*, grodz., Prażmowo, H 5
- Zawódz zob. Kunino-Zawodzie
- Zawodzie zob. Kunino-Zawodzie
- Zaądzierz zob. Zajezerze
- Ząbki, raw., Dmosin, H 2
- Ząbki zob. Wola Ząbkowa, Zambska
- Ząbrzykowo (Zambrzykowo), *Zambrzyków Stary*, czer., Radwankowo, H 6
- Ząbska zob. Zambska
- Zągoty zob. Umienino-Zągoty
- Zbanice zob. Dzbanice
- Zbarz (Dzbarz), *Warszawa-Zbarz*, warsz., Służewo, G 5
- Zbądz (Dbądy, Zbądy), *Dzbdz*, roż., Rożan, D 6
- Zbądz Mały (Dbęd, Zbącz, Zbęd), *Dzbdzek*, ostroł., Rożan, D 6
- Zberoz = Z. Abramów\* (Zbirosze), Z. Kaki\*, Z. Rostków\*, przasn., Węgra, C 4
- Zbieroza (Zbierosa), tarcz., Lutkówka, H 4
- Zblich (Zblecha), przasn., Podosie, k., D 5
- Zboiska, mszczon., Mszczonów, H 4
- Zbonie, *Dzbonie*, ciech., Pałuki, k., D 4
- Zbójno, blsk., Będzistaw, D 2
- Zbrochy = Rudno-Stradniki\* (Rudniki-Stradniki), Zbrochy (Zbroch), *Ostrowe Zbrochy*, przasn., Krzynowłoga Mł., C 4
- Zbrochy zob. Goździec-Zbrożki
- Zbrosza Mała, *Daltrozów*, grodz., Promna, I 5
- Zbrosza Wielka, *Zbrosza Duża*, grodz., Jasieniec, H 5
- Zbroszki zob. Winnica-Zbrożki
- Zbrożki zob. Goździec-Zbrożki, Winnica-Zbrożki
- Zbrzeźnica zob. Bacze-Zbrzeźnica
- Zbynino zob. Dzbynino
- Zbyszyno = Gajewice-Zbyszyno, Z. Otrokowie, *Zbyszyno Wielkie*, płoń., Baboszewo, E 3
- Zbyszyno-Reszki, płoń., Baboszewo, E 3
- Zdbiki zob. Chojnowo
- Zdbiki-Antonie (Żbiki A.), *Żbiki Antosy*, przasn., Krasne D 5
- Zdbiki-Gawronki = Trzeciak\*, Z. Gawronki (Żbiki G.), *Żbiki Gawronki*, przasn., Krasne, D 5
- Zdbiki-Janusze+ (Z. Jakusze, Żbiki Janusze), przasn., Krasne, D 5
- Zdbiki-Karpie\* (Z. Karpięta, Z. Kurpięta), *Żbiki Wielkie*, przasn., Krasne, D 5
- Zdbiki-Kierzki (Kierszki Z., Z. Skierki, Żbiki Kierzki), *Żbiki-Kierzki*, przasn., Krasne, D 5
- Zdbiki-Stara Wieś = Z. Stara Wieś\* (Żbiki Stare), Żbiki Nowiny\*, Żbiki Starki (Starkowie), *Żbiki Starki*, przasn., Krasne, D 5
- Zdbikowo zob. Żbików
- Zdbikowo-Sokółki zob. Pogroszewo-Koprki
- Zdroje zob. Wzdroje
- Zdrojek, szreń., Dłotów, C 3
- Zdunowo = Z. Małe\* (Z. Bliższe?), Z. Wielkie\* (Z. Dalsze?), zakr., Kamienica Kośc., E 4
- Zdunowo Małe, *Zdunówko*, rac., Raciąż, D 3
- Zdunowo Wielkie\*, rac., Raciąż, D 3
- Zdwórz, gąb., Gąbin, k., F 2
- Zdziar zob. Żdziar
- Zdziar Gąsowski zob. Żdziar
- Zdziar-Łopatki zob. Łopatki
- Zdziar Mały zob. Żdziar Mały
- Zdziar Wielki zob. Żdziar Wielki
- Zdziarek zob. Żdziarek
- Zdziarka zob. Żdziarka
- Zdzieborz-Skorek (Skorkowo, Z. Mały), *Skorki*, kam., Pniewo, E 5
- Zdzieborz Wielki, *Zdzieborz*, kam., Pniewo, E 5
- Zdziechy zob. Bobino Zdziechy, Górki-Baczki, Zdzieszki
- Zdziembórz zob. Zdziębórz
- Zdzieszki\*\* (Zdziechy?), grodz., Worowo
- Zdzieszki zob. Romany-Złotokierz
- Zdzieszyn, mszczon., Mszczonów, H 4
- Zdziety zob. Jastrząbki Zdziety, Kraszowo-Rory
- Zdziębórz (Wdziembórz), *Zdziembórz*, płek., Bądkowo Kośc., E 2
- Zdziwój, *Zdziwój Stary*, przasn., Janowo, B 4
- Zegadły zob. Rębiszewo-Żegadły
- Zegrze zob. Zgierz
- Zelawino\*\* czer., Góra
- Zelki Dąbrowne (Pomaski-Zelki), *Zelki Dąbrowe*, mak., Szvelice, D 5
- Zelkowice, *Zielkowice*, soch., Łowicz NMP, d., G 3
- Zembok zob. Zeńbok
- Zembrusze Małe Cibory zob. Zembrzus Wielki
- Zembrusze Wielkie zob. Zembrzus Wielki
- Zembrzus-Mokrygrąd = Z. Gdzew\* (Zambrzus), Z. Mokrygrąd, *Zembrzus Mokry Grunt*, przasn., Janowo, B 4
- Zembrzus-Rembowo zob. Rembowo
- Zembrzus Wielki = Z. Mały\* (Zembrusze Małe Cibory), Z. Wielki (Zembrusze Wielkie), przasn., Czernice, C 4
- Zembrzyce, *Zambrzyca*, siepr., Skrwino?, D 2
- Zembrzyniec (Zembrzychy), *Zambrzyniec Stary*, kam., Kamionolas, E 7
- Zeńbok (Zembok, Zańbog, Zimbog), *Zeńbok*, ciech., Zeńbok, D 4
- Zerzeń zob. Zyrzno
- Zębrów zob. Zambrowo
- Zgagowo, siepr., Zawidz Kośc. albo Jeżewo, D 3
- Zgierz = Wola Zgierska\*, Zgierz (Zegrze), *Zegrze*, ser., Zgierz, F 5
- Zglechowo, *Zglechów*, garw., Sienica, G 6
- Zgleczewo = Zgleczewo\*, Zglesze\* (Zglesze Okrągłe), *Zgleczewo Panieńskie*, nur., Zuzola, E 7
- Zgleczewo Szlacheckie zob. Ry-siewo
- Zglenice Duże zob. Zglinice Wielkie
- Zglenice Małe zob. Zglinice Małe
- Zglesze zob. Zgleczewo
- Zglesze Okrągłe zob. Zgleczewo
- Zgliczyn-Gliniki zob. Zgliczyno-Gliniki
- Zgliczyn Kościelny zob. Zgliczyno
- Zgliczyn Pobodzy zob. Zgliczyno-Pobodze
- Zgliczyn Witowy zob. Zgliczyno-Witkowe
- Zgliczyn-Wity zob. Zgliczyno-Witkowe
- Zgliczyno (Zgliczyn), *Zgliczyn Kościelny*, szreń., Zgliczyno, D 3
- Zgliczyno-Gliniki, *Zgliczyn-Gliniki*, szreń., Zgliczyno, D 3
- Zgliczyno-Pobodze (Z. Pobodz), *Zgliczyn Pobodzy*, szreń., Zgliczyno, D 3
- Zgliczyno Smolne (Smolna), *Smólnia*, rac., Zgliczyno, D 3
- Zgliczyno Witkowe (Z. Witowo,



- Zgliczyn-Wity), *Zgliczyn Wito-  
wy*, rac., Zgliczyno, D 3
- Zglinice Małe, *Zglenice Małe*,  
siepr., Kurowo, D 2
- Zglinice Wielkie *Zglenice Duże*,  
siepr., Kurowo, D 2
- Zglinna Mała, raw., Żelazna, H 3
- Zglinna Wielka (Zglinna Okunia),  
*Zglinna Duża*, raw., Żelazna,  
H 3
- Zgniłki zob. Ślasy-Uniemy
- Zgorzała zob. Zgorzałowo
- Zgorzała = Brolino\* (Wólka Bra-  
lińska), Gramnice-Folwarki\*,  
Zgorzała, warsz., Raszyniec, G 5
- Zgorzałe, *Dziedzice* – część, blsk.,  
Zagroba, E 3
- Zgorzałowo (Zgorzała), ostr., Je-  
lonki, D 6
- Zgórnica (Zgórnica), *Zgórnica*,  
garw., Stoczek, k., H 7
- Zgórz zob. Wzgórz
- Zgórnica zob. Zgórnica
- Zgrzebichy zob. Grzebichy
- Ziarno zob. Bieńki-Ziarno, Łaguny
- Ziąbki, soch., Bolemów, d., G 3
- Ziejąta zob. Białe-Ziejąta
- Ziejka (Gašno, Gaznow), młyn,  
gost., Gostynin, k., F 2
- Zielemino (Zielemín), *Zieluminek*,  
rac., Radzanów Kośc., D 3
- Zieleniec, kam., Sadowne, d., E 7
- Zielkowice zob. Zelkowice
- Zielona = Zielona, Z. Łączka\*, Z.  
Stosie\*, ciech., Zielona, D 5
- Zielona, sąch, Sąchocin, E 4
- Zielona, szreń., Zielona, C 3
- Zielonki, ciech., Krasne, d., D 5
- Zielonki (Zielonka), warsz., Babi-  
ce, F 4
- Zielonki+, płek., Miszewo Muro-  
wane, E 3
- Zielonygrąd zob. Kraszowo-Zielo-  
nygrąd, Murawskie I, II, Sto-  
kowo-Zielonygrąd, Zabiele-Zie-  
lonygrąd
- Zieluminek zob. Zielemino
- Zieluń, siepr., Zieluń, C 3
- Ziemak zob. Drewnowo-Ziemaki
- Ziemaki zob. Drewnowo-Ziemaki,  
Glinki-Ziemaki, Ulatowo-Zie-  
maki, Żukowo-Ziemaki
- Ziemakowizna zob. Drewnowo-  
-Ziemaki
- Ziemki-Goszczyno zob. Tańsk-  
-Kęsochy
- Ziemty zob. Murawy I, II
- Ziemnice zob. Zimnice
- Ziębły zob. Murawy I, II
- Zimbok zob. Zeńbok
- Zimna Woda\* (Zimna Łąka),  
garw., Wodynie, G 7
- Zimna Woda, *Zimnowoda*, liw.,  
Wiśniewo, F 6
- Zimnice, *Ziemnice*, mszczon.,  
Mszczonów, H 4
- Zimnowoda zob. Zimna Woda
- Zimolza, siepr., Biezuń, D 3
- Ziomaki zob. Żukowo-Ziomaki
- Ziromino zob. Sieromino I, II
- Ziromino-Niemierza zob. Siero-  
mino I, II
- Żłakowo Borowe, *Żłaków Borowy*,  
gąb., Żłakowo Cerkiewne, d., G 2
- Żłakowo Cerkiewne, *Żłaków Ko-  
ścielny*, gąb., Żłakowo Cerkiew-  
ne, d., G 2
- Żłota, gąb., Rybno, G 3
- Żłota, raw., Wysokienice, d., H 3
- Żłotki zob. Stokowo-Żłotki, Śła-  
sy-Żłotki
- Żłotki-Przeczeki zob. Kutylowo  
I, II, III
- Żłotki-Pułapki zob. Kutylowo I,  
II, III
- Żłotki-Stara Wieś zob. Kutylowo  
I, II, III
- Żłotkierz zob. Romany-Żłoto-  
kierz
- Żłotopolice Dolne, *Żłotopolice* –  
część, zakr., Kamienica Kośc.,  
F 4
- Żłotopolice Górne, *Żłotopolice* –  
część, zakr., Kamienica Kośc.,  
F 4
- Żłotoria, *Żłotoria Stara*, nur.,  
Żłotoria, d., D 7
- Żłotowo, szreń., Radzanów, D 3
- Żłotowo-Koziczki zob. Koziczki
- Żłotystok zob. Cedry-Żłotystok
- Zniłowo zob. Żyłowo
- Zolszyno, *Zalszyn*, siepr., Kuro-  
wo, E 2
- Zosnowo zob. Lubkowo
- Zubelki, Zubki zob. Kaki-Mroccki
- Zubki Małe (Zubkowice – część),  
raw., Krzemienica, I 3
- Zubki Wielkie (Zubkowice –  
część), *Zubki Duże*, raw., Krze-  
mienica, I 3
- Zubkowice zob. Zubki Małe
- Zubły zob. Kaki-Mroccki
- Zuski, biał., Lewin, I 4
- Zuzałka zob. Boguty-Rubiesz-Zu-  
załka, Zawisty-Zuzałka I, II,  
III
- Zuzałki zob. Boguty-Rubiesz-Zu-  
załka
- Zuzola (Zuzela, Żuzola), *Zuzela*,  
nur., Zuzola, d., E 7
- Zuzolka zob. Zawisty-Zuzałka I,  
II, III
- Zwalewo zob. Stawiszyno-Zwa-  
lewo
- Zwierzewo zob. Milewo-Malonki
- Zwola, *Zwola Poduchowna*, garw.,  
Zwola, H 7
- Zwonek zob. Dzwonek, Zaorze
- Zycharzewo zob. Chmielewo-Zy-  
charzewo, Dzierzgi-Zycharzewo
- Zychy zob. Biedrzyce-Zychy
- Zyck Polski zob. Życko
- Zyczki zob. Krajkowo
- Zygny zob. Wasily-Zygny
- Zyrzno (Rzyzno, Zerzeń), *Warsza-  
wa-Zerzeń*, warsz., Zyrzno, G 5
- Żdziebłko zob. Kotarszyno-  
-Żdziebłko
- Żabia Wola zob. Wola Wesoła
- Żabiczyno, *Żabiczyn*, nowom. albo  
ser., Nosilsko, E 5
- Żabieniec, bł., Nadarzyn, G 4
- Żabieniec zob. Żabieniec
- Żabieniec Stary zob. Żabieniec
- Żabiki zob. Kołaczki, Żółtowo-Ża-  
biki
- Żabikowo (Szumowa Wola), *Żabi-  
kowo Rządowe*, nur., Somowo,  
d., D 7
- Żabikowo zob. Kołaczki
- Żabikowo Rządowe zob. Żabikowo
- Żabin zob. Żabino
- Żabin Karniewski zob. Żabino-  
-Karniewo
- Żabin Łukowski zob. Żabino
- Żabieniec (Żabieniec), *Żabieniec*,  
czer., Jazgarzewo, G 5
- Żabieniec (Żabieniec), *Żabieniec*,  
garw., Garwolin, H 6
- Żabieniec (Żabieniec), *Żabieniec*  
Stary, garw., Tarnowo, H 6
- Żabino, *Żabin*, ostroł., Goworowo,  
d., D 6
- Żabino, *Sarnowo* – część, wysz.,  
Skołatowo, E 3
- Żabino zob. Żebry-Żabino
- Żabino (Ż. Gołyńskie), *Żabín Łu-  
kowski*, ciech., Gołymino Kośc.  
albo Karniewo, D 5
- Żabino-Arguły zob. Żabino-Jar-  
goły
- Żabino-Gąsiorzy, mław., Janowiec  
Kośc., B 4
- Żabino Gołyńskie zob. Żabino
- Żabino-Jarguły (Ż. Jargole), *Ża-  
bino-Arguły*, mław., Janowiec  
Kośc., B 4
- Żabino-Karniewo, *Żabín Karniew-  
ski*, mak., Karniewo, D 5
- Żaboklik zob. Żaboklik Tomaszo-  
wy
- Żaboklik-Chrzczony, *Chrzczany*,  
soch., Sochaczew, G 4
- Żaboklik-Kożuszki, *Kożuszki*,  
soch., Sochaczew, G 3
- Żaboklik Mały zob. Żabokliki-  
-Biskupy
- Żaboklik-Mściski+, soch., Socha-  
czew, G 3
- Żaboklik Tomaszowy, *Żaboklik*,  
soch., Sochaczew, G 4
- Żaboklik Wielki zob. Żabokliki  
Wielkie
- Żabokliki, liw., Czerwonka, F 7
- Żabokliki-Biskupy, *Żaboklik Ma-  
ły*, przasn., Dzierzgowo, C 4



- Żabokliki Wielkie = Ż. Marki\*, Ż. Wielkie, *Żaboklik Wielki* przasn., Dzierzgowo, C 4  
 Żabowo (Ż. Straszewo, Żabowice), rac., Gralewó, E 3  
 Żabowo zob. Dziektarzewo-Żabowo, Machcino-Żabowo, Zawidz-Żabowo  
 Żabowo-Straszewo zob. Żabowo  
 Żaby, soch., Błonie, G 4  
 Żachy zob. Rapaty-Żachy  
 Żadna, Żadne zob. Dobre Stare  
 Żakowięta zob. Załuże  
 Żakowo, *Żaków*, garw., Sienica, G 6  
 Żalne zob. Ślasy Żalne  
 Żar zob. Żdżar  
 Żardawy zob. Smolany-Żardawy  
 Żarnowiec zob. Śmiarowo-Żarnowiec  
 Żarnowo\*\*, ostr., Wąsowo  
 Żarnowo, przasn., Grudowsko, C 4  
 Żarnowo = Baranowo, Budne, *Budne-Żarnowo*, wąs., Białaszewo, A 8  
 Żarnówka, liw., Grębkowo, d., F 7  
 Żaromino zob. Żeromino Wielkie  
 Żarówka zob. Żdżarówka  
 Żbiki zob. Chojnowo  
 Żbiki-Antonie zob. Zdbiki-Antonie  
 Żbiki-Antosy zob. Zdbiki-Antonie  
 Żbiki-Garwronki zob. Zdbiki-Gawronki  
 Żbiki-Janusze zob. Zdbiki-Janusze  
 Żbiki-Karpieća zob. Zdbiki-Karpie  
 Żbiki-Kierzki zob. Zdbiki-Kierzki  
 Żbiki-Nowiny zob. Zdbiki-Stara Wieś  
 Żbiki Stare zob. Zdbiki-Stara Wieś  
 Żbiki-Starki zob. Zdbiki-Stara Wieś  
 Żbiki Wielkie zob. Zdbiki-Karpie  
 Żbików (Zdbikowo), *Pruszków-Żbików*, bł., Żbików, d., G 4  
 Żdżar, *Żdżary*, biał., Żdżar I 4  
 Żdżar = Ż. Jałochy\*, Ż. Karaś\*, *Zdziar Gąsowski*, blsk., Góra Kośc., E 3  
 Żdżar (Zdziar, Żar. Żdżarz), liw., Oleksin, G 7  
 Żdżar Mały (Ż. Świerczowie?), *Zdziar Mały*, blsk., Góra Kośc., E 3  
 Żdżar Wielki, *Zdziar Wielki*, blsk., Góra Kośc., E 3  
 Żdżarek+ (Zdziarek), war., Jasiona, I 5  
 Żdżarka, *Zdziarka*, wysz., Czerwieńsko, d., F 4  
 Żdżarów, gąb., Sochaczew, G 3  
 Żdżarówka, *Żarówka*, siepr., Siepre, D 2  
 Żdżary, bł., Żbików, d., G 5  
 Żdżary zob. Żdżar  
 Żdżarz zob. Żdżar  
 Żebraczka, garw., Seroczyno, k., G 7  
 Żebrak, garw., Wodynie, G 7  
 Żebrki zob. Żebry-Łubianka  
 Żebry, kol., Lachowo, B 7  
 Żebry = Ż. Daćbogi\*, Ż. Sławki\*, Ż. Sobki\*, *Żebry-Wiatraki*, nowom., Gzy, E 5  
 Żebry, *Żebry-Laskowiec*, nur., Nur, E 8  
 Żebry, wąs., Wąsosz, k., B 8  
 Żebry zob. Olszewo-Chlebowo, Żebry-Wybranowo  
 Żebry-Chudki (Chudek), *Żebry-Chudek*, roż., Nowa Wieś, C 6  
 Żebry-Daćbogi zob. Żebry  
 Żebry-Dobrołęka zob. Dobrołęka-Łaskarze  
 Żebry-Dziwany zob. Żebry-Perose  
 Żebry-Falbogi, nowom., Gzy, E 5  
 Żebry-Grzymki, roż., Ostrołęka, G 6  
 Żebry-Idźki (Ż. Idzikowicz), przasn., Czernice, C 4  
 Żebry-Kordy = Ż. Kijewice\* (Kijenice), Ż. Kordy, Ż. Żołędky\*, przasn., Czernice, C 4  
 Żebry-Laskowiec zob. Żebry  
 Żebry-Łubianka, *Żebrki*, wąs., Grabowo, B 7  
 Żebry-Marcisze, przasn., Czernice, C 4  
 Żebry-Ostrowy zob. Ostrowy  
 Żebry-Perose = Ż. Dziwany\*, Ż. Perose, *Żebry-Perosy*, roż., Sieluń, G 6  
 Żebry-Sławki, roż., Ostrołęka, C 6  
 Żebry-Sławki zob. Żebry  
 Żebry-Sobki zob. Żebry  
 Żebry-Stara Wieś, roż., Ostrołęka, C 6  
 Żebry-Tarały, nowom., Gzy, E 5  
 Żebry-Wiatraki zob. Żebry  
 Żebry Wierzch Lasa, *Żebry-Wierzchlas*, roż., Ostrołęka, C 6  
 Żebry-Włosty, nowom., Gzy, E 5  
 Żebry-Wybranowo, *Żebry*, łomż., Szczepankowo, C 7  
 Żebry-Żabino, *Żebry-Żabin*, roż., Ostrołęka, C 6  
 Żebry-Żołędky zob. Żebry-Kordy  
 Żegadły zob. Rębiszewo-Żegadły, Żółtowo-Żuki  
 Żegocin zob. Wola Howska  
 Żegocka Wola zob. Wola Howska  
 Żelazki (Żelazy), radz., Romany, B 7  
 Żelazki zob. Umienino-Żelazki  
 Żelazna, biał., Lubania, I 4  
 Żelazna, czer., Sobikowo, k., H 5  
 Żelazna, garw., Parysewo, G 6  
 Żelazna, raw., Żelazna, H 3  
 Żelazna, *Stara Żelazna*, war., Magnuszewo, H 5  
 Żelazny+ młyn, gost., Trębki, F 2  
 Żelazowa Wola, soch., Brochowo Wlk., F 3  
 Żelazowice zob. Modzele-Żelazy  
 Żelazowo = Wieska\*, Żelazowo, *Żelazów*, liw., Korytnica, F 7  
 Żelazy zob. Modzele-Żelazy, Żelazki  
 Żelazy-Brochowo (Ż. Brokowo, Ż. Borkowo), *Żelazy-Brokowo*, nur., Czyżewo Kośc., D 7  
 Żelechlin zob. Żelichnin Większy  
 Żelechlinek zob. Żelichnin Mniejszy  
 Żelechowo zob. Żelechy  
 Żelechów, miasto, woj. sandom., Żelechów, H 7  
 Żelechów, tarcz., Żelechów, G 4  
 Żelechy, sąch., Wierzbowiec, E 4  
 Żelechy (Żelechowo), wis., Drozdowo, C 7  
 Żeleźnia zob. Wola Żelazna  
 Żelichnin Mniejszy (Żelichlin Mn.), *Żelechlinek*, raw., Żelichnin Mn., I 3  
 Żelichnin Większy, *Żelechlin*, raw., Żelichnin Mn., I 3  
 Żelikowo (Żelkowo), *Żelków* — część, liw., Niwiska, G 7  
 Żelino zob. Żyliny  
 Żeliszew Podkościelny zob. Wąsówka  
 Żeliszewo (Łukowiec, Żeliszów), *Jeruzal*, miasto, garw., Żeliszewo, G 7  
 Żeliszewo, *Żeliszew*, liw., Wodynie, G 7  
 Żelkowo zob. Żelikowo  
 Żelków zob. Niedźwiedzi Kierz, Żelikowo  
 Żeńbok zob. Zeńbok  
 Żerań zob. Żyrań  
 Żerań Dalszy, *Żerań Wielki*, roż., Sieluń, C 6  
 Żerań-Leśniki\* (Żerań Drugi?), *Żerań Mały*, roż., Sieluń, C 6  
 Żerań (Żyrań), *Warszawa-Żerań*, warsz., Tarchimin, k., F 5  
 Żerdź\*\* (Wólka Ż.), czer., Góra  
 Żeromin zob. Żeromino Wielkie  
 Żeromino (Żyromino Dąbskie), *Żuromin*, szreń., Lubowidz, C 3  
 Żeromino (Żyromino), *Żurominek*, szreń., Żeromino, d., C 3  
 Żeromino+, zakr., Kamienica Kośc., F 4  
 Żeromino-Serwatki, *Grochy-Serwatki*, nowom., Gzy, D 5  
 Żeromino Wielkie (Żyromino), *Żeromin*, nowom., Gzy, D 5  
 Żerowa Mała zob. Żyrowo Małe  
 Żęgoty zob. Kozłowo-Żęgoty  
 Żmijewek zob. Żmijewo-Manecz  
 Żmijewo I, II = Ż. Jurki\*, Ż. Strzeżogi (Ż. Srzerzogi), Ż. Wło-

- sty\* (Ż. Włoski), Ż. Zalesie\*, *Żmijewo-Gaje*, ciech. albo przasn., Żmijewo Kośc., C 4
- Żmijewo-Bagienki (Ż. Bagienice), ciech. albo przasn., Żmijewo Kośc., C 4
- Żmijewo-Bielskie zob. Żmijewo Kościelne
- Żmijewo-Gaje zob. Żmijewo I, II
- Żmijewo-Jurki zob. Żmijewo I, II
- Żmijewo-Kucze, *Żmijewo-Kuce*, ciech. albo przasn., Żmijewo Kośc., C 4
- Żmijewo Kościelne = Ż. Bielskie\*, Ż. Kościelne, mław., Żmijewo Kośc., C 4
- Żmijewo-Łabędy zob. Młodynino-Łabędy
- Żmijewo-Ławki zob. Żmijewo-Szawły
- Żmijewo-Mancz = Szkarłupy-Mancz\*, Żmijewo-Mancz (Ż. Stare), *Żmijewek*, ostroł., Piski, D 6
- Żmijewo-Mikły, *Żmijewo-Nikły*, ciech. albo przasn., Żmijewo Kośc., C 4
- Żmijewo-Pąki (Ż. Pianki), mław., Żmijewo Kośc., C 4
- Żmijewo Stare zob. Żmijewo-Mancz
- Żmijewo-Strzeżogi zob. Żmijewo I, II
- Żmijewo-Szawły (Ż. Ławki), mław., Żmijewo Kośc., C 4
- Żmijewo Śręczogę zob. Żmijewo I, II
- Żmijewo-Trojany, mław., Żmijewo Kośc., C 4
- Żmijewo Wielkie, *Żmijewo-Zagrobę*, ostroł., Piski, D 6
- Żmijewo-Włoski zob. Żmijewo I, II
- Żmijewo-Włosty zob. Żmijewo I, II
- Żmijewo-Zagrobę zob. Żmijewo Wielkie
- Żmijewo-Zalesie zob. Żmijewo I, II
- Żmiłowo zob. Żyłowo
- Żochowo (Żochy), ostr., Somowo albo Ostrowia, D 7
- Żochowo zob. Krajewice-Robaki
- Żochowo Kościelne, *Żochowo*, płoń., Żochowo Kośc., E 3
- Żochówko (Ż. Małe, Ż. Rusiny), płoń., Żochowo Kośc., E 3
- Żochy zob. Żochowo, Żochy Wielkie
- Żochy-Milan, ostroł., Piski D 6
- Żochy-Szostaki = Ż. Szostaki, Ż. Średnie\*, *Żochy* — część, ciech., Kraszowo Kośc., D 4
- Żochy Wielkie, *Żochy* — część, ciech., Kraszowo Kośc., D 4
- Żoliborz zob. Folwarki, Polikowo
- Żołędkę zob. Żebry-Kordy
- Żołędowo, nowom., Ciekosyno, E 4
- Żońce zob. Rzance
- Żółtowo-Gardziny\* siepr., Kurowo, D 2
- Żółtowo-Myszewo, *Myszewo*, siepr., Kurowo, D 2
- Żółtowo-Myszki (Myszewo-Myszki, Myszewo-Prasny), *Myszki*, siepr., Kurowo, D 2
- Żółtowo-Żabiki = Sulikowo Żabiki\*, Ż. Żabiki (Ż. Małe), *Żabiki*, siepr., Kurowo, D 2
- Żółtowo-Żuki = Pepowo\*, *Zafosty\**, Ż. Żegadły, Ż. Żuki, *Żuki*, siepr., Kurowo, D 2
- Żółwinie (Żółwino, Wola Żółwińska), *Żółwin*, bł., Brwinowo, G 4
- Żórawino = Żórawino, Ż. Smazaly\*, (Ż. Śmiotanki), *Żurawin Wielki*, siepr., Mochowo, D 2
- Żórawino-Dziwki (Ż. Dziećki), *Żurawinek*, siepr., Mochowo, D 2
- Żuczki zob. Czaplice-Dobki, Podczachy-Remki
- Żuki\*\*, szreń., Dłotów
- Żuki zob. Żółtowo-Żuki
- Żukowo, *Żuków*, bł., Żukowo, k., G 4
- Żukowo, *Żukówka*, gąb., Sochaczew, F 3
- Żukowo, *Żuków*, liw., Niwiska, G 7
- Żukowo = Ż. Konarskie\*, Ż. Małe\*, piek., Czachcino, E 2
- Żukowo zob. Żukowo Wielkie
- Żukowo Dalsze zob. Żukowo-Struś
- Żukowo Konarskie zob. Żukowo Żukowo Małe (Ż. Szlacheckie), *Żukówek*, wysz., Żukowo Wlk., F 3
- Żukowo Małe zob. Żukowo, Żukowo-Wawrzętki
- Żukowo Podleśne zob. Żukowo-Wawrzętki
- Żukowo-Struś (Ż. Dalsze?, Ż. Wielkie), *Żukowo Strusie*, rac., Raciąż, D 3
- Żukowo Szlacheckie zob. Żukowo Małe
- Żukowo-Wawrzętki = Ż. Wawrzętki (Ż. Małe), Ż. Zalesne\*, (Ż. Podleśne), *Żukowo-Wawrzonki*, rac., Raciąż, D 3
- Żukowo Wielkie, *Żukowo*, wysz., Żukowo Wlk., d., E 3
- Żukowo Wielkie zob. Żukowo-Struś
- Żukowo Zalesne zob. Żukowo-Wawrzętki
- Żukowo-Ziemaki, *Ziomaki*, liw., Niwiska, G 7
- Żukowska Wola zob. Wola Żukowska
- Żuków, mszczon., Mszczonów, k., H 4
- Żuków zob. Żukowo
- Żukówek zob. Żukowo Małe
- Żukówka (Mikołajówka, Wola Żukówka), kam., Dobrze Str., k., F 6
- Żukówka zob. Żukowo
- Żurawia, *Żurawka*, warsz., Długa Kośc., d., G 5
- Żurawia Mała (Żurawie Małe), *Żurawka*, biał., Biała, H 4
- Żurawia Wielga (Żurawie Wielgie), *Żurawia*, biał., Biała, H 4
- Żurawieniec, *Żurawienice*, grodz., Promna, I 5
- Żurawinek zob. Żórawino-Dziwki
- Żurawin Wielki zob. Żórawino
- Żurawka zob. Żurawia, Żurawia Mała
- Żuromin zob. Żeromino
- Żurominek zob. Żeromino
- Żury zob. Sadowo-Żury
- Żuzola zob. Żuzola
- Żychlin, miasto, woj. łęcz., Żychlin, G 2
- Życko, *Życk Polski*, gąb., Życko, F 3
- Żychowo, rac., Raciąż, d., D 3
- Żydomice, raw., Rawa, H 3
- Żydówka, *Starożreby Nowe*, blsk., Zagroba, E 3
- Żylino (Żelino), *Żylin*, soch., Kozłowo Bp., G 3
- Żyłki zob. Brodowo-Żyłki
- Żyłowo (Smiłowo, Zniłowo-Żyłowo), ostr., Lubotyń, D 7
- Żyły zob. Ulatowo-Żyły
- Żyrań zob. Żerań
- Żyrardów zob. Ruda, Szyszka
- Żyromino zob. Żeromino, Żeromino Wielkie
- Żyromino Dąbskie zob. Żeromino
- Żyrowo Małe (Żerowa Mała), *Żyrówek*, grodz., Prażmowo, H 5
- Żyrowo Wielkie, *Żyrów*, grodz., Prażmowo, H 5
- Żytowo zob. Rzytowo
- Żyznowo, łomż., Kleczkowo, C 7



## INDEKS NAZW FIZJOGRAFICZNYCH

Nazwy obiektów fizjograficznych uwidocznionych na mapie (bagna, jeziora, rzeki, lasy) podano w formie historycznej, poświadczonej w większości dla XV lub XVI w., w pozostałej części dla XVII-XVIII w., którą uznano za aktualną dla przekroju chronologicznego naszej mapy. Inne, znane nam formy historyczne nazw tych obiektów podano w nawiasach jako odmianki hasel głównych. W przypadku różnicy między nazwą dawniejszą i dzisiejszą, tę ostatnią oznaczono kursywą. Kursywą w haśle głównym oznaczono te nieliczne wypadki, dla których nazwy historycznej aktualnej dla XVI w. nie ustalono, a nazwę znamy dopiero z XIX lub XX w. Krzyżykiem (+) oznaczono nazwy rzek dziś nieistniejących (wyschłe koryta). Współrzędne literowo-cyfrowe oznaczają położenie nazwy obiektu fizjograficznego na mapie. Skrót: jez. = jezioro, l. = lewy, p. = prawy, rz. = rzeka.

Zagadnienia związane z indeksem występują w komentarzu w rozdziałach dotyczących środowiska geograficznego oraz nazewnictwa.

- |   |  |  |
|---|--|--|
| Bagno Bogdaniec zob. Bogdaniec                            | Czarna, <i>Czarna Struga</i> , rz. p. do-<br>pływ Długiej, F 5 | Gręzka, rz., A 7   |
| Bagno Pulwy zob. Pulwy                                    | Czarniew, <i>Nida</i> , rz., F 2                               | Gzinka, <i>Pobocznica</i> , rz., G 2   |
| Bagno Wizna zob. Wielka Biel                              | Czernik, rz., F 6  |  |
| Bartogoszcz, rz., G 6                                     | Czerwonka zob. Koszewnica                                      | Jabłoń (Jabłona), <i>Jabłonka</i> , rz.,<br>D 7                                      |
| Białe, jez., F 2  | Czerwony Bór, C-D 7  | Jadowska Puszcza zob. Puszcza<br>Jadowska  |
| Biała, <i>Białka</i> , rz., H 4                           | Czetna ( <i>Cetna</i> ), rz., B 7                              | Jaktorowska Puszcza zob. Pusz-<br>cza Wiskicka i Jaktorowska                         |
| Białe Błoto D 3   |  | Janowska Puszcza zob. Puszcza<br>Janowska  |
| Biebrza, rz., B 8   | Dąb, rz., C 7  | Jasienica zob. Cienka  |
| Bielica, <i>Wierzbica</i> , rz., E 2                      | Dąbrówka, rz., D 6   | Jasiennica (Ubiedrza), rz., E 2  |
| Bieliny, bagno, F 4                                       | Dębska Puszcza zob. Puszcza<br>Dębska                          | Jasiorówka, rz., E 6   |
| <i>Bielskie Błoto</i> , E 2                               | Długa, rz., F 5  | Jeziora, <i>Jeziorna</i> , rz., G-H 5  |
| Błota Niemyje zob. Niemyje                                | Długonoga, <i>Krzywa Noga</i> , rz., C 7                       | Jura (Jurzec – górny bieg),<br><i>Łojewek</i> , rz., C 7                             |
| Bobrowa, <i>Bobrówka</i> , rz. p., do-<br>pływ Bzury, G 3 | Dobrzyca, rz., E 3   | Kaczków zob. Puszcza Osiecka   |
| Bogdaniec, <i>Bagno Bogdaniec</i> , B 5                   | Drzeźno, jez., F 2   | Kalinówka, rz., C 8  |
| Bolemowska Puszcza zob. Pusz-<br>cza Bolemowska           | Dybla, rz. p. dopływ Łeku, A 8                                 | Kamieniecka Puszcza zob. Pusz-<br>cza Kamieniecka                                    |
| Borucza, rz., F 6   | Dybla, rz. p. odnoga Łeku, A 8                                 | Kamionka, rz., B 8   |
| Bożenica, rz., C 7  | Dybla Puszcza zob. Puszcza Dybła                               | Kamionka zob. Kukłówka   |
| Branica, rz., G 3   | Działdówka, górny bieg Wkry, C 3                               | Kapinoska (Kampinoska) Pusz-<br>cza zob. Puszcza Kapinoska                           |
| Brok, rz., D-E 7  | Dzierżążnica, rz., E 3   | Karaska, bagno, B 5  |
| Brok Mały, rz., D 7                                       | Dzierzbia, rz., B 7  | Karsienica, <i>Karsówka</i> , rz., F 3   |
| Brzeźnica, rz., E 2                                       |  | Klimaszewnica, rz., B 8  |
| Bug, rz., E 5   | Ełk zob. Łek   | Kłodnica zob. Rokitnica  |
| Bzura, rz., F 3, G 2                                      | Gań, rz., C 7  | Kolnica, rz., D 4  |
|   | Gaczna, <i>Chojnatka</i> , rz. H 3                             | Konotopa, <i>Sumin</i> , jez., F 2   |
| Cetna zob. Czetna   | Gawarzec, <i>Gawarek</i> , rz., F 3                            | Kopia, <i>Różanka</i> , rz., H 7   |
| Chodupia, <i>Chodupka</i> , rz., C 3                      | Gągolina, <i>Pisia</i> – dolny bieg rz.,<br>G 4                | Koprzywnica, <i>Pokrzywnica</i> , rz.,<br>E 5  |
| Chojnatka zob. Gaczna                                     | Giednia, <i>Giedniówka</i> , rz., C 4                          | Korabka (Godzianówka, Ma-<br>kówka), <i>Zielkówka</i> rz., p. do-<br>pływ Pływi, G 3 |
| Chorzelska Puszcza zob. Puszcza<br>Mazuch                 | Gielnica, <i>Gielezanka</i> , rz., C 7                         |  |
| Ciechomickie, jez. zob. Wielkie<br>jez.                   | Goćław Puszcza zob. Puszcza<br>Osiecka                         |  |
| Cienka (Jasienica), rz., F 6                              | Godzianówka zob. Korabka                                       |  |
| Czarna, rz. l. dopływ Narwi,<br>F 5-6                     | Gorznik, rz., G 6  |  |
| Czarna, rz. l. dopływ Pilicy,<br>I 3                      | Gostomia, <i>Gostomka</i> , rz., I 4                           |  |
| Czarna, rz. l. dopływ Wisły, H 5                          | Gostyńska Puszcza zob. Puszcza<br>Gostyńska                    |  |
|   | <i>Grabina</i> , jez., F 2                                     |  |

- Korabka (Korabiewka), *Korabiewka*, rz. p. dopływ Rawy, H 4  
 Korycka Puszcza zob. Puszcza Korycka  
 Korycianka<sup>+</sup>, rz., F 7  
 Kostrzyń, rz., F—G 7  
 Koszewnica, *Czerwonka*, rz., F 7  
 Kraska, rz., H 5  
 Krusko, *Serafin*, jez., B 6  
 Krzemienica, *Krzemionka*, rz., I 3  
 Krzynowłoga, *Swiniaarka a. Ulatówka*, rz., C 5  
 Krzywa Noga zob. Długonoga  
 Kubra, *Przytulanka*, rz., B 7—8  
 Kukłówka (Kamionka, Petrykowska, Tucza), *Tuczna*, rz., G 4  
 Kur zob. Rokitnica  
 Kurpiowska Puszcza zob. Puszcza Kurpiowska
- Leśnica, rz., I 4  
 Liwiec (Liw), rz., E—F 6, F—G 7  
 Lucieńskie, jez., E 2  
 Lutobrok, *Prut*, rz., E 5  
*Iutomia*, rz., G 3
- Łabna, rz., B 7  
 Łacha zob. Rybno  
 Łasica, rz., F 4  
 Łąckie, *Łąckie Duże*, jez., F 2  
 Łąckie Małe, jez., F 2  
 Łek, *Elk*, rz., A 8  
 Łętownica, rz., D 7  
 Łojewek zob. Jura  
 Łomżyca, *Łomżyeczka*, rz., C 7  
 Łupia, *Skierniewka*, rz., H 3  
 Łydyńia, rz., D 4
- Makówka zob. Korabka  
 Maliszewo, jez., C 8  
 Malnica, *Molnica*, rz., H 5  
 Matlak zob. Słucz  
 Mazuch Puszcza zob. Puszcza Mazuch  
 Mienia, rz., G 6  
 Mienia Mała, *Srebrna*, rz., G 6  
 Mława (Mława), rz., C 3  
 Mławska Puszcza zob. Puszcza Mławska  
 Młodzieska Puszcza zob. Puszcza Młodzieska  
 Mogielnica, *Mogielanka*, rz., H—I 4  
*Mogilna*, rz., B 7  
 Molnica zob. Malnica  
 Mołtawa zob. Mutawa  
 Mroga, rz., G—H 2  
 Mrowa (Mrowa, Rnowa), *Utrata*, rz., G 4  
 Mrowna zob. Rokitnica  
 Mrożyca, rz., H 2  
 Mtawa zob. Mutawa  
 Muchawka zob. Żytunia  
 Murawka zob. Oględa
- Mutawa (Mtawa), *Moltawa*, rz., E 3
- Nagoszewska, *Tuchelka*, rz., E 6  
 Narew, rz., C 8, D 6, E 5  
 Naruszewka zob. Wrońska struga  
 Narwica, rz., C 7  
 Nasielna zob. Nosilna  
 Nida zob. Czerniew, Strzemeszna  
 Niemyje, *Blota Niemyje*, C 4  
 Niestępówka zob. Wilczenica  
 Nosilna, *Nasielna*, rz., E 4  
 Nrowa zob. Mrowa  
 Nurzec (Nur), rz., E 8
- Obrębska Puszcza zob. Puszcza Jadowska  
 Ochnia, rz., G 2  
 Oględa, *Murawka*, rz., C 5  
 Okręt, staw, G 3  
 Okrzesza, rz., G 4  
 Omulew, rz., C 5  
 Orz, rz., D 6—7  
 Orzyc, rz., C 4—5  
 Osetnica, rz., F 2  
 Osiecka Puszcza zob. Puszcza Osiecka  
 Osownica, rz., F 6
- Peltew (Połtew), *Pelta*, rz., D 5  
 Peltew Mała, *Przewodówka*, rz., E 5  
 Penza, rz., B 7  
 Petrykoska zob. Kukłówka  
 Piaseczna, rz., D 6  
 Piaseczna zob. Piasecznica  
 Piasecznica, rz. l. dopływ Omulwi, C 6  
 Piasecznica, *Piaseczna*, rz. p. dopływ Świdra, G 6  
 Pilca (Pilca), *Pilica*, rz., G 6  
 Pisa (Pisz, Pisia), rz., B 6—7  
 Pisia zob. Radziejówka, Gągolina  
 Pławnica zob. Świerza  
 Płodownica, rz., C 5  
 Płona, *Płonka*, rz., E 2—3  
 Płyówia, *Uchanka*, rz., G—H 3  
 Pniewnik, *Pniewniczanka*, rz., F 6  
 Pobocznicza zob. Gzinka  
 Podgoszcza zob. Tarczanka  
 Pokrzywnica zob. Koprzywnica  
 Połtew zob. Peltew  
 Prądnik, Promnik, rz., H 6  
 Prądnik, Prątnik zob. Zambrzyca  
 Prut zob. Lutobrok  
 Przasnyska Puszcza zob. Puszcza Mazuch  
 Przewodówka zob. Peltew Mała  
*Przylepnica*, rz., E 3  
*Przysowa*, rz., G 2  
 Przytomne, jez., F 2  
 Przytulanka zob. Kubra  
 Pulwy, *Bagno Pulwy*, E 6  
 Puszcza Bolemowska, G 3  
 Puszcza Chorzelska zob. Puszcza Mazuch
- Puszcza Dębska, G 6  
 Puszcza Dybła, A 8  
 Puszcza Goceław zob. Puszcza Osiecka  
 Puszcza Gostyńska, F 2  
 Puszcza Jadowska (P. Obrębska), E 6  
 Puszcza Jaktorowska zob. Puszcza Wiskicka i Jaktorowska  
 Puszcza Janowska, B 4  
 Puszcza Kaczków zob. Puszcza Osiecka  
 Puszcza Kamieniecka, E 6  
 Puszcza Kapinoska (Kampinowska) *Puszcza Kampinowska*, F 4  
 Puszcza Korycka, F 6  
 Puszcza Kurpiowska zob. Puszcza Mazuch, Różańska, Zagajnica  
 Puszcza Mazuch (Chorzelska i Przasnyska Puszcza), *Puszcza Kurpiowska*, C 5  
 Puszcza Mławska, C 3—4  
 Puszcza Młodzieska (Młodziejowska), F 2  
 Puszcza Obrębska zob. Puszcza Jadowska  
 Puszcza Osiecka (Goceław, Kaczków), G—H 6  
 Puszcza Przasnyska zob. Puszcza Mazuch  
 Puszcza Rożańska, *Puszcza Kurpiowska*, C 5  
 Puszcza Słupska (Słupno), F 5  
 Puszcza Starogrodzka, G 6  
 Puszcza Stromiecka, I 5  
 Puszcza Sulejowska, F 6  
 Puszcza Wiskicka i Jaktorowska (Wiskicka, Jaktorowska), G 4  
 Puszcza Zagajnica, *Puszcza Kurpiowska*, B 6  
 Puszcza Zambrowska, C 6
- Raciążnica (Szkwa), rz., p. dopływ Wkry, D 3  
 Radomierza, *Radomka*, rz., I 5  
 Radziejówka, *Pisia* — górny i średni bieg, rz., G 4  
 Rawa, *Rawka*, rz., I 3  
 Rnowa zob. Mrowa  
*Rokitna*, rz., I 4  
 Rokitnica, rz. p. dopływ Raciążnicy, E 3  
 Rokitnica (Kłodnica?, Kur), *Mrowna*, rz., l. dopływ Mrowy, G 4  
 Rososzna, *Rozoga*, rz., B 6  
 Rożanica, *Różanica*, rz., D 5  
 Rożańska Puszcza zob. Puszcza Rożańska  
*Rudnia*, rz., H 6  
 Rudnik, rz., H 6  
 Ruż (Ruziec), *Ruż*, rz., C 6  
 Ruż, *Róż*, rz., D 6  
 Rybnica<sup>+</sup>, rz., B 6  
 Rybno, jez., B 6  
 Rybno, *Łacha*, jez., B 6

- Rydwan, staw, G 2  
 Ryksa zob. Węglosza  
 Rylska, *Rylka*, rz., I 3–4  
 Rządza, rz., F 5–6
- Serafin zob. Krusko  
 Sienica, *Siennica*, rz., l. dopływ Broku, D 7  
 Sienica, *Sienniczka*, p. dopływ Świdra, G 6  
 Siennica, rz., p. dopływ Narwi, C 7  
 Sieprecnica, *Sierpienica*, rz. D 2  
 Skierniewka zob. Łupia  
 Skroda, rz., B 7  
 Skrwa (Strkwa), rz., p. dopływ, Wisły, D 2  
 Skrwa, rz., l. dopływ Wisły, G 2  
 Skrwino (Strkwino), *Skrwilno*, jez., C 2  
 Skwa zob. Szkwa  
 Słodew, *Słodwia*, rz., F 2  
 Słucz, *Matlak albo Słucz*, rz., B 8  
 Słupno zob. Puszcza Słupska  
 Słupska Puszcza zob. Puszcza Słupska  
 Sona, rz. l. dopływ Wkry, D 4  
 Srebrna zob. Mienia Mała  
 Starogrodzka Puszcza zob. Puszcza Starogrodzka  
 Strkwa zob. Skrwa  
 Strkwino zob. Skrwino  
 Stromiecka Puszcza zob. Puszcza Stromiecka  
 Strzemeszna, *Nida*, rz., F 2
- Studzieniec, rz., G 4  
 Sucha, rz., G 3  
 Sulejowska Puszcza zob. Puszcza Sulejowska  
 Sumin zob. Konotopa  
 Szeroka Biel, bagno, B 5  
 Szkwa (Skwa, Szczkwa), rz., B 6  
 Szkwa zob. Raciążnica
- Ślina, rz., C 8  
 Świder, rz., G 5, H 7  
 Świerza, *Pławnica*, rz., D 4  
 Świniarka zob. Krzynowłoga
- Tana, *Tamka*, rz., C 4  
 Tarczanka (Podgoszcza), *Tarczynka*, rz., H 4  
 Tryb, *Trybówka*, rz., B 5  
 Tuchełka zob. Nagoszewska  
 Tuczna zob. Kukłówka  
 Turka, rz. dopływ Wkry, E 4  
 Turośl (Turosz), rz., B 6
- Ubiedrza zob. Jasiennica  
 Uchanka zob. Płyćwia  
 Ugoszcz, rz., E 6  
 Ulatówka zob. Krzynowłoga  
 Utrata zob. Mrowa
- Wądrodnica, rz., H 5  
 Węglosza, *Ryksa*, rz., F 3  
 Węgra, *Węgierka*, rz., C 5  
 Wielka Biel, *Bagno Wisna*, C 8  
 Wielkie, *Ciechomickie*, jez., F 2
- Wierzbica zob. Bielica  
 Wiewna, *Wieczfnianka*, rz., C 4  
 Wilcieniec, rz., A 7  
 Wilezenica (Winnica), *Niestępówka*, rz., E 5  
 Wilka, *Wilga*, rz., H 6–7  
 Wincenta, rz., B 7  
 Winnica zob. Wilezenica  
 Wiskicka Puszcza zob. Puszcza Wiskicka i Jaktorowska  
 Wisła, rz., F 2, F 5, I 6  
 Wissa, rz., B–C 8  
 Wiźnica, rz., C 7  
 Wkra (Działdówka), rz., C 3, D–E 4  
 Wrońska, *Naruszewka*, rz., E 4
- Zagajnica Puszcza zob. Puszcza Zagajnica  
 Zambrowska Puszcza zob. Puszcza Zambrowska  
 Zambrzyca (Prądnik), *Prątnik*, rz., D 7  
 Zbójna, rz., C 6  
 Zdworz, *Zdworskie*, jez., F 2  
 Zembrzyca zob. Zambrzyca  
 Zgorza, rz., E 5  
 Zielkówka zob. Korabka  
*Zimna Woda*, rz., G 4  
 Zuzółka, *Zuzalka*, rz., E 7
- Żurawianka, rz., E 3  
 Żytunia, *Muchawka*, rz., G 7



## La Mazovie dans la seconde moitié du XVI<sup>e</sup> siècle

(Résumé)

Le présent ouvrage constitue le septième tome de la série *Atlas Historyczny Polski. Mapy szczegółowe XVI wieku* (Atlas Historique de la Pologne, Cartes détaillées du XVI<sup>e</sup> siècle). On a édité précédemment le troisième tome, sous la rédaction de W. Pałucki, englobant la voïvodie de Lublin (élaboration de S. Wojciechowski, 1966).

Le présent tome se compose d'une carte principale à l'échelle de 1 : 250 000 (divisée pour des raisons pratiques en deux feuilles qui représentent séparément les parties nord et sud de la Mazovie), de plans de trois villes — chefs-lieux de voïvodies — à l'échelle de 1 : 10 000, de quelques petites annexes cartographiques, d'un commentaire, de l'index des localités et de l'index des noms physiographiques.

La carte de la Mazovie comprend, entre autres, la voïvodie de Płock dans la seconde moitié du XVI<sup>e</sup> siècle, donc un territoire élaboré déjà du point de vue cartographique dans la série de l'Atlas Historique de la Pologne, comme tome préliminaire (*Województwo płockie około 1578 r.*, ouvrage collectif sous la rédaction de S. Herbst, 1958). La nouvelle carte diffère de la précédente par son échelle (l'autre était de 1 : 200 000) et apporte des corrections au nombre et à la localisation des sites, à leurs noms et à leur appartenance du point de vue de propriété; elle introduit aussi des changements dans les indications de l'importance des localités, dans le choix et le tracé de certaines routes.

La carte a pour but principal de montrer toutes les localités existant en Mazovie dans la seconde moitié du XVI<sup>e</sup> siècle donc aussi celles qui disparurent ou furent fondées durant ce demi-siècle. Si le caractère du site ou le tracé d'une frontière avaient changé au cours de cette période, la carte montre l'état à la fin du XVI<sup>e</sup> siècle.

La reconstitution de l'habitat et des divisions administratives de l'Etat se fonde principalement sur les registres de l'impôt dit „pobór” (exactio publica, contributio publica) qui au XVI<sup>e</sup> siècle était voté par la Diète de la République en cas de guerre. Cet impôt était levé en premier lieu sur les terres cultivées. En élaborant la carte on a profité de tous les registres mazoviens conservés des années 1530-1592. Quelques uns furent publiés en 1892 (un seul registre pour chaque Terre) par Adolf Pawiński comme cinquième tome de l'édition *Polska XVI wieku* (La Pologne du XVI<sup>e</sup> siècle) constituant aussi le seizième tome de la série *Źródła Dziejowe* (Sources historiques).

L'établissement des divisions administratives ecclésiastiques est basé en premier lieu sur les actes de visitations des paroisses dont les plus anciens datent des dernières années du XVI<sup>e</sup> siècle. Les autres importantes sources de la période examinée sont les révisions des domaines royaux des années 1564/65 et 1569/70 ainsi que les documents royaux inscrits dans la *Metrica Regni*. Les informations de sources plus anciennes (surtout de registres judiciaires: *acta castrensia* et *acta terrestria*) furent obtenues du fichier du Dictionnaire historico-géographique de la Mazovie au Moyen Age dont le premier fascicule concernant la Terre de Wyszogród fut publié en 1971 par A. Wolff et A. Borkiewicz-Celińska. Les sources postérieures à la coupe chronologique de la carte, comme les registres d'impôts du XVII<sup>e</sup> siècle (impôt capital et impôt par feu), les révisions des biens fonciers de l'Etat du même siècle, les tarifs de feux des années 1789-1790, la liste des contribuables de dîmes du dernier quart du XVIII<sup>e</sup> siècle, ont facilité la localisation des sites, l'établissement des noms, la démarcation des frontières et la définition du titre de propriété.



Du point de vue cartographique, le présent ouvrage se fonde principalement sur les cartes détaillées les plus anciennes de la Mazovie. Ce sont en premier lieu les cartes de trois voïvodies élaborées par Ch. de Perthées vers les années 1783-1792 (à l'échelle de 1 : 225 000); la carte de la voïvodie de Płock avec la Terre de Dobrzyń et celle de la voïvodie de Rawa ont été publiées, alors que la carte de la voïvodie de Mazovie est connue par deux versions manuscrites. Les territoires occupés par la Prusse lors du deuxième et du troisième partage de la Pologne sont présentés sur la carte dite de la Prusse Méridionale de 1802/3, élaborée par D. Gilly (1 : 150 000) ainsi que sur la carte de la Nouvelle Prusse Orientale de 1808, par J. Ch. Textor (1 : 152 500). Pour la partie de la Mazovie occupée par l'Autriche on a utilisé la carte dite de la Galicie Occidentale, publiée en 1808 par H. Benedicti d'après les levés topographiques d'A. Mayer von Heldensfeld (1 : 172 800). Dans l'ouvrage présent on a profité surtout de la Carte topographique de Royaume de Pologne (*Topografičeskaja karta Carstva Pol'skogo — Topograficzna karta Królestwa Polskiego*) à l'échelle de 1 : 126 000. Elle fut élaborée entre 1822 et 1830 par le Bureau du Quartier-maître général de l'Armée polonaise et terminée entre 1833 et 1839 par le Corps de Topographes russe sous la direction de K. Richter.

Cette carte a servi à l'établissement dans le présent ouvrage des éléments du milieu géographique: des rivières, des lacs, des marécages, des forêts et des broussailles. Il n'est pas possible de reconstituer exactement la répartition des éléments cités dans leur aspect de la seconde moitié du XVI<sup>e</sup> siècle. Au contraire, les noms des cours d'eaux et des grandes forêts rapportés sur la carte proviennent de cette période: pour la plupart ils sont confirmés au XVI<sup>e</sup> ou bien au XV<sup>e</sup> siècle, certains aux XVII<sup>e</sup>-XVIII<sup>e</sup> siècles (les noms connus seulement du XIX<sup>e</sup> ou du XX<sup>e</sup> siècle sont très rares). Si le nom historique diffère du nom d'aujourd'hui, ce dernier est rapporté dans l'index des noms physiographiques (en italiques) après le nom ancien.

Dans la seconde moitié du XVI<sup>e</sup> siècle la Mazovie se composait de trois voïvodies: de Płock, de Rawa et de Mazovie (avec la capitale à Varsovie). Ces voïvodies ont été créées à la suite de l'incorporation graduelle des duchés-fiefs mazoviens à la Couronne (1462-1529). Les origines des Terres formées en résultat des divisions politiques de la Mazovie ducal et de la création au XIV<sup>e</sup> siècle de l'organisation des tribunaux territoriaux nobiliaires étaient plus anciennes. Dans presque toutes les Terres de la Mazovie on a délimité des districts qui étaient des petites circonscriptions judiciaires; quatre districts (de Sierpc, de Garwolin, de Radziłów et de Serock) furent délimités après l'incorporation. Voici le nombre de Terres et de districts ainsi que la superficie de chacune des trois voïvodies:

voïvodie de Płock	2 Terres	8 districts	4 304 km <sup>2</sup>
voïvodie de Rawa	3 Terres	6 districts	6 173 km <sup>2</sup>
voïvodie de Mazovie	10 Terres	27 districts	23 016 km <sup>2</sup>
Mazovie	15 Terres	41 districts	33 493 km <sup>2</sup>

Du point de vue de l'administration ecclésiastique, la plupart des territoires de la Mazovie appartenaient au diocèse de Płock, certains moins grands au diocèse de Poznań (l'archidiaconat de Varsovie constituant une enclave de ce dernier) et à celui de Gniezno; quelques petits secteurs de la zone bordière appartenaient aux diocèses de Włocławek, de Cracovie et de Łuck. Bien que le réseau des paroisses mazoviennes ait été formé en grandes lignes déjà dans la seconde moitié du XV<sup>e</sup> siècle, nous observons son développement ultérieur au XVI<sup>e</sup> siècle, surtout dans la partie orientale de la province, sur les terrains d'un habitat plus récent. A la fin de la période présentée sur la carte il y avait sur tout le territoire en question 447 paroisses catholiques et leurs filiales où que quelques églises seulement étaient occupées par les dissidents, la Réforme ayant peu d'adeptes en Mazovie.

L'appartenance des localités à telle ou autre unité administrative de l'Etat ou de l'Eglise n'a pas pu être toujours établie d'une manière certaine; ceci est noté sur la carte et dans l'index des localités dans le cas de districts, et seulement dans l'index dans le cas de paroisses.

Les sites furent localisés selon leur situation enregistrée sur les cartes de la fin du XVIII<sup>e</sup> siècle et de la première moitié du XIX<sup>e</sup>. La localisation de l'habitat présenté sur la carte

est documentée en grande majorité. Lorsqu'elle est approximative, on le signale sur la carte de deux façons: si elle concerne un site isolé — elle est marquée au moyen d'un cercle à trait interrompu, et si elle se rapporte à un site localisé avec un autre — on l'exprime par l'union de deux ou de plusieurs signes à trait continu. Les noms des localités sont cités dans leur version de la seconde moitié du XVI<sup>e</sup> siècle, l'orthographe étant modernisée (transcription).

Les informations complétant la carte sont rapportées dans l'index des localités. On y trouve pour chaque site: le nom de la seconde moitié du XVI<sup>e</sup> siècle marqué sur la carte, ses variétés plus importantes datant de la même période (entre parenthèses), le nom d'aujourd'hui (en italiques) s'il diffère de celui de XVI<sup>e</sup> siècle, l'appartenance au district (le nom du district en raccourci) et à la paroisse au XVI<sup>e</sup> siècle. Les noms des localités qui n'existent plus mais dont on connaît la situation sont marqués d'une petite croix. Les noms des sites à localisation approximative ont un seul astérisque et ceux de sites non localisés — deux astérisques. Dans le cas où le „mot-clef” dans l'index correspond à un groupe de localités sur la carte, on trouve à la deuxième place dans l'index — après le signe d'égalité — les noms des différents sites composant le groupe en question.

Le total des localités qui à notre savoir existaient en Mazovie dans la seconde moitié du XVI<sup>e</sup> siècle se chiffre par 6 679 (dont 88 non localisées). Cette province se caractérisait par un habitat relativement dense: en moyenne 19,9 localités aux 100 km<sup>2</sup>. Tous les districts comptant plus de 25,7 sites aux 100 km<sup>2</sup> — et il y en avait douze — se trouvaient en Mazovie du nord où les propriétés foncières de la noblesse étaient fortement morcellées. En ce qui concerne la Mazovie Meridionale, ces indices étaient plutôt moyens ou même bas, d'une part à cause des grands espaces forestiers et de l'autre du fait de l'existence de grands villages dans les domaines fonciers plus importants.

La Mazovie comptait 107 villes ainsi que 6 572 villages et autres petits sites. Parmi ces derniers il y avait 60 moulins isolés marqués sur la carte d'une signe spécial; c'étaient des moulins ayant un nom propre et situés en dehors de la localité. On a marqué pareillement les réserves seigneuriales avec un nom propre qui se trouvaient à part et dont nous ne connaissons que trois en Mazovie, ce qui résulte moins du fait que ce type de sites était rare dans cette province, mais plutôt de l'insuffisance de la base documentaire.

L'importance des localités fut évaluée approximativement, d'après les informations fournies par les registres d'impôts. Les localités ont été divisées en 4 groupes selon le nombre de leurs habitants. Dans le premier groupe, défini comme villes grandes, il n'y a que Varsovie-Vieille Ville comptant plus de 5 000 habitants. Dans le deuxième groupe figurent les villes de 1 000 à 5 000 habitants. Il y en avait probablement 20 en Mazovie, dont Płock, Łomża, Przasnysz et Ciechanów comptaient plus de 4 000 habitants. Au troisième groupe on a classé les autres villes, soit celles de moins de 1 000 habitants, et aussi les grands villages de plus de 200 habitants. Ces derniers constituaient 7,6 % de l'habitat rural; ils étaient en majorité une propriété de l'Eglise, une partie un peu moins grande appartenait au roi, les moins nombreux étaient ceux de la noblesse.

L'appartenance des localités (4 catégories: royale, ecclésiastique, nobiliaire et urbaine) est signalée sur la carte en couleurs et dans l'index par l'indication du type de propriété si ce n'était pas une propriété nobiliaire. Le roi possédait en Mazovie 50 villes, 369 villages entiers et 17 villages en partie, les autres parties appartenant à la noblesse ou à l'Eglise (ce qui fait 6,5 % du total des localités). 16 villes, 588 villages entiers et 13 villages en partie, donc 9 % des localités, appartenaient aux évêchés, aux chapitres, aux couvents et aux églises paroissiales. Le reste (84,5 %) constituait la propriété de la noblesse. La Mazovie se caractérisait par un manque de latifundia nobiliaires, par le plus grand nombre de nobles en Pologne (20 %), mais aussi par un morcellement très considérable des biens fonciers dans cette catégorie de propriété et par la plus grande concentration de la petite noblesse qui n'ayant pas de paysans assujettis cultivait la terre de ses propres mains. La propriété urbaine dans cette province ne comptait que 3 villages.

Le réseau des routes plus importantes marqué sur la carte est basé sur des cartes du XVIII<sup>e</sup> et du XIX<sup>e</sup> siècle qui montrent le tracé des grandes routes et des routes postales tel qu'il était à la charnière de ces siècles. Le choix, d'après les cartes citées, de routes qui semblent avoir eu une plus grande importance au XVI<sup>e</sup> siècle, fut effectué compte tenu du réseau des

villes et conformément aux informations sur le trafic commercial au cours du siècle en question. Sur la même base on a complété la carte des routes qui probablement avaient eu une plus grande importance au XVI<sup>e</sup> siècle, mais qui l'ont perdue plus tard à la suite du déclin des villes qu'elles reliaient. Les routes principales du réseau indiqué sur la carte sont présentées en suite de la page 120.

Les plans des villes — chefs-lieux des trois voïvodies de la Mazovie — furent mis au point sur la base de sources écrites des XVI<sup>e</sup> et XVII<sup>e</sup> siècles ainsi que de plans historiques. Les plans les plus anciens se rapportent à Varsovie (du XVII<sup>e</sup> et surtout du XVIII<sup>e</sup> siècle), ville qui au XVI<sup>e</sup> siècle commença à se développer intensivement et devint capitale de la République. En ce qui concerne les villes de Płock et de Rawa, elles ont chacune plusieurs plans dont les plus anciens datent de la fin du XVIII<sup>e</sup> siècle. L'état de conservation des sources et leur examen ont permis de constater le plus d'éléments certains dans le plan de Varosvie, soit de ses deux parties : de la Vieille Ville et de la Ville Neuve avec leurs faubourgs ; le plus hypothétique est le plan de la ville de Rawa.

Les armoiries des voïvodies furent élaborées d'après une gravure du XVI<sup>e</sup> siècle, celles de Varsovie — d'après un sceau de la fin du même siècle, celles de Rawa — d'après un sceau de 1552 et enfin les armoiries de Płock — d'après un sceau du XIV<sup>e</sup> siècle.

*traduit par Teresa Chłapowska*

## LÉGENDE

### GRANICE

Korony  
województwa  
ziemi  
powiatu  
diecezji  
archidiaconatu  
parafii

### CHARAKTER OSAD

stolica województwa  
stolica ziemi  
stolica powiatu  
sne miasto  
wieś parafialna  
inna miejscowość  
stolica diecezji  
ośrodek archidiaconatu  
stolica diecezji  
ośrodek archidiaconatu  
ośrodek dekanatu  
ośrodek parafii  
osada młyńska  
osada folwarczna  
zamek

### WIELKOŚĆ OSAD

miasto duże  
miasto  
miasteczko, wieś duża  
wieś, przysiółek  
wsie wsie o wspólnej nazwie  
wieś o lokalizacji przybliżonej

### SIEDZIBY URZĘDÓW I INSTYTUCJI

starostwo grodowe  
sejmik generalny  
sejmik partykularny  
kasztelania

### WŁASNOŚĆ OSAD

królewska  
duchowna  
szlachecka  
miejska

### KOMUNIKACJA

#### WAŻNIEJSZE DROGI

### TOPOGRAFIA

poziomice  
rzeki i jeziora  
bagna  
lasy  
zarosła

według stanu  
z około 1830 r.

HERB WOJEWÓDZTWA MAZOWIECKIEGO  
HERB WOJEWÓDZTWA PŁOCKIEGO  
HERB WOJEWÓDZTWA RAWSKIEGO

### WŁASNOŚĆ NA MAZOWSZU

#### WŁASNOŚĆ KRÓLEWSKA

własność duchowna  
własność królewsko-duchowna  
własność królewsko-szlachecka  
własność duchowno-szlachecka

### LIMITES

de la Couronne  
de voivodie  
de Terre  
de district  
de diocèse  
d'archidiaconat  
de paroisse

### CARACTÈRE DES LOCALITÉS

chef-lieu de voivodie  
chef-lieu de Terre  
chef-lieu de district  
autre ville  
village paroissial  
autre localité  
capitale de diocèse  
centre d'archidiaconat  
centre de décanat  
centre de paroisse  
moulin isolé  
réserve seigneuriale sans village  
château

### IMPORTANCE DES LOCALITÉS

grande ville  
ville  
petite ville, grand village  
village, hameau  
deux villages à nom commun  
village à localisation approximative

### SIÈGES D'OFFICES ET D'INSTITUTIONS

starostie de bourg  
diétine générale  
diétine régionale  
chatellenie

### PROPRIÉTÉ DES LOCALITÉS

royale  
ecclésiastique  
noble  
urbaine

### COMMUNICATION

routes plus importantes

### TOPOGRAPHIE

figes de niveau  
rivières et lacs  
marécages  
lorêts  
broussailles

d'après l'état  
de 1830 environ

ARMOIRIES DE LA VOIVODIE DE MAZOVIE  
ARMOIRIES DE LA VOIVODIE DE PŁOCK  
ARMOIRIES DE LA VOIVODIE DE RAWA

### LA PROPRIÉTÉ EN MAZOVIE

propriété royale  
propriété ecclésiastique  
propriété royale et ecclésiastique  
propriété royale et noble  
propriété ecclésiastique et noble

PODZIAŁY ADMINISTRACYJNE

granica Korony  
granica województwa  
granica ziemi  
granica powiatu  
granica diecezji  
granica archidiaconatu  
granica dekanatu

PLANY MIAST WOJEWÓDZKICH MAZOWSZA  
U SCHYŁKU XVI WIEKU

zabudowa miasta  
zabudowa miasta Nowej Warszawy  
zabudowa przedmieść  
przedmiejskie parcele gospodarczo-ogrodowe  
role  
wygon miejski  
pastwiska, łąki, nieużytki  
ogrody  
lasy  
rejon zabudowy wiejskiej  
granice miasta, folwarku, wsi  
ulice, drogi  
most  
przewóz  
mury obronne  
wał miejski  
fosa  
kościół  
kościół z klasztorem  
krzyż na rozdrożu  
cmentarz  
szpital  
szkoła  
dwór  
cegielnia  
skarpa  
wody, bagna, podmokłości  
obecne koryto rzeki

DIVISIONS ADMINISTRATIVES

limites de la Couronne  
limites de voivodie  
limites de Terre  
limites de district  
limites de diocèse  
limites d'archidiaconat  
limites de decanat

PLANS DE VILLES CHEFS-LIEUX DE VOIVODIES  
EN MAZOVIE A LA FIN DU XVI- SIÈCLE

zone construite de la ville  
zone construite de la Ville Neuve de Varsovie  
zone construite des faubourgs  
parcelles de faubourg avec exploitations agricoles et jardins  
terres cultivées  
pâturage de la ville  
pâturages, prés, terres incultes  
jardins  
forêts  
zone construite rurale  
limites de ville, de réserve seigneuriale, de village  
rues, routes  
pont  
passage  
murs de défense  
rempart urbain  
fossé  
église  
église avec cloître  
croix au carrefour  
cimetière  
hospital  
école  
manoir  
briqueterie  
escarpement  
eaux, marécages, terrains humides  
lit actuel de rivière

